PINTO, Heitor (Jer.)
F. Hectoris Pinti... Ordinis D. Hieronymi In Esaiam Prophetam commentaria.... -- Antuerpiae : In Aedibus Viduae et Haeredum Ioan. Stelsii , 1572 (Lovanii : Seruatij Sasseni)
[13], 419 [i.e. 409], [1] h., A-Z8, 2A-2Z8, 3A-3E8, 3F2 ; 8°
Pie de imp. entre paréntesis tomado de colofón. -- Marca de imp. en port. -- Apostillas marginales. -- Error de fol., de h. 360 pasa 371
1. Biblia. A.T. Isaías-Comentarios 2. Biblia. T.Z. Isaias-Iruzkinak I. In Esaiam Prophetam commentaria... II. Título

R-6518

F. HECTORIS PINTI LVSITANI ORDInis D. Hieronymi in Esaiam Prophetam Commentaria.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ & vniuersalis Ecclesiæ subiecta sunto.

ANTVERPIAE,

In ædibus Viduæ & Hæredum Ioan

M. D. LXX

Cum

Cæsarea Maiestas permisit Ioanni Stelsio, vt Commentaria in Esaiam Propheram F. Hectoris Pinti impunè imprimat, pérque omnes Regiones suas distrahat, veluti latius patet in literis eidem concessis & subsignatis

BAVE

DOMINO HENRICO PRINCIPI ILLVSTRISSIMO, INVICTISSIMI REGIS

Emanuelis filio, Cardinali & Archiepiscopo amplissimo, hæreticæ prauitatis supremo in Lusitania Inquisitori integerrimo, Frater Hector Pinrus Lusitanus salutem & æternam fœlicitatem.

Cogitanti mihi sæpenumerò clarissime Princeps, & varia hominum studia in memoria versanti, illi fœlices maximeque laudabiles videntur, qui omnes suas actiones in Deum referunt, totosque sese in optimæ vitæ statu exquirendo & consequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiam, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aspirant, non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas quippe cùm eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur quæ altissimis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni committi, neque vlla temporum varietate labefactari Inter omnes qui hùc fœlicem vitæ cursum conficiunt, tu vnus eminens Princeps Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerumque maximarum gloria præstantissimus virtutem mirabiliter sectaris. Omni enim humana superbia & arrogantia contempta, ad cœlestia aspiras, & non solùm tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominisque celebritas & splendor euolauit vsque adeo tua vita & exemplo instruis & deuincis, vt admirabili illis quædam amoris in te & obseruantiæ exardescat magnitudo. Est enim virtutis proprium homines allicere ad diligendum, cùm ob illius amplitudinem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorumque memoriam cum benevolentia & veneratione vsurpemus. Est igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in virtute diuinique numinis imitatione consist[illegible], ex qua verus honor minimè contemnendus dimanat. Quod [illegible] illustrissime Princeps eas opes ardenter quæris, quæ [illegible] intelligis, posse veram gloriam redundare [illegible] que pacis conservator. [illegible] tanam[illegible] ginnt a filiis. T

admirantur. Tu es vnus, in quo nititur Lusitaniæ salus. Quid plura? Tu es verè princeps Christianus. Hæc est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quam posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas, rationem vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cum fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annes & Salmanticæ & Conimbricæ iuri ciuili operam dedissem, cœpi mecum cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabam, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum.

Matt.6 Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia: Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod erat esse religionem rectam viam ad vitam immortalē consequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinem diui Hieronymi, vbi viget solitaria quædam tranquillitas, & religionis obseruantia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium tanquam ad bonarum artium mercaturā, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Vbi recto continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totum cursum & philosophiæ & theologiæ sub excellentibus præceptoribus virtute & sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam comparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fueram, quantum potui me abduxi ab omni negotio humano, totumque me dedi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam & amplitudinem, esseque eius expositores paucissimos, eosque breuissimos, eumque multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meique ingenij imbecillitatē

Exc.2. perspicerem, cadebam animo equidem, longeque ab scribendo abhorrebam. Est enim diuina scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Exechiel scriptum intus & foris: foris, propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria. Eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraque parte scriptas. Et

Exo.32. cœlestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scriptu-
Ioan. ras, significans
nda
[illegible]
sat esse eas legere sed opus esse earum arcana & perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob
secundo comparauit. Et quemadmodum He-
conferentibus & fœderis arcam secum
greßum, sit mihi
ante

ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnum illum fluuium aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus sperabam fore, vt Deus sui prophetæ sensum mihi aperiret, quo valerem illum securè penetrare. Sed hæc mihi cogitanti alia multò difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam Dauidem dicere in psalmo, esse legem Domini immaculatam animasque conuertentem, & Apostolum Paulum in epist. ad Rom. eam sanctã & spiritualem appellare. Cùm autẽ ego meipsum peccatorum maculis inquinatum cognoscerem, quò fieri posset, vt auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus quod arcã, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, vt literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si non arcam sed ipsam sanctã scripturã attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidãt me, vitam æternam habebunt. Hæc erant quæ versabant in deliberando meum animũ, illicque afferebant ancipitem curã cogitandi. Sed illis circunspectis & exploratis, satis summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato. hunc diuinum vatem aggredi, sperans Deum me in hoc opere pro eius honore suscepto adiuturum. Sequor cõmunem versionem ab ecclesia approbatam, & in fine vniuscuiusque capitis adicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudea non solùm ante Babylonicam, sed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Est eius præcipuum institutum prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi Dei nostri aduentum, & acerbissimam mortem, vocationem gentium & veteris legis sacrificiorum abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius effingit formam quandam luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflato tintinnabulo, forma reiicitur & frangitur, & pedibus conculcatur, quippe quæ solum ad tintinnabuli vsque completionem erat profutura & duratura. sic efficturus Deus ecclesiam suam, quæ est admirabilis quædam campana, totum orbem terrarum sonitu suo adimplens, instituit prius antiquæ legis cæremonias & sacrificia, tanquam formam luteam, quæ non nisi ad ecclesiæ vsque formationem durarent. Ecclesia autem constituta, Euangelioque nuntiato, omnia illa vetera sacrificia fuerunt reiecta, & finita, & pedibus [illegible] Habebat

1 Psal. 18.

Rom. 7.

2. Reg. 6
1. Para. 13

Eccl. 24.

Simile.

uim lex vmbram futurorum bonorum,

D. Paulus, non ipsam imaginem rerum

omnia asser[illegible]

& , vt aiunt, frater regis Amasiæ, tanta eloquentia præditus, tot sapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios prophetas dicendi copia & amplitudine, mea sententia, facile vincat. Flagrauit tanto studio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manasse, qui se sceleru[m] ministrum præbuerat & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus prophetam, qui fuit princeps illustrissimus virtutumq; præsidio sepius, nisi alteri principi similiter clarissimo, virtutumque maximarum abundantia cumulato? Quare princeps Christianissime hoc exiguum munus, quod tibi dicare constitui, vt meam ergate incredibilem pietatem ostenderem, pro tua singulari humanitate velim benignè suscipias.

Vale.

RERVM

RERVM MEMORABILI-VM, AC HEBRAISMORVM OMNIVM, quæ his in Esaiæ Commentariis continentur, Index absolutissimus.

Aaron fuit à Deo sacerdos constitutus 382.a
Aaron & Moses interpretes vocabantur 272.b
Aaron & Moyses principes sancti dicuntur 272.b
Abbas quid significet 155.a
Abel quare in terra ciuitatẽ nõ condidit, Cain autem condidit 163.b
Abimelech quid significet 155.a
Abies quid 343.a
Abrahã appellatur petra 310.a
Abrahę nomini cur addita fuerit vna litera 310.a
Abscõditi appellantur viri iusti 39.b
Abstinentiæ laus 45.b
Achaz impius rex 63.a,b.225.b
Acceptio personarum damnatur 263.a
Achor vallis 402.a
Adriani Imperatoris sententia 311.b
Adulatio damnatur 33.a
Adulator reprehẽditur ibidem
Aegrotis quid suadendũ 236.a
Aegroti quomodo se disponere debent 236.a
Aegyptus quid significet 186.b
Aegyptũ relinquere quid 312.a
Aegyptus rigatur Nilo 137.a
Aegypti simulachra Christi aduentu cecidêrunt 135.a
Aegyptus non rigatur pluuia 137.a
Aequabilitas laudatur 209.b
Afflictio est excellentissima probatio 290.b
Afflictio est via ad gloriã 100.b
Afflictio est fornax Babylonis 16.b
Afflictio est piscis magnus Ionæ 10.b
Afflictionis vtilitas 102.a.135.a. 148.a,b. 178.b. 179.a. 191.a. 241.b
Affligit Deus quos diligit 234.a
Affliguntur homines inæquàliter 193.a
Afflictio repentina periculosa 311.b
Afflictio quibus vtilis, quibus non 269.a
Aioth quid 182.b
Ala quid 72.b.131.a
Ambulare in veritate quid 175.b. 236.a
Altare est anima nostra 206.a
Altaris reuerentia 58.a,b
Amicitia 163.a
Amoris vis 136.a. 206.b
Amatores mundi 111.a
Angelorum creatio 27[illegible]
Angulus [illegible]9.a
Anima
Anim[illegible]

Animæ immortalitas 415.b
Anima impij 7.b
Animam noſtram ſolus Deus implet 198.b
Animi perturbatio fugienda 266.b
Annus mercenarij quid 148 a
Apocalypſis eſt Diui Ioannis Apoſtoli 166.a
Apoſtoli annuntiarunt bona mundo incognita 318.b
Apoſtoli ſunt cœli 313 b
Apoſtoli ſunt ſagittæ 290 b
Apoſtoli conſtructores eccleſiæ dicuntur 303 b
Apoſtoli quos conuertebant, filios appellabant 310 a
Appetitus malº dãnatur 400 b
Apennimus mons 249.b
Aqua quid in ſcriptura ſignificet 44.a
Aqua gratiam ſignificat 103.a. 339.b.340.a
Aqua baptiſmi 106 a
Aquarum nomine virtutes intelliguntur 215 b
Aquæ nomine afflictio ſignificatur 269.b
Arabia eſt triplex 148.a
Arabia deſerta 110.a.121.a
Aquilæ renouatio 255 b
Ariel quid 194.a
Arca Dei 261.b
Arca Noë typus eccleſiæ 17.b
Argenti nomine ſacra doctrina ſignificatur 15.a
Arguere peccata debent cõcionatores 22 b
*dini ur ſpes 27.b
Arundo quaſſata quid ſignificet 263.b
Aſſyrij vocati ſunt Babylonij 241.b
Aſſur idem quod Ninus, Hercules & Iupiter 161.b
Aſſyrij vocantur Apes 66.a
Aſtris omnia gubernari falſum eſt 289.b
Aſtrologi inſipientes reprehenduntur ibidem
Aſtrologia vtilis ibidem
Auaritia 23 b.45.a
Azotus vrbs Palæſtinæ 143.a
Babylon duplex 110.a
Babylonis onus quid 106.b
Babylon principium regni ibidem
Babylon deſcribitur 107.a,b
Babylon appellatur mare defertum 145.b
Babylonis flumina 275.b
Baptiſmus 11.b
Baſiliſcus 117.a. 358.b
Bel, Belus, & Saturnus idem 283.b
Beniamin adhæſit tribui Iuda 2 b
Bethlehẽ quid ſignificet 70 b
Bethſames domus ſolis 224.a
Biblia ſacra non debent in vernaculam linguam transferri 188.b
Bonũ eſt diffuſiuũ ſuiipſiº 281.a
Boſra quid 388.a
Brucus quid 213.b
Cabalæ cõmentum 294.a
Cabaliſtarũ vanitas ibidẽ
Cabalæ inuentores ibidẽ
Cadere retrorſum quid ſignificet 189.a

Cadere in faciem ibidem
Caini proles fuit in diluuio extincta 161.b
Cain condidit ciuitatem 53.a
Calamitas summa quæ 314.a
Calculus ignitus quid significet 55.a.b
Calix Christi 314.a
Calices duo ibidem
Caluariæ mons 125.b
Caluariæ mons cur ita appellatus 330.b
Caluinus reprehenditur 403 a. 410.a
Cameli natura 370.b
Cantus abusus 46.a
Carthago colonia Tyri 160.b
Castigat Deus vt saluet 191.b
Castigatio debet vacare contumelia 264.a
Castigatio 262.a
Caradupa 131.b
Cedrus Libani quid 25.a
Cedri natura 261.b
Celeritas 137.a
Cerhim 157.b.161.a
Chalaziæ natura 188.b
Chananitica lingua 140.b
Charmel 197.b
Charitas 5.a
Charitas est vinculum perfectionis 377.a
Charitas est ignis
Charitatis vis 86.a
Charitas est finis 242.b.234.a
Charitas est vestis 143.b.148.a
Cherubim quid 155.b
Cherubim sunt præsules. ibidē
Christus in lege absconditus erat 75.b
Christus est Deus 75.a. 84.a 187.b.321.a
Christi festinatio in redimendo genere humano 70.b
Christi sanguis clauis paradisi 240.a
Christus saluator, salutare, salus 106.a
Christus in medio inuenitur 104.a
Christi nomen 105.b
Christus missus est 121.b.294.b
Christi regnum 88.a
Christus dominator terræ 121.b
Christus mediator 104.a
Christus agnus 326.b
Christus nos vocat 152.a
Christus flos 96.a
Christus mons magnus 20.b
Christus pax nostra 136.a
Christus semen Abrahæ 7.b
Christus medicus 379.a
Christus Messias Vnctus idem 379.a.282.b
Christus est verbum 295.b
Christus est sapientia increata 295.b
Christus est sagitta 299.b
Christi pietas 314.a
Christus constituit nouũ mundum 313.a.b
Christus quomodo vnctus 379.
Christus cur dicitur brachium Domini 219.b.322.a
Christus cur dicitur virgultum & radix 323 a
Christus cur passus est extra ciuitatem 225.b
Christi passio voluntaria 326.b.
Christus [illegible] ut sue[illegible] guine
Chr[illegible]

Christus dux noster 342.a
Christus pastor 252.a,b
Christi deitas 250.& 251.a
Christi humilitas 233.b
Christus est vita 228.a
Christus via & ductor 224.a
Christus caput nostrum ibidē
Christi dialecticæ unus est locus 223.a
Christiana nobilitas 221.b
Christus salus 179 a
Christus fundamentum Sionis 190 a
Christus lapis angularis 190.b
Christus scutum ibidem
Christus Samaritanus 203.b
Christus rex 208.b
Christus nō purus homo 262.b
Christus quare dicitur seruus 262.b
Christus venit cum sequentibus 416.b
Christi mors 172.a
Christi sepulchrum ibidem
Christiani appellantur oues 253.a
Christiani appellantur agni 48.a b
Christiani appellantur tauri & agni 52.b
Christiani dicuntur lilia 221.b
Christianorū epitheta 315.a,b
Chirographū decreti quid 171.
Citrium patria Zenonis 157.b
Ciuitas Solis 142.a
Circulus cur dicitur figura perfecta 242.b
Clauis domus Dauid est crux Christi 156.a
intelli-
Cœlū & terra quomodo transibunt 311.a
Cœlum cur dicitur Dei sedes 408.b
Cœlum primū mobile ibidem
Cœlum fuit apertum sanguine Christi 240.a
Cœlibatus sacerdotū 410.a,b
Cinis quid 288.b
Cogitatio 12 a. 316.a.b
Cogitatio ad Deum dirigenda ibidem
Columna ignis & nubis 38.a
Concordia 99.b.116 a b
Concionator 56.b.57.b.134.a. 222.b
Concio quid 193.b
Concionatores multi sunt excellentes 211.a
Concionator bonus est sagitta 299.b.300.a
Concionator quando prædicare debet 249.b
Concionator quid prædicare debet 250.a
Concionatoris est scelera reprehendere 353 a
Concionator debet ea facere, quæ docet ibidem
Concio quare appellatur tuba ibidem
Congregare officiū Dei 99.a
Congregatio infidelium ad fidem 185.b
Conscientia magnum theatrum 55 a
Commentariensis 228.b
Consideratio est clauis communis 113.b
Consideratio operū Dei 46.a
Consilium contra Deum tela
grauia

aranea 199.a
Consilium 136.b.137.a
Consiliarij quales esse debent 17.a
Consiliarius bonus quærendus 29.b
Consolatio diuina 245.a
Consolatio humana ibidem
Consuetudo antiquorum in luctu 124.a
Constans homo dicitur quadratus 86.b
Constantinus magnus 304.b
Contemplatiuæ vitæ & actiuæ comparatio 165.a
Conuiuium quid 170.a
Cor nostrum dandum est Deo 196.b
Cordis vnitas 181.a
Cor dicitur rex 135.a
Cor quid 284.a. 326.a
Cor dicitur sacerdos 135.b
Cordis nostri habemus clauem 196.b
Cor nostrum quale debet esse 196.b.284.a
Cornu quid significet 41.b. 179.a
Corona iustitiæ, corona vitæ, corona immarcessibilis, lætitia sempiterna, idem 312 b
Creaturæ iniurias creatori factas vlciscuntur 109 a,b
Crux Christi eius principatus 83.b. 84.a
Crux quid 388.b
Cyrus cur dicitur Christus 277.a
Cyrus à Deo nominatus priusquam nasceretur ibidem
Cyri mors 279.a,b
Cyri in Hebræos beneficia ibid.
Cyprus 157.b

DAEmon multa ignorat 289.b
Dæmonis ruinã cur Moyses non scripserit 114.b
Damascus ciuitas Syriæ 126.b
Dauidis victoria 173.b
Decem tribus cur dicuntur Ephraim 187.a
Delphin piscis velocissimus 137.a
Desertum 247.a
Desertum relinquere quid 312.a
Desperandum nunquam 293.a
Deus omnia implet 408.a
Dei pietas 192.b
Dei apellantur ea, quæ magna sunt 192.b
Deus quomodo dicitur indurare cor alicuius 190.b. 59.a
Deus plus vult cor nostrum quàm os 196.b
Deũ significabant Aegyptij per oculum super sceptro 197.a
Deus quid hic suis promittat 202.b
Deus cur leo appellatur 206.a
Deus est amor 206.b
Deus dicitur ignis ibidem
Deus quomodo dicitur pœnitentiam agere 235.b
Deus est principium & prima causa 242 b
Deus cur dicitur alpha & omega 258.a
Deus fons vitæ 259.b.260 a
Deum nunquam debemus obliuisci 26[illegible] 3.a
Deus quo[illegible] malum [illegible]

Deus est merces ipsa 386.b
Dei magnitudo 408.a
Deus quare non aufert malos de medio 179.b
Deus auctor concordiæ 136.b
Dei promissa infallibilia 190.b.
[illegible]
Deus [illegible] iubet nos tentari 179.b
Deus in periculis succurrit 61.b
Deus est trinus & vnus 58.b. 54.b.294 b
Deus cur dicitur sanctus Israel 5.a
Deus cur comminatur priusquam puniat 43.a
Deus plus tribuit quàm petamus 236.b
Diuinum præsidium 60.b
Dextera siue ad dexteram ducere quid 291.a
Diabolus est rex superborum 183.a
Diabolus dicitur mors 228.a. 185.a,b
Diabolus virga percutit 82.a
Diabolus est mercator 159.b
Diabolus dicitur vestis 183.a
Diabolus quare dicitur in mari habitare 186.a
Diaboli nomina ibidem
Diabolus illusor 197.b
Diabolus multa promittit 227.
Diabolus est ligatus 305.a
Diaboli arma quæ sunt ibid.
Diaboli spolia quæ 70.a.71.a
Dies quid significet 38.a,b
[illegible] 31.a
[illegible]ristus 41.b
[illegible]olenda vi-
Discordia 135.b
Discordiam seminare opus diaboli 9.b
Discordia caput excidii 156.b
Dispergere opus diaboli 99.b. 130.a
Diuites solent esse potius diuitiarum quàm sui 340.b
Diuitiæ impedimento sunt perfectionem aspirãtibus 340.b
Diuorũ inuocatio 572.a.233.a
Diuisio 286.a
Dracones vitia designant 223.b
Dromedarius 374.a
Dulcedo diuina & humana simul in eodem esse non possunt 330.b
Duricies hominis 393.b

E Brietas 45.b
Ecclesia domus Dei 303.b 20.b
Ecclesia arca Noë, columna, firmamẽtum, Regnũ Dei, sagina, diuersorium 21.a,b
Ecclesia catholica est interpres sacræ scripturæ 78.a
Ecclesiæ laus 77.b
Ecclesia Sion & Hierosolyma 17.a.85.b.216.b
Ecclesiæ fundamentum Christus 337.a,b
Ecclesia super Diuum Petrum ædificata 337.b
Ecclesiæ fides nunquam defuit, neque deerit 337.b
Ecclesia columba sponsa Christi 78.a
Ecclesia quid 376.a,b
Ecclesiæ membra quæ ibidem
Ecclesiæ nomina 186.a,b
Ecclesia tẽplũ celeberrimũ 190.

Ecclesia inexpugnabilis 216.b. 175.a
Ecclesiæ murus Christus est 175.b
Ecclesia est ager fertilis 211.b
Ecclesiæ potestas contra hæreticos à Deo est 338.b
Ecclesiæ magnitudo & magnificentia 337.a,b
Ecclesiæ lapides sunt viri iusti & sapientes 337.b
Eclypsis Solis & Lunæ 160.a
Edom quid 289.a. 388.a
Egredi à Babylone quid 296.b
Electus qualis esse debeat 30.b
Electoris intentio 31.a
Eligi quis debeat 205.a
Eleemosyna 355.a
Elohim 109.b. 294.b
Emanuel quid sonet 64.b
Emanuel rex Lusitanorum inuictissimus 335.a
Ephrata 175.a
Esaiæ præcipuum institutũ 2.a
Esaiæ vita in proœmio
Esau 189.a
Euangelium scriptum in cordibus 311.a,b
Euangelium, lex noua, lex gratiæ, aquarum salutarium, lex amoris, idem 311.b
Euangelium dãdum per Christum 310.b. 311.a
Euangelium dicitur conuiuium 170.a
Euangelium dicitur testamentum æternum 163.a
Euangelium est gladius 265.b
Euangelium quid 318.b
Eucharistiæ sacramentum 58.a. 181.a
Euripus 352.a
Exactor 83.a
Exaltatur Deus impiorum vltione 48.a
Ezechias describitur 234.b. 235.a,b

FAcienti quod in se est Deus nõ denegat gratiã 300.a
Fauores mundi fallaces 227.b. 228.a
Faurores impiorum euertũtur 126.b
Fides debet esse charitate formata 112.a
Fides non sat est sine operibus 112.a. 175.b
Fides est Fundamentum 283.b
Fides viua 13.a
Filij Dei appellãtur iusti 387.a
Filij diaboli appellantur impij ibidem
Filius hominis quid significet 233.b
Filius Dei Israel 3.b. 4.a
Filij primogeniti neglectu ibid.
Filij desertores qui 199.a
Finis in moralibus 242.a
Finis charitas 242.b
Finis quis esse debet ibidem
Finis rerum est memoria tenendus 288.a
Finis noster debet esse Deus 288.b
Fœdus quid 163.a
Fœdus sempiternum est nouũ testamentum 167.b
Fœnum est homo 248.b
Fons Solis admirabilis 148.a
Fons Spiri admirabilis
Fort
Forti

Fortis quis dicendus 28.a
Fortuna colebatur vt dea 402.b
Fratres qui 30.b
Fontem æneum habere quid 291.a
Fructus terræ 37.b
Fugere est vincere 297.a
Fugere à mundo, & à seipso ibidem
Fumus in bonâ partẽ 38.b.55.b
Fumus quid 58 b
Funiculus vanitatis quid 48.b

GEmitus & lachrymæ arma cõtra peccatũ 286.a
Genua 249.b
Genus humanum est guttula situlæ 253.b
Gentes insulæ appellabantur 257.a
Gentilitas est Agar 335.a
Gentilis populus est linum fumigans
Gentiles alieni vocabantur 169.a
Gentilitas erat desertum 221.b
Gentilitas appellabatur sterilis 333.a
Germen Domini quid 37.a
Gith quid 193.a
Gladius est sermo Dei 186.a
Gladius quid ibid.
Gloria mũdi est occidẽs 283.b
Gloria mundi est inconstans 39.a
Gloria est præmium virtutis 73.b
Gloria mundi fœnum 248.b
Impiorum est fumus
Gloria mundi contemnenda 242.a.b.249.b
Gloria in quo consistat 345.b
Gloria Dei ostenditur in castigatione impiorum 298.a
Granũ frumẽti Christus 341.a
Gratia dicitur vinũ & lac ibid.
Gratia dicitur aqua 102.b.141.a
Gubernatores iniqui titiones sunt 62.a

HAereses sunt instrumenta bellica 338.b
Hæretici sunt horum instrumentorum opifices ibid.
Hæretici sunt destructores ecclesiæ 303.b
Hæretici sunt cadauera ibid.
Hæretici sunt ab ecclesia pulsi ibidem
Hebræi infideles appellantur alieni 169.a
Heliopolis ciuitas Aegypti 142.a
Heluidius hæreticus 353.b
Hericius quid 111.a.116.a.220.a
Herodis nomine quid significetur 56.a
Hieronymi ab Oleastro laus 343.b
Hieronymi Osorij laus 345.b
Hierosolyma quare appellatur filia Sion 7.a
Hierosolyma appellatur collum 72.b
Hierosolyma quare dicatur insula 144.a
Hierosolymæ habitantes vidẽt Babylonis pondus 107.a
Hierosolyma quare dicatur vallis visionis 150.a.156.a
Hierosolyma quare dicatur ciuitas

uitas ſancta 401.b
Hiſtoria quid 229.a
Holocauſti & victimæ differē-
tia 9.a
Homines ſignificātur per bru-
ta 224.a
Homo flagitioſus terra eſt, &
cibus diaboli 3.a
Hominis miſeria 113.a
Homo natus ad pœnam 135.b
Homo terra 113.a,b
Hominis renouatio 142.a,b
Homines aſpides 3.a
Homines inſenſibiles ibidem
Hominum duricies 3.b
Homines quibus rebus com-
parentur 25.a
Homo quis 163.b
Homo Græcè quomodo ap-
pelletur ibidem
Homo fœnum 248.b
Homo quid ibid.
Homo duplex 247.a,b
Homo ad imaginem Dei 295.a
Hominis pertinacia 293.a
Horologium Achaz 256.b
Hortari ad virtutem Chriſtia-
norum proprium 20.b
Humanitas Deo grata 287.a
Humilitas fundamentū Chri-
ſtianæ philoſophiæ 70.a
Hypanis fluuij natura 320.a
Hipocriſis 87.b,196.b
Hydria fictilis eſt vita humana
93.b

Iacob ſupplantator 289.a
Ibis quid 220.a
Idoli epitheta 283.a
Iehouah 317.b
Ieiunium 354.a,b
Ignis afflictio eſt 26[illegible]
Ignis diuinus concionatori ne-
ceſſarius 60.b
Ignis inferni 308.b
Ignorantia ex malitia non ex-
cuſat 185.a
Ignorantia præſulum magna
phreneſis 248.b
Ignoratio ſui malorum cauſa
284.a,b
Ignorans eligi nō debet 209.a
Imago Dei deturpatur ob fla-
gitia noſtra 302.a
Imaginum diuorum vſus ſalu-
taris 403.a,b
Impij ſunt captiui & ignaran-
tes 47.a
Impius quatenus impius nō eſt
amandus 49.a
Impij adiuuant pios eos affli-
gendo 130.b
Impij ariſtis cōparantur ibid.
Impij ſunt nudi 143.b
Impij ſunt puluis 129.b
Impij quare fuerūt creati 130.b
Impij ſunt terræ cultores 163.b
Impij non debent homines ap-
pellari ibid.
Impij non ſunt ſui 169.a
Impius tot dominis ſeruit,
quot vitiis ſe tradit ibid.
Impij ſunt cadauera 414.b
Impij ſunt dæmonis ſpolia 71.a
Impij ſunt cæci 222.a
Impiorū vita eſt mors 383.a
Impij indulgentia fiunt dete-
riores 178.b
Impij ſunt amentes
Impiorum principatus 205
Impijs
Impi
Inuni

Impij non habent fundamentum 283.b
Impij extra se sunt 284.a
Impij sunt præda dæmonis 304.b
Impij à seipsis longissimè distant 302.a
Impius describitur 352.a
Impij seruiunt piis 575.b
Incantator quis 35.a
Inconstantia 352.a. 154.a,b
Inconstans 139.a. 154.b
Increpare mare quid 129.a
India Orientalis 335.b
Induere aliquem nobili tunica quid 155.a
Infernus 112.b.204.b.239.a
Infideles sunt vera sapiẽtia destituti 68.a
Infideles vincunt armis nostrorum scelerum 179.b
Infideles ossa arida sunt 185.b
Infideles omnes sunt cæci 222.a
Iniuria repellenda à proximo 12.b
Inobedientia periculosa ægritudo 276.b
Ingratitudo 389.a
Inuocatio sanctorum 372.a
Ioannis Rossensis laus 338.b
Ioannes tertius Lusitanorum rex inuictissimus 335.a,b
Ioannes Baptista quare dicitur vox 226.b
Ioannes Baptista typus cõcionatorum ibidem
Ionas non prædixit falsũ 235.b
Ionæ historia 10.b
Ira Dei magna 268.b
Iudæorum duricies 291.b
Iudæorum ingratitudo 4.a,b
Iuda quid 175.a
Italia Cetim 160.b
Iudæorum cæcitas 59.a
Iudex iniquus 50.a. 183.a
Iudicium obliquum 49.b
Iudicium à Deo petendũ 182.b
Iugum Dei 82.b
Iugum diaboli ibidem
Iuga mundi quinque ibid.
Iustitia debet coniungi cum misericordia 182.b
Iustitia circa Iouem quid 50.a
Iustitia radix pacis 210.b
Iustificatio 13.a
Iustus est arca Noë 39.b
Iusti quare appellantur absconditi 39.b
Iusti arbores vocantur 384.b
Iusti sunt nubes 374.a
Iustorum mors 348.b
Iusti sunt monilia ecclesię 303.b
Iusti sunt annuli in manu Dei ibidem
Iusti non derelinquũtur à Deo 303.a
Iusti sunt brachia Dei 394.a
Iustorum merita 392.b
Iusti dicuntur cœli 408.a
Iusti dicuntur stellæ 255.a
Iusti in terra sunt cœli cultores 163.b
Iusti sunt negotiatores spirituales 159.b
Iusti 52.a.62.b.73.a
Iusti sunt nobili veste induti 143.b

Labruscas facere quid 42.b
Lachrymæ Magdalenæ 369.a

Lachrymæ 380.b
Lacus Troglodytarum 139.a
Lęditur nemo niſi à ſeipſo 217.a
Lęditur à nemine iuſtus 39.b
Lędens alium prius ſeipſum lędit 217.a.311.b
Lamia quid 220.b
Lapis Chriſtus 74.a
Laudamus aliquando potiusſilendo quàm loquendo 54.b
Lazarus cur nominatus à Chriſto 268.b
Leo dicitur Chriſtus 196.a
Leuare manus ad cœlum mos antiquus 9.b
Leuiathan quid 181.b
Lex debet conflari igne amoris 155.a
Lex vetus eſt ſimplex teſtudinis 9.a
Lex tenenda eſt corde 311.b
Lex noua danda per Chriſtum 310.b
Lex quare dicatur teſtimoniũ 76.b
Leges ſunt fundamenta ciuitatis 89.b
Lex vetus per ſe non iuſtificabat 384.a
Legis veteris abrogatio 271.a
Legiſlator qualis eſſe debet 89.a
Libanus ſonat dealbationem 197.b
Libani nomine quid intelligatur 197.b.221.b
Liber vitæ 37.b
Liberum arbitrium 14.a.178.a 392.a
Linguæ piorum & impiorum differentia 140.b
Limbus 237.b
Lateritia ædificia quid ſignificent 86.a
Loqui ad cor alicuius quid 247.a
Lucas depinxit imagines Diuę Mariæ 403.b
Lumbos cingere quid 158.b
Lunam obſcurari quid 166.a,b
Lunam paſci aquis dulcibus quid 6.b
Luſitani 335.a
Lutherus reprehenditur 13.b. 21.a. 57.b. 78.b. 101.b. 179.b. 196.a. 207.a. 245.b. 286.a. 338.b. 377.a. 382.a. 391.b. 397.b. 285.b

MAgdalenæ amor 280.b
Magnus quis 351.a
Magi 70.b
Malitia deprauat intellectum 193.a
Mane quid ſignificet 177.a
Manhu quid 4.a
Manſuetudo præſulum 264.a
Manum ponere in aliquo quid 15.b
Manum extendere, manũ conuertere quid 51.a
Manus nomine quid ſignificetur 51.a.73.b
Mare fugere quid 312.a
Manum exaltare quid 177.a
Mariæ virginis dolor 325.a
Maria virgo 278.b
Mariæ virginitas 383.a.b
Mareotis lacus 137.b
Mayr Idumæus 294.a
Mediator Chriſtus 104.
Medium quærendum ibid.
Medicina quid do

Medicina non est contemnenda 239.b
Mendacium est tela aranceæ 190.a
Mendacium dicitur idolum ibidem
Metropolis ciuitas 139.a
Memoria mortis & finis 287.b
Mercator est omnis Christianus 280.b
Mercatores pestilentes tres 160.a
Merces spiritualis ibid.
Messiæ tempus quomodo appelletur 20.a.161.a
Messias venit 416.b.417.a,b
Migma quid 202.b
Militia cœli quid 166.b.254.b
Miraculorum differẽtia 394.a
Missa vnde dicta 207.b
Moab 119.a
Molere farinam quid 290.a
Mons Maria 125.b
Moderatio in castigando 292.b
Mons testamenti 114.b
Mons dicitur Christus 20.a
Montes sunt sancti 20.b
Mors mortua est Christi morte 171.b
Mortaliter peccans ignem accendit 308.b
Morte nihil certius, nihil incertius 236.a
Mortis memoria vtilis 288.a
Mors Christi cur dicatur exaltatio 320.b
Mortis meditatio quid 321.b
Mouere caput quid 231.b
Moysem velare faciem quid 8.b
-ibitur 297.a,b
Mundi dolores & gaudia ibid.
Mundi spes fallax 149.a
Mundus inimicus animæ nostræ 160.a
Mundi natura ibidem
Mundus quid 164.a,b
Mundi contemptus 160.a
Mundus est lapidicina 172.b
Mundi varietas 96.a.144.a. 236.b.245.a
Mundi princeps 83.b
Mundi fragilitas 50.b.137.b. 195.a
Mundus est Iericho 108.a
Mundus quid 138.a.247.a
Mundus relinquendus 83.a 319.b
Mundi ægritudines 248.b
Mundi fons 260.a
Mundi fauores 200.b
Munera excæcant 14.b.50.a
Musica quid doceat 135.b
Mutare fortitudinẽ quid 275.a
Myrtus quid 343.a

Naaman Syrus 349.a.113.a
Naas quid 243.a
Nabo idolũ Babyloniorum 283.b
Nabuchodonosor 241.b.115.a
Neomenia quid 9.b
Nili semen quid 157.b
Nilus 137.a,b
Nisi tantùm opinione maiorum stultitia est 291.a
Nominare aliquem proprio nomine quid 268.b
Nomina peccatorum & iustorum 4.b
Nox quid significet 38.b
Nubes sunt prophetæ & Apostoli 43.b

Nubes leuis quid 135.a
Numiſmatis Titi apophthegmata 37.a
Nomen Dei tetragrammaton 317.b
Nundinæ ſpirituales 160.a
Obedientia non ſolùm cõuenit ſubdito, ſed etiam regi 19.a
Oculus quid 243.a
Oculus dexter & ſiniſter quid ibidem
Onias altare in Aegypto condidit 141.a
Onocentaurus 221.a
Onocrotalus ibidem
Onus graue peccatum 5.a
Onus appellatur prophetia dura annuntians 145.a
Orbis dicitur ciuitas vanitatis 164.b
Orbis cur deſcribitur in corde 359.a
Opera noſtra 13.a.b
Opera abſque charitate nõmerentur vitam æternam 206.b
Opes mundi non ſunt in bonis connumerandę 302.b
Opus Dei quod ſit 46.a.b
Oratio eſt catena aurea 346.a
Orationis vis 10.b.11.b. 230.a
Orationes & lachrymę ſunt piorum arma ibidem
Os Domini interrogare quid 200.a
Os Domini dicitur etiam propheta ibidem
Oſiris quid 147.b
Ozias cur leproſus 53.b
Ozias biuomus 235.
Ozię nomine quid ſignificetur 53.b
Palmæ vis 384.b
Palmæ cur iuſtus comparetur ibidem
Panis eſt verbum Dei 28.a
Panis eſt Chriſtus ibid.
Panis nomine intelligitur omne alimentum ibid.
Papa eſt vicarius Chriſti, ſucceſſor Diui Petri Apoſtolorum principis 207.a
Paliurus quid 220.b
Papyrus quid 131.b
Paries quid deſignet 235.b
Paſſio Chriſti 323.b.324.a
Paſtor quis eſſe debet 181.a,b
Paſtoris officium 252.a.b
Patres antiqui Chriſtum deſiderabant 278.a
Paulus Apoſtolus mortuus & crucifixus mundo 259.a
Pauperes Chriſtus intuetur 383.b
Pauperras fundamentum Chriſtianæ philoſophiæ 70.a
Pax duplex 176.a
Pax 176.a.211.a
Pacis commendatio 136 a
Pax multiplicat regnum 85.a
Pax ſpiritualis 23.a
Pax temporalis 167.a
Pax non eſt impiis 344.a
Peccatum quid 10. a. 11. b. 143.b
Peccatum vnum eſt pœna alterius 195.b
Peccatum onus graue 4.b. 302.a
Peccatum eſt murus
Peccatum eſt nube

Peccata sunt funes 47.b
Peccator quando non auditur à Deo 10.a
Peccatores sunt insani 163.b
Peccatores sunt aspides 35.a
Peccatores se dæmoni vendũt 267.a.306.a
Peccatum semper esse in homine falsum est 275.a
Pedum nomine intelliguntur affectus 288.a
Pedes contaminare quid ibid.
Petra deserti quid 121.b
Petrus cur ita appellatus à Christo 338.a
Petrus Christi vicarius & Apostolorum princeps ibid.
Petrus ecclesiæ fundamentum ibidem
Petri Nonij Lusitani laus 408.
Perfectio bonorum operum in quo consistat 170.b
Pharao draco appellatur 312.a
Pharaonis nomine quid intelligatur 56.a
Philippus Melanct on reprehẽditur 152.a
Philosophia Christiana 296.a. 252.b
Phœnicia 157.a
Phœnix 142.b
Pij & impij differentia 32.a
Pilosus quid 220.b
Piscinæ duæ Hierosolymæ 62.a
Planta pedis quid 289.a
Pœnitentiæ sacramentum à Christo 47.b
Pœnitentiæ vis 11.b.152.a,b
rologium est 6.b
atis sensus sunt 228.a
Porta Orientalis virgo Dei genitrix 64.a
Portæ inferi quæ 175.b
Porticus Olympiæ 228.b
Potentia mundi somnium est 195.a
Potentium fragilitas 176.a
Præceptum de sabbati observatione 344.b
Prædicatio Apostolorum linea æquinoctialis 193.b
Præsul sit in medio 104.a
Præsuli attribuitur populi delictum 6.a
Præsul cur appellatur cor 6.b
Præsules boni sunt lux, mali tiriones comburentes 62.a,b
Præsules sunt speculatores 346.b
Præsulis officium 347.a
Præsules ignaui dicuntur canes muti 347.a
Præsul est pater 155.a,b
Præsulis doctrina & virtus 155.b
Præsul baiulat clauem super humeros 156.a
Præsul est Sol 166.b
Præsul basis domus Salomonis 390.b
Præscientia diuina 235.a
Princeps est caput, medicus, chirurgus 35.b
Principes clypei vocãtur 94.b
Princeps est pater 155.a
Principem imitatur populus 19.a.192.a
Princeps iniquus 182.a
Princeps iustus 176.a.182.a
Princeps præsidentia 209.a

Principes sint æquales 211.a
Princeps qualis esse debet 94.b 292.a
Principatus Christi quis 83.a
prophetæ absque diuino lumine non vaticinantur 1.b
Prophetæ dicũtur videntes 1.a
Prophetia visio ibid.
Propheta dicitur os Domini 15.a
Prophetia est à Deo assumpta 2.b
Prophetæ cur obscurè loquebantur 65.b
Propheta dicitur speculator 146.b
Prophetæ vtuntur sæpè præteritis pro futuris 188.b
Prophetia cur dicitur auditus 188.b
Prophetiæ non subest falsum 235.a
Promissionibus diuinis nũquã diffidendum 190.b
Pudicitia elephantorum & camelorum 71.b
Purgatorium 238.a
pusillanimis quis 351.a
Quadratus homo quis 86.b
Rapsacis nomine quid significetur 227.a
Rationale iudicij 253.a
Reductio filiorũ Dei per Messiam quomodo intelligenda 269.b
Regis definitio 126.a
Rex præest populo, regi lex 19.a
Rex basis populi 122.b
Rex dicitur caput 6.a
Rex Anax 35.b
Rex puer quis dicatur 91.a
Regi est obedire 19.a
Reges dicuntur pastores 390.b
Reges vngi solebant 282.b
Regis iusti qualitates 122.b. 19.a. 212.a
Rex caput, medicus, chirurgus 35.b
Reges Palæstinæ appellabantur Abimelech 155.a
Regimẽ appellatur clauis 156.a
Regnũ Christi absq; fine 85.b
Regiones duæ in hac vita quæ 81.b
Regio longinqua est obliuio Dei 302.a
Religiosi sunt stellæ 219.a
Regio longinqua quare dicitur dissimilitudinis 302.a
Reliquiæ appellantur Iudei fideles 7.a. 37.a
Resurrectio mortuorum 178.a
Romana ecclesia est columna veritatis 380.a
Romanus põtifex est vicarius Christi & successor Petri Apostoli 207.a
Romana ecclesia est à Deo docta 371.b
Rotundus homo quis dicatur 8.b
Ruth Moabites 135.b
Sacra scriptura fuit à Christo aperta 196.a
Sacerdos significatur per cor 135.a
Sacerdotũ puritas 410.b 411.a
Sacerdotum celibatus ibid.
Sacramenta nouæ legis conferunt gratiam 310.a
Sacramenta veteris legis gratiã

non cauſabant 379.b
Sacrificium Miſſæ 107.b
Sagittæ nomine quid ſignificetur 299.b
Salus noſtra in quo conſiſtit 282.a
Samaria 187.b
Sanctus Iſraël Dei periphraſis 38.a
Sanguis Chriſti eſt clauis paradiſi 240.a.313.b
Sanguis nomine quid ſignificetur 215.a
Sapientes ſunt fortitudo ciuitatis 80.a
Sapientia mundi ſtultitia eſt 289.b
Sapientia 213.b
Sara cur appelletur cauerna laci 310.a
Saul vnctus & Chriſtus appellatus 282.b
Sceleratus omnis eſt ſtultus 209.b
Sceleratorum miſeria 316.b
Scriptura ſancta 77.b.325.a
Securitas nimia dānatur 287.b
Semen appellantur Iudæi fideles 7.b
Sennacheribi nomine quid intelligatur 225.b
Sennacheribi mors 232.b
Sennacheribus multis nominibus vocatus 143.a
Senatus Theologiæ Pariſienſis ampliſſimus 188.b
Separatio à mūdo & à corpore alta Philoſophia 321.b
Septuaginta interpretū auctoritas 315.a
Septē ponitur indefinitè 36.b
Sepulchrum Chriſti glorioſum 172.a
Seraphim quare alas habere dicuntur 54.a
Seraphim quid ibid.
Setim quid 261.b
Sidon 158.a
Siloë 71.b
Siloh quid ſignificet 418.a,b
Silentium pro otio aliquando ſumitur 149.b
Simon Cabaliſticæ artis inuentor 294.a
Sirenæ 111.a
Sol & animal gigunt animal 12.a
Sol cur appelletur Oſiris 347.a
Sol in medio planetarū 104.a
Sol quibus oriatur & occidat 119.a
Solem paſci aquis amaris quid 7.b
Solem obſcurari quid 166.b
Sol ſtetit iuſſu Dei 293.a
Solium Dei quare dicitur excelſum & eleuatum 54.a
Solium Dauid quid 85.b
Spes in Deo collocanda 304.
Spes mundi vana 138.a
Spina arbor 261.a
Stanni nomine hypocriſis ſignificatur 16.b
Stare nemo hic poteſt 223.b
Stellæ dicuntur militia cœli 254.b
Stellas cadere quid 219.a
Stemmata Chriſtianorum quę 136.a
Struthio 111.a
Subditus non debet obedire in his quæ ſunt cōtra Deū 203.

Superbia damnatur 114.a
Surditas noſtra 232.a,b. 291.a
Synagogæ mors 111.b

TAu litera quid deſignet 380.b
Tacere aliquado non licet 149.b
Tanis ciuitas Aegypti 138.b
Telæ diaboli quæ 171.b
Telam contra Deum ordiri quid 199.a
Tempus Meſſiæ appellatur nouiſſimum 20.a
Tempus quare dicatur ſapientiſſimum 19.b
Tenebrarum nomine quid intelligatur 49.a
Tentationes ſunt machinæ inferni 371.a
Terra appellatur peccator 3.a
Terra eſt rotunda 154.b
Terra eſt omnis homo 113.a
Terra cur immobilis 211.a
Terra quomodo tranſibit, & quomodo ſtabit in æternum 162.b
Terræ cultores maledicuntur 163.b
Terra viuentium quæ 238.a
Teſtamentum vetus clauſum vſque ad Chriſtum 76.a
Teſtamentum nouũ eſt interpretatio veteris 196.a
Teſtamentum vtrunque ſanguine confirmatum 343.b
Teſtamentũ vetus imago noui 196.a
Teſtamentum nouum eſt æternum 343.b
Teſtamentorum proprietas 310.b
Teſtameti vtriuſq; differ. 345.b
Teſtes fideles 69.b
Thebæ ciuitas Aegypti 142.a
Theſauri ſunt bona opera 242.a,b
Timere qui debeant 258.a,b
Timor filialis eſt Theſaurus 213.b
Titulus crucis ſeruatur Romæ 105.a
Titulus crucis quare fuerit tribus linguis cõſcriptus 208.b
Titulus quid 140.a
Tolerantia 90.b
Tophed quid 104.b
Tomyris Schitarum regina 279.b
Thyrrij lapidis natura 135.b
Transfiguratio Chriſti 324.a
Trinitas 195.a,b. 317.b. 318.a
Trinitatis opera indiuiſa ad extra 295.b
Trinitas mundũ creauit. ibid.
Tuba magna quæ 185.a
Turpe eſt à turpibus laudari 33.a
Turris Babylonis 86.b
Tyrus vrbs Phœniciæ 157.b. 161.b

VAria hominũ ſtudia 199.a
Vaſa Domini quæ 320.a
Vaſa Domini portantes ſunt Præſules 320.a
Vaſa Samia 279.a
Vectis quid deſignet 182.a
Venire à lõgè quid 301.b. 302.a
Vepres & ſpinæ 43.b
Verbum pro re 242.a
Verbum Patris eſt Filius 295.b
Verbum à quo deb[illegible] exponi 57.b

Verbum quid 295.b
Verbum est gladius 97.a
Veritas quomodo dicenda 353.a
Veritas ad quæ se extendat 236.a
Vestes prophetarum delicta populi plorantium 143 b
Viæ nostræ 247.b
Viã Domini dirigere quid ibi.
Vitia 193.a
Victoria suiipsius 297.a
Victoria Dauidis fugiẽtis.ibid.
Vincere seipsum magna victoria ibid.
Victoria Dauidis parcentis Saul 173.b
Vidẽs appellatur propheta 1.b
Vinea Dei 41.b.42.a,b
Vinea synagogæ quare dicitur electa 42.a
In vineam ire quid 284 a
Vir idolorum cur Christus appelletur 325.a
Virginitas sanctæ Dei genitricis 333 a
Virgam portare quid 308.a,b
Viri iusti sunt muri 43.a
Viror calami est virtus 223.b
Virtus est firma 282.a
Virtus imitatur naturã 398.b
Virtus mons magnus 249.b
Virtus nõ est nobiscũ nata 12.a
Virtutis odor 9.b
Virtutum semina nobis innata 12.a
Virtus non est perfecta absque fide 302.b
Virtute prẽditi soli sunt diuites 242.a.302.b
Visitat nos Deus variis modis 89.b
Visitatio pro afflictione 120.a
Visus certitudo 1.a
Visionis diuisio 2.b
Visus Dei & principum terræ differentia 56.b
Vita nostra quid 164.a.238.b
Vitæ incertitudo 236.a
Vira Christiana musica 402.a
Vita corporis est peregrinatio 240.b
Vita est diuersorium peregrinandi ibid.
Vita est militia 245.a
Vmbra alarum 240.b
Vmbram apprehendere quid 166.b
Vmbræ sunt mundi opes ibid.
Vnitas est triplex 136.a,b
Vnitas Deo grata ibid.
Vnitas cordis vera lętitia 179.b
Vnũ tantùm hominem quare Deus creauerit in principio 136.a
Vnicornis natura 278.a,b
Vnicornis nomine Christus intelligitur 278.a,b
Voluntas nostra à nobis reiicienda 354.b.356.b
Voluntas ex se cæca est 61.b
Voluptas malorum esca 32 b
Votum castitatis 410 a,b
Vox Domini malleus est 321.b
Vox absq; opere est arena 386.
Zenonis patria 357.b

FINIS.

AVTHORES QVI IN HIS commentariis citantur.

D. Hieronymus.
D. Gregorius.
D. Dionysius Areopagita.
D Gregorius Nazianzenus.
D. Athanasius.
D. Bernardus.
D. Ioannes Damascenus.
D. Gregorius Nissenus.
D. Augustinus.
D. Hilarius.
D. Basilius.
D. Thomas.
D. Ambrosius.
D Cyprianus.
D. Ioannes Chrysostomus.
D. Cyrillus.
D Leo Papa.
D. Ireneus.
D. Iustinus Martyr.
D. Chrysologus.
Theophylactus.
Tertullianus.
Origines.
Lactantius.
Eusebius.
Eucherius.
Cassiodorus.
Calatinus.
Finus Adrianus.
Berosus Chaldæus.
Plato.
Aristoteles.
Pindarus.
Homerus.
Diogenes Laërtius.
Antisthenes.
Panætius.
Plutarchus.
Seneca.
Eustachius.
Priscianus.
Euripides.
Hesiodus.
Xenophon.
Strabo.
Herodotus.
Solinus.
Pomponius Mela.
Diodorus Siculus.
Iustinus historiographus.
Ptolemæus.
Plinius.
M. Tullius.
Virgilius.
Ouidius.
Salustius.
Horatius.
Volaterranus.
Trogus.
Plotinus.
Menander.
Epictetus.
Metasthenes Persa.
Valerius Maximus.
Theopompus.
Aemilius.
Philo Platonicus.
Nonius Marcellus.
Epicharmus.
Iosephus.
Reuchlinus.
Vlpianus.
Fœlix.
Sabellicus.

Andra

Andræas Fuluius.	R. Dauid.
Hieronymus ab Oleaſtro.	R. Kimhi.
Hieronymus Oſorius.	R. Abraham.
Petrus Nonius.	R. Ioſeph.
Orontius.	R. Selomoh.
Septuaginta interpretes.	R Moyſes Aegyptius.
Symmachus.	R Moyſes Gerundienſis.
Aquila.	R. Aben Ezra.
Theodotio.	R. Simon.
Onkeli Thargum.	R. Sadias.
Ionathæ Thargum.	R Abba.
Pagninus.	R. Iuda filius Amon.
Thargum Hieroſolymitanum.	R. Ioſue Galilæus.
	R. Samuel Ber Nahamam.

FINIS.

Prophetia Esaiæ.

Argumentum primi capitis.

EXplicat diuinus Vates genus operis, nomen authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorumque sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad pœnitẽtiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. Deplorat Hierosolimę flagitia & miserias. Inuehitur in eius Principes & magnates, qui cùm tanquam patentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiusque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustasque persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

VISIO Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos vltra addentes præuaricationem? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ.) Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidentiorem cognitionem obtineat, quàm visus. Illud enim certum nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob caussam dicebat regina Saba regi Salomoni, vt in libro tertio Regum memoriæ proditum est: Non credebam narrantibus mihi, do-

nec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Thomas apo-
Ioan.20. stolus apud diuum Ioannem dicentibus aliis discipulis
vidisse Dominum, dicebat non crediturum se esse, nisi
eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: Quia vidisti
me Thoma, credidisti. Eam ob causam Prophetæ appel-
1.Reg.9 labantur quondam videntes, vt in libro primo Regum li-
teræ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriar-
cha, eximia fide & obedientia præstanti ait Christus
Ioan.8. Deus noster apud diuum Ioannem: Exultauit vt videret
diem meum, vidit, & gauisus est, Quamobrem prophe-
Nahū.1. tia appellatur visio, quasi res certissima. Ita Nahum suam
prophetiam appellat, dicens in eius principio & inscriptio-
Abd.1. ne: Onus Niniue: liber visionis Nahum. Et Abdias,
Ezech.1. Visio, inquit, Abdiæ. Ezechiel etiam, Cum essem, inquit,
in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt
cæli, & vidi visiones Dei, Ezechieli viro sanctissimo ape-
riebantur cæli qui illis clausi erant, qui flagitiorum vin-
culis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cęlestem
illam claritatem & admirabilem visionem intueretur im-
piorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus,
scelerumque depranatione irretitus. Et noster Esaias,
Visio, inquit, Esaiæ, filij Amos, quam vidit super Iudam
& Ierusalem. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc
summam habere certitudinem & firmitatem. Et vt visus
lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij
sensus etiam in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini
Vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec
Dei visiones mentis oculis aspicere. Qui enim fieri po-
test, vt in illum eximium splendorem diuinarum visionum
mentis aciem intēdat ille, qui sit diuino lumine destitutus?
Psal.118. Reuela, inquit diuinus ille Vates & clarissimus rex Dauid,
oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam
vt oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens
hominis rerum diuinarum cognitionem capere non po-
test nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in
Psal.44. Psalmo volens ostendere prophetiam suam esse diuinitus
inspiratam, Lingua mea, inquit, calamus scribæ velociter
scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm se-
ipsum esse instrumentum, sanctum verò spiritum pręcipuū
effectorē? Ideo multis in psalmis prefigitur hæc inscripto,

mizmor

mizmor le Dauid: psalmus Dauidi. Significat enim sanctus Vates psalmorum auctorem Deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquã non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed septuaginta interpreres datiũ esse aperte significarũt vertentes ψαλμὸς τῷ Δαυίδ. Et diuus Petrus apostolorum princeps in epistola sua 2. hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam propheram vbi cõmunis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi domini ad Israel in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi Domini super Israelẽ in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionẽ, quòd eam Vates à Deo assumãt, & visionem, quòd sit certa & mẽtis oculis diuino lumine illustratis perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & ea, quę est per fidem eorum, qui Prophetæ non sunt.

2. Pet. 1.

Mala. 1.

Fil j Amos.) Hic Amos non est Propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille namque ita scribitur Amois: hic verò hoc modo, Amoits. Prẽterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.) Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutũ loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso, peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam & ascendit in cœlum. Ibi deniq; ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cęlestem æternamq; patriam perduceret. Dicẽs autem Propheta: Super Iudam, & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm

aduersis, quas prævidebat esse & Hierosolymæ & in Iudæa futuras.

In diebus Oziæ.) Hic appellatur etiam Azarias, vt libro
4.Re.15. quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudā & Ierusalem venturis vaticinatur regnantibus successiue in Iudæa, Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primùm, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundū, nomē authoris, est enim Esaias filius Amos: tertiū, materia, agit enim de rebus Iudæorū prosperis & aduersis, & de mysterijs, quę in Iudæa futura intuebatur: quartū, tēpus quod fuit in diebus regū, qui hic cōmemorantur. Sed de inscriptione hactenùs.

Audite cæli, & auribus percipite terra.) Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cælū terramq; in exordio inuocare, vt rerum dicendarū magnitudinem ostenderet, & auditorū animos attentos redderet. Sed si totū Prophetam legas, videbis apertissimè totā operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborū sensus: Audite angeli & reliqui cælites, vosque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniā Dominus locutus est. Metonymicôs, vt per continens id, quod cōtinetur, intelligatur. Potest etiā ità explicari. Moyses post quàm populo Israelitico legem Dei dedit. testatus est cælum & terrā, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta &
Deu. 30, 31. & 32. contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdē testes, vt videāt omnes creaturæ esse Deū meritò illis iratū, qui legem suam pro nihilo putārūt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cælos homines intelligere, sed eos quorum familiaritas in cælo est, qui in corporibus humanis vitam cælestem imitātur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cælum semper aspirant. Per terram verò homines flagitijs astrictos, qui terram semper spectant, & in præmijs humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ vi-

ros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur, terrã vocant. Ita enim viri docti explanant locũ illũ Esaiæ: Cœlũ sedes mea est. iuxta id quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viui & alibi: Templũ Dei sanctũ est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cæli enarrant gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur, vt videtur ex diuo Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur, Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de Apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, apertè indicat scriptura, dicẽs: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ità interpretatur Chrysostomus locum illum Geneseos: Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euę deceptæ obediuit, quãdò illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquàm leo rugiens circuit quærẽs quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cæli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ità: Vos ô res insensibiles alloquor. Audite me orbes cælestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementũ. Vos voco ô res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Nõ enim recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns regẽ Ieroboam idolũ venerãtem, verumq; Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus, non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur, Altare altare, hæc dicit dominus: Ecce filius nascetur domui Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt. Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem, quoniam homines multò insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ obtẽperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit cõ-

Infrà 66. 2.Cor.6. 1.Cor. 3. Psal.18. Rom. 10 Gen.6. Gen. 3. 1.Pet.5. 2.Reg.13

festim fractus: homines autem non solũ frangi, sed neq; audire voluerunt. Habes hanc historiam 3. lib. Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euãgelica cõtestatur historia, & fiebat trãquillitas magna: homines autẽ nec Christo imperante volunt quiescere; nec à turbulentis scelerũ tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorãs quò se verteret, vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Matth. 8. Luc. 8.

Exod. 4. *Filios enutrini & exaltaui*) Hebræos vocat Deus filios suos. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israel. Populus gentiũ filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundo genitus. At si diuinas literas volueris attẽtius intueri, & veterũ historiarum memoriã replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accepisse hæreditatẽ, quin potius filios secundos deo fuisse charissimos. Primogenitus fuit Cain. sed Abel iustitiam coluit & pietatẽ, et ad illum, eiusq; munera, non autẽ ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac accepit hæreditatẽ. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionẽ. Itaq; Hebræi filij vocantur. Sed quoniã Deum clementissimũ patrem spreuerunt, eiusq; filiũ Christum Iesum Deum verum crucifixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæreditate expulsi, & reprobati. Eos autẽ, qui ex gentibus crediderunt adoptauit Deus, et in cœlestem hæreditatẽ vocauit, & eos etiã qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. Accepistis inquit, Paulus Apostol⁹, spiritũ adoptionis filiorũ, in quo clamam⁹ abba pater. Ipse, enim, spiritus testimoniũ reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autẽ filij, & hæredes. Et Ioannes Euãgelista, Quotquot autẽ, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri. Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteraq; nefaria scelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atq; grauior appareat. Tria beneficia cõmemorat, generationis, dicens filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non solum

Gen. 4. Gen. 12. Gen. 27. Rom. 8. Ioan. 1.

ſolum terreno cibo, ſed etiã cæleſti, iuxta id quod dicitur in Pſalmo: Panẽ cęli dedit eis, panẽ angelorum mãducauit homo. Extulit eos victorijs & triũphis, atq; memorabilib⁹ trophęis & monumẽtis. Adduxit illos ad terrã vberrimã, quã illis promiſerat, vt eã victis mirabiliter gentiũ regibus poſſiderẽt. Superauerunt diuino preſidio muniti & domuerunt gẽtes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarũ genere abũdãtes. Sed totã hanc dignitatẽ deformauerũt, & penitus amiſerunt, quoniã cęleſtẽ illũ doctorẽ de cęlis ad terrã miſſum, qui eos è tenebris errorũ vindicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudeliſſimum falſis criminibus vocarunt Pſal. 77.

Ipſi autẽ ſpreuerũt me.) Aduerte, Ipſi me. Vtraq; dictio ſuam habet emphaſim. Ipſi ingrati filij, me piũ patrẽ, nutritium, authorẽ ſuę dignitatis, et Deũ. O cęcitatẽ deplorãdã. O nefariã ingratitudinẽ, & immanẽ hominũ impietatẽ, qui poſt tot beneficia à Deo acceptã ipſum Deum aſpernati ſunt. Quæ autẽ ea ſint, in quib⁹ de⁹ fuerit ab illis ſpretus, nõ eſt opus cõmemorare, cum illis plena ſit hiſtoria Euangelica. Nã etſi hæc verba Dei poſſint ad tẽpus illud referri, quo Eſaias ea litteris mãdauit, proprius tamẽ ad Chriſti tempus referuntur.

Cognouit bos poſſeſſorẽ ſuũ.) Arguit Iſraelis ingratitudinẽ & ignorãtiã brutorũ cõparatione, quid ſtolidius boue? quid ſtupidi⁹ aſino? Et nihilomin⁹ eos cognoſcũt, qui eis tribuũt beneficia. At Iſrael deũ, à quo innumerabilia beneficia acceperat, nõ cognouit. Et popul⁹ me⁹ nõ intellexit. Si eſſet popul⁹ extraneus, nõ eſſet ita mirũ. Sed eſt me⁹ quod amplificabat criminis grauitatẽ. Nõ fuiſſe autẽ Chriſtũ notũ à Iudæis, ipſe apud Ioãnẽ in hũc modũ teſtatur: Hoc faciet vobis, quia nõ nouerũt patrẽ nec me. Et ijdẽ Iudei dicebãt apud Ioãnẽ: Hũc autẽ neſcim⁹ vnde ſit. Et apud Lucã alloquẽs Chriſt⁹ Hieroſolymã. Nõ relinquẽt inquit, ſuper te lapidẽ ſuper lapidem, eò quòd non cognoueris tẽpus viſitationis tuæ. Egreſſis Iudæis ex Aegypto dedit illis de⁹ in deſerto panẽ de cœlo, de quo ait diuinus vates: Pluit illius mãna ad manducandũ, & panẽ cœli dedit eis, panẽ angelorũ mãducauit homo. Viſo autẽ cœleſti pabulo dicebãt filij Iſraelis: mãhu? Quod ſignificat: quid eſt hoc? Ignorantes et rei nouitate cõmoti quid illud eſſet, inuicẽ quærebãt. Habes hanc hiſtoram Exodi capite 16. Et quoniam illa Ioan. 16. Ioan. 9. Luc. 19. Pſal. 77.

vt ait,

1.Cor.10 Ioan.6. vt ait Apostolus, illis in figura contingebant, per panẽ illum cæleſtẽ Christus ſignificabatur, qui de ſeipſo, Ego ſum, inquit, panis viuus, qui de cælo deſcendit. Quid igitur per illa Iudæorum verba ſignificabatur, niſi venturũ eſſe tempus, quandò Iudæi de pane illo cæleſti Chriſto ſeruatore noſtro dicerẽt, Quid eſt hoc? tu quis es? hic neſcimus vndè ſit. Animа noſtra naiuſcat ſuper cibo illo leuiſſimo. Voluit Spiritus ſanctus figura illa oſtẽdere, Iudæos non eſſe Chriſtũ cognituros, quod hic per Eſaiã ipſe teſtatur. Nõ cognouerunt aũt eum, quià malitia obſtinati eũ cognoſcere noluerũt. De illis enim eſt in libro Sapientiæ monimentis mandatũ, Excæcauit illos malitia eorũ, & ſacramenta Dei ignorauerũt.

Figura. Num.21. Sap. 2.

Væ genti peccatrici.) Deplorat Propheta Iudæorum miſeriam & calamitatem, æternumq; eis minatur interitum. Nõ vnius tantùm aut duorũ, ſed totius populi flagitia deplorat. Reſpice cõgeriem rhetoricam, qua ſignificat eſſe Hebræos omni ſcelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, ſemen nequam, filij ſcelerati, idem diuerſis verbis ſignificãt. Sed voluit hæc ad ampliorem exaggerationem coniungere. Tu verò conſidera quæ nomina Deus peccatoribus imponat. Multi ſunt improbi, & impiorum facinorũ maculis notati, qui, vel quòd illuſtri loco nati ſint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rempublicã adminiſtrent, vel quod aliqua alia de cauſſa illuſtri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina ſunt inania & fallacia, quippè ab hominibus impoſita, qui & alios fallũt, & ipſi lõgè opinione fallũtur. At vera & apta impiorũ nomina ſunt ea, quæ hoc in loco verus ille iuſtiſſimus ac ſapientiſſimus Deus illis imponit. Contrà verò viros iuſtos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præſtantes nominibus illuſtribus appellat. Vos, inquit ille, eſtis ſal terræ. Vos eſtis lux mundi. Vos eſtis ciuitas ſuper montem poſita. Quibus ampliſſimis nominibus voluit Deus Apoſtolorum laudem oſtendere, eoſq; incitare ad omnes tẽpeſtates atque procellas forti & erecto animo ſubeundas.

Matt.5.

Populo graui iniquitate.) Homines ſceleratos appellat graues iniquitate. Eſt enim peccatum onus & pondus vſq; eò grauè, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue ſuapte natura tendit deorſum vſq; ad centrum, ſic mortiferum pecca-

peccatum animas ad ima, & profunda tartara ſecum ducit, multo grauius omni plumbo abſq; vlla comparatione. Hoc peccati pondus voluit Zacharias propheta ſignificare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi portabatur & ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ: & dixit, Hæc eſt impietas. Et Dauid, Quoniã, inquit, iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meũ, & ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me. Quibus verbis apertè oſtendit ſe peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferendo pares nõ habeat. Et paulò pòſt, Miſer, inquit, factus ſum, & curuatus ſum vſque in finem. Et alio in loco exclamat idem propheta, Filij hominũ vſquequo graui corde? Vt enim nauigia nimis grauata & onuſta pondere premuntur, & naufragium faciunt, ſic animi noſtri peccatorum onere ſuccumbũt, & in medijs fluctibus corruunt, priuſq; in ipſo curſu obruuntur, quàm portum conſpicere potuerunt. Et vt charitas eſt ignis ſurſum tendens, ſic peccatum eſt terra centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiã ait, Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ieruſalẽ in die ſabbati. Hieroſolymæ portæ ſenſus noſtri ſunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc eſt, in animam noſtram ad imaginem Dei factã, ſarcinas grauiſſimas ferimus, cùm deliberatè peccatis aſſentimur.

Zach. 5.
Pſal. 37.
Pſal. 4.
Simile.
Iere. 17.

Blaſphemauerunt ſanctum Iſrael.) Iſrael eſt genitiui caſus. Sanctus Iſraelis eſt dei periphaſis, qui ideò ſic vocatur, quià Iſraeliticum populũ, quem ſibi elegerat ſanctificauit, & coram eo ſe ſanctum oſtendit. Eum Iudæi blaſphemauerunt, quandò eum Samaritanum, dæmoniumq; habentem vocauerunt, in eum odium vſq; ad ſanguinem excitârunt. Lege euangelicam hiſtoriam, ſi impias Iudæorum in Chriſtum Deum noſtrum blaſphemias videre volueris.

Abalienati ſunt retrorſum.) Non ſolum non ſecuti ſunt Deum, ſed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob cauſſam in infernum præcipitati ſunt. Ait enim ſcriptura, Qui elongant ſe domine à te peribunt. Defeciſſe Iudæos à domino, & terga vertiſſe, multis in locis diuinæ litere cõteſtatur. Apud Ieremiam emittit Deus has voces, Elongauerunt à me, & ambulauerunt poſt vanitatem, & vani facti ſunt. Et paulò pòſt, Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Et Oſeas, Dereliquerunt, inquit, dominum non

Pſal. 72.
Ierem. 2.
Oſe. 4.

cuſtodiendo. Et multis alijs in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipſi Deum cotidie derelinquamus, ab eoq̃ue animos noſtros alienemus? Quid facis homo? quẽ relinquis? cui te in fugam turpiſſimam conijcis? Quò is? quẽ quæris? ad quem confugis? Quę poteſt eſſe maior inſania quàm ab eo fugere, qui eſt ſummè bonus, qui ad æternam gloriam vocat, & eum ſequi, qui eſt peſſimus, qui cogitat de tua pernicie & vaſtitate, qui ſuis falſis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur?

Super quo percutiam vos vltra?) Quoniã poterat aliquis ita Deo obijcere: Si hic populus ſe tã impijs ſceleribus cõtaminauit, quare eum nõ punis, vt flagellis ipſis ad te conuertatur? Huic tacite obiectioni videtur reſpondere Deus, iã hoc remedium adhibitum eſſe, ſed nihil profuiſſe. Ait igitur: Sępe vos percuſſi, vt corrigeremini, vos autẽ ipſam medicinã in venenum cõuertiſtis. Tãtum abeſt vt ſuppliciũ veſtros nefarios conatus coerceat, vt etiam ſcelera ſceleribus addatis. Vbi ergo vos feriã, cum nulla ſit in vobis pars quę iã non ſit percuſſa? Oſtendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiam⁹, et vitia relinquẽtes cęleſtia cõtemplemur, & ad Deũ cõuertamur. Solẽt enim aliquãdo peccatores cõuerti, quãdo afflictionibus & calamitatib⁹ premũtur. Hoc intelligẽs Dauid, Cõuerſus, inquit, ſum in ærũna mea, dũ cõfigitur ſpina. Exquo perſpicis magnã eſſe dei irã, quando nobis nõ iraſcitur, quẽadmodũ quãdo per Ezechielem dicebat: Zelus me⁹ recedit à te, & nõ iraſcar tibi amplius. Et per Oſeã: Nõ viſitabo ſuper filias veſtras, cũ fuerint fornicatæ, & ſuper ſpõſas veſtras, cũ adulterauerint. Tũc vltio dei eſt grauiſſima, cùm dimittit hominẽ in manu ſui deprauati appetit⁹. De qua vltione ipſe in pſalmo, Dimiſi, inquit, eos ſecũdũ deſideria cordis eorũ. Eã ob cauſam viri ſapiẽtes virtuteq; præſtãtes afflictionibus delectãtur. D. Paul⁹, Gloriamur, inquit, in tribulationib⁹. Et alibi: Quod in præſenti eſt momẽtaneũ & leue tribulationis noſtrę, ſupra modũ in ſublimitate æternũ glorię põdus operatur in nobis. Nã vt in ſemine fructus eſt, ſic in affliction gloria. In Apocalypſi D. Ioãnis Apoſtoli de beatis, qui deo ſempiterno eno fruũtur, dictũ eſt: Iſti ſunt, qui venerũt de tribulatione magna. Non ſine cauſa veteres ſapiẽtes fictis fabulis memorię prodiderunt, ſolem paſci aquis amaris, lunam verò dulcibus

Pſal. 31.
Ezech. 16
Oſe. 4.
Pſal. 80.
Rom. 5.
2. Cor. 4.
Apoc. 7.

bus. Qua in re significare volebant, virtum sapientia excultum, virtutumq; ornamentis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibusq; delectari, stultũ verò & flagitijs coopertum, inconstantem luceque aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri, & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari.

Omne caput languidum, & omne cor mœrens.) Alloquitur Deus Iudeorũ populum, ac si esset corpus vnũ, cuius caput esset rex, cor antistes & Sacerdos, reliquũ corp⁹ omnes alij tã nobiles quàm obscuri. Et volẽs ostẽdere esse eos incurabiles ait: Vuln⁹ & liuor, et plaga tumẽs, nõ est circum ligata, neq; curata medicamine, neq; fota oleo. Ac si diceret: Cùm tam grauibus animi morbis laboretis, nullã tamen vultis adhibere medicinã. Id ijs verbis deplorabat Ieremias Percussisti eos, & nõ doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinã. Indurauerũt facies suas super petrã, & noluerunt reuerti. Hæc propriè de Iudæis illis possunt intelligi, qui percussi à Deo, traditi Romanis vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate et perfidia permãserũt. Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quib⁹ duritiẽ vestrã confringã, siquidẽ nullis vultis corrigi verberibus. Nã à planta pedis, hoc est ab infima plebe, vsq; ad verticẽ, hoc est vsq; ad regẽ, estis corrupti, flagitijsq; cõtaminati. Illud est aduertendũ, regẽ vocari caput, et sacerdotẽ cor, quæ sunt in toto corpore præcipua mẽbra. Volens ostẽdere, esse totũ populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nã quales in republica principes sunt, tales solẽt esse ciues, quod Plato eleganter scriptũ reliquit. Sed grauius diuinæ literæ in Ecclesiastico ijs verbis affirmãt. Secũdũ iudicẽ populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitãtes in ea. Nã vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna recta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si verò curua & obliqua eodem modo vmbra se habeat, sic populus principem & præsulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: Quid tibi fecit populus hic, vt induceres super eum peccatum maximum?

Ierem.5.

Eccle.10

Simile.

Exod.32

Adscribit

Ascribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit enim vir sapiẽs & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitæ multitudinis coërcere. Ideò non ait: Quid feciſti? sed, quid tibi fecit populus hic? quasi maximum sit genus, sui vlciſcendi non coercere subiectorum deprauatum appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiurgatur. Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificiũ necessaria, quibus orbes suos, circulosq; conficiat mirabili certitudine & constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intẽperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuendus est, qui horologiũ tẽperandũ susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à tẽperantia & à moderatione discedẽte, illi qui eum gubernãdum susceperit, est absq; dubio culpa tribuenda, est enim princeps veluti horologij moderator. Illud est præterea cõsiderandũ, antistitẽ & sacerdotẽ appellari cor: quoniã quẽadmodum cor est fons quidã omnium sensuum, in quo est perẽnis quædã motio, ex qua arteriarũ cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debẽt crebræ precationes, solida atq; sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutẽ moueatur. Et vt cor habet sedem in medio corporis, sic prẽsul debet essẽ in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor est veluti medium inter animam & corpus, sic prẽsul debet esse mediator inter Deum & homines. Incolumi corde possunt membra sanitatẽ recuperare, at saucio & percusso corde nulla est spes salutis recuperãdæ. Eodẽ modo si populus in vitiorũ ægritudinẽ inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule, & vitijs contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facilè restituetur, sed labefactato & euerso tẽpli fundamento, qui fieri potest, vt totũ ædificiũ nõ corruat, & funditus euertatur? si lucerna extinguitur, si lux obscuratur, si nauclerus mergitur, si dux amittitur, quid faciẽt cẽteri? Imò ipse prẽsul quid faciet? Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?

Similes.

Similia.

Matt. 5. *Vulnus, & liuor, & plaga tumens.*) Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagã tumentem, superbiam & elationem.

Terra

Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni, regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili. Et derelinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur. Nisi dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus: Audite verbum domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit dominus? Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cum veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris, vt ambularetis in atriis meis? Ne offeratis vltra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Infrà 5. Rom. 9. Gen. 19. Ierem. 6. Amos 5.

Terra vestra deserta.) Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos ô Iudæi cœlestẽ medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permansuri, ideò terra vestra deseretur, & vrbes vestræ igne flagrabunt.

Filia Sion.) Hoc est, Hierosolyma: quæ ob eam caussam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. vel quoniã phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hierosolyma derelicta, quemadmodum ità dixerat Deus per Ieremiam: Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua, dedit contra me vocem, ideò odiui eam. Et Christus Deus noster apud Matthæum, Ecce, inquit, derelinquetur vobis domus vestra deserta. Et apud Ioãnem, Eamus hinc. Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem integram, templum materiale, & ab hoc loco discedamus. Ierc. 12. Matt. 23. Ioan. 14.

Et si-

Et ſicut ciuitas quæ vaſtatur.) Vt finita vindemia, & collectis cucumeribꝰ, vineę atq; cucumerũ cuſtodes derelinquũt humiles ac ruſticas caſulas, quas ad vitandos æſtus atq; imbres cõſtruxerãt: ſic Hieroſolyma inſtar abiecti tugurioli erit euerſa & derelicta. Neq; ſolũ vt vilis habitatiuncula deſeretur, ſed etiam ab acerrimis hoſtibus vaſtabitur. Hęc etſi de Hieroſolyma in aperto orationis argumento dicuntur, poſſunt tamẽ in ea intelligẽdi ratione, quã moralẽ vocant, ad animã noſtrã aptiſſimè referri. Quãdo enim anima vulnere flagitiorũ ſaucia cœleſtẽ medicinã aſpernatur, Deũq; relinquit, deſeritur ab ipſo Deo, & ab hoſtibꝰ immaniſſimis hoc eſt, à dæmone, mundo, & carne, crudeliter vaſtatur.

Niſi dominus exercituum.) Senſus eſt: Tantum erit excidium, tãtis calamitatũ anguſtiis prememur, vt niſi Deꝰ nobis opẽ ferat, omnes pereamus. At clemẽtiſſimus pater relinquet ſuperſtites quaſdã reliquias, ne ſicut Sodama & Gomorrha cõſumamur. Oſtendit propheta prius Dei iuſtitiã, deinde miſericordiam. D. Paulus in epiſtola ad Romanos apertè oſtendit, hunc locũ eſſe ad tẽpus gratiæ referendũ: Ex quo apparet eos in errorẽ grauẽ incidere, qui totũ hoc de tempore illo ſolũ interpretãtur, quando poſt Babylonicam captiuitatẽ pauci ex Hebræis ſub Zorobabele duce, & Ieſu filio Ioſedec, ſacerdote, ad patriã, ex qua erãt magna iactati tempeſtate expulſi redierũt. Volens Apoſtolus oſtẽdere, non omnes Iudæos repulſos eſſe, hunc citat locũ, intelligens per hoc ſemen Chriſtĩ Apoſtolos, & cæteros, qui ex Hebręis in Chriſtũ crediderũt. Hos appellat alio in loco Eſaias reliquias, ita dicens: Si fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ conuertẽtur ex eo. De quibus reliquiis loquitur in hunc modũ Apoſtolus: Nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. Nam ego Iſraelita ſum ex ſemine Abrahę de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem ſuam, quã pręſciuit: Et paulò poſt, Sic in hoc tempore, inquit, reliquiæ ſecundũ electionẽ gratiæ ſaluæ factæ ſunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Chriſtum receperunt, ſemẽ vocat, ſumpta metaphora à re ruſtica. Quando enim coloni paruam & exiguam meſſem cõqueruntur, ſolent dicere, vix ſemen ſuperfuiſſe. Per hoc ſemẽ Chriſtus etiam intelligitur. Ait enim Apoſtolus in epiſtola ad Galatas: Abrahæ dictæ ſunt promiſſio-

Roma. 9

Infra 10.

Rom. 11

Galat. 3.

missiones, & semini eius. Non dicit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Vide sane prima expositio literæ conuenientior, & sensui Apostoli in Epistola ad Romanos accommodatior.

Audite verbũ domini principes Sodomorũ.) Etsi hoc propheta ad homines suæ memoriæ referebat, mentis tamẽ oculis intuebatur Scribas & Pharisęos, ad quos hoc dirigebat. Cũ prædixisset seruandos esse Apostolos, & reliquos, quos semẽ & reliquias vocat, cõuertit sermonẽ ad Scribas & Pharisęos homines effrænatos, sibiq; præfidentes, qui cũ nulla ratione & virtute, sed cæca atq; turbulẽta cupiditate suorũ animorũ dominatrice mouerẽtur, Christi seruatoris nostri sanctissimi infinitã bonitatẽ maculare voluerũt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos verò infideles & cõtumaces populum Gomorrhæ: quòd essent sceleribus obstricti, & omni flagitiorũ genere cõtaminati. Et alio in loco eodẽ nomine eos appellat, Peccatum suum, inquiẽs, quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Nec est mirum tam acriter Esaiã fuisse Iudęos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardẽtissima charitas, prompta excellensq; virtus, magnanimum virum, sanctissimumq; vatem cohortabãtur, vt tam vehemẽti impetu in eos inueheretur. Infra 3.

Quo mihi multitudinẽ victimarum vestrarũ.) Sacrificia veteris legis erãt figuræ & vmbrę earũ rerũ, quę postea in lege gratię futurę erãt. Hęc autẽ omnia, inquit Apostolus, in figura contingebãt illis. Loquẽs Moses cum domino de ijs, quæ ad tabernaculũ pertinebãt, audiuit hęc verba: Inspice, & fac secundũ exemplar, quod tibi in mõte ostensum est. Exẽplar illud erat Dei Ecclesia, quã Moyses mentis oculis aspexit in monte. prinsquã enim legis veteris tabernaculũ fieret, iam Christi Ecclesia erat in mẽte diuina cõstructa: & per tabernaculũ illud, ea quę erãt postea in Ecclesia futura, significabãtur. Sed cũ Moyses alloqueretur populũ, faciem velo operiebat, quia nõ poterãt filij Israelis claritatẽ vultus eius respicere. Quod significabat eos non intelligere ea, quæ ipse tradebat, cum mentes non puræ tantũ sapientiæ splendorem capere non valerent. Et eodem velo est nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quę per Moysen significabatur. Sed cũ conuersi fuerint ad dominũ, vt ait Apostolus, auferetur velamẽ. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras 1.Cor.10. Exod.25. Figura. 2.Cor.3.

fuisse

Heb.8. fuisse & vmbras quasdam verarum rerum. Ob eam causam appellat D. Paulus in epist. ad Hebræos vetus tabernaculū vmbrā cælestiū, & alio in loco in eadē epistola, Vmbrā, Heb.10. inquit, habens lex futurorū bonorum, nō ipsam imaginem rerum. Ac si dicat: Lex vmbrā veri sacrificij tantùm habet, non ipsum verum sacrificiū, quod est Christus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, seipsum in cruce immolans, vt cunctas nostras iniquitates suo purissimo ac pretiosissimo sanguine deleret. Cùm autem veteris legis sacrificia Christum & Ecclesiam adumbrarent, permittebantur à Deo, illiquè placebant, si bono animo atque spiritu fiebant: sed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid, Si voluisses sacrificium dedissem, vtique holocaustis nō Psal.50. delectaberis. Et Michæas, Nunquid placare potest dominus Mich. 6. in millibus arietū, aut in multis millibus hircorū pinguium? Quasi dicat nequaquam. Et Ieremias, Holocausta vestra Ierem.6. non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. Ideò loquens Christus cum patre has voces emittit, Holocaustomata pro peccato non tibi placuerunt: tunc dixit, Ecce venio. Ita D. Paulus hūc locum in epistola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hostiæ Deo placebant qua tenus carnales erant, sed quatenus Christi eiusq; Ecclesiæ mysteria figurabant, & idololatriā excludebāt, & quatenus significabant debitum ordinem mētis humanæ in Deum, & candido animo fiebant. Sed cum tēpore Esaiæ populus Israeliticus esset sceleribus irretitus, & flagitijs deprauatus, nolebat Deus eorū sacrificia, quoniam ea absque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Pharisæis intelligebantur, existimo etiam hæc esse ad eos referēda. Est igitur sensus, Vos Scribas & Pharisæos alloquar, cæteroſq; Hebræos, qui Christū recipere negligitis: Nolo sacrificia vestra, quoniā iam verū sacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatū est. Ne amplius immoletis paschalem agnum: nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina suo sanguine luit. Respuo sacrificia, quæ moriente Christo cessārunt, & volo Euangelicam puritatē. Nec mirum est Deū vetera sacrificia respuere, quoniā post Euangelicam prędicationem & diuulgationem sunt mortifera, & æternam damnationem secum afferentia. Est enim lex ve-

tus

tus cum suis ceremoniis & sacrificiis antiquata, & sepulta: nec erat nisi vsq; ad Christū & ecclesiam. Ad construendū tectum lapideum alicuius templi, ad faciendā eius testudinem, fit prius quoddā artificium ex lignis, tabulis, & funibus, quod simplex testudinis nuncupatur. At perfecta testudine & fornice, constructo & consummato templo, euertitur simplex testudinis, & totum illud tabulatū & artificiū decidit, & omnia ambulatoria pēsilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quę solum ad templi vsque constructionē & perfectionem seruiebāt. Ecclesia catholica est templum quoddā pulcherrimum & excellentissimū, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Christus Deus noster construxit & perfecit, & suo sanguine decorauit: Lex vetus cū suis iudiciis, sacrificiis & ceremoniis, fuit simplex testudinis & fornicis huius amplissimi templi. Sed ædificata ecclesia, constructo templo, cùm Christus in cruce pendens dixit: consummatum est, cecidit lex antiqua, cessarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta sunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura nisi ad Christi mortē, donec ædificaretur ecclesia, templum hoc celeberrimum & magnificentissimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo cessauit, quia adueniente substātia non opus est imagine: & adueniente figurato non est opus figura, quemadmodum nō est necessaria vmbra adueniente veritate. Est enim lex vetus vmbra, vt ex diuo Paulo ostēdimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait diuus Ioannes: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.

Simile.

Ioan. 19.

Ioann. 1.

Plenus sum) Hoc est dives sum, vestris sacrificiis non egeo. Vel sic: Satur sum, pariunt mihi nauseam sacrificia vestra. Non me placabitis, nisi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holo austa arietum.) Holocausta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium comprehendit holocaustum & victimam siue hostiam

Sanguinem vitulorum) Non omnem sanguinem repudiat, sed eum qui ex brutis fundebatur animalibus: Christi autem sanguine placatur.

Sacrificium frustra.) Ideo Iudæorum sacrificium cassum siue mendax appellat, quia cum esset figura, & vsque ad Christi mortem duraret, iam nunc mendax est, quoniam

eum innuit venturum, qui iam venit.

Incensum abominatio est mihi.) Capitur incensum pro holocausto, erat enim holocaustum totum incensum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Et est sensus: Fœtet mihi odor vester. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta sit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit suauissimum, & ipse vir pius, virtutum ornamentis munitus odor
2.Cor.2. appellatur, quemadmodum dicebat D. Paulus: Christi bonus odor sumus Deo.

Neomeniam.) Festum erat quod Iudæi celebrabant in principio mensis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mensibus.

Odiuit anima mea.) Loquitur Deus more humano, vt
Infra 43. eum intelligamus, quemadmodum paulò post: Laboraui sustinens. & alio in loco: Præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis.

Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos
Infra 59. *à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam.*
1.Pet.3. *Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite agere peruersè: discite benè facere: Quærite iudicium, subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam. Et venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt. Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij: iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mistum est aqua.*

Et cùm extenderitis) Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundēdis ma-
Psal. 42. nus leuare. Ita Dauid, Expandi, inquit, ad te manus meas.
Psal. 40 Et alio in psalmo: Eleuatio manuum mearū sacrificiū vespertinum. Sic pugnantibus Iudæis Moses manus ad cœ-
Exod. 17 lum tollebat. Significamus hac corporis actione misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimū numen tāquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad Deum manus

leuamus

leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nosq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atq; sanctissimis manibus suscipiet nostras immũdas & contaminatas? Est igitur horum verborũ sensus: Cùm ad me confugeritis pressi afflictiõnibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiã. Id sentiebat ille, qui apud Ioannem dicebat: Scimus quia peccatores Deus non exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendũ, qui nolũt se à sceleribus abducere, nec de sua cõuersione cogitare. Hos non exaudit Deus, quia non animo eum quærunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quẽ Christus apud Lucã asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quę sequuntur. Ioan. 9. Lucæ 18

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.) Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cùm ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorumq; hominum sint pollutæ, ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorumq; preces non exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: Qui declinat aurem suã, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserũt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderũt faciem eius à vobis, ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates, esse peccatum nostrum murum quendam nos à Deo diuidentem & separantem. Et Ieremias dominũ alloquẽs, Posuisti, inquit, nubem, ne trãseat oratio: vbi vides esse peccatum nostrũ cum nube comparatũ. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est à nobis, qui terra sumus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contra verò vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad Prou. 18. Infra 59. Thren. 3. Simile.

Psal. 90. certissimum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait Deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione. eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud Esaiam ait dominus: Antequam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quãuis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationẽ adhibeas, sed animo pœnitenti, & contrito clama. Deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplare Ionã, qui cùm Deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamẽ animum erexit, & ad deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cœlum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, deglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, deum vehementer obsecrauit, eumq; toto animo quęsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, est ipsius animi tranquillitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimę abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absq; dubio. Id intelligens clarissimus ille Vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam a me, & factus sum cõturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciẽ tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et Iob inquit,

Psal. 33.

Infra 65.

Ionæ 2.

Psal. 29.

Psal. 26.

Psal. 85.

faciem

faciem tuam abſcondis, & arbitraris me inimicum tuum? Iob.13
Et Ieremias, Intuere, inquit, domine, & reſpice opprobriũ Thren.5.
noſtrum. Medicinam ſuarum calamitatũ in Dei viſu collo- Lucę 22.
cabat. Vidit Deus Petrum, qui eum negauerat, & in ſe re- Mat.9.
uerſus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Viſus à Luc. 5.
domino Matthęus reliquit telonĩ, & caducas opes, eũq; Simile.
ſecutus eſt. Quid opus eſt plura? Vt magnes ad ſe ferrum trahit admirabili vi, ſic Dei viſus, eos, quos vult, ad ſe mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata noſtra, vt Deus noſtra ſacrificia acceptet, preces audiat, & oculos illos ſuos miſericordes ad nos conuertat. Illud eſt prętera aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis ſanguinem manuum ſuarũ. Mirum enim videtur nõ obiecißе illis ſuperbiam, auaritiã, ambitionẽ, idolorũ cultum, multaq; alia ſcelera, quibus ipſi erãt irretiti & coinquinati, ſed tantùm ſanguinem, quo manus ſuas maculauerant. Ad quod ſcio poſſe reſpondere multos, per ſanguinem intelligi peccatũ in communi, quemadmodũ dicitur in pſalmo: Libera me de ſanguinibus deus deus ſalutis meæ. Ego verò Pſal.50.
etſi hanc explanationem non reijcio, aliam tamẽ libentius amplector. Exiſtimo enim deum hoc in loco ad Scribas & Phariſæos ſermonem dirigere, & ad cæteros Iudęos infideles, qui in Ieſum Chriſtum irruerunt, eius ſanctiſſimum ſanguinem poſtulantes & dicentes: Sanguis eius ſuper nos, Mat. 27.
& ſuper filios noſtros. Effuderunt ſanguinem iuſti, & vineę Mat. 21.
hæredem verum Dei filium, ſeruatorem noſtrum peſſimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud poteſt maius & ſceleſtius excogitari.

Lauamini mundi eſtote.) Lauate manus veſtras ſanguinolentas & pollutas, ſi vultis, vt ego ad eas oculos cõuertam. Lauate animas veſtras lachrymis & pœnitentia, & mundi eſtote: hoc eſt, in puritate perſeuerate. Date operã vt vos iterum non contaminetis. Multi ſe abluunt, ſed mundi non ſunt quia ſtatim eadem peccata admittunt, & poſt lachrymas, quibus ſordium maculas deleuerant, ea, quę deplorauerät, iterum repetunt. Hos appellat D. Petrus
apoſtolus in Epiſtola ſua ſecunda canes ad vomitum re- 2. Pet. 2.
uertentes. Id quod Salomon in prouerbiis ſcriptum reli- Prou.26.
querat. Abluamus igitur nos ipſos, & in puritate manere ſtudeamus, iuxta id quod ait Ieremias: Laua à ma.. tia cor Ierem.4.

tuum Ieruſalem, vt ſalua fias. Sed vide obſecro, & attento animo conſidera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit propheta cœlum & terram cõtemplans memoriaq; repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus eſt. Oſtendit Deus iram ſuam dicens, non ſuſcepturum eſſe ſceleratorum ſacrificia, quin potius thus eſſe illi abominationem, & eorum ſolennitates odiſſe, & ſe non eſſe eos exauditurum, nec viſurum, quanuis manus ad cœlum extuliſſent, & preces multiplicaſſent. Nónne vides peccatorum vlcera propè inſanabilia? Nõne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi eſtote, & cætera quæ ſequuntur. Quid hoc eſt? Nónne dixerat Deus ſe eos non eſſe exauditurũ? Dixerat: Sed tanta pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellẽtia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium ſcelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait Deus: Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis ſuis, quæ operatus eſt, & cuſtodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iuſtitiam, vita viuet, & non morietur. Omnium iniquitatum eius, quas operatus eſt, non recordabor. Et per Zachariam: Conuertimini ad me, & conuertar ad vos.

Ezec. 18.

Zach. 1.

Poteſt etiam hoc ita explanari. Poſtquam Deus oſtendit ſe reſpuere veteris legis ſacrificia, nunc pro eis dicit ſe velle Eccleſiæ ſacramenta, quorum primum Baptiſmus eſt. Ac ſi diceret: Baptizamini, & permanete in gratia, quam cõfert baptiſmi ſacramentum. Vt enim fieri non poteſt, conſequi aliquem honores & dignitates, priuſquam naſcatur, ſic nec ſpiritualium donorum eſſe participem, niſi fuerit per baptiſmum renatus. Filij Iſraëlis ex Aegypto diſcedentes, prius mare rubrum tranſierunt, deinde panem angelorum manducauerunt, demum Iordanem tranſeuntes terrã promiſſam fuerunt mirabiliter conſecuti. Sic tendentibus ad cœleſtem patriam primò occurrit Baptiſmus, cuius figura fuit mare rubrum, quemadmodum Apoſtolus in prima ad Corinthios aſſeueranter affirmat. Ibi obruuntur peccata, iuxta id quod dicitur in pſalmo: Contriuiſti capita draconum in aquis. Poſt baptiſmum ſequitur manna, hoc eſt dulcis animi oblectatio. Tandem tranſacto Iordane, finito itinere, ſequitur vt animæ pœnitentiæ ſacramento ablutę, aliisq; ſacramentis roboratę, ex hac vita migrantes, æternã illam

1. Cor. 10
Pſa. 73.

illã beatitudinẽ, veram promiſſionis pãtriam conſequãtur.

Auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis.) Docet hic locus cogitationes noſtras à Deo videri, nosq́, non ſolum omne maleficium vitare debere, ſed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem purã integramq́; ſeruemus. Aquila, vt ferunt, pullos ſuos, quos habet in nido, aduerſus ſolem ponit, vt illum veluti auctorem vitę cognoſcant. Sol enim & animal, vt aiunt Phyſici, animal gignunt: & eos, qui ſolis radios non ferunt, nec valent ipſum ſolem intueri, è nido tanquam ſpurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes verſus iuſtitię ſolem dirigamus, vt ad Deum oculos leuãtes, eum auctorẽ atq; dominum cognoſcant. Eas verò, quæ Deũ intueri noluerint, nec in eum oculorũ aciem dirigere, tãquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, easq́; dũ paruę ſunt, ad petrã, hoc eſt, ad Chriſtum allidamus, iuxta id, quod dicitur in pſalmo: Beatus qui allidit paruulos ad petram. Hoc enim eſt auferre malũ cogitationũ noſtrarum. Simile. Pſal. 130.

Quieſcite agere peruersè.) Id eſt, ceſſate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam non ſat eſt deſiſtere à malo, ſed neceſſe eſt in virtutis actiones incumbere, addidit: Diſcite benefacere. Et animaduerte, Nõ dicit: Diſcite benedicere, ſed benefacere. Plus Deus exaudiuit grauiorẽ atq; ſubmiſſiorem tonum noſtrorũ factorum, quàm acutos atq; magnos clamores vocum noſtrarum. Qui dicit, nec id efficit, quod docet, cotis vſurpat officium, quę ferrũ reddit acutum, cùm ipſa inutilis ſit ad ſecandum. Et vt pictor pulchram atq; elegantem pingit imaginem, cũ ipſe ſit turpi quadam fœditate inſignitus, ſic eſt qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipſe nullo virtutis colore, nullis veris honeſtatis ornamentis ſit decoratus. Quid tibi prodeſt alios in portũm dirigere, eiusq́; viam demonſtrare, cùm tu nolis è mediis fluctibus diſcedere? Ex hoc loco colliges virtutem non eſſe nobiſcum natam, ſed neceſſe eſſe vt eam diſcamus, & comparemus. Nihil enim quod natura inſitum & innatum eſt, aliter atq; eſt aſſueſcit, vt Ariſtoteles in libro ſecundo de moribus aſſeruit. Ex quo perſpicuum eſt, nullã omnino moralium virtutum, vt ibidẽ Ariſtoteles conteſtatur, nobis ingenerari natura, ſed conſuetudine comparari. Sunt tamẽ in nobis ſemina quędã innata virtutum, vt igniculi quidã, quos nos celeriter malis moribus Similitudo. Similitudo.

ita fere reſtinguimus, vt virtutis lumen nuſquam appareat, niſi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem conſuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infuſis, ſed de moralibus, quas acquiſitas vocant.

Quærite iudicium) Petite à Domino ſcientiam, qua muniti iuſtè ac ſapienter iudicetis. Id quod fecit Salomon: de quo dicitur in pſalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis. Vel ſic, Facite omnia cũ iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quaſi vento impetu animi incitati.

Pſal. 71.

Subuenite oppreſſo.) Ferte opem indigentibus, iniuriamq; ab iis, quibus infertur, propulſate. Ita dicitur in Prouerbiis: Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne ceſſes. Et Iob, Oculus, inquit, fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. Et in eodẽ capite. Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui nõn erat adiutor. Iuxta ſententiam diui Ambroſij libro primo officiorum, qui non repellit à ſocio iniuriam, ſi poteſt, tam eſt in vitio, quàm ille qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione verſentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum ſalute nunquã cogitant, qui dicunt cum Cain: Nunquid cuſtos fratris mei ego ſum?

Prou. 24
Iob. 29

Et venite, & arguite me.) Facite quę modo numeraui, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & ſi vos non fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quaſi ingratum arguite. Adeſtote & diſceptemus in iudicio. Ita apud Micheam: Iudicium Domini cũ populo ſuo, & cum Iſrael diiudicabitur. O ſummã clementiam, & infinitam Dei noſtri bonitatẽ, qui cùm nos propter ſcelera noſtra poſſit optimo iure euertere, vult tamen nobiſcum in iudicio cõtendere. Vbi vides nõ eſſe vi atq; oppugnatione conficiendum id, quod prius poteſt rationibus effici & cõcludi. Eſt autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præſtet Deus bonis operibus noſtris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quę ſequuntur.

Mich. 6.

Si fuerint peccata veſtra vt coccinum.) Senſus eſt: Si feceritis quę dixi, ego vobis, peccata veſtra etiam grauiſſima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit ſe illis peccata dimiſſurum, ſi bona opera exercuerint. Aſpicis hic apertiſſimum locum contra eos, qui omnia tribuunt fi[illegible]i, operibus autem nihil. qui cùm nihil minus

ſint

sint quàm fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamen dicimus, nulla opera nostra ex condigno mereri gratiam, qua iustificamur, cùm ex impijs iusti efficimur. Si enim gratia est, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Apostolus, gratia iã non est gratia, Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione cõcurrat motus liberi arbitrij, quod quidẽ fatemur. At post iustificationẽ cum gratia gratũ faciente de condigno meremur, in diuina tamẽ pollicitatione statumẽ & firmamentũ nostrorũ operum collocante. Cęterũ opera primam iustificationẽ pręcedentia, etsi iustificationẽ ipsam nõ mereantur, prouocant tamẽ Dei misericordiam ad illã homini dandam, ipsumq; hominẽ disponunt ad ipsam recipiendã. Et ante iustificationẽ, & si quis habeat fidẽ, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationẽ si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiam manẽte fide, quæ, vt ait diuus Iacobus apostolus, sine operibus mortua est. Qui enim fieri potest, vt viua dicatur, quę vita, hoc est, charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur, Illam verò, quæ sine charitate est, non prodesse per sẽ solam ad æternam vitam consequendam indicat apertissimè idem Apostolus ita ad Corinthios scribens. Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.

Rom. 11.

Iaco. 2.

Gal. 5.

1. Cor 13.

Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriãtur, opera autem charitatis reijciunt, non esse necessaria affirmantes? Qui fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus Paulus in epistola ad Romanos: Deus reddet vnicuique secundum opera sua. Vbi vides nullam hic de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum? Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc modum apud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuiq; secundum opera eius. Hæc apud Matthæum cap. sextodecimo Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid potest esse clarius contra Lutherũ? Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in illa die: Domine domine nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquã noui vos, Discedite à me omnes, qui operamini iniquita-

Rom. 2.

Mat. 16.

Mat. 7.

ni iniquitatem. Et paulo pòst: Omnis qui audit verba mea hęc, & nō facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domū suā super arenā. Vbi Christus apertissimè docet, neminē esse vitam ęternā consecuturū, nisi sit charitate prędītus, etiā si tantam fidē habeat, vt in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eijciat. Id intelligens D. Ioannes, Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et D. Iacobus, Estote, inquit, factores verbi, & nō auditores tantū, fallētes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & nō factor, hic cōparabitur viro cōsideranti vultū natiuitatis suę in speculo, &c. Vbi vides nō auditores verbi tantū, sed factores esse iustos. Sed dicis Luthere hāc epistolā nō esse D. Iacobi. Ego certè potiꝰ credo ecclesiæ illā esse diui Iacobi asserenti quàm tibi. Sed quid respondebis ad epistolā ad Romanos, quā esse D. Pauli tuipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: Nō enim auditores legis iusti sunt apud Deū, sed factores legis iustificabūtur. Lege scripturam, vbiq; inuenies opera commendari. Apud Matthæum Christus nos ad operandum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cęlis est. Et alibi reddens tationem quare perducturus est iustos ad regnum sempiternum, opera charitatis commemorat, nulla facta mentione de fide: sine qua tamen, vt ait diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus Petrus princeps Apostolorū in epistola sua secunda ita ait. Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus in secunda ad Corinthios testatur, ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisq, propria corporis, prout gessit siue bonum siue malū. Et hoc in loco asserit Deus per Esaiam daturum se esse gratiam impijs, eisque peccata remissurum, si in virtutum opera incubuerint, nam seipsum præparanti, & quod in se est facienti Deus non denegat gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse necessaria, sed solum fidem: cum opera non solum valeant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam conseruandam, & cùm fides sine operibus sit mortua, & Deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus. Si ego hæc ex meo sensu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc sint ex diuinis literis apertissima, est admirandum esse homines tam stupidos, qui tanta nube testium

1. Ioan. 3.
Iacob. 1.
Rom. 2.
Mat. 20.
Mat. 5.
Mat. 24.
Heb. 11.
2. Pet. 1.
2. Cor. 5.

non

non moueantur. O insipientes Lutherani cur Luthero creditis homini perditissimo, potius quàm D. Paulo doctori gentium? potius quàm D. Petro Apostolorũ principi? potius quàm Christo cœlesti atq; summo doctori? qui ideo humanam naturã inexplicabili ratione sibi copulauit, vt hominũ gen⁹ doceret & à tenebris vindicaret, & viã veræ salutis cõsequẽdæ aperiret. Sed iã ad literam explanandã accedam⁹, cuius sic est sensus: Si peccata vestra sanguinea & rubra veluti coccinũ & vermiculus fuerint, tamẽ velut nix & alba lana dealbabũtur. Videtur alludere ad id, quod dixerat: Manus vestræ sanguine plenę sunt, ac si dicat: Etsi anima vestra contaminata fuerit, ego tamẽ eam lauabo, si vos opera bona exercueritis, eiq; candorẽ tribuam. Coccinum color est splendorem ruboris ostendens, dicitur Lusitanè grama. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob causam potest verti: Si fuerint instar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.) Non dicit: Comedetis necessariò bona terræ. Sed si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, &c. Vides hic apertissimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè contestantia, quorum duo tantùm commemorabo. Alterum est ecclesiastici, cuius ad literam hæc sunt verba: Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui: adiecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Appositi tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Eccl. 15.

Alterum testimonium simile huic est in Deuteronomio, vbi ita scriptum est: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrariò mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in vijs eius, & custodias mandata illius ac cerimonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Deut. 30.

Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atq; errore deceptus adoraueris Deos alienos, & seruieris eis, prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra ad quam Iordanæ transmisso ingredieris possi-

dendam

dendam. Teſtes inuoco hodie cœlum & terram, quod propoſuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergò vitam, vt & tu viuas, & ſemē tuum. Aſpicis hæc loca apertiſſimè indicare arbitrij libertatem. Eſſent enim penitus ſuperuacanea & ridicula, niſi liberum eſſet arbitrium. His adde præcepta & conſilia, quibus plenum eſt vetus ac nouum teſtamentum, quæ eſſent omnino inutilia, & prorſus exibilanda & ridenda, ſi nihil eſſet in noſtra poteſtate, ſed omnia fataliter, vt aiunt, & neceſſariò euenirent. Ex quo ſequeretur, nullam eſſe omnino religionē. Quis enim locus precationibus? Quis votis? Quis ſacrificijs relinqueretur, ſi cuncta ineuitabili neceſſitate futura eſſe crederemus? Ariſtoteles in libro de interpretatione apertè oſtēdit non omnia neceſſariò euenire, ſed eſſe liberum hominum arbitriū: quod à Socrate & Platone, alijſq; excellentibus Philoſophis iam antea fuerat aſſertum. Fuerunt tamē hæretici nonnulli, qui aduerſus ſacrarū literarū euidentiſſima teſtimonia liberum arbitriū negarūt: quorū ſectam ab Eccleſia damnatam & ſepultam renouauit modò Martinus Lutherus hæreticus deteſtabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigeſimo ſexto ſuarum hæreſum liberum arbitrium ait eſſe rem de ſolo titulo, ſed re vera nihil prorſus eſſe.

Bona terræ comedetis.) Hoc eſt, Eritis in hac vita fœlices, opibus affluentes. Poteſt etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus Pſaltes: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Hæc eſt æterna beatitudo, de qua Chriſtus ſeruator noſter, Beati inquit mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram. Hæc eſt vera illa terra promiſſionis, quam Deus Aegyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aſpernantibus promittit.

Pſal. 26.

Mat. 5.

Gladius deuorabit vos, Id eſt, gladio hoſtium veſtrorum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed ſi per bona terræ gloria cœleſtis intelligatur, conſequens erit, vt nomine gladij æternum ſupplicium ſignificetur.

Quia os Domini locutum eſt.) Ac ſi diceret, Hoc eſt certiſſimum, quoniam Deus, qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita ſcriptum eſt. Non eſt Deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur. Poteris per (o) Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod

Num. 23.

ait Deus

ait Deus per Ieremiã: Si ſeparaueris precioſum à vili, quaſi os meũ eris. Ac ſi hiç diceret Eſaiç: hæc dico nõ quatenus homo, ſed quatenus Propheta. ideo certiſſima abſque dubio ſunt. Ierem. 15

Quomodo facta eſt meretrix.) Miratur Propheta & deplorat Hieroſolymæ calamitatẽ, quæ cùm olim fuiſſet fidelis, imò fidelũ domicilium et receptaculum, facta eſſet meretrix, hoc eſt infidelis. Sciebat Propheta fuiſſe ciuitatẽ illã quondam florentiſſimã, virtutum preſidio munitã, religione & iuſtitia veluti mœnibus ſeptã. Ideo non poterat cõtinere lachrymas, videns eius caſum & ærumnas: cùm pro religione idolorum cultus, pro iuſtitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro alijs denique virtutibus nefaria ſcelera ſucceſſiſſent. Etſi hic locus poſſit de corporis fornicatione intelligi, exiſtimo tamẽ eſſe eum de animi fornicatione, hoc eſt de idololatria intelligendum, Illa ciuitas & illa anima eſt meretrix, quę ſponſum ſuũ Deum derelinquit, ſeq; cum idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremiç: In omni colle ſublimi, & ſub omni ligno frondoſo tũ proſternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: Aedificaſti tibi lupanar, & feciſti tibi proſtibulum in cunctis plateis. Hinc eſt illud, quod Dominus Ieſus apud Mattheum obijciebat Iudæis: Generatio mala & adultera ſignũ quærit. Generationẽ adulteram illos vocat, quia ipſo contempto mundũ, dæmonem, & carnem ſequebantur. Et quanquàm hic locus Eſaiæ de Hebræis ſuæ ætatis intelligitur: ego tamen exiſtimo eſſe præcipuè ad Scribas & Phariſæos, cæteroſque Iudæos infideles tempore Chriſti referendum. Ierem. 2. Ezech 16 Mat. 12. & 16.

Plena iudicij.) Hoc eſt, in qua olim æquiſſimi iudices exiterunt.

Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam.) In literis diuinis nomine argenti ſacra doctrina intelligitur, iuxta illud, quod dicitur in pſalmo: Eloquia Domini eloquia caſta, argentum igne examinatum. Ideo ſenſus eſt. Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Phariſæorum traditiones. Pſal. 11.

Vinum tuum miſtum eſt aqua.) Hoc eſt, nulla eſt mera atq; germana virtus, iuſtitia miſta eſt crudelitate, vltione, & malitioſa quadam iuris interpretatione. Fortitudo miſta eſt temeritate & animi eleuatione: tẽperantia coniuncta eſt cum negligentia & ignauia: prudentia malitiam ſiue & cal

liditatem

lidatem copulauit. Nullam deniq; virtutem tenes puram ac ſolidam, vmbra tantùm virtutũ, atq; imaginibus veteris. Qui vitam monaſticam profitetur, tunc dicitur aquã miſcere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus ſanctis & feruentibus inſerit res viles & frigidas, quando deniq; propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miſcent, ſi reprehenſionibus adulationes adiungant, & puram atque vtilem veritatem ſilentio tranſeant.

Ierem. 5. *Principes tui infideles ſocij furum: omnes diligunt munera, ſequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Iſrael: Heu ego conſolabor ſuper hoſtibus meis, vindicabor de inimicis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum ſcoriam tuam: & auferam omne ſtannum tuum. Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius, & conſiliarios tuos ſicut antiquitus. Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducẽt eam in iuſtitia, & conteret ſceleſtos & peccatores ſimul: & qui dereliquerunt dominum, conſumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus ſacrifi auerunt. Et erubeſcetis ſuper hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus abſque aqua. Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ, & opus veſtrum quaſi ſcintilla, & ſuccendetur vtrumque ſimul, & non erit qui extinguat.*

Principes tui infideles.) Poteſt referri ad fidem theologalẽ, vel ad eam quæ eſt dictorum conuentorumque ſubſtantia, quæ eſt fundamentum iuſtitiæ. Hi principes Phariſæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipſi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipſi rapinis vſuriſque paſcebantur. Vnde ipſa veritas Chriſtus Deus noſter intrans in templum, ejiciens vendentes & ementes dicebat:

Mat. 21. Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.

Omnes diligunt munera.) Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo ſcelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Vę qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiam iuſti aufertis ab eo. In Exodo ſcriptũ legimus: Non accipies munera, quæ excæcant etiàm prudentes, & ſubuertunt verba iuſtorum. Quæ ſententia eſt

Infra. 5. Exod. 23

etiam

etiam ſcripta in Deuteronomio cap. ſextodecimo, & multis alijs in locis. Principes ac Iudices qui omnia ſuis cõmodis metiuntur, nõ reipublicæ vtilitate, ipſam rempublicam euertunt, niſi ipſi prius euertantur. Id quod ſequitur: Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu eſt: Nam cùm omnia pro muneribus agant, facilè pauperes pupillos & viduas contemnunt. Idipſum obijcit illis Ieremias in hunc modum: Cauſam viduæ non iudicauerunt, cauſam pupilli non direxerunt. Ierem. 5.

Ferijs Iſrael.) Id eſt, qui olim Iſraelẽ fortiſſimè liberauit.

Heu conſolabor.) Prędicit Deus ſe Iudęos puniturũ: & loquẽs humano more dicit ſe conſolatione afficiendũ eſſe. Solent enim homines iniuria laceſſiti vltione inimicorũ ſuorũ delectari. Tu verò contẽplare Dei noſtri ſummã pietatẽ. Volẽs pœnas ſumere, prius ingemit & plorat. Eſt enim particula Heu interiectio dolẽtis et plorãtis. Plãgit clemẽtiſſimꝰ pater Iudæos infideles & ſceleratos. Eodẽ modo appropinquans Hieroſolymę, vidẽs eã vim lachrimarũ profudit, quoniam erat eam per Romanos euerſurus. Hanc Dei miſericordiam ſignificauit alio in loco ijs verbis Eſaias: Vt faciat opus, ſuum alienum opus eius, vt operetur opus ſuum, peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinũ vocat vltionẽ, quã erat de reprobis ſumpturꝰ: Opus autẽ ſuũ appellat miſereri & parcere, quẽadmodũ canit Eccleſia dicẽs: Deus cui propriũ eſt miſereri ſemper & parcere: Nõ punit Deus ex animo, ſed quia ita exigũt peccata noſtra: Vult enim, vt ait Apoſtolus, omnes homines ſaluos fieri. Hoc intelligẽs Ieremias ita de deo loquẽs ait: Nõ enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominũ. Et Habacuc: cũ iratus fueris, miſericordię recordaberis. Et Dauid: Ira in indignatione eius, & vita in volũtate eiꝰ. Quę loca oſtendunt Deum miſereri noſtri, non ſolum quando in nos confert beneficia, ſed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus ſuis operibus vtitur miſericordia. Quod ſentiens Dauid, Miſerationes, inquit, eius ſuper omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit. Miſericordiæ eius in omnia opera eius. Ac ſi diceret: Nullum eſt opus Dei, in quo ille non vtatur miſericordia. Meritò ergo diuus Paulus Deum patrem miſericordiarum appellat, & Deum totius conſolationis. Luc. 19. Infra. 28. 1 Tim. 2. Thren. 3. Habac. 3. Pſal. 19. Pſal. 44. 2. Cor. 1.

Et conuertam manum meam ad te.) Hoc eſt te percutiam.

Ponere

Pſal.20. Ponere in aliquo manũ, eſt eum punire. Hũc ſenſum habet
Gen.37. id, quod dicitur in pſalmo: Inueniatur manus tua omni-
1.Re.24 bus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt.
In libro Geneſis vbi editio vulgata habet: Manusq; veſtras ſeruate innoxias, poteſt verti de Hebræo: Manus ne mittas in eum. Ita dicitur primo libro Regum: Non ſit
Infra.9. manus mea in eo. Hoc eſt, non eum percutiam. Eundem ſenſum habet id, quod capite nono ait Eſaias: Sed adhuc manus mea extenta: Hoc eſt, non ceſſat eos percutere & punire. Conuertere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manũ, ſignificant punire, phraſi hebraica.

Et excoquam ad purũ ſcoriã tuam.) Hoc eſt, te affligam & percutiam, idẽ ſenſus cum ſuperiore. Promittit Deus ſe flagellaturũ Hieroſolymã, vt quę beneficia nõ cognoſcebat, ſupplicio corrigeretur. Et quoniam ſupra dixerat: Argentũ tuum verſum eſt in ſcoriam, permanet in eadẽ trãſlatione, dicens ſe illi purgaturũ ſcelerum ſordes, vt ſeparato ſtãno, ablata ſcoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio eſt. Hęc eſt fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurũ remanet purius & ſplendidius, paleæ verò fumãt, & cõſumuntur, in qua iuſti illuſtriores reddũtur, impij autẽ incẽdio flagrant. Nã eadẽ afflictione iuſtus Deũ precatur & laudat, impius autẽ in blaſphemias prorumpit: quẽadmodum in eadẽ area ſub eadẽ tritura ſtipulæ cõminuuntur, frumenta purgãtur. Et ex eadem olea ſub eodem prelo oleum & amurca egrediuntur: & pari atq; eodem vento ſaluia & millitena exagitatæ fragrant, & odorem ſuauem emittunt, cicuta verò & ruta fœtorem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum ſordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus ſe ablaturum eſſe ſtannum, ratio eſt, quia ſtannum ſpeciem habet argẽti, cum ſit vilis quædam materia: cuius nomine hypocriſis ſignificatur: quemadmodum ſcoriæ nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem & metaphoram ab aurificibus ſumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & apud Ezechielem vigeſimo ſecundo. Sed quoniã argenti nomine diximus veram doctrinam ſignificari, poteris hic per ſcoriam & ſtannum falſas hominum doctrinas intelligere.

Similia.

Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius.) Hoc referunt nonnulli

nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicã. Ego verò eorum sententiam libentius amplector, qui dicunt esse hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum: Quando Deus pro Patriarchis, & Prophetis, & sanctis Iudicibus, dedit Apostolos, aliosque viros in diuinarum literarum sapientia excellentes, virtute & charitate præstantes. Hos intuẽs alius Propheta dicebat in psalmo: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, constitues eos principes super omnem terrã. Psal.44. Matt.19. Hoc dicit Christus apud Matthæum, sessuros esse, & duodecim tribus Israelis iudicaturos.

Et consiliarios tuos.) Colliges hinc Dei esse beneficiũ, esse principum consiliarios sapientia præstantes, & ad rectã rationem consilia sua referentes. Vt grauius puniendus est, qui venenum in communẽ fontem cõiicit, quàm qui in particulare poculum: sic grauiori supplicio afficiendi sunt, qui suis deprauatis consilijs principem corrumpũt, quàm qui hominẽ priuatum. est enim princeps veluti quidã publicus fons, quo infecto & veneno contaminato corrũpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principẽ vti consiliarijs iustis & prudentibus. Nã sine consilio rempubl. facilè labefactabit effrænata temeritate concitatus. Poteris per consiliarios omnes intelligere, qui non solum principes, sed quoscunque alios consilijs instruunt.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti.) Hoc est Christi. Iusti enim nomine in diuinis literis Christus significatur. vt in libro Sapientiæ: Circumueniamus ergo iustum. Et in Actis Apostolorũ: Occidebant eos, qui prænunciabant de aduentu iusti. Sap. 2. Acto.7. Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga constituitur, ecclesia est catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quæ ob Christi fidem fidelis appellatur. Quã ijs verbis præcinit eloquẽtissimus atque clarissimus vates: Fundamẽta eius in montibus sanctis, diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Potest verti ex Hebræo: ciuitas iustitiæ: & ita vertit Pagninus. Quæ versio nostræ fauet explanationi. Est enim Iesus Christus iustitia nostra, vt ait in epist. 1. ad Corinth. D. Paulus. Psal.86. 1.Co.1.

Sion in iudicio redimetur.) Hoc est ecclesia catholica erit sanguine Christi redẽpta in iudicio, quia pro ea ipse patietur. Nõ dicit oẽs redimentur, sed Sionẽ, hoc est Dei ecclesiã, redimendam prædixit. Quia etsi Iesus Christus deus noster vult omnes homines saluos fieri, vt ait Apostolus, & ad 1.Tim.2.

agnitionem veritatis venire, (vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus) tamen multi non sunt huius gratiæ participes ob suam ipsorum culpam. Nullus enim extra ecclesiam salutem consequitur. Ecclesia est
Gene. 7. arca illa, quæ sola ex diluuio euasit. Et vt omnes, qui erant
Figura. extra arcam submersi sunt: sic omnes, qui extra ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrent. Dicit autẽ Sionem redimendam in iudicio, quoniã opus redemptionis factum fuit per iudicium & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatẽ Babylonicam, quando reseruata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incumbentibus illud est satis perspectum & exploratum, hæc in primis dicta esse à diuino vate de ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarũ rerũ erant vmbræ & imagines vetera illa de tẽpli & Hierosolymę instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi ecclesiæ sanctæ & Christianę religionis constitutionẽ, quando hæc verba præ
Psal. 101. cinebat. Quia ędificabit dominus Siõ, & videbitur in gloria sua? Tunc enim visus est Deus in gloria sua, cum eius sanctissimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratũ, & homines à vera religione abhorrentes relicta superstitione, contempto idolorum cultu, Christum verum Deum colue runt, eiusq; sanctissimo numini se totos dedicauerunt.

Confundentur autem ab idolis.) Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamẽ existimo ea de sculptilibus
Psal. 96. & falsis dijs intelligere: quemadmodum dictum est in psalmo: Confundantur omnes qui adorant sculptilia.

Super hortis.) Lucos intelligit locaq; amæna, vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

Cum fueritis velut quercus.) Id est, Cũ fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cum quercu arida nec fructus habente nec folia. Refert diuus Matthęus malè di-
Mat. 21. xisse Christũ ficui perpetua ariditate, cũ in ea quęsisset fructũ, & solũ folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc folijs, hoc est, cæremonijs vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non referret. Sed modò aridus est omnino, & nõ solum charitate, sed etiã cæremonijs destitutus. Ideo quercus sine folijs à prophęta appellatur, & hor-
Infra 54. tus a[illegible] aqua,. Contrà verò de viro iusto alibi ita ait vates

noster

noſter: Et eris quaſi hortus irriguus, & ſicut fons aquarum, cuius non deficiant aquæ. Et ab alio propheta vir iuſtus cum arbore fœcunda comparatur ſemper virente, & floren te, vberrimorumque fructuum abundantia exornata: quæ cum perennium fontium, & amænorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquã æſtu areſcit, nulla ſiccitate labefactatur. Et erit, inquit, tanquam lignum, quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet ſemper proſperabuntur. Hæc arbor ſemper virens videtur eſſe palma, quemadmodũ dicitur in pſalmo: Iuſtus vt palma florebit. Eſt igitur iuſtus non quercus ſine foliis, ſed palma ſemper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis ſuo tempore ornata. Pſal. 1. Pſal. 91.

Et erit fortitudo veſtra.) Idola, quibus fiebant, fortitudinem eorum appellat: Ac ſi diceret Idola veſtra, in quibus omne veſtrum præſidium collocatis, tanquam ſtupa comburentur. Et omne opus veſtrum, domus, mœnia, & reliqua alia igne conſumentur. Et ſuccendetur vtrumque, nempe fortitudo veſtra, & opus veſtrum. Hæc omnia ſcimus fuiſſe completa, quando in euerſione Hieroſolimæ per Titum Vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendio flagrarunt,

Annotationes ex Hebræo in aliquot loca primi capitis.

Super Iudam & Ieruſalem.) Pro, ſuper, eſt in Hebraico Aal. Quæ dictio ſignificat ſuper, vt 4. Reg. 9. Lenticulã olei fundens ſuper caput eius. Significat etiã aduerſus, vt in pſalmo 2. Aduerſus dominum, & aduerſus Chriſtũ eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterũt hoc in loco: Contra Iudã & Ieruſalẽ. Sed quoniam non omnia quę ſunt hic literis mandata, ſunt cõtra Iudam & Hieroſolymã, imò multa de illis proſpera & ad voluntatem fluentia prędicuntur, videtur melior eſſe hoc in loco editio vulgata.

Væ genti peccatrici.) In Hebraico pro væ eſt Hoi, quæ particula ſignificat ve, heu, & ô aduerbium vocandi. In hoc eodẽ cap. paulò poſt vertit interpres noſter per heu interiectionẽ dolentis & plorãtis, hic verò per interiectionẽ cõminãtis, quanquã hæc cõminatio ſit miſta cũ gemitu & luctu.

Blaſphemauerunt ſanctũ Iſrael.) Pro blaſphemauerũt eſt in

Hebraico vocabulo à verbo naats, quod significat blasphemare, vt capite quinto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Sed quoniã in coniugatione Piel quemadmodum est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionẽ significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israelis, vel multò melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunt sanctum Israelis. Nam Septuaginta verterunt. Prouocastis, seu iratum fecistis sanctum Israel. Et Pagninus: irasci fecerunt. Vult propheta significare Iudæos suis scelerib⁹ Deum ad iram prouocasse.

Infrà 5.

Non sunt circumligata.) In Hebraico est zoru, à verbo Zior quod significat circũligare & cõstringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideo poterat Latinè reddi: Non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.

Neomeniam.) In Hebraico est Chodes, à verbo Chodus, quod significat renouare, vt in psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Et quoniam in vno quoq; mense renouatur luna, accipitur hoc nomen pro mense, & pro principio mensis, siue pro nouilunio. Nam apud Hebræos mẽses numerabãtur per lunas, & in nouilunio incipiebatur mẽsis, qui quidẽ dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulò pòst in numero plurali, pro quo interpres Latinus vertit: calendas vestras. Vbi aduerte nõ dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras. quasi dicat Deus: Non sunt meæ hæ solennitates & festa, quoniã in illis vos nefarijs sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens: Iniqui sunt cœtus vestri. Vbi significat eos iniquitatẽ cũ festorũ celebritate solitos esse cõiungere. Hoc nomẽ neomenia Græcũ est à νέος nouũ, μήνη luna, quasi noua luna.

Psal. 102.

Principes tui infideles.) Pro infidelibus est in Hebraico sorerim: à verbo Sore, quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes. quod idem est, hoc est à recta via discedẽtes. Potest verti, principes tui peruersi. Et quoniã verbũ hoc significat etiã rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur D. Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit cõmentaria, habet: inobedientes. Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginẽ. Sed mirum videtur tribuere

inobe-

inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autem principibus cõuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absq; dubio propriũ esse boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi autẽ lex. In libro Deuteronomij præcipit Deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quam legeret cũctis diebus vitæ suæ. Deut. 17. In libro 4 Regũ sunt hęc verba monimenti mandata: Produxitq; filium regis, nimirũ sacerdos, & posuit super eũ diadema & testimonium, feceruntq; eum regẽ. Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissimè oportere regem legi obedire, eamq; semper memoriã tenere. Quo enim die rex fuerit constitutus, debet legẽ sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solum literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quisnã esset verè princeps, eũ respõdit, qui primus se legi subijceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus: lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & alijs in locis differit scitu dignissima. Nam cum iustitia sit finis legis, contẽpta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: cõtempta autem iustitia, necessariò sequetur seditiosus ac turbulentus reipubl. status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur esse obedientiam bono principi propriam & summè necessariã. Sed quoniã verbum hoc Sore significat fœtere & putrescere, potest verti ex Hebræo: Principes tui putridi seu fœtidi. Et id quod est apud Oseam 4 Separatum est conuiuium eorum, potest verti. Putidum seu fœtidum factum est conuiuium eorum. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Quij videre vult sitne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicę statum, intuere principem, contẽplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniaq; ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorumq; motus rectæ rationis imperio sedãtes. Contrà verò deprauato Simile.

principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamẽtis destitutum, & in omnibus appetitibus atque vitiis inflãmatum. Aduentu magorum ait D. Matthæus turbatum fuMatt. 2. isse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Cõparat igitur diuinus vates rempublicã cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam ait eius principes esse corruptos & contaminatos.

Auferte malum cogitationum vestrarum.) In hebraico est: Auferte malum maalalichem quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim hæc dictio hebraica significat.

Argumentum Capitis Secundi.

PRædicit Christi Dei nostri aduentum è cœlis in terram missi vt hominum genus infimis erroribus implicatum, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis ostenderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta, ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymã funditus euertendam prænuntiat. Tandẽ Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia desistant, nolintque Christũ verum Deum & verum hominem falsis criminibus in interitum vocare.

CAPVT SECVNDVM.

Mich. 4.

ERBVM quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montem domini, & ad domum dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius: quia de Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, & arguet populos multos: Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti sunt vt olim, & augures habuerunt

vt phi-

vt Philistiim & pueris alienis adhæserunt. Repleta est terra aurꝰ & argentꝰ, & nō est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir: Ne ergo dimittas eis.

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat Propheta capite superiore impiorum Iudæorum venturum exeidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quando euangelium prædicaretur, & multi ex Iudæis, pluresq; ex Gentibus in ecclesiam conuenirēt, Et vt fidem sibi consiliet, idq, certum & infallibile esse affirmet, ait: Verbum quod vidit Esaias. Ac si diceret: Sequitur prohetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id, quod dicturus est, mentis oculis aspexit.

Et erit in nouissimis diebus.) Solet vetus testamentum tempus Messiæ dies nouissimos appellare. Cum Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hunc modum allocutus est: Congregamini vt annunciem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus. Et conuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit, sceptrum de Iuda, & dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Quæ verba intelliguntur de Christo, quem hic vult propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hęc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: Vbi venit plenitudo tēporis, misit Deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

Gen. 49.

1. Cor. 10

Gal. 4.

1. Ioan. 2.

Præparatus mons.) Hic mons Christus est, qui, vt est apud Danielē, lapis est qui abscissus est de mōte sine manib⁹, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spūs sancti, creuit in montē magnum, & repleuit terrā. Hic est, est mōs ille super quē edificata est ciuitas Dei, i. ecclesia, de qua ait Christus apud Matth. Non potest ciuitas abscondi

Dan. 2.

Mat. 5.

ſupra montem poſita, Hæc ciuitas appellatur hic ab Eſaia domus domini, & Chriſtus mons huius domus, in quo ſita eſt Eccleſia. Eſt enim Chriſtus eccleſiæ fundamentũ, vt
2.Cor. 3. in epiſtola prima ad Corinth. Apoſtolus aſſerit. Idem etiã eccleſiam in epiſtola prima ad Timotheum domum Dei ap-
1.Tim. 5. pellat. Aſpicis Eſaiam ſtatim in principio tractare de Meſſia, quod eſt eius præcipuum inſtitutum.

In vertice montium.) Per hos montes & colles intelligit prophetas & patriarchas, cæteroſq; ſanctos, qui ob animi altitudinem & celſitatẽ montes appellantur, quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in ſublime, & charitate, ſapientia, & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cæleſtem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Ieſus Chriſtus Deus noſter montes omnes tranſcẽdit & ſuperauit, quod Propheta volens oſtendere, dicit eſſe hunc montẽ, nimirum Chriſtũ, in vertice montiũ & colliũ: vt eius ſublimitatẽ & excellentiã ſuper omnes ſanctos ſignificaret. Poteris per mõtes eos ſanctos intelligere, qui fuerũt excellentiori virtute & ſapientia prediti: per colles verò eos qui ad tantã ſanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gẽtes.) Tanta erit huius montis ſublimitas & altitudo, vt ſit vniuerſo orbi conſpicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prędicit diuinus vates congregandã eſſe eccleſiam catholicam ex gentibus in magnã multitudinem, & coagmentandum eſſe corpus vnum pulcherrimũ, cuius caput & magiſter eſt Ieſus Chriſtus, qui nomine mõtis ſignificatur, eiuſq; fidem eſſe per vniuerſas terrarum regiones longe lateq́ue propagandam. Plenum eſt vetus teſtamẽtum huiuſmodi vaticiniis. Vnum tantùm aut duo loca citabo. In pſalmo ſcriptum eſt. Omnes gentes ſeruient ei. Et a-
Pſal. 71. lio in loco: Omnes gentes quaſcunq; feciſti, venient, & ado-
Pſal. 58. rabunt coram te domine, & glorificabunt nomen tuũ. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Chriſti regno vaticinatur, ſub quo omnes gentes erãt ed veritatem venturæ. Eſt tamen aduertendum non dicere, Omnes homines veniẽt: Multi enim ad Chriſtum nõ venerunt: ſed omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm ex Occidente, tam ex Meridie, quàm ex Septentrione: Non tamẽ omnes illarum gentium homines venerunt.

Venite

Venite ascendamus.) Sedentes in peccatis ad Christum non veniunt. Oportet surgere, ire, & ascēdere. Qui eunt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominū volūtatē, qui non solum propriam salutē desiderant, sed alios ad eandem cohortantur. Thesauri terræ cōmunicati exhauriūtur: at spirituales thesauri, quò magis communicantur, eo magis augentur. Ideo in Apocal. Ioannis hæc verba scripta sunt: Spiritus & sponsa dicunt, veni: & qui audit dicat, veni: & qui sitit, veniat. Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt quærentes, non quæ super terrā, & alios ad altissimarū rerū contemplationē & feruentē charitatem inuitemus. Apoc. vl.

Et docebit nos vias suas.) Vt nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tanquam ad cælestē doctorē. Prius vias Dei discere debemus, & postea in illis ambulare. Et obserua has vias Christi non doceri nisi in domo Dei Iacob, quæ est ecclesia catholica columna veritatis: nam extra eā nec est fides nec salus. In ecclesia magister est Christus, qui nobiscū est vsq; ad consummationē seculi. Væ illis qui talē respuunt magistrum. Extra ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores, à diabolo edocti & decepti, quēadmodum fuit nostris tēporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & pernicioſarum nouitatum amātissimus. Ad huius amicitiā conuolauit Philippus Melanthon detestabilis hæreticus, cæteriq; homines flagitiosi, vt suis vitijs & voluptatibus seruirent. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atq; diaboli cas hæreses libentissimè iurarunt: vias autem Dei, quibus ad cælestem patriam peruenitur, dereliquerunt,

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.) Repetitio est: Lex enim & verbū domini idem est ac euāgelīū, quod hic apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in mōte Sinai, non autē in monte Sion. Euangelium verò exiuit de Sion & Ierusalem. Hæc est noua illa lex, quā dominus apud Ieremiam in cordibus nostris scripturū se esse polliceb atur. Dabo, inquit ille, legem meam in viscer ibus eorū, & in corde eorum scribā eam. Quē locum D. Paulus in epistola ad Hebræos de euangelio interpretatur. Hierosolymę prędicauit Christus, & docuit euāgeliū suū, & inde egressū est. Ideo nō ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbū domini: sed exibit: vt de illo fonte omnes gentes significet esse Ierem. 31. Heb. 8. & 10.

esse rigandas, & non concludendū esse euangelium intra septa Hierosolymæ, sed lōgius esse progrediendū & propagādū: Non enim solùm pertinet ad populū Iudaicū, sed etiā ad oēs gētes. Ideo eas propheta facit mutuò se hortātes, vt ad Christū ascēdant, qui erat legem omnibus daturus.

Et iudicabit gentes) Hoc est, dabit ius euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernēs qui sint boni, qui verò mali: & nō omnes infideles pari pœna damnandos, sed pro scelerū diuersitate diuersis tormentis cruciādos esse. Vel, iudicabit gētes, hoc est pro gētibus ad fidē cōuersis sententiā feret contra calumniatorem dæmonē, easq; in sua iustitia absoluet. Non enim semper iudicare aliquem est contra eum sententiā ferre, sed aliquando pro eo. Quod
Psal. 42. apertè indicat locus ille Dauidis in psalmo, Iudica me Deus & discerne causam meā. Vel vt potest etiam verti ex Hebraico: & defende causam meā. Vbi Dauid vir iustus pietate & sapiētia præditus Deum orat, vt causam suā defendat, eumq; ab hostibus liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in inuidiā, & capitis periculum vocantē. Nec solū hoc in loco, sed in alijs, inquit Esaias, Christum gētes iudicaturum. Ita enim ait ca. 9. Super solium Dauid, & super regnū
Infrà 9. eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia. Qui locus apertè de Christo intelligitur. Et capite
Infrà 33. trigesimo tertio: Implebit Sion iudicio & iustitia. Et cap.
Infrà 41. 40. Iudicium gentibus profert. Et
Ierem. 33 Ieremias in hunc modum inducit Deum patrē loquentem: In tempore illo germinare faciā Dauid germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiā in terra. Cū his locis pugnare prima specie videtur
Ioan. 3. id, quod ait Christus apud Ioannē: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Quæ verba falsam Iudæorum opinionē redarguunt, existimantium Messiam suum fore iudicem, regemq; terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipse
Luce 12. Christus verus Dei filius cuidā de quodam mundi negocio cū interroganti respondit: Quis me constituit iudicē & di-
Ioan. 6. Ioan. 18. uisorem inter vos? vt est apud Lucam capite 10. Et Ioan-
Infrà 16. nes refert eum aufugisse, cùm eum regē vellent constituere: Et Pilato respondit. Regnum meum non est de hoc mūdo. Præterea Esaias cap. 16. nō in iudicio, sed in misericordia præparādum esse Christi soliū prædixit, Præparabitur, inquit in
Psal. 42. misericordia solium eius. Et in psalmo scriptum legimus:

Vniuer-

Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Quãuis hæ authoritates cum superioribus pugnare videãtur, tamen ac tentius cõsiderare si voles, videbis apertissimè nullã esse inter eas regugnantã. Nam quotiens in diuinis literis hæ duę voces copulantur, iudicium & iustitia, significare solẽt non rigorẽ iuris, nec iustitiam, quam vindicatiuam appellãt, sed excellentem quandam administrandi viam & rationẽ cum omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam dirigun tur. quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conseruatori Deo nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conseruatur. & quoniam hec optima administrandi via in regno Christi consicitur, ideo prædictũ fuerat à sanctis vatibus eum impleturũ esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est ecclesiã suam præclarè gubernaturum. Quæ gubernandi ratio non repugnat nec aduersatur misericordiæ. Præterea iustitia accipitur in scriptura sæpè pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur, de qua iustitia possunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iustitia loquebantur In hanc significationem eam accipit Apostolus, cum ait in Epistola ad Roman. Iustitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidẽ. Et in alio capite Nunc autẽ sine lege iustitia Dei manifestata est: iustitia aũt Dei per fidẽ in Iesum Christum. Et ad Galatas: Si per legẽ est iustitia, Christus igitur gratis mortuus est: Et iustitia in hac significatione nequaquã misericordiæ aduersatur. Imò fieri non potest, vt sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat & iustificetur. Iudiciũ etiam sæpenumero significat actionẽ, qua quis seipsum iudicat: quẽadmodum ait Apostolus: Si nos ipsi iudicaremus, non vtiq; Domino diiudicaremur. Significat etiã ipsorũ scelerũ damnationẽ: cùm enim peccator eripitur, dãnatur peccatũ. Deus inquit Apostolus mittens filiũ suũ, de peccato damnauit peccatũ. Hoc autẽ iudiciũ, quo damnantur peccata, non est absq; Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentũ non fuisse in hominũ iudiciũ & dãnationẽ, sed scelerũ, de quo ea loca intelligũtur, quæ de primo Christi aduẽtu loquebãtur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem: Ego in iudiciũ veni in mũdũ. Et in alio capite: Nunc iudiciũ est mũdi. Igitur hic locus Esaiæ: Et iudicabit gẽtes, & Ille: Iudiciũ gẽtibus proferet, & similes, hũc possũt habere sensum: Christus in ecclesia gentes ad fidẽ conuersas recte ac

Rom. 1.
Rom. 3.
Galat. 2.
Rom. 8.
1. Cor. 11
Rom. 8.
Ioan. 9.
Ioan. 12.

pulchrè

pulchrè gubernabit. Vel ità: Christus gentes iustificabit. Vel gentium peccata damnabit. Aspicis igitur etiam in his locis quæ pugnare videbantur, maximam cohærentiam & concordantiam inueniri.

Et arguet populos multos.) Arguisse Christum Iudæorum scelera planè indicat euangelica historia. Nec per se solùm, sed etiam per discipulos suos, quibus spiritum sanctum promittens dixit: Cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, &c. Hoc est, vos discipuli mei Spiritu sancto inflammati mundi scelera arguetis. Aspicis hic scelera reprehendere esse munus Dei eiusq; concionatorum. At multi sunt, qui improborum scelera tegẽtes, & dissimulantes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam insilehuntur.

Ioan.16.

Et conflabunt gladios suos in vomeres.) Descriptio est futuræ pacis. Ac si diceret: Tempore Messiæ magna pax spiritualis vigebit. Id prædictum fuerat in psalmo, Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pij in medijs afflictionibus & calamitaribus spirituali & euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id quod dicitur in psalmo, Audiã quid loquatur in me dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc euangelicam pacem esse habituros, ideò ait, Super sanctos suos, & super eos qui conuertuntur ad cor. Hanc pacem cælites annuntiârunt, quando nascente Christo cecinerunt, Gloria in altissimis, Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Hæc est pax illa, quam Christus moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens, Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Sed considerandum est cur describens hoc in loco Esaias hanc euangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertendas. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non exhibeatis, inquit, membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquã ex mortuis viuentes, & mẽbra vestra arma iustitiæ Deo. Ex quibus verbis Apostoli apparet, membra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, quibus animã suam sauciat & vulnerat, cùm deberẽt esse arma iusti-

Psal.71.

Psal.85.

Luc.2.
Ioan.14.

Rom.6.

institiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deū portaret, iuxta id quod ait idem Apostolus, Glorificate & portate Deum in corpore vestro. Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres cōuerti, & hastas in falces, quàm sensus omnes, omniaque nostra membra, quæ sine Christi gratia in homine flagitiosō arma sunt diaboli, mundi & carnis, quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum dominii operibus charitatis scindentes & arantes, vertiq; in falces, fructus pietatis Deo gratissimos metientes. Et hoc modo spirituali atque euāgelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarum cupiditatum ardorem tedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quandò Christus natus est. Tunc enim Iani fores Romæ clausi sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat. 1.Cor.6.

Domus Iacob venite.) Prædixit propheta montem illum altissimum Christum Deum nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, & euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quem domum Iacob in præsenti vocat. Inuitat igitur Iudæos, & hortatur vt accedant ad Christum, recipiant euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina & veritate. Nos verò omissis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hactenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, ambulemus in lumine Dei nostri. Accedite ad eum, inquit diuinus Psaltes, & illuminamini. Non enim patietur Deus nos lumen sapientię requirentes oberrare, quin potius oculos nostros aperiet, & errātibus viam consequendæ immortalitatis ostendet. Psal. 33.

Proiecisti enim.) Sensus est. Eā ob causam Hebræos hortor domine Deus, vt mecū tui luminis fiant participes, quià eos video in tenebris versari, tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sint scelera explicat cùm ait. Quià repleti sunt, nempè peccatis, vt olim quandò vitulum coluerunt, seq; nefarijs vitijs cōtaminauerunt, & augurijs, magicisq; artibus more Palæstinorū coinquinārūt. Præceperat enim Deus illis, ne talibus artibus vterentur. Deut.18.

Pueris alienis adhæserūt.) Quidā hoc de turpissimo cōtra

naturam

naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se Iudęi gentibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt, alieni à Deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ità explanari, Communicauerunt cum alienigenis infidelibus, eorumq; familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro.) Damnat auaritiam. Nemo enim, vt ait Christus, potest seruire Deo & mammonæ. Et quoniã auarus nunquã satiatur, inquit, thesaurorum non esse finem, hoc est, nunquã expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius eas appetunt. Auarus, vt ait Salomon, non impletur pecunia. Animaduerte, non dicit repletum est cor auro & argẽto, sed repleta est terra. Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur? Non sine causa Plato & Architas Tarentinus animũ hominis cupidi perforato vasi similẽ esse dixerunt, ob insatiabilẽ atq; infinitam voraginẽ appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figurã habet rotundã, cor verò pyramidalem. Est enim perspicuum figurã sphæricam pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur, cũ Deo fruemur in gloria. Satiabor, inquit vates sanctus, cum apparuerit gloria tua. Cùm igitur caducæ diuitiæ non solùm animũ non expleãt, sed in dies accẽdant, cur eas tantopere concupiscis? cur Deo neglecto ad eas aspiras & raperis incredibili cupiditate inflãmatus? Cur quęris thesauros in terra, cùm patrem habeas in cælo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum angustijs, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere inclusam vitã pauperum? Quid dico? sepultam. Quid est arcula auari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur sepelis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tuipsius. Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere nõ potest, qui est ipsa veritas. Cùm autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissimè colligitur teipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias, asserit eam ob causam esse populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat thesaurorum finis: est enim

auaritia

Mat.6. Eccles.5. Similę. Psal.16. Similę. Mat.6.

auaritia, vt ait diuus Paulus, idolorum seruitus. Et in alio loco asserit cupiditatem esse omnium malorum radicem. Vt terra quæ auri & argenti venas habet, alijs in rebus sterilis est & inculta, si auari diuitijs affluentes metallaq; in animo portantes nullum bonum fructum producere consueuerunt. Fit enim plerunque vt magnas diuitias insolentia & impietas consequantur. Col. 3. 1. Tim. 6. Simile.

Equis.) Respuit Deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum multitudinem. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite 17. Vult Deus vt in ipso, non autē in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus.

Incuruauit se homo & humiliatus est vir.) Per hominē intelligit eum, qui est obscurus, & humili loco natus, per virum verò, nobilē & illustri laude celebratum. Ait igitur tā plebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quæ ipsi finxerant, supplices accessisse, verumq; deū repudiasse.

Ne ergo dimittas eis.) Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniā ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodē modo id quod dixerat regius vates: Fiant eius dies pauci, & episcopatum eius accipiat alter, nō fuit imprecatio, qua obsecraret Deū vir sanctus vt aliquem tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem. Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum, eorum princeps & ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ non ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur, sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini, habens, Et non parces eis. Non dicit: ne parcas, sed, non parces. Psal. 108. Acto. 1.

Ingredere in petram, & abscondere in fossa humo à facie timoris domini, & à gloria maiestatis eius, Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem dominus solus in illa die. Quia dies domini exercituum super omnē superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan, & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos, & super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum, & super omnes naues Tharsis, & su- Psal. 26

☞ *super omne quod visu pulchrum est. Et incurvabitur omnis sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum.*

Ingredere in petram.) Hortatus est propheta Iudæos, vt in Christum crederent, sed quoniam præuidit eos in sua infidelitate & perfidia permansuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum esse, & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, seq; ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit diuus Lucas, apud quem ità Christus ait, Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos: & collibus, operite nos. Quidam hoc intelligũt de euersione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est, Ad eum confugiamus, ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutissimum cõtra omnes huius mundi procellas & tempestates.

Luc. 23.

1. Cor. 1.

A facie timoris domini.) Vastitatem Hierosolymæ domini timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valdè timendum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omnique scelerum genere astrictis interitũ & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit, quandò impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòst verbis alijs.

Oculi sublimis hominis humiliati sunt.) Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solum homines obscuri & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in æruminas incident acerbissimas. Supplicio & interitu pœnas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, & multis aliis in locis, & vt prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est prophetarum.

Exaltabitur autem.) Iudæi abijcientur & prosternentur: solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum possit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto ijs verbis, Exaltabitur dominus exercituum in iudicio, & deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Non differt ab hoc testimonio id, quod ijs verbis canit clarissimus vates, Cognoscetur dominus iudicia faciẽs, in operibus manuum

Infrà 5. Psalm. 9.

manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum ſententiã etſi non reijcio: nõ tamen ita amplector, vt eam priori anteponam.

Dies Domini exercituum.) Senſus eſt: In excidio Hieroſolymæ omnes elati, diuitijs affluentes, & potẽtia prẽſtantes, in quos oculi omnium erãt coniecti, ferro aut flammæ, aut captiuitati ſubijciẽtur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharſis, & rebus alijs pulchritudine ſua oculos videntium oblectantibus. Diem domini exercituum ſuper omnem ſuperbũ appellat Iudæorum vaſtitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec eſt nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. Vidi, inquit Dauid, impium ſuperexaltatũ, & eleuatum ſicut cedros Libani. Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vaſtati ſunt. Significari autem nomine quercuum Baſan homines diuites, oſtendit eodem loco Zacharias dicẽs: Vlulate quercus Baſan, quoniam ſucciſus eſt ſaltus munitus. Quaſi diceret: Plorate vos, qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hieroſolyma delebitur bello luctuoſiſſimo veſtris ſceleribus conflato. Illud eſt ſciendum, Libanum, vt ait D. Hieronymus, montem eſſe altiſſimum Phœnices: Baſan verò regionem eſſe Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus eſt rex Baſan. Pſal. 44. Zach. 11.

Et ſuper omnes montes.) Nomine montium ſignificari homines improbos oſtendit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducã ſuper vos gladium, & diſperdent excelſa veſtra. Intelligi etiam eoſdẽ per turres ſignificat locus apud Eſaiam cap. 30. inquiens: Et erunt ſuper omnem montẽ excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Hoc eſt, Dabit tibi Deus bonorum abundantiam, cùm adeptus fueris victoriam, & hoſtes tui fortiſſimi corruerint. Fortitudine quoq; & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: Ego dedi te murum æreum ſuper omnem terram. Appellantur prẽterea naues, vt eſt apud Eſaiam. Vlulate naues maris: quod alij verterunt, naues Tharſis. Non naues vlulant, ſed homines nauibus comparati. Vides igitur locos è media ſcriptura depromptos & repetitos, oſtendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Baſan, Ezech. 6. Infrà 30. Ierem. 1. Infrà 23.

montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharsis esse comparatos.

Et incuruabitur omnis sub limitas hominum) His verbis ostẽdit præcedentia ab hominibus dicta esse.

Luc.23. Oseæ 10. Apoc. 9. Infrà 21. Luc.23. *Et eleuabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in spelunças petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. In die illa proiicit homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi vt adoraret talpas & vespertiliones. Et ingredietur scissuras petrarum, & in cauernis saxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cũ surrexerit percutere terram. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus est, quia excelsus reputatus est ipse.*

Idola penitus conterentur. Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitijs teterrimis contaminatos, & eã ob causam fuisse à Chaldęis captos & afflictos, est omnibus vetus testamentum legentibus planum & perspicuũ. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldęos esse idola, in quibus Iudęi spem suã collocauerant, cõterenda. Potest etiã hoc de euersione per Romanos explanari: & per idola possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo quis beatitudinẽ constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolũ appellari. Et D. Paulus auaritiam, idolorũ seruitutem appellat.

Ephe. 5. Col.3.

Cùm surrexerit percutere terram.) Id est, cùm Deus euerterit Hierosolymam. Potest etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorẽ esse primam interpretationẽ, quoniam in principio capitis non ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymam vaticinati.

In die illa proijciet homo idola.) Tantus erit metus, vt homines diuitiarũ suarũ, & idolorũ auri & argenti obliuiscãtur, dummodo vitæ consulãt. Hæc idola appellat talpas & vespertiliones. Ad id amentię & cæcitatis perducti sunt Iudęi, vt imagines colerent serpẽtium, & aliorũ brutorum animaliũ. Vide quid adorabant, talpas & vespertiliones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cùm ipsi in tenebris iacerẽt, ea colebant animalia, quæ solem videre nequaquã possunt, eisq; preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

Et ingredietur scissuras petrarum.) Repetit id quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorũ inhæreret. Opus enim erat vt [illegible]tæ calamitatis memoriã nulla vnq; deleret obliuio.

Quiesci

Quiescite ergo ab homine. Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret. Quoniam in nouissimis diebus ostenditur mons ille altissimus ecclesiæ fundamentum, omnes alios montes facilè superans, ad quē cōcursuræ sunt omnes gentes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniā vos ô Iudæi, si eum nō receperitis, eritis in luctuosissimū excidium incursuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniā venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrum ad interitum voceitis. Quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est, id est, qui irā suā vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse, hoc est, quia magnus & potens est, qui vos poterit facilè vastare. Habere spiritum in naribus est iratum esse. Dicens: Quiescite ab homine, ostendit Christi humanitatem. dicens autē: Quia excelsus reputatus est ipse, ostendit eius sanctissimū nomen. Ac si diceret: Videte ne Christū contemnatis verū deum & verū hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnē vestram rempub. labefactare & penitus extinguere. Potest hoc etiam ita explanari: Quiescite à Christi blasphemijs, qui etsi in naribus habet spiritum. hoc est, etsi homo est & spirat, & halitum naribus trahit, vt ceteri homines: tamen secundum diuinā maiestatem excelsus est & altissimus. Præuidebat diuinus vates esse Hierosolymā ciuitatē florentissimam euertendam ob Iudæorū in Christum odium & impietatē. Vt enim in seminibus cau sa est plantarū, sic luctuosissimi excidij Hierosolymę causa fuit scelus illud teterrimum & impiissimum, quòd in Christi nece admiserunt. Et eam ob causam eos hortatur Propheta, vt saltem cùm se viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, suumq; statū labefactatū & radicitus euulsum, oculos aperiant, & aspiciant aliquā do se ob suam impietatem in tā acerbis ærumnis versari, & desistāt à sua contumacia non à magnitudine animi orta, sed à malitia, perfidia & superbia inducta. At obstinati homines nolunt moneri, nec se hoc salubertimo prophetæ cōsilio instruere: imò in suis synagogis Christum blasphemāt, & in suis animis iterum atq; iterum occidunt. Similes

Annotationes ex hebræo in CAPVT II.

Repleti sunt olim.) In Hebraico est maleu mikkedem.

Psal. 76. nomẽ significat anterius, initium, antiquum, vt in psalmo: Cogitaui dies antiquos. Vndè accipitur aliquando aduerbialiter, & significat olim, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Sed quoniam mundi pars orientalis appellatur anterior & mundi principium, quemadmodum occidentalis appellatur posterior, & mundi finis, ideò hoc nomẽ pro oriente siue orientali plaga accipitur, vt Numerorum 23. De montibus Orientis. Et illud Exodi, flante vento vehementi, poterat verti, flante vento orientali: est enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modũ Pagninus, Superstitione repleti sunt præ Aramæis, qui sunt ad orientem Israeli. Multa verba addidit quæ nõ sunt in hebraico, vt sensum, quem hebraico contextu inclusum putauit, exprimeret. Non enim verbũ ex verbo transtulit, vt nonnulli existimant, sed sæpè potius ad sensum, quàm ad verba respicit. Poteris vertere. Repleti sunt præ Chaldæis, subaudi superstitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita, Abundant magica pluisquam orientales.

Num. 23. Exod. 14

Et pueris alienis adhæserunt. In hebraico est: Vueialde no chrim iaspiku. Tota huius loci difficultas est in nomine hoc Ieled, ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Reg. 4. Cernit autem puer. Quam significationẽ secutus est noster interpres: significat etiam filium, vt 1. Regum 1. Hannæ autem non erant liberi. Deriuatur enim à Ialed, quod significat gignere & parere, Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, & scientias, ideò omnia hæc ieladim appellantur. Vndè potest verti, Et cogitationibus, aut consilijs, aut inuẽtionibus, aut scientiis alienorum adhæserunt. vel se totos dediderunt. Reprehendit Iudæos, quià omissis diuinis monitis, contempta Dei lege, magicis artibus, & gentium superstitionibus operã dabant: eorumq; consilia & inuentiones sequebantur, quę eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebãt. Hoc deplorabat alius propheta dicens, Et cõmisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorũ, & seruierunt sculptilibus eorũ, & factũ est illis in scandalũ. Pagninus vertit, in scie iis alienis fuerũt sufficiẽtes. Sed quoniam nomen Ialed significat etiã imaginẽ, potest rectissimè verti, Et imaginibus alienorũ applauserunt, seu operã dederunt. Coridie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebãt, nulla erant gẽtium sculptilia, nulla idola,

Psal. 105.

quæ

quæ Iudæi non colerēt. Est enim impiū scelus imagines latria adoratione, quæ soli Deo debetur, adorare. Quanquā est piū & debitū sanctorū imagines venerari & suscipere, non tanquā idola, sed tanquam eorum representatrices, qui in hac vita Deo seruierunt, eoq; in altera fruuntur.

Quia excelsus reputatus est ipse.) Pro quia excelsus, est in hebraico Ci vammeh. Hæc dictio Bamah, significat excelsum, in quam significationem accipitur 1. Reg. 9. Antequam ascendat excelsum: & in psalmo, Et super excelsa stā tuens me: & aliis in locis. Quam significationem in præsenti secutus est, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictictio Mah, significat quid, & Ba, significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones, qua ratione adductus transtulit, in quo dicens. Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit, Quid enim reputationis est ipse? Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communē, & quia nomen hebraicū excelsum significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinē & excellentiam ostendit. Miror Pagninum virum doctissimum hoc in loco & à vero sensu, & à veritate hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt communi versioni, meo quidem iudicio, hoc in loco tribuendæ. Psal. 17.

Argumentum capitis tertii.

PRædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorumque reipublicæ turbulētum ac seditiosum statum ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effrænatam inimanitatem. Præcinit Dei iustitiam & misericordiam, ostendens esse impios suorum scelerum pœnas daturos, iustos vero præmiis afficiendos. Inuehitur in adulatores. Minatur diē extremi iudicii. Tādem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænunciat.

CAPVT III.

Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validū & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & ariolum, & senem, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudē-

prudentem eloquij mystici. Et dabo pueros principes eorũ, & effœminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virũ, & vnusquisque ad proximum suũ. Tumultuabitur vir contra senẽ, & ignobilis contra nobilẽ. Apprehendet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentum tibi est, princeps esto noster, ruina autem hæc sub manu tua. Respondebitque in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

EXPLANATIO.

Ecce enim.) Hortatus fuerat Iudæos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christũ offenderent: Nã etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, splẽdor
Heb.1. gloriæ, vt inquit D. Paulus, & figura substantię eius. Ipse est infinitæ sapientię pelagus, & illa dei sapientia, de qua idem
1.Cor.2. Paulus, Loquimur, inquit, Dei sapientiã in mysterio, quæ abscondita est, quã prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostrã. Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidiũ, quod illis eam ob causam venturũ præuidebat. Et est sensus: Quoniã vos ô Hebræi contempturi estis Messiã vestrum, ideò in luctuosissimam calamitatẽ incidetis. Auferet à vobis dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudentes, cõsiliarios, & eloquentes, & regnabunt pueri, & labefactabitur Reipublicæ status, & tota deniq; ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cum ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationum quondam vixisset, neque esset natio vlla tã ampla & illustris, quæ deos præsentes haberet quemadmodũ Hebræi deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionem impiè violaturos, & in summã calamitatem incursuros, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret, potuisse lachrymas cõtinere. Videbat enim fore vt funditus deleretur respublica illa Hebræorũ quondã florentissima, quia nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapiẽtia illustrior, & rerũ gestarũ gloria præstantior. Sed fuit æquũ, vt Iudæi, qui veram lucẽ neglexerunt, qui lumen illud de lumine, Christũ deũ nostrũ repudiârunt, lumine cælesti priuari in tenebris versarentur, & hostiles insidias, luctuosissimũ excidium, infamiã, & dedecus, malorumq; omnium tempestatem declina-

declinare nequaquam possent. Sed fuerunt à Romanis victi & oppressi, atq; amplissimis dei beneficiis orbati. Quod certes propheta has voces emittit. Ecce enim dominator, &c. Particula enim, indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.) Abstulisse Deũ à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ & antiquorum monumenta. Poteris etiã per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediũtur appetitũ vincẽtes, & aduersus vitia pugnãtes, qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirũ est hos ablatos fuisse è Iudæa: vbi nanque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solùm ille, qui verè fortis est, potest dicere cũ Paulo: Omnia possum in eo qui me confortat, Philip. 4
hoc est, qui me fortẽ atq; potentẽ efficit. In te, inquit regius vates, eripiar è tẽtatione, & in deo meo transgrediar murũ: Psal. 17.

Omne robur panis.) Hoc est, spoliaturus est Deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustẽtatur. Fuit enim in obsidione per Titũ & Vespasianum, vt refert Iosephus, incredibilis fames. Per panem & aquã intelligi omne alimentũ indicat locus libri quarti Regum cap. 6. ita habẽs, Pone panem & aquã coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domũ suam, appositaq; est ciborum magna prę-
paratio, & comederunt & biberunt. Et lib. 1. Reg. narrat di- 1. Re. 14.
uina historia, Ionathã comedentẽ fauũ mellis pręceptũ patris fregisse dicentis, Maledictus qui comedit panem vsque ad vesperã: vbi vides nomine panis intelligi etiam fauũ mellis & omnẽ cibum. In hanc significationem accipitur è D.
Luca dicente. Cùm introiisset Iesus in domũ cuiusdã princi- Luc. 14.
pis sabbato manducare panem. Nam apud Hebræos panis appellatur lechem è verbo lachã, quod significat comedere. Vndè quicquid comeditur, panis appellatur Poteris etiam per hũc panem Christum intelligere de seipso dicentẽ. Ego
sum panis viuus qui de cælo descendit. Hic est panis ille, de Ioan. 6.
quo Salomon in Prouerb. Iustus, inquit, comedit & replet Prou. 13.
animã suam, venter autem impiorum insaturabilis est. Quẽ locum D. Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbũ Dei intelligi, vt hæc fames ea sit,
de qua ait per alium prophetam Deus, Ecce dies veniẽt. di- Amos 8.
cit dominus, & emittam famem in terram, non famẽ panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei. Qui tali fame

laborant carentes epulis cœleſtibus. peregrinantur, & in Aegyptum deſcendunt, vbi Pharaoni deſeruiunt. Refert diuina ſcriptura deſcendiſſe Abrahamum in Aegyptum, ibique fuiſſe peregrinatum: cumque Aegyptij Saram eius vxorem viderent, eiuſque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt. Qui, vt Abrahami mœrorem leniret, cum muneribus oblectauit. Fames hæc cauſa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Aegyptum, vbi vxore rapta traditaque Pharaoni peregrinaretur. Etſi Abrahamus in deſcenſu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia deſcendũt. Aegyptus mũdus eſt, Pharao diabolus, Sara anima noſtra, ſerui Pharaonis illi animam noſtram ttadentes noſtri effrenati appetitus ſunt. Nos illi ſumus, qui fame verbi Dei oppreſſi, amiſſa diuina lege in Aegyptum, hoc eſt, in mundi ſcelera deſcendimus, vt ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima noſtra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo ſeruimus nos falſis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deliniti raptum animæ noſtræ aut non ſentiamus, aut ſaltem diſsimulemus. In quibus verbis eſt magnopere adiuertendum, non dixiſſe ſcripturam Abrahamum in Aegyptũ iuiſſe, ſed deſcendiſſe. Peccare enim deſcendere eſt, & in præceps ruere, Id exiſtimo ſignificare ſcripturã cũ refert dixiſſe Deũ Iſaac, ne in Aegyptũ deſcenderet. Eſt etiã attendendũ, & menti ac memoriæ mandandũ, uõ dixiſſe ſcripturã, vt ibi habitaret: ſed vt ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato aſtringimur, à cœleſti patria exulamus. At viri iuſti etſi corpore in terra viuunt, animo tamẽ in cœlo cõmorãtur. Id ſentiebat diuinus ille Paulus dicens. Noſtra conuerſatio in cœlis eſt Et regius ac ſanctus vates: Stãtes erãt pedes noſtri in atriis tuis Ieruſalẽ. Vt enim Sol, licet terrã radiis contingat, in cœlo tamen eſt, ſic vir optimus, animi magnitudine & celſitate prædituſ etſi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cœleſtia ſunt contemplatur, & ad eas æternas manſiones aſpirat, ibique iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi illi in perpetuũ viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Eſt igitur verbum Dei & ſacra ſcriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus ò Iudæi panem & aquam, ſed omne robur panis & omne robur aquæ. Habent enim Iudæi panem & aquam

Gen.12. Figura. Gen.26. Philip.3. Pſal.121. Simile.

quam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris testamenti scripturam, sed absque intellectu : quoniam Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tanta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

Et iudicem. Nam cum Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam.) Propter cædes prophetarum, aliaque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo temporis non illis defuerunt prophetæ qui futura prædicerent, eosque consolarentur. At post Christi mortem nullũ penitus prophetam habuerunt, Ex quo colligitur quanto grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt, prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo sine diuina oblectatione.

Priolum.) Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & prouidentia, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem, Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem.) Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipubl. statum pertinentibus. Vt enim aqua vino admista illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatẽ & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutẽ non ad annos & ætatem, sed ad virtutẽ & consiliũ referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætate, nullus tamẽ virtute & sapientia. Apud Danielẽ duos senes inuenies, si canitiem respicias : iuuenes verò, si eorum effrenatã libidinem intuearis. Moysi præcepit Deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Nõ igitur canos, sed

Simile.

Dan. 13.
Num. 11.

sed prudentes & virtute præditos intelligebat. Non enim aut: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus, & vt in libro Sapientię scriptum est,

Sapi. 4. Cani sunt sensus hominis.

Principem super quinquaginta.) Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum qui bellum ducere & instituere possit.

Honorabilem vultu.) Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius autoritatem suspiciat.

Consiliarium.) Id est, non erit Hierosolymę qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit propheta inopiam cōsilij. Nisi enim habeas, qui tibi cōsilij copiā faciat, teq; monitis iuuet & instruat, facilè rues, & in errores varios incides. Si rempubl. gubernes, eā facilè labefactabis & scindes. Nam vt gubernator nauis optimos quęrit nautas, & architectus peritissimos

Similia. inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quærere debet, quorū consilio vtatur, qui opibus sapientię floreant, & in excellentissimarū virtutum studia incūbant. Salomon ille, qui nō solùm homines suæ ætatis, sed posteros etiā, & antiquitatis memoriā sapientia superauit, ita in Prouerbijs

Prou. 13. scriptū reliquit: Qui agunt omnia cum cōsilio, reguntur sa-

Prou. 15. piētia. Et paulò pòst: Astutus omnia agit cū cōsilio. Et alio in loco: Dissipantur cogitationes, vbi non est consiliū: vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur. Homo absq; cō-

Simile. silio, est nauis gubernaculo destituta, omnibus ventorum agitationibus exposita. Sed in electione consiliariorum est magna curā adhibenda. Non minor prudētia requiritur ad consiliū petendum, quàm ad dandum. Tales consiliarios poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ob causam

Eccle. 6. dicit scriptura in lib. Ecclesiast. Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille. Vt enim Zeuxis pictor in

Simile. signis imaginē Iunonis picturus, inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinq; solum elegit, quarum pulchritudinem imitaretur, vt viri docti approbatis historijs memorię prodiderunt: sic à pluribus pauci nobis eligēdi sunt, quorū consilio & sapiētia instruamur, & quorū vitā imitemur. Et quē-

Simile. admodum preciosus adamas nihil amittit nec ex virtute, neq; ex precio, si puro auro inseratur & copuletur, imò esti-

matio-

mationē auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno cōsilio nitatur: quin potius quò magis sapientiū adhæret sententiæ, eò redditur illustrior & prestantior. Sed vt nō decet excellentē gemmā cum fordido ferro coniungi, sic non decet ab hominibus impuris & insanis consiliū suscipere. Eā ob causam referunt diuinæ literæ regē Roboam decē tribus amisisse, quia repudiatis senibus iuuenes in consiliū adhibuit, quibus libenter acquieuit Socrates apud Platonē in dial. qui inscribitur Theages, cosilium rē sacram vocat. 3.Reg.12

Sapientem de architectis.) Quanquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamē ad spirituales magistros referri, qui ecclesiastici ædificij structuris præsunt. Talis erat Apostolus Paulus, qui de seipso, Vt sapiens, inquit, architectus, fundamentum posui. Amissis Iudæorū architectis omnis ædificandi gratia ad ecclesiam translata fuit. 2.Cor.3.

Prudentem eloquij mystici.) Hoc est, oratorem eloquentē. Est enim perspicuum multum prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam si preterita tempora respiciamus, & annalium memoriā replicemus, inuenietemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmissimas societates atq; excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum.) A principio capitis vsq; ad hunc locum loquebatur propheta: nunc autem repēte deus introducitur loquens more prophetarū. Non solùm, inquit Deus auferā à vobis viros fortes, prophetas senes, cōsiliarios sapiētes, & eloquentes: sed etiam, quod est vestræ vanitatis apertissimum signū, dabo vobis pro eis pueros & effœminatos, qui dominētur. Væ tibi terra, inquit Salomon, cuius rex puer est, & cuius principes manè comedunt. Beata terra cuius rex nobilis est, & cuius principes vescūtur in tēpore suo ad reficiendū, & non ad luxuriā. Et quemadmodū paulò ante senem non ætate, sed prudentia & virtute iudicandū esse dicebamus, sic hoc in loco de puero dicendum. Timotheus adolescens erat. ait enim illi Apost. Nemo adolescentiā tuā contēnat: nihilominus tamē ab ipso Apostо. Episcopus cōstitutus est potius quàm multi alij, qui eū annis & canicie anteibant, quoniam erat sapiētia & virtute canus. Quid opus est multis? Idem Apost. in epist. 1. ad eundē Timoth. describens Episcopi qualitates nullā omnino facit ætatis mentionē. Nam si episcopus est iustus, & pius, & prudens, senex est. Oportet tamen habere eam ætatē, quæ est à Eccle.10 1.Tim.4 1.Tim.3.

pontificio

pontificio iure constitura. Lege primum Ieremiæ caput & videbis: Deũ prophetæ dicẽti se esse puerũ ita respondentẽ: Noli dicere quia puer ego sum quoniam ad omnio ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum, vt ex hoc loco colligitur Deũ permittere, vt iniqui homines imperẽt, propter populi scelera. In libro Iob ita de Deo scriptũ est: Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi.

Iob.34.

Et corruet populus, vir ad virum.) Hoc est vir contra virũ. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicę statum, & rerum sequi confusionem. Vbi non est gubernator, corruet populus, ait Salomon in Prouerbijs. Et alio in loco in ijsdem Prouerbijs: Regnantibus impijs ruinæ hominum. Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit, erit ordo, Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilẽ: nulla erit ratio nec ætatis, neq; dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco cõmoti magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suscipere deberent, impetum facient: Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus.

Prou.11.
Prou.28.

Apprehendet enim vir fratrem suum.) Fratres in diuinis literis dicuntur non solùm ex ijsdẽ parentibus orti, sed etiam ex eadem familia. Abraham & Lot cum non essent ex ijsdẽ parentibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellãtur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus: Vnusquisq; volet regem constituere sibi propinquum & familiarem. Et dicẽt singuli singulis, quos viderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniam opes tibi sunt, esto rex noster. Tuere nos ab hac miseria & ruina. Nõ quærebãt publicã vtilitatẽ, sed omnia ad sua propria cõmoda referebãt. Vnusquisq; eligere cupiebat non eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapienta prẽstantior: sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione cõiunctior, vt suis proprijs rebus consuleret: cùm Deus in libro Deuteronomij ita dicat: Eum regem constitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elegeris: sed quem Deus elegerit. Non enim Deus omnes elegit: ipse enim per Oseam inquit: Ipsi regnauerunt

Gen.13.

Deut.17.

Ose.8.

nauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego ignora ui. Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis v-nusquisq; non Dei honorem, & communem vtilitatem, sed proprium commodū respexerit, Iudæi cū gubernarentur à iudicibus, hęc verba fecerunt Samueli, vt in lib. 1. Regum est literis mandatum: constitue nobis regē, vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Qua petitione, vt ibi narrāt litere diuinæ, Deum grauiter offenderunt. Non quòd regē habere vellent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Cōstitue nobis regem, vt possimus Dei religionem melius conseruare: sed sicut vniuersę habent nationes. Ideo regē volebant, vt viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebāt, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permitteret. Et in libro Numerorum dicebant: Cōstituamus nobis ducem, & reuertamur in Aegyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Aegyptum reuerti: cum Deus Deut. 17. præciperet ne rex populum in Aegyptum reduceret. Vę illis qui tales eligunt præsules, qui illis permittant in Aegyptum, hoc est, ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti: qui in electionibus non animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt. Nu. 14.

Respondebitque in die illa.) Qui principem constituere desiderabant, eum locupletiorem esse comparatione sui videbant: electus verò intuens sui inopiam & imbecillitatē, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul constitueris, aspice miseriam tuam, & si neq; medicus es, vt possis animorum languoribus mederi, quin potius ægritudinibus laboras, nec dites es virtute & sapientia, vt possis esurientibus alimentum spirituale tribuere, cur præfecturam concupiscis? cur nō cessas magistratus ambire? cur dignitates perquiris? cur fragilitatem tuā non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ dignitatis stimulis agitati, se diuites & medicos iactant, amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur: cum inopia & omni ægritudine laborent, sintq; omni dignitate penitus indigni. Fit enim, vt dū ambitiosi homines principatū ardenter appetunt & inquirūt, omnia ornamenta verę dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute Exod. 3.

& sa-

& sapientia præstanti: Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Israel de Aegypto? Et paulò pòst: Obsecro Domine mitte quem missurus es. Dicant id quod hic habetur: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, nec vestimentum. Hæc domus anima est, hic panis est salutaris doctrina, hæc vestis charitas est, de qua Christus apud Matthæum, Quomodo, inquit, huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et Petrus Apostolus: Charitas operit multitudinem peccatorum.

Exod.3.
Matt.22.
1.Pet.4.

Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinuentiones eorum contra deminum, vt prouocarent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Væ animæ eorum quoniam reddita sunt eis mala. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Populе meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. Vos enim depasti estis vineam meam, & rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum.

Apoc.1.
Luc.21.

Ruet enim Ierusalem.) Verba sunt Prophetæ causam reddentis cur homines oblatum imperium recusarent, quoniã tanta erat calamitas vt nullũ propè remediũ appareret. Dicit ergo tam calamitosi & crudelis excidij causam fuisse Iudæorum impietatem & contumaciã, qui Dẽum linguis suis grauiter offenderãt. Vocauerunt eũ Samaritanum, dæmonẽ habentem, seductorem, & alia multa, quibus eius nomẽ gloriamq; extinguere conabãtur Docet hic locus peccata esse causam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim floretissimæ extiterunt. Propter Græcorum scelera permisit Deus totam Græciam & sapientiæ & rerum gestarũ gloria quondam celeberrimã, vbi vixerunt viri sancti, in omni virtutum genere excellentes, & sapientia præstantes, in manu impiorum Turcarum venisse. Deflexerant enim Græci ab insignibus antiquorum virtutibus ad vitia detestanda: Idcò fuerũt victi & capti à Turcis omnis Christiani hostibus acerrimis, magis nostris sceleribus, quàm suis viribus pugnãtib⁹.

Ioan.8.
Matt.17.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Hoc est, ex eorũ vultu.

vultu licebit conijcere quales sunt. In tantam impudẽtiam incident, vt nihil dissimulent. Erunt non solũ ab honestate, sed etiam ab honestatis simulatione relicti. Ac si dicat: Vultus eorũ statim eorum scelera prodet. Tacita corporis figura afferet cõiecturam esse eos sceleribus implicatos. Vel sic: Agnitio vultus eorum, hoc est dolor, qui agnoscetur & apparebit in vultu eorum, respondebit suis sceleribus. Quasi dicat: Quanta fuerit scelerum multitudo, tanta erit afflictio & calamitas, iuxta id quod est in libro Deutronomij scriptum: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: Simili hebraismo & verborum exornatione vtitur Oseas dicens: Vitis frondosa Israel, fluctus adæquatus est ei. Deut.75. Osee.10.

Væ animæ eorum.) O homines infœlices & ærumnosos, qui sibi ipsis erunt autores suarum miseriarum. Ob sua scelera in acerbissimas pœnas, & tenebras æternas relegabũtur

Dicite iusto quoniam bene.) Sensus est: ne existimetis idẽ esse iudicium omnibus: nam pereuntibus impijs bene erit iusto, fructumque suarum inuentionum comedet. Sequitur: Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei, Hoc est, æternum supplicium recipient omnes impij, quẽadmodum eorum scelera merentur. Vide quanta sit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ consolationis in hac vita recreatur, & postea æternam beatitudinem consequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: sceleratorum enim quæ dicitur vita, mors est, tranquilla securitate caret, & postea seclusus à cœtu & consilio cœlitũ iustis pœnis æternisque cruciatur. Quæ seminauerit homo inquit Apostolus, hæc & metet. Et alibi: Vnusquisque propriam mercedem accipiet secũdum suum laborem. Et Dauid, Quoniam tu, inquit, reddes vnicuique iuxta opera sua. Bonis enim Deus amplissima bona constituit, iniquis verò debita supplicia: Quorum alterum spectat ad iustitiam, alterum ad misericordiam. Gal.9. 1.Cor.3. Psal.61

Populum meum exactores sui spoliauerunt.) Exactores sunt, qui pecuniã & redditus exigũt. Prædicit propheta auaritiam & tyrãnidem phariseorum, qui populum spoliabãt, & eis, quorum tutores esse deberent, opes rapiebant, Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Christus obijcit suas traditiones & auaritiam. Eccle.9.

Mulieres dominatæ sunt eis.) Cõtra id quod dicitur in lib. Ecclesiastici: Ne des mulieri potestatẽ animæ tuę. Est igitur sensus

sensus: O infœlicem rempublicā vbi mulieres obtinent principatum? Aspicis hic extremā esse perniciē, quando mulieres dominantur, & rempublicā gubernant. Sunt tamē nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, sed de iis nō loquitur Esaias. Possumus per mulieres ipsos Pharisæos intelligere effœminatos, lasciuos, & delicijs affluentes. Moraliter exactores dæmones sunt, qui nos virtutibus spoliāt, mulieres verò voluptates, quę tanquā blandissimæ dominæ animū à virtute detorquent, & omnes constantię neruos elidunt. Nam dominante voluptate tēperantiæ nullus est locus, nec in regno voluptatis virtus potest consistere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum esca, quòd ea homines capiantur veluti hamo pisces, sibi ipsis interitum molientes, vbi pabulum inuenire existimabant. Antisthenes Socraticus voluptatem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cum autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eam esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadā epistola, si & hic vis gaudere cū seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrunq; significat verbum Hebraicum. Potest etiam verti: fœneratores.

Populę meus.) Reprehendit scribas & Pharisæos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebat: qua in re eum decipiebant, & viam gressuum eius, hoc est rationē vitæ dissipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines impios etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat Dauid, Laudatur, inquiens, peccator in desiderijs animę suæ, & iniquus benedicitur. Et alio in loco: Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autē peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in psalmo, Molliti, inquit, sunt sermones eius super oleum, ipsi autem sunt iacula. Filij, inquit Salomon, cùm te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Et alio in loco: Meliora sunt vulnera diligētis, quàm fraudulenta oscula odientis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in

Psal.9. Psa.140. Psal.54. Prou.1. Prou.27.

cat, in Phædro adulatorem appellat beſtiam humano gene ri peſtilentem : & in Menexeno cum præſtigiatori ſimulem eſſe ſignificat, quippè qui quocunq; latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abſtrahat: imò ipſa Circe ficta à viris ſapiẽtibus crudelior & pernicioſior. Ea enim exteriora hominũ in bruta transformabat, at adulator ſuis fallaciis & blandis lenociniis interiora tranſmutat. Cõtemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquieſcamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, ſi ſtas, ſtat, ſi curris, currit, ſic adulator quocunque te vertas ſequitur. Si taces laudat tuum ſilentium, ſi loqueris celebrat & admiratur tuã orationem, ſi gaudes fingit ſe voluptate perfundi, ſi premeris dolore mœſtũ ſe eſſe oſtendit. In omnibus denique tibi reſpondet, reque comitatur, veluti linea mathematica, quæ cum per ſe non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur, & migrat pariter cum ipſo corpore. Ex quo ſequitur, vt qui laudibus efferũtur, longè opinione fallãtur, & in erroribus incredibilibus verſentur. Nullum enim decoris ſplendorem, nullam veram celebritatẽ adulationibus conſequuntur. Nam accreſcente vmbra aut decreſcente corpus ipſum nec augetur nec diminuitur, ſic nec laudibus meliores ſumus, nec detractione amittimus ſplendorẽ verę dignitatis. Quin potius cùm ſæpè videamus homines impios, omnique ſcelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contrà verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & ſapientia præſtantes in ſilentio iacere, illuſtrius eſſe exiſtimandũ eſt ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antiſthenes, vt eſt apud Laertium, cuidam dicenti : multi te laudant : reſpondit: Quid malè feci? Exiſtimabat inſignis Philoſophus turpe eſſe à turpibus laudari : eſſeque præſtantius in obſcuritate latere, quàm eſſe à talibus hominibus aliqua laude celebratũ. Magnifica verò vox, & tali philoſopho digna. Intuens igitur Eſaias quæ mala ex adulatione naſcantur, in hæc verba prorupit: Populẽ meus qui te beatum dicunt ipſi te ſeducũt, & viam greſſuum tuorum diſsipant. Tu qui Chriſtianus es, & Euangelicus concionator, ne populũ laudibus decipias, ſed iuxta Dei verbũ annuntia populo eius ſcelera, vt ſuam miſeriam cognoſcẽs à peccatis abducatur, & ad virtutum reuocetur.

Similitudo.

Similitudo altera.

Tertia ſimilitudo.

Quarta ſimilitudo.

Stat ad iudicandum Dominus.) Qui ſtat videtur eſſe prom-

ptus atq; paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudiciũ Dei, vt vnuſquiſque meminerit, ſe eſſe in die illo terribili rationem redditurum. Non enim ſolùm cum populo diſceptabit, ſed etiã cum ſenibus & principibus, nemo exiſtimet ſe eſſe iudicium Dei euaſurum. Particula, cũ, accipitur hic pro contra. Vel ſic: Deus cum ſenibus, hoc eſt, cum patriarchis & prophetis, & cũ principibus, hoc eſt, cum Apoſtolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim ſedebunt ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael, vt illis Chriſtus promiſit.

Matt. 19.

Vos enim depaſti eſtis vineam meam.) Verba ſunt Dei ad iudiciũ venientis, & cum Scribis & Principibus diſceptantis, quòd eius vineam depopulati ſint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicẽs: Vinea Domini exercituum domus Iſrael eſt. Et quoniã Phariſæi auaritię ſtimulis concitati ſtudebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis ſimulatione operire: appellat eos propheta fures dicens: Rapina pauperum in domo veſtra.

Infra. 5.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis.) Hoc eſt, Quare populum meum paulatim conſumitis, & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos. Calumniam, inquit, facitis egenis, & conſtringitis pauperes. Deplorat diuinus vates caſum & orbitatem plebis, quę à primatibus, & qui eã protegere deberent, tanquã ab impiis prædonibus deriperetur. Et quamuis multi ſint principes Chriſtiani iuſtitiam & pietatẽ colentes, vitamq; ad certam rationis normam præparantes: ſunt tamen alij, qui populũ gravibus oneribus opprimunt, eiuſque diuitias vſurpant, vt eas in profundiſſimam libidinum ſuarum gurgitem profundãt: ad quos ſunt hæc verba Eſaiæ referenda.

Amos. 4.

Et dicit Dominus Deus: Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus ſuis compoſito gradu incedebant: decaluauit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & diſcriminalia, & periſcelidas, & murænulas, & olfactioriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendẽtes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & ſpecula, & ſindones, & vittas, & theriſtra. Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro

& pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & Fortes tui in prælio. Et mœrebũt atque lugebunt portæ eius, & desolata in terra sedebit.

Pro eo quod eleuatæ sunt.) Dixerat superius mulieres esse principatum sumpturas, & hominibus imperatures. Nunc describens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prædicit supplicium, quo ob sua scelera erant afficiendæ. Non solum enim ipsæ libidine ardebant, sed etiam oculis, delicijs, & impudicis motibus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornamenta, & in squalore & lacrymis versabuntur. Quod impletum est cum à Romanis caperentur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hic continentur, intelliguntur. Possent singula hæc ornamenta spiritualiter explanari, sed ego ea solũ, quæ ad literæ expositionem pertinẽt, interpretabor. Lunulæ erant ornamenta mulierum habẽtia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebantur. Torques vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. Monile ornamentum gutturis est, quod solet de collo puellarũ pẽdere: sic dictum quod virtutis admoneat. nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armillæ sunt brachiorum ornamenta instar circulorum, quæ à Prisciano appellantur brachialia. Mitra est pileus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia sunt instrumena, quibus virgines segregabant crines in fronte pẽdentes. Periscelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos cõponere solebant: à περὶ, quod est circum, & σκέλος, crus seu tibia. Murænulæ sunt ornamenta colli flexuosa instar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur, Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex auribus perforatis pẽdentes. Mutatoria sunt vestiũ genera, quibus humeri & pectora opperiuntur. Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. Acus instrumẽta sunt quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas partes moueantur. Theristrum vestis est æstati conueniens ex lino delicatissimo confecta. Hoc esta, duertendum, Deum hic reprehendere ornatum

nimium, lasciuum, & immoderatum. Nam si mulieres ornentur moderatè, & ad bonum finem, non peccant, etiam si indè eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & earum effrænato desiderio inflāmentur, quod est etiam de ludis chorearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.) Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens eius excidium & Iudęorum cladē: & aufert his verbis ab illis spem vlciscendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces iniurias vindicare?

Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius.) Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere, erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per portas ciues intelligi metonymicôs, vt per locum eos, qui in loco sunt, intelligamus. Vel quēadmodum metaphoricôs dicimus prata ridere, quòd cernētes lætitia afficiāt, sic lugere portas, quòd aspicientibus luctum & mœrorem afferrent, eosq; ad lachrymas excitarent. Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Possumus totū hoc in sensu morali ita explanare, vt per hanc ciuitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro psalmorum, Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate, Die ac nocte circundabit eā super muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia. Cùm anima à dæmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente sponso lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in pulubre & mœrore: Nō enim hic sedere debemus sed currere, donec cęleste præmium consequamur. Sic currite, inquit Apostolus, vt comprehendatis. Et alio in loco, Bonum certamen certaui, cursum consummaui. Et Dauid, Viam, inquit, mandatorū tuorum cucurri. Et quoniā in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dextrā, alter ad sinistrā, audierunt à Christo. Nescitis quid petatis. Non enim vita nostra debet esse sessio, sed festinatio. Quam ob causam dicebat D. Paulus, Festinemus ingredi in illam requiem. Cùm enim hìc nō habeamus manentem ciuitatem, vt inquit idem Apostolus, sed futuram inquiramus, stultum est sedere hìc, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, nō curret, sed, vt hìc ait Esaias, desolata in terra sedebit.

Psal. 54.

1. Cor. 9.
2. Tim. 4
Psal. 118.
Mat. 10.

Heb. 40.
Heb. 13.

Anno.

Annotationes ex Hebraico in CAPVT III.

Prudentem eloquij mystici.) Pro eloquio mystico est in Hebraico Lachax, à verbò Lachax, quod significat submissa voce loqui & susurrare, vt in psalmo, Aduersum me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incantationes fiunt verbis submissis significat etiam incantare. Vnde melachaxim significat incantatores, vt in psalmo, Quæ nō audit vocem incantantium. Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex hebræo, intelligentem incantationis. Theodotion prudentem incantatorem. Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis & arcanis, vertit noster interpres, & rectè pro incantatione eloquium mysticum. Poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem, neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores, graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi ac parati, possunt quodammodo incantatores appellari. Allicium enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vndè autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamentum quàm non solum populi morum, sed etiã Senatus grauitatem cõuertere? Potest præterea capi, & rectius, meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talẽ inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutẽ ardentius? Quis à vitijs reuocare acrius? Quis impietatẽ vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius. Quis mœstos consolari dulcius, quàm euangelicus concionator, qui oratione & eloquij mystici prudentia, hoc est diuinarum literarum, non solùm literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiã & despicientiam mouere, & ad rerum cœlestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores comparat diuinus ille vates & illustris rex Dauid aspidi, veneno so serpenti aures obthuranti, quoniam nolunt audire consilia salutaria. Alienati sunt, inquit, peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secũdum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdę obthurantis au-

Psal. 40.

Psal. 57.

Psal. 57.

res suas, quæ non exaudit vocem incantantium.

Non sum medicus.) Pro medico est in hebraico chouex, à verbo chauax quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præceptis liget & coerceat. Hic capitur pro mederi, & procurari vulnera, quòd soleant Chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit dominus vulnus populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantē. Ex hac significationū varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit, Non sum medicus. Septuaginta, Non ero princeps. Pagninus, Nō ero dominus. Quidā, Nō ero curator. Potest verti, Non ero ligans. sumpta translatione à chirurgis. Paraphrastes Chaldaicus, Nō sum dignus vt sim caput aut princeps. Colliges ex iis principē siue presulem esse caput, & medicum, & chirurgū, & debere non solùm subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eā causam lex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomē significat medelā, pharmacū, & sanitatē, quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Auctores sunt Plutarch. & Eustathius.

Infrà 30.

Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.) Potest verti ex hebraico. Quoniam lingua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulū hebraicum adinuentionē significat, & studium & opus. Ideò Pagninus vertit, Quia lingua eorum & opera eorum: Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur. Ita in psalmo, Da illis secundum opera eorum, & secūdum nequitiam adinuentionum ipsorum. Et in alio, Ibūt in adinuentionibus suis.

Psal. 27.
Psal. 80.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Pro respondebit eis est in hebraico anethabbam, à verbo anah quod significat respondere, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affligere. Vnde Pagninus vertit, Agnitio vultus eorū testificabitur cōtra eos. Ac si diceret, Tāta erit impudentia affecti, vt etiā eorū vultus apertè indicent eos esse vitiorū conscientia profligatos. Potest verti: Agnitio vultus eorum affliget eos, Ac si dicat, Vnusquisque affligetur, videns alios vultu tristissimo. Tāta erit eorū calamitas, vt animi dolorem facie ostendētes singuli singulos mœrore afficiāt. Significat autē hoc verbum

affligere

affligere & humiliare, indicat locus Zachariæ dicens, Affligentur, quia non est eis pastor: & Psal. 34. Humiliabã in ieiunio animã meã. Ideò id, quod dicitur in psalmo, Quoniã non spreuit nec despexit deprecationem pauperis, potest rectè verti, Quoniã nõ spreuit nec despexit afflictionẽ humilis. Est enim dictio Ghoni, à verbo nostro anah. Zach. 10. Psal. 21.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.) Septuaginta habent, Væ animæ eorum, quia inierunt consiliũ malum cõtra se dicentes, Alligemus iustum, quoniã inutilis est nobis. Aspicis hic contra Iudæos testimoniũ apertissimũ. Ipsi enim alligârunt iustũ Christum Deum nostrũ, & cruci affixerunt, vt eius nomen extingueret. Sed multò aliter euenit, nam ipse tertia die resurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarũ celebratũ laudibus amplissimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaserunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti, & vsq; hodie degũt vitam infamẽ, abiectã, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideò ait scriptura iuxta Septuaginta versionẽ, Væ animæ eorũ, qui inierunt cõsilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit contra dominum, sed contra se, quoniam pernicies, de qua contra Christum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Est absque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.) Pagninus vertit, Et munda in terra sedebit. Nam verbum Nakah, significat desolare, & mundare siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundã, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam & esse mundam ab hominibus, hoc est inhabitatã. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti, Et vacua in terra sedebit, nimirum ab habitatoribus, quod idem est.

Argumentum capitis quarti.

DEscripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem vaticinatur de vberrimo euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitaq; priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatem comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

Iere.2.. Mart.21

T apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantum modo innocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his qui saluati fuerint de Israel. Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion. & sanguinem Ierusalē lauerit de medio eius in spiritu iudicij. & spiritu ardoris. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diē, & fumū & splendorē ignis flāmantis in nocte: super omnē gloriā enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia.

EXPLNATIO.

Et apprehendent.) Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respup. illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tā mirā fore hominū paucitatē, vt multę mulieres apprehendant vnū virū quē vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinē. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multę mulieres quęrent virū vnū, dicētes se habere panē & vestes: quoniā vir hęc tenetur quęrere, si possit, vt valeat familię suę consulere. Poni autē particulam septem pro numero incerto, explicat locus primi libri Regum cap. 2. vbi cū in Hebraico sit, Sterilis peperit septem, vertit interpres noster: Sterilis peperit plurimos. Ita existimo posse intelligi illud Prouerbiorum: Septies in die cadit iustus, hoc est, multoties. Et illud psalmi: Septies in die laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos super lapidem vnū, possumus multas custodias intelligere.

Zach.3. Psal.119. Pro.24.

Panem nostrum.) Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

Tantummodo inuocetur nomen tuū super nos.) Id est hoc solū volu-

volumus vt sis vir noster, nosq; vxores tuę vocemur. Nolumus vt nos sustētes, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Auser opprobriū nostrū. Dabatur tunc opprobrio nō habere filios, iuxta id quod scriptū est Exodi 23. & Deuter. 7.

In die illa erit germē Domini in magnificentia.) Quando Hierosolyma ob Iudęorū peccata euersa fuerit, extolletur nomē Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur euangeliū, fient euidētissima miracula, & erit germē domini in magnificētia & gloria, hoc est, fructus euangelicę prædicationis erit magnificus & glorioſus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominū, qui nomine terræ significantur, erit pulcherrimus & excellētissimus: florebunt enim virtutū abundātia, & charitatis fructus huberrimos ferēt. Qua propter erit exultatio ijs qui saluati fuerint de Israel, hoc est Apostolis, cæterisq; qui relicta synagoga ad euangelicā perueniēt veritatē. Lætabātur enim, & incredibili gaudio afficiebātur videntes ingentē hominū multitudinē contempto idolorū cultu, repudiata gētium superstitione, ad Christi fidē & veram religionē conuersam. De hac Apostolorum lætitia alio in loco Esaias: Lætabuntur corā te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultāt victores capta prędā. Quamuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, nō tamen ærumnosos se esse putabāt, quin potius incredibili voluptate in medijs cruciatibus afficiebantur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihilquod homini accidere possit, intolerandū putare. Eam ob causam eligebant potius se hostium telis obijcere, quàm Christiani nominis dignitatē & amplitudinē maculare. Et ve refert in Actis D. Lucas, cæsi Apostoli à Iudæis ibant gaudentes à cōspectu consilij, quoniā digni habiti erāt pro nomine Iesu contumeliā pati. Possumus etiam per hoc germē domini Christū intelligere, quē statim Propheta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur oriens, posest verti germen, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimæ, verus homo. Idē Christus est germen Domini, & fructus terręq; Dei filius: & virginis filius: idē Deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilē vnionem, & ineffabile sacramentum. Est igitur sensus: in die illa transacta nocte

Infrà. 9.

Acto. 5.

infideli-

infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, glorioſus, & ſublimis. Quid enim glorioſius, quid ſublimius, quàm cæcis viſum reſtituere, leproſos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentiſſima miracula ſuo nomine & virtute efficere, quibus Chriſtus numē ſuū oſtendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli poteſtate eripere, & ad æternā beatitudinem vocare & perducere? Quid præſtantius, quid commodatius hominum memoriæ ſempiternæ? Quæ omnia Ieſum Chriſtum feciſſe, & nos firmiter credimus, & ipſa euangeliorum hiſtoria apertè conteſtatur, quod iā ſanctiſſimorum vatum diuina oracula futurum eſſe prædixerant. Appellari autem Chriſtum fructū terræ indicat locus alter huius prophetæ ita dicens: Aperiatur terra & germinet ſaluatorem. Et quod dicitur in pſalmo: Et terra noſtra dabit fructum ſuum.

Infrà. 45 Pſal. 66.

Sup. 1. *Et erit omnis qui relictus fuerit in Sion.)* Capite primo dixerat hæc verba Eſaias: Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma eſſemus. Vbi per ſemen relictū ex Iſraele Apoſtolos intelligit, & eos qui ex populo Iſraelitico in Chriſtū crediderunt, vt ibi expoſuimus. Hoc ſemen appellat cap. 10. reliquias, quem imitatur D. Paulus in epiſtola ad Romanos: Hæ ſunt reliquiæ, de quibus hic loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur. Animaduerte. Nō ait omnem Iſraelem eſſe ſalutem conſecuturum, ſed eos qui relicti fuerint, hoc eſt qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint ſecuti, ſed in fide Chriſti permanſerint. Hos vocat ſanctos, hoc eſt, fideles Chriſtianos. Hoc enim nomen ſanctū, in diuinis literis ſæpe pro vero Chriſtiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc ſignificationem capitur à D. Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnibus eccleſijs ſanctorum doceo, & alijs in locis.

Infrà 10. Rom. 9. & 11.

1. Cor. 14

Omnis qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalē.) Id eſt, omnis qui prædeſtinatus eſt, & ad gloriā præordinatus. Liber vitæ eſt Dei preſciētia & prædeſtinatio, qua electos ad ſalutē ab eterno venturos cognouit, ac vt peruenirēt prædeſtinauit. His quos propheta dicebat ſcriptos eſſe in vita in Ieruſalē, dixit Chriſtus: Gaudete quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cēlis. Vbi aſpicis Hieruſalē accipi hic pro cælis & eccle. triūphāte. Notus eſt hic liber ex diuinis literis, vbi ſunt ſcripta nomina ſancto-

Luc. 10.

ſanctorũ. Hic eſt liber ille, de quo dicebat Moyſes: Si nõ dimittis populo noxã hanc, dele me de libro quẽ ſcripſiſti. De eo dicitur in pſal. Deleãtur de libro viuentiũ, & cũ iuſtis nõ ſcribãtur. Et apud Danie. Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro. Et in Apocal. Nõ intrabunt in eam, niſi qui ſcripti fuerint in libro vitæ agni. Et fortaſſe ex hoc libro intelligitur id, quod Chriſtus inductus à propheta dicit in pſalmo: In capite libri ſcriptũ eſt de me. Reproborum verò nomina in terra ſcripta ſunt, quemadmodum ait Ieremias: Recedentes à te in terra ſcribentur. Id fortaſſe voluit ſignificare Chriſtus, quando Scribis & Phariſæis mulierem in adulterio deprehenſam adducentibus, vt ipſum tentarent, in terra ſcribebat, ſignificans eos non eſſe in cœlis ſcriptos cũ iuſtis, ſed in terra cum impijs.

Exo.23. Pſal.68. Dan.12. Apoc.21. Pſal.39. Iere.17. Ioan.8.

Si abluerit Dominus ſordes filiarũ Sion.) Sẽſus eſt: Tũc ſalutẽ cõſequentur reliquiæ Iſraelis, ſi crediderint, & baptizatę fuerint. In baptiſmo. n. Deus illis ſordes maculaſq; peccatorũ abluet. Per ſordes & ſanguinẽ omnia peccata intelliguntur.

In ſpiritu iudicij, & ſpiritu ardoris.) Id eſt in ſpiritu iudicãte iudicio diſcretionis & ſeparationis bonorũ ab iniquis. Et in ſpiritu ardoris, hoc eſt charitatis animos inflammantis. Vel in ſpiritu iudicij, hoc eſt in iudicio & iuſtitia: Nã morte ſua abluit Chriſtus noſtrorum ſcelerum maculas, ſoluens pro nobis: & vt verbis Pauli vtar, delens quod aduerſus nos erat chirographũ decreti. Et ad Rom. Propoſuit, inquit, Deus Chriſtũ propitiationẽ per fidẽ in ſanguine ipſius ad oſtẽſionẽ iuſtitiæ ſuæ, propter remiſſionẽ precedentiũ delictorum.

Col.2. Rom.3

Et creabit dominus.) Videtur alludere ad proſperitatem filiorum Iſraelis, quando eos exeuntes ex Aegypto Deus protegebat per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi decimotertio. Ac ſi dicat: Dabit Deus eccleſiæ ſuæ priſtinam fœlicitatem, ſed multò maiorem & illuſtriorem. Quod enim tunc Iſraelitico populo fecit, eccleſiæ ſuæ ſpiritualiter faciet. Creabit dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt, hoc eſt, ſuper eccleſiam, & ſuper fideles, nubem gratiæ ab æſtu effrenatæ cupiditatis protegẽtis, & ignem atq; ſplendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Eſt tamen aduertendum nomine diei intelligi poſſe proſperitatem, nomine verò noctis aduerſitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod

dicitur

Psal.120. dicitur in psalmo: Per diem sol non vret te, nec luna per noctem. Ac si diceret: Ita te tuebitur Deus, vt in rebus prosperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia, vt in die clara esse apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim sæpenumerò vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduersitatis, quando vt in nocte omnia sunt tristia & obscura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu constantiæ deijciant. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quã hic suis fidelibus promittit, possumus intelligere diuinam consolationẽ, qua Christus pijs viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc qua Deus suos protegit in die, afflictio est, qua Christus iustorum virorum prosperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iustitiæ, cæterarumq, virtutum capiat obliuio. Itaq; Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, visitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia prosperitas quàm aduersitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remedijs contra prosperã & aduersam fortunam. Natura nostra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miserabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poterit, nec magnam lætitiã. Nam magno dolore exterremur, & in desperationem incidimus: magna verò lætitia insolescimus, nostræq; fragilitatis obliuiscimur. Quare oportet vt mæror oblectatione aliqua spirituali tẽperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo semper lætitiam quæramus, nec dolorem detestemur. Vnde vtraq;, & lætitia in afflictione, & afflictio in lætitia columna dicitur, sine qua ruet ædificium nostrum.

Et fumum. & splendorem ignis.) Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempè pro gloria, quemadmodum cap. 6: Et domus repleta est fumo. Et apud Ioelẽ de gratia, Ioel. 2. quã Deus apostolis impertiuit, ita scriptum est: Effundã de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabũt, & dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, & sanguinem, & ignem & vaporem fumi. Est igitur hoc in loco fumus vapor lucidusè terra eleuatus: vel flamma ignis, quę est fu-

est fumus accensus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iustis & pijs dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc est, æternam consolationem in afflictione, sed mistã cum fumo lachrymas mouente, id est, cum cõpunctione. At in cælesti patria gaudium erit purum, & lumen absq; fumo, & requies absq; labore. Possumus præterea per fumum intelligere particulare Dei præsidium, quo protegit suos aduersus hostiũ impetum & malitiam, ne accedentes possint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus sensus, præsertim si locum Exodi respiciamus; ad quem, vt dixi mus, hoc in loco propheta videtur alludere. Exo. 13.

Super omnem enim gloriam protectio.) Accipit gloriam pro viris gloria dignis, iustitiam & pietatem colentibus. Sensus est: In omni loco, vbi fuerint fideles virtute præditi, erit diuina protectio: Deus tuebitur viros iustos, vbicunq; extiterint. Aspicis hic apertissimè Deum nostrum misericordiarum patrẽ piorũ salutem tutissima custodia regere atq; munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum est ab eorũ hominũ intellectu, qui humana tantùm spectant, & cælestia minimè intuentur, vt iudicent viros pios, & virtutũ præsidio septos à Deo contẽni ac derelinqui: cùm eos Deus maximè muniat & tueatur. Non potest homo voluptatibus deditus & cupiditatum seruus intelligere quàm suauis, secura, & trãquilla sit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abscõdit Deus ab hostium immanitate, ne in animo lædantur. Quod prospiciẽs animo diuinus vates Deũ alloquens canebat: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominũ. Vbi vtitur quadam verborum exornatione sumpta à similitudine principis, qui eum, quẽ tutissimũ esse vult, in suum cubiculum recipit, ne ab impetu & insidijs inimicorum lædatur. Hanc domũ refugij cupiebat ardenter idem propheta, Esto mihi, inquiens, in Deũ protectorẽ, & in domũ refugij, vt saluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui. Et in alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos, potest verti ex Hebraico: Cogitauerunt aduersus abscõditos tuos. Ex quo colliges idẽ esse, sanctum esse, & à Deo abscõditum & protectum. In alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei cœli commorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebraico Psal. 30. Psal. 30. Psal. 26. Psal. 90.

ico: Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Ex quo colli
Psal.90. ges idem esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectũ. In alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectiõe Dei cœli cõmorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebraico: Qui habitat in absondito excelsi, in vmbraculo domini commorabitur. Aspicis ergo piorum vitam abscõditam esse in Deo & tutissimã.
Col.3. Et hoc existimo esse id, quod ait diuus Paulus in epistola ad Colossenses: Vita vestra abscõdita est cum Christo in Deo. Hoc volẽs Esaias significare in hunc modum concludit: Et tabernaculũ erit in vmbraculũ diei ab æstu, & in securitatẽ & absconsionẽ à turbine & à pluuia. Ac si dicat: Deus tuebitur iustos ab omni tẽtatione & afflictione sequiẽte, & ecclesia nullo subuerteretur turbine, nullis vnquam procellis & tẽpestatibus obruetur. Docet planè locus hic virum piũ & iustũ
Similitudo. à nemine lædi quin potius, quò magis ab impijs impugnatur, eò altius tendere. Vt enim arbor quo magis à nouellis virgultis exciditur, eò sublimius eleuatur, sic vir iustus quo immanius ab impijs affligitur, eò amplius crescit, & clarior
Simile. Gene.7. efficitur. Nã vt arca Noe, quo copiosius aquę diluuij abũdabant, eò altius ferebatur, & ad cælum tẽdebat: sic vir iustus quãtò plures sunt afflictiones per aquas significatę, tãto reditur illustrior, & excelsior, & cęlo propinquior. Et ita om-
Rom.8. nia illi vertũtur in bonũ, vt asserit in epist. ad Roma. D. Paulus. Magnum profectò & pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex ijs rebus, quæ alijs perniciem conflare solent: fructũ capiant viri iusti. Verùm id, quod hic habetur, Super omnẽ enim gloriam protectio, potest hũc habere sensum: Hęc diuina protectio, qua dominus iustos tuetur, excedit omnẽ huius mundi gloriã. Et rectissimè quidem, Nã nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mũdi gloriæ splẽdor exiguis regionibus coercetur, nec vnquã de vllo perẽnis fuit. Obruitur enim hominum interitu & obliuione posteritatis
Eccle. 34. extinguitur. Nihil est fugacius, nihil inconstãtius. Hanc inanẽ gloriam appellat Ecclesiasticus vmbram, & ventum, & aperta mendacia. Quod mente percipiens diuinus ille vates & clarissimus rex has voces emisit: Vidi impiũ superexaltatum & elevatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce nõ
Psal. 36. erat: & quęsiui eũ, & nõ est inuentus locus eius. Et illustrissimus noster Esaias, Omnis inquit, caro fœnũ, & omnis gloria
Infrà.40.

eius

eius quasi flos agri. Huius gloriæ inconstantiam cecinit Græcis carminibus Euripedes, vt est apud Plutarchum, qui bus ostendit eam solum diem vnum durare, & statim extin gui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quòd non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddā punctum. Non est igitur talis gloria quærenda. Præsertim cum illi homines eam sæpenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt præditi virtute, quin potius scelerum furijs exagitentur, & nefarijs criminibus constringãtur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quidam ambrosia alluuntur. Et hæc diuina protectio nullum instum ac pium derelinquit, nulla tempestate, & temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT IIII.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion. & vbi inuocatus est nubem.) Septuaginta interpretes habent in hũc modum: Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia, quę in circuitu eius sunt, proteget nubes per diẽ. Hæc interpretatio est absq; dubio mirabilis: & hunc locũ Esaiæ diuinitus explicat. nam tunc dixit fore in ecclesia pristinã populi Israhelitici fœlicitatẽ, cùm Christus in mundum ventu rus esset. Inquit enim: Veniet, nimirũ ille de quo prædixerat patriarcha Iacob: Nõ auferetur sceptrũ de Iuda, & dux de fœmore eius, donec veniat qui mittẽdus est: hoc est Christ⁹. Gene. 49
De eo ait Esaias alio in loco: Cùm venerit quasi fluuius vi Infrà 59.
olẽtus, quẽ spiritus domini cogit, & venerit Sion redẽptor.
& Aggæus, Veniet, inquit, desideratus cunctis gentibus. Agg. 2.

In spiritu ardoris.) In hebraico est pro ardore baer, à verbo Baar, quod significat ardere, vt Exo. 3. Et videbat quòd rubus arderet. In quam significationẽ accipitur in præsenti ab interprete nostro. Et quoniam verbũ hoc significat etiã intendere, vt in psalmo. Et carbones succẽsi sunt ab eo, po- Psal. 17.
test verti: In spiritu incendij. In piel significat excideret. Vn de Pagninus vertit: In spiritu excisionis. Significat enim remouere & eijcere. Vnde potest verti: In spiritu remotionis siue eiectiõis. Et ita interpretatur R. Abrahã vir clarus inter Hebræos. Significat quoq; pascere. Ideò potest verti in spũ

pascendi,

pascendi, siue pascuæ. Et quamuis hęc videantur inter se diuersa, nec vllo modo cohærentia, altè tamen spectare si voles, omnia videbis Christo concorditer & aptè cõuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflãmaret. Hic est ignis ille, de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram. Et quoniã tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseę prophetę: Ero mors tua ô mors: præclarè interpretatur Pagninus fuisse redemptionem nostram in spiritu excisionis. Fuit etiam spiritu ejectionis, quoniam diabolum ejecit, iuxta id quod ipse apud Ioannem ait: Et nunc princeps huius mundi ejicietur foras. Fuit quoq; in spiritu pascuæ, quoniã ipse est pastor noster de se inquiens: Ego sum pastor bonus. De quo dicitur in psalmo: Dominus regit me, vel vt potest verti ex Hebraico, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Christus Deus noster est pastor hic, qui vltrò pro nobis sanguinẽ fudit, vt nos ab incursu & impetu luporum tueretur. Sed quoniã Esaias prædixit redemptionem nostram fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionẽ & separationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus separare, fortasse volens Propheta hoc explicare, adiecit: in spiritu baer, hoc est separationis & discretionis, ita vt sit explicatio eius quod dixerat: in spiritu iudicij. Nam verbum baer separare significat, vt Deuteronomij vigesimo sexto. Nec separaui ea in qualibet immundicia.

Luc. 12.
Ose. 13.
Ioan. 12.
Ioan. 10.
Psal. 13.

Argumentum Capitis Quinti.

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monimentis, vt vigerent memoria posteritatis, nullaque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Ezaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quam ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudæos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineam electam & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ. Auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spinæ, & nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Vinea autem Domini exercituum domus Israel est, & vir Iuda germen eius delectabile: Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam & ecce clamor.

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.) Pergit Propheta Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, vt eos ad sui cognitionem excicaret: Et statim in principio aperit licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi. quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia cum singulari amore prosequebatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim fuisse Esaiam fratrem regis Amasiæ, ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum seruatorem nostrum, vt asserit in epistola ad Hebræos D. Paulus, Heb. 7. & ex euangelica historia apertissimè constat. Est igitur sensus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnicè diligo, in eiusque honorem proferam mœstum canticum quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imo, dicturus est vineæ suæ, hoc est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israeliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli Ezec. 32. prophetæ præcipit Deus: vt super Aegyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite. 32. Sic Esaias aduersus Israeliticum populum hoc canticum ce-

cinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolymā, vt refert D. Lucas, & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam retulit Christus vineæ suæ, vt narrat D. Matthæus cap. 21. dicens: Homo erat paterfamiliàs qui plantauit vineam, & sepē circundedit ei. & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiā hoc Marcus & Lucas. Quidā per hunc dilectum intelligunt populū Israeliticum. Rectius tamen esse existimo Christū intelligere, & quorsū magis literæ videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Matth. 3. & apud Paulum ad Ephes. 1. & alijs in locis.

Luc. 19
Mar. 12
Luc. 20.

Vinea facta est dilecto meo.) Incipit canticū. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineā in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminētem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in colle. Per filium olei terrā intelligit opulentā, pinguem & feracē. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israelis, quæ magna ex parte montosa est. & vberrima fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quā significationē capitur sæpenumerò in sacra scriptura, veluti in 2. Reg 22. Dominus cornu salutis meæ. Et in psalmo: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Et apud Habacuc prophetā: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem propheta, abscōdita est fortitudo eius, in manibus tamē suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est, fortitudinē & potentiam. Ibi enim diabolum principē huius mundi vicit, nosq; ab eius immanissima tyrannide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à D. Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis. Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam significat validam & fortem. & ob eā causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat quibus se muniunt, & forriter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lam-

Psal. 42.
Habac. 3.

Luc. 1.

in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

Et sepiuit eam.) His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suã excoluit. Considera igitur diligentiã qua Deus nos vult liberare: & diligentiã qua nos eũ volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curã, & nostram desidiam. Ille vult nosipsos eripere, nos volumus nosipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cælestiũ atq; diuinarum rerũ contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluentibus, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tãdem veram beatitudinem consequamur: nos verò terram solùm intuentes, turbulẽtis negocijs implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatẽ. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex, & angelorũ custodia. per lapides, quos abstulit ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cætera virtutis & diuini cultus impedimenta, per turrim in medio eius templum celeberrimũ. per torcular altare, propter sanguinis effusionẽ. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem cõparati, nulla memoria beneficiorũ Dei seipsos emolliẽtes. Fuisse autẽ homines impios electos ab illo loco indicat psalmus ita dicens: Eiecisti gẽtes & plantasti eã. Ex quo colliges, magnũ Dei beneficium esse, magnam ega pios homines benignitatẽ, auferre impios de medio eorũ. Turris est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturã, ad quam, velut ad arcem munitissimã in nostris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quę longinqua sunt, apparent: sic ex lege & prophetarum oraculis Christũ longè venturum vaticinantibus, idẽ Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quę in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant. Psal. 79.

Et plantauit vineam electam) Electam appellat Hebræorum nationẽ, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter electos viros Abraham

Isaac & Iacob, cæteroſq; patriarchas & prophetas, ſapientia excultos, & charitate atque nobilitate præſtantes.

Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruſcas.) Labruſcæ ſunt vuæ agreſtes, acerbæ & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola ſæpe coluerūt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiā has queribundas voces emittit Deus: Ego plantaui te vineam electā, omne ſemen verum, quomodo ergo conuerſa es in prauum vinea aliena? Elegit Deus vineā hanc ex patribus antiquis optimis & ſanctiſſimis, fecit eam in populum ſibi peculiarē, conſtituit eā in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abſtulit ab ea impedimēta, cuſtodiuit eā, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimū & excellentiſſimū ſtatum pertinentibus decorauit: ipſa verò eum contempſit, ſeq; ſceleribus aſtrinxit: & quod deteſtabilius eſt, & omnē impietatem ſuperat, in ipſum Deum verum Meſſiam fuit interitum machinata. Tu verò conſidera Dei noſtri immenſam pietatē & patientiā. Peccauerat populus Iſraeliticus, Deus verò nō ſtatim eum doleuit, ſed expectauit. Quid ait Propheta? Expectauit vt faceret vuas. Nonne vides? non eos ſtatim euertit. Sed quid ſecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hic nō ſtatim deſperandum eſſe de peccatorum ſalute, nec ſubitò eſſe interficiendos, qui crimen aliquod admiſerunt: ſed expectandos vt pœnitentiam agant, & ſuo tēpore debitè atq; iuſtè puniendos. Cum hæc vinea etiam expectata noluiſſet vuas producere, ſed labruſcas, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euerſa, & penitus vaſtata, & Iudæi qui ex ea euaſerunt fuerunt cæſi, & in abiectiſſimam & acerbiſſimam ſeruitutem adducti. Quid autem ſit facere labruſcas explicuit Chriſtus, qui, vt refert euāgelica hiſtoria, ob eā cauſam dixit vineā ſuam eſſe alijs locandam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt labruſcæ amariſſimæ quidem & acerbiſſimæ. Locauit autem Deus eā alijs agricolis, hoc eſt, Chriſtianis paſtoribꝰ. Et aduerte, non dixiſſe Chriſtum fuiſſe hanc vineam traditā dominis, ſed locatam agricolis, vt referunt tres euangeliſtę. Ex quo colliges paſtores eccleſiaſticos non debere dominari, ſed ſeruire: non vineam conculcare, ſed colere, vt fructus vberrimos ferat. Chriſtus enim ſummus ille rerum omniū Dominus & moderator, vt ipſe apud Matthæum de ſeipſo ait, non veni miniſtrari, ſed miniſtrare.

Ierem. 2.

Matt. 20.

Nunc ergo habitatores Ieruſalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.) Mirum videtur cur Deus intendat litem vineę coram ipſa vinea. Si hæc vinea domus eſt Iſraelis, & habitatores Iudæ & Ieruſalē, qui fieri poteſt, vt hi ferant ſententiā contra vineam, ſi ipſi ſunt ipſa vinea? ſed vult Deus vt nos à nobis ipſis iudicemur, & aduerſus nos ipſos ſententiā feramus, vt noſtro gladio iugulemur, & teſtimonio noſtro conuincamur. Feciſſe hoc Nathan prophetā indicat lib. 2. Reg. Miſſus enim à Deo vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium, propoſita prius parabola de ouicula, coegit regem, vt neſciens ſeipſum ſua ſententia damnaret. Eodē modo Chriſtus in euangelio propoſita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra ſe ſententiā ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam ſuam locabit alijs. Ideò ſubiunxit Deus: Auferetur à vobis regnū Dei, & dabitur gēti facienti fructus eius. Si Deus de Iudæis tam grauiter queritur, quanto grauius de nobis queri poteſt? Expectat à nobis vt virtutē colamus, & eū ipſum ardenter amemus: Nos verò ſceleribus implicamur, & eum ipſum negligimus. Nos ſumus vinea ſua, quā ipſe coluit, pro qua acerbiſſimos cruciatus tulit, pro qua ſe hoſtiū iniurijs obiecit, pro qua ſumma charitate inflāmatus vitā profudit, quam precioſo ſanguine ſuo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ ſuæ, & non fecit? Nemo poteſt ardentius amare eo qui pro amicis ſanguinem fudit: At tu domine mi Deus multò ardētius amaſti, quoniā etiam pro inimicis te cruci obtuliſti, vt mortem acerbiſſimā vltrò toleraſti. Quid debuiſti facere vineæ tuę, quod nō feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet eſſe in optatis quàm te ſequi, ad te ſemper aſpirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O ęcum noſtrū iudicium, O iugratitudinē incredibilem, & effrenatam noſtram cupiditatē: qui Deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis atq; caducis beatitudinem collocamus? Nos nos ſumus ad quos hæc poſſunt referri. nos ſumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Micheam prophe. dicens: Populę meus quid feci tibi? reſponde mihi. 2. Re. 12. Mich. 6.

Auferam ſepem eius.) Priuſquam ſepē auferret, minatur ſe eſſe eam ablaturum, vt conuerſi ad pœnitentiā ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priuſquā puniat cōminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iudeis prędone Ieremia alijſq; prophetis. Et volens Deus Iudæos Iere. 18.

occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatẽ, dixit Moysi pro populo supplicanti: Dimitte me vt irascatur furor meus cõtra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit, sepem eius, hoc est, non eos protegam. Et maceriam eius diruã, hoc est, viros sanctos, qui populo pro muro sunt, quibus ablatis conculcatur populus, hostiumq; direptioni cõmittitur, & manet vinea bestijs, hoc est vitijs exposita & aperta. Destruxisti sepẽ, ait propheta, & exterminauit eã aper de sylua. Et Ecclesiastic. Vbi nõ est, inquit, sepes ibi diripitur possessio. Pro magna pœna minatur Deus se ablaturũ esse à Iudæis non solũ diuinam protectionẽ, sed virorum piorũ custodiã & familiaritatẽ. Tunc enim impij in perniciẽ ruũt, cũ ab ijs viri iusti separantur & auferũtur. Remoto Lot a Sodomitis fuerunt illę ciuitates terribili supplicio mirabiliter euersæ: & discedentibus Hebræis ab Aegypto, fuerunt Aegyptij in mari rubro obruti, vbi æternam memoriam suæ ignominiæ & impietatis reliquerunt.

Pſal.76. Eccl.36.

Gen.16. Exo.14.

Non amputabitur.) Omnibus ijs rebus ostendit Deus voluntatẽ vineæ destruendæ. Quemadmodũ vinea nisi amputetur, ipsa sua fœcũditate sylueſcit, & perit, omnino sic homines, nisi curas superuacaneas resecẽt, & indomitas cupiditates recidãt, ijsdẽ rebus, quibus opes & gloriã cõparare existimabant, interitũ sibi & periculũ moliuntur. Tunc Deus ciuitatem siue animã nostram amputat, cum ab ea remouet & resecat virtutum impedimenta. Nam vt quicquid ob amputationẽ adimitur ex vite, fructibus additur: sic quò quis caducarũ inutiliumq; rerum studia diligentius reciderit, eò amplius illustrabitur, & vberiores virturũ fructus feret, quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Simile.

Simile. Pſal.91.

Ascendent super eam vepres & spinæ.) Hoc est, vitijs & flagitijs opprimetur. Vt enim in agris dẽsi vepres frequẽtesq; sylvæ terram ita occupant, vt salutares ac vtiles herbas crescere non sinant: sic in animis vitia nos opprimunt, vt omnẽ rationem, omnem temperantiã, omnem deniq; animi cultũ obumbrent & impediant. Subeunt hanc viriorum sylvã variæ beluæ indomitæ & molestæ, hoc est, appetitiones nostrę effrenatę, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo sinant in lucem prodire rationem.

Similitudo.

Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem.) Nubes sunt Prophetę & Apostoli. Vt enim nubes ex terra eleuãtur, sic viri iusti diuinarũ rerũ amore & contemplatione veluti diuinis epulis

Similitudo.

epulis recreati à terra, & humanis negociis se abducunt & abstrahũt, & ad cælestia efferũtur. Et vt nubes rore & pluuia aridã terrã fecundant, & fructuosam reddunt, sic viri sancti eos, qui virtutũ ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Esaias nõ solũ hoc in loco, sed etiã cap. 60. Apostolos ita nubes vocat, Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Et Dauid, Tenebrosa, inquit, aqua in nubibus aëris, hoc est, vaticinationes & oracula prophetarũ sunt explanatu difficillima. Nomine aquæ doctrina significatur. Ita Moses veluti quædã nubes dicebat, Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquiũ meũ. Est igitur horũ verborũ Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiã ego dominus ne Iudæorũ populum irrigẽt doctrina sua. Quod post Christi mortẽ implerũ fuisse perspicuũ est, Nullũ enim Iudæi habent nec prophetã, nec apostolũ, imò nulla gens hodiè viuit abiectior, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leutico Iudæos alloquẽs dicebat, Dabo vobis cælũ desuper sicut ferrũ, & terrã eneã: Et in Deuter. Sit cælum super caput tuũ eneũ, & terra sub te ferrea. Det dominus pro imbre terræ tuæ puluerẽ, & de cælo descendat super te cinis, donec conteraris. Cùm aũt constet in Babylonica captiuitate Iudæos non ca ruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè concluditur esse hanc Esaiæ vaticinationẽ de captiuitate per Romanos intelligendam. Est præterea obseruandum auferri beneficiũ & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui eũ beneficiis cognoscere noluerunt, Tu verò quẽ Deus muneribus ornauit, cui ingenium, opes & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

Psal. 17.

Deut. 32.

Leui. 26. Deu. 28.

Vinea autem domini exercituum domus Israel est.) Verba sunt prophetæ parabolam explicantis. Per domus Israel intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen domini delectabile appellat, quia præuidebat Christũ Dei filium ex tribu Iuda humanã carnẽ esse sumpturũ.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiam & ecce clamor) Explicat id quod dixerat. Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. Per iudiciũ & iustitiam vuas intelligit, per iniquitatẽ & clamorẽ labruscas. Fuit aũt hæc iniustitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Chri-

Mat.27. Mar.15. Luc.23. Ioan.18. stium crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudeis, quẽ vellent è duobus dimitti, Christum an Barabbã, erat autẽ Barabbas latro quidam qui ob seditionẽ & homicidiũ erat in carcerem coniectus, elegerunt Barabbã, clamoribus autem magnis Christum crucifigi postulabant. O electionẽ satanicã. O cæcum furorẽ, & impietatẽ incredibilẽ, & impudentiã prædicandã. Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus. Barrabbas autem damnaretur, sed pro iustitia clamor. Circunsonabant Iudeorum voces, omnia clamoribus implebant petentes vt Christus occideretur. Tribuerunt vitã homini, qui homines vita priuabat, illum autem, qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinárunt. Absoluerunt impium & dãnárunt innocentem. Eum seruauerũt, qui viuos occidebat, eum occiderunt qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortẽ, ipsam autẽ vitã ad mortẽ vocauerunt. Quod intuens propheta ait, Et expectauit vt faceret iudiciũ, & ecce iniquitas, iustitiam, & ecce clamor. Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in cõmuni. Et aduerte per clamorẽ iniustitiam significari, opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quẽadmodum iniquitas iudicio: nam pauperes oppressi & iniustè afflicti clamabãt, & omnia querimoniis implebant, & nõ erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es constitutus, ne pauperes opprimas, nõ eſt enim Deus, vt ait propheta, oblitus clamorem pauperũ. Non solùm dùm viuunt clamant, sed etiam post mortem clamat innocẽtium sanguis, Id significauit Deus Caino dicens, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Fortasse ideò clamorem imposuit iustitiæ quoniã in loco vbi causę discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus, conuitiis, & turbulẽtissimis concitationibus redundabant, quæ iustitiam peruertebant.

Psal.9. Gen.4.

Væ qui coniungitis domũ ad domum, & agrũ agro copulatis vsque ad terminũ loci. Nunquid habitabitis vos soli in medio terræ? In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituũ. Nisi domus multæ desertæ fuerint grandes & pulchræ, & absque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam, & triginta modij sementis facient modios tres. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandã, & potandũ vsque ad vesperã, vt vino æstuetis, Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinũ in conuiuiis vestris & opus domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis.

Propte-

Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino, & descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes gloriosique eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir & oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia.

Ve qui coniungitis.) Vituperat auaritiam, quoniam hæc est, quæ peruertit fundamenta iustitiæ. Radix omnium malorum, inquit Apostolus, est cupiditas. Et cum talis sit, videmus tamen plerosque mortalium pecuniæ seruos incredibili auaritia flagrare. Ait enim Ieremias, A minore vsque ad maiorem omnes auaritiæ student. Est namque auaritia altera linea æquinoctialis cingẽs totum vniuersum. Et vt qui sub linea degunt atri sunt, qui verò ab ea distant, albedine afficiuntur, & quantò longius distant, tantò sunt candidiores, sic qui auaritiæ subiiciuntur, improbi sunt, qui verò ab ea longè distant, animi candore sunt præditi, & quantò longius absunt, tãtò puriores sunt. Ait ergo Propheta, Væ vobis: æternam enim damnationem incurretis, qui studio auaritiæ incitati, vi & fraude, quò ad fieri potest, possessiones vestras augetis vsque ad terminum loci, hoc est, donec nõ sit amplius locus vllus. Quid facis ô infælix auare? nónne trés cubiti terræ solùm te expectant? nónne paruus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? Cur igitur tot opes & possessiones tam ardenter quæris, & impedimẽta æternæ beatitudinis cõcupiscis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa pecora quæ possidebant, petierũt à Moyse, vt daret illis terrã pecoribus aptã ante Iordanem, nõ enim volebant terrã promissionis intrare. Qui diuitiis affluunt & oblectantur, & iumentis abundant, nolunt trãsire Iordanẽ, nec in terra veræ promissionis hæreditatẽ habere, eligunt cãpestria, pascuntur terra, cælestẽ autem habitationẽ nequaquam requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriunt, hoc est, ob indomitos auaritiæ motus, ob insatiabilem diuitiarum cupiditatem ad altissimam promissionis patriam ascendere non curant. Quod cernens Esaias, inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, sunt tamen ad omnes auaros in communi referenda.

1. Tim. 6.

Ierem. 6.

Simile.

Figura. Deut. 3.

In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum.) Id est, hæc omnia quæ facitis, ait Deus, ego audio. Omnia vestra scelera sonant ante me. Vel ita: Ego Esaias audio hæc, quæ sequuntur, quæ dicit Dominus exercituum.

Nisi domus multæ) Aposiopesis est. Debet subaudiri aliquid. Ac si dicat: Si ego non fecero vt domus multæ & ornatæ deserantur, noli te amplius mihi credere.

Decem enim iugera.) Sensus est: Capta Hierosolyma à Romanis tanta erit agrorum sterilitas, vt decem iugera vineārum reddant batum vnum siue lagunculam vnam vini, & ex multis modiis sementis non colligetur nisi parum quippiam. Iugerum est spatium terræ, quod vno die par boum arare potest. Lagunculam siue batum dicunt esse mensuram tres amphoras continentem.

Væ qui consurgitis mane ad ebrietatē sectandam.) Inuehitur in eos qui dediti ventri & deliciis, se vitiis contaminant: ex quo efficitur, vt Deum obliti eius opera nequaquā contemplentur. Nam ventris saturitas est veluti seminariū quoddā nefariæ voluptatis, & animū quasi quibusdā vinculis tenet astrictum. Quamdiu Adam ieiunauit, priusquam pabulū illud mortiferum comederet, ad quod eum Eua inuitauit, in paradiso fœliciter vixit: postquā verò comedit, fuit eiectus, & vxorem cognouit: & qui ieiunus in paradiso virgo fuerat, satur extra eū vxori copulatur. Aspicis hic paradisi felicitatem absq; cibi abstinentia non fuisse. D. Hieronymus aduersus Iouinianum ob ieiunij consortium inquit apparuisse Moysen & Eliam in monte cum Christo transfigurato. Et ob ieiunium nō fuisse consumptos tres illos pueros in Babylonis fornacē coniectos: & fuisse mysteria Danieli reserata, eumq; in lacu leonum reseruatum. Considera ieiunij magnitudinem & excellentiā. Mitigat & terret leones immanissimos, efficitque vt flammæ ignis ardentis non comburant. Quid maius? Quid præstantius? Sed quid opus est multa? Lege sacram scripturam, inuenies viros illustres vtriusq; testamenti fuisse ieiunio & abstinētia res maximas & pulcherrimas cōsecutos. Contrà verò ob crapulā & gulam multos in scelerū gurgitē incidisse, & in æternas miserias fuisse præcipitatos. Diuus Paulus in epistola ad Galathas inter opera carnis ebrietates & commessationes connumerat, subiūgens statim, eos, qui talia agunt, regnum Dei nequaquam esse consecuturos. Et in epistola ad Romanos, Si secundū carnem

Genes. 2. Genes. 3. Gene. 4.

Matt. 17. Dan. 3. Dan. 2. Dan. 6. & 14.

Gal. 5.

Rom. 8.

carnē vixeritis, inquit, moriemini: si autē spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abstinentia & temperantia carnem domare si volumus esse verè Christiani. Nam, vt ait Apostolus, qui sunt Christi, carnē suam crucifixerunt cū vitijs & concupiscentijs. Nec sunt audiendi hæretici nostri temporis, qui negant pœnitentiam, & aiunt non esse ieiuniū nec carnis afflictionē necessariam, quoniā crux Christi nos ab eo labore eripuit. Quid respondebunt ad citatas auctoritates Apostoli? Si sola crux Christi nos esset sufficiens & efficax, vt nostra non esset necessaria, non diceret Christus apud Matthæum: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam & sequatur me. Et D. Lucas ait. Et tollat crucem suam coridie & sequatur me. Vbi apertissimè Deus ostendit esse nobis nostram crucem necessariam. Non dicit: Tollat crucem meam, sed crucem suam, & sequatur me. Gal. 5. Mat. 16. Luc. 9.

Cithara, & lyra, & tympanum.) Eos vituperat, qui varijs organorum cantu, & vocum lasciuarum inflexionibus se delinunt & effeminant. Nō instrumēta musica dānat, sed eorū intēperatos abusus, & delicias atq; voluptates per ea intellectas. Hæc musica instrumenta habebat rex Babylonis, quibus consonantibus vniuersarum gentiū populi prosternebantur, & statuā auream adorabāt. Efficiunt enim vanæ voluptates, vt idolis, hoc est mundo, dæmoni, & carni seruiamus & obtēperemus. Sed quæ est hæc dementia, vt sirenarū cātibus delectemur? In salicibus in medio Babylonis suspēdamus organa nostra. Et quoniā iuxta flumina Babylonis sedemus, oculos ad cœlestem Hierosolymā leuemus, eamq; contēplantes vim lachrymarū profundamus. Quomodo cā tabimus in terra aliena exules à cælesti patria? Præsertim cum omnes mundi opes & voluptates sint flumina & mare mortis perenni fluxu tendentia, & illud solùm remaneat, quod simus rectè factis & virtute consecuti. Dan. 6. Psal. 136.

Et opus Dei non respicitis.) Hoc est dediti crapulis & mundi voluptatibus opera Dei nō animaduertitis. Opera Dei sunt creaturæ. Ex quo colliges rerū creatarum considerationem vtilem esse & salutarem, cùm nos ducat ad ipsius creatoris contemplationem. Nam vt riuuli nos ducunt ad fontem, sic creaturæ ad creatorem. Et quamuis riuuli sint impuri, nos tamen ad purum fontem inueniendum dirigunt. Est enim Deus fons ille sempiternus, de quo ait propheta, Simile.

apud

Apud te est fons vitę: hoc est, tu es fons ex quo omnis vita effluit & dimanat. Quicquid est creatũ explicat suo modo gloriam Dei. Cœli, vt ait Dauid, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Quid dico cę lum? imo etiam aues, lilia, fœnum. Ad omnium enim harũ rerum considerationem nos inuitat Christus apud Matthæum. Et D. Paulus in epist. ad Roma. Inuisibilia enim Dei, inquit, à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur. Eam ob causam appellarunt nonnulli seculum speculum rerum inuisibilium. Et ita intelligitur id, quod est in libro Sapientiæ: Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. hoc est, mundus omnia continens te Domine scit prædicare, & laudibus efferre. Ideo dicunt nonnulli dixisse Anaxagoram natum se esse vt videret solem, quia pulcherrimum illius astri, eiusq; admirabilis luminis, & immutabilis constantiæ contemplatio, cum ad contemplandum summum illum rerum omnium opificem & moderatorem Deum optimum Maximum vehebat. Vel per opera Dei non solum creationis sed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus Dei legem diuinam intelligere digito Dei scriptam. Et sic erit sensus: Studetis auaritiæ, traditis vos ipsos voluptatibus & delicijs, legem autem Dei hæc omnia prohibentem nequaquam consideratis. Et quãuis omnes hæ explanationes huic loco conueniant, existimo tamen hoc proprius intelligi de illis Dei operibus, quæ quotidie geruntur à diuina prouidentia in administratione rerum humanarum, vt sit sensus: Vos infelices appello ô impij peccatores, qui sceleribus vestris intenti non intuemini quemadmodum Deus improbos puniat, iustos autem præmijs afficiat. Etsi enim aliquando impij opibus floreant, rebus secundis vtantur, & hominum sermone celebrentur: tamen in hac prosperitate premuntur dolore, agitantur scelerum furijs, & sæpe in medio cursu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portum conspiciant. Et quod est calamitosius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contrà verò viri iusti, pietate atq; charitate excellentes, quamuis aliquãdo in calamitatibus versentur: omnia tamen vertunt in bonum, & per varios casus tendunt in patriam cælestem, quam tandẽ itinere finito consequuntur. Horum diuinæ prouidentię operum cõsideratione alitur piorũ animus: impij autẽ hæc non curãt nec contẽplantur. Id intelligebat regius vates ita canens:

Psal. 53.

Matt. 6.
Rom. 1.
Simile.
Sap. 1.

canens: Delectasti me domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quàm magnifica sunt opera tua Domine: nimis profundæ factæ sunt cogitotiones tuę. Vir insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Et alio in psalmo, Reddit, inquit, retributionē eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei. Psal.91. Psal.27.

Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.) Hæc Iudęis sub Tito Vespasiano acciderūt. Non habuerunt scientiam legis, ideo Christum non receperunt: vnde factum fuit vt captiui ducerentur. Ad scientiam legis eos inuitat Christus dicens apud Ioannem: Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. At illi nō intellexerunt. nam, vt ait scriptura in libro Sapientię: Obcęcauit illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ideo dicebat illis Dominus apud Ioannem: Nec me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem euangelistam dicentes: Hunc autem nescimus vnde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non considerauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentię, vt pendeant hæc verba à præcedētibus. Et est magnopere aduertendum, non dicere fuisse Iudæos captiuos propter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiam, ob quam etiam hodie captiui detinentur. Ignorantes enim iustitiam Dei, vt ait Apostolus, & suam querentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nec solùm Iudęi, sed omnes etiam qui Christum dereliquerunt, & vitijs contaminantur, ignorantes sunt, & captiui vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: Propterea ductos esse captiuos, quia non habent scientiā. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomon in Prouerbijs ita dicens: Impius ignorat scientiam. Et in libro Sapientiæ scriptum est: Pugnabit cum illo omnis orbis terrarum contra insensatos: hoc est, contra peccatores. Vbi vides eos insensatos appellari. D. Paulus in epistola ad Romanos, Obscuratū est, inquit, insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et in prima epistola ad Corinthios, Sapientia, inquit, huius mundi stultitia est apud Deū. Et ad Ephesios: Non ambuletis sicut gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectū, alienati à vita Dei, per ignorantiam quæ est in illis. Esse verò omnes Ioan.8. Sap.2. Ioan.8. Ioan.9. Rom.10. Prou.29. Sap.5. Rom.1. 1.Cor.3. Ephe4.

impios

impios captiuos apertè asserit Salomon in Prouerb. dicēs:
Prou.5. Iniquitates suæ capiunt impiū, & funibus peccatorum suo-
Prou.7. rum constringitur. Et alio in loco in iisdem Prouerb. Ignorās, & nescit quòd ad vincula stultus trahatur: Vndè dicitur
Psal.67. in psalmo: Qui educit vinctos in fortitudine. Vbi peccato-
Psal.68. res vincti appellantur, quos Deus sua fortitudine ex vinculis educit. Et alibi: Et vinctos suos non despexit. Peccata nostra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit Deus flagellum ex funibus ad flagellandum peccatores.
Ioan.2. Refert enim D. Ioannes fecisse dominum quasi flagellū de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostris enim peccatis flagellamur. Colligimus ex ijs verbis Esaiæ, improbos esse, & insanos, & captiuos. Id quod in historia Sā-
Iudic.16. sonis significauit scriptura, Cùm enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanū reseraſſet, fait cæcus & captiuus. Venerunt Philistiim hostes ipsius & eruerunt eius oculos, eumq, adduxerunt vinctum catenis, & in carcerē coniecerunt. Quid nomine Dalilæ nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philistijm nisi animæ impetus significatur? Cùm se quilibet homo falsæ voluptati tradit, & sceleribus coinquinat, statim diabolus, mūdus, & caro animi eius oculos auferūt, & peccatorū vinculis astringūt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, confiteatur debitè de peccatis suis, & audiet sacerdotem dicētem: Authoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnibus peccatis tuis. Confugiāt ergo peccatores ad sacramentū pœnitētiæ à Christo institutum, vt ibi à
Ioan.20. peccatis absoluantur. Ipse enim apud Ioan. ca. 20. sacerdotes alloquens. Quorum, inquit, remiseritis peccata remittūtur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.) Hoc in obsidione & euersione Hierosolymę per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulò antè Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniēdos esse. Et meritò quidē, quoniam per gulā & ebrietatē peccauerant. Aegyptij pueros Hebræorū in fluuium suffocabant, & ipsi
Exod.1. postea in mari rubro interierunt suffocati, iustas atq; debi-
Exo.14. tas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famem & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà annotauimus cap. 3.

Propterea dilatauit infernus animam suam.) Infernus nec animam habet nec os: sed loquitur hoc modo propheta vt hęc

tenaciu

tenacius inhæreant in memoria auditorum: & vt sic exprimat esse infernum capacissimum, & magnam esse damnatorum multitudinem.

Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir.) Id est, omnes impij tam plebeij quàm nobiles in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur dominus exercituum.) Cum Iudæi suæ infidelitatis & pertinaciæ pœnas luerint, laudabitur Deus, quod iuste iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, Deumque laudibus effert, cũ ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur, Eã ob causam dicebat Dauid: Exurge domine deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Ac si diceret: Tu domine præcepisti rempublicã gubernantibus vt homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod alijs faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum cœtus intuebitur, & iustũ prædicabit. Ex quo efficitur, vt vir iustus improborum vltione lætetur, vt peccator reddatur cautior, & Dei iustitia appareat illustrior, hoc est quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Exaltati dominum impiorũ vltione dictum est capite secundo. Psal.57. Psal.57.

Et pascentur agni iuxta ordinẽ, & deserta in vbertatem versa ad nena comedent. Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. Qui dicitis: Festinet, & cito veniat opus eius, vt videamus: & appropiet, & veniat cõsilium sancti Israel & sciemus illud. Væ, qui dicitis, malum bonum & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis ipsis prudentes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Prou.9. Rom.12. Prou.17.

Et pascentur agni.) Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in pratis ecclesiæ. Christiani appellãtur agni, quẽadmodum cap. 40. Et Christus Deus noster apud Ioan. Pasce agnos meos. Et apud Lucã. Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascantur, indicat psalmus 22. Idem aperit hoc in loco propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Ioan.21. Luc.10.

Hoc

Hoc est, gentes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hæc quæ Iudæi deseruerunt, diuina eloquia, quæ ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in ecclesia possidentur.

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.) Hoc est, Væ vobis, qui extenditis & dilatatis iniquitatem, quærẽtes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias, modos, & occasiones delinquendi, quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infœlices vocat, qui in peccatis perseuerant, & nouas in dies inuentiones admittendi flagitia inquirunt. Ideò vias peccandi funibus cõparat, quia vt funes nectuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur, sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatem propagant, & longissimam efficiunt. La-

Simile.

pis in gurgitem proiectus multos facit vndarũ circulos, qui quò plures sunt, eò maiores efficiuntur, & latius dilatantur. nam vnus exortus alterum maiorẽ excitat, post quem alius oritur multo maior, & ita propè in infinitum, donec fluctus terram, vel aliquid attingant, quod eorum multiplicationi obsistat. Eodem modo se habent peccata, nam ex vno alterũ grauius oritur, ex quo aliud multo grauius producitur, Et ita crescerẽt in immẽsum peccata, nisi diuina misericordia impedirentur. Et vt funes facilè ex filis nectuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facilè admittuntur, sed fortiter ligant. Ideò quãdo scelera perpetramus, funes rexímus, quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit propheta statim subiungẽs: Et quasi vinculum plaustri peccatum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Indicant hæc verba peccatum ligare & astringere, quod paulò antè dicebamus verba illa interpretantes, Propterea ductus est captiuus populus meus, &c.

Festinet, & cito veniat opus eius.) Verba sunt Iudæorum infidelium prophetas irridentium. Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorũ vatum oracula contemnenda, & hæc refert, quæ eos dicturos esse sciebat. Quousque ò prophetæ minamini iram Dei? Dicitis esse nos captiuandos, & Hierosolymam euertendam: videamus hoc: veniat iam hæc vltio: appropinquet hic effectus consilij Dei, qui est significator Israelis. Hæc dicebant ironicè & irrisoriè.

Væ

Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum.) Hæc, & quæ sequuntur, in idem recidunt. Aduerte. Non solum eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam qui malum laudant. Inuehitur propheta in eos, qui nihil iudicant recta ratione, sed omnia corrupti iudicii opinione metiuntur. Ex quo efficitur, vt mentis cæcitate impediti nomina rerū mutent, virtuti vitij nomen imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicūt, tetrū facinus admittere glorioſum. Potest per bonum non virtus sed vir bonus intelligi: per malum verò non vitium sed vir improbus & sceleratus. Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habens: Væ, qui dicunt malo bonus es: & bono, malus es. Vnde Salomon in Prouerbiis. Qui iustificat, inquit, impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum. Prou. 7.

Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolentia prosequi: homines verò impios non solum non laudare, sed etiā odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: vt nō Dei opus detestetur, sed hominis malitiā. Et hoc odium nō contrariatur amori proximi, imo cū charitate maximè cohæret. Rex Dauid in eo psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni principis functurū, ita inquit. Faciētes preuaricationes odiui. Et in alio psalmo, Nonne, inquit, qui oderūt te domine oderā, & super inimicos tuos tabescebā? Perfecto odio oderā illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, vbi viri iusti qualitates describit ita ait: Ad nihilū deductus est in cōspectu eius malignus timētes autē Dominū glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cæco impetu agitati omnia peruertūt: viros doctrina excultos, & virtute præditos vituperant, & maledictis lacerant; amentes autē & scelerū maculis notatissimos laudibus exornant. Et quāuis Esaias hæc dicat in cōmuni, inuehitur tamen præcipuè in Pharisæos, qui Barabbam sedicioſum homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt. Psal. 100. Psal. 138. Psal. 14.

Ponentes tenebras lucem.) Nomine tenebrarum peccata intelliguntur. vnde Christus apud Ioan. Qui, inquit, sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Et diuus Paul. in epistola ad Roma. Abiiciamus ergo opera tenebrarū. Nec mirū est, peccata tenebras appellari, cum cōtrarientur verbo Dei: quod, vt dicitur in psalmo, lucerna est pedib' nostris, & quia ita animū obscurāt, vt vix agnosci possit impius Ioan. 8. Rom. 13. Psal. 118.

impius, ſitne homo an brutū, & quia in tenebras externas adducūt. Vel per tenebras peccatores ſignificātur. Vndè A-
Epheſ. 4 poſtolus, Eratis, inquit, aliquandò tenebræ, nunc aūt lux in
Ioan. 3. Domino. Et D. Ioānes, Et lux, inquit, in tenebris lucet, hoc
Matt. 5. eſt, Chriſtus inter peccatores. De iuſtis ait Chriſtus, Vos e-
Simile. ſtis lux mundi. Nā quēadmodū præſente ſole lux eſt, eo verò abſente ſequūtur tenebræ, ſic verè pij ſole iuſtitiæ illuminati appellantur lux: cōtrà verò impij diuinę gratię claritate
Ioan. 5. deſtituti vocantur tenebræ. Eſt igitur vir pius & iuſtus lux. Sed qualis ea ſit indicat Chriſtus de Ioan. Bapt. dicens, Ille erat lucerna ardēs & lucēs. Ardebat charitate, & lucebat vita & exēplo. Prius eſt ardere quàm lucere. Luna lucet, ſed
Eccle. 27 nō ardet, quia luce aliena rutilat, ideò mutabilis & inſtabilis eſt. Vndè in Eccleſiaſt. ità ſcriptū inuenies, Stultus vt luna mutatur. De ſapiēte verò dicitur in eodē cap. Homo ſenſatus in ſapiētia manet ſicut ſol. Eſt enim ſol princeps & moderator reliquorū aſtrorū, tanta magnitudine vt omnia ſuo ſplendore luſtret & cōpleat, cuius luci ob eam cauſam vir iuſtus comparatur, quia ardet & lucet.

Ponentes amarū in dulce, & dulce in amarū.) Ea eſt humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorātia, vt mala pro bonis, obſcura pro illuſtribus, amara pro dulcibus ſępenumero
Simile. amplectamur. Prouenit hæc guſtus deprauatio ex eſu illius pomi funeſti primis parētibus prohibiti. Et vt multi morbo aliquo & ſenſus ſtupore ſuauitatē cibi nō ſentiūt, ſic improbi homines veræ virtutis guſtū nō habent: quin potius mortiferas voluptates cōcupiſcunt. Peccatū dulciſſimū eſſe exiſtimant, virtutē verò amariſſimā. Illi qui vocati ſunt ad magnā cœnā à Deo paratā, quā D. Lucas ſcribit cap. 14. epulas illas diuinas ac ſuauiſſimas ob eā cauſam contēpſerunt, quia deprauatū guſtū habentes pro dulcibus amara deſiderarūt. Nónne ex illis vnus dicebat, Emi quinq; iuga boū, ideò nō poſſum ire? Vide cæcitatē & guſtus deprauationē. Duriſſima mundi iuga epulis Chriſti ſuauiſſimis anteponebat. In Pſalmo 18. vbi editio vulgata habet, Bonitatē & diſciplinā, & ſcientiam doce me: vertit quidam, Bonum guſtū & ſciētiam doce me. Ita enim poteſt verti ex Hebræo. Vbi vides ſanctiſſimū vatem à Domino bonum guſtum poſtulare, ac ſi diceret, Ita domine mētem meam illumina, vt perſpiciam quid appetendum ſit, quid vitandum, talem mihi animi guſtum præbe, vt verorum bonorum ſuauitatem ſentiam, ma-

la verò

la verò amara esse & acerba esse iudicem.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris.) Sic D. Paulus in epistola ad Roma. Nolite, inquit prudentes esse apud vosmetipsos. Eis damnationem æternam annũciat & minatur propheta, qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant, & mundi sapientia instructos se esse existimantes, sunt vera sapientia priuati. De his ait Apostolus, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana gloriantur, cum scriptum sit, Beatus homo quem tu erudieris domine, & de lege tua docueris eum. Rom. 12. Rom. 1. Psal. 93.

Qui iustificatus impium pro muneribus.) De iis locutus est capite 1. Eos appellat D. Iacobus apostolus iudices cogitationum iniquarum. Iob ita inquit, Ignis deuorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt. Et inter qualitates iusti hæc Dauid in psal. 9. literis mãdauit, Munera super innocentem non accepit, de vero autem iudice ait, Virga directionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse, & omnia æquitatis norma mensurare. Ob eã causam, & sapiẽter quidem, veteres philosophi iustitiã Ioui assidentem esse dixerunt, significantes sine iustitia nec ipsum Iouẽ posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quædam incorrupta, castitatis, vtilitatis, & pudoris amantissima. Iniquus iudex est arundo piscatoris, quæ capto pisciculo manet recta, si aũt trahitur piscis magnus, flectitur & contorquetur. Iaco. 2. Iob 15. Psal. 44. Simile.

Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi fauilla erit, & germen eorum vt pulvis ascendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt mortificia eorum quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens nec laborans in eo. Non dormitabit neque dormiet, nec soluetur singulum renum eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorum eius vt silex, & rotæ eius quasi impetus tẽpestatis. Rugitus eius vt leonis rugiet, vt catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris. Aspi- Infrà 9. & 10. 11.

ciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

Propter hoc sicut deuorat.) Significat Iudæorum abiectionem & excidium. Stipula est calamus frumẽti, qui veluti stupa facilè exuritur. Flammã ignis linguæ cõparat, quia instar linguæ rubet, & in acutiẽ tendit. Et quoniam propheta populum Israeliticum vineæ comparauerat, videtur modò ad eandẽ alludere in verbis, radix, & germen. Ideò per radicẽ parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata vt ignis stipulã facile cõburit & deuorat, sic Iudæi tã patres quàm filij funditus euertẽtur. Vel cõparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustos: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicẽ eos intelligit, qui maiorũ opinione nituntur, per germẽ verò siue florẽ eos, qui per se nulla cõmendatione maiorũ ad honoris gradus ascẽdunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initiũ, & virtutis exemplũ. Obserua. Radicẽ dicit vt stipulam comburendam esse, & florẽ instar puluerisdissipandũ. Id quod solidius esse videtur comparat cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cũ puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attẽto animo intuere humani iudicij deprauationẽ, & rerum humanarum imbecillitatẽ. Huius mundi fortitudo & potẽtia, quã nos firmissimã putamus, stipula est vana, leuis, vacua, & breui consumpta, & in fauillã conuersa: & eius flos & pulchritudo puluis est ater, sordidus, molestus, à vẽto dispersus & exagitatus. Vnde Malachias ità ait: Erũt omnes superbi, & omnes facientes impietatẽ stipula, & inflammabit eos dies veniens. Et Iob: Erunt, inquit, sicut paleæ ante faciẽ venti, & sicut fauilla, quã turbo dispergit. Et psal. Non sic impij non sic, sed tanquã puluis, quẽ proijcit ventus à facie terræ. Poteris etiã in hoc Esaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.

Mala. 4.

Iob. 21.

Psal. 1.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & sermonem sancti. &c.) Rationem reddit quare Deus sit iratus Iudæis. Non enim solum auaritiam, ebrietatem, iustitiã, cæteraq; flagitia sectati sunt, sed etiam in tantum furorẽ sunt prolapsi, vt Christi euangelium abijcerent & blasphemarent. Lex

Domini

Domini & ſermo ſancti Iſraelis, hoc eſt Chriſti Iſraelē ſanctificantis, idem eſt ac euangelium, de quo dixit capi. 2. De Sion exibit lex, & verbum domini de Ieruſalē. Hæc eſt lex quā dominus per Ieremiā ſe daturum pollicebatur, & in cordibus fidelium ſcripturum, quā Apoſtolus Paulus in epiſt. ad Hebræos euangelium eſſe teſtatur. Ieremi.31 Heb.8. &.10.

Extendit manum ſuam ſuper eum.) Hoc eſt, eum flagellauit. Hebraiſmus eſt. Sic Iob, Manus, inquit, Domini tetigit me. Et Dauid, Grauata eſt, inquit, ſuper me manus tua. Et Sopho. Extendet manū ſuam ſuper aquilonē, & perdet Aſſur. Ergo nomine manus poteſtas punitoria ſignificatur. Qua de re cap. 1. nonnulla diximus, quæ ibi videre poteris. Iob.19. Pſal.31. Soph.2.

Et conturbati ſunt montes.) Tantum erit ſupplicium, vt etiam viri potentes, qui mōtes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquam impletum, quod ſub Tito Veſpaſiano futurum eſſe præuidebat: quando tanta fuit Iudæorum clades, vt eorum corpora in medio platearum inſtar ſtercoris iacerēt proſtrata, plagis & vulneribus cōfecta. Poteris etiam montes ſimpliciter intelligere. Et eſt, ea orationis ex ornatio quam Rhetores Græci ὑπερβολὴν Latini ſuperlationem vocant. Ea vtitur Dauid ad vim iræ diuinæ exprimendam dicens in pſalmo: Commota eſt & cōtremuit terra, fundamenta montium conturbata ſunt & commota ſunt, quoniam iratus eſt eis. Eodem modo apud Eſaiam capite 13. ait Deus: Cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo propter indignationem Domini exercituum. Hac ſuperlatione voluit diuinus vates iram Dei exaggerare. Pſal.17. Infra.13.

In omnibus his non eſt auerſus furor eius.) Senſus eſt: Quoniā Iudęi nolunt conuerti, non placabitur illis Deus. Et quoniā peccata peccatis accumulant, adiunget Deus illis pœnas, & adhuc manus eius extenta eſt ad puniendos eos. Et iuxta Danielis ſententiam vſque in finem perſeuerabit deſolatio. Et dominus per Oſeam, Non addam inquit vt diligam eos. Et Apoſtolus in prima ad Theſſalonicenſes, peruenit, inquit, ira dei in illis vſque in finem. Dan.9. Oſee.9. 1.The.2.

Et eleuabit ſignum in nationibus) Deſcribit exercitum Romanorū, quem prædicit aduerſus Iudæos venturū eſſe. Eſt igitur ſenſus: Erecto vexillo vocabit Deus Romanos. vt populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæā deuaſtabunt. Iudæi hunc locū referunt ad exercitū Babylonicū. Sed quoniam propheta inquit leuandum eſſe ſignum

in nationibus procul, & vocãdas esse gẽtes ad bellũ de finibus terræ, nõ exiſtimo intelligi de Babylonijs, quoniã parũ diſtabant à Iudæa, ſed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales ſunt Itali, Hiſpani, Galli, & alij populi, ex quibus conflatus fuit exercitus Romanorũ, à quo euerſa fuit Hieroſolima. Nam hi eo tẽpore erant imperio Romano ſubiecti. Sibilare hoc in loco vox eſt ad bellum prouocantis.

Non eſt deficiens nec laborans in eo.) Id eſt, Nemo in exercitu Romanorum erit laſſus, Nemo deficiet: ſed omnes læti & alacres venient inſtructi & expediti.

Neque ſoluetur ſingulum.) Hoc eſt, omnes erunt accincti, & tam diligentes, vt ne vnus quidem balteum ſoluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti.) Hoc eſt, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quod ſæpe calceos rumpamus, cum eos exuimus. Significat ſummam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rotæ eius quaſi impetus tempeſtatis.) vtebãtur antiqui curribus ad prœliandũ. Ideo ait fore eorũ rotas fortiſſimas, & cõ citatiſſimo curſu, magnũ horribilẽq; ſonũ eſſe effecturas.

Rugitus eius vt leonis.) Vt leo ſolet rugire viſa præda, ſic Romanus exercitus viſis Iudeis. Significat Romanorum ſęuitiam, eorumque prœliandi cupiditatem.

Aſpiciemus in terram.) Senſus eſt: eũ venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulſus, ſed immaniſſimo furore exagitatus vrbẽ deleuerit, prędã tenuerit & non fuerit qui eripiat, tunc aſpiciemus in terram, vt videamus ſitne aliquis, ad quẽ poſſimus confugere, & nemo erit. Quin potius videbimus patriam noſtram incredibili crudelitate lacerari, multiſque ſupplicis impoſitis tandẽ extingui. Omnia nobis obſcura, tenebriſq; circumfuſa ob incredibiles ærũnarũ angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur, & in caliginẽ vertetur: gaudiũ noſtrum mutabitur in luctũ, & in lachrymis & gemitibus verſabimur. Oſtendit propheta ſuũ erga nationẽ ſuã affectũ, ſeque cũ illis coniungit, ac ſi ille in eandem incideret calamitatem. Vel ita. Aſpiciemus in terrã velut homines ſtupidi, ſummaq; mœſtitia correpti. Habẽtes oculos fixos terræ, cœlum intueri non audebimus, cuius habitatorem offendimus. Ideo nullam lucem nec conſolationẽ ſentiemus, ſed in afflictionum caligine verſabimur. Aduerte. Qui terram aſpiciunt, nulla luce illuſtrantur, ſed

in

in afflictionum tenebris iacent. Nos verò cœlum intueamur, à longe illud aſpicientes & ſalutãtes, & cõfitentes eſſe nos hoſpites & peregrinos ſuper terram. Id quod non ſolũ viri ſancti poſt Chriſti mortem, ſed etiam antiqui patres veteris teſtamenti fecerũt, vt diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos teſtatur. Heb.11.

Annotationes ex hebræo in CAPVT V.

Canticum patruelis mei.) Pro patruele meo eſt in hebraico dodhi. Dictio eſt Dod quæ ſignificat patruum: &, vt diuus Hieronymus ait, ſignificat etiã patruelem: quã ſignificationem ſequitur noſtra communis verſio, quã editionem vulgatã appellant: Et Aquila etiam, qui vertit πατράδελφον quod nomẽ propriè ſignificat patruũ, & inxta D. Hieronymi ſententiã, patruelem. Significat Dod etiam dilectũ, vt Canticorũ 2. Dilectus meus mihi, & ego illi, in quã ſignificationẽ capitur hic a Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticũ dilecti mei. Iuxta hanc ſignificationẽ tranſtulit Pagninus: Cantabo nũc propter dilectũ meum cãticum dilecti mei. Significat quoq; amatorem: quã ſignificationẽ ſequẽs poteris ita verba hebræa latinè reddere: Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo. Significat præterea amorem & charitatem. Vnde id quod eſt Canticorũ 1. Quia meliora ſunt vbera tua vino, poteſt verti ex hebraico: Quia meliores ſunt amatores tui quàm vinũ. Quamuis enim hoc nomen vbera ſignificet, tamen poteſt illic charitatem ſignificare. Colligitur ex his, Chriſtũ eſſe dilectum à viris iuſtis, & ipſorum amatorem, & ipſum amorẽ & charitatem, iuxta id quod ait diuus Ioannes: Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. 1.Ioan.4

In cornu filio olei) Pro oleo eſt in hebraico xamen: quod nomen ſignificat oleũ, vt Exodi 27. Oleũ de arboribus oliuarum. Et pinguedinem, vt Ge.27. Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterunt: In loco pingui. Thargum: In monte excelſo, & in terra pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nonnulli exiſtimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioſeph ſcriptor apud hebræos magni nominis Hieroſolymam inquit ita appellari ob regem & ſacerdotem, qui erant in ea, qui oleo

ſæ terrę. Vbi per filios olei intelligũtur rex & ſacerdos: Hoc eſt Zorobabel & Ieſus filius Ioſedec. Ego exiſtimo ob eam cauſam præcipuè Hieroſolymã appellari montem pinguẽ, quia ibi Chriſtus docuit, & inde exiuit euangeliũ, quo impinguatus eſt mundus, qui antea aridus & macilẽtus erat.

Plantauit vineã electam.) Pro vinea electa eſt in Hebraico ſorek, quæ vox ſignificat vitẽ optimam, cuius vuę nõ habẽt acinos. Thargum vertit, Plantã vitis electę. Septuaginta habent vineã ſorek. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruſcas.) Pro labruſcas vertit Aquila fructus peſſimos. Septuaginta ſpinas. Quibus Iudæi Dominum corona uerunt. O fructũ acerbiſſimũ. Ad hoc ſpectaculũ conſiderãdũ inuitãtur in Canticis piorũ animæ, vbi ſcriptũ eſt. Egredimini filię Siõ, & videte regẽ Salomonẽ in diademate, quo coronauit eũ mater ſua in die deſponſationis ſuæ. O regẽ, ô diadema, ô matrẽ ſynagogã, imò hac in re immaniſſimã nouercã, quæ regẽ noſtrũ tã dura & aſpera corona coronaſti. Quid ego in tã impio facinore deplorẽ? aut quibus verbis cõquerar tã nefariũ ſcelus? Verùm etſi Iudęi Chriſtũ ſpinis coronarunt, illius tamẽ coronæ myſteriũ non cognouerũt. Significabat enim corona illa fore, vt Chriſtus eccleſiam de gẽtibus antea impijs cõgregaret. Populus enim in orbe circunſtans corona appellatur: Nos autẽ qui ante cognitionẽ Chriſti eramus ſpinæ, collecti ex ſentibus & dumis, circũdamus Chriſti precioſiſſimum caput, regemq; illum altiſſimũ ſumma cæli tẽpla diuina maieſtate complentẽ coronamus.

Cant. 3.

Paſcentur agni iuxta ordinem ſuum.) Chaldæus paraphraſtes pro agnis interpretatur ſanctos pauperes. Quę interpretatio noſtrã verſionẽ mirabiliter explicat. Veri enim Chriſtiani, quos propheta agnos appellauit, ſancti pauperes ſunt, de quibus apud Matth. Chriſtus ait: Beati pauperes ſpiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cælorũ. Septuaginta habẽt: Paſcentur direpti quaſi tauri. Hoc eſt, hi quos Chriſtus eripuit à dæmonis poteſtate, paſcentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Chriſtianos eſſe agnos, & ſanctos pauperes, & tauros. Hi qui ſunt innocentia agni, ſunt animi fortitudine tauri. Fortaſſe ideo ſancti martyres tauri vocantur, quoniã in mundo, tanquam in ludorum atrio & circo, ab immaniſſimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis ſupplicijs & acerbiſſimis vulneribus cõfoſſi ſanguinem pro Chriſto funderent.

Matt. 5.

derent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate conseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper proponamus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione conformemus.

Aduenæ comedent. In Hebraico est garim iochelu. Deriuatur hoc nomen garim à verbo gur, quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideò Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sunt enim iusti in hoc mundo peregrini, nullam hic habentes permanentẽ ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti petres Abraham, Isaac, & Iacob cõfitebantur, vt diuinæ literæ asserunt, se esse peregrinos & hospites super terrã. Ad eos alludebat regius vates dicens: Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Qui verò sunt habitatores terræ, & hoc mundo tanq̃ ciuitate non tanq̃ hospitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id minatur illis D. Ioan. Apost. ita in Apocal. dicens: Væ væ væ habitantibus in terra. Improbus Cain, qui cæco inuidię impetu innocentem fratrẽ occidit, condidit vrbẽ in terra vt in ea habitaret, quemadmodũ diuinæ literæ testantur, At iustus Abel tanq̃ peregrinus nullam cõdidit ciuitatẽ. Superna est enim Sanctorũ ciuitas, ad quam viri iusti aspirant & tendunt, vbi Deo in æternum transacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuersorium dedit, non habitandi. Et quoniam hoc verbum gur significat etiam timere, & congregare, seu colligere, poterat verti ex Hebręo: Timẽtes seu congregantes. Iusti enim Deum venerantur, & filiali amore timent, & seipsos congregant & colligunt, nõ terrã sed cœlũ quęrẽtes. Et vt vniones etsi in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cœlo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo repræsentant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina cõlunt studia, magis à cœlo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi, turbulentis cogitationibus exagitati & impediti, tantũ abest, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergãt, & in varia ac turbulenta negocia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nunquam quiescens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbantes.

Heb. 11. Psal. 38. Apoc. 8. Gene. 4. Simile. Simile.

Argumentum capitis sexti.

SCribit Esaias se vidisse Deum in solio excelso & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla conscientiæ mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labes, quin potius vir erat sanctitate eximia, & omni sapientia & nobilitate præstanti. Verùm cùm cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit, à quo fuit statim perpurgatus. Mittitur à Deo annunciatum Iudæorũ cæcitatem & contumaciam. Quam ob causam prædicit eos esse perdendos, & Hierosolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidem, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monimentis, vt auctoritatem se mittentis ostenderet, & suam concionem, & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

1.Re.22. 2.Par.18. *IN anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum, & plena erat domus à maiestate eius, & ea quæ sub ipso erant, replebãt templum. Seraphim stabant super illud, sex alæ vni, & sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius,* Apoc. 4. *& duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, & dicebant, Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus exercituum: plena est omnis terra gloria eius. Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta est fumo. Et dixi, Væ mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & regem dominum exercituum vidi oculis meis.*

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus est rex Ozias.) Sublimis est hæc visio, & admirabile spectaculum. Sed priusquã ad eius explanationẽ accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite 1. monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iustus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Reg. & 2. 4.Re.15. Paralipomenõ sacra asserit historia. Sed postea extulit inani- 2.Par.26 ter seipsum, Deumq; quẽ summa obseruantia & religione colere deberet, contẽpsit, & sacerdotalem ordinem non tã piè quàm audacter vsurpauit. Et cum non paruisset sacerdotibus ne sacerdotale munus sumeret reclamãtibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminã portabãt.

Regna-

Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quãdiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnũ Ioathan, quo rege vidit Esaias ea quæ hic narrantur.

Vidi Dominum.) Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cùm enim dixisset Euãgelista, Propterea nõ potuerũt credere Iudęi, quia iterũ dixit Esaias, Obcæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum (quæ verba sunt ex hoc capite deprompta) statim subiunxit. Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, nempè Christi, de quo ibi loquebatur. Ioan. 12.

Sedentem super solium.) Significat latã esse & definitã cõtra Iudæos sententiã, solent enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelso throno sedere. Dicit autẽ soliũ Dei nõ solùm esse excelsum sed eleuatum, vt illud incõprehensibile nobis esse ostendat. Neque enim possumus diuinam maiestatem verbis consequi, nec cogitatione ipsa cõprehendere. Hanc visionem dicunt nõnulli fuisse imaginariã, alij intellectualem, alij aliter. Vtcunq; sit, ipse Deũ vidit, quo modo Deus se illi voluit ostẽdere. Et quãuis cum hoc loco videatur pugnare id, quod ait D. Ioãnes, Deũ nemo vidit vnquã: & id quod ait D. Paulus in 1. ad Timoth. Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, nulla tamen est repugnantia. Nam hæ duæ authoritates asserunt diuinã essentiam à nemine in hac vita videri, oculus enim carnis diuinitatẽ videre non potest, non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostẽdere in qua specie ille vult apparere, quemadmodũ Abrahæ, Isaac, Moysi, Esaiæ, aliisq; multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis testantur. Ioan. 1. 1. Tim. 6.

Et ea quæ sub ipso erant replebant tẽplum.) Hoc est, fimbriæ vestiũ, quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimũ diuinæ maiestatis maius esse tota hominum gloria.

Seraphim stabant.) Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabãt super solium, qui & propter velocitatem, & propter sublimẽ & excellentem contemplationẽ alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nã perspicuũ est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac specie apparerẽt, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significãda. Illud est aduertendũ, Deũ visum fuisse sedentẽ, angelos verò stãtes, non sedentes: imò quia vnus sedere voluit, quia dixit,

Ascen-

Infra.1. Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in monte testamẽti in lateribus aquilonis, ruit præceps in æternum supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia elati in profundũ præcipitemur.

Duabus velabant.) Significabant tam admirabilẽ esse Dei splendorem, vt ab oculis carnis cerni non posset.

Et duabus volabant.) Ostendebant se esse promptos, & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare contendit. Anima quæ volare cõcupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate, Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.) Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solum Deũ laudibus efferamus, sed alios etiam ad easdem laudes inuitemus.

Sanctus.) Deum ter sanctum appellantes, & vnum dominum exercituum, significant Deũ esse in personis trinũ, in essentia vnũ. Per hæc duo seraphim duo testamẽta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incendium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cùm tota mens nostra in diuinis literis versatur, quin aliquẽ diuinũ ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflãmet. Duo testamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi constitutionẽ fuerit, nec quid post finem eius futurũ sit, explicant. Per caput, principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm ostendebant, quoniam inter media solùm nobis scriptura referat, creationẽ mundi, diluuiũ, legem datam, filium Dei pro nobis carnẽ sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditũ ad vitam, ascẽsum ad cœlum, & multa alia: quanquam non omnia. nam duabus alis quibus volabant, aliquid referebant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa mysteria, quæ plenius silẽdo, quàm loquendo laudamus. Ideò seraphim caput & pedes tegebant, significantes sublimia esse diuina mysteria, nostrumq; intellectum transcendentia. In psalmo 64. vbi communis versio habet: Te decet hymnus Deus in Sion, habet versio D Hieronymi ex Hebræo: Tibi silentiũ laus Deus in Siõ. Quasi dicat: Tã excelsa & trãscendentia sunt mysteria tua summe Deus, vt meli⁹ silẽtio quàm pleno ore laudẽtur. Infra.53. Hac ratione ductus dicebat Esaias: Generationẽ eius quis enarrabit? Cùm aliquid laudibus efferimus, significamus nos illud

illud mente comprehendere. At cùm diuina myſteria excedant noſtrũ intellectũ, plus ea aliquando ſilentio quàm verbis extollimus, oſtẽdentes nos ea nequaquã poſſe verbis explicare. Eam ob cauſam Apoſt. in 2. ad Corinth. cùm dixiſſet ſe audiſſe arcana verba, ſubiunxit nõ licere ea homini loqui. Et in 1. ad eoſdem, Quod oculus, inquit, non vidit, neq; auris audiuit, neq; in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus ſe. Et ad Romanos ſcribens ait: O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Et hoc exiſtimo ſignificatum fuiſſe velo illo, quo arca teſtamẽti tegebatur. Timantes egregius pictor, niſi nos fallunt veteres hiſtoriæ, cùm luctuoſiſſimam cædem Iphigeniæ pingeret, lachrymas & mœrorẽ cęterorum expreſſit, vultum autẽ Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit inſignis artifex nulla re poſſe melius ſummum patris dolorẽ & luctum exprimere, quàm illum non exprimendo. Hinc poſſumus intelligere quare nobis euangelium non explicuerit beatæ Dei genitricis natiuitatam nec aſſumptionem: quoniam hæc & ſimilia myſteria plus euangeliſtæ laudant ſiliẽtes & admirantes, quàm loquentes. Ideo in eius aſſumptione euangelium Marthæ ac Magdalenę canitur, in quo de ſanctiſſima Dei genitrice nullam omnino inuenies mentionẽ. Sunt igitur duo ſeraphim duo teſtamenta, quę ideo clamãt alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus teſtamento, hoc idem in euangelio reperimus: & quicquid in Euangelio legimus, fuit in veteri teſtamento prędictũ aut adumbratum. Nihil eſt in eis diſſonũ, nihil contrariũ, ſed omnia conſona & cohærentia. Poteſt etiam dici ob eam cauſam Deũ tectũ eſſe, cùm ſit ſummè bonus, & omnium bonorum largitor, vt nos doceat, vt benè faciamus, ſed ne videri velimus. Eam ob cauſam cherubim de quibus agitur Exo. 35. alas ſuas extẽdebant propitiatorium tegentes. Quamuis enim exigat aliquando tẽpus vt noſtra benefacta in lucem prodamus, eſt tamen interdũ tempus ea tegendi. Nullũ theatrũ conſcientia maius eſt. Terra cooperit venas auri, & mare vniones, & arbores in hyeme virtutem ſuam intus tegũt, quam tamẽ tẽpore opportuno oſtendunt. Oportet tempora ſpectare. Omnia enim, vt ait Eccleſiaſtes, tempus habent.

2.Co.12.

1.Cor.2.

Rom.11.

Exo.40.

Luc.10.

Similia.

Eccle.3.

Plena eſt omnis terra.) Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implen-

implentes ſuppeditabant materiam ampliſſimam laudandi diuinam potentiam & pietatem.

Et commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis. Hoc eſt à voce clamante. Hebraiſmus eſt. Et eſt ſenſus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret poſtes cũ ſuperliminaribus. Si ſuperliminaria voce angelorum mouentur, quãtò magis debent homines moueri voce ipſius Dei, nos ad pœnitentiam cotidie vocantis? Fortaſſe hac motione portarum templi ſignificata fuit eius euerſio & cæremonialium, quæ in eo fiebant, ceſſatio.

Et domus repleta eſt fumo.) Accipitur hic fumus in bonam partẽ, pro flamma ignis, quę eſt fumus acceſus: & ſignificat ſplendorẽ, vt in fine quarti capitis annotauimus: Poteſt etiã accipi pro odore ſuaui ab aromatibus in igne poſitis prodũcto: quemadmodum in Canticis, vbi ait ſponſus: Quæ eſt iſta quæ aſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuerſi pulueris pigmentarij? Ego exiſtimo fumum re vera hoc in loco capi ab Eſaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrumq; Iudæorum ſeculus ſignificatur. Quaſi dicat: Omnes gẽtes, quæ terræ nomine intelliguntur, erunt ſplẽdore fidei & gratię illuminatæ, & ſublatis errorũ tenebris, in quibus verſabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc eſt ſynagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniã Iudęi non ſolum non recipient Meſſiam, ſed etiã ęco furore, & incredibili peruerſitate exagitati tam terrũ & inauditum ſacinus admittent, vt Chriſtum ſeruatorẽ, & verũ Meſſiam falſis criminibus ad capitis periculũ vocent. Quãdo Deus dedit legẽ Moyſi, audiebantur tonitrua, fumabat mons Sinai, & erat nube denſiſſima coopertus. Quę omnia ſignificabant legẽ illam eſſe timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcęcentur. At Chriſti euangelium ortum habuit à ſuaui angelorum cantu, & diuino atq; cæleſti luminis ſplẽdore. Illud eſt hoc loco aduertendũ, non vidiſſe prophetã viſionẽ hanc viuente rege leproſo. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cœlum, & mentis acie purgata vidit dominũ excrcituum Chriſtum Deum noſtrum in ſolio ſublimi ſedentẽ: & diuina myſteria ſole ipſo ſplendidiora fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum ſuum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproſo, regnante in nobis peccato, Deũ videre, eiuſq; diuina

Cant. 3.

Exod. 29

Luc. 2.

diuina mysteria, vt par est, contemplari nequaquam possi-
mus. Non regnet, inquit Apost. peccatum in corpore vestro Rom. 6.
mortali, vt obediatis cõcupiscentijs eius. Huic testimonio si
mile est id, quod in Exodo est literis mandatũ. Viuẽte Pha- Exod. 2.
raone impio rege, pop. Israeliticus lateris & palearũ opere
pressus, & vehementer afflictus, nõ dicitur ad dominũ aspi-
rasse. Cùm verò ille decessit è vita in infernum precipitatus,
suspirauerũt filij Israelis, vt ait scriptura, & ascendit clamor
eorũ ad dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari de
bere, & antea suspirare cùm viueret tyrannus, qui eos acer-
bissimis cruciacibus vexabat. Regnante peccato dęmoni pa
remus, & mũdi ędificia cõdentes pro frumẽto quærimus pa
leas, & in operibus terrę vitã consumimus, ad cœlorũ autẽ
altissima ædificia nequaq̃ aspiramus. Veniamus ad euange-
liũ. Obtinente regnũ immanissimo Herode tota ciuitas tur
batur. Ait. n. Euangelista: Turbatus est rex Herodes, & tota Mat. 2.
Hierosolyma cum illo. Fugit sanctissima Dei genitrix virgo
cũ puero Iesu & iusto Ioseph, & innocentes infantes imma
nissimè trucidãtur. Nec mirum est: Nã vbi regnat Herodes,
ibi Christus nõ est: Vbi aũt non est Christus, ibi nocẽtes im
punitatẽ consequuntur, innocẽtes verò dãnantur. Defuncto
autem Herode, ecce angelus domini apparet in somnis Io- Mat. 2.
seph in Aegypto dicens: Surge accipe puerũ, & matrẽ eius,
& vade in terrã Israel. Anima nostra ciuitas est, in qua reg-
nante Herode, hoc est peccato, nulla est securitas, nulla qui
es, sed turbatio & confusio. Si in ea nascitur aliqua innocẽs
cogitatio, statim interficitur. At defuncto Herode, mortuo
peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hierosoly-
mã, ad visionẽ pacis, vbi in tranquillitate vitam degimus.

Et dixi, Væ mihi quia tacui.) Videns propheta duos illos angelos canẽtes, deũq; mutuò laudãtes, cõferens sermones suos cũ laudibus seraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniã Seraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebãtur, ipse verò aliquando de rebus humanis cũ hominibus sermo nes cõferebat. Eam ob causam inquit: Væ mihi quia tacui à diuinis laudibus, quia Deum nõ laudaui, quia angelos non imitatus sum. Forrasse voluit propheta se cum angelis con-iungere, Deũq; laudare, sed non audẽs ob conscientiã dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego existimo ideò Esaiam dixisse hoc, quia meminit se aliquando tacuisse cùm loqui oporteret. Et quoniã aliquando locutus fuerat cum tacere oporteret, sub

iungit:

iungit: quia vir pollutus labiis ego sum. Vtrumque enim
Eccle.3. peccatum est loqui & tacere extra tempus. Nam vt ait Salo
mon; tempus est tacendi, & tempus loquendi. Vel ideo dix
it se tacuisse & esse pollutum labiis, quia intellexit ex ea visi
one se ad cōcionandum inuitari, & volebat se ob linguæ im
Exod.4. pedimentum excusare: quod & Moysi accidisse scriptum
legimus. Aequum enim est vtqui se peccatorem cognoscit,
Psal.49. tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in
Eccle.5. psalmo: Quare tu enarras iusticias meas, & assumis testa-
Psal.32. mentum meum per os tuum? Et id quod dicitur in eccles-
Dan.3. astico: Non est speciosa laus in ore peccatoris: Et in psal-
Psal.109. mo: Rectos decet collaudatio. Ideo in canticis: Benedicite
omnia opera domini domino, & laudate dominum de
cœlis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores domi-
num, Inuitantur ad diuinas laudes concinendas bestiæ &
vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatę, dracones &
omnes abyssi, & multa alia: At peccatores sub nomine pec
catorum non inuitantur, quòd sint multo peiores serpen-
bus, & ea scelera & maleficia concipiant, vt belluas inma-
nes etiam immanitate superent. Et quamuis aliquando cla
ment, dominumque laudent, animo tamen silent, iuxta id
Psal.31. quod dictum est in psalmo: Quoniam tacui, inueterauerunt
ossa mea, dū clamarem tota die. Clamabat tota die, & cla-
mans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui
flagitiis pascuntur, & de sua cōuersione nequaquā curant,
loquentes silent, & clamantes nō exaudiuntur. Ideo debent
munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Esaias do-
minum, & statim seipsum exinaniuit & abiecit. Visus Dei
homines reddit humiliores, visus verò principum terræ su-
Gen.18. perbiores. Conspecto Deo illico Abrahamus se terram &
Gen.24. cinerem esse dixit: & Rebecca viso Isaac descendit de came
lo, seque operuit pallio: Hoc est, viso domino, descendit ani
ma de cam elo superbiæ, seque tegit pallio pœnitentiæ.

In medio populi.) Hinc colligitur culpam esse habitare
inter impios si possis commodè inter pios habitare. Nam,
1.Cor.15 vt ait diuus Paulus, Corrumpunt bonos mores colloquia
Eccle.13 praua. Et Ecclesiasticus: Qui tangit picem, inquinabitur ab
Simile. ea. Vt enim subducta materia extinguitur ignis, sic ablata
occasione peccatum. Auferes autem occasionem, si impio-
Simile. rum consortium & consuetudinem fugias. Vt nummum
aureum explorare solemus, sit nec ne adulterinus, priusquā
cum

eum accipiamus: sic probare homines debemus, sint ne pij an impij, priusquã earum familiaritate vtamur. Et vt in mẽsa principũ est vnus, qui dapes pręgustat, ne princeps letali veneo ruat in interitum, sic prægustãdi sunt ij, cum quibus est cõiunctissimè viuendũ, si autem postea se errasse quis intellexerit in eligendis amicis, faciẽda est vitæ mutatio. Abrahamũ separauit dus ab impijs Chaldæis eiq; separato sæpenumero apparuit. Quãdiu D. Petrus cũ discipulis fuit, paratus erat ad obijciẽdũ se hostiũ telis potius quã Christũ negaret: sed coniũctus iniquis sacerdotũ ministris in atrio principis ad vocẽ puellæ Christũ negauit. Vide quid secũ afferat detrimẽti impiorum cõsuetudo. Ideo dicebat Myyses filijs Israelis: Recedite à tabernaculis hominum impiorũ, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.

Simile. Ge. 12.13 18.32. Mat.26. Num.16.

Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meũ, & dixit. Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem domini dicentes: Quem mittam? & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego: mitte me. Et dixit: Vade: & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere, & Videte visionẽ, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne forte videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, & sanem eum. Et dixit: Vsquequo Domine? Et dixit: Donec desolentur ciuitates absque habitatore: & domus sine homine. Et terra relinquetur deserta, & longe faciet Dominus homines, & multiplicabitur, quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea decimatio, & cõuertetur & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id quod steterit in ea.

Matt.13. Mar.4. Luc.8. Ioan.12. Act.28. Rom.11.

Et volauit ad me) Cum Esaias suam calamitatem & imbecillitatem deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina consolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimenta auferret, eumque consolaretur, & à sorde labiorum expiaret. Eodem modo cùm diuus Paulus exclamaret: Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? illico subiunxit? Gratia Dei per Iesum Christum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præsidio adiutus & recreatus. Est præterea aduertendum hunc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est, sermonem Dei, quo tacta labia im-

Rom.7.

Psal.118. Ioan.15. munda purificantur, Ideò ait Dauid, Ignitum eloquium tuũ vehementer. Et Christus apud Ioannem. Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis. Hic calculus ignitus, hic sermo Dei debet sumi ex altari quod est in tẽplo: hoc est, ex sacra scriptura, quę est in ecclesia catholica ab ipsa ecclesia intellecta et explicata. Lutherani citãt scripturę authoritates, sed cùm sint extra tẽplũ ab ecclesia separati, nõ sumunt calculũ ab altari, quod est in tẽplo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauent, quæ ab illis deprauata & perperã intellecta nihil potest cõtra nos efficere. Nõ sat est citare calculũ, hoc est sacrę scripturę locũ, sed necesse est vt talis locus sit in altari tẽpli in sacra scriptura ab eccle-

Matt.4. sia explanata, nõ ab hæreticis exposita. Quoq; diabolus locũ ex media scriptura deprõptũ citauit & exposuit tentans Christũ, illiq; ex eo loco scripturę suadẽs vt se ex tẽpli pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodẽ modo hæretici volẽtes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falsò expositos allegãt, diabolũq; imitari gloriãtur. Sed nihil illis proderit. stabit enĩ semper ecclesia catholica erecta: neq; poterũt aduersus eã portę inferi, hoc est, hæreticorum dogmata præualere. Hanc enim

Matt.16. veritatem ipsa incarnata veritas affirmauit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant sat esse scripturam citare, qui eã non intelligentes, sed peruertentes falsa & impia dogmata, & incredibilia mõstra excogitarunt & pepererũt. Vndè effectum est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cũ alio penitus cõcordet, nisi in eo quod est, se ab ecclesia & vera fide separare. Vnusquisq; habet suas particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cũ filijs, nec filij cũ patre. & quemadmodũ Deus eos, qui turrẽ Babylonis aduersus ipsum Deũ construere volebant, in diuisione linguarum ca-

Simile. Gen.11. stigauit, & tãta fuit inter eos confusio, vt seipsos nõ intelligẽtes turrẽ relinquerẽt, sic Lutheranos impiã sectam aduersus Christũ ædificare cõnantes puniuit Deus in linguarũ & opinionũ varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè apellari. Babel ob incredibilem confusionẽ. Sed permittet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquant inceptam turrẽ lateritiã, & ad ecclesiam, lapideũ ac firmissimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligunt nõnulli Lutherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniam angelus labia Esaiæ

saie ignito calculo, hoc est, verbo Dei perpurgatùt. Sed vide sequitur hoc? Est quidem hic calculus ignitus verbũ Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiã verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imo sequitur sensus quos Lutherani citant ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidos esse, nõ ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniã cũ ipsi sint extra ecclesiã, nõ eos sumunt ex altari, quod est in tẽplo, hoc est in ecclesia ab eos explanatos sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Vides igitur quã frigidè, ineptè, & falsò velint ex hoc loco colligere, nihil debere allegari præter sacram scripturã. Confirmat etiã hoc Lutherus, & probat hoc, quia Christus eiusq; Apostoli sacrã scripturam allegarunt. Videte consequentiã. Christus & Apostoli diuinas literas citarũt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hęc ratiocinatio? quę conclusio? O ridiculum dialecticũ. O hominẽ insipientẽ. Nonne vides tuã confusionem? Imò D. Paulus illa tuba euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentiliũ poetarum testimonia, Menãdri, Arati, Epimenides, in mediũ attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gentiles, quare nos non citabimus sanctos patres fide & charitate, cęteriſq; virtutibus prę stãtes, qui excellẽtibus ingenijs, & eximia sanctimonia diuinarũ literarũ studia coluerunt, & sacrã scripturã diuinitus explanarunt? Quare non citabimus consilia? Quare nõ citabimus ipsam ecclesiam, quam Apostolus appellat columnã & firmamẽtum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exẽpla, multas parabolas, quæ non erant in veteri testamẽto: Quod & eius Apostoli fecerunt. Vndè hęc est validissima cõsequentia: Multa in medium prodidit Christus eiusq; Apostoli, quæ nõ erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altare illud figuram fuisse altaris nostri, & calculũ illum ignitũ peccata purgantem Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistię, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro 4. orthodoxæ fidei capite 14. hæc verba scripta reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontẽ, diuinũ carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis desiderij assumẽs ex eo carbone ignitionem, comburat peccata nostra, & illuminet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & 1. Tim. 3.

deificemur. Carbonē vidit Esaias. Carbo autē simplex non est, sed vnitus igni: sic panis cōmunionis non panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitū diuinitati non vna atq; eadē illi natura est, sed vna corporis, & vnitæ diuinitatis. Hęc Damascenus. Vbi pro calculo legit carbonē vel prunā, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt postea videbimus. Cum igitur per calculum ignitum siue prunam viuā Christus intelligatur, per seraph existimo intelligēdum esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cum sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculū forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiā exhiberet. Hinc colliges quam impia sit eorum temeritas, qui cum sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinem accipiunt, non obseruantes id quod ait Apostolus: Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo
1.Co.11. edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit, non dijudicans corpus domini. D. Dionysius Areopagita cap. 15. cœlestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit non esse ex illis altissimis primisq; spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis angelis, qui nobis præfecti sunt, qui ob incendendi ministerium seraphim quoque appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quę hic nō subscribo, satis esse eximans locum indicasse.

Auferetur iniquitas tua.) Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

Quem mittam.) Proponit hoc Deus, vt voluntas præmiū consequatur. Illud est aduertendum, dixisse Deum: quē mittam? in singulari: & statim plurali numero dixisse: Quis ibit nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium. Est enim Deus trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatē substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: ecce ego, mitte me.) Nō temeritate & arrogantia se vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab angelo. Nō enim se obtulit, priusquam eum angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionandi pollutus accipias. Esaias nō se obtulit, nisi

nisi quia eũ angelus purgauerat, & quia legationis necessitatẽ videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prędicere, & veritatẽ proferre. Quibus rebus deuenit in rerũ omnium certamen & discrimen, & vitã propter Deũ periculis obtulit. Eodẽ modo concionatores pro Christi gloria cùm opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videãt, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

Vade.) Conciliat Esaias authoritatem suæ legationis, asserens se esse à Deo missum.

Audite audientes & nolite intelligere.) Videtur hæc verba aspera prima specie. Sed Hebraismus hanc habet asperitatẽ, cum tamen sensus sit lenior. D. Paulus Acto. vlti. huius loci mentionẽ faciens eius asperitatẽ tollit ita dicens: Benè Spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierũt, oculos suos compresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à D. Paulo exponi. Sẽsus est: Dic populo huic duro seipsos non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinã, eiusq; opera videbũt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatẽ. Igitur tu ô Esaia excæca, hoc est, denuncia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et ideo nõ dedit, quia ipsi eam noluerunt. Propterea dicebat Christus: Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti. Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit, sic nemo potest Deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo. primum est, hanc Esaiæ vaticinationẽ ad Christi tempus referri, quoniã pro eo tempore eam citant Apostoli. secundum est, malitiam esse causam obcecationis. nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, sed propter hominũ iniquitates & obicem non suppeditat gratiã. qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim sol dicitur nobis cæcitatẽ inferre, quando ab eo oculos claudimus, cumq; videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quãdo ab eo

Matt. 23. Luc. 13. Simile.

Simile.

gratiam sub trahit, quia homo eam acceptare renuit.

Et dixi: vsque quo domine? (Solicitus propheta de populo suo quærit à Deo, quousque hæc sententia permansura sit.

Et terra relinquetur deserta.) His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ duce Tito.

Et longè faciet dominus homines.) Hoc est, dispergetur Deus Iudæos à patria sua, eosque longè abducet & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.) Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est, per vniuersum orbem terrarū. Quod impletum esse apertissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio & conuertetur.) Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur. Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consecuturos. Hi aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum.

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.) Sensus est: ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semen sanctum erit id quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum ex quo multi fructus generabūtur. Quasi dicat: De apostolorū germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat propheta apostolos, & eos, qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nā vt arbores tēpore hyemali, nec sunt fructibus nec frōdibus ornatæ, sed intus habēt quendā vigorē, qui tēporē veris eas florētes reddit, & auget sic fideles in principio etsi nullum vigorem hare videbantur, postea tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarūt, & pulcherrimos flores, vberrimosque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios Diuus Paulus: Per euangelium ego vos genui.

Simile.

1. Cor. 4.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius.) Hæc verba non sunt in textu hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit

adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hic inserta.

Et ea quæ sub ipso erant) Pro toto hoc est in hebraico, Vexulau: Dictio Schul significat fimbriam, partem inferiorem vestis. Ideo potest verti: Et fimbriæ eius replebant templum. Et ita vertit Pagninus. Voluit propheta ijs verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.) In hebraico pro facie eius est: panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referatúrne ad faciem Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex hebræo faciē eius, nempè Dei Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit. Origenes dicēs in homilia in hoc caput: Duabus alis velabāt faciem non propriā, sed Dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hāc Esaiæ visionē legit, seraphim facies suas velare. Et ita hūc locū intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnusquisque faciem suam. Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebant, vt facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerēt. Non enim sè dignos esse existimabāt, qui altissimā illam Dei maiestatē intuerentur. Ideo excludebant splendidissimum radiū è throno prodeūtem, quod summū splēdorē & immensam gloriam aspicere non auderent, & suam erga Deum reuerentiam & religionem demostrarent. Ita serè Chrysostomus hunc locū interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruantia, veneratione, & reuerentia ad Deum eiusque laudes concinendas accidere debeamus

In manu eius calculus.) Pro calculo est in hebraico ritspah quæ dictio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion quos secutus est noster interpres. significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum. Pagninus. vertit carbonem: Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: vt Leuitici sexto literæ diuinæ testantur. Septuaginta verterunt ἄνθρακα, nomen æquinocū. Significat enim ἄνθραξ prunā, & carbunculū gemmā prętiosam, quæ & nomine & colore carbonē incēsum imitatur. Non erat hic calculus quicūq; lapillus, sed splēdidissima gēma ab altaris igne ablata, & in medio igne costituta Esaias ad munus cōcionādi subeūdū purificatus est igne charitatis à seraph, hoc est ab incēdio seu incēso, vt esset diuino amore inflāmatus. Moyses

Exod.3. priusquam ad Pharaonem mitteretur, ad flammam ignis ru
Act.2. bi ardentis accedere jubetur. Apostoli inflāmati linguis igneis cœperunt ardenter concionari. Vndè colliges esse sum mè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos il
Psal.50. luminantem, purificantē, & accendentem. Id intelligēs Dauid, priusquam diceret in psalmo: Docebo iniquos vias tuas, petit spiritum rectum, spiritum sanctum, Spiritum principalem, vt in eodem psalmo licet videre. Non tibi cito hominem quēcunq; sed diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & animi amplitudine excellentē, nobilitateq; præstantem.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extendit ramos suos.) Textus cui D. Hieronymus adiecit cōmentaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædationem sicut terebinthus & sicut quercus, quę proiecit fructus suos. Quæ verba D. Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Vespasiano. Sed postea Iudæi qui euaserint ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus imperator, & tunc ipsæ reliquiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rursum in direptionē. Capientur enim ab Adriano & affligentur: & erunt veluti terebinthus & quercus, quæ glandes amiserunt. Quod accidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespasiano. Hæc D. Hieronymus. Vbi communis versio habet: ad ostensionem, est in Hebræo leuaer, à verbo Baar quod significat præter alia comburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit: in excisionem. Potest verti: ad excidendū, vel ad comburendum, vel ad ardendum, sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & secandum.

Argumentum Capitis Septimi.

NArrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariæ contra Hyerosolimam coniurationem. Ostendit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudæorum statum occidentem afflictumque erexit, eorumque ciuitatem obsessam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione à Iudæorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Christi saluatoris nostri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione sibi ideo copulauit, vt in humana forma delitescens nos à dæmonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad æternamque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT

CAPVT VII.

ET factum est in diebus Achaz filij Ioatham, filij Oziæ, regis Iuda, Ascendit Rasin rex Syriæ, 4.Re.16.
& Phacee filius Romeliæ rex Israel in Ierusalē ad præliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam. Et nunciauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim: & cōmotum est cor eius, & cor populi eius, sicut mouentur ligna siluæ rū à facie venti. Et dixit Dominus ad Esaiam: Egredere in occursum Achaz tu, & qui derelictus est Iasub filius tuus, ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via agri fullonis. Et dices ad eum: Vide vt sileas. Noli timere. & cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filij Romeliæ, eò quòd cōsilium inierit cōtra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eum & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

Et factum est.) Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinq; capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioathan filius eius, sub quo vidit propheta ea, quæ sexto capiti mandauit. Cùm verò Ioatham migrasset ex vita, obtinuit regnū filius eius Achaz homo impius & flagitiosus: qui relicto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gētium ritus animum transtulit, fictos cōmentitioſq; deos turpiter coluit, & in religione violāda impias fraudes concepit. Ideò eū Deus meritò oppressit, & afflixit. Nam, vt diuina asserit historia, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Palæstinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius non tam suis viribus, q̄ eius sceleribus pugnantes eum vicerunt, eiusq; gentibus magnam cladē intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Aequū enim fuit, vt qui deū dereliquerāt, suæ impietatis pœnas luerēt. Sed omnia hęc bella voluit prophe ta silentio transire. Illud tantūmodo refert, in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samarię memores superioris victorię, prędęq; magnitudine excitati de euertēda Hierosolyma cōspirarūt. At liberauit tūc Deus regē Achaz cū populo Iuda, quoniā sæpè vbi deest præsidium humanū, ostēditur diuinū. Habes hanc historiam 4. lib. Reg. capite 16. Illud est animad- 2.Par.28.

uerten-

Illud est animaduertendũ. Rasin sonare volũtatẽ: Phasee verò aperientẽ. Qui voluntatẽ aperit, eiq; finẽ proponit, intellectus est: nã voluntas ex se cæca est. Hę igitur duę potẽtiæ, deprauatæ voluntas & intellectus vrbẽ Hierosolymam, hoc est, pacis visionem, animiq; trãquillitatem conturbare & expugnare contendunt: sed diuino præsidio vincuntur.

Et nuntiauerunt domui Dauid.) Hoc est, duabus tribubus Iudæ & Beniamin sequentibus domum Dauidis. Rex Iuda est rex duarum tribuum Rex Israel, rex Ephraim, rex Samariæ, rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria supra Ephraim.) Id est exercitus Syriæ coniunctus est cum exercitu decem tribuum. Similis Hebraismus est lib 1. Regum cap. 7. Requieuit omnis domus Israel post dominum. Id est, adhæsit illi.

Et commotum est cor eius.) Timuerunt tam rex Iuda quàm populus, & veluti arborum folia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.) Imminebant hostes, & in illud discrimen ventum erat, vt ex eorũ manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus voluit Deus suã ostendere potentiam. Hinc colligimus nunquam esse de diuino præsidio desperandum, Quin potius cùm fuerimus in afflictionibus ærumnisq; versati, & in periculis constituti, debemus animum erigere, in Deoq; spẽ omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui eripuit Abrahãmum à Chaldęis, Lot à Sodomitis, Ioseph ab inuidis fratribus, Susannã à falso testimonio, Danielẽ à lacu leonum, tres pueros à camino ignis ardentis, beatum Petrum à carcere, beatum Paulum à naufragio, qui deniq; eum firmo atq; erecto animo inuocantibus opem tulit, quomodo nos in periculis & calamitatibus derelinquet, si eius præsidio cõfidentes, ad ipsum tanquã ad arcem munitissimã confugerimus? Ait enim diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid: Iacta super Dominum curam tuam, & ipse te enutriet: & non dabit in æternum fluctuationem iusto. Vbi pro cura tua est in hebraico iehauecha: quę dictio præter alia onus siue põdus significat. Omnes qui tali pondere premuntur vocat Christus apud Matthæum inquiens: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiã vos. Ne igitur ob afflictionum pondera desperemus, cùm subleuatorem Deũ habeamus, qui nos clamãtes ærumnarũ aquis agitatos, earũq; ponde

Gen.11. Gen.19. Gen.37. Dan.13. Dan.14. Dan.3. Act.12. Act.27. 2.Co.15. Psal.54.

Mat.11.

pondere ſubmerſos abſq; dubio eripiet. Hoc ſentiebat Dauid cū ita canebat: aſſumſit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortiſſimis, & ab his qui oderūt me, quoniā cōfortati ſunt ſuper me, Preuenit me in die afflictionis meę, & factus eſt dominus protector meus. Et alio in loco, inducit Deum in hunc modum aientem: Cum ipſo ſum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Pſal. 17. Pſal. 90.

Iaſub filius tuus.) Hinc colligunt nonnulli alium filium habuiſſe Eſaiam, qui ſe ad hoſtes contulerat, quē dicunt eſſe Rabſacem, de quo poſtea agetur capite 36.

Ad extremum aquæductus piſcinæ ſuperioris.) Duæ erant piſcinæ ſiue ciſternę Hieroſolymę propter fontiū inopiam. Ex vna quę erat in parte ſuperiore extra ciuitatē, quæ ob eam cauſam ſuperior appellabatur, veniebat per aquę ductum aqua ad alterā, quæ erat in ciuitate, & appellabatur inferior. In extremo huius piſcinę ſuperioris erat Achaz, fortaſſe prouidēs ne eā hoſtes euerterent, cùm Eſaias ad eum acceſſit.

Vide vt ſileas.) Id eſt, noli timorem tuum verbis oſtendere. Vel noli Deum tuum blaſphemijs laſceſſere.

Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium.) Id eſt, ne timeas regem Syriæ & Samarię, qui propter iram, ſuperbiā, & furorem titionibus incenſis atq; fumigātibus cō parātur. Caudas appellat propheta extremitates, vbi ignis eſt in torribus. Et fortaſſe hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu verò cōſidera, eos qui rempublicam gubernant, ſi ſint ſceleribus cōtaminati & obſtricti, titiones eſſe nō lucentes, ſed cōburentes & fumigantes. Contrà verò principes illi atque præſules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iuſtitiamq; humanis opibus anteponūt, virtute, vita & exēplo mundū illuminant: & eam ob cauſam lux mundi rectè appellantur. Ita Chriſtus Deus noſter Apoſtolis dicebat: Vos eſtis lux mūdi. Aſpicis igitur & animo percipis, quę ſit inter bonum & malum principem & præſulem differentia. Bonus lux eſt ſplendens, ardens, illuminās: iniquus verò torris eſt ſiue titio, vt hic à Deo appellatur, nullū ſplēdorē emittens, ſed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocās, & totam deniq; domum, hoc eſt, totam congregationē contaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumigāti, ſed ex vtraq;: quoniam Mat. 5.

nulla

nulla parte eum poteris accipere quin cõburaris. Si eũ mones exulcerat te, vehemẽterq; opprimit. Si eũ laudas adulationibuſq; fallis, tu teipſum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius eſt vt in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dũmodò nõ diſcedas à virtute, neq; deijciaris à gradu conſtantiæ, quàm vt per flagitia perpetuũ principis fauorem conſequaris. Eſt enim talis fauor veluti hedera arborẽ amplectens caducã, corruptis defixam radicibus, ruinã quotidie minantem. Nam etſi princeps dum vixerit, te amore & fauore proſequatur, tamẽ fluxus eſt, infinitis periculis expoſitus: & velis nolis eſt è vita exceſſurus, & tu corrues fauore deſtitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui ſubditus es, mundi fauorẽ non curans, ne timeas iniquos principes & præſules, ſi ad Deum aſpiraueris, in eoque ſpem tuam poſueris. Nõ formidet cor tuum à duabus caudis titionũ fumigantium. Nã ſi Deus pro nobis, vt ait Apoſtolus, quis contra nos? Sed dic cum Dauide: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? & alio in pſal. Quoniã in te eripiar à tentatione. Et quãuis te hoſtiũ furor inuadat, tranquilla tamẽ mente conſiſte. Nam ſi iuſtitiã colueris & pietatẽ, quis te poterit veri honoris ornamentis ſpoliare? Iuſtus, vt ait diuinus Pſaltes, vt palma florebit, ſicut cedrus Libani multiplicabitur. Habes pro te Deũ de quo canit idẽ vates: Liberabit pauperẽ à potẽte & pauperẽ cui nõ erat adiutor. Non eſt in mũdo qui valeat virum iuſtum virtutũque mœnibus munitũ lædere & à gloriæ altiſſimo gradu præcipitare. vide quid Deus dicat Ieremiæ: ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnẽ terrã. Vbi vides virũ ſanctũ cum ciuitate munita, columna ferrea & muro æreo cõparari. Amos prophera capite ſeptimo ait ſe vidiſſe dominum ſuper murum litum: vbi diuus Hieronymus per hunc murum. Apoſtolos intelligit, cæteroſq; viros ſapientia atq; virtute præſtantes. Ibi enim ſeptuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum ob ſanctorum firmitudinem & conſtantiam interpretantur.

Similitudo.

Rom. 8. Pſal. 26. Pſal. 14.

Pſal. 91. Pſal. 71.

Ierem. 1.

Hæc dicit Dominus Deus: non ſtabit, & non erit iſtud. Sed caput Syriæ Damaſcus, & caput Damaſci Raſin. Et adhuc ſexaginta & quinque anni, & deſinet Ephraim eſſe populus: & caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romeliæ. Si non crediderit is non

non permanebitis, & adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens ? Pete tibi signum à Domino Deo tuo, in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz : Non petam , & non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo domus David. Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo ? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo cõcipiet, & pariet filiũ, & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet: vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.

Matt. 1. Luc. 1.

Non stabit. id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horũ regnum in suis terminis cõtinebitur. neq; lõgius propagabitur. Nam Damascus erit metropolis Syrię, & Rasin erit princeps Damasci. Et Ita Hierosolyma non capietur, neque possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni.) Id est regnum Israelis finietur post sexaginta quinque annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samariæ, non autẽ Hyerosolyma. Hi verò sexagintaquinque anni sunt cõputandi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendum esse regnum Samariæ. Nam à vaticinio hoc Esaiæ vsque ad decem tribuum euersionem & captiuitatem solum viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerunt. Sin autẽ ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexaginta quinque annos, quorum hic meminit Esaias, inuenies. id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius, quod ab alio propheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum Deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.) Hortatur eos Deus vt credant, si volunt in suo regno cosistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidẽ habueritis asportabimini captiui, eorum calamitates pœnasque ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatem. At illi nõ crediderũt Deo, ideo nõ permanserũt: sed fuerũt à Babilonijs capti & in Chaldæã asportati.

Adiecit dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signum.) Cum Achaz rex impius verbis Esaiæ non crederet, dixit ei Dominus per eundem prophetam, vt peteret signũ, nõ ab idolis quæ colebat, sed à Domino Deo suo. Nã ipse Deus faceret miraculum, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandũ, ipsorũ vero regna euertenda: siue illud miraculũ vellet rex de inferno, siue de cælo. Poterat enim Deus terrã scin-

ſcindere, vt ob magnũ hiatum inferi paterent, & poterat in
Ioſue 10. cœlo ſolem ſiſtere, vt tẽpore Ioſue, aut ipſum cœlũ aperire.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo dominum.) In
Deut. 6. Deuteronomio ſcriptum legimus: Non tentabis dominum deũ tuũ. Quo teſtimonio Chriſtus vſus eſt aduerſus diabolũ, vt eſt apud Matt. ca. 4. Non igitur licet petere à Deo miraculũ abſq; neceſſitate. Oportebat tamẽ regẽ Achaz ſignũ petere, quoniã Deus illud præcipiebat. Eſt enim neceſſariũ Deo parere. Sed impius rex nõ hoc ex humilitate & religione faciebat, ſed ex impietate & pertinacia. Exiſtimabat enim Deum miraculũ facturum, & cùm ipſe eſſet idolorum cultor, nolebat vt Dei potẽtia appareret, ob eamq; cauſam Deus laudibus efferretur. Aſpice Dei clementiã erga homines hominũq; malitiam erga Deũ. Volebat Deus miraculũ facere, & homo volebat Dei gloriã celare. Et quod peius erat, hanc impietatẽ operiebat flagitioſus rex virtutis tegumento. Vide impiã hominis hypocriſim. Aliud erat in facie,
Similitudo. aliud in pectore: Aliud in verbis, aliud in factis. Vt argentũ
Iud. 3. cùm ſit candidum, nigras tamen ducit lineas, ſic rex impius, cùm religionis candorem foris oſtenderet, intus tamen ater erat, ſordidaſq; factorum ſuorũ lineas ducebat: Tales ſunt omnes, quĩ foris ſpeciem virtutis oſtendunt, cùm animũ, in quo eſt nobilitatis virtutiſq; domicilium: illis flagitijs deformẽt, vt in perpetuo ſcelere & ignominia volutentur.

Et dixit: Audite ergo domus Dauid.) Verba ſunt prophetæ dicentis: Non ſatis vobis eſt ô Iudæi prophetas cõtemnere, ſed Deum ipſum aſpernamini: Cur diuinæ voluntati reſiſtitis? Obſerua eos eſſe Deo moleſtos, qui in afflictionibus ad Deum non confugiunt, ſed in præſidio humano ſpem ponunt rerum ſuarum.

Dabit dominus ipſe vobis ſignum. Ecce virgo concipiet, &c.) Iubebat Deus regi Achaz vt ſignum peteret, ſiue ex cœlo, ſiue ex inferno, quò certò ſciret eſſe Hieroſolymã ab hoſtibus liberandã. Sed eo tale ſignũ petere nolẽte, promittit Deus ſignũ humanæ redemptionis, quæ per illã Hieroſolymæ liberationem ſignificabatur. Ac ſi dicat propheta. Propter hoc, quia tu rex credere nõ vis, non tibi, ſed vobis ô Iudæi venturi dabit Deus ſignum magnũ & admirabile, non liberationis ſolius Hieroſolymæ, ſed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de ſpiritu ſancto, parietq; filium, cu-
Iud. 3. ius nomen erit Emanuel, quod ſonat, nobiſcum Deus. Hic

vos li-

vos liberabit. Mittet vobis Deus pater Saluatorẽ, nõ aliquẽ Aioth, aut Gedeonem, aut Samsonem, quemadmodũ quõdam, quando iudicibus gubernabimini: sed Emanuelem verum Deum & verum hominem, qui vos à dæmoniis potestate proteget, & etiam modò priusquam nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in lectione sanctorũ prophetarum versatus, non mirabitur Esaiã in media mẽtione liberationis Hierosolymæ, totius generis humani liberationis, meminisse. Erat enim mos prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana, & altissima mysteria transire, inuolueriq; tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationẽ de admirabili sacratissimæ virginis Mariæ partu apertissimè testatur D. Matthæus primo cap. sui euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba. Pariet autem filiũ, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filiũ, & vocabis nomẽ eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscũ Deus. Hæc D. Matthæus. Et aduerte nullã hic patris fieri mentionẽ, quoniã Christus conceptus est de spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui vt est apud Danielẽ, abscissus est de mõte sine manibus. Hoc est, qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutũ mõte, absq; virili semine. Aduerte etiã nomen pueri esse Emanuel, hoc est, nobiscũ Deus. Quæ omnia ostẽdũt hãc vaticinationẽ intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem non habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de spiritu sancto concepit. Idem, licet alijs verbis ait propheta Ezechiel quadragesimo quarto capite suarũ visionum. Postquam dixit conuersum fuisse ad viam portæ sanctuarij, quæ respiciebat ad Orientẽ, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, non aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniã dominus Deus Israel ingressus est per eã, eritq; clausa principi. Vel, vt alij interpretantur, clausa in æternum. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo. Ita illum locũ D. Hieronymus, diuusq; Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prędixit Esaias concepturam, Christumq; partu-

Iud. 6. Iud. 13.

Dan. 2.

parituram. O virgo sanctissima templum Domini, sacrariū spiritus sancti, parentum reparatrix, posterorum seruatrix, tu generi hominū sine lumine errantium veram lucē attulisti, ex te enim ortus est sol iustitiæ Christus Deus noster. Erant homines omni virtutum pulchritudine nudati in omni dedecore ignominiaq; constituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat constantia, fuerat vera dignitas ablata, splendorq; extinctus, & omnia deniq; virtutis ornamenta ceciderant. At tu Christum concipiendo, eumq, mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitā, ex vera turpiq; ignominia ad veram illustremq; dignitatē reuocasti. Ex te pendet nostra salus, nostra victoria, & innocētiæ restitutio. Quid sine te esset vita mortaliū, nisi nox, nisi caligo, nisi tenebræ & vmbra mortis? Tu es virgo & mater: cuius mater? eius cuius Deus est pater. Quid aliud significabat rubus ille, quē viderat Moyses, flāmas emittēs, sed seipsum non comburens, nisi teipsam concipiētem sine viro, & parientem sine dolore? Tu es hæc absq; dubio, quæ nobis Emanuelem mirabiliter peperisti. Iudæi nihilominus cæci & obstinati dicunt hanc Esaiæ vaticinationem non esse de virgine, sed de Esaiæ vxore intelligendā. Quam ob causam fingunt, vt solēt, meras nugas intolerabilesq, ineptias, & vanitates. Nonne Deus promisit signū? Perspicuum est. Quod igitur signum & miraculum esset concipere Esaię vxorem, quæ nulla sterilitate laborabat? O Iudæorum cæcitatē deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi asserunt de vxore regis Achaz, quoniā vadēt nullū filium Esaię salutē Hierosolymę attulisse: & hunc filiū, quē propheta prædixit fore Iudęorū liberatorem, aiunt esse regē Ezechiā, quē constat fuisse filiū Achaz, admirabilesq; victorias de Iudæorū hostibus reportasse. Videte cæcorum hominum insaniam. Qui fieri poterat vt vxor regis Achaz in signū liberationis Hierosolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? Lege lib. 4. Regum, & videbis ex annorum computatione nouē annos natū fuisse Ezechiā, quādo pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticiniū fuit eo regnante. Quis nō videt esse has Iudæorū interpretationes in officina Satanæ conflata?

Exod. 3.

4. Re. 16. & 18.

Vocabitur nomen eius Emanuel.) Iesus & Emanuel idem sunt, licet diuersa nomina videantur. Iesus sonat saluatorē: Emanuel, nobiscum Deus. Ad hoc fuit nobiscum Deus, vt nos saluos faceret, Quid aliud est, Deus est nobiscū, quàm

Deus

Deus est saluator noster? Emanuel appellatur propter diuinam humanamque naturam in vna hypostasi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum D. Ioannes, Et verbū caro factum est. Quid est, verbum caro factum est, quàm nobiscum Deus? Idem est Emanuel ac deus factus homo, cum hominibus cōuersans. Id præcinerat Baruch propheta cap. 3. vbi loquens de Messia ait, Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Et paulò pòst, Post hæc in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Idē prædixit iis verbis alius vates, veritas de terra orta est. Hoc est, Deus, qui est ipsa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ salutis aperiret, eosque saluos faceret, atque ad veram cęlestemque promissionis patriam perduceret. Bonū, ait D. ille Dionysius Apostoli Pauli discipulus, est sui ipsius diffusiuum & communicatiuum: vndè summū bonum erit summè cōmunicatiuum. Cùm autē deus sit summè bonus summè se nobiscū cōmunicauit. Qua in re se poterat magis cōmunicare quàm humanitatem nostram assumendo & nobiscum habitando? Hæc fuit summa communicatio, & admirabilis erga nos amoris abundātia. Hoc intuens animo Esaias dixit esse Messiam Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem ostenderet, Obserua. Venit deus vt salui essemus, ergo perditi eramus. Venit vt consequeremur salutem, ergo laborabamus ægritudine, Venit vt esset nobiscū, ergo eramus sine eo. Cùm Christus sit Emanuel, cùm nobiscum sit Deus, quid timemus? Quid amplius concupiscimus? Cur mundi opes & voluptates tam ardenter quærimus, nisi quia quamuis ipse venerit, vt sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Ipse est nobiscum, nos verò cum eo non sumus. Ipse nos quærit, nos eum fugimus. Ipse vult vt quæramus vitā, nos autem currimus ad mortem, ruimusque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit, Vocabitur nomen eius, nos cum eo, sed ipse nobiscum. O immensam Dei erga nos pietatem, & incredibilem nostram erga Deum ingratitudinem.

Ioan. 1.

Psal. 64.

Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.) Hoc est, erit verus Deus & verus homo. Ac si dicat, Ne mireris ô domus Dauid virginem parientem, & talem filium, qui, priusquam nascatur, te liberet inuocatus. Nam ipse est Deus, qui assumpta humanitate nobiscum erit

factus homo. Ne existimes eum assumpturum esse corpus aërum aut phantasticũ, nam reuera erit verus homo, cibisq; vtetur infantium : comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius sapientiam non impediet: nam pannis inuolutus, & infantili pabulo nutritus sciet reprobare malum & eligere bonum. Particula, vt non hic finalẽ causam designat, sed euentum & consecutionem : non enim comedet eo fine, vt sciat reprobare malũ & eligere bonũ, sed ita butyrum & mel comedet, vt etiam sciet rebrobare malum & eligere bonum.

Infrà 9. Voluit his verbis propheta vtramque Christi naturã diuinã humanamque significare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti cap. 9. vbi prædixit Christum fore puerum, & vocandum esse Deum. Sed ita hoc attemperauit Esaias, aliique diuini vates, vt quamuis suo tempore à Iudæis alta mysteria minimè contemplantibus non intelligeretur, ne sanctum daretur canibus, posset tamen postea suo tempore intelligi à Christianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tanti mysterij maiestatisque repletas, esse his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim testamentum vetus veluti quædam cortina, in qua diuina mysteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo testamento reserata.

Simile.

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonũ, derelinquetur terra, quam tu deteslaris, à facie duorum regũ suorum. Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domũ patris tui, dies, qui nõ venerũt à diebus separationis Ephraim à Iudam rum rege Assyriorum. Et erit in die illa : Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & Apis, quæ est in terra Assur: & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput & pilos pedum, & barbã vniuersam. Et erit in die illa : nutriet homo vaccam boum, & duas oues, & præ vbertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa : omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas & vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes montes, qui in sarculo sarrientur, nõ veniet illuc terror spinarũ & veprium, & erit in pascua bouis, & in cõculcationem pecoris.

4. Re. 19. 2. Par. 32.

Quia antequam.) Redit propheta ad particularem liberationem, & est, sensus: Priusquam Emanuel nascatur, priusquam

quam ad eam ætatem veniat in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonum, ipse liberabit terram hanc, quã tu ò Achaz ob idololatriã tuam detestaris, quia in ea verus Deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus qui eã oppugnatum venerant. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti. pro qua tu solicitus es. Potest hic locus ita explanari, & melius meo quidem iudicio: priusquam Christus nascatur, terra Syriæ & Samariæ, quam tu detestaris, & odio prosequeris, derelinquetur à suis regibus, quoniã eos capiet & vastabit Assyriorũ rex. Pernicies enim, quã hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorũ caput redundabit.

Adducet dominus super te.) Sensus est: Tu eripieris modo à regibus Syriæ, & Samariæ sed postea ob impietatem tuam grauiter affligeris. Adducet Dominus super te multo maiora mala quàm ea, in quæ inciderunt decem tribus, postquam se à Iuda separauerũt. Studet propheta populũ suũ ijs minis & terroribus à vitijs reuocare, ad Deumq; reducere.

Cum rege Assyriorum.) Id est, in has calamitates incurreris, cùm venerit rex Assyriorum. Rex Babylonis appellatur hic rex Assyriorum, quoniã Babylonij subiecti fuerũt Assyrijs Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copijs Hierosolimam venisse, eamque cepisse, & templum incendisse atque Iudæos captiuos secum in Chaldæam asportasse. 4. Re. vl. 2. Par. vl.

Et erit in die illa: sibilabit dominus muscæ.) Aegyptios vocat muscas propter idolatriæ sordes, & propter eorũ imbecilitatem. vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, vt apes stimulum emittũt sic Assyrij vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volantes & solicitæ, ad prælium velociter & solicitè veniebant. Sensus est: Vocabit Deus ad prælium non solum Aegyptios imbecillos, sed etiam fortes acresque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos,

Requiescent omnes in torrentibus vallium.) Permanet in eadem translatione. Significat Egyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine, terramque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa radet dominus in nouacula conducta,) Per nouacula conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trans flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidiũ per Babylonios, quos Assyrios vocat, qui respectu Hierosolymiæ

lymæ sunt trans flumen Euphratem. Ideo exercitus Assyriorum appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideò appellatur conducta. quia eo populo tanquam conducto vsus est Deus, ad Iudæorum euersionem & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iuda, per barbam principes & nobiles, quibus rex ornatur, per pedes verò hi, qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnum Iuda delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radent, regem, nobiles, & infimo loco natos, vt nihil in Iudæa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile.

Et Erit in die illa nutriet homo vaccam vnam.) Sensus est: Victis Iudæis in Chaldeamque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tanta vastitas, tanta paupertas, vt paucissimi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta boum. neque greges omnium habebit: Sed rarus habitator vix vaccam vnam, paucasque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascentur liberè quapropter affluent lacte. Describit vates Iudææ solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.) Hoc est tanta erit solitudo, vt locus, vbi fuerant mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & veprerum conuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In sagittis & arcu ingredientur illuc.) Sæuientibus vbique armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & hostium & ferarum. Et relictis locis campestribus fugient homines ad montes, vt eorum difficultate muniantur. In montibus illis neque crescent vepres neque spinæ: quoniam sarrientur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, libereque à pecoribus conculcabuntur. Diuus Gregorius in moralibus libro decimonono cap. vigesimooctauo per spinetum intelligit gentilitatem, ad quam Apostoli cum arcu & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium diuritiem cum districtis verborum spiculis introierunt. Appellat verba sanctorem concionatorum sagittas, de quibus dicitur in psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum. Psal. 63.

Hoc

Hoc est. Ardentissima Apostolorum verba corda hominum feriebant. Appellantur autem Apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatem & simplicitatem. Quibus aiebat Christus, vt est apud Matthæum, Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum. Hæc est causa cur dicat scriptura primo libro Regum: Filius vnius anni erat Saul cùm regnare cæpisset. volens enim significare eum, cùm regnum obtinuit fuisse simplicem & probũ, ait esse paruulum, ac si vnum annum natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadam gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinamque sacrarũ scripturarum intelligentiam ostendit. Id sentiebat diuinus ille Psaltes, cùm ita canebat, Declaratio, seu, vt potest verti ex hebræo, ostium sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus apud Matthæum ita inquiẽs: Confiteor tibi pater, Domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facilè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos.

Matt. 18.

1. Reg. 13.

Psal. 118.

Matt. 11.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus,) Pro Iasub in hebraico est iaschub, à verbo schub, quod significat conuertere. Sonat igitur Iaxub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum cõuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt Filium suum Iaxub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret.

Iaxub.

Et non tentabo Dominum) Pro tentabo est in hebraico anasseh, à verbo nasah, quod significat tentare. quam significationem secutus est noster interpres. Potest esse à verbo nasas, quod significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: Et non exaltabo Dominum.

Ecce virgo concipiet.) Pro virgine est in hebraico almah, quod nomen significat virginem. Et non solum hoc in loco sed etiã in capite vigesimoquarto Geneseos, vbi in hebraico est hæc dictio almah vertit interpres Latinus virginem inquiẽs; Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ vt ait diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginẽ significat. Et Septaginta inter-

interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos clari in primis linguaq; Græca peritissimi, verterũt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomẽ proprie virginẽ absque dubio significat. Nihilo minus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc nõ intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis non nulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendũ, quarũ vtraque virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: Imò omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseueranter affirmant, suorumque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus alamoth bethuoloth interpretantur, omnino reiiciunt: Dictio enim bethuloth sine vllo dubio virgines significat vt ipsi facilè cõfitentur quã falcę & inneptæ sint horũ Iudæorũ interpretanes, in explanatione ostẽdimus. Deriuatur hęc dictio almah à verbo alã quod significat latere & absecõdere. vnde significat nõ quãcunque virgine, sed eã, quę est absecõdita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quæ est non vetula, sed adolescentula. Ideo Latinus interpres in primo Canticorũ capite vertit: Adolescentulę dilexerũt te. Vbi in hebraico est alamoth, & in cõmentario hebraico exponitur bethuloth Et in Prouerbijs capite trigesimo vbi scriptũ est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cælo, viam colubri super terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia, pro adolescentia debet esse in adolescentula, siue in virgine: est enim in hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio Typographorum effectum esse existimo, vt pro adolescentula deprauatè scriberetur adolescentia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo cuius viam in virgine adolescentula & abscondita ignorabat Salomon, nisi Christus de Spiritu sancto cõceptus, & de virgine sanctissima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicã in explicabilemque generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam esse virginem, Emanuelemque parituram, viam tamen & inenarbilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Esaias capite qinquagesimotertio: generationem eius quis enarrabit?

Si non credideritis, non permanebitis.) Nempe in regno Procedere & permanere in hebraico est vnum atque idem verbum

verbum, nimirum aman. Sed priori loco est tertiæ coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & significat credere: Secundò verò loco est primæ coniugationis passiuæ, quam appellant niphal, & significat esse firmum, certum, stabilem, & permanẽtem. Ideò rectè vertit interpres noster: Si non credideritis, non permanebitis. Et quoniam qui firmi certique sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideo adducti hac ratione verterunt Septuaginta interpretes: Si non credideritis, non intelligetis. Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aspicis infideles omnes esse vera intelligentia sapientiaque destitutos. De illis enim ait in hunc modum Diuus Paulus in epistola ad Romanos. Euanuerunt in cogitationibus suis & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilemque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis, quia non estis stabiles. Hoc est, Ideò mihi non creditis est, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non credideritis, non eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseuerantes, Rom. 1.

Argumentum Capitis Octaui.

DEscribit diuinus vates admirabilem sanctæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quã Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totamque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samariæ excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, veramque religionem amplexandam. Præcinit Christum fore eum timentibus & colentibus in sanctificationẽ, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiusque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderunt, eorumque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offenduntur. Quò fit vt ad æternas miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendamque esse omnem superstitionem, & ad sacram Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis, Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Uriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ; & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius. Accelera-spolia-detrahere, Festina-prædari. Quia antequàm sciat puer vocare patrem suum & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abiecit populus este aquas Silo, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ò Emanuel.

EXPLANATIO.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem.) Vult propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mandare monumentis magnam esse dignamque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi vellet mysterij magnitudinẽ significare? Nã quod maius illustriusque mysterium esse potest, quàm virginem concipere, eumque parere, qui est verus Deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eũ genuit, creator, totiusque mundi redemptor? Est etiam altera causa ob quam iussit Deus esse librum magnum, nempè vt posset ab omnibus videri, nec ob eius paruitatẽ se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis, hoc est manifesto, & verbis humanis, literisq; notis, vt omnes possent id, quod erat scribendũ, intelligere. Et hanc rationem affert Ioatham in Targum. Voluit Deus etiam hac in re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit prophetæ Habacuc hunc modũ: Habac. 2. Scribe visum, & explana eum super tabulas, vt percurrat quilegerit. Ac si diceret: Scribe vaticinationem, eamq; planè explica,

explica, vt qui legerit, possit eam facile intelligere.

Velociter spolia detrahe, cito prædare.) Hæc est prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomẽ & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nũc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus nostram à dæmone liberationem significat. Est igitur sensus. Hactenus diabolus homines oppressit, huiusque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam. Sed ipse ejicietur foras. Ideo tu puer ò Emanuel detrahe velociter eius spolia aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sunt spolia, quę es ab illo ablatus: ea cito eripe, ipsumque dæmonem prædare: non vltra eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam ipsa euangelia asserunt, & nos planè cognoscimus. Non existimes hanc Christi victoriam fuisse tunc primo ab Esaia prænuntiata: Nam in mundi principio fuit à Deo prædicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primum nostri primi parentes ob diuini præcepti transgressionem in grauissimum crimen incidissent, ita Deus serpenti, que Euam seduxit, & in posteritatem fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum, Vel, vt est in hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genetrix maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatam, fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro qui spolia detraxit ab hoste antiquo, eiusque caput contriuit hominumque genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: Et ipsa conteret caput tuum. Quoniam ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem, At litera hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa,, sed, Et ipse, nimirum virginis fructus. E ita transtulit Pagninus, & nonnull alij. Genes. 3.

Adhibui mihi testes fideles.) Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus

Deus,& assumpsit testes magnæ fidei & integritatis,nempe Vriã sacerdotẽ & Zachariã filiũ Barachiæ, viros claros,qui magnã celebritatẽ sermonis hominũ fuerant consecuti. Hi certò sciũt me sumpsisse librũ magnũ ,cui ea, quæ mihi deus preceperat,mandaui. Vrias sonat illustrationẽ siue illuminationẽ Dei. Zacharias verò Dei memorẽ siue memoriã. Hi enim sunt fideles testes,quia à Deo illuminãtur,eumq; memoria tenẽt. Ex quo colliges nõ esse eos integros testes,qui in ignorantiæ peccatorumq; tenebris versantur, Deumque obliuiscuntur,neq; veritatẽ neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris plenissimo, quẽ habuit inter Discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumelijs ex hoc mundo ad patrem transiturus,hæc verba fecit: Cũ venerit paracletus,quẽ ego mittam vobi à patre spiritum veritatis,qui à patre procedit ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Ac si diceret: Testimonium, quod de me tributis ó Discipuli mei , fidele erit & incorruptum,quoniam eritis Spiritu sancto incensi,& ea testificabimini,quæ vidistis,quoniam ab initio mearũ cõciorum meorumque miraculorũ mecum estis,Vbi vides idoneos & approbatos testes,eos esse,qui & iusti sunt, & ea,quæ testantur,certo sciunt. Debet iudex considerare sintne testes integri an deprauati,nimiaque affectione corrupti. Vt enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens,vitri colores non autem suum representat,vt cùm sol sit vnus atque idem diuersus tamen pro colorum varietate appareat; sic homo affectu corruptus,non veros atque natiuos colores rebus tribuit,sed qualis est eius affectio,tali colore rem ipsam depingit: vt cùm vnum atque idem sit factũ, in hoc illud lauder,in alio verò vituperet, ingredieus enim iudicium per affectum,ipsius affectus colorem ostendit. exquo consequitur vt eius testimonium aliorum facta sæpenumero deprauatè representet. Prudenter equidem Agesilaus , vt est apud Plutarchum quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimonium dicere existimabat nõ minus esse inquirendos & discendos eorũ mores,qui loquebantur,quã eorum,de quibus verba faciebãt.

Ioan.15.

Similitudo.

Accessi ad prophetissam.) Postquam ex Dei præcepto, inquit , scripsi in libro magno mysterium redemptionis humanæ per Christum,& adhibui mihi testes fideles accessi

mente

mente ad pophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, vt ipsa conciperet & pareret, integra & violata virginitate permanente Et dixit mihi Deus. Filus huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiã voca nomen eius, accelera spolia detrahe, festina prædari. Accelera spolia detrahe, siue spolia detrahere est vnum nomen: Festina prædari alterum, sed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christũ magna cũ festinatione à demone mundũ erepturũ.

Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.) Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à demonis fauce erepturum. Quasi dicat: Priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ætati, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiusque in mũdum aduentus siue humanis armis, siue copijs & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euersio? voluit statim in infantia Christus iudicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantã habere firmitudinẽ, vt in illis fiduciã collocaremus: sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mũdi contẽptu, in perpetua virtutis cõstantia esse veram fortitudinem constitutam. Quid aliud fuit nasci Christum inter paleas & fænum, & reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, vt ait euangelista quàm humani fastu inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi sapientiæ, apertissima dãnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio nisi docere vitam hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbiæ & iactantiæ clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quàm humanę prosperitatis, fluxarumque opum inconstantium in casuque sitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerũ opifex, amplissimusque cœli moderator & rector, qui naturã vniuersam immensa virtute coercet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, vt doceret fundamentũ Christianæ philosophiæ verę religionis initium in rerum humanarũ contemptione ac despicientia consistere: nosque ad cælestis patriæ desiderium firmissi-

Luc. 2.

missimamq; æternitatis spē & fiduciam excitaret. Cùm igitur Christus natus est, statim incepit auferre fortitudinem Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mūdi sapientiam.
1.Cor.1. Et vt verbis vtar Apostoli, quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes; & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea, quæ nō sunt, res illas, quæ nullius esse momenti videntur. & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi saluatoris nostri in mundi restauratione celeritatem.
Luc.2. Cùm primùm natus est in mundo, cœpit saluum facere
Matt.2. mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui angelis concinētibus Christumq; nunciantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos orientales ex distantibus prouincijs ad se velociter perduxit: vt significaret non solum Iudæorū reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam gentes, quarum primitiæ erant Magi illi Orientis, esse salutem consecuturas. Cùm rex aliquis vult principem filiū suum designare regem, conuocat vrbium legatos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & designatur rex. Constitutus est Christus rex à Deo patre, iuxta id quod
Psal.2. ipse de se ait in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montē sanctum eius. Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis est patri, semperq; regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex Iudæis, Magi ex gentibus, vt hunc regē recognoscerent & adorarent. O felix Bethleem, ô amplissimum atq;
Ioan.6. excellentissimum diuersoriū, ô domus panis, id enim significas, vbi natus est panis ille viuus, qui de cœlo descendit, vbi facti sunt cōuentus cœli & terræ, & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquisq; cælitibus recognoscitur & adoratur? In te natus in tēpore ille, qui est sempiternus, cœpit velocissimè mundum restituere. At sentienda quidem est, omniq; lachrymarū abundantia sępenumero deploranda obliuio nostra, qui Deo acceleratī & festinanti, vt nos liberet & seruet, non occurrimus, sed in nostra ignauia & pernicie torpemus. Cōsideremus Dei celeritatē & nostrā desidiā, Dei solicitudinem, nostrā inertiā. Cur non festinamus, si deus festinat? Quid respōdebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mū-

dum,

dū & dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, vt nos eriperet à præſenti ſeculo nequā, vt verbis Paulinis vtar in epiſt. ad Galatas, & nos iterū atq; iterū vinculis noſipſos aſtringimus, & in deſidia noſtra permanemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus noſtris, baculos manu tenētes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus feſtinantes. Et, vt ait D. Paulus in Epiſt. ad Hebræos, feſtinemus ingredi in illam requiem, vbi Dei viſione in æternum fruamur. Gal. 1. Exo. 12. Heb. 4.

Et ſpolia Samariæ coram rege Aſſyriorum.) Auferet Emanuel ſpolia Samariæ: hoc eſt, homines mundi à diaboli poteſtate coram ipſo diabolo. Idem dicit alio in loco propheta iis verbis: Ideò diſpertiam ei plurimos, & fortiū diuidet ſpolia. Idem etiā Chriſtus apud Lucā ſignificauit ita dicēs. Cùm fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea quæ poſſidet. Si autem fortior illo ſuperueniens vicerit eū, vniuerſa arma eius auferet in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. Hæc ſpolia ſunt homines, quos Chriſtus à dæmonis poteſtate ereptos diſtribuit. Nam ipſe, vt ait D. Paulus in epiſt. ad Epheſios, dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores. Vicit igitur Chriſtus dæmonē, eiuſq; captiuitatem ſibi captiuauit, & in cœlum adduxit. Id quidē eſt quod ait Apoſtolus in eadē epiſt. Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Hoc eſt homines, qui antea erant ſpolia Samariæ, ab exilio ad cœleſtē patriam adduxit. Quod Dauid multò antea cecinerat. Et quāuis hoc ita ſit, exiſtimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damaſco ciuitate Syriæ dictū eſſe. Prędicit enim his verbis propheta victoriam, quā Aſſyriorum rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit prius, quàm puer ſciret vocare patrē & matrē, hoc eſt, priuſquā Chriſtus naſceretur. Sed hęc victoria ſignificabat Chriſti victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudæis, pluresq, ex gentibus in Chriſtū crediderunt, & repudiata ſuperſtitione, ad veram pietatē & religionē animum applicuerunt, ſeq; Chriſto libenter dedicarunt. Iudei per hanc prophetiſſam intelligunt, vt dixi, vxorē Eſaiæ: Ad quā dicūt eum corā fidelibus teſtibus Vria & Zacharia acceſſiſſe, ex coq; congreſſu filium genuiſſe, qui vocatus fuit, Accelera ſpolia detrahere, feſtina prædari. Sed quis nō videt Iudæorum imprudentiā, qui Eſaiæ prophetę ſanctiſſimo Infrà. 53. Luc. 11. Ephe. 4. Ephe. 4. Pſal. 67.

tissimo eam turpitudinẽ tribuũt, quam ne leones quidem admitterent. Qui etũ fieri posset vt modestissimus sanctissimusque vates coram hominibus veneriũ actum exercuisset cùm non dicam homines, sed etiam quædã bruta animalia nolint cum fœminis cõgressum habere nisi in locis abstrusis ab hominumque conspectu remotissimus? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro 5. de natu. animalium capite 2. scribit. Præterea: puer natus ex itali congressu natus fuisset decem & nouem annos cũ Samaria euerteretur. Illa enim, vt constat ex quarto Regum, & 2. Paralipomẽnõ, euersa fuit anno sexto regis Ezechiæ puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achaz regis Iuda. Inter annum autem secundum Achaz & sextum Ezechiæ, si rectè computes, inuenies viginti annos interfluxisse Quomodo igitur fieri posset, vt puer nescire vocare patrem & matrem iam natus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiamque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neq; cum scriptura tum veritate cohærere. Est igitur hæc prophetissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, eam fuit animo contemplatus Christũ parientem, & in virginitate perseuerantem.

4.Re.17 & 18. 2.Par.32.

Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe.) Prædicit euersionem Iudææ per Assyrios: Quasi dicat quoniam populus Iudæ, cuius regnũ est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eisque vult se subiicere, qui sunt velut fluuii magni suo impetu omnia secum rapientes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, qui totam terram se fundant, hoc est, potentem immanemq; Assyriorum regem, qui totam terrã vastet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno Iuda fauebant regibus Syriæ & Samariæ, quos videbant potẽtes, eosque sibi reges cõstituere volebãt, Siloe est fons lenis & innoxius ad radices mõtis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutum, cõparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illisque subiici. At Deus eos nõ illis sed regi Assyriæ seruire fecit. Colliges hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinæ volũtati nequaquã obtemperantes

rantes alios eligunt, quibus se subiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimãt & affligant. Aequum enim est, vt quoniã illi non vis subiici, cui Deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectus, cui subiici nequaquã velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi nõ vis parere? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit, ita enim ait D. Paulus in Epist. ad Galatas: Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factũ sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret. Est igitur huius loci sensus: Quoniam Iudæorum populus contempsit & abiecit Messiam à patre missum, & voluit potius Scribis & Pharisęis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eum summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, vt est apud Ioan. cap. 9. Volens enim euãgelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: Siloe missum sonare. Est namque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cũ patre loquẽs: Apud te est fons vitæ. Et Zacharias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem in ablutionẽ peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorũ tenebras aufert, nisi Christus saluator noster: Si hunc fontem contẽpseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est, diabolo huius mundi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, cõfuge ad hunc fontem & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter absq; strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Esaiæ cap. 42. ita habens. Non cõtendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius, Quem locum D. Matthæus 12. cap. sui euangelij de Christo interpretatur, Illũd est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquasque Siloe quiete & in silentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis structura neque audiebatur malleus, neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinæ testantur, sic in ecclesia Christi templo celeberrimo & ampliſſimo nullæ debent esse iniquæ lites, altercationes, & tempestates, sed modestiaa, tranquillitas, & charitas.

Gal. 4.

Ioan. 9.

Psal. 35. Zach. 13.

3. Reg. 6. Simile.

Vsque ad collum veniet. Id est, vsque ad Hierosolymam, vsque

vsque ad quã venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniam voluit eam Deus tunc seruare. Appellatur autem Hierosolyma collum Iudææ, quod sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Cõparauit immanem Assyriorum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nũc autem volens earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudææ præter caput esse aquis cooperiendum, easque vsque ad collum accessuras. pro caput cum collo Hierosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius.) Copias & castra regis Assyriorum alas extensas vocat, eiusque potentiam, innumerabilemque militum multitudinem prædicit. Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturũ esse, cum Iudæam eius terram appellet.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terræ: confortamini, & vincimini: accingite vos & vincimini, inite consilium, & dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus. Hæc enim ait Dominus ad me: sicut in manu forti eruditi me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis: coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est. Et timorem eius ne timeatis, neque paueatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pauor vester, & ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueũ & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent, conterentur, & irretientur, & capientur. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Et expectabo dominũ, qui obscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israel à Domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cùm dixerint ad vos: quærite à pythonibus, & à diuinis, qui stridunt in incantationibus suis. Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cùm esurierit, irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ, & dissolutio, & angustia, & caligo persequens, & non poterit auolare de angustia sua.

Luc.2. Rom.9. 1.Pet.2.

Heb.2.

Congregamini populi, & vincimini.) Alloquitur populos Syriæ

Syriæ & Samarię prędicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus, quæ figura à Rhetoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum negans eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Ac si dicat: Congregate vosipsos, & conspirate de euertenda Hyerosolima. Sed multò aliter eueniet quam putatis. Nam Deus ciuitatē suam seruabit, vos autē vincemini ab Assyrijs, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrumq; consiliū dissipabitur, quia nobiscū Deus est. Docet hic locus nihil cōtra nos efficere posse scleratorū cōsilia, si Deū propitiū habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis, neque Iosepho consilium suorum fratrum, neque Christo saluatori nostro consilium Scribarum & Pharisæorum. Vnde enim existimabant eius splendorem maculare, nomemque extinguere, inde venit, vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebraretur, Et ipsi Iudæi ceciderunt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homines nefarij oppugnent, nequaquam tamen vincent si fueris virtutibas veluti muro septus, diuinoque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: Bellabunt aduersum te, & non prævalebunt, quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus vt ait Iob, comprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorum dissipat. in Prouerbijs ait Salomon: Nō est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum. Et pater eius Dauid, Dominus, inquit, dissipat consilia gentium. Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamen de iniquis triumphant. Cum Palæstini Hæbreos propter eorum scelera superarent, Deique arcam secum asportarent, in templumque idoli sui Dagonis inferrent, euenit, sacra referente historia, vt surgētes diluculo altero die Azotij inuenirent Deum suum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractū. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suoque idolo subiectam, ipsam inuenerunt superantem, idolumque ante se fractum & postratum habentem, de quo mirabiliter triumphabat. Aspicis hic apertissimè gloriā Dei iminere, etiam cùm abiecta esse creditur, virtutemque victoriam obtinere, etiam cū victa esse existimatur. voluit Syria eum Samaria Hierosolymā euertere, at Hierosolyma euasit

2.Re.17. Gene.38 Ioan.21. Ierem.1. Iob.5. Prou.21. Psal.32. 1.Reg.5.

Similitudo.

ſuperior, & ipſæ fuerunt euerſæ & in ſummis calamitatibus conſtitutæ. Vt enim fluctus in maris fortem ingentemque rupem ferientes, ibi illiduntur, nihil aliud efficientes quàm ſeipſos frangere & in ſpumas inanes conuertere, manente rupe immobili & ſtabili, ſic qui iuſtum atque pium virum volunt impugnare, ſpumas ſuæ iracundiæ & inuidiæ oſtendunt, ſed nihi aliud efficiunt, quàm ſe ipſos frangere & atterere, perſeuerante viro iuſto in virtute & conſtantia nullam gloriam, virtutis atq; conſtantiæ premium amittente. Quid enim amittere poteſt, qui in perpetua honeſtatis firmitudine etiam percuſſus & afflictus perſeuerat? Et ob eam cauſam palmæ perpetua viriditate florenti, ſeq; aduerſus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. Iuſtus

Pſal. 91. Simile.

inquit ille, vt palma florebit. Et diuus Chryſoſtomus omni ſapientia & eloquentia præſtanti eum indomito & inuicto adamanti merito comparauit Etſi enim corpore vulneretur, non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non denique animus ipſe charitatis præſidio munitus expugnatur.

Hæc enim ait Dominus ad me, ſicut in manu fortis erudiuit me.) Manus fortis capitur hoc in loco quemadmodum in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perſpectũ eſt & cognitum in ſacra ſcriptura accipi manũ pro præſidio. Eſt igitur ſenſus: Vt Dominus ſuo peculiari auxilio me docuit, ne populi huius ſequerere depranatos mores, ne cum eo in eodem errore & iniuſtitia verſarer, ſic me gratia ſua allocutus eſt, vt vobis dicerem, ne aduerſus regem veſtrum verba cõiurationis loqueremini. Hoc ideo ait, quia erant multi in Iudæa. qui de rege ſuo relinquendo cõiurauerant. Volebant ſe regibus Syriç & Samariæ ſubiicere, exiſtimantes non poſſe ab horũ regum impetu euadere. Suadet igitur illis propheta ne hoc faciant, neque nominent coniurationẽ. Nam illi regum potentiam timentes ſe inuicẽ ad coniurationẽ cohortabãtur.

Timorẽ eius ne timeatis.) Vos qui nobiliores eſtis, nolite ea timere, quæ populus timet deſperatione debilitatus. Ideo cõiurat cõtra regẽ ſuũ, quia ſe vult regibus Syriæ & Samariç ſubiicere. Hoc eſt horũ hominũ propoſitum, eò tendũt omnes ſuæ cogitationes & verba, Sed timete Dominum ipſumque ſanctificate. Sanctificabitur autem, ſi eius pietatem & potentiam confeſſi fueritis, veſtramque oſtenderitis

Matt. 5.

virtutem & cõſtantiã. Ita aiebat Chriſtus apud Matthæum. Nolite

Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem nō possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perdere. Petrus Apostolus in prima epistola sua, Timorem autem, inquit, eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris. Pro eo, quod Esaias inquit, Dominum exercituum ipsum sanctificate, ait Apostolus, Dominum Christum sanctificate, hunc Esaiæ locum interpretans: Vbi vides Christum esse Dominum illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur. 1. Pet. 3.

Erit vobis in sactificationem, in lapidem autem offensionis.) Sensus est, Timete Deum, colite, & inuocate illum, & ipse, priusquam nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorū multos saluos faciet. Illi verò qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adherentibus erit in sanctificationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id quod apes sumit ex flore, conuertitur in mel: id autē quod araneus carpit ex eodem flore, cōuertitur in venenū, cùm flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, alijs in ruinam. Hoc est, quod dixit Simeon senex ille iustus & timoratus apud Lucam, puerum Iesum brachiis tenens: Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum. Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt qua vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, quia cæci & insani nesciebant, qua ibant, neque lapidem considerabant, quia ob sua ipsorum scelera Christum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter solidi-tatē & firmitudinem, quemadmodū multis aliis in locis diuinarū literarū. Hic est lapis ille, de quo ait idē propheta capite 28. imò Deus pater per prophetam: Ecce ego mittā in fundamētis Siō lapidē, lapidē probatū angularē, &c. Vbi versio Chaldaica pro lapide probato habet regē Messiam. Sed vide Iudæorū prauitatē. Illum, quem Deus à se approbatum ait, ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate in hunc modū prædictū. Lapidē quem reprobauerūt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quem locū Christus apud Matth. cap. 21. de se ipso interpetatur. Et D. ille Petrus Similitudo. Luc. 2. Psal. 117.

qui crediderit in eum non confundetur. Vbi aſpicis diuum Paulum ea, quæ Eſaias ait de Deo, de Chriſto interpretari: & hunc Deum eſſe verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Eſaiæ intelligitur.

Duabus domibus Iſrael.) Hoc eſt domui Iudæ & domui Ephraim. per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin. per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc nō eſt de omnibus dicendum, ſed de improbis & contumacibus, qui in Chriſtum credere noluerunt. Intuens animo Moyſes fore, vt Iudæi Chriſtum non reciperent, gentes verò ad eum conuerterentur, compoſuit quoddam canticum ſublime & glorioſum, cùm iam
Deut.32. ad exitum vitę vocaretur, quod eſt in Deuteronomio ſcriptum: in quo cœlum & terram teſtes inuocauit: quoniā homines, qui tunc aderant, poſt paucos dies erant exceſſuri ex vita, hæc autem vſque ad Meſſiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deū ita loquentem: Generatio peruerſa eſt & infideles filij. Ipſi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus ſuis: & ego prouocabo eos in eo, qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos. Vbi vides apertè prædictum Iudæos eſſe Chriſtū contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tēpore Meſſiæ, ſubdidit in eodem cantico Moyſes, imo per Moyſen Dominus ipſe: Nonne hæc cōdita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis? Mea eſt vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum. Aſpice quàm planè dicat hîc Deus ſe ſumpturum eſſe de Iudæis infidelibus vltionem, quod hoc in loco Eſaias conteſtatur.

Et irretientur & capientur.) Nempè vinculis peccatorum de quibus nonnulla 5. capiti mandauimus. Poteſt etiam de Iudæorū captiuitate explanari, quando poſt Chriſti mortem fuerunt à Romanis capti ſummiſque doloribus affecti.

Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis.) Verba ſunt Chriſti prophetam alloquentis. Acſi diceret: Liga tu propheta teſtimoniū hoc, tege inuolucris vaticinium tuū, claude hanc legem vſque ad diſcipulos meos, quouſque Apoſtoli eam aperiant: ipſi enim eam ſunt interpretaturi: ſit clauſa donec veniat ſuum tempus, quando eā Chriſtiani intelligēt
Dan.12. & explanabunt. Ita apud Danielem: Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum. Aſpicis hic prædictā fuiſſe interpretationem & explanationē ſcripturæ per Apoſtolos

Apoſtolos, & Chriſti diſcipulos. Id quod impletum aſpicimus. Ipſi arcana, quæ clauſa & obſignata erant, reſerarunt, & Chriſti diuina myſteria & ſacramenta in lege Prophetiſque adumbrata & prædicta diuinitus expoſuerunt. Neque eſt mirandum Iudæos tam turpiter & inneptè vetus teſtamentum explanare, cùm careāt lumine fidei, & tenebris veri ſati veram Apoſtolorum expoſitionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuiſſe autem vetus teſtamentum clauſum & ſignatū vſque ad Chriſti aduentum, explicat Eſaias capite 29. iis verbis: Erit vobis viſio omnium. ſicut verba libri ſignati, quem cùm dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum: & reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim. Hic eſt liber ille de quo ait Ezechiel. Et vidi: & ecce manus miſſa ad me, Ezec. 2. in qua erat inuolutus liber & expandit illum coram me, & erat ſcriptus intus & foris. Hæc verba explanans Diuus Hieronymus hunc librum ait eſſe ſacram ſcripturam, ſcriptam foris in hiſtoria literæ, intus verò in ſpirituali intelligentia. Quam explanationem ſecutus eſt poſtea ſummus ille pontifex ſanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eundem librum ait Diuus Ioannes Apoſtolus in Apocalypſi ſe vidiſſe ſcriptum intus & foris, quem ait vidiſſe ſeptem ſigillis ſignatum, & à nemine poſſe aperiri, niſi ab agno, qui occiſus fuerat, noſque ſuo ſanguine redemerat, qui eum aperuit. Vbi etiam Apoſtolus vult duas intelligentias literalem & ſpiritualem ſignificare, quæ vt ait Nazianzenus ille, ob ingenii acumen ſcientiæque præſtantiam thelogus ab antiquis appellatus in legis tabulis ex vtraque parte conſcriptis ſignificabantur. Sed ille hos ſenſus aperuit & reſerauit, qui vt eſt apud Diuum Ioannem in Apocalypſi clauē habet Apoc. 5. Dauid: qui aperit & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hic eſt liber ille quem vt refert in Actis Diuus Lucas, eunuchus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apoſtolo: Putaſne intelligis quæ legis? reſpondit: Et quomodo poſſum, ſi non aliquis oſtenderit mihi? Tunc ei Philippus ſcripturam reſerauit, Chriſtum autem in litera clauſum oſtendit. O admirabilē magiſtri ſapientiam? Eadē hora credit eunuchus, baptiſmo abluitur & doctus efficitur. Plus ſapiētię & virtutis in eccleſię deſerto, quā in celebri ſynagogæ tēplo fuit cōſecutus. Chriſtus aperuit ſcripturā Philippo qui eam alijs reſerauit, Hoc ſenſerūt duo illi diſcipuli, qui in caſtellum Emaus proficiſcebātur, qui vt refert Diuus Apoc. 5. Act. 8.

Luc.vlt. Lucas, postquam Christum cognouerunt, ipseque ex oculis eorum euanuit, dicebant ad inuicem: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Lex vt ait D. Paulus in epistola ad Romanos Rom.7. scripta, spiritualis est, ideo indiget reuelatione. Eã Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eã mundo reuelarunt Christumq; in ipsa latentẽ & absconditũ aperuerunt. Et quoniam Christus erat in lege absconditus, ideo eũ apostolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistola prima ad Corinthios appellat. De iis rebus Christi abscõditis intelligitur ille noni psalmi titulus & inscriptio: Pro occultis filij. Erant enim filii Dei sublimia misteria in veteri testamento occulta, quæ modo per ipsum, eiusque discipulos sanctosque doctores Hieronymũ, Augustinum, Chrysostomum, ceterosque alios catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & referata. Possunt hæc Esaiæ verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis: habere hunc sensum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum discipulorum. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles contemnant tuam prophetiam, discipuli tamen mei eam adeò obseruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquã deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mente meorum discipulorum ligata, consignata & firmiter fixa. In hunc sensum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quãdo Israelitico populo sua verba commendabat. Ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos. Quibus verbis præcipiebat Deus Iudeis vt legem suam ante oculos semper haberent, vt nuuquam ex eorũ animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis, Liga, inquit, legem meã in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Quanquã hæc explanatio videtur huic loco satis cõuenire, priorẽ tamen existimo esse potius amplexandam, quoniã ostendit Christianorũ lucẽ, Iudæorũ verò cæcitatẽ & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinaram literarum locos explicandos præstantius. Deut.6. Prou.6.

Expectabo Dominum.) Verba sunt Esaiæ, quorum sensus est, Præcipitur mihi vt ligem testimonium, claudam vaticinationem & legem vsquæ ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Christus statim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui abscondet faciem suam à domo

domo Iacob, quoniam cùm venerit, à maxima Hæreticorũ parte non cognoſcetur.

Ecce ego & pueri mei.) Chriſtus qui modò dicebat: Liga teſtimonium, & ſigna legem diſcipulis meis: nunc eos quos diſcipulos vocauerat, pueros ſuos appellat. Intelligi autem hunc locum de Chriſto indicat Apoſtolus in epiſtola ad Hebreos capite 2. volens probare Chriſtum ſecundum humanitatem & nos vnius eſſe naturæ. Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiuſdem cum ipſo naturæ. Senſus eſt: Ego ſum naſciturus ex virgine & verus homo habebo diſcipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Iſraelitas magna efficient ſigna & miracula. Ipſe Chriſtus apud D. Ioannem cum patre de diſcipulis ſuis loquẽs, Tu, inquit, erant & mihi eos dediſti. Ioan. 17.

Qui habitat in Sion.) Quis mons ſit hic Sion, indicat Apoſtolus Paulus ad Hebræos ita ſcribens: Acceſſiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cœleſtem. Intelligitur ergo per Sion eccleſia militans & etiam triumphans. Viri namque iuſti veri catholicæ eccleſiæ ciues iam quodammodo habitãt in ciuitate illa cœleſti & triumphãte. Quorũ quidã dicebat: Noſtra autẽ conuerſatio in cœlis eſt. Heb. 12. Philip. 3.

Quærite à pythonibus, qui ſtridentincantationibus.) Hoc eſt, qui ſubmiſſa voce proferunt verba ad incantationes ſuas pertinentia

Nunquid non populus à Deo ſuo requirit viſionem pro viuis à mortuis?) Cum populus quærat viſionem ab idolis, arioloſque perquirat, qui inuocent mortuos, vt eos pro viuis interrogent, quare vos non idem facitis? Cum igitur ô diſcipuli mei hæc vobis locuti fuerint, reſpondebitis, non eſſe falſos commentitioſque Deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, ſed eſſe diuinam legem inquirendam & quicquid ipſa docuerit faciendum. Lex & teſtemonium pro eodem accipiuntur. Eam ob cauſam, lex appellatur teſtimonium quia in ea teſtatur Deus quid vult. In Deuteromomio ſunt hæc verba literis mandata: Non ſit in te qui ariolos ſciſcitetur, & obſeruet ſomnia atque auguria, neque ſit maleficus, neque incantator, neque qui pythones conſulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veritatem. Deut. 18.

Quod ſi non dixerint iuxta verbum hoc,) Senſus eſt, Si nõ dixrint cofugiendũ eſſe ad legem, ſed ad ariolos & mortuos, in caligine verſabuntur, Habebunt in profundo veritatẽ demerſam.

merſam. Tranſibit lux per eam gentem diuinæ legis contemptricem, eamque deſeret lumine deſtitutam, quæ ob ſua flagitia corruet, eſuriet, iraſcetur, & Deo atque regi ſuo malum imprecabitur. Aſpiciens ſurſum & deorſum expectabit auxilium, ſed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, immò omnia illi triſtia atque infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorũ diſſolutio, calamitas, & caligo. A quibus afflictionibus eripi nõ poterit. Nihil denique erit tam miſerum quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aſpicis hic in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis eſſe ad ſacram ſcripturã: quam ſi contempſerimus, in varias atque miſeras incidemus calamitates. Cõfugiamus igitur ad verbũ Dei, ad ſcripturã ſanctã, vbi inueniemus doctrinã ſalutarem, virtutis indagatricẽ, vitiorum expultricem, animis medentem, eoſq; in ſuam dignitatem reuocantem. Hæc eſt fons vberrimus & pleniſſimus, cuius hauſtu atque potu conceptam viſceribus ſitim
Exod.3 ſedamus ardoremq; reſtinguimus. Hæc eſt flamma illa, quã vidit Moyſes ardentem rubumque non comburentem, vbi Deus eſt animos noſtros incendens æternæque beatitudinis deſiderio inflammans. Hæc eſt ſcala illa quam vidit Iacob,
Gen.28. Gen.41. quæ ſummitate cœlos tangebat, per quam à terra ad cœlũ
Exo.16. patet aſcenſus. Hæc eſt cellarium Ioſeph in Aegypto huius mundi conſtitutum, ad quod vndiq; recurrere debemus, vt famem expellamus. Hæc eſt manna illud cœleſte, minutũ, ſed candidum & dulce, omnes ad verã promiſſionis patriam euntes reficiens. Hæc eſt turris Dauidis manutiſſima, quæ
Cant.4. eſt, vt eſt Canticorũ libro mãdatum, ædificata eſt cũ propugnaculis, ex qua pendent mille clypei, omniſque fortium armatura. Hæc eſt mentis ſpeculum. Hæc eſt theſaurus ſapiẽ-
Pſal.118. tiæ. Hæc eſt quæ vitæ tranquillitatem largitur, quæ eſt lucerna pedibus noſtris. Hæc eſt denique, qua aduerſus dæmo-
Epheſ.6. nem, mundum, & carnem contendimus. Eſt enim verbũ Dei gladius ſpiritus, vt ait Apoſtolus, quo inimicos percutimus & proſternimus, & de quibus quotidie victoriã reportamus. Hæc eſt probatica illa piſcina, de qua loquitur D. Ioannes,
Ioan.5. quæ à Dei angelo motã cuicunque ægritudini medebatur. Hæretici ad ſacram ſcripturam deſcendunt tanquam ad piſcinam ſanitatis recuperatricem. At ſanitatẽ non conſequũtur, quia illis Dei angelus non reuoluit ſcripturam, ſed ipſi eã aduerſus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cùm

eam

eam non explanent, sed deprauent, volunt vt non catholicis, sed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatem tribuamus. Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, esseque hanc vnã iudicem, ad eamq; solam tanquã ad normam rectissimam esse omnem ecclesiasticã causam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuritatẽ est explicatu difficilima quemadmodũ multis in locis, & de Paulinis epistolis Apostolorũ princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quẽ in eiusdẽ scripturæ explanatione sequemur: Nam non solùm catholici ab hæreticis differunt, sed etiã ipsi hærici multis in locis tantùm à se distant quantũ à nobis. Aliter Lutherus, aliter Oecolãpadius & Bucerus verba illa Christi. (Hoc est, corpus meũ) interpretantur. In locis igitur, quæ in varias trahuntur interpretationes, quem sequemur? cuius iudiciũ imitabimur. Nónne vident necessariũ esse iudicẽ, qui scripturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi ecclesia catholica, quã Paulus Apostolus, tuba illa euangelica, appellat columnã & firmamentũ veritatis? Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter discessurus promisit se Spiritum sanctũ missurũ, qui eam doceret omnem veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannẽ in hunc modũ loquitur Christus: Ego rogabo patrẽ, & aliũ paracletũ dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternũ, spiritum veritatis. Et paulò post. Paracletus autẽ Spiritus sanctus, quẽ mittit pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. Et cap. 16. Cùm venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatẽ. Hæc Christus ecclesiæ suæ. Vnũ è duobus fateri coguntur hæretici, aut Christũ ecclesiam suã fefellisse, illiq; fidem non seruauisse, aut veram esse scripturę interpretationẽ ab ecclesia per mille & quingentos annos doctã approbatam & cõfirmatam. Hic hærent hęretici, nec habent quid respondeãt. Si dicant ecclesiam mille & tercentis ab hinc annis fuisse esseq; deceptã, falsò scripturas explanasse, neq, veram fidẽ, neque verũ cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrinaq; destitutã, ipsum Christũ mendacẽ & deceptorẽ efficiunt. Nã vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad ecclesiam: Sponsa mea, columba mea, dilecta mea, pulchra amica mea, vna est colũba mea, & alia huiusmodi, quę in Cãticis scriptura cõmemorat? Vbi in diuidua illa familiaritas & cõiunctio: Vbi spõsi erga spõsam

1. Tim. 3.

Ioan. 16.

Cant. 2.
Cant. 1.
Cant. 3.

pro

Ioan.14. Ioan.15. Mat.16. Luc.22. Matt.28.

pro qua sanguinem fudit, admirabilis amor? Vbi fides harũ promissionum? Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos. Mittam vobis spiritum veritatis. Portæ inferi non prevalebunt aduersus ecclesiam meam. Ego Petre rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi? Quæ omnia Christum ecclesiæ promisisse euangelistæ cõtestantur. Quomodo est credibile amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse, eamque inadulterij amplexibus mille & tercentos annos perseueraſſe, & tot patres, tam humiles, tam pios, tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt, penitus destitutos, & immenso propè tẽporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sin autẽ hæretici fateantur Christum fidem suã seruasse, necessoriò debent fateri ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cùm autem constet verum esse promissorem, apertè concluditur veram esse, piam, & salutarem, ecclesiæ doctrinã. Cùm verò Lutheri eiusque sequacium doctrina ex diametro ecclesiæ repugnet, & contradicat, quis non videt esse falsam, impiam, & pestilentem? Perspicuũ est enim ex philosophorum doctrina, nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationẽ esse amplectendam, quam tenet ecclesia, semperq; docuit & confirmauit, quam summus pontifex, successor D. Petri, ecclesiæ pastor & magister, aut consiliũ rectè congregatũ approbat, & eam, quam viri catholici & docti, ecclesiæ membra pacis, vnitatisq; amantes, verborum Dei trementes, ad ipsius ecclesiæ fideique regulam & doctrinã ex scripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, aitque, se nulli hominum sententiæ submitti quamuis docto & sancto, sed vult vt omnes suę ipsius sententiæ subiiciantur. Sunt homines, inquit ille, & errarũt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Esne Deus? Nónne perspecta sunt tua flagitia? Si neminem recipis, quomodo vis vt te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Bernardum, cæterosque catholicos scriptores, & vis vt te vnum suscipiamus & admiremur. Quomodo audes teipsum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate insignibus, sanctitate illustribus, sapientia excellentibus, charitate præstantibus, anteponere? O arroganꝫ

rogantiam intolerabilem, ò ſuperbiam inauditam, ò cæcitatem lugendam omniquè lachrymarum abundantia deplorandam. Si omnia catholicorũ ſcripta ſunt reiicienda, ſi nihil credere debemus, vt ais, niſi id ſolùm, quod eſt literis diuinis mandatum, quare mundum ſcriptis tuis repleuiſti? Vbi quæſo inueniſti non eſſe credendum, niſi id, quod eſt in ſacra ſcriptura? Lege totam eam à principio Geneſis vſque ad finem Apocalypſis, nuſquam talem inuenies propoſitionem. Non eſt igitur credẽda hæc tua præpoſitio, ſi verũ eſt quod dicis, id ſolum credendum quod eſt in ſacris Bibliis ſcriptũ, diuinisque literis conſignatum. Tu tibi ipſi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ nõ ſunt in ſacra ſcriptura. Ita enim ait Diuus Ioannes in vltimo capite ſui euãgelij: Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribãtur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros. Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreſes, ſed ea, quæ Apoſtoli docuerũt & prædicarunt, quę ab illis ad nos manarunt, quæ eccleſia ſemper tenuit & approbauit, quæ eſt vera ſacræ ſcripturę explanatrix, vt ex ipſa oſtendimus. Ad hanc igitur ſcripturam ita expoſitam non ad re, ſed ad legem potius & teſtimoniũ, vt hîc ait Eſaias, eſt nobis confugiendum. Ioan. 21.

Et non poterit auolare de anguſtia ſua.) Tranſlatio eſt ſumpta à paſſeribus. Cõtrà verò de iuſtis dicitur: Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus. Et alibi: Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius pro eo. Pſal. 123. Prou. 11.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VIII.

Acceſſi ad propheteſſam.) Pro prophetiſſa eſt in hebraico hanneuiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Acceſſi ad inſignem illam prophetiſſam.

In manu forti.) In hebraico eſt cechez kath haiadh. Quod ſignificat, in fortitudine prophetiæ, vel in forti prophetia. Appellatur autem prophetia fortis, quòd ſit infallibilis. Ita hũc locum vertit Pagninus, Dictio, iadh, quę eſt in hebraico vaticinium ſignificat, Eam ob cauſam id quod habet editio vulgata cap. 1. Ezechielis, Et facta eſt ſuper eũ ibi manus Domini, poterat verti, Et facta eſt ſuper eum ibi Domini

Domini prophetia. Significat etiam consilium. Ideò poterat
2.Re.14. verti : In forti consilio. Vnde in libro 2. Regum vbi editio vulgata habet: Nunquid manus Ioab tecum est? poterat verti : Nunquid consilium Ioab tecum est? Ac si diceret: Nunquid dedit tibi Ioab hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem, potentiam, præceptum, quę omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua significatio huius nominis est, manus, vertit interpres noster: In manu forti, & rectè quidē, vt per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut præceptū, aut virtutem, aut prophetiam.

Erit vobis in sanctificationem.) In hebraico est: Erit vobis le mikdax, à verbo cadhax quod significat sanctificaret: in quā significationē accipitur, & rectè, ab interprete nostro: ac si dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipse vos sanctos efficiet. Significat etiam hoc nomen domum sanctitatis. Vnde potest verti: Erit vobis in sanctuarium, hoc est, in domū tutam & munitam, in asylum, & locum refugij. Pagninus trāstulit: Erit vobis in palatium, quod ferè in idem recidit. Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Eadem ratione in septimo capite Amos prophetiæ vbi scriptum est: In Bethel non adiicies vltra vt Prophetes, quia sanctificatio regis est, & domus regni est: potest verti: quia aula regis est, & domus regni. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si Deum timueritis, & in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & abscōdet, eritq; vobis turris inexpugnabilis, atq; domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuinæ misericordiæ commiserūt. Nihil enim diuina tutela & defensione firmius excogitari potest, nihil securius, & præstantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quàm diuina pietate, si in ea spem nostrā collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eamque ardenter aspirabat Diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus,
Psal.30. cùm dicebat in Psalmo: Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias. Et paulò post, de iustis loquens: Abscondes, inquit eos in abscōdito faciei tuæ à conturbatione hominum.

Aufe-

Auferetur fortitudo Damasci.) Potest verti: Auferet fortitudinem Damasci nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt: Accipiet fortitudinem siue virtutẽ Damasci in conspectu regis Assyriorum. Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæũ in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutẽ siue fortitudinẽ Damasci intelligit Magos, sapientes illos Orientales, quos Deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo siue virtus hoc in loco, quia absq; dubio fortitudo siue virtus vniuscuiusque prouinciæ sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principẽ dæmoniorum. Quidã vertit: Tollet copias Damasci. Pagninus: Tollet opes Damasci: quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquã sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiusque fortitudinem, copias, & diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari.

Argumentum Capitis Noni.

DIxerat propheta in fine superioris capitis fore, vt ij qui diuinã legem contemnerent, & Christum in ea promissum abiicerent, inciderent in ærumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquam possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miserias, in quibus erãt Iudæi propter eorum in Christum impietatem versaturi, cùm obsiderentur à Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerunt capti, cæsi, & in miserrimã seruitutem adducti. Sed quoniam multi ex Iudæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dæmonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinam, plures verò ob Apostolorum conciones, præcinit modò victoriam hãc sub nomine duarum victoriarum, quarum alteram Theglath-Phalasar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnãte in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nepthalim, vt est in lib. 4. Regum memoriæ proditum. Alteram obtinuit Salmanasar quando nono anno Oseæ, vt in eodem libro narratur, populatus est Samariam, & Israelitas transtulit in Assyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Assyrius primo paucos ex Galilæa secum asportauit, sed posteà infinita Israelitarum multitudo fuit in Assyriã adducta, sic Christus velox spoliator primùm prædicans in Galilæa, Capharnaum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipulos suos, qui fuerunt seminarium quoddam nascentis ecclesiæ: deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas regiones fama celebrauit, 4. Re. 15. 4. Re. 17

brauit,& immaniſſimam dæmonis tyrannidem deleuit,& ingentem hominum multitudinem ad ſe traxit, vt eos non ad Aſſyriã adduceret,ſed ad beatiſſimas illas & ſplendidiſſimas oras,vbi placida quiete,ſummo gaudio perfuſi Deo ipſo in æternam frueretur. Prædicit diuinus vates Chriſti regnum,euangelicam pacem, & ipſius Chriſti admirabilia nomina.Reprehendit Iudæorum ſuperbiam, hypocriſim cæteraque vitia, ob quæ vaticinatur eſſe eorum gloriam obſcurandam & penitus extinguendam.

CAPVT IX.

Matt.4. *PRimo tempore alleuiata eſt terra Zabulon, & terra Neptalim, & nouiſſimo aggrauata eſt via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis. Multiplicaſti gentem,non magnificaſti lætitiam. Lætabuntur coram te,ſicut qui lætantur in meſſe.ſicut exultant victores capta præda,quando diuidunt ſpolia.Iugum enim oneris eius,& virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in*

Iud.7. *Madian. Omnis violenta prædatio cum tumultu,& veſtimentum miſtum ſanguine,erit in combuſtionem,& cibus ignis. Paruulus enim natus eſt nobis,& filius datus eſt nobis,& factus eſt principatus ſuper humerum eius:& vocabitur nomen eius,admirabilis, conſiliarius Deus, fortis, pater futuri ſeculi, princeps pacis.*

EXPLANATIO.

Primo tempore alleuiata eſt.) Illud tempus appellat primũ cum Theglath Phalaſar cepit duas tribus, Zabulon& Nephtalim, tunc enim terra alleuiata fuit, iniquis habitatoribus,quibus abundabat, euacuata. Sed nouiſſimo, hoc eſt, tẽpore ſecundæ captiuitatis aggrauata eſt terra, quando à Salmanaſar fuit capta Samaria,& euerſa,& populus Iſraelis in Aſſyrios tranſlatus. Sed quoniam hæc Aſſyriorum victoriæ Chriſti victoriam adumbrabant,adiecit propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc eſt,homines qui in peccatorũ caligine verſabantur,& mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Chriſtum ſaluatorem noſtrum, qui eſt lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat prophetarum Chriſti comparatione. Verba quæ ſequũtur habẽt

eandem

eandem sentẽtiam: idẽ enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, ac, Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideo illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis spendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more pophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem propheta in primis intendebat, hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulõ & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est, illuminabitur, quia ibi credẽt multi, quos Christus ad se trahet, & nouissimo aggrauabitur terra & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multo plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, vt eos ad cœlestẽm Hierosolymam adducerẽt, vbi summa securitate & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiusque numinis, aliarumque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam nõ ingrediuntur illi, qui Christi fidẽ non receperũt, sed secluſi à cõcilio cælestiũ, separati à gaudio illo inexplicabili mẽtium beatarũ in cœcas inferorum latebras adibũt, vbi in æternis cruciatibus & miseriis versabuntur. Explicans autẽ propheta situ terræ Zabulõ & Nephtalim, ait: Via maris trans Iordanem Galileæ gentium, ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Geneza reth, vbi sunt vrbes sitę vltra Iordanem, quæ sunt in Galileę gentium, hoc est, in illa parte Galilææ, quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilea gentiũ vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulõ & Nephtalim cœpit Christus euãgeliũ prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christũ lucẽ magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus erãt Apostoli, de quibus dicitur in psalmo: Principes Zabulon, principes Nepthalim duces eorum, esse autem hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè Psal. 67.

indicat Diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: Cùm audis-
Matt. 4. set Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Galileam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaũ maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam: terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Vbi aspicis peccatũ esse vmbram mortis, de qua
Luc. 1. apud Lucã Zacharias ait: Visitauit nos oriens ex alto illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis sedẽt. Tenebras vocat nõ has sensibiles, sed errores & impietates. Cùm autẽ Lucẽ non quærerent, ipsa eos quęsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: nõ enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquandò, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus, Zabulon & Nephtalim prius fuerant captæ, & asportatæ in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus prius Euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita, altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui costituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc nõ fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt ait Apostolus, videntes in enigmate, non facie ad faciem.
1 Cor. 13. Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferisque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbrę mortis esse dicũtur, quia etiamsi peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur.

Multipli-

Multiplicasti gentem.) Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christũ Deũ nostrum, qui etiamsi hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in cæcitate & contumacia, euangelium improbantes. Hoc sentiens Diuus Paulus in epistola ad Romanos. Veritatem dico in Christo Iesũ, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristicia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Rom.9.

Vel sic: Multiplicasti gentem, quoniam multi in principio audierunt euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel nõ multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles tuos hic voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspirarent, omnesque suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent.

Lætabuntur coram te) Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabunt Apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait Dominus: Messis quidem multa, operarij autem pauci Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hîc afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calamitosi, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur. Mat.9.

Sicut exultant victores capta præda.) Prædam appellat homines, quos Apostoli à dæmonis potestate eripuerant, Prædicit vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

Iugum enim oneris eius.) Sensus est: Tu domine Iesu eripuisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omniq; munitionum bellicarum genere abundantes: Habes hanc historiã libro Iudicum septimo. Iud.7.

Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cum illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum, sed
Matt.11. iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suaue est: iugum verò diaboli oneroſum & durum est. Quod volés hic propheta significare dixit: Iugum enim oneris eius. Iugum Diaboli est iugum oneris: Iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat, illudque gratis offert: nos verò illud cõtemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & asperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam. Emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum gratis oblatum nos vocet.
Luc.14. Inuitatus quidam ad magnam cænam, ad epulas diuinas, ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisti iuga asperrima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitabaris? O amentiam inauditam. Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Christus clamet: Venite
Matt.11. ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos, Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugũ verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum dæmonis amentes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitã beatã & immortalẽ? In hac vita sine iugo esse nõ possumus. Homo enim, vt in libro Iob
Iob.5. scriptũ legimus, nascitur ad laborem. Nónne igitur præstantius est iugo Dei quã diaboli submitti? Quis non videt hoc? Præterea nónne melius est vnũ eligere quàm quinq;? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnũ est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subiicere non desideret. Quid dicebat ille, qui ad cenã inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boũ, & eo probare

bare ea. Quo te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nónne scis iuga diaboli esse intolerabilia, mortifera, asperrima? Quorsum ea probare desideras? Desine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à Domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est. Ea enim quę Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat magna sunt. Contrà verò ea ad quæ mundus nos vocat sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacũq; varietate labefactantur, & penitus euellũtur.

Et virgam humeri illius.) Aspicis hic diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quã qui dæmoni subiicitur. Quod volens significare sacra scriptura in libro Sapientię facit damnatos hoc modo loquentes: Ambulauimus vias difficiles, lassati sumus in via iniquitatis. Quamuis Christus iugum, & virgam, & sceptrum dæmonis superauit, multos ab eius potestate eripiens: tamen dominatur adhuc dæmon omnibus impiis, quoniam ipsi eius potestati se volunt subiicere. Sap. 5.

Et sceptrum exactoris eius) Exactator est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, quia ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus, & princeps huius mundi, qui enim sceptrum tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc ait Christus apud Ioannem, princeps huius mundi eiicietur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quicquam. Consydera quale sit regnum mundi cùm talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines ciuitatem, quam incolunt relinquere, vel quia plura sunt detrimenta quàm commoda, vel quia plures sunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli sceptrum, à quo te liberauit Christus, ad quem confuge, vt vitam æternam cosequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro trigesimo moralium, capite trigesimoprimo ita ait: Superauit Dominus gentium iugũ cùm illas à dæmoniacæ tyrannidis seruitute liberauit. Virgam humeri, cùm percussionem pro opere malo perpessam compescuit, sceptrum autem exactoris, cùm regnum diabõli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit. Ioan. 12. Ioan. 14.

Quia omnis violenta prædatio.) Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cùm magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violenta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Paruulus enim natus est nobis.) Reddit rationem, cur jugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippè quia paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis, hoc est, ad nostram redemptionem. quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer Iesus filius Dei. Paruulus natus est, quia verus est homo: filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est paruulus, ne timore terreremur, & quia puer statim cõmissa cõdonat, & facilè placatur: & datus est filius, vt nos
Luc.2. posset à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filiũ suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudiũ magnũ, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij diuinitas.

Et factus est principatus super humerũ eius.) Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriã asportaret. Genus hominũ hic per principatũ intellectũ alio in loco ouis quæ perierat appellatur, quã Christus in-
Luc.15. uenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorũ erroribus & saltibus errantes, nõ poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miserię ad montem visionis diuinę perduceret, vbi ipso in placidissima trãquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus, eũ fugimus, & iterũ scelerũ syluas peragrãtes terrena quæri mus, mũdi voluptates cõcupiscimus, & ea, quę cœlestia sunt & immortalia, nõ curamus. Vel per principatũ, sceptrũ regale intelligitur, quod super humeros suos Christus tulit: Quod sceptrũ fuit crux illa sacratissima quam ad Caluariæ

montem

montẽ baiulauit. Eã secum ducens, manibus ac brachiis amplectebatur, vt ostenderet quãto eam amore prosequeretur. Intuere obsecro, & attenta atq, alta mẽte cõsidera, natũ fuisse Christum ad ferendum suis humeris suum principatum, hoc est crucem in qua acerbissimos cruciatus tulit, ex qua transit de hoc mundo ad patrem, quam post mortem suam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentissimique triumphi celeberrimum monumentum, & vt nos eam tanquam clarissimum signum nostrarũ victoriarum supplices coleremus. At nos obliti nostri existimamus natos hic fuisse ad delicias, ad opes, & voluptates, cùm potius editi simus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquã aliud quod molestum nobis possit accidere, intolerandum putemus: Fortasse crucem ob eam causam principatũ appellat, quia in ea eleuatus Christ⁹ omnia ad se traxit, iuxta id quod ipse apud D. Ioannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipsum. Hæc crux quę hic nomine principatus significatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem propheta, clauis Dauid: dabo, inquit, clauem domus Dauid super humerum eius. Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuę, quę antea clausæ erant, fuerunt apertæ & reseratę. Poterit præterea hõc sic explanari. factus est principatus super humerũ eius. Hoc est, posuit in suis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Est autem hoc pondus peccatũ generis humani, quod super se Christus posuit, vt pro eo innocentissimus agnus pœnas lueret. Id quod Esaias ait alio in loco: Posuit dominus in eo iniquitatẽ omniũ nostrum. De quo dicitur in psalmo: Supra dorsum meũ fabricauerunt peccatores. Voluit enim ille luere nostra crimina, vt excidiũ à nostris capitibus auerteret. Considerent reges, ac principes terræ hũc diuinum regem Christũ Deũ nostrũ, qui in suis humeris posuit pondus sui regni. Nec existimẽt se principatũ ad voluptates, sed ad labores obtinuisse. Eam ob cusam voluit Christus titulũ suæ dignitatis regiæ variis literis scriptum fuisse affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Christi regiam dignitatem esse cum cruce coniunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

Ioan. 12.

Infrà 22.

Infrà. 53.

Psal. 118.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.) Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prędari, idẽ vocatur admirabilis, cõsiliarius, Deus. &c. Quid admirabilius quàm

Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.) Vide Dei inauditam clementiam. Misit filium suum, vt nos consiliis instrueret, & viam veritatis ostenderet.

Deus. Hic puer Deus est. Aspice quàm apertè dicat Christum esse Deū. Id quod apud Ieremiā cap. 33. & aliis in locis poteris videre. De quo ait Diuus Paulus in epistola ad Romanos cap. 9. Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidā Iudæus ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempè in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob cap. 19. Ex carne mea videbo Deum. Item quia Deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex Messias mortem acerbissimam, multaque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus, fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet, & ad paradisum adducet, vocatur Iesus, hoc est saluator. Hæc ille. Ego nō possum credere quin animus, ex quo hec prodierūt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

Princeps pacis.) Non dicit. Princeps militum, princeps belli, sed princeps pacis. Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exteriti hac nominum maiestate non ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia, à modò & vsque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc. Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin su-

sin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, & Philistiim ab Occidente: & devorabunt Israel toto ore. In omnibus iis non est aversus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reversus ad percutientem se, & dominum exercituum non inquisierunt. Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, incurvantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipse est caput: & propheta docens mendacium ipse est cauda. Et erunt qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur, præcipitati.

Multiplicabitur eius imperium.) Non poterit de multiplicato Christo imperio dubitare qui legerit in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctũ eius prædicans præceptum eius: Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de eius pace dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis donec auferatur luna. Id est, in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo potest, sed ad regnum Christi, cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solent. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur cùm in eo pax viget. Hoc considerare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cùm nihil sit, quòd regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat quàm bellum. Contrà verò vigente pace crescit regnum & propagatur. Verùm id quod hic dicitur, est præcipuè de spirituali pace intelligendum. Chrysostomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Esaiæ: Potestatis & pacis non erit finis, inquit hoc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudæos & Gentiles. Psal.2.

Super solium Dauid.) Sensus est: Hic puer Emanuel, qui est Deus, consiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissimè super sedem Dauid in æternum. Id est, quod dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: Et dabit illi, nempè Christo, Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius, non erit finis. Et de eo Daniel propheta scriptum reliquit: Potestas eius potestas Act.13. Heb.1. & 5. Psal.71. Luc.1. Dan.7.

æterna,

æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non cor-
Psa.144. rumpetur. Et in psalmo scriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Qui fieri potest vt hæc de Christo intelligantur, qui super solium Dauid non videtur sedisse, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cùm eum turbæ regem constituere voluissent, vt est apud Ioannem cap. 6. & coram Pilato confessus est regnum suum non esse de hoc mundo. Præterea quæ gloria esset sedere super solium Dauid eum, quem Esaias vidit sedentem super solium excelsum & eleuatum? Sed cùm sit altera Hierosolyma multò melior & præstantior quàm ea, in qua regnauit Dauid, quæ est ecclesia catholica, eam existimo hic esse significatam. De qua dicitur in psal-
Psal.2. mo: Constitutus sum ab eo rex super Sion in montem san-
Psal.86. ctum eius. & in alio psalmo: Fundamenta eius in montibus sanctis. Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis ecclesiæ, quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in ecclesia, quæ est Hierosolyma, non vmbratica, sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam ecclesia nunquam peribit: nam etsi in mundi consummatione desinat esse militans, ecclesia tamen triumphans sine fine in æternũ permanebit: & sic semper futura est ecclesia, in qua Christus in æternũ regnabit, facta enim separatione in littore maris, congregatisque in vase bonis piscibus, malis autem foris abiectis, accipiet Christus ecclesiam glorioſam, non habentem maculam aut rugam, sed sanctã & immaculatam. Et volens significare scriptura hanc spiritualem Hierosolymam esse multò sublimiorem & illustriorem terrestri illa, in qua regnauit Dauid, dicit: Constituetur rex ab eo super
Psal.2. Sion. Non dicit: In Sion, sed super Sion. Et in alio psal-
Psal.131. mo: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Non dixit. In sede, sed, super sedem. Et in hoc loco Esaiæ: super solium Dauid, & super regnum eius sedebit. Poteris etiam per solium Dauid eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, vt sacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehemẽter afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus

constitu-

cõstitutus, atq; capite & opibus vndiq, oppugnatus. Sedit igitur Christus super soliũ Dauid, super eius dolores, labores, & angustias, in multò pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eã causam dixit: Super solium, & non in solio, vt superlationem & abundantiam dolorũ significaret.

In iudicio & iustitia.) Per hæc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus, sic apud Ieremiam: Regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. Ieremæ.

Zelus domini exercituum.) Hoc est, amor Dei erga homines efficiet, vt filius Dei nascatur, ex virgine, hominumque genus à dæmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum Dauid, illudq; iustitia & iudicio cõfirmet. Sic Deus dilexit mundum, ait D. Ioannes, vt filium suum vnigenitum daret. Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deũ traxit è cœlo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilem, traxit incommutabilem, fecit mortalem æternum. Ioan. 3.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel.) Prædixerat propheta cladem & euersionem Syriæ & Samariæ: & capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit. Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio, reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israel. Id est, Misit Deus sæpè prophetas suos ad Iacob, hoc est ad decem tribus, qui illis veritatẽ nuntiarent, viamque salutis aperirent. At Israelitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israel intellige decem tribus, & quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectũ, dicit propheta illud cecidisse, tũc enim verbum Dei cadere dicitur, quandò ab auditoribus contẽnitur.

Et sciet omnis populus Ephraim.) Sensus est: Quamuis Deus locutus fuerit per prophetas suos populo Israelitico, ipse tamen sciet superbè, existimabit se altè sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicens: Lateres ceciderũt, sed quadris lapidibus ædificabimus, hoc est quãuis incidimus in nõnullas calamitates, sequentur tamen postea tempora fœlicia: & pro domibus lateritiis quę ceciderũt ædificabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & pretiosas cedros. Potest esse sensus: Hucusq; perierũt in bello nõnulli ex nostris, sed

erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rem publicam noſtram ex lapidibus quadratis, hoc eſt, ex viris fortitudine & conſtantia munitis. Lapides quadrati ſunt ad ædificandum apti, rotũdi verò & globoſi nequaquã, quoniã non niſi in puncto ſe tangunt, homines quadrati facile conueniunt inter ſeſe, at rotundi nullam inter ſe habent concordiam: ſunt autem quadrati illi, qui ex quacunque parte ceciderint, firmi manẽt & ſtabiles: rotundi autem ſunt

Simile. mobiles & inconſtantes: Ariſtoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem ſapientem quadratum vocat, quia in quamcunque partem voluatur, ſui ſimilis eſt & firmus perſeuerat, & acerbiſſima calamitatum procella oppreſſus, placida tamen & tranquilla mente conſiſtit. Vt

Simile. enim bonus fictor & artifex ſimulachrum fingit ex auro, ſi autem aurum deeſt, ex argento: eo verò non exiſtente, ex plumbo, aut denique ex quauis alia materia, ſic vir ſapientia excultus & virtute præditus in omni ſtatu, virtutis & conſtantiæ imaginem & ſimulachrum efficiet. Si in honoribus & magiſtratibus fuerit conſtitutus, in media proſperitate, rebuſque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, ſi in ærumnis & laboribus fuerit verſatus, in media aduerſitate, in infimo illo ſtatu oſtendet animi ſui magnitudinem & celſitatem. Aſpicis hic impiorum ædificia eſſe ex lateribus conſtructa: Qui etſi promittant ſe eſſe quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nun-

Exod. 1. quam peruenient: Iudæi in Aegypto ſub Pharaone commorantes, vrbes lateritias condebant. Talia ſunt eorum opera

Gene. 11. qui in mundo diabolo ſeruiunt, lutea, & terrea. Huiuſmodi erat turris Babylonis, quam illi aduerſus Deum codiderunt, qui nomen ſuum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipſi confuſi ſunt, & in tartara præcipites ruerunt. Poteſt hæc litera ſic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in ſuperbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ ſequuntur, ſcient Dominum eleuaturum eſſe hoſtes Raſin, &c.

Et eleuabit Dominus hoſtes Raſin ſuper eum, & inimicos in tumultum vertet.) Hoc eſt, Excitabit dominus contra Raſin regem Syriæ Aſſyrios eius hoſtes, qui contra ipſum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Aſſyrius occidit Raſin regem Syriæ, quam hiſtoriam habes libro quarto Regum capite ſextodecimo.

Syriam

Syriam ab Oriente.) Hoc est, Excitabit Dominus contra Samariam Syros & Palæstinos. Ac si dicat. Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit, ita vt contra Israelem Syri ab Oriente & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelem. Et adhuc extenta est manus Domini super Israelitas, eosque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. Quid sit extendere manum, diximus alio in loco.

Et disperdet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.) Quid significetur per caput & caudam, explicat statim Propheta. Per incuruantem & deprauantem eum intelligit, qui recta peruertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.) Iuxta id quod dixit capite tertio: Populе meus qui te beatum dicunt ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarũ non miserebitur: quia omnis hypocrita est, & nequam, & vniuersum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & conuolutetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum conturbata est terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dexteram & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: vnusquisque carnem brachii sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

Quia omnis hipocrita est, & nequam, &c.) Tres causas assignat, ob quas Deus populi Israelitici non misereatur: prima est hypocrisis, secunda nequitia, tertia amentia. Non solùm erãt vitiis contaminati, sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire: & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare, & alios pestilentibus institutionibus corrumpere. Hypocrisis est capitalior & pernicioſior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam vt in magno mari pernicioſiores sunt scopuli, qui breui operti aqua tristem & cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt

inferunt interitū, quàm rupes eminentes, quas nautæ facilè vitare possunt, sic hypocritę qui in animi recessibus & latebris malitiā retinētes speciē pietatis foris ostendūt, tetriores sunt, & capitaliores improbis illis, qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniā horū pestē poteris facilè fugere, illos autē virtutis personā induētes, nec citò cognosces, neq; eorū dolū, & perniciē quam moliuntur, facile declinabis, est autē hypocrisis, vt definit Chysologus subtile malum, secretum virus, venenum latēs, virtutum fucus, tinea sanctitatis.

Succensa est enim quasi impietas.) Sensus est, Impietas hostium Israelis accensa est, & non populum aliquem pium, & Deo deuotum, sed vepres, & spinas, hoc est Israelitas sceleratos, Deoque suo inobediētes deuorabit. Comparat propheta Israelem vepribus, & spinis, & syluæ à feris habitatę.

Et conuoluetur in superbia fumi.) Efferent se Assyrij, spoliabunt Israelitas tā nobiles quàm obscuros, sed eleuati veluti fumus dissipabuntur, & euanescent. Nam Assyrij euerterunt Samariam, sed ipsi posteà perierunt. Aspicis hic impiorum gloriam & superbiam fumo comparari.

In ira Domini exercituum.) Sumente Domino pœnas de Israele magnus erit mœror in ea terra, magna conturbatio, & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcet, frater irruet in fratrē. Vnusquisq; declinabit ad dextram quęrens victum, & comedet ad sinistram, hoc est, occultè, ne aliquis eum videat comedentem id quod rapuit.

Vnusquisque carnem brachij sui vorabit.) Fratres & consanguineos brachia appellat. Sensus est, Vnusquisq; irruet in consanguineos suos, Manasses spoliabit Ephraim, & Ephraim Manassem. Lege libros Regum, & Paralipomenon, & inuenies Israelitas bellis ciuilibus inter se dissidere, & posteà in Iudæ oppugnationem concordare.

Annotationes ex hebræo in CAPVT IX.

Nouissimo aggrauata est.) In hebraico est. Nouissimo hichbidh, à verbo chabadh, quod significat graue esse, in quā significationem sumptum est ab interprete nostro volente Christi victoriam de mundo significare: est enim verbum sumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infrà vbi in capite 66. scriptum legimus: Glorificetur Dominus, in hebraico est verbum hoc: & multis

aliis

aliis in locis diuinarum literarũ capitur pro glorificari. Eam ob causam potest hic locus ita Latinè reddi. Nouissimo glorificata est. Quæ interpretatio instituto prophetę magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio ostendere victoriam, quam Christus erat per discipulos suos de mundo reportaturus, & ita erit sensus: Prima victoria, quæ erit Christi doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorum cultu, in Christum credent, & veram religionem amplexabuntur. At ob secundam victoriam, quam Apostoli de dæmone consequentur, erit tota terra glorioſa, quando Christi discipuli omnes mundi regiones peragrantes, Christumque predicantes, trophæa vbique constituerint. Quid enim gloriosius, quid illustrius quàm relictis vitiis, contempta ac repudiata superstitione, mundum ad Christum conuerti, totoque animo aspirare? Poteris vertere pro aggrauata, illustratã, & rectè quidem meo iudicio, nam verbũ hoc significat esse magnum, illustre, honoratum, & gloriosum.

Multiplicabitur eius imperium.) Quemadmodum hoc de ecclesia intelligatur explicauimus suo loco. Sed est magnoperè aduertendum in hebraico ita scriptum esse: lemarbeh hammisrah. Hebræi habent duplex, m, alterum scribitur in principio dictionis, & in medio, & est apertum, quod ita scribitur, ם alterum nunquam ponitur nisi in fine dictionis, & ob eam causam terminale siue finale vocatur: & scribitur hoc modo, ם ם, & est vbique clausum nullũ habens exitum. Hoc est perpetuò verum, neque inuenies in tota sacra scriptura literam ם nisi in fine dictionis excepto hoc versiculo Esaiæ, vbi litera, ם est in principio dictionis: nam illud le est præpositio, ad, quod certè non caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus, satisque habebat perspectũ & exploratũ, hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis: sed cùm hoc in loco eã in principio collocarit, non est dubiũ, quin hic lateat mysterium. Ex hebręo potest verti: Ad multiplicationem imperij, vel ad multiplicandum imperium. Sed quia Esaias diuino lumine illustratus præuidebat, hoc Christi imperium in ecclesia non esse à Iudæis intelligendum, voluit hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc misterium Iudæis clausum & absconditum, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit

uo'uit propheta illud scribere litera clausa nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnū perpetuum, nullumque finem esse habiturum. Et hæc imperi multiplicatio ideò facta est, quia Deus factus est homo, nam anteà notus
Psal. 75. erat Deus in Iudæa, vt dicitur in psalmo, & in solo Israele nomen eius celebrabatur, sed postquam filius Dei à cœlis in terras missus humanam naturam admirabili modo sibi copulauit, vt à nobis inferorū pœnas, graues illas quidem, sed iustas & debitas auerteret, hominumque genus à faucibus ipsius mortis sua morte liberaret, cognitio ipsius nominis sic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata homines etiam immanitate barbari & inculti ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinæ effectorem, & moderatorem: cuius numine & imperio omnia supera, media, ac infera continerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi Diuinus vates imperij Christi multiplicationē predicit, litera finali ad principiū reuersa annotauit. Reuersa est igitur hęc litera retrorsum, vt etiam hac in re innueret Propheta filium Dei æqualem patri sumpturum esse humanam naturam, secundum quam esset minor patre. Exinaniuit enim semetipsum, vt ait
Phili. 2. Apostolus, formam serui accipiens, in similitudinem homi-
4. Reg. 20 num factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram &
2. Par. 32. imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz ad signum & confirmationem salutis regis Ezechiæ literæ diuinæ contestantur.

Incuruantem & deprauantem.) In hebraico est: cippah veagmon. Primum nomen à verbo caphat, quod significat incuruare, in quam significationem sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramum, sic à curuitate appellatum. agmon, significat paludem & stagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hunc eundem prophetam capit 35. capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noster: Viror calami & iunci. Fortasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinem deprauant, & accipitur hoc in loco pro deprauāte, quod quid significet suo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginē pro deprauante refrænantem. Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit, deprauaurem, & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem sum secutus. Potest hic locus rectè verti ex hæbraico: Ramum & iuncum, hoc est fortem & debi-

& debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quàm verba transferentes.

Argumentum Capitis Decimi.

CVM lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohibensque contraria, iuris ac iniuriæ regula, ab illis solùm debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitia prædi ti, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint, Videns autem propheta leges cõdi ab hominibus indoctis, & neferiis, viduas & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, invehitur in legumlatores, minans illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israeli ab Assyriis inferendas, eorumque Assyriorum admirabilem cladem. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solùm esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquẽtem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem

CAPVT X.

Væ qui condunt leges iniquas: & scribentes, iustitiam scripserunt: vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humiliam populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incurramini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationẽ, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor eius, & ad interitionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad, sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius?

Et erit: cùm impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion,
4.Reg.19. *& in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius.*

EXPLANATIO.

Væ qui condunt leges iniquas.) Non appellat leges simpliciter, sed cùm addito leges iniquas. Vt enim medicorum præcepta dici verè non possunt, si quæ impij, aut amentes pro salutaribus mortifera conscribant, sic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicæ, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cùm enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiã, nullam pietatem, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam vrbem tandem euerti. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex Dauid. Nã in eo psalmo, vbi nostra versio habet: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, potest verti ex
Psal.10. litera hebraica: Quoniã fundamenta dissipata sunt. Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatæ sunt: Et eodẽ modo transtulit diuus Hieronymus ex hebræo, quem postea multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidam poëta cecinit: Agnosco crines, incanaque mẽta Regis Romani, primus qui legibus vrbem Fũdauit. Et apud Platonem dialogo. 4. de legibus ait Socrates, difficilè esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamẽta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legũlatores, præsertim Scribas & Pharisæos, quorum impias traditiones Christus illis obiiciebat vt est apud Matthæum capite quintodecimo, & apud Marcum cap. 7.

Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longinquo
Sopho.1. *venientis?*) Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiæ, calamitatis & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos Deus aliquando prospera tribuendo vt nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in

tur in psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum confi- Psal.31.
gitur spina. Eodē modo Ieremias cap.6. tempus afflictio-
nis, tempus visitationis iis verbis appellat: In tēpore visita-
tionis suæ corruent, dicit Dominus, Et cap. 23. Afferam
super eos mala, annum visitationis eorum. Obserua, calami
tatem magnam vocat Esaias eam, quę venit de longinquo.
vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, lon- Simile.
geque distātibus, & paulatim vires auget, & longius latiusq;
que propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione
omnia secū rapiat, & in immensum mare trudat, sic acerba
& luctuosa calamitas veniens de longinquo paulatim cre-
scit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum æ-
rumnarum gurgitem profundat.

Vbi relinquetis gloriam vestram.) Eorum vanitatē redar-
guit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerū-
que laudatricem, humanāque gloriam fragilem, & inanem
ardenter appetunt. Quasi dicat: Cum gloria vestra non des-
censura sit vobiscum, vbi manebit? vbi eā relinquetis? Quid
vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo spalmo vbi Psal.48.
eius miseriā ostendit, qui humanę laudis, rerumq; caducarū
cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: Cùm interierit
non sumet omnia, neque descendet cū eo gloria eius. In lib.
Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis
profuit superbia? & diuitiarū iactantia quid contulit nobis? Sap.5.
Transierunt omnia illa tanquam vmbra, & tanquam nūtius
præcurrens. Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quæ
est incerta, & populi amentis opinione sita, quæ exiguis
regionibus continetur, & tempore breuissimo obscuratur,
quę nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatis-
que oblitione tandem extinguitur. Illud remanet, quod si-
mus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest le-
uius, & commutabilius quàm mundi gloria? cùm mundus
ipse eos qui anteà laudibus amplissimis extulerat, sæpenu-
merò deprimat, eorumq; nomini anteà celebrato perpetuæ
infamiæ & dedecoris notam inurat, eos autem qui anteà in
obscuritate latebant, nulla laude celebrati, in oculis omniū
cōstituat, & ad cœlū extollat, vt inde eos prępipitet, in eosq;
maiorē pernicię machinetur. Vt enim arenæ horologiū sin- Simili-
gulis horis reuoluitur, sic mundus singulis horis mutatur: & tudo.
vt superior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiusq;
arena impletur ea pars, quę inferius vacua iacebat, & statim

inferior fit superior, & ea quæ altiorem locum occupabat descendit deorsum, nec potest vna impleri, quin euacuetur altera, sic ij qui anteà in honore & gloria erant constituti, opibus abundantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vsque adeò incurrunt, vt nullum vestigium pristinæ dignitatis aliquandò appareat: eorum autem opes & gloriam illi consequuntur, qui anteà in imo vacui iacebant.

Ad cuius fugietis auxilium?) Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opem ferret? Ostendit omnia humana præsidia & adiumenta sine Deo inania esse, & pro nihilo ducenda. Iam dixit hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij.

Væ Assur virga furoris mei.) Volens Deus Israeliticum populum punire, vsus est ministerio Sennacheribi Assyriorũ regis, qui Israelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed postea ipsum Sennacheribum percussit Deus, sumens de illo iustas pœnas. Nam cùm ipse post cladem illatam Samariæ voluisset occupare Hierosolymam, & suo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hierosolymã duriter afflictus. Cùm ei angelus Domini nocte vna interfecisset centũ octoginta quinque millia hominum, ipse turpiter fugit in regnũ suum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Est igitur sensus: Væ tibi ô Sennacheribe Assyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim ministerio sum Israeli stragem illaturus, sed postea dabis pœnas tuæ tyrannidis, & superbiæ. Particula hoi, quæ, est in hebræo, potest esse aduerbium vocandi, & tũc erit sensus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Discimus ex hoc loco, & aliis huiusmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorũ iniurias, & afflictiones, existimare q, nos in eas propter scelera nostra meritissimè incidisse: esseq; tyrannos flagellũ, quo nos Deus punit, & castigat. At ipsi tyranni ne glorientur, non enim iustitia, neque ratione, nec viribus, sed nostris sceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt immanem vastitatem. Sed vt pater filiũ flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignem, sic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus vtitur tanquam virga, at postea eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta significare id quod est apud Ezechielẽ: Mucro euagina te ad occidendũ.

Similitudo.

Ezec. 21.

Lima

Lima te, vt interficias, & fulgeas. Et ſtatim paulò pòſt: Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ; iudicabo te, & effundam ſuper te indignationem meam: in igne furoris mei ſuffiabo in te.

Ad gentem fallacem mittam eum.) Id eſt, ad Iſraelitas. Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi ſcriptum legimus, Cuncta quæ locutus eſt Dominus, faciemus. Sed fidem fregerunt, & relicto Deo inanes ac falſos deos turpiter adorarunt.

Contra populum furoris mei.) Id eſt, Cui ſum iratus.

Quaſi lutum platearum.) Sic Dicitur in pſalmo: Comminuã eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur. Pſal. 17.

Et cor eius non ita exiſtimabit.) Senſus eſt: Ego ait Deus, præcipiam ei, vt populum direptioni committat, ſed nõ interficiat: vulneret, ſed non vitam auferat: ipſe autem mandatum non conſiderabit, nec ita perpendet: ſed excedet, exiſtimabit enim ſe interfecturum eſſe gentes multas, attribuens ſuis viribus victoriam: & dicet: Nónne quemadmodum expugnaui Charcamas, Calanõ, Arphad, Hemath, Damaſcũ, & Samariam, ſic expugnabo Hieroſolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, ſic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & inſolentiam. Vide quàm ſibi felicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas ſpirantem, & Iudæos ad immanem vaſtitatem & luctuoſum excidium vocãtem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Non enim paſſus eſt Deus ciuitatem ſuam ſanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immaniſſimum tyrannum imperare. Aſpice quàm fallax ſit hominum ſpes, quæ non in Deo, ſed in mundo eſt conſtituta. Duabus in rebus errabat rex Aſſur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miſerorum abutebatur, ſeque inſolenter efferebat. Sed fefellit eum ſpes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce ſpes eius fruſtrabitur eum, & videntibus cunctis præcipitabitur Iob. 40.

Cum compleuerit Dominus cuncta opera ſua in monte Sion.) Hoc eſt, poſt euerſionem Samariæ, & obſidionem atque afflictionem Hieroſolymæ perdet Dominus Sennacheribũ Aſſyriorum regẽ, propter eius ſuperbiam, & immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia

mea intellexi: & abstuli terminos populorum, & principes eorum depredatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes. Et inuenit quasi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et sicut colliguntur ouа, quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui: & non fuit, qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? aut exaltabitur serra, contra eum à quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra eleuantem se, & exaltetur baculus, qui vtique lignum est. Propter hoc mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: & subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma, & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna. Et gloria saltus eius, & Carmeli eius ab anima vsque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus. Et reliquiæ ligni saltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer scribet eos.

Et inuenit quasi nidum.) Verba sunt Sennacheribi Assyriorum regis. Quasi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quasi nidum passerculi, & omnes homines cepi. ac si essent ouа relicta in nido à matre. Et quia trãslatione sumpsit ab auibus, eam seruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Ac si diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi resistere, ne fletum quidem prodere.

Propter hoc mittet dominator dominus.) Quoniam tam insolenter se extulit Sennacheribus, vt superbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum suum, qui eius exercitui mirabiles inferat strages. Mittet in pinguibus eius tenuitatem, hoc est, fortissimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

Et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis.) Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius qui nocte vna, ac si igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferũt Hebræi fuisse Assyriorũ corpora intus occulto ardore cõbusta remanẽtibus vestibus illesis. Ideò dicitur, Et subtus, id est, sub vestibus, gloria eius, id est, exercitus eius, ardebit.

Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma.) Hoc est, Deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tanquã ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios cõburẽdũ. Sunt qui per lumen Israelis, angelũ qui Assyrios interfecit, intelligãt. Comparat Propheta milites Assyrios spinis & vepribus

quò

quòd soleant milites esse molestissimi. Vel sic & Hierosolyma, quę est lumē Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabuntur.

In die vna.) Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur. Fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam lib. 4. Regum cap. 19 4.Reg.19

Et gloria saltus eius.) Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribunt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus consitum intelligitur totus exercitus, quod esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima vsque ad carnem.) Hoc ideò dicit, quia non solum eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad ęcęas inferorū latebras & ęternas miserias detrusę fuerūt

Et erit in terrore profugus.) Hoc est, Sennacheribus perdito exercitu suo dabit se fugæ timore perterritus: & de tam innumerabili multitudine, quæ saltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer parvulus eos possit numerare. Tradunt Hæbræi decem tantū remansisse, qui cum Sennacheribo se in fugam cōiecerunt.

Et erit in die illa: Non adiiciet residuum Israel, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti super eo, qui percutit eos sed innitetur super dominum sanctum Israel, in veritate. Reliquiæ conuertentur, reliquiæ, inquam, Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ cōuertentur ex eo: consummatio abbreuiata inundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituū faciet in medio omnis terræ. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur: in virga enim percutiet te, & baculum suum leuabit super te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicum hoc & cōsummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & leuauit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugū eius de collo tuo, & computrescet iugū à facie olei. Veniet in Aiath, transibit in Magrō, apud Machmas cōmendabit vasa sua. Transierūt cursim Gabā sedes nostra, ob cupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia Gallim, attēde Laisa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena: habitatores Gabim cōfortamini. Adhuc dies est, vt in Nobe stetur: agitabit manū suā super montē filiæ Sion, & collē Ierusalē. Rom.9. Infrà.28. Iud.8.

Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus eius ferro: & Libanus cum excelsis cadet.

Non adiiciet residuum Israel.) Sensus est, Euersis Assyriis, qui Hierosolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fidet hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem suam spem in Deo collocabunt. Hoc ideo vates sanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Assyriis, ab eisq; præsidium spectabant. Lege quartum librum Regum: ibi hoc inuenies. Id autem quod hic dicitur: Et hi qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nonnullis Israelitis, qui vasta ta Samaria, ductisq; ab Assyriis decem tribubus, dederunt se fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiã regem Iudæ confugerũt. Et omnes tã ex duabus, quàm ex decẽ tribubus, quos Deus seruauit, relictis idolis, repudiataq; vana superstitione. Deũ verè coluerunt, qui impiorũ vires opesque confregerat, in eoq; spem omnẽ suam collocarunt.

Reliquiæ conuertentur.) Reliquias appellat Hebræos illos qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mente intuebatur Propheta forè, vt pauci ex Iudæis in Christum crederẽt. Erat enim illud vmbra quædam, & imago earum rerũ quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen, capite 1. D. Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse mirũ tam paucos Iudæos in Christũ credere, citat hũc locũ. Et quemadmodũ solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, cõsecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantùm qui in ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis seclusum est iter à concilio cælitum, & in æternos cruciatus relegantur.

Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.) Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quæ nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum testamentum, & à legis laciniosis onerebus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertullianus aduersus Marcionẽ. Pro cunctis legis ceremoniis puritas euangelica successit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo euangelicus, Apud Matt. ait Christus: Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autẽ simile

Rom. 9.

Matt. 22.

simile est huic: Diliges proximum tuũ sicut teipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & prophetæ. Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera Iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: Ideò pauci salui erunt, quoniam consumptio Iudæorũ erit decisa & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur & hoc iusto iudicio. Ideò ne mireris esse tam paucos salutem consecuturos, nam consummationem & abbreuiationem Dominus Deus exercituũ faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuẽ facere populum Iudæorum illorum, qui salui futuri sunt, & omnes infideles perdere, & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quæ est in medio terræ sita: ibi enim conuertentur nonnulli, & euangelium recipient: cæteri verò qui in infidelitate, & contumacia permanserint à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mundi plagas relegabuntur.

Noli timere.) Sensus est: Quanquam tibi videtur difficilè ò populè Iudæ esse te ab Assyriis liberandum, cùm ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illis resistere posse videatur, tu tamen noli timere, nam de manibus eorũ sine dubio eripieris: neque te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius contra Taracham regem Aethiopiæ, & Aegyptios versus mare Rubrum per viã Aegypti, baculũ suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulò pòst reuersus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atque expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriã enim illum eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone susciteui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarũ occisi sunt super petrã. Leuabit igitur virgã suam super mare Rubrũ, pergens aduersus Aethiopes, & reuertens ad te per viam Aegypti. Sed cũ primuũ venerit ab Aegypto, luet suorum scelerũ pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc est, diuina misericordia computrescet. Habes hanc historiam Madianitarum

libro

libro Iudicum capite ſeptimo. Id verò quod dicitur Virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Aegypti: poteſt habere hunc ſenſum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios ſubuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moyſen, ſic modò exercitum Sennacheribi vnà nocte percutiet eleuata virga, hoc eſt, acriter & duriter, ſolēt enī qui aſperè cędere & percutere volūt, virgā eleuare.

Veniet in Aiath.) Deſcribit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit, Hieroſolymam petens primò conferet ſe in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eā expugnandi reponet apud Machmas ſarcinas ſuas, quaſi ſtatim euerſa vrbe reuerſurus. Tranſibit curſim nullo obſtaculo impeditus.

Gaba ſedes noſtra.) Verba ſunt exercitus requieſcētis in Gaba.

Obſtupuit Rama.) Hoc eſt, Rama vrbs vicina terrebitur, & eius Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hinniens, vt te audientes fugiant..

Agitabit manum ſuam.) Hoc eſt, oſtendet Sennacheribus agitatione brachij ſuam fortitudinem, & audaciam, cōtēnens Hieroſolymam, & admirans ciuitatem illam ſibi auſam fuiſſe repugnare, eamq; concuſſu manu ſua minabitur.

Confringet lagunculam.) Deſcribit ſanctus vates Sennacheribi, eiuſque exercitus admirabile exitiū. Et appellat ipſum Sennacheribū lagunculā ſiue hydriam fictilem. vide cui cōparatur rex ille potentia ac fortitudine inſignis, arrogantia ac incredibili ſuperbia elatus. qui exiſtimabat nullam eſſe tantam vim ac potentiam, quæ cum de florenti rerum ſuarum ſtatu poſſet vnquam deiicere. Quid fragilius hydria fictili? Et tamen cum ea comparatur rex ille, qui ſibi perpetuam felicitatem pollicebatur. Salomon ille ſapientia præſtāti duodecimo capite eius libri qui inſcribitur Eccleſiaſtes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelſi ſtatura occidentur. Hoc eſt, duces & magnates exercitus Aſſyriorum peribunt. Non enim permiſit ſummus ille omnium rerum moderator & Dominus, impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricē manum ſuam, vt eos ſublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur condenſa ſaltus eius ferro.) Hoc eſt totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cum ſaltu & ſylua cōparat, quia vt in ſylua ſunt varia arborum genera, quędam humiles

miles & abiectæ, quędā verò proceritate præstantes, sic exercitus est ex omni hominū varietate collectus. Cōparat prętea duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facilè cadentibus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incurueminisub vinculo & cum interfectis cadatis?) Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam vestram? Nō euadet quispiam, nisi qui incuruauerit se inter vinctos, & interfectos se prostrauerit. Ita hunc locum interpretati sunt nonnulli, vt refert in commentariis R. Dauid. Poteris vertere: Vbi derelinquetis gloriam vestrā? Quia non estis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. Huic versioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hūc locum enarrat: Quia populus hic absque me non est populus meus, neq; mihi obtemperat, propterea incuruabit se sub vincto. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiā incurrere, qui ad id furoris & amentiæ perducuntur, vt Deo contempto, impetu insatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria est in maximarum virtutum laude constituta, & hęc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute inanis est & fallax, dignitatis cupida, sed omni dignitate priuata: quæ quoniam non est gloria, sed gloriæ ficta imitatrix, facilè ruit, & penitus euanescit.

Et principes eorum deprædatus sum.) In hebraico est vaath idhothehem, verbum est athadh, quod significat parare, & prępparare. Vnde potest verti ex hebraico: Et parata siue prępparata ipsorum deprædatus sum. Et quoniam thesauri parantur, vertit Pagninus: Et thesauros eorū deprædatus sum. Hinc hirci maiores qui præcedunt capras, & viā præparant attudhim appellantur: Et per translationem principes & magnates qui populum præcedunt: quam significationem secutus est noster interpres. Vnde apud Zachariam capite decimo, vbi editio vulgata habet, super hircos visitabo, poterat Latinè reddi ex Hebręo: super principes visitabo. Aspicis igitur principes ac præsules ob eā causā hircos appellari, qua prępcedere debent, & viā subiectis aperire, esseq; in principio, tanq̄ clypeos totū exercitū protegētes. Eā ob causam

clypei

clypei vocantur. Et in psalmo quadragesimo sexto vbi editio vulgata habet: Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt, potest rectissimè verti ex hebræo: Quoniam Deo adhæserunt clypei terræ, vehementer eleuatus est. Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oseam cap. 4. vbi communis versio habet: Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, potest verti: clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: est enim in hebraico maginnihu: quod propriè significat scuta eius siue clypeos eius.

Baculum tuum leuabit super te in via Aegypti.) Pro in via in hebraico est bedherec. Nomen, derec, significat viã, morem, consuetudinẽ, & modũ. Vnde poterat verti more Aegypti. Et in primo psalmo vbi in editione vulgata est: Et in via peccatorum non stetit: poterat verti: Et in consuetudine peccatorum non stetit: Ac si diceret: Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborumq; consuetudinẽ, & mores, non est consectatus. Et Prouerbiorũ cap. 28. vbi nostra versio habet: Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus, poterat verti: quàm diues prauus in viis suis, vel in moribus suis. Est igitur horũ verborum Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Aegypti, quemadmodũ te percussit Aegyptus. At Dominus eũ percutiet, quẽadmodũ percussit Aegyptios, qui te percusserant.

Computresceret iugum à facie olei.) In hebræo est: computresceret iugum mippene xamen. quod potest verti: Propter pinguedinem: Vt sit sensus: Propter pinguedinẽ Ezechiæ corrumpetur iugũ Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodũ pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodem capite: Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatẽ. Sed hoc est sine dubio de Christo intelligendũ: quod & Thargum apertè ostendit: ita enim habet: Et conterentur populi à facie Christi. Poterat igitur verti: Cõputresceret iugũ à facie vncti, hoc est, Christi. Quod non solùm de iugo quo Sennacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiam de iugo illo asperrimo, quo diabolus mundũ subiugauerat. Et nũc qui mortifera labe fuerit cõtaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam cõuertat, eumq; oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugũ dæmonis

monis confringitur, & penitus computrescit. Transiens Iesus, videnſque hominem ſedentem in telonio nomine Matthæum, ait illi: Sequere me, qui ſurgens eum ſecutus eſt. Vide quid fecerit Chriſti viſus, ſtatim ſolutum eſt iugum diaboli, & Mattheus ab aſperrima ſeruitute liberatus. Chriſtū ſecutus eſt. Matt.9. Simile.

Vt enim ſi in cera dura ſint ſigillo aliquo impreſſa alta mænia, vrbes, montes, terræ & maria, omnia hęc ſoluuntur, & pereunt, ſi ſol ceram aſpiciat, & radiorū ſuorū feruore eam feriat, & liquefaciat: ſic ſi animum illū, in quo velut in dura cera ſint impreſſæ & ſculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magiſtratus, ſol ille iuſtitiæ ſummus & æternus Chriſtus Deus noſter oculis ſuæ miſericordiæ reſpiciat, ſtatim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris ſaucius fluit, & rerum faſtus ac vanitates illæ euaneſcunt. Id conſiderās & intelligens illuſtratiſſimus vates dicebat in pſalmo: Reſpice in me Domine, & miſerere mei. Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum in Leuitico: Reſpiciam vos, inquit, & creſcere faciam. Et in pſalmo: Aequitatem vidit vultus eius, quod poteſt verti: Aequum ſiue rectum aſpicit vultus eius, hoc eſt, iuſtitiæ colentem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod ſentiens Dauid, Ne auertas, inquit faciem tuam à me. Hoc voluit ſignificare ſcriptura in libro Geneſis ita dicens: Reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera illius non reſpexit. Pſal.105. Leui.26. Pſal.10. Pſal.26. Gene.4.

Confringet laguncula in terrore.) Pro laguncula in hebraico eſt plurali, que dictio ſignificat lagunculam, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus ſit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelſis cadet.) Poteſt verti: Libanus per fortem cadet: vt per fortem intelligat Dei angelum, qui exercituum Aſſyriorum Libano comparatum mirabiliter occidit.

Argumentum Capitis XI.

DIxerat ſuperiore capite diuinus vates reliquias Iſraelis conuertendas eſſe ad Chriſtū, nunc vaticinatur fore, vt ipſe Chriſtus noſceretur ex beatiſſima virgine, quæ eſſet ex familia Ieſſe, qui fuit pater Dauidis regis illuſtriſſimi. Deſcribit regnū Meſſiæ, & ſpiritualem Iſraelis liberationē. Prædicit glorioſum ſeruatoris noſtri

nostri sepulchrum, esseque longè lateque propagandam eius fidē atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenissimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ falsisque opinionibus deprauatæ vanam superstitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Messia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos vero spiritualem fuisse verè ac cōstanter asserimus. Illi Messiam sperant venturum, nos venisse, hominibusque aditum ad cœlestia regna aperuisse non dubitamus.

CAPVT XI.

Act.13. *EGredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiæ, & intellectus, Spiritus consilij & fortitudinis, Spiritus scientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris Domini. Non secundum visionem oculorum iudicabit, neque secundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iustitia pauperes & arguet in æquitate pro mansuetis terræ, & percutiet terram virga oris sui, & Spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. Habitabit lupus cum agno & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer parvulus minabit eos.*

2.The.2.

Isai.65.

EXPLANATIO.

Suprà.7. *Virga de radice Iesse.*) Hæc virga est illa clarissima virgo Maria, de qua suprà dixerat: Ecce virgo cōcipiet, & pariet filium. Huius gerebat imaginē admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructū tulit. Sed mirandū videtur cùm hæc sanctissima virgo genus duxerit ab amplissimo rege Dauide, cur eā ortā esse dicat à Iesse, homine suo tempore non admodū celebrato. Ego existimo ob eā causam potius factā esse mentionem Iesse, quàm Dauidis vt intelligeremus nō esse contemnenda ea, quæ mundus despicit, & pro nihilo putat, cùm fieri possit, vt ex illis egregiū quippiam, & excellens oriatur, ex Iesse homine non admodū illustri ortus est Dauid, qui suis maioribus excellenti sua sapientia & sanctitate præluxit, fuitque posteris suis quasi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exēplum. Expastorecouium

Num.17

rc onium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit summa ac illustrissima laude celebratus. Sed temporis progressu ex eius ampla & celebri familia natus est Ioseph sponsus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, sine vlla pompa & apparatu. Considera obsecro, & animaduerte huius mundi vicissitudines & varietates.

Et flos de radice eius ascendet.) Hic flos, qui de radice Iesse per virgam illam omnibus virtutis ac sapientiæ opibus florentissimam ascendit, Christus est filius Dei vnigenitus verus Mariæ virginis filius: qui flos est, vt ipse in Canticis testatur his verbis: Ego flos campi, & lilium conuallium. Diuus Ambrosius in libro 2. de Spiritu sancto hunc locũ enarrans, Radix inquit Iesse patriarchæ, familia est Iudæorum. Virga Maria: ô flos Marię Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe virginali ex vtero germinauit? Hactenus ille. Sed non vacat mysterio, appellari Christum florem campi. non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Campus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus, virgo est glorioſa Maria, quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tantùm prodesset, sed vt omnibus ostenderet verã & constantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animũ, quibusque gradibus possent ad beatitudinem ascendere, & tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudij plenissimas vocaret. Vult enim Deus, vt ait Apostolus in epistola 1. ad Timotheũ omnes homines saluos fieri, & ad agnitionẽ veritatis accedere. Potest alia ratio assignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est, & conculcatus, crucique gratissimis cruciatibus affixus. Qui hic appellatur flos, appellatur suprà germen, capite quarto, & Ieremiæ capite trigesimo tertio. Cant. 2. 1. Tim. 2.

Et requiescet super eum spiritus Domini.) Super Christum inquit, qui de trunco Iesse per Mariam virginẽ cõsurget, requiescet Spiritus Domini. In ipso enim, vt ait Apostolus in epistola

Coloſ.1. epiſtola ad Coloſſenſes, complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in filio Spiritus Domini, hoc eſt æterna habitatione permanſit: non vt auolaret, & rurſum ad eũ deſcenderet, ſed iuxta Ioãnis Baptiſtæ teſtimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum deſcedentem quaſi colũbam de cœlo, & manſit ſuper eum, vt refert D. Ioãnes cap. 1. Tu verò cõſidera ea, quæ Dei ſunt, permanẽtia eſſe & ſtabilia, ea verò, quę mũdi ſunt, fluxa & incerta.

Spiritus Sapientiæ & intellectus.) Vnus eſt Spiritus ſanctus, ſed virtutũ omnium fons atq; principium. Vnde abſque eo nec ſapiens quis eſſe poteſt, neq; intelligens, neq; cõſiliarius, neq; fortis, neq; eruditus, neq; pius, nec, plenus timoris Dei. Hic numerus ſeptenarius in illo lapide ſignificatur, de

Zach.3. quo ait Zacharias: Super lapidẽ vnum ſeptẽ oculi ſunt. Hic lapis Chriſtus eſt, ſuper quem ſunt ſeptem chariſmata Spiritus ſancti, quibus cæleſtibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus ſecundũ excellentiſſimos vſus ipſorũ, ſecundum quos habentur in patria. Quod autẽ dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore caſto, qui eſt reuerentiæ,

Heb.4. de quo ait Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos: Exauditus eſt pro ſua reuerentia.

Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.) Hoc eſt, non iudicabit iuxta id, quod prima ſpecie apparet, ſed rem intra penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In pſalmo octogeſimoprimo vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi ſui iudices, ſic eum loquentem facit: Vſque quò iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum ſumitis? Quaſi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem ſolùm ſcelerum reſpiciitis, ipſam autem ſcelerum ſubſtantiam non conſideratis? Quanquam poteſt eſſe ſenſus illius pſalmi: Cur improborum gratiã & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Eſaiæ intelliguntur abſq; dubio de Chriſto, poſſunt habere hunc ſenſum: Non illi opus erit rem oculis corporis aſpicere, quoniam Deus eſt, omnia intelligens, cui omnia ſunt nuda & aperta.

Neque ſecundum auditum aurium arguet.) Aſpicis hic non debere iudices ſtatim vnius relatione aduerſus alterum ſententiã ferre, ſed rẽ prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ.) Hoc eſt, fauebit afflictis, inopibus, & calamitoſis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur

patietur pios viros impiorum hominum calumnijs vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo dicitur in psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem. Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò pòst, Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non solùm impius homo, sed etiã diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Christũ non imitãtur. Qui amore aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt, psal. 71.

Percutiet terram virga oris sui.) Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœlestia non intuentur, sed ea, quæ sunt terræ, opes, honores & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cùm omnia alia animantia natura prona ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. Ad peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.) Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & perijt impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gẽtes, earumque intemperantiã, & in omni vitiorum genere insatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles, sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur,

Coloſ.1. epiſtola ad Coloſſenſes, complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. Requiuit igitur in filio Spiritus Domini, hoc eſt æterna habitatione permanſit: non vt auolaret, & rurſum ad eũ deſcenderet, ſed iuxta Ioãnis Baptiſtæ teſtimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum deſcedentem quaſi columbam de cœlo, & manſit ſuper eum, vt refert D. Ioãnes cap. 1. Tu verò cõſidera ea, quæ Dei ſunt, permanẽtia eſſe & ſtabilia, ea verò, quę mũdi ſunt, fluxa & incerta.

Spiritus Sapientiæ & intellectus.) Vnus eſt Spiritus ſanctus, ſed virtutũ omnium fons atq; principium. Vnde abſque eo nec ſapiens quis eſſe poteſt, neq; intelligens, neq; cõſiliarius, neq; fortis, neq; eruditus, neq; pius, nec, plenus timoris Dei. Hic numerus ſeptenarius in illo lapide ſignificatur, de

Zach.3. quo ait Zacharias: Super lapidẽ vnum ſeptẽ oculi ſunt. Hic lapis Chriſtus eſt, ſuper quem ſunt ſeptem chariſmata Spiritus ſancti, quibus cæleſtibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus ſecundũ excellentiſſimos vſus ipſorũ, ſecundum quos habentur in patria. Quod autẽ dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore caſto, qui eſt reuerentiæ,

Heb.4. de quo ait Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos: Exauditus eſt pro ſua reuerentia.

Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.) Hoc eſt, non iudicabit iuxta id, quod prima ſpecie apparet, ſed rem intra penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In pſalmo octogeſimoprimo vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi ſui iudices, ſic eum loquentem facit: Vſque quò iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum ſumitis? Quaſi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem ſolùm ſcelerum reſpicitis, ipſam autem ſcelerum ſubſtantiam non conſideratis? Quanquam poteſt eſſe ſenſus illius pſalmi: Cur improborum gratiã & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Eſaiæ intelliguntur abſq; dubio de Chriſto, poſſunt habere hunc ſenſum: Non illi opus erit rem oculis corporis aſpicere, quoniam Deus eſt, omnia intelligens, cui omnia ſunt nuda & aperta.

Neque ſecundum auditum aurium arguet.) Aſpicis hic non debere iudices ſtatim vnius relatione aduerſus alterum ſententiã ferre, ſed rẽ prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ.) Hoc eſt, fauebit afflictis, inopibus, & calamitoſis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur

patietur pios viros impiorum hominum calumnijs vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo dicitur in psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem. Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò pòst, Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non solùm impius homo, sed etiã diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Christũ non imitãtur. Qui amore aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt,

Psal. 21.

Percutiet terram uirga oris sui.) Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœlestia non intuentur, sed ea, quæ sunt terræ, opes, honores & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam posse cum intueatur. Nam cùm omnia alia animantia natura prona ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. Ad peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.) Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gẽtes, earumque intemperantiã, & in omni vitiorum genere insatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles, sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur,

quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuer-
Acto.10. titur. Diuo Petro, vt est apud Diuum Lucam in Actis Apostolorum, ostensum fuit vas quoddam velut linteum magnũ quatuor initiis subnixum, de cœlo in terram descendens, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta est vox ad eum : Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hãc serpentium, & animalium varietatem, nisi hominum diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna ecclesia, quatuor initiis, hoc est, quatuor euangeliis subnixa, nobiles & obscuri, diuites & pauperes continentur. Dixit igitur Dominus Petro, Occide, & manduca, hoc est, interfice eorũ peccata, aufer eorũ sanguinem, vt iam desinant se esse impij, eosque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impiũ verbo Dei, relinquere impietatem suam, & ad Dominum conuerti.

Habitabit lupus cum agno.) Gentium vocatio per Christũ ex Iesse ortum facta insinuatur, qui variis moribus homines facit in vna eadẽq; ecclesia habitare. His propè verbis enarrat D. Gregorius hũc locũ in homilia sexta decima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione, reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & gentiles, in vno ouili ecclesiæ congregati sunt. Et qui antèà tyrãni erãt infidẽles, superbi, & elati, recepto euãgelio in ecclesia cũ humilibus & pauperibus cõmorãtur. Et
Acto.10. hoc est, lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa animalium varietate, quę fuit D. Petro in linteo ostensa, de qua paulò antè tractabam. quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ
Gene.7. fuerunt in Noë arca congregata, fuit enim arca illa ecclesiæ imago, & figura apertissima. Non igitur loquitur propheta
Luc.10. de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos.) Sensus est, Mutabũt homines feritatem, & immanitatem in temperantiam, & mãsuetudinem : & pueris, hoc est, Apostolis, præsulibus, cæterisq; viris Apostolicis propter Deum obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus parere, eosque simplices, pueriscque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus

vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis, & in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa: Adiiciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ. Rom. 15.

Leo quasi bos comedet paleas) Prosequitur opera euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate seuientes mores mansuetorum boum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Ac si diceret: Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeij cibos viles manducabũt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis) Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuẽt cum iis, qui anteà cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lędentur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.) Hoc est, Qui ante pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquę maris omnia regũt. Per extensam maris superficiem voluit propheta significare magnam euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusq; nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

Et erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c.) Sensus est. Eueniet in tẽpore illo, vt gentes quęrant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabũtur, & sub quo Christiani pugnabũt, vt de dæmone mundo & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabũt gentes, ad eũ preces fundẽt, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm apertè prædicta fuerit gentiũ ad fidẽ

mini tuo. Et apud Ezechielem Deus, Tollam, inquit, vos de gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quēadmodum gallina congregat pullos suos sub alis & noluistis. Et D. Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnū filios Dei, qui erant dispersi. Cōgregat autem Christus in vna ecclesia, in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionib⁹, & varijs ritibus, & cultibus, dispersi erāt. Ita enim
Ephe.4. ait Paulus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti viri quāuis inter se longissimo locorū interuallo distent, semper tamen sunt in Domino congregati. Cùm Hebræi essent
Exod.5. quondam in Aegypto Pharaoni seruientes, voluit Deus eos cōgregare, & ad terrā promissionis adducere. Quod audiēs Pharao exarsit, & grauiter tulit, præcepitque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt anteà ad cōficiendos lateres. Volebat vt Hebræi dispergerētur ad colligendas paleas, & tamē eandem facerēt laterum mensurā, quā faciebāt quo
Figura. tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnē terrā Aegypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat cogregare, eos tūc Pharao dispergere faciebat. Quādo nos Deus vult vnire, tūc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirū ad colligēdas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleę? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quęrendas, ad opera lutea & lateritia cōficienda. Talia sunt peccatorū ędificia, ex paleis, terra, & lateribus cōstituta. Cùm autē officiū Dei sit cōgregare, diaboli verò dispergere. illi Deū hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant, cōtrà verò, illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiā seminant. Non est enim ne exiguum quidē dissidiū excitandū. Vt enim ex par-
Simile. ua nubecula magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquando rerū perturbationes, &
Simile. turbulētissimę tēpestates concitantur: quemadmodū ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur.

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philistiim per mare, simul prædabūtur filios Orientis: Idumæa & Moab præceptū manus eorū, & filij Ammō obedientes erunt. Et deselabit Dominus linguam maris Aegypti & levabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet

percutiet eum in septem riuis, ita vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli, in die illa qua ascendit de terra Aegypti. Exo.14.

Auferetur, &c.) Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim diffidebant. Sed sensus est: Tempore euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui antea erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi cogregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

Volabunt in humeros Philisthiim per mare.) Qui cogregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est, Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna ecclesia congregati, volabunt in humeros Palęstinorum prę desiderio prædicandi euangelium. Primũ annuntiabunt Christũ Palęstinis maritimis, deinde veloci cursu pergẽt ad reliquas nationes ad Syriam, Idumæã, Moabitidem, & Amonitidẽ, ad prædicandã Christi fidem, eiusque nomen celebrandum. Et doctrina sua prædabitur filios Orientis. hoc est, homines orietales à dæmonis potestate eripient. Quidam per orientem intelligunt Syriam. Tu verò aduerte: Non dicit, ibunt, sed volabunt, sic infrà ait noster propheta capite 60. Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum adstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorũ.) Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum pręcepta recipient, Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelligũtur opera. verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.) Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus euertet Aegyptũ, vt Iudæi, qui ibi detẽti fuerint, possint liberè redire Hierosolymã. Per linguam maris Aegypti intelligit Nilum, quẽ ita Deus diuisit, vt possent Iudæi transire. Ita nonnulli cortici literæ adhærentes hunc locum interpretantur. Existimo per linguam maris Aegypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quę ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat D. Gregorius lib. 33. moraliũ. Est igitur sensus. Cùm Idumęa, & Moab &

Ammon tradiderint manus suas Apostolis, atque euangelicæ prædicationi obedierint, euerteretur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis cõtempto creatore collocabat. Euerteretur impiorum lingua, qui similes mari Aegypti incerta, amaruleta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hunc sensum: Quemadmodum in exitu Hebræorum de Aegypto ad Terram promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic Deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiuntur, vt ad veram illam ac sempiternam Terram promissionis per desertum, hoc est per varios casus, rerumque pericula, & afflictionum ac laborum genera tendunt, diuidet spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimenta quæ eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viam, ducet eos ad cœlestem patriam, ita vt nihil sit, quod possit eis viam impedire, si ipsi Deum sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiam explanari: Christi Apostoli prædicabant euãgelium in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidem mare poterit euangelicam prædicationẽ impedire, nec Apostolis obsistere, quin penetrent vniuersas mundi regiones, iuxta id quod dicitur in psalmo: In omnẽ terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Quæ verba diuus Paulus ad Romanos scribens, ad Apostolorum prædicationem refert.

Psal.18.

Rom.20

Et leuabit manum suam super flumen.) Eadem est sententia cum præcedenti. Quasi dicat. Discurret euangelicus sermo & ad populos vltimos perueniet: neque erit vllus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratũ in Iordane, vbi ad transitum arcæ testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, vt in libro Iosuæ est memoriæ proditum. Significauit illud, nullas mundi afflictiones posse euangelij prædicationi obsistere, neque transitum electorum ad cœlestem patriam impedire. Imò ipsæ aquæ, hoc est ipsæ calamitates præbẽt iter ad veram promissionis beatitudinem. Quamuis enim videamus viros omnibus sapientiæ opibus abundantes, & in omni virtutum genere præcellentes, expulsos patria vitam inopẽ & abiectam degere, & in maximis calamitatũ angustiis, & periculis versari: non tamen existimare debemus, esse illis seclusum iter ad conciliũ cœlitũ: imò ipsa calamitas est apertissima

Iosue 3.

ſiſſima via ad cœleſtem gloriam. Id volēs diuus Ioannes in Apocalypſi ſignificare, mādauit monimentis voces illas ſem- Apoc.7.
per cogitandas, & memoria repetendas. Iſti ſunt, qui venerūt de tribulatione magna. Quibus vnus ex ſenioribus ſignificauit, afflictionē magnā, viā eſſe ad ſplendidiſſimas illas & æternas ſedes mentium beatarum. Per hunc fluuiū exiſtimo intelligi Iordanem, vt alludat ad priſtina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen eſſe nōnullos, qui per hūc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Ieſſe.) Pro radice eſt in hebraico, gezaa, quæ dictio ſignificat radicem, truncum, & ſemē. Ideò vertit Pagninus. De ſemine Iſai. Thargum habet: Egredietur rex de filiis Iſai, & Chriſtus de filiis filiorū eius creſcet. Tam per virgam quàm per florem Chriſtū intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias primo capite, vbi Deū virgam vigilantem appellat. Huius imaginē gerebat virga illa Moyſi in ſerpentem verſa. Hic eſt ſerpēs ille in de- Exo.4.
ſerto ſuſpenſus, ad quem Hebræi ſaucii reſpiciebant, vt ſani- Num.21.
tatem recuperarent. Aegyptii volentes Deū ſignificare, pin- Ioan.3.
gebant virgam rectam, ſiue ſceptrum cum oculo in ſummitate, innuentes Deum eſſe iuſtum & rectum atque omnia videntem. Ergo hic per virgam Chriſtus intelligitur.

Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.) Septuaginta habent: Non ſecundum gloriam iudicabit. Hoc eſt, non arroganter & ſuperbè, ſed manſuetè & humiliter.

Erit ſepulchrum eius glorioſum.) In hebraico eſt: Erit menuchatho glorioſum. Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo nuuha, quod ſignificat quieſcere, vt in eodē capite: Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini. Hac ratione ductus vertit Pagninus: Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt: Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iuſtorū, ſumitur pro morte & pro ſepulchro: quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Poteſt hic locus ita explanari: Requies Chriſti, hoc eſt regnum eius quietum & tranquillum erit glorioſum.

Idumea & Moab præceptum manus eorum.) Pagninus conuertit: Edon & Moab miſſio manus eorum. Pro præcepto vertit miſſionem. Nomē hebraicum eſt miſcheloch à verbo xalach

xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, præcipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extẽdent, manus suas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annuntiãtes: Potest verti: Edom & Moab manus suas illis submittẽt. Quasi dicat: Idumæi & Moabitæ Apostolis parebunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.) Pro lingua in hebraico est lexon: quod nomẽ significat linguam, vt in psal-
Psal.119. mo. Libera me Domine à labiis iniquis & à lingua dolosa, significat etiam petram, aut saxum instar linguæ. Significat præterea limitarem lapidem, quem appellãt, terminũ agros diuidentem. Vnde ca. 15. Iosue vbi nostra versio habet: Initium eius à summitate maris falsissimi, & à lingua eius, quę respicit meridiem, capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue pro rupe, aut promontorio. Chaldæus Paraphrastes vertit prõmontoriũ. Et quoniam rupem & scopulũ significat, vertit hic Pagninus: Excidit Dominus scopulũ maris Aegypti. Ac si diceret: Abstulit omne impedimentũ, vt possent mare transire. Significat etiam virgam siue laminam. Vnde cap. 7. Iosue vbi editio vulgata habet, Acham vsurpasse de anathemate Iericho regulam auream, poterat verti, laminam auream, vel virgam auream. Quidã vertunt, linguam auream: & ita legit Origenes. Iericho significat lunam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis vt luna, modò plena, modò vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adhæret falsæ doctrinæ, quę quamuis sit aurea, quamuis sit omnibus oratoriis ornamentis munita, tamen si falsa est, relinquenda est. Ita illũ locũ explanat Origenes homilia 7. Quæ alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina? quã si acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc est in animo tuo posueris, peribis in æternum, nec poteris veram terrã promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille seruator noster, anathema esse omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Iosue significatur hæreticorũ dogma per linguã Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguam maris Aegypti. Prædixit ergo Esaias fore, vt omnes hæreses ruerent, & tandem delerentur, veritas autẽ staret, & fixa ac stabilis in ecclesia catholica perma-
1.Tim.3. neret, quæ est, Apostolo teste, columna & firmamentum veritatis. Multos annos durauit Arrii hæresis, Manichæi, Pelagii, cæterorumq; hæreticorũ: at euanuerunt eorum dogmata, fueruntq; ab ecclesia damnata & penitus extincta: quẽad

modum

modum erunt ea quę Lutherus, Bucerus, Caluinus, cęteriq; nostri temporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.

Argumentum Capitis XII.

SOlebant Hebræi cùm insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illudq; mandare monimentis, quèadmodum eos fecisse in exitu de Aegypto, quando mare Rubrum mirabiliter transierunt, diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Et quoniã diuinus vates superiore capite prædixerat liberationẽ Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædã & vmbra liberationis à peccato per Christũ, qui voluit suo sanguine lnere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, Deoq; gratias agẽtem. Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolymæ, quàm ecclesiæ catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt. Exo.15.

CAPVT XII.

ET dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus saluator meus: fiducialiter agam, et non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. Hauritis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa: Confitemini domino, & inuocate nomen eius, notas facite in populis adinuẽtiones eius. Mementote quoniam excelsum nomen eius. Cantate Domino, quoniã magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exultæ & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel. Exo.15. Psal.117. & 101.

EXPLANATIO.

Et dices in die illa.) Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt prophetæ. Ea autem, quæ sequuntur sunt ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago Domine, quoniam cum meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso mea peccata deleret. Merebar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autẽ in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Nõ solùm gratias agit pro liberatione, sed etiã pro calamitate. Vnde ait Iob. Beatus homo qui corripitur à Domino. Et Apostolus: Libẽter gloriabor in infirmitatibus meis. Et in psalmo dicitur: Iob.5. 2.Co.12.

Lætati

Psal.89. Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti: annis, quibus vidimus mala. Et meritò quidem: nam nihil est ad veram laudem illustrius quàm calamitas ipsa.

Hauriet is aquas in gaudio de fontibus aquarum.) Verba sunt ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius prophetæ omnes exhortantis, vt tẽpore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa, de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quã ego dabo ei, non sitiet in æternũ. Sed aqua quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternã, Et eodẽ capite eã aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primo quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielẽ: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. Secundò quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tempestiuorum fructuum copia exornato, à propheta regio comparatur. Tertiò quia sitim falsarum voluptatum extinguet, iuxta illud: Qui biberit ex hac aqua, quam ego dabo ei, nõ sitiet in æternum. Quartò quia ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticũ, quasi ignis exardescit. Dicitur autem aqua viua, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus, ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquã gratiæ, aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in psalmo: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ, quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. Ex illis hausérunt Apostoli veram erga Deum & homines dilectionem, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi contemptionẽ. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, sed dicet eum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen sitiet in æternum: satiabitur enim, vt dicitur in psalmo, cùm apparuerit gloria Dei. Cùm enim è vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriã euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges dari gratiã veniẽtibus ad Christum, & seipsos disponentibus: faciẽti enim

Exec.36.
Psal.1.
Ioan.4.
Eccle.9.
Psal.45.
Cant.4.
Gal.6.
Psal.16.
Ioan.7.

enim quod in se est, Deus non denegat gratiam. Et Esaias, Omnes inquit, sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. Et D. Ioannes in Apocalypsi: Qui sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarē aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturū se esse promittit, cōtemnimus, & omni studio ac labore ad mūdi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam letalemq; labore emptam quærimus, ad eamq; inflammati auiditate traducimur: fontem autē illum gratiæ & vitæ, summū & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & contemnimus. De mūdi aqua scriptum legimus in Ieremiæ Lamentis: Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est, labore emimus. Aquam turbidam, & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatē & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite suarū visionum ita dicens: Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te dominum Deum tuum. Et in eodē capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitudinē iis verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderūt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus: inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte. Non dixit propheta: Haurietis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ & donorum multitudinem, vt nos ad admirabilem Dei magnificentiam, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Haurietis aquas de fluminibus Babylonis, aut Aegypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio prætereundum verbum hoc cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim haustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur,

Infrà 55. Apoc. 22

Thren. 5

Simile

ueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alii euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modò pleni erant, circũ uoluta rota euacuantur: qui nunc sursum ascendebant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite Ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omniũ conijciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lętitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiserant, alii adepti sunt: nam sine damno vnius diues alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alii euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiũtur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maxime desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summisque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pii & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugiterque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætique exhauriunt. Nã non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarumque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Hauritis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.

Et dicetis in die illa confitemini Domino.) In tempore illo omnes se inuicem incitabunt, vt repudiata idolorum superstitione, Deum laudent, & inuocent, ad eumq; vota faciãt. Aspicis hic Christianorum esse alios ad virtutem cohortari: capitur hic confiteri pro laudare.

Notas facite in populis adinuentiones eius.) Hoc est Annũtiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem.

lem. Idcò subiungit: Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.) Verba sunt prophetæ ecclesiã alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare ecclesia catholica, quę Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israel, sed quoniam magnus in medio tui. Ac si diceret: Ille, qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitamq; inopem ab omni seculi apparatu remotissimã sectabitur, magnus est, verus cœlorum terrarumque effector & moderator. Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorẽ depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur Christũ in medio inueniri. Nam quemadmodum sol est in medio planetarum constitutus, mediamque regionem obtinet tanquam dux. & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splendore, vt cuncta luce sua lustret & cõpleat: sic sol ille iustitiæ Christus Deus noster voluit in medio hominum apparere, vt hominum mentes erroribus implicatas, tenebrisque circumfusas illustraret. Et vt esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, quasi stella matutina in medio nebulæ. Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliandum. Et ob eam causam eum diuus Paulus reconciliatorem Dei & hominum appellat. Quod volens significare diuus Ioannes, Venit, inquit, Iesus, & stetit in medio, & dicit discipulis suis: Pax vobis. Tertiò stetit in medio, vt omnes eũ viderent, & vt ostenderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quàm diuitibus, gentibus quàm Iudæis, nõ enim exceptor est personarum Deus, vt in decimo capite Actorũ, & multis aliis in locis diuinæ literæ cõmemorant. Tu verò si Christum imitari voles, extrema fuge, media sectare: quoniã in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere existimo, quibus est demandata cura regẽdi. Vnicũ in vrbe horologiũ debet esse in me-

Simile. Eccl.50. 2.Cor.5. Ioan.20. Similitudo.

in medio collocatum, vt possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbis, illis solùm proderit, quos iuxta se habuerit. Cùm autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, vt ab omnibus cõmunicetur? Vt enim fons ille est mognopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circumquaq; participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacisque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum meritò consequetur, nomen suum ęternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternamque beatitudinem tandem perueniet. Centrum nisi in medio sphęræ esse non potest: ab eo enim ad circunferentiã omnes lineæ ductæ sunt æquales. Quid est respublica nisi sphæra? Quid est populus nisi circunferentia? Quid est princeps nisi centrum in sphæræ medio constitutum, à quo omnes iustitiæ actiones debent erga populi circunferentiam in mediocritate & æquabilitate cõsistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnumq; labefactet & scindat, quàm principis aut præsulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtẽperat, perniciem reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophõ in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur, vt sibi ipsi morem gerat, suisque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerũt, in fœlicitate degãt. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fueritque instar centri in medio constitutus.

Altera similitudo

Tertia similitudo.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.) Pro Saluatore est in hebraico haiexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim: Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eã causam Pagninus vertit: De fontibus salutis. Et cap. 49. huius prophetæ, vbi est in hebraico idem vocabulum, vertit interpres noster: In die salutis. Vocat enim Esaias tẽpus Christi diẽ salutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti: In tẽpore Saluatoris. Christus enim in literis diuinis appellatur Saluator, salus

ſalus & ſalutare Appellari Saluatorem indicat, eius nomen Iexua. Dixit enim angelus Ioſeph viro Mariæ ſanctiſſimæ, vt eſt apud Matthęum capite 1. Vocabis nomen eius Iexua, pro quo interpres Græcus poſuit hoc nomen Ἰησοῦς: Latinus verò, Ieſus. Aſſerunt enim graues authores Diuum Matthæum literis hebraicis euangelium ſuum ſcripſiſſe: & Diuus Hieronimus ſe illud ab euangeliſta hebraicè ſcriptū oculis ſuis aſpexiſſe teſtatur, & hoc idem nomen Iexua eſt in titulo crucis ſcriptū, qui Hieroſolyma Romam adductus, fuit poſitus in templo ſanctæ crucis in Ieruſalē, vbi hodie cuſtoditur, & oſtenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui. Quanquā ob temporis vetuſtatem eum nō integrè legere potuerim. Volens autē angelus oſtēdere hoc nomē ſignificare Saluatorē, ſubdit ſtatim: Ipſe enim ſaluū faciet populum ſuū à peccatis eorū. Dauid alloquens Chriſtum dicebat in pſalmo: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus. Et in alio vocat eum ſalutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, & ſalus mea, quē timebo? Et Eſaias in hoc noſtro capite eū ſaluatorē & ſalutē vocat. Ecce Deus ſaluator meus, fiducialiter agam. Et paulò pòſt: Et factus eſt mihi in ſalutem. Appellari autem ſalutare indicat propheta dicens: Quis dabit ex Syon ſalutare Iſrael? Hinc illa ardentis deſiderij precatio: Oſtēde nobis Domine miſericordiā tuā, & ſalutare tuum da nobis. Hoc eſt ſalutare illud de quo dicebat alio in loco noſter Eſaias: Et videbit omnis caro ſalutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum ſentētiā locum illum citat D. Lucas, pro quo cōmunis verſio habet: Et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutū eſt. Hoc intelligens iuſtus Simeon pias illas charitatiſque plenas voces emiſit: Nūc dimittis ſeruū tuū Domine ſecundū verbū tuū in pace: quia viderūt oculi mei ſalutare tuū, quod paraſti ante faciē omnium populorum. Eſt quidem Chriſtus ſaluator, qui nos ſaluos fecit: eſt ſalutare, quia ſeſe obtulit pro nobis ſeipſum in cruce immolans, vt facinora impia noſtra ſuo puriſſimo ſanguine deleret. Eſt igitur medicus & medecina & ipſa ſalus noſtra, animarū noſtrarū fœlicitas, & ſummū atque ſempiternū bonū. Hoc fuerat in Ioſeph quondā adumbratū, qui cùm terrā ab immanitate famis excidio liberaret, fuit ſaluator mūdi appellatus, vt ca. 41. Geneſis ſcriptura cōmemorat. Etſi enim dicūt nōnulli verba hęc, quę ibi ſcripta ſunt, tſaphnath paaneha, arcanorū

Pſal. 24.

Pſal. 26.

Pſal. 52.

Pſal. 84.

Infrà 40.

Luc. 3.

Luc. 2.

repertorē ſignificare, tamen nō rectè meo quidē iudicio iudi
cāt. Nam hęc verba nō ſunt hebraica, ſed Aegyptia, & vt au
thor eſt D. Hieronymus in queſtionibus hebraicis, mūdi ſal-
uatorē ſignificant. Cùm Ioſeph fratres ſuos quęreret, fuit ab
eis venditus, & poſteà mundi ſaluator vocatus. Quæ poteſt
Gen.37. eſſe apertior Chriſti figura? Quis eſt hic, qui nos querēs fuit
venditus, & crudeliſſimis cōtumeliis affectus, noſq; ſuo ſan-
guine redemit, niſi Chriſtus, noſter verus ſaluator & redēp-
tor, qui nos à morſu antiqui ſerpētis eripuit? Hunc poſt Ada
mi peccatū promiſit Deus eſſe dęmonis caput cōtriturū, vt
in 3. cap. Geneſis litęrę diuinę ſignificant. Nec audiendi ſunt
Iudæi, qui verba illa ad Chriſtū referri impudenter negant.
Nā Hieroſolymitana paraphraſis, quā ipſi magnoperè vene-
rantur, hūc locum de Chriſto interpretatur. Vbi enim noſtra
verſio habet: Et ipſa conteret caput tuū, & tu inſidiaberis cal
caneo eius, habet illa in hunc modū: Et erit, quando filij mu
lieris operā dabunt legi, & fecerint præcepta, tunc ſtudebūt
conterere tibi caput & occidēt te. Cùm verò pręcepta legis
derelinquerint, nec præcepta ſeruauerint, tu operā dabis, vt
mordeas eos in calcaneis eorū, & ita noceas eis. At filij mu
lieris habebunt remediū, tibi verò ſerpenti nullū remedium
erit futurum enim eſt, vt amoueant morſum, qui factus eſt,
in calcaneo, in fine dierū, in diebus regis Meſſię. Hęc in Thar
go Hieroſolymitano. Vbi vides ſalutem & redemptionem
fuiſſe ad Chriſti tempus expectandā, qui eſt ſalutare, & ſal-
uator noſter. Hunc deſiderabat egregius ille patriarcha Ia-
Gen.49. cob, quando ad exitiū vitæ vocatus dicebat: Salutare tuum
expectabo Domine. Vbi Thargum Hieroſolymitanū ita ha-
bet: Dixit pater noſter Iacob: Nō expecto redemptionē Ge-
deonis filij Ioas, quę eſt ſalus tēporalis, neq; redemptionē Sā
ſonis quę eſt ſalus trāſitoria: Sed expecto redēptionē Chriſti
ſiue Meſſiæ filij Dauid. Hactenus Thargū. Hic ſaluator, quē
Deus ſtatī poſt primorū parentū noſtrorū peccatū promiſit,
cuius Ioſeph imaginē geſſit, quē patriarcha Iacob venturū
in nouiſſimis diebus expectabat, eſt Chriſtus deus noſter, quē
Habacuc propheta cap. 3. Ieſum, hoc eſt, Saluatorē Domi-
num atq; Deū appellat dicens: Ego autē in Domino gaude-
bo, & exultabo in Deo Ieſu meo. De eo ait in hunc modum
Zach.9. Zacharias: Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem.
Matt.12. Ecce rex tuus veniet tibi iuſtus & ſaluator ipſe pauper. Quę
locum Matthęus & Ioannes de Chriſto interpretātur. Eodē

modo Esaias, Rorate, inquit, cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet Saluatorem. Lege diuinam scripturam, reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inuenies Messiam Saluatorem appellatum. D. Augustinus lib. 18. ciuitatis Dei capite 33. asserit se vidisse librũ Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam sibyllæ tali ordine & artificio, vt literæ, quæ erant in carminum capitibus, hęc verba continerent: Iesus Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Christum esse salutare, salutem, & saluatorem, de quo hic ait Esaias: Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris, Poteris per has aquas baptismum intelligere, iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebeccã sponsam Isaac ecclesiæ imaginem gerentem, quæ, vt verbis vtar Augustini, nisi ad aquam baptismatis veniisset, Christo sociata non esset. Ioan. 17. Infrà. 45. Gen. 24.

Argumentum Capitis XIII.

VAticinatus fuerat Propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudæorum Populo à Chaldæis inferendas. Nunc prædicit calamitatẽ & euersionem Babyloniis imminentem, quos Cyrus Persarum rex bello superauit, & in seruitutem miserrimam adduxit. Voluit Deus vt non solum Esaias, sed alij etiam ciues Babyloniorum excidium, eorumque imperij florentissimi vastitatem prædicerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi, videntes homines flagitiosos pœnas suorum facinorum persoluere: non quòd insultent eorum ærumnis, sed quòd aspiciãt gloriam Dei laudibus celebrari, impiosque homines à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum humanarũ varietatem, imbecillitatem, & inconstãtiã, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtutum ornamentis excolentes, diuinisque opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præsidio collocemus.

CAPVT XIII.

ONus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signũ, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium. Vox sonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum

præcepit militiæ belli venientibus de terra procul, à summitate cæli dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. Vlulate, quia prope est dies domini, quia vastitas à domino veniet. Propter hoc. Omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum. Ecce dies domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea: quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbi mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. Preciosior erit vir auro: & homo mundo obrizo.

Nahu.2.
Ezec.32.
Ioel.2.
Mat.24.
Mar.13.
Luc.21.

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.) Hoc est, sequitur vaticiniũ Esaiæ annuncians calamitatem Babylonis, Prophetia quæ afflictionem prædicit, onus appellatur: hic autẽ prædicitur imperij Babyloniorũ excidiũ, Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Geneſis ſcriptũ legimus. Cùm enim Babylon ſit idem quod confuſio, non poterat non eſſe primi regni caput & principiũ: regnãdi nanq; appetitus omnia cofundit. Satis eſt enim perſpectum & exploratum, eò adduci pleroſque, vt eos ordinis atque iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in regnorũ, honorum, atq; potentiæ cupiditatẽ inciderint. Appellata eſt hæc vrbs primò Babel ob linguarum confuſionẽ. Sermo nanque eorũ, qui turrim ædificabant, confuſus eſt, & in varia linguarũ genera diſtractus. Poſtea fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerumq; geſtarũ gloria florentiſſima. Huius rex Nabuchodonoſor obſedit Hieroſolymã, & tãdẽ vicit. Cùm autẽ Sedechias iniquus Iudęorũ rex ſe in fugam coniiceret, cõprehenſus eſt ab exercitu Chaldæorũ, & adductus ad Babylonis regẽ, qui ei oculos abſtulit, eumq; catenis aſtrictum adduxit Babylonẽ: vbi habitabat, ſed eã nõ videbat: Omnes enim qui ſcelere & maleficio paſcuntur, à diabolo obcęcantur, & peccatorũ catenis vincti relicta Hieroroſolyma Babylonem transferuntur, à viſione pacis ad mundi confuſionẽ traducti. Cùm autem ſint in medio mundi, ipſum mundũ nequaquã vidẽt. Si enim homines flagitioſi, ſceleruṁq; maculis

Gen.10.

culis cõtaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærũnas aſpicerent, fieri nõ poſſet, quin ab eo diſcederent, & in pacis ac tranquillitatis viſionẽ ſe conferrẽt, vt illuſtrẽ nominis claritatem, gloriamq; ſempiternã cõſequerentur. Euertit ergo Babylon Hieroſolymã. Sed poſteà ipſa Babylon fuit à Perſis & Medis euerſa, eiuſq; imperiũ labefactatum, & penitus conuulſum. Hanc Babyloniorũ afflictionem ait Eſaias ſe oculis aſpexiſſe. Sed intelligamus hoc. Nónne tu ſancte vates eras Hieroſolymę, cùm hæc intueri aſſerebas, literiſque cõſignata mandabas monimentis? Qui igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tã ingenti ſpatio à Hieroſolyma diſtantis? Si diceres Babylonios ſuæ ciuitatis pondus aſpicere, nulla videretur eſſe dubitatio. Sed tu aſſeuerãter affirmas te, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatẽ reuocare rationẽ, videbimus apertiſſimè non ſolùm Eſaiã, ſed omnes Hieroſolymã colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis põdus nequaquã vident, ſed ſolum illi qui Hieroſolymę morantur. Quid per Babylonẽ niſi mundus, quid per Hieroſolymã niſi animi ſecuritas & quies ſignificatur? Solùm illi qui mentis trãquillitate gaudent, qui ſunt in viſione pacis, hoc enim ſonat Ieruſalẽ, qui in Sione, hoc eſt, in ſublimi contẽplationis ſpecula ſunt conſtituti, qui humana contẽnunt, & ad cœleſtia ardenter aſpirãt, vident mundi põdus, laborẽ, & calamitatẽ. Vt enim oculus corporis videre nõ poteſt, niſi ſit interiecta aliqua diſtantia inter ipſum & obiectũ, ita illi qui in mundo ſunt ipſum mundum non vidẽt, quoniã nullũ eſt inter eos & mundũ interuallũ. At qui extra mundũ ſunt, ipſum ipſiuſque labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui aquã ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non ſentit, quandiu hydria ſiue lebes ex imo putei per aquã eleuatur, cùm autẽ eſt extra aquã, eius onus ſentit, qui plenũ lebetẽ vſq; ad ſummitatem pertrahit. Itaque nõ ſentiretur pondus aquæ, dum eſt intra aquam. Sic non perſpicitur pondus mundi intra mundũ. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perſpicies. Qui Hieroſolymæ habitabant, Babylonis miſerias intuebãtur: ipſi verò Babylonij nõ miſerias, ſed mundi gloriã reſpiciebãt. Nabuchodonoſor vidit in ſomniis ſtatuã ſublimẽ, quę mũdi gloriã ſignificabat, vt eſt apud Danielẽ prophetã. Perpẽde obſecro. Qui Babylonẽ colũt nõ eius laborem,

Simile.

Simile.

Dan. 2.

borē, sed eius gloriā considerant. Sed ea gloria inanis est, & fallax, neq; glorię quidquā habet, præter nomē, & imaginē. Et ob eam causam non dicitur rex Babylonis gloriam, sed gloriæ statuam, aut simulachrum, siue figuram vidisse.

Id significare volens Diuus Paulus: Præterit, inquit, figura
1.Cor. 7. huius mundi. Non dicit: Præterit substantia huius mundi. Sed figura. Mundi enim opes, gloria, potentia & cætera alia huiusmodi res, sed rerum figuræ appellanda sunt. Illud est præterea considerandum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam statuam non vidisse, sed somniantem. At Esaias somno solutus & acriter vigilans, onus Babylonis aspexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, esse arctissimo somno sepultos: debereque talem visionē somnium potius appellari, quàm visionē: eos verò qui mundi vanitates, dolos, miserias, labores, & ęrumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Super montem caliginosum leuate signum.) Per montem ca
Ier. 51. liginosum intelligit Babylonem. Ieremias ait: Leuate signū super muros Babylonis. Vbi hanc eius euersionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte sita sit, sed ob eius superbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie sita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili murorum crassitudine & celsitudine admirabili, vsque adeò celebris, vt sit appellata miraculum mundi, vt multi referūt authores, & inter ea, quæ veteres scriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuisse autem cōditam à Semiramide asserit Strabo. & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literā hæc sunt verba: Chaldęæ gētis caput Babylon est, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Assyrij, & Mesopotamij in Babylonię nomen transierint. Esaias appellat eam hoc in loco montem caliginosum & tenebris circumfusum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam causam caliginosa dicitur, quia cùm esset in loco campestri sita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obscurabatur. Vel fortasse alludit ad summum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Est ergo sensus. Leuate vexillum vos ô Persæ & Mædi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc signo vocantes. Fieri enim solet militum vocatio

vocatio vexillo, & voce & eleuatione manuum. Vel leuate signum, hoc est, figite vexillum vestrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum solent facere victores expugnatis vrbibus. Potest hoc spiritualiter ita explanari: vos ô apostoli mei, & viri apostolici, conspirate contra Babylonem, pugnate contra mundũ, eum vincite, & expugnate: est enim mundus mõs caliginosus, vbi nulla est humilitas, nulla lux, sed omnia superbia, & tenebris cooperta. Extollite signum, hoc est, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate euangelium, leuate manum, hoc est opus, nõ solum verbis, sed etiam operibus docentes. Hoc signum crucis dixerat propheta cap. 11. leuandum esse in nationes à Christo ad Israelis profugos congregandos Sap. 11.

Et ingrediantur portas duces.) Hoc est principes & optimates Medorũ intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò pòst: Ecce ego suscitabo super eos Medos. Vocat eos Dominus sanctificatos, quia illis tanquàm suę iustitię ministris Babylonios euertebat. Chaldæus Paraphrastes pro sãctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiã ipsum Nabuchodonosorem appellat Deus seruum suum, quia eo tanquã seruo præuaricatricem Hierosolymam delebat. Dicens autem, Fortes meos, & exultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viribus, sed Dei potentia tã munitum regnum deleuisse. Spiritualiter per duces intelligit Apostolos, per euersionẽ Babylonis euersionẽ peccati. Fuit enim mũdus Apostolorũ prędicatiõe labefactatus & victus, hoc est, infidelitas deleta & cõfusa. Id fuerat anteà in Iericho adumbratũ, cuius muri ad sonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ sonat lunam, mundus est, modò crescẽs, modò decrescens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla est firmitas, nulla securitas, nulla constantia: sed qui modo eclipsim patiebatur, statim fulget splẽdore: & qui nũc splendebat, radiisq; micabat, subitò obscuratur, & in caligine prosternitur. Quid est ad turbarum sonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altissima mœnia, nisi apostolorum prædicatione huius mundi elationem, & superbiam labefactari, & funditus euelli? Ier. 25. Iosue 6.

Vox multitudinis in montibus.) Verba sunt Prophetę quasi dicentis: Videor mihi audire strepitum, & clamorẽ exercitus in montibus. Venient Persę & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum scelera sic volebat, vt ait Propheta,

præcepisse dominum exercituum militiæ belli, hoc est, militibus vt euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à summitate cœli, hoc est, à regionibus vsque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per summitatem cœli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac si dicat, venient gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ sub cæli verticibus vitam degunt.

Dominus & vasa furoris eius.) Hoc est, veniet ad vastandam Chaldæam dominus afferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicis hic iniquos homines esse aliquando diuinæ iustitiæ ministros

Vt disperdat omnem terram.) Subaudi Babylonis. Quod si hoc existimant posse ad diem iudicij referri.

Vlulate quia prope est dies Domini.) Alloquitur Chaldeos, vt clament, & vim fundant lachrymarum, suam calamitatē deplorantes, neq; de ea dubitent, cùm Deus eos vastaturus aduenerit. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus dissoluentur.) Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorum manus reddātur flaccidæ & trementes, & animus langueſcat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore instar parturientium, tenebitque eos pauor stupidos & trepidantes.

Facies combustæ vultus eorum.) Hoc est præ pudore erunt vsque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel forasse tali morte sunt interfecti. Potest verti: Facies rubentes vt flamma vultus eorum. Quod priori fauet expositioni.

Ecce dies Domini crudelis.) Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram suam in Chaldæos significare.

Quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum.) Id est, Erit tempus illud tristissimum. Nam tanti erit Babyloniorum clades, & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obscura vsque adeo videantur, vt sol sentiatur occultare suum fulgorem, & luna iam negare claritatem. Solet sacra scriptura tempus magnæ afflictionis tenebrosum appellare, vt apud Ioelem videre dicet cap. 3. & apud Matthæum 24. & aliis in locis per stellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per solē obtenebratū ortu suo regē Babylonis significat, qui in ortu suo hoc est, dū celebraret diē natalē suū, præ nimio dolore obstupuit, videns manū in pariete scribētē, vt est apud Danielē cap. 5.

Prophe-

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.) Sensus est: In prælio illo & euersione Babylonis, nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Persarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & pretiosum offeratur. Vel sic: In illa Chaldæorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, vt qui remanserint rari videantur. Preciosum enim dicitur quod rarum est. sic in libro primo Regum capite tertio scriptum legimus: Sermo Domini erat preciosus in diebus illis: hoc est, rarus. Obrizon est aurum purgatum & optimum.

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quasi dimula fugiens, & quasi ouis, & non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit cadet in gladio. Infantes eorũ allidentur in oculis eorũ: diripientur domus eorũ, & vxores eorũ violabuntur. Ecce, ego suscitabo super eos Medos, qui argentũ non quærant, neque aurũ velint, sed sagittis paruulos interficiant, & lactantibus vteris nõ misereantur, & super filios non parcent oculis illorum. Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum, sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham. Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem & generationem: nec ponet tibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & sirenes in delubris voluptatis. Prope est vt veniat tempus eius, & dies non elongabuntur. Psal.13. Gen.19. Iere.50. Ezec.16. Oseæ 11. Amos.4.

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.) Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terraq; è suo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandum, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse montes conturbatos. Hac superlatione significauit Dauid psalmo 17. furorem vehementem, quo Deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. Commota est, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & cõmota sunt, quoniam iratus est eis. Vel intellige reuera hæc ita euenisse in Babylonis euersione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus dẽsissimis, procellis, & fulguribus omnia concuterentur, & ter- Supra 4.

terrarum sola essent horribili terræmotu vehementer conquassata: vt qui creatorem suum offenderat, res creatas aduersus seipsos sentirent. Aequum enim est, vt creaturæ iram sui creatoris suo modo cognoscere testentur, in eiusque contemptores irruant, & impetum faciant. Insanus est & insipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas Deus ad vltionem inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ testantur. Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Id significare voluit Moyses, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram. Ibi enim hoc nomen Elohim apposuit, quod significat Deum vt iudicem & vltorem, ac si diceret: Ipse qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempore extremi iudicii, quando elementa, quæ vt homini seruirent, creata fuerunt, videntia hominum scelera & facinora, eorumque aduersus Deum nefarias iniurias, inferent ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum: insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacessebant, vindicantes. Hoc declarauit apertissimè Christus apud Lucam dicēs: Erunt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium. Quod etiam Matthęus & Marcus literis mandarunt.

Luc. 12. Mat. 24. Mar. 13.

Et erit quasi damula fugiens.) Milites externi, quos Babylonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euersionis fuerint apud Babylonios inuenti, fugient à conspectu Medorum & Persarum, veluti fugere solet damula aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed vnusquisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur. Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obiiciet, & vita priuabitur.

Infantes eorum allidentur.) Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicēs in psalmo: Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionē tuā, quā retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petrā. Prædicit enī in eo psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersionē per Cyrū.

Psal. 136.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.) Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sęuitia incensi, vt aurum ac argentum contēnere vi-

de-

deuentur, dummodò se sanguine hostium satiarent.

Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem.) Babylon fuit euersa, & nunquam reædificabitur: nam ea ciuitas quæ posteà ædificata est, non in eodē solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, vt refert Strabo lib. 15. geographiæ. Loquimur hic de ea Babylone, quæ est in Chaldæa, non de ea quæ est in Aegypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabiæ contribuit. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

Nec ponet tibi tentoria Arabs.) Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solēt ibi domiciliū cōstituant. Arabia deserta est Chaldææ vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant sua tentoria secū ferentes, & deserta peragrātes. At neq; illi neq; vlli alij pastores in loco vbi fuit Babylon requiescent præ horrore ruinarū, & metu horrendorum animaliū ibi habitantiū. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiā possumus hoc sic explanare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est, in mundi cōfusione. Qui enim ibi morātur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiusq; cōfusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicēdi sunt. Hæ sunt bestiæ illæ, quas Deus ad mōtē Sina occidere prohibebat, vt Moyses in Exodo memoriæ prodidit. Est enim sacra scriptura altissimus mōs, quò si quis accedat in hominis figura vitā beluinā degens, lapidibus interficitur, & pro vita quā ibi poterat inuenire, pernicie sibi machinatur. De iis dicitur ī psal. Ne tradas bestiis animas cōfitentes tibi. Bonus pastor habitat Hierosolymæ, in visione pacis, & in Sione, hoc est, in sublimi diuinæ cōtemplationis specula. Domus verò Babylonis bestiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterūt sonum, siue clamorem, & meritò quidem: nam mūdus plenus est clamoribus. Nulla ibi est quies, nulla trāquillitas, sed qui locus securitatis plenissimus esse deberet, ibi turbulentissimæ tempestates existunt. Exo. 19. Psal. 73.

Habitabunt ibi struthiones.) Struthio est auis corpore magno & graui voracissima admirabilisq; naturę. nam omnia quæcunque deuorat, sine delectu concoquit, vt refert Pli-

Plinius libro 16. cap. 1. Appellatur à Lusitanis Ema. Per strethiones intelligũtur homines ventri diditi & crapulæ, quorum, vt ait Apostolus, Deus venter est.

Philip. 3. *Et pilosi saltabunt ibi.*) Id est, animalia pilosa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiusmodi animantia.

Et sirenes in delubris voluptatis.) id est, In locis, vbi fuerant aulæ voluptuosæ, habitabunt sirenes.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIII.

Super montem caliginosum.) In hebraico est: Super montem nixpæh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis causa est, quia hæc dictio nixpæh, potest deriuari à verbo, xaphah, quod significat eleuare, quam rationem secutus est Pagninus & nonnulli alij. Et potest esse à verbo naxaph, quod significat impellere. Vnde næxæph significat noctis initium, quòd tunc tenebræ impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio nostra nixpæh rem obscuram, tenebrisque coopertam significet. Quam significationem secutus est noster interpres. Paraphrasis chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacificè. Hoc est, Super Babylonem ciuitatem munitam, suæque fortitudini fidentem.

Et pilosi saltabunt ibi.) In hebræo est vseirim saltabunt ibi. Septuaginta habent: & dæmonia saltabunt ibi. Eodem modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hæc habetur capite decimoseptimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit: Nequaquàm vltrà immolabunt hostias suas dæmonibus. Quidam existimant esse Satyros. R. Dauid existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. D. Hieronymus putat esse dæmonia, quę mihi sententia magis placet. Existimo tamen eos dæmones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorũ apparent. Nã sear pilum significat, sair verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircũ de capris immaculatum.

Et respondebunt ibi vlulæ.) Pro vlulis est in hebraico iim, quam dictionem aiunt nonnulli catum syluestrum significare, quamuis etiam vlulam significet. Est autem vlula auis à fletu denominata, quòd semper vlulet & fleat, quæ nocte tantùm videt. Et cum semper vlulet, non vult tamen ab vlu latus

latus causa discedere. Hæ sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen seiungi nequaquam volũt. Hi non solùm lucem non vident, sed eam detestantur, in rebusque spiritus, atque in ipso virtutis splendore tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotiis labyrintho inextricabilioribus ipsi'que tenebris obscurioribus lynceos oculos habentes perspicuè videns, & minutissima quæque intuentur, imò ipsis tenebris oblectantur. Hæ aues viuæ & struthiones à Domino in Deuteronomio prohibẽ tur propter ea, vt ait contra Iulianũ D. Cyrillus, quæ significant. Spiritualis enim lex non solùm in aperto verborum sensu, sed in mystico etiam consistit. Deut. 14

Et sirenes.) In hebraico est, vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ sirenæ, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes sopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirẽt. At Vlysses aures suorum sociorum clausit, ne earum cantũ audirent, seque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirenæ illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illisque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauisque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ summæque beatitudinis portum accedamus. Has sirenas ait diuinus noster vates in delubris voluptatis, hoc est, in aulis principum habitare. Poteris harum pestilẽtium sirenarum nomine blandas lasciuasq; poëtarum voces intelligere. Sed omnium pestilentissimæ sirenæ sunt hæreticorum dogmata carnis libertatem asserentia. Pro sirenis verterunt Septuaginta hericios. Est autem hericius animal setis horridum, cutem habens foris asperam, intus verò lenem. Tales sunt nonnulli principes & præsules, in alios austeri & truculenti, in seipsos verò lenes & mites. At præsul verè Christianus ait cum Paulo Apostolo. Castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo, ne fortè cum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar. Similitudo. 1.Cor.9.

Argu-

Argumentum Capitis XIIII.

Consolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exulãtem. Vaticinatur reditum suum ab exilio & misera captiuitate. Prædicit Babylonis afflictionem, eiusq; superbissimi regis interitum, atque pœnas sempiternas, & Palæstinorum excidium, luctuosamque calamitatem.

CAPVT XIIII.

Miserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet, super humũ suã: adiungetur aduena ad eos, et adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos. Et erit in die illa: cùm requiem dederit tibi Dominus à labore tuo, & à conclusione tua, & à seruitute dura, qua antè seruisti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. Infernus subter te conturbatus est in occursum aduentus tui, suscitauit gigantes: Omnes principes terræ surrexerũt de solijs suis, omnes principes nationũ. Vniuersi respõdebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.

EXPLANATIO.

Miserebitur enim.) Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suũ magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdræ librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam prophetas, vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur dominus Iacob, Intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuũ Deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem, cuius reliquias inquit esse à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, seq; ad Ezechiã con-

Agg. 1. Zach. 1.

cõtulerunt, qui postea cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: Ecce ego assumam filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel. Ezec. 37.

Adiũgetur aduena ad eos, et adhærebit domui Iacob.) Veniẽt cum Iudæis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero Deo adhærebunt.

Et tenebunt eos populi.) Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram scripturam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorificè tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Consydera rerum vicissitudines & varietates, Deiq; immensam pietatẽ.

Et possidebit eos domus Israel.) Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebãtur. posteà nonnullos ex illis secũ captiuos asportabunt: iisq; dominabuntur, qui anteà ab illis tributa exigebant, eosque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonii, qui euaserunt, captiui, quorum nõnullos Hebræi à Persis emerũt, & secũ Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumẽto intelligãtur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone Apostolorum predicatione, mundi confusione, & idololatria vastata, miserebitur Deus Iacob, & eliget Israel, hoc est, saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentiũ multitudo, & verã fidem repudiata superstitione recipient, & cum Iudæis habitabunt Hierosolymæ, hoc est, in ecclesia à Iudæis & gentibus congregata, quæ eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, à quibus ante vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibique subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificium, sic solùm in Ecclesia catholica Deus verè colitur, extra quam nullum est nec votum, neque sacrificiũ Deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in ecclesia sumus, ad Deũ ardenter precationes ac lachrymas fundamus pro iis, vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilẽtes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur.

tur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymã, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, vbi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eosque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suæ immensæ pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.) Alloquitur propheta populũ Hebræorum ita dicens: Cùm reuersus fueris in patriam tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærũnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Qui fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplicabilis desierit extorquere tributum ab Israelitis, aliisque nationibus? Perijt tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte manstt victus, & foris eiectus, & mundi confusio euersa & idolorum cultus deletus, & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarii. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit.

Ioan. 12. & 14.

Contriuit Dominus baculum impiorum.) Hoc est, perdidit Deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cædebantur impii. De quo suprà dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Cædentem populos in indignatione.) Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiusque superbiam, & immanitatem.

Suprà. 10

Abietes quoque.) Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabitur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est.) Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuoque interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui

tui. Locus ille ſubterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuũ æternorum ſuſcitauit gigantes, hoc eſt, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & inſultarent, teipſum irridentes, tuamque potentiam in æternam miſeriam conuerſam ſubſannantes.

Et operimentum tuum erunt vermes.) Poterat verti: Plenus es vermibus. Quaſi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus quàm alius quicunq;. Tã terra eſt ea, quę in ſerico ac precioſo ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi ſacco continetur. Tam vermibus obnoxius eſt rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obſcuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis eſt omnium eadem miſeria, & imbecillitas. Id intueri deberent & ſecum ſæpenumero cogitare principes & potentes, qui ſui obliti alios contemnunt, ſuaque potentia & opum affluentia elati non exiſtimant ſe eſſe aliquando morituros. Et ij celeriter his falſis potentiæ & opum imaginibus ſpoliãtur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. Viperam ferunt exuſtam in cineremque conuerſam mederi eiuſdem beſtiæ morſui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & peſtilens, adhibe cinerem, & id in quod ipſum animal conuertitur, & ſanitatem conſequeris. Vulneratus es à ſuperbia, mũdi gloria, & potẽtia vipera venenoſa, habes animam tumidam, ac peſtifero morſu fauciam, conſidera cinerem, idq; in quod dilabitur & conuertitur vana mũdi potentia, & ipſe puluis erit promptum & ſalutare remedium, quo poſſis ad vitam reuocari. Et quemadmodum Naaman Syrus petebat ab Eliſæo onus terræ quam volebat ſecum aſportare, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ teſtantur, ne poſtea falſa gẽtium idola coleret, ſed repudiata ſuperſtitione ad Deum confugeret, & ſupplex accederet, ſic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinẽ, & à Deo diſcedamus, terræ ſarcinam in memoria collectam & conſeruatam ferre debemus, conſiderãtes, & animo ſæpenumero repetentes, eſſe nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectiſſimum, imo ipſam elementorum fæcem. Cùm autem homo ſit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil ſolam terram eſſe interiectam. Præterea cùm nos ſimus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, eſſe nos filios terræ, nepotes

Simile.

4. Reg. 5.

autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas. Hæc sunt nostra stemmata, & antiquæ familiæ monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nos tan
Eccl.10. quam oblitos nostri inuitat ecclesia, dicens: Memento homo quia cinis es & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, teque ipsum intueri, & penetrare. Resera ianuam, ingredere teipsum, qui à te longe abes, & aspicies totam domum cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa, ignoratio sui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & è media plebe, ac obscura progenie sumptis. Quoniam nulla est hac in re inter magnos & paruos differentia, Imo principes, diuitiarumque copia affluentes in acerbiores miserias sæpenumero incidunt, quod non solum veterum annales, & antiquitatis monumenta loquũtur, sed etiam nostra hæc tempora apertissimè testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebãt insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi. Vulneratus es, sicut & nos, nostri similis effectus es, & cetera quæ sequuntur. Quæ omnia diuinus vates tragicè scripsit, nõ quod sic facta fuerint, sed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione miserias, in quas inciderit insolẽtissimus tyrannus, describeret, & amplificaret, qui ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus fuit ad regionẽ illam terribilis horroris & cruciatus, æternarumque tenebrarum detrusus.

Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, & sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Nunquid iste est vir qui conturbauit terram, qui concussit regna: qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinctis eius non aperuit carcerem: Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir

in dom

in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis polluta, & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti, non vocabitur in æternum semen pessimorum.

Quomodo cecidisti de cœlo.) Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur, Tu ô Nabuchodonosor, qui in mundo viuens vsque adeò potens & glorioſus fuisti, vt esses fulgori Luciferi comparatus, quoniam modò in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, vt auderes dicere, tantam gloriam & potentiam te esse consecutum, vt in cœlum ascenderes, & ipsa Dei sidera tuis pedibus subiiceres. Lucifer est stella quædam appellata Venus, quæ discutit tenebras, & ardens ac micans radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna syderа Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt Dei appellare, vt montes Dei, cedros Dei, Niniuen ciuitatem Dei, hoc est magnam. Et ita interpretantur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, ventus magnus: & capite vigesimo tertio Princeps Dei es apud nos, id est magnus. Sed perpẽde regis superbiã, Non dicit: Inter astra Dei, sed super astra Dei exaltabo solium meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, cuæ fuit illi in statua, quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cùm autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini nominis imitatione consistere. Et quemadmodum non est laudabilis alcator, vt Plato grauiter ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, sed ille qui quocumque iactu commodissimè vtatur, nam fœliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissimè & sapienter ludere est in eius industria constitutum, sic non est vila laude dignus, qui rerũ humanarum affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quocumque vitæ statu eam viuendi rationẽ sequitur vt

Psal. 67. Psal. 70.

Dan. 2.

Simile.

actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter momenta officiorum omnium perpendat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monumentis mandentur ad memoriam posteri temporis sempiternam. Quemadmodum enim aleator, cui fœlix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiam suam ludum aliquando amisit: qui autem sinistram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam consecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiam & æternas miserias incurrentes, qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenumero obtinent, & post aquam ex vinculis corporum, tanquam ex carcere euolant æternam beatitudinem in patria consequuntur. Cæterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cùm esset angelus splendidissimus, se superbè extulit, & eam ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiam Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucam: Videbam Satanam sicut fulgur de cælo cadentem. Acsi diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectante decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quòd vobis dæmonia subiiciantur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per superbiã, vos ascendatis per humilitatem. Sed cùm angelus ceciderit, priusquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyses mandauerit literis hominis casum, angeli autem ruinã tacuerit. Ratio esse videtur, quia cùm hominis peccatum esset delendũ, hominumque genus Christi morte restaurandum, peccatum autem angelorum non esset dimittendum, voluit vir sanctus illud solum vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostenderet non esse necesse ex professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Luc. 10.

Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis.) Per montem testamenti intelligit templum Hierosolymæ, vbi testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quo populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hierosolymam, de qua dicitur in

psalmo:

psalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Psal.47.
Non enim solum cœlum desiderabat, sed templum sanctum, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras ò dæmon impudens? vbi erant tui labores, vt iam sederes? adhuc non laboraueras, & iam sedere volebas. Seraphim stant coram Deo volantes, & seruientes, & non sedent, & tu sedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, omnes sunt administratorij spiritus? Cur igitur in tantam superbiam deueniſti, vt velles non solùm sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinem altissimi vsurpare? Ero, inquit similis Altissimo. O superbiam inauditam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, Heb.1. quãdo suadẽs ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat: Gen.3. Eritis sicut dij scientes bonum & malum.

Ad infernum detraheris ad profundum laci.) Perpende Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eamque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyssi profunditatem proiicitur. Consideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo constitutus prosternatur. Vera est & infallibilis illa Christi Dei nostri sentẽtia: Omnis qui se exaltat humiliabi Luc.14. tur, & qui se humiliat exaltabitur. Vnde sanctissima illa Dei genitrix virgo canebat: Deposuit potentes de sede, & exal- Luc.1. tauit humiles.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur.) Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed inclinabuntur. Acsi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Considera regis Babylonis miseriam. Sic in libro Sapientiæ scriptum legimus: Iudicium durissimũ in his qui præsunt, fiet: Exiguo enim conceditur mi- Sap.6. sericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctis eius non aperuit carcerem.) Tanta erat Nabuchodonosor immanitate insignis, & inquinatus, vt eos, quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtuderet, vt nec cœlum nec lucẽ quidem aspicere possent.

Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria.) Sensus est: Omnes alii reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus es de sepulchro tuo, & auibus expositus. Et sepultis aliis,

quos tu occideras, tu solus insepultus iaceas. Ferunt Hebrei successisse Nabuchodonosori filium eius Euimerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium nolebant regē constituere, ipse filius extraxit de sepulchro patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas totidem aubus ex diuersis terris congregatis alligauit.

Descenderunt ad fundamenta laci.) Id est, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam disperdidisti.) Hoc est, Regnum Babyloniorum fuit ob tuā superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam. Nam non solùm principes & præsules obsunt quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plusque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius differui. Pro.29.

Non vocabitur in æternum semen pessimorum.) Hoc est, Memoria sceleratorū delebitur, & penitus obscurabitur. Euersa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius potentia irreuocabiliter extinguetur. Idcò subdit: Præparate filios eius occisioni. Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus si rerum gestarum gloria floruerint, vt virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiectam & obscuram è tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si se vitiis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, antiquæ familiæ clarissimum lumen extinguunt.

Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem herici, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Iurauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit: & quomodo mente tractaui, sic eueniet, vt conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum & auferetur

feretur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitaui super omnem terram & hæc est manus extensa super vniuersas gentes. Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz factum est onus istud. Ne lætetis Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Vlula porta, clama ciuitas: Prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntijs gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

Præparate filios eius occisioni.) Id est, parate vos ô Persæ & Medi vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgã super eos.) Minatur Deus Babylonis vastitatẽ.

Reliquij & germen & progeniem.) Id est, Perdam eas reliquias quæ ex præsio superstites euaserint, & filios & nepotes & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericij.) Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiæ aliæ colant. In Actis Apostolorum scriptum à Diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis subnixo, de cœlo in terram descendẽte, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò pòst D. Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit Deus, neminem immundum dicere hominem. Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demonstrari. Pharisæi & Sadducæi ob virulentam malitiam genimina viperarum appellantur. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contrà verò pij & innocentes viri oues & columbæ vocantur. Cùm autem Dominus diuitias huiusque cæculi curas comparet cùm spinis, sit autem hericius animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxta Diui Pauli sententiam inseruerunt se doloribus multis. Qui enim vt in eadẽ epistola ad Timotheũ dicitur, volũt diuites fieri, incidũt in tẽtationẽ, & laqueũ diaboli.

Act.10.

Luc.3.
Luc.13.
Matt.10.
Mat.13.
3.Tim.6.

Hi non muniuntur armatura Dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylō, hoc est, mundi confusio. Tales cultores continet mundus virtutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferens diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producētes. Est ergo diues auarus hericius, desertæ Babylonis habitator. Superiorē capite in fine hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præsules, quorum curis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta, & feris horrida, qui cùm sint delitiis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent.

Iurauit Dominus exercituum.) Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non vt putaui ita erit, &c.) Hic est horum verborum sensus. Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita eueniet, vt putaui & constitui. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic. Si non euenerit vt ego putaui, si Sennacheribum non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.) Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanā carnem ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suæ natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quæ montosa est: Ideò
Psa.124. dicitur in psalmo: Qui confidūt in domino sicut mons Siō, non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem, Montes in circuitu eius.

Auferetur ab eis iugum eius.) Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

Super omnem terram.) Intelligit Assyriam, & per omnes gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud.) Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excessit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

Ne lætetis Philisthæa.) Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securius in Iudæos perniciem machinari, quoniã rex qui in Iudæa succedebat, nempè Ezechias, erat iuuenis, quem existimabant posse facile superari. At multo aliter euenit, fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens Propheta ait Palæstinis, ne gaudio afferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrũ, & Ezechiam regulum, siue Basiliscũ, qui grauius nocet quàm coluber: & quoniam in aere necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. de Basilisco ita scribit Solinus cap. quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem longitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantum, vel aliorum animantium exitiis datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbicumque ferale sortitur receptaculũ. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aerem nulla alitum impunè trãsiolet, infectum spiritu pestilenti. Hęc Solinus. Eadem ferè scribit Plinius libro octauo capite vigesimoprimo. Quidam per colubrum intelligũt Oziam, qui afflixerat Palæstinos, vt habetur 2. libro Paralipomenon capite 26. per regulum verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libro quarto Regum cap. 18. licet videre

Et pascentur primogeniti pauperũ, & pauperes fiducialiter requiescent.) Cùm tu Philistæa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodum inopes successore pauperũ, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis conscios, nullaque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligant, quòd olim fuerint à Deo dilecti.

Et interficiam in fame radicem tuam.) Radicem Philisthææ appellat ipsos Palæstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse: Poteris per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmius magnates & potentes intelligere.

Vlula porta.) Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere,

exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos prophetæ nomine portæ, quò ipsi conueniebant, alloquitur, vt Philisthææ vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet.) Hoc est, à Ierusalē, quę est ex parte Aquilonaris Palæstinæ. Ac si diceret: A ciuitate Hierosolymæ veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philisthæa tam molestus erit, quàm fumus oculis.

Non est qui effugiat agmen eius.) Id est: Nullus se domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad prælū, nemo se excusabit. Vel sic: Nullus Palęstinus poterit euadere ab exercitu Esechiæ, eiusque furore declinare. Prior tamē interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: Et non erit solitarius in temporibus suis. Hoc est, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palæstinis.

Quid respondebitur nūtiis gentis.) Euersa Palęstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum gentium? Cum Palęstina maritima sit, mittebātur ad eā legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruatā, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spē suam collocauerant.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XIIII.

Quieuit tributum.) In Hebraico est, Quieuit madheuah. Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebręus significat. Estq; epitheton Babylonis, quę auro affluebat, quòd à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamen ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpres tributum

Sedebo in monte testamenti.) In Hebraico est: Sedebo in mōte modh, equod nomē significat testamētū, conciliū, ecclesiam, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solennitatem, ad quam multi conueniunt. Deriuatur à verbo iaad quod significat congregare, conuenire, constituere, pollicēri, despondere, & etiā testificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montē testamenti intelligi templū Salomon

Salomonis, in quo erat & docebatur testamentum Dei, hoc est, diuina lex, in explanatione ostendimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel consilij. Ac si diceret: Sedebo in monte Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi ter singulis annis, vbi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit: Sedebo in monte ecclesiæ, quod in idem recidit ἐκκλησία enim Latinè cœtus, seu concilium, seu congregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis constituti. Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte solennitatis. In quam significationem sumitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione. Et quod non sint, qui veniant ad solennitatem. Et quoniam in sepulchris omnes congregantur, significat hoc nomen moedh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite 30. vbi editio vulgata habet: Scio quia morti trades me, vbi costituta est domus omni viuenti: poterat rectè verti. Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui sepulchri omnis viuentis. Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quamuis enim in vita disparesvidean tur, in morte tamen omnes conueniunt. Thren.1.

Et descenderunt ad fundamenta laci. (Septuaginta interpretes habent: Ad fundamenta terræ, hoc est, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aspicis infernum esse in medio terræ costitutum.

Argumentum Capitis XV.

VAticinatur de euersione Moabitarum. Est quidem Moab ab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris scriptum legimus, conduxit Balaam ariolum vt maledi ceret Israeli. Fuisse Moab prouinciam inclytam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimo octauo. Et quoniam Moabitæ euersione & clade filiorum Israelis illata ab Assyriis & Babyloniis fuerunt magnopere delectati. Ideo merito fuerunt euersi ab ijsdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Prædicit autem Diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationem, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Num.22. Psal.57.

CAP.

CAPVT XV.

Nus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est murus Moab, conticuit. Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab vlulabit: in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. In triuiis eius accincti sunt sacco: super
Ier.48. *tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, descendet in fletum.*
Isa.15. *Clamabit Hesebon & Eleale, vsque Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi.*

EXPLANATIO.

Onus Moab.) Hoc est, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vastata Ar.) Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euersa est, cùm nemo fortasse esset de tã repentina oppugnatione solicitus. Moab fuit filius Loth, quẽ ipse nesciẽs genuit ex filia sua maiore, vt in li-
Gen.19. bro Geneseos narrat scriptura. Et eam ob causam appellatur ita: significat enim Moab à patre, non enim erubuit eius mater nomine filii incestum significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locũ sic interpretari, vt per Moab qui noctu in spelunca de incestu genitus est, eos intelligamus, qui à patre diabolo sunt, quibus Christus apud diuum
Ioan.8. Ioannem, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Quod non est de natura intelligẽdum, quasi dæmon impios creauerit, vnus est enim solùm creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æternus. Sed quemadmodum pii ac iusti viri filii Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, dedit potestatem filios Dei fieri, sic impij, ac mortiferis sceleribus contaminati filii dæmonis
Ioan.1. dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scriptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud
Ezec.16. Ezechielem dictum fuit Iudæis: Mater vestra Cethæa, & pater vester Amorrhæus. Vocantur etiam dæmonis filii, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi sunt, quos Esaias ait perire nocte: quoniam non solùm

lùm nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiã iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, spirituali vita priuati. De illis ait Apostolus in epistola 2. ad Corinthios scripta: Deus huius seculi excæcauit mẽtes eorum. Vbi D. Paulus diabolum appellat huius seculi Deum. Ita D. Cyrillus illum locum explanat, & cum eo D. Ambrosius. Nec est mirandũ, cùm Christus diabolũ, huius mundi principem vocet, vt est apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitas nocte periisse, quod etiam de Sodomitis scriptum legimus. Illis enim pereuntibus venit Loth in ciuitatem Segor, & sol illi ortus est. His enim qui se à peccatis seiungunt, & sceleratorũ familiaritatẽ relinquunt, moritur sol ille iustitiæ Christus Deus noster. Egredièti Iacob de terra sancta occidit ei sol, vt diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit. At cùm postèa reuerteretur, terramque promissionis introiret, ortus solis describitur. Illis oritur sol, eos illuminat Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendũt cœlestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, seq; tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, spe & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volẽs propheta eius calamitatẽ exaggerare ait esse nocte vastandã: quoniã ea, quę nocte fiunt, terribiliora sunt.

2.Cor.4.

Ioan.14.

Gen.19.

Gene.32.

Nocte vastatus est murus Moab.) Describit excidiũ Moab, cuius murus nocte fuit euersus. In sacris literis murus sumitur pro tutela & defensione, vt in libro primo Regum cap. 15. vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: Pro muro erãt nobis tam in nocte quàm in die, & aliis in locis. Ideò possumus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionẽ intelligere. Dormientibus enim ipsis in errorum, & prauitatũ nocte, perit eorum tutela, euanescit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna, quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmissimus, qui loco dimoueri nequaquam potest.

Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum.) Hoc est, Domus regia & tota vrbs Dibon ascenderunt ad idola, quæ erant in excelsis locis constituta, vt ibi sacrificarent, &

pro

pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolũ
1.Re.11. Moabitarum appellabatur Chamos, vt in 3. libro Regum diuina historia commemorat. & erat in arce Dibõ collocatũ.

Super Nibo, & super Medaba.) Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius calnitium.) Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus signum barbam radere, & capillos capitis euellere, aut saltem tondere caput.

In triuijs eius.) Triuium est locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire solent. Ostendit Propheta luctum non esse priuatum, sed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis solaria, & loca plana, quibus ipsi sedebant, & deambulabant.

Clamabit Hesebon) Hesebon & Eleale sunt Moabitarum vrbes insignes, quarum clamores & fletus dicit vsque adeò magnos esse, vt vsq; ad Iasa peruenirẽt, quæ est ciuitas immi nẽs mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticę regionis. Ostendit propheta summa & acerbissima esse Moabitarum lamenta

Super hoc expediti Moab vlulabunt.) Non solùm homines fragiles & imbecilli, sed etiam bellicosi, & armis accincti dediti tũc muliebrib⁹ lamẽtis ẽrũnas suas acriter deplorabũt.

Cormeum ad Moab clamabit, vestes eius vsque ad Segor vitulam consternantem: per ascensum enim Luith flent ascendet, & in via Oroniam clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interijt. Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vsque ad Gallim vlulatus eius, & vsque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine, plenam enim super Dibon additamenta. His qui fugerint de Moab leonem & reliquijs terræ.

Cormeum ad Moab clamabit.) Id est, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iustas ac debitas esse intueor, eorũ excidiũ deplorẽ.

Vestes eius vsque ad Segor.) Hoc est, Termini Moab extenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ præcationibus Loth seruata est, vt in libro Geneſis refert diuina scriptura. Appellatur autem hic à
Gen.19 Propheta vitula consternans, hoc est, trima propter luxuri-

am,

iam, & rerum abundantiã. Codices correcti habent ad mar ginem pro consternanti consternantem, hoc est, trium annorum, quæ est florens ætas in vitulis: Sic Ieremias Aegyptum vitulæ comparat ita dicens: Vitula elegans, ac formosa Aegyptus. Vel sumit vates vectes pro fortitudine: & potest litera sic ordinari: Euersa est vsque ad Segor fortitudo, & potentia Moab, quæ regio est ob eius fertilitatem, rerumque affluentiam vitulæ trium annorum comparata. Iere.46.

Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.) Sensus est: Sic erit terra Moab sterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ sunt amaræ & steriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim sonat pręuaricatores, de quibus dicitur in psalmo: Prævaricantes reputaui omnes peccatores terræ. Horum enim aqua, horum doctrina, quia alios incitant ad vitia, impia est, & sterilis, nihil habẽs viriditatis, nihil virtutis. Psal.118.

Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum.) Hoc est Moabitarum pœna respondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur capit. 25. Deuteronomij: Pro mensura peccati erit & plagarum modus. Sumitur hic visitatio pro afflictione, quemadmodum in psalmo: Visitabo in virga peccata eorum. Et capite 10. dixit vates noster. Quid facietis in die visitationis? Et Ieremias: Adducam, inquit, super Moab annum visitationis eorum. Psal.88. Sup.10. Iere.48.

Ad torrentem salicum ducent eos.) Hoc est, ad Euphratem flumen Babylonis, iuxta illud: In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra. qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter salices steriles & amaras. Quære in mundi confusione salutarem fructum, nullum vnquam inuenies. Psal.136.

Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.) Præ occisorum multitudine.

Ponam enim super Dibon additamenta.) Quæ sint hæc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immissurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, & reliquias, quæ enaserint. Poteris per leonem tyrannum intelligere. De hac visione vide Ieremiam capite 48.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XV.

Ascendit domus.) Potest verti: Ascendit domum. Ac si dicas

dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatũ. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Vectes eius vsque ad Segor.] Pro vectibus eius est in Hebraico ita, bericheha: verbum barah significat fugere, vt 2. Regum decimotertio: Porrò Absalom fugiens abiit. Vnde nomen toarberiach significat fugitiuum & profugũ, Idcò potest verti. Fugitiui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab, fugient in Segor. Sed quoniã ciriach significat vectem, vt Iob 38. Et posui vectem, transtulit noster interpres, vectes eius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solùm liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite 26. explanauimus.

Argumentum Capitis XVI.

ORat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum, quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob earum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Mitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnõ. Ini consiliũ, coge concilium, pone quasi noctem umbrã tuã in meridie. Absconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei Moab, esto latibulum eorum à facie vastatoris: finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit. His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.] Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ

Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè fallũtur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit D. Hieronymus, quem multi postea sunt secuti. Prædixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatẽ: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat. quoniam sciebat filiũ Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarũ, vbi dicũt natam fuisse Ruth. Per montem filiæ Sion significatur Hierosolyma, & per eam ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in specula sublimi constituta: de qua dictum est in Psalmo: Benignè fac domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutũ fuisse, sed de ecclesiæ catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum Domine dominatorem terræ. de Petra deserti ad montem filiæ Sion. Ac si diceret: ne perdas Domine omnes Moabitas ex quorum progenie nasciturus est Christus. Emitte iam eũ qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo pretiosissimo sanguine deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitidis ad montẽ filiæ Sion, hoc est, ad ecclesiam catholicam constituendam & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit D. Ioannes baptista, qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolaris, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaribus domorum vestrarũ, vos in exitu ab Aegypto eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat vmbra, hic est verus Dei agnus innocentissimus, qui pro mundo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & nõ aperuit os suum: sicut ouis ad occisionẽ ducetur,

Psal. 50.

Ioan. 1.

Exo. 12.

Infrà. 53.

& quasi agnus corã tondente se obmutescet. Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filiũ mitti à patre, quod
Galat.4. Apostolus testatur, dicens: Misit deus filium suum factum ex muliere. Verum ex Hebrẽo potest verti: Mittite, in plurali, & ita reddidit Latinè verbum Hebraicum Pagninus & non nulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à patre, & spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam cap. 48. Nunc misit me Dominus, & spiritus eius. Quem locum D. Ambrosius in lib. 3. de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & spiritus eius, nisi qui venit à patre vt saluos faceret peccatores, Id est Christus? Ergo & pater filiũ misit, & spiritus sanctus. Hęc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, Domine, nõ est in Hebraico, nec in versione Septuaginta interpretũ, nec in textu D. Hieronymi. Petram deserti, per quam expostulimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quædam gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quæ est sanctissima illa Dei genetrix Maria peccatorum omnium asylum, & turris munitissima. Mons filiæ Sion periphrasis est Hierosolymę, quæ ex mõte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod
Psal.47. dicitur in Psalmo: Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui cùm sit totius terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est totius terræ do-
Mala.3. minator. Ita eum etiam Malachias appellat, dicens: Statim
Gen.49. veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. Et hoc dominium non fuit coactum, sed voluntarium. Ideo de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentium: vel, vt potest verti ex Hebraico: Et ipsi gentes adhærebunt.

Et eris sicut auis fugiens.) Sensus est, Deprecor te summe Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentẽ fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cum magis volare quàm

quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, nõ filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligãt oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices quæ se in fugã cõiicientes fluuium Arnõ vadabãt. est enim Arnon fluuius in finibus prouincię Moabitidis, vltra quẽ se Moabitę cõferebãt.

Ini consilium. Capta Samaria nonnulli ex decẽ tribubus fugientes acerbam captiuitatem & tyrannidem Assyriorũ, confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos nõ receperũt benignè, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderunt. Et eam ob causam permisit Deus, vt essent posteà Moabitidę ab iisdem Assyriis occisi, & in captiuitatem asperrimã abducti. Iuber igitur Deus ne faciãt Iudæis, quod Israelitis fecerãt. Sẽsus est: Suscipite posthac consiliũ vos Moabitę: facite cõuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem a lapisci. In meridie, hoc est, in clara & aperta fuga Iudæorum, qui vastata Iudæa, & obsessa Hierosolyma ad vos confugient, estote illis veluti vmbra & nox, vt absconditos eos, qui se ad vos cõtulerint: suscipite profugos patriaque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiam posteris Abrahami, qui patri vestro Loth opem sæpe tulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, Pone quasi noctem vmbram tuam in meridie, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu ô Moab vmbram tui refugij super afflictos Iudæos, esto illis vmbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in æstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidium vmbræ æstuantibus dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse vmbram vt noctem, significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelæ.

Finitus est enim pulvis.) Poterant dicere Moabitæ, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ obiectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia cito veluti pulvis peribit, eiusq; potentia euanescet, consumetur miser, & miserabiliter interibit, qui modò terram populatur. Quibus verbis interitũ Sennacheribi eiusq, exercitus admirabilem cladẽ prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei comparetur rex ille illustrissimus qui orbẽ terrebat: pulvis appellatur ille, qui superbia elatę regibę īperabat. Poteris per pulverem exercitũ Sẽnacheribi intelligere, solet enī diuina scripturа

Ingentẽ multitudinẽ pulueri cõparare, quemadmodũ cap. 13. Geneſis, vbi Deus in hũc modum alloquitur Abrahamũ. Faciam ſemen tuũ ſicut puluerẽ terræ: ſi quis poteſt hominũ numerare puluerem terræ, ſemen quoque tuum numerare poterit.

Et præparabitur in miſericordia ſolium.) Confracto Senna cheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob ſuam miſericordiam thronum præparabit, & ſedebit ſuper eum in veritate, hoc eſt ſine acceptione perſonarũ, in tabernaculo Dauidis. Quæret iudicium, ipſe per ſe inquiret veritatem, etiam à nemine requiſitus, & reddet velociter vnicuique quod ſuum eſt. Tres qualitates tribuit iuſto regi: prima eſt, iudicare ſine acceptione perſonarum, ſecunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia eſt nõ eſſe negligentẽ & tardum, ſed velocem & diligentem in exercenda iuſtitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo eſt qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando Deum imitari, apud Deum autem non ſit perſonarum diſcrimẽ, vt ait D. Paulus in epiſt. ad Roman. & diuina ſcriptura multis in locis teſtatur, apertè concluditur, non debere eſſe apud iudicem perſonarum diſcrimen. Eſſe verò ſecundã qualitatẽ iudici neceſſariã, oſtendit ſapiẽtiſſimus ille ac illuſtriſſimus rex Dauid, qui cum vocaretur ad exitum vitæ filiũ ſuũ Salomonẽ ita allocutus eſt. Noſti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiæ, occidit duos principes exercitus Iſraelis. Quibus verbis oſtendebat rex iuſtus, prius ſeipſum eſſe offenſum cede duorũ virorũ, quàm ipſos viros defunctos. Nõ enim dicit: ſcis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, ſed noſti quæ fecerit mihi. Cũ enim regis ſit rempuplicã cuſtodire, & iuſtitiã ſeruare, plus ipſe ab homicida læditur quàm ipſe interfectus, & eam ob cauſam debet iuſtus rex aut iudex etiam non rogatus neque requiſitus, veritatem inquirere, & iuſtitiã exercere. Iam tertiam qualitatẽ quis non videt eſſe regi & iudici ſummè neceſſariam? Quis eſt qui neſciat inter laudes iuſti regis & iudicis eſſe diligentiã in exequenda iuſtitia connumeratam? Perpende quàm citò Chriſtus Deus noſter filios Zebedæi, eorumq; matrẽ fecerit allocutus, quem ſine mora ſententiã tulerit: Neſcitis inquiẽs quid petatis. Non eos ad alios remiſit, nõ dilatauit tẽpus, nõ eos paſſus eſt in poſtulatione vitã cõſumere. Et in cruce pendens grauiter cruciatus, & acerbiſſimis contumeliis affectus, etiam

Rom. 2.

1. Reg. 2.

Mat. 20.

etiam morti propinquus supplicantem audiuit, eiq; statim respondit, Hodie, inquiens mecum eris in paradiso. Quæ maior poterat esse in absoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudæorũ rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices constituerat, vt in libro 2. Paralipomenon literæ diuinæ testantur. Videte, inquit, quid facatis, non enim hominis exercetis iudiciũ, sed Domini. & quodcumq; iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite, non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum. Hæc Iosaphat. Cæterùm omnes hæ qualitates potius Christo, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam causam sensus horum verborum Esaiæ talis est. Non te pœnitebit ô Moab suscipere Iudæos ad te confugientes: nam ex eorum genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, sedebit super solium Dauid, verè atque iustè iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod suum est diligenter reddens. Luc. 23. 2. Par. 19.

Audiuimus superbiam Moab.) Hæc fuit vna ex præcipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim insolentes & superbi. Talibus enim resistit Deus, iuxta id quod cecinit beatissima Dei genetrix: Deposuit potẽtes de sede, & exaltauit humiles Luc. 1.

Vlulate Moab ad Moab.) Hoc est, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, sequealternis lachrymis respicient. Nullus erit extraneus, ad quem possint confugere, sed inter se ipsos suas ærumnas deplorabũt. Vel sic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

Hi qui lætantur super muros cocti lateris.) Hoc est, explicate ô Moabitæ, excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicit illis, quàm parum eis prosint fortissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, vt nulla illis mœnia possint resistere.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Dominum gentium exciderunt. Flagella eius vsque ad Iaser peruenerunt, errauerũt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierũt mare. Super hoc plorabo in fletu Iaser vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea Hesebon & Eleale: quoniam super vindemiam tuam & super messem tuam vociferantium irruit. Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit nec iubilabit: vinũ in torculari non calcabit, qui calcare cõsueuerat: vocem Ierem. 48

ealentiũ abſtuli. Super hoc venter meus ad Moab quaſi cithara ſonabit, & viſcera mea ad mũrum coẽti laceris. Et erit: cùm apparuerit quòd laborauit Moab ſuper excelſis, ingrediatur ad ſancta ſua, vt obſecret, & non valebit. Hoc verbum quod locutus eſt Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus eſt dicens: in tribus annis, quaſi anni mercenarij, auferetur gloria Moab ſuper omni populo multo, & relinquetur in eo ſemen racemus paruus & modicus nequaquam multus.

Quoniam ſuburbana Heſebon.) Inter Heſebon & Sabama, vt ait D. Hieronym. vix ſunt quinquaginta paſſus: Per vineæ tranſlationẽ totius regionis vaſtitatem ſignificat. Dominos gentiũ appellat Aſſyrios, qui Moabitas euerterũt. Fortaſſe eã ob cauſam Moabitas cõparat cũ vinea, quoniã filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Loth genuit ex filia Moab, qui, vt Moyſes in Geneſi ſcriptũ reliquit, fuit Moabitarũ pater.

Gen. 19. *Flagella eius vſque ad Iazer peruenerũt.*) Flagella ſunt vites, & capita ſarmentorũ, vbi naſcũtur vuæ, per quę ciues & optimates ſignificãtur, per propagines verò, quæ ſunt vites vetulæ & ſuppreſſæ, ex quibus aliæ vites producũtur, homines obſcuri intelligũtur: per vineã verò, totã regionem. Vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Eſt ergo ſenſus. Exciſa & deuaſtata vinea, hoc eſt, euerſa ab Aſſyriis regione Moab, quidã ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adoleſcẽtes fugerũt vſq; ad Iazer, quæ eſt ciuitas ſita in finibus Moab, qui vt mortẽ euaderẽt, ſe in deſerũ contulerũt: alij verò, nimirũ plebei & ſenes qui non potuerunt fugere, fuerũt capti & in Aſſyriã adducti, mare tranſeũtes, hoc eſt, Euphratẽ, quem in Aſſyriã migrãtes traiecerũt. Alij ſic explanãt & fortaſſe melius: Domini gentium exciderunt vineã, & flagella eius, hoc eſt, totã terram cũ ciuibus euerterũt. Et hic finitur periodus, tunc ſequitur: Vſque ad Iazer peruenerũt, nõ Moabitę, ſed Aſſyrij, vt eam popularentur, & vaſtauerũt Moab vſq; ad deſertũ inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc eſt, Moabitæ, qui ſuperſtites euaſerunt, fuerunt per Euphratem in Aſſyriam tranſlati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.) Verba ſunt Prophetę plorantis calamitates Iazer, Sabama, Heſebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentiſſimæ.

Quoniam ſuper vindemiam tuam.) Ideò ſuper te vim lachrymarũ profundã, quia in eo tẽpore tuę lætitię audies clamorem ex-

rem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimũo-ctauũ caput Ieremię, & inuenies totã hãc historiã explicatã.

Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.) Carmelus est mons feracissimus, vbi Elias flexis genibus pluuiã à Domino impetrauit. Comparat igitur ...ates fertilitatẽ Moab, monti Carmelo, quam prædicit esse auferendam. 3.Re.18.

In vineis non exultabit.) Subauditur Moabita, nec vinum in torculari calcabit, quoniã hostilis exercitus equorũ pedibus vuas cõprimet. Vocem calcantiũ abstuli, hoc est, ego, ait Deus, abstuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocẽ calcantiũ, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, se ad opus cohortabantur. Hoc expressit Ieremias his verbis: Super messem tuã & vindemiam tuam prædo irruit: ablata est lætitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus sustuli. Nequaquam calcator vuæ solitum celeuma cantabit. Iere. 48.

Super hoc vẽter meus.) Id est, ob hanc calamitatẽ cor meũ & viscera mea lugebũt, & quasi cithara sonabũt. Videtur alludere ad antiquorũ cõsuetudinem, qui in luctis pulsabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cùm apparuerit.) Sẽsus est: Cùm se Moabitæ viderint frustra orãdo laborare in excelsis, vbi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum sui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: sed præ fatigatione non poterũt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cùm in acerbis ærumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt præsidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verũ.) Sensus est. Hoc quod dico, eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quem Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur aliquando pro æternitate, vt in Psalmo, Parata sedes tua ex tunc. Aliquando pro certo tempore præterito, vt hoc in loco, & infrà capite quadragesimoquarto: Et tunc audire te feci, & annuntiaui: & aliis in locis. Psal.92. Iusr.44.

In tribus annis, quasi anni mercenarij.) Prædixerat Deus longe antè hanc Moabitarum euersionem, nũc dicit venturam esse intra triennium: Ac si diceret: tribus annis durabit prælium, in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prædicit esse terram illã vastandã tribus annis post euersionẽ Hierosolymæ

solymiæ. Ideo ait: quasi anni mercenarii, quia mercenariis est
Infra 21. certũ tẽpus præscriptũ & constitutũ. Simili phrasi vtitur noster vates cap. 21. dicẽs: Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Iob cap. 4: Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius.

Sicut racemus.) Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitæ manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XVI.

Emitte agnum Domino dominatorem terræ.) In Hebraico ita est scriptum: xilchu char moxel æræts. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regẽ Iudæ: & existimat vertendum esse hunc locum hoc modo: Emitte agnum dominatoris terræ, hoc est, Emittite vos Moabitæ agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ, soluite illi debitum tributum. Nomẽ enim moxel, quod significat dominator tem, nõ solùm potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuũ & per omnes ferè casus. In hanc opinionem adductus est Rabbinus ille motus, vt ipse ait, historia illa quæ est in lib.
4. Reg. 3. 4. Regũ memoriæ prodita, capit. 3. vbi narrat scriptura fuisse regẽ Moabitarũ tributariũ regi Israelis, cui solitus erat mittere singulis annis centum millia agnorũ, & centũ millia arietum. Hũc secuti sunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnũ dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solùm dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? præterea quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechiæ, cui nusquam diuinæ literæ commemorant eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israelis, qui quãdo hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata, & funditus euersa, aut saltem in misero & infœlici statu iacebat. Quãdo enim Esaias hanc vaticinationẽ cõsignauit monimẽtis, obtinebat regnum Iudę Ezechias, quo tempore decem tribus fuerũt captæ & afflictæ, & in Assyriã translatæ. Non igitur possunt hoc regi Israelis tribuere, quin

in re

in reprehensionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vastata, & regnū deletū, aut non: si iam euersa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eumque terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius, nam eo regnante iuit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eū Deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit. Legamus igitur: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, quē admodum habet versio antiqua ab ecclesia approbata, & per agnum dominatorē terræ cum D. Hieronymo, D. Thoma, aliisq; viris doctissimis Christū Deū nostrum intelligamus, quemadmodū etiam in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cum autem ex Hebræo possit verti per accusatiuum, & per accusatiuū verterint Septuaginta interpretes, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sitque ab ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatē, tāquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudeorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorū vnus est Ionathas, Chaldaice inter eos magni quidē nominis & celebritatis: alter est Rabbi Dauid Kimhi, qui nō solùm Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretati sumus ecclesiā. possumus tamē intelligere simpliciter eundem montē, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quē vidit Abrahamus habētem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumeliis, acerbissimisque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodū si quis ignito ferro aquā superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damasceni si- Simile.

militudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons ille in quo Abrahamus arietē obtulit in holocaustū, est mōs hic Siō, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. ait enim scriptura cap. 22. Gen. fuisse arietē illū immolatum in monte visionis, vbi postea, vt in libro 2. capite 3. Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte nō tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert D Hieronymus in commētariis in Marcum capite 51. Est igitur Caluariæ locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, nō solùm ab his qui tunc adderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est Infrà. 53. species ei, neque decor: vidimus eum, & nō erat aspectus. Et in libro Geneseos cap. 22. vbi editio vulgata habet, In monte Dominus videbit, potest verti ex hebræo: In mōte Dominus videbitur, quod intelligentes LXX. interpretes transtulerūt: In mōte Domin⁹ visus est. His rationib⁹ cōclusum esse arbitror, mōtē Sionē quò mittendus erat agnus, cuius desiderio Esa. tenebatur, esse montē caluariæ situ in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolans, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

Defecit qui conculcabat terram.) In hebraico est tammu romes min ha arets. verbum rames significat conculcare, vt psal. 91. Conculcabis leonē & draconem, quā significationē secutus est noster interpres, significat etiā repere, vnde remes reptile. vt Gen. 1. ca. omne reptile terræ Hac ratione adductⁿ Pagninus vertit: Cōsumpta sunt reptilia de terra. Cōparat regē Sēnacheribū eiusq; exercitū reptilibus. Si verba Hebræa reddam⁹ Latina vt iacēt, vertēda sunt hoc modo, Defecerūt conculcantes è terra vnde R. Abrahā exponit: Cōsumpta sunt nēpe castra regis Assyriorum, qui terrā cōculcabat.

Vox calcantium irruit.) In hebraico est hedhadh naphal. Vox hęc hedhadh significat vocem seu clamorem multitudinis cum vno aliquid iubēte omnes vniformiter respōdēt: appellatur celeusma: & capitur hic pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celeusma cecidit, hoc est, vox Moabitarū, eorumq; cantus periit & cessauit,

fuit, vt vox calcantiũ nõ referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti vox gratulationis periit. pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam & super messem tuam vox calcantium irruit, dixit Ieremias capite 58. Super messem tuam. & vindemiam tuam, prædo irruit. Pro voce calcantiũ posuit prędonẽ, vnde videtur vox calcantiũ ad hostes potius Moabitarũ, quã ad ipsos Moabitas esse referẽda.

His qui lætãtur super muros cœti lateris loquimini plagas suas.) Totum hoc potest in hunc modum verti ex hebræo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solũ euasistis. Vt sit sensus: Vos inermes obscuriq; homines, qui tantum ex prælio remansistis, eritis vehementer solicíti, & in communibus miseriis præ interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorũ que luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellarũt: βασιλέυς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur ἀπὸ βάσεως quod est basis, & λαὸς populus, quòd sit populi fundamentũ, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit, est homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicique ordinis institutor.

Argumentum Capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decem tribubus cum Damasco fœderatis, ob earum obliuionem, & in Deum incredibilem impietatem. Postremò Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderũt, æqualemque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

Onus Damasci, Ecce Damascus, desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit auxiliorum ab Ephraim, & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.

EXPLANATIO.

Onus Damasci. *Ecce Damascus desinet esse ciuitas.*) Damascus ciuitas est Syriæ, &, vt ex capite 7. huius prophetę constat,

ſtat, caput & metropolis totius regni. Hæc ſolebat decem tribubus contra Iudam auxilium ferre, vt diuinæ literę in libris Regum & Paralipomenon conteſtantur. Fuit hæc vrbs ab Aſſyriis capta & euerſa, ſed ſub Ptolemęo rege rurſus ędificata. Prædicit igitur ſanctus vates euertendam eſſe hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodū in ruina ędificiorum eſſe ſolet, vt priſtinæ dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, eratq; opibus & potētia florentiſſima, ſolū veſtigia in ruinarū magnitudine demōſtrarētur.

4.reg.10 & 2.Par.28.

Derelictæ ciuitatis Aroer gregibus erunt.) Tanta erit vaſtitas, vt vbi nunc ciuitates ſunt ſitæ, nulli futuri ſint habitatores. Sed requieſcēt ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit ſolitudo, vt ne inſidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit D. Hieronymus in libro de locis hebraicis eſt oppidū Moabitarū, quod ſitū eſt ſuper ripā torrentis Arnon. Eſt etiam quædā regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et ceſſabit adiutorium ab Ephraim.) Euerſis Damaſcenis ceſſabit præſidiū, quod ab ipſis decē tribubus implorare ſolebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniā Ieroboam & plerique Iſraelis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnum à Damaſco.) Subaudi ceſſabit. Quaſi dicat, Amittetur regnum Syriæ, cuius Damaſcus eſt caput.

Et reliquiæ Syriæ ſicut gloria filiorum Iſrael erunt.) Sēſus eſt: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miſeram captiuitatem adductæ, & omnis earum gloria verſa eſt in ignominiam, ſic Syri illi qui ſuperſtites euaſerint nulla erunt gloria celebrati, ſed in tenebris & caligine iacebunt. Fortaſſe ipſas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cum enim in Deum non reſpexiſſent, nullaque præſidia in ope cæleſti diuinæque virtutis imitatione, ſed in humanis rebus collocaſſent, amiſerunt regnum, & pulſæ patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominioſè relegatę. His cōparat Damaſcenos, quibus prędicit omnes ſuas diuitias eſſe amittendas omnemq; ſuam gloriam obſcurandam. Nos verò eam gloriā, eaſque opes comparare ſtudeamus, quas nec caſus poſſit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Eſt hoc loco aduertendum, fuiſſe Damaſcum euerſam nō ſolùm propter eius ſuperbiam, ſed etiā quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorem auxilium tulerat. Eos euertit Deus qui impiorum contra pios

cauſam

causam suscipiunt, qui iniustis hominibus fauent aduersus iustos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occasionē.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarcescent. Et erit sicut congregans in messe quod reliquerit, & brachium eius spicas leget, & erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio olee duarū vel trium olivarū in summitate rami, sive quatuor aut quinq; cacuminibus eius fructus eius, dicit dominus deus Israel, In die illa inclinabitur homo ad factorē suū, et oculi eius ad sanctū Israel respicient, et nō inclinabitur ad altaria quæ fecerūt manus eius: & quæ operati sunt digiti eius non respicient lucos & delubra.

Et erit in die illa.) Sensus est: Capta Damasco & funditus euersa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in discrimen adductę, & in periculis & calamitatibus versatę, ad Damascenos confugere, ab eisque auxilium implorare, sed illis euersis obscurabitur gloria decem tribuum, quæ hic per Iacob significantur, earumque fortitudo debilitabitur & languescet. Capi pinguedinē pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebræo in ca. 10. Vel in die illa, hoc est, in euersione & vastitate Samarię. Prędixerat euersionē Damasci, nūc Samarię vastitatē prædicit.

Et erit sicut congregans in messe.) Id est. Tam pauci remanebunt in Samaria post eius euersionem, vt comparentur paucis spicis remanentibus post segetem messā, & racemis peracta vindemia, & oleis, quę diligētiam excutientium & colligentium in paucis arboribus euaserint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleam pro arbore, posteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrumque significat fructum & arborem. Hebræi hoc distinguunt. Messores sunt Assyrij, qui spicas, hoc est, Israelitas ad Assyriam adduxerūt. Spicię remanentes sunt Hebræi illi, qui euaserunt: ille, qui has paucas spicas collegit, est rex Ezechias, vt in lib. 2. Paralipomenon capite 30. & 31. literæ diuinæ testantur.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.) Hoc est, vastatis decem tribubus & in Assyriam adductis nonnulli Israelitę, eorum qui euaserint, ad Deum conuertentur, & repudiata superstitione venient ad templum Hierosolymę, verumque Dei cultum amplectentur. Lege lib. 2. Paralipomenō vbi hāc inuenies historiā. Aspicis hic calamitatis & afflictionis cōmodū. Israelitę, cū rebus prosperis & ad voluntatē fluctibus vterētur, erāt à Deo auersi: cū verò in acerbas 2. Par. 30.

ærumnas

ærumnas inciderent, ad Deum conuersi sunt.

Oculi eius ad sanctum Israel respicient.) Sanctus Israelis est Dei periphrasis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Israelem sanctificauit, & suam erga Israelem sanctitatem ostẽdit. Est igitur sensus: Oculi peccatorũ humi defixi ad Deum eleuabũtur. Vnde colliges peccatorum oculos terram solũ intueri, & tunc duntaxat Deũ respicere, quando peccata relinquunt, quod fieri nõ potest, nisi Deus eos oculis suę misericordię intueatur. Vt enim in speculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, non potest eos à terra sursum erigere, vt in eam faciẽ, cuius est imago, intendat, nisi facies quę est illius exemplar, oculos suos prius in illã iniecerit, sic peccatoris spiritus, qui iuxta vocem psalmisticam oculos suos statuit declinare in terram, non potest oculos suos, nempè intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipse est, intendere, nisi Deus oculis suę misericordiæ illum prius respiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatum suũ agnoscat, & affectum inflammans, vt scelera detestetur: Ex quo colligitur neminem posse ad Christum conuerti, nisi cum cœlestis pater respiciat. Vnde Christus apud Ioannem Nemo, inquit, venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. & alibi. Sine me nihil potestis facere. Hoc intelligẽs sponsa dicebat in Cãticis: Trahe me post te, & Dauid: Deduc me Domine in via tua. Et Ezechiel Ingressus est in me spiritus, post quam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et Ieremias: Conuerte nos Domine, & conuertemur. Et Oseas: Perditio tua Israel, tantummodò in me auxilium tuũ. Vnde Apostolus, Gratia Dei, inquit, sum id quod sum. Qui enim fieri potest vt aliquis possit esse sapiens sine sapientia, iustus sine iustitia, sanctus sine sanctificatione, redemptus sine redemptione? Christus enim, vt verbis vtar Apostoli, factus est pro nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Respexit igitur Deus Israelitas illos, qui euersa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctũ Israelis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in psalmo: Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi, quorum montiũ nomine significantur cœli, de quibus dicitur in alio psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt cum postea in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

Simile. Psal. 61. Ioan. 6. Ioan. 15. Gen. 1. Psal. 83. Ezech. 2. Thren. 5. Osee 12. 2. Co. 15. 1. Cor. 1. Psal. 120. Psal. 124.

Indic

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra & segetes, quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israel, & erit deserta. Quia oblita es dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit, ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit graviter. Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris fremunt, & tumultus turbarum sicut fonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut fonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut pulvis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere & ecce turbatio: in matutino & non subsistet. Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, &c. Quando filij Israelis venientes ex Aegypto ingressi sunt terram promissionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculsæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quærentes. Habes hanc historiam Iosuæ cap. sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyrijs, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est, fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israelis. Quod intelligentes Septuaginta verterunt: Erunt ciuitates tuæ derelictæ, sicut dereliquerunt Amorrhæi & Aeuæi à facie filiorum Israel.

Quia oblita es Dei saluatoris tui.) Aspice ingratitudinis fructū. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem) Tu ô Samaria & populе Israelitice plantabis vites, quę etiam si bonę videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent, & germen alienum seminabis, hoc est, ea seminabis quæ non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. In die qua plantaueris, erit labrusca. hoc est, plantabis vites quarum fructus erit tibi acerbus. Manè semen tuum florebit, videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hæreditatis: Id est eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quod inquit. & dolebit grauiter, nimirum qui seminauerit. Nonnulli codices habent: Propterea plantabis plantationē fidelem,

fidelem, & germen alienum seminabis. Quæ verba hunc habent sensum. Plantabis vites optimas & germen alienū, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longeque distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœlicissimum statum, sed postea tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus variis ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te messis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in summa calamitate tandem versaberis. Poteris hæc ita intelligere. Quasi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuisti à Domino pulcherrimè plantata, sed tu plantasti plantationem infidelem, & filios sceleratos, qui cùm germen meum, filiique mei esse deberent, me dereliquerunt, & facti sunt germen alienum, & filii inobedientes & flagitiosi. Hoc est, semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitudinem & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israelis, abalienati sunt retrorsum. Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christum non credentes, de quibus dicitur in Psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi: filij alieni inueterati sunt & claudicauerunt, à semitis suis. Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentissimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum postea quam venit acerbissimis ac incredibilibus contumelijs affecerunt, vulneribusque grauissimis circunfossum vita priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui, sed potius diaboli appellandi sunt. Ideo apud Ioannem eos alloquens. Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Hoc idem querebatur Christus. Hæc verba apud Esaiam emittens. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me? Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerūt, suamque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitijs se vndique implicarunt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuosissimas inciderent, in quibus adhuc versantur: quoniā nulla est in mundo

Psal. 17.

Ioan. 8.

Supra 1.

natio

ratio Iudeis abiectior & calamitosior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegisse dolorem, quoniam in mundi voluptate seminauerũt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio seminent, metunt tamen in dolore: at qui seruiunt Christo, etsi seminẽt in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxamque vitam in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata, & immortalis, sine dubio consequuntur, vbi summis atque sempiternis gaudiis oblectãtur, iuxta id quod dicitur in psalmo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Psal. 125.

Et multitudo populorum multorum.) Calamitatem Assyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos & Israelitas esse ab Assyrijs euertendos, nunc de ipsorum Assyriorum euersione vaticinatur. Aspice mũdi varietatem & inconstantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ venturæ sunt cũ Sennacheribo Assyriorũ rege ad oppugnandã Hierosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore possunt magno ac sonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut puluis montium &c.) Sensus est: Deus coërcebit Sennacheribum regem Assyrie, qui se in fugam coniiciet occiso exercitu suo, & veluti puluis flante atque raptante vento dispergetur, & erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in loco significat coërcere & cõpescere, quemadmodum psalmo centesimoquinto: Increpuit mare Rubrum, & excicatũ est. & apud Lucam capite octauo: Increpauit ventum, & tẽpestatem aquæ, & cessauit, & facta est tranquillitas. Vt autẽ apertè videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege caput 19. libri quarti Regum, vbi Deus explicans quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reducã te in viam per quã venisti. Quæ verba inuenies etiam apud Esaiam cap. 37. Illud est hoc in loco considerandum, comparari superbissimũ regem puluerì à vento agitato, id quod etiã superiore capite videre poteris. Tales enim sunt pecca tores, quemadmodum dicitur in psalmo: Non sic impij non sic, sed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ. Psal. 2. Puluis ascendit sursum, sed fauore venti, sic impius ad dignitatem aliquando euehitur, sed per medium vanitatis. Puluis Simile.

est terra in aere, sic peccator terra est elata in vano aere cõsti tuta. Pulvis ascendens obcæcat oculos, sic impius lædit iustos. Pulvis coinquinat, sic nefarius homo sermonibus suis impuris, moribusque deprauatis alios contaminat, illisque terream maculam atque labem inurit.

In tempore vespere, & ecce turbatio, in matutino, & non subsistit.) Sensus est. Vesperi erit Hierosolimæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab angelo Dei occisus. Habes hanc historiam lib. 4. Reg. cap. 19

Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos.) Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hæreditatis portione euenict Assyriis nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret: ita percutiuntur qui bellum inferũt quiescentibus, qui in populum dei perniciem machinantur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum) In Hebræo pro inclinabitur est iixeh à verbo xaah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tẽpore illo aspiciet homo ad creatorẽ suũ, vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorẽ suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. Rex Abraham exponit, sperabit aut fidet Rex Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter explanant. Quarto capite Geneseos accipitur pro respicere: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, non respexit. Vbi poterat verit: Delectatus est Deus Abel & muneribus eius Cain autem eiusque muneribus non fuit delectatus. In psal. 118. vbi versio nostra habet: Nam & testimonia tua, meditatio mea est, potest verti: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt. vel, vt habet versio D. Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem psalmo, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit D. Hieronymus delectationem. & pro in iustificationibus tuis meditabor, verit

iustitia

iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dicit posse etiam verti, Præcepta tua narrabo. Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagnin vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum: Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc iixch pro iiphuch, quod significat cõuertere: quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad Deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelẽ.) Pro infideli est in Hebraico naamanim. Quidã putant esse nomen substantiuũ in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationẽ pulchrarum nempè plãtarũ. Est enim nomẽ hoc tóar à verbo naam quod significat pulchrum fieri, pulchrũ esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet: Fratermi Ionatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis. vel, Placuisti mihi nimis. Et cap. 1. Ruth, vbi nos habemus: Ne vocetis me Noëmi, id est pulchram, potest verti: Ne vocetis me dulcem. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est amaram. In hoc autem nostro loco pro naamanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nonnulli correcti codices habent ad marginem, fidelem, quanuis in textu habeãt, infidelem. Existimo hoc fuisse à Septuaginta interpretibus desumptum: ita enim habẽt: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum quàm nominis significationem sequentes. Quod quẽ habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt pulchram, Symmachus bonã, Pagninus pulchras, Ego vt meã etiã sententiã in apertum proferã, eam semper doctioribus subiiciẽs, existimo posse rectè verti: Plantabis plantas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuę labrusca. Vt sit sensus: Tu in principio plãtabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras. Labrusc æ sunt vineę amarę erraticę, & agrestes in labris, hoc est, sepibus marginibusq; nascẽtes. Perpende hanc meã interpretationẽ, & fortasse eã nõ omnino contemnẽdam esse iudicabis.

Rapietur sicut puluis montiũ à facie venti.) Pro sicut puluis, est in hebræo cemots. Nomẽ hoc nõ solũ puluerẽ, sed glumã etiã & quisquilias significat. Ideò poterat verti. Rapietur sicut gluma, & ita trãstulit Pag. Est aũt gluma folliculus grani frumẽtarij, habẽs aristã quandã. Hę autẽ aristę sunt tela et aculei spicę. Nã fruges structa ordine spicęcõtra auiũ minorũ morsus,

2. Reg. 1.

In Senectute vtar verbis, munitur vallo aristarum. Hoc nomen motus, quod hîc ponitur, inuenies apud Oseam cap. 13 vbi nostra versio puluerem habet, dicens: Sicut puluis turbine raptus ex area. Et in primo psalmo. Nõ sic impij, non sic sed tanquam puluis quem proiicit ventus. In quibus locis, poterit pro puluere gluma verti: quemadmodũ in alio psalmo: Fiant tanquam puluis ante faciem venti. Aspicis igitur malcuolos impiosque homines aristis minutissimisq; paleis comparari. Vnde sanctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæum capite tertio de Deo verba faciens: Permundabit aream suam, & congregabit triticũ in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Per triticum iusti significãtur, per paleas verò glumas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodum aristæ, tritici; tegumenta granum opprimunt, & vndique constringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndique affligit. Sed vt quò arctius aristæ granum cingunt & comprimunt, eò maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic quanto acerbiores calamitates infert viris virtute insignibus, sapientiaque præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad importunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas munitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento. Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse præsciisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligendo, esse in eos vtilitatẽ collaturos. Nihil est enim ad laudẽ illustrius quàm calamitas ipsa: hæc namq; solet virorum iustorũ nomen ad immortalem memoriam propagare. atque ita vt D. ait Augustinus lib. 11. de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestauit. Est autem antitheton contra positum. Ita appellatur figura ea, qua contraria contrariis opponuntur, vt apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis humentia siccis. Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiæ dulcedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & diuitias cõnumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos esse nobis adiumento, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librũ edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare

Psal. 13.

Similitudo.

Argumentum Capitis XVIII.

PRæcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates exitium Damasco, quod decem tribus relicto vero Deo, sprero cultu

lesti præsidio, in illa omnẽ suam spem & fiduciam collocauerint. Nunc minatur Ægyptiis eorum vastitatem, quod duæ tribus illis fiderent, ad eosque summo eo contempto confugerent, diuinũque auxilium non implorauerunt. Quemadmodũm enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israelitis, ita Ægytij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio spem omnem figentes grauissimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi optemperemus. Vt enim est cœli proprium moueri in orbem, & terræ in ima sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorũ procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiusque præsidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Ægyptiorum euersione, vaticinatur de illorum Iudæorum conuersione, qui relicta synagoga ad ecclesiam conuenerunt.

CAPVT XVIII.

Ve terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopiæ, quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem spectantem & conculcãtem, cuius diripuerunt flumina terram eius: ad montem nominis domini exercituum, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit dominus ad me: Ego quiescã & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

EXPLANATIO.

Ve terræ cymbalo alarum:) Hoc est, væ Aegypto habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Aegypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias significationes significat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitũm ordinibus circum legiones dextra siniſtraque tanquam alæ in auium corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poetæ, Velorum pandimus alas: & tunc erit sensus. Vestram perniciem annuntio ô Aegyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento velutĩ cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum Intelligunt sonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur

nantur præcipitat ex altissimis montibus, tantò impetu, vt ea gens quæ illum locum accolit, vt Cicero in 6. libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinẽ sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro 2. ait, Aegyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verũ hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite 8. hic idem propheta aras posuit pro copiis & exercitibus Assyriorum, vt ibi annotauimus locum illum explanãtes. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ o Emanuel.

Quæ est trans flumina Aethiopiæ.) Id est, trans riuos Nili. fluuius enim Nilus de Aethiopia in Aegyptum fluit, vt asserit Solinus capite 45. & Plinius capite 9. Diodorus verò Siculus libro 1. de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Aethiopiç finibus. Et paulò pòst. Eius decursus ab Aethiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum ferè orbem peragrarunt, narrant se in Aethiopia Nili ortum inuenisse.

Quæ mittit in mare legatos.) Quæ nempe terra Aegypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Aegypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plin. libro 13. capite 1. nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Aegypti palustribus locis nascens, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quedam in quibus veteres scribere solebant. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eã causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Aegypti mittebat ad Iudæos, quibus illis suum pollicebantur auxilium, quem sensum reddiderunt. lxx. quorum versio sic habet: Qui mittit in mari obsides, & epistolas biblinas, super aquam. Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarũ congregationem mare appellant. Priori expositioni, vt per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: Et in naui iuncea super faciem aquarum.

Ite angeli veloces.) Aegypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sensus: Ite velociter vos nuntij ad Iudęorum gentem afflictam & Assyriorum impugnatione laceratam, ad populum quon

dam,

dam terribilem, qui Dei vtebatur imperio, qui cùm nullus alius fuit vnquã cõparandus, ad gẽtẽ quæ ſolebat Dei ſpecta re præſidiũ, quę nunc affligitur & cõculcatur, cui⁹ terrã flumina, hoc eſt, Aſſyrij vaſtauerũt. Capite etiã 8. regẽ Aſſyrię eiuſ que exercitũ aquis fluminis cõparauit: ita enim ait: Ecce domin⁹ adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas: regẽ Aſſyriorũ, & omnẽ gloriã eius. Vbi noſtra editio habet. Ad gentẽ ſpectãtem, & conculcatã, habent nonnulli codices ad marginẽ, ſpectantẽ, vt legatur. Ad gentẽ ſpectantẽ & cõculcatã. Quæ verba poſſunt hũc habere sẽſum: Ite ad gẽtẽ quę noſtrũ auxiliũ auidè ſpectat, quoniã ab Aſſyriis oppugnatur.

Ad montem nominis Domini exercituum montẽ Sion.) Totum hoc non eſt in Hebraicis exemplaribus, neque in Græcis nec in verſione D. Hiero. Et in bibliis correctis eſt notatũ obelo.

Omnes habitatores orbis.) Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirũ Aegyptum. Signũ appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Senſus eſt: Cùm Aſſyrii vexillum erexerint, & Aegypto bellum intulerint, & bellica tuba ſonuerit, & milites ad prælium incitauerint, tunc videbitis & audietis, & aperte cognoſcetis, quid Dominus aduerſus Aegyptum cogitauerit.

Ego quieſcam.) Irruentibus Aſſyriis in Aegyptios, ego, ait Dominus, quieſcam, nullum auxilium feram Aegyptiis, ſed in loco meo, hoc eſt in cœlo præliũ conſiderabo, & ero veluti lux meridiana, nubeſq; rorida in die meſſis. Hoc eſt, ero placidus & quietus, nullam opem Aegyptiis ferens.

Ante meſſem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidẽtur ramuſculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abſcindentur & excutientur. Et relinquentur ſimul auibus montiũ & beſtiis terræ: & æſtate perpetua erunt ſuper eũ volucres & omnes beſtiæ terræ ſuper illũ hyemabunt. In tẽpore illo deferetur munus Domino exercituũ à populo diuulſo & dilacerato: à populo terribili poſt quẽ nõ fuit alius, à gente expectante & conculcata cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis domini exercituum montem Sion.

Ante meſſem.) Senſus eſt: Quemadmodum ſegetes erumpentes ante maturitatem cito pereunt, & germinantes ante tẽporis perfectionem inutiles redduntur, ſic Aegyptij populi euertentur, & quaſi rami inutiles reſecabuntur. Et Aegyptij qui poſt Aegypti vaſtitatẽ remãſerint, etiã occidentur. Ideò cõparat Aegyptios ſegetib⁹ ante tẽpus erũpẽtibus, ſed poſteà

præcisis, vt ostendat eos in medio rerum successu, in statu fœlici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto principio responsurum.

Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ.) Per ramos excisos intelligit Aegyptios interfectos, quos dicit esse in cãpo relinquendos, vt essent auium & bestiarum cibus.

Et æstate perpetua erunt super eum volucres.) Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Aegyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Aegyptiis bellum, & exitiũ intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & beluis comparauit. Lege cap. 29. Ezechielis, vbi hanc eandem vaticinationem literis mandauit.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.) Euersa Aegypto reuertentur ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spem in Deo vero collocabũt, eum inuocabunt, cuius solum auxilium firmissimum credẽt, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi se esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verũ Dei præsidium confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominẽ conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum quærendũ, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animum incẽdat igne cœlestis cuiusdam desiderii. Vt enim ex duro informique ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrũ ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in prouerbio, ferrum frigidum contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hanc Iudæorum ad Deũ conuersionem fuisse sub Ezechia, Alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse, quod cùm hoc vaticinium mandaret, monimentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus. Victo per Christum mundo, qui nomine Aegypti intelligitur, euersa idolatria vanaque superstitione, multi ex Iudæis in fructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidem recipient, in Christum credẽt, eiq; in loco nominis Domini exerci-

Simile.

exercituum, in monte iSo ne, o c est, in ecclesia catholica munera offerent, vbi diuinum præsidiũ implorabunt. Hæc sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in psalmo : Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prædito, quę sunt Deo acceptissima, quę ipse præuiderat esse à Christianis facienda. Pſal.50.

Iudæos appellat hic Esaias populũ diuulsum, dilaceratum, sperantem humanum auxilium & direptum, quoniam erant à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiam qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua est, vt ait D. Iacobus in epistola sua, quoniam est sine operibus, nec est charitate formata. Iacob.2.

Vt enim qui loca deserta, sed à latronibus habitata, noctu penetrant, non valent hostiles insidias effugere, sic qui per huius mundi deserta nocte suorum scelerum sine lumine diuinæ gratiæ iter faciunt, non possunt quãdiu à Deo sunt seuocati, bonorum direptionẽ, malorũq; omnium impetum declinare. Talis fuit ille qui, vt est apud Lucam cap. 10. descendens à Hierosolima in Iericho incidit in latrones, qui eum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersoriũ, hoc est, in ecclesiam catholicam adductus. Simile.

Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, non adhibeat suis sceleribus desperationem, potest enim Hierosolymam ascendere. Id fuit nobis in illa scala demõstratũ, quã vidit in somniis Iacob stantẽ super terram, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant angeli & descendebant. Gen. 22.

Qui in imo iacent, possunt ascendere : Qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erãt virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatẽ colentes: at irruentes in eos, diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamẽtis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarũt. Sed aduenientẽ Christo Deo nostro multi receperunt fidẽ, & fuerunt æternã beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates, dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum.) Pro cymbalo alarum eſt in Hebraico tſiltſal cenaphaim. Prima dictio eſt à verbo tſalal, quod præter alia ſignificat tinnire, vt in lib. 4. Regum cap. 21. vt quicunque audierit, tinniant ambæ aures eius, vnde tſiltſalim cymbala ſignificat, vt in pſalmo 150. Laudate eum in cymbalis bene ſonãtibus, Et hanc ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Sed quoniam verbum hoc tſalal ſignificat etiam adumbrare, vertit Pagninus: Vę terrę vmbrę alarũ. Poteſt verti: Væ terræ alis vmbranti. Quidam Hebræus ita exponit: Væ terræ vmbram vniuerſo orbi ob alarum ſuarũ magnitudinẽ multitudinemq; facienti. Quibus verbis vult trãſlatitiè ſignificare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiuſque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbrę alarũ vela nauiũ intelligit: quam opinionẽ nos in explanatione attigimus. Huic expoſitioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus è terra longinqua, & vela ſua extendunt, vt aquila volans alis ſuis. Hanc interpretationẽ ſecuti Septuaginta ita tranſtulerunt: Væ terræ nauiũ alarum. Quã etiam Aquila fortaſſe ſecutus pro cymbalo vmbrã poſuit. Et quamuis hęc interpretatio ſit ſatis conueniens, magniſque authoribus confirmata: ego tamen exiſtimo per vmbram alarum intelligi præſidium. vt ſit ſenſus: Vę tibi Aegypte, qui aliis auxilium promittis, atq; in vmbra alarum tuarum præſidium polliceris. Hic ſenſus conuenit argumento capitis, multiſque ſcripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præſidio accipitur. In Pſal. 16. Sub vmbra alarum tuarum protege me, quis non videt alarũ vmbra pro præſidio poni; Eodẽ modo accipitur Pſal. 56. cuius hęc ſunt verba: In vmbra alarũ tuarũ protege me, donec tranſeat iniquitas. Hoc eſt, Præbe mihi Domine auxilium tuum, ſer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & ſcelus finiantur. Vel capitur iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc noſtrũ Prophetam cap. 16, aliiſque in locis vmbram pro auxilio & defenſione inuenies. In Pſal. 90. vbi cõmunis editio habet: Qui habitat in adiutorio altiſſimi, in protectione Dei cœli commorabitur, habet verſio D. Hieronymi ex Hebræo: In vmbra omnipotentis cõmorabitur.

rabitur. Et non solùm vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur, vt capite 2. Ruth, & sæpe in diuinis literis. Cùm igitur dictio hæc tsiltsal vmbrā significet, & vmbra alarum hebraismus sit, & auxiliū protectionēq; significet, apertè existimo esse cōclusum, verā rectāq; esse hanc nostrā interpretationē, minimēq; cōtēnendā, quanquā alias etiā libenter amplector.

Ad gentem expectantem.) In hebraico est: Ad gentem kaukau, id est expectantem expectationem. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniā hæc dictio kau significat etiam lineam, vertit Pagninus, ad gentē lineatim. Et in suo thesauro exponit gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cœmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, vt faciant ordinem alterū, & posteà alium, donec parietē perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad gentē expectātē & cōculcatā, potest verti: Ad gētem paulatim cōculcatā. Et quia nomē hoc kau, quod hic ponitur, significat etiā regulā, normā, directorium, & perpendiculū, potest verti: Ad gentē rectè siue iustè siue meritò cōculcatā. In psal. 18. vbi nos habemus, In omnē terrā exiuit son eorū: pro sonu est in Hebraico hoc nostrū nomē kau. Quapropter potest rectè conuerti ex Hebræo. In omnem terrā exiuit regula eorum, vel norma, vel directorium, vel perpendiculū, vel ędificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prędicationi rectè accōmodantur. Et ex Paulo Apostolo in epistola ad Roma. cōstat esse locū illū Dauidis de Apostolorū prędicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi Apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, vitæq; Christianę perpendiculum, atque ędificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cùm eius vita verbis respondebit. Et vt regula, vt rem dirigat, recta esse debet, sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti debet, vt sit virtutis rectitudine conspicuus.

Ro. 10.

Similitudo.

Argumentum Capitis XIX.

SOlent diuini vates, cum mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedente Aegypti euersionē verbis inusitatis obscuris propeque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat prænuntians esse Aegyptios ab Assyriis ad ferrum & flammam vocandos, penitusque

que euertẽdos. Sed eos posteà vaticinatur esse ad verã religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac vna medicina sanare, afflictis & ægrotis mederi, eosque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare Rubrum obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPVT XIX.

Nus Aegypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum. Et commouebuntur simulachra Aegypti à facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrem suũ, & vir contra amicum suũ, ciuitas aduersus ciuitatẽ, regnũ aduersus regnũ. Et dirũpetur spiritus Aegypti in visceribus eius, & consiliũ eius præcipitabo. Et interrogabũt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones, & ariolos. Et tradã Aegyptum in manu Dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Et arescet aqua de mari & fluuius desolabitur atque siccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO

Onus Aegypti.) Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Aegyptiorum. Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Vę terrę cymbalo alarum, quę est trans flumẽ Aethiopię. Hanc Aegyptiorum cladem & afflictionem scribit Ieremias capite 46. & Ezechiel capite 30.

Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.) Euersa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, cõspirauerunt Aegyptij & Aethiopes cõtra Assyrios. Sed pernicies, quã aliis moliebantur, in suum caput redundauit. Nam Assyrij mouerunt exercitum aduersus hostes, eisque bellum crudelissimũ intulerunt, & Aegyptum penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat Propheta nubem leuem. Nubem appellat, vt ostendat horribilem tempestatem, & vastationẽ, quam impendentem videbat Aegyptiis. Quemadmodum enim ex nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu prouentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel cap. 30. vbi

Simile.

vbi tẽpus huius excidij Aegyptiorũ diẽ nubis appellat. Leuẽ vocat, vt significet Assyriorum velocitatem & expeditionẽ, qui tam prompto & alacri animo, tamque vehementi & cõcitato impetu ad bellũ mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce Dominus inspirabit Assyriis, vt Aegyptiis bellum inferãt, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingredietur Aegyptum, vt eum vastet, & repentino prelio euertat. Erũt Assyrij instrumentũ, quo Deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in Matthæum cap. 2. explanans hæc verba: Ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo secessu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuẽ Christi corpus sacratissimum sine vllo peccatorũ pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quem modò de Assyriorum exercitu explanaui.

Et mouebuntur simulachra Aegypti.) Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorũ de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Ac si dicat: Non solũ idola nõ eripiẽt cultores suos, nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant: Ezechiel capite 30. hoc iis verbis scribit. Hęc dicit Dominus Deus: Disperdam simulachra, & cessare faciã idola de Memphis. Est autẽ Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spirituali sensu ita intelligere: Ingresso filio Dei in Aegyptum, hoc est, in mundum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimę virginis, nullo virili semine grauato, ceciderũt idola, cõtremuerũt dæmones, Christi præsentiã ferre non valentes. Commoti sunt à facie eius, hoc est, corã eo. Phrasis est in diuinis literis frequẽs. Fuit Aegyptus victa: hoc est, mundi idolatria & impietas ablata.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.) Subaudi metu Assyriorũ. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, à quo omnes veluti membra à corde vitam quodãmodo accipiant. Vel per cor intellige præsulem aut sacerdotem. Nam vt cor primo recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi mediũ inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter Deum & populum. Qua de re poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangẽtur Aegyptiorum

Simile

ptiorum corda languescent & deficient. Sic capite 7. Ioſue ſe riptum eſt, pertimuiſſe cor populi, hoc eſt, totum Iſraelē animo cecidiſſe, & apud noſtrum Prophetam capite 6. Excæca cor populi huius, id eſt, totum populum.

Et conturbare faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios.) Permittā vt Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter ſe cōcordia cōiungantur. Quaſi dicat Deus: Ego euertam Aegyptios, & ſignum euerſionis erit diſcordia inter eos. Diuidentur, & nullo amicitiæ & beneuolentiæ vinculo continebuntur, & ita delebitur eorum regnū. Vbi vides nullam eſſe regnis aut populis peſtilentiorē perniciē, quàm diſcordiam. Fieri enim nō poteſt, cum populi nauis in alto fluitat, odij atque ſeditionum tempeſtatibus agitata: quin in mediis fluctibus miſerè obruatur. Id eſt, quod dicebat Chriſtus Deus noſter: Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur. Cōcordiâ res paruę creſcunt, diſcordia verò maximæ dilabuntur. Concordia, vt dicitur in Prouerbio, fulciuntur opes, etiam exiguæ. Si linguarum diuiſio in turre Babylonis ædificium labefactauit, quāto magis voluntatū diuiſio & diſcordia? Diuide fluuiū, amittet vim, diuide ignem, extinguetur. Ad generationem rerum naturalium neceſſe eſt elementa inter ſe diſcrepantia & cōtraria cōuenire, & ſedata diſcordia inter ſe amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali cōcordia naſcitur lapis precioſus, cæteræque res naturales, quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina niſi amorem & concordiā quatuor humorū in corporibus humanis. Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atq; recta valetudo, & ex eorū intēperata diſcrepatia & cōcitatione naſcūtur variæ ægritudines. Quid aliud docet muſica q̄. vocū inter ſe diſſidentiū amicitiam & concordiā, ex qua ſuauis harmonia, admirabiliſque concentus oriatur? Hoc conſiderans Orpheus dicebat amatorē habere claues omniū rerū, quib' earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Pythagoreus mundum dicebat conſtare concordia, diſcordia autem diſſipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo oſtēdere, qui in aquā coniectus, ſi eſt integer quāuis magnus innatat, diuiſus verò & comminutus mergitur: ſic nos integri & concordes ſuſtinemur, diuiſi verò & diſcordes peſſum imus. Eam ob cauſam comparat Gregorius Nazianzenus homines cōcordes cum arca Noë in diluuio ſeruata, quia ibi omnes cōcordia quadam connectebantur. Da mihi

Matt. 12. Luc. 11.

Gen. 11. Similia.

Simile.

concor-

cõcordiam, dabo tibi rempublicam permanentẽ, & in omni diluuio, & afflictionum procellis conſeruatã. Cum in mundi principio Deus crearet multa animantia, noluit multos, homines ſimul creare, creauit vnum de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiã in multis concordem vnitatẽ ſeruaremus, vt intelligeremus eſſe nos ões vnius hominis filios, & videremus, quàm eſſet Deus vnitate delectatus. Hæc eſt cauſa, vt ait D. Auguſtinus quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab ipſo creato originẽ duceremus. Et eã ob cauſam cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, ſolum hominẽ armis deſtituit, nudũ atque inermẽ formauit, tanquã ad amorẽ pacẽque conſeruandam creatũ, vt ipſa corporis compoſitio eũ doceret, ad quid eſſet editus in lucẽ, & in mundo conſtitutus. Vnuſquiſq; exercitus habet vexillum & ſignũ militare, quo cognoſcatur: & vnaquęq; nobilis familia habet ſtẽmata, arma & inſignia, quibus omnes ex illo genere ab aliis diſcernuntur. Signũ Chriſtianorũ eſt amor & cõcordia. Hęc ſunt eorũ ſtemmata & inſignia, his armis cognoſcũtur & ab aliis ſeparãtur. Hoc eſt quod Chriſtus ſuis diſcipulis dicebat, vt eſt apud Ioan. ca. 13. In hoc cognoſcũt omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionẽ habueritis ad inuicẽ. Sed heu quàm pauci hoc ſigno muniuntur. Nã pro amore & charitate inſurrexerũt diſsẽſiões, ſeditiones, odia, inuidię, inſidię, fraudes, & bella, & cętere peſtes, quę ex iis dimanarũt. Quę quidẽ opera sũt dęmonis, cuius officiũ eſt diſpergere, & diſcordiã inducere, cũ Dei officiũ ſit colligere, & cõgregare. Vnde apud Matth. dicebat Chriſtus: Quotiẽs volui cõgregare vos, quẽadmodũ gallina cõgregat pullos ſuos ſubalis, & noluiſtis. Triplex eſt vnitas & cõgregatio, 1, qua homo ſecum debet eſſe vnitus, de qua dicitur in Pſal. Dominus autem aſſumpſit me, pro quo verſio D. Hiero. ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc eſt, congregauit & vniuit. Et in pſal. 85. vbi noſtra verſio habet, Lætetur cor meum, vt timeat nomen tuũ, poteſt verti ex Hebraico, vni vel vnitũ fac cor meũ. pro quo D. Hieron. vertit: vni vel vnitũ fac cor meũ, Altera vnitas eſt, qua omnes inter nos debemus eſſe cõcordes, quã docet Paul. ad Ephe. ſcribẽs, vt ſimus ſolliciti ſeruare: de qua dicitur in Actis Apoſt. Multitudinis autẽ credẽtiũ erat cor vnum et anima vna. Hanc præcipit Chriſtus, inquiens: Hoc eſt præceptum meũ, vt diligatis

Simile.

Mat. 23.

Pſal. 29.

Ephe. 4.

Act. 4.

inuicem

Ioan.15. inuicem, ſicut dilexi vos. Tertia vnitas eſt, qua viri iuſti & pij ſunt Deo coniuncti, de qua ait Apoſtolus: Qui adhæret Deo, vnus ſpiritus eſt. Hæc eſt vnitas quam Maria Magdalena amplectebatur. Hoc eſt illud vnum, de quo Chriſtus Luc.10. dicebat, Porrò vnum eſt neceſſarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim Deo vnita, & vnus ſpiritus cum eo. Hanc vnionem & concordiam nobis tribuit Chriſtus, quapropter eum Apoſtolus ad Epheſios pacem noſtram appellat. Et in epiſtola ad Romanos, Iuſtificati, inquit, ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum. Huius triplicis vnitatis concordiæ author eſt Deus. Sed nos de ea nunc potiſſimum loquimur, quam ſecundam diximus, quę eſt hominum inter homines, quorum vnitus animus inter ſe eos conſeruat, diſiunctus verò corrumpit & euertit. vnde dicebat Oſeas, Diuiſum eſt cor eorum, nunc interibunt, Ex quo colligitur excidij caput eſſe diſcordiam. Quod etiam gentiles lumine gratiæ priuati, ſola naturali luce illuſtrati intellexerunt, & literis mandarunt. Marcus Tullius in lib. 5. de Finibus hæc verba ſcribit: Neque ciuitas in ſeditione beata eſſe poteſt, neque diſcordia dominorum domus, multò minus animus à ſeipſo diſſidens, ſecumq; diſcordans, guſtare partem vllam liquidæ voluptatis & liberę poteſt. Et Plato quinto dialogo de Republica nihil inquit perniciosius eſſe ciuitati quàm diſcordiam, nihil vtilius quã vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiã, eã colamus, & veneremur, & omnem memoriam diſcordiarũ obliuione ſempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ cap. 11. annotauimus, vbi probauimus, Dei officium eſſe congregare, diaboli verò ſeiungere, & diuidere.

Oſe.10.

Et diſrumpetur ſpiritus Aegypti in viſceribus eius.) Sæuiente ſeditione in Aegypto, aliis volẽtibus ſe tradere Aſſyrio, aliis nolentibus, ſcindetur Aegyptiorum voluntas, inter ſe diſcrepabunt, & in varias ſententias diſtrahentur. Vel capitur ſpiritus pro intelligentia: vt ſit ſenſus, Vſque eò erunt perturbati, vt parum abſint ab inſania. Euacuabitur Aegyptiorũ ſapientia ex animis eorum. Vel ſic: Tam acerbo dolore premẽtur, vt eorum animus in medio viſcerum rumpi videatur.

Et conſilium eius præcipitabo.) Id eſt, Ad nihilum redigam. Non ſortietur effectũ. Vel ſic: Præcipitabo eorũ conſilium. hoc eſt, efficiam vt ſit repentinum, acceleratũ, temerarium, ſine maturitate & iudicio. Vbi vides celerẽ ac feſtinã conſilij temeri-

temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum consilium præcipitando. Debet enim consiliū esse perfectum & deliberatū, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitem curā cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu, quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienēsis, vt est apud Laertiū, dicebat duo maximè esse contraria consilio, iræ & festinationē. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem, Oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri prouerbio, Festina lentè. Hanc sententiā continent antiqua Tit. Vespasiani nomismata, præferentia ex vna parte ancoram, cuius medium seu temonem delphin obuolutus complectitur. Per ancorā tarditas ostenditur, per delphinū verò omniū piscium, vt ait Plinius, velocissimū, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc symbolum nihil aliud sibi velle, quàm id quod est in veteri prouerbio, festina lente. vnde quidā sapiēs dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed hæc est mora cū festinatione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit Deus Aegyptios euertere, ideo eorum cōsilium permisit esse præceps & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium.) Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arescet aqua de mari.) Sensus est: Tā immanis erit Assyriorū rex in Aegyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Aegyptij in tam miseras & acerbas calamitates, acsi Nilus esset exiccatus, à quo omnem suā habēt vtilitatē. Non poterat Propheta maiores ærūnas illis minari, quā eas quæ Nili ariditati comparentur. Quoniam tota Aegyptus rigatur Nilo & eius inundatione fœcūdatur, & nutritur, ob pluuiæ perpetuū defectū. Nūquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluisse quasdā guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores retium, lacunas, & viuaria. Elegans absq; dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirū quasi poëticū artificiū. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more scripturæ, quæ aquarū cōgregationē solet mare appellare. Sūt qui per aquā maris hoc in loco intelligāt partē illā maris mediterranei, in quā septē ostiis ingreditur Nilus. Hāc sic

candā prędicit, & aquis deſtituendā, vt per mare Aegyptiacū annona apportari non poſſit: & per fluuiū, Nilū intelligunt. Alij per mare intelligendū putant lacum Mareotidē, qui erat Aegyptiis vtiliſſimus, nō ſolū propter piſciū multitudinē, ſed etiā propter gēmas & margaritas quę ibi producebātur. Nec mirū eſt, ſi Aegyptiis deſit aqua maris, fluminū, & fontium, & areſcāt plātę, & fugiant ſeu moriātur piſces, & rerū abundantiæ ſuccedat admirabilis inopia, & tandē omnibus bonis ſpoliati relinquantur, quoniā ipſi Deum dereliquerunt.

Calamus & iuncus marceſcet, nudabitur alueus riui à fonte ſuo: & omnis ſementis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit. Et mœrebunt piſcatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete ſuper faciem aquarum emarceſcent. Confundentur qui operabantur linum, flectentes & texentes ſubtilia. Et erunt irrigua eius flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces. Stulti principes Tanes ſapientes conſiliarii Pharaonis dederunt conſilium inſipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius ſapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi nunc ſapientes tui? Annuncient tibi & indicent quid cogitauerit Dominus exercituum ſuper Aegyptum. Stulti facti ſunt principes Tanis, erraueruntprincipes Memphios: deceperunt Aegyptum angulum populorum eius. Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut errat ebrius & vomens. Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

Calamus & iuncus marceſcet.) Arefactis fluuiis cæteriſque aquis areſcent omnia quę aquis nutriuntur. Quidā per mare intellgunt regnum, per fluuiū regem, per riuos nobiles & magnates, per calamū & iuncum vilē plebem. Poteris per Aegypti fluuios huiuſmodi opes, vitam, gloriam, potētiam & cæteras huius mundi res intelligere, quæ inſtar fluminum fluentes modò inundantes, modò decreſcentes, nullā habent res conſtantiam & firmitudinem, in mari mortis tandem finiūtur. Naſcūtur iuxta hęc flumina, iuncus fragilis nullū fructū proferēs, & calamus foris viridis intus vacuus. Spes mūdi iuncus eſt virore pulcher, ſed fragilis & inutilis, nulli vſui niſi vt pedibus conteratur. Contere igitur fallacem mundi ſpem, cōculca pedibus iuncū Aegypti. Ne reſpicias eius florentē viriditatē, ſed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mūdi ſpes, ſuiſque illecebris trahat ad interitum, ſed cōſidera nullam te inde eſſe veram vtilitatem percepturum.

rum. Nam altè perpendere si voles, videbis apertissimè eos omnes qui spei mundi crediderunt, fuisse deceptos, & in summas ærumnas incidisse. Id voluit diuinus vates significare, dicens, iuncum fluuiorum Aegypti marcescere. Quanquam enim spes mundi magna promitat, marcescit tamen: & illi, qui erant in sublimi dignitatis gradu constituti, præcipitantur, miseram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec solùm in iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mūdi comparauit. Quemadmodum enim arundo vento mouetur & rapitur, sic mundi spes est vento exposita, nullam habens certitudinem: & quemadmodum arundo pulchritudinem prę se fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habēs soliditatis, sic huius mundi spes humanarum rerum speciem repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cum sit fallax & inanis, nullamque contineat eminentem effigiem veritatis, sed adumbratam quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob causam mundus hic cum arundineto comparatur. Ait enim Scriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Scintillis splendidis & rutilantibus comparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exemplo tanquam lucidissimis radiis micantes: mundum verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur inanis est, par leuibus ventis, nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem insipientium oculis obuersantem. Hæc temporis puncto euanescit & extinguitur. præclarè igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium super exaltatum, & eleuatum supe cedros Libani: Transiui & ecce non erat, quæsiui & non est inuentus locus eius. Et in alio Psalmo eum beatum appellat qui non in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, Beatus, inquiens, vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Vide quid mūdi gloriā & opes appellet vanitates & insanias falsas. Et in alio psal. Tu es, inquit, Domine spes mea. Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptū legimus: Spes illorum immortalitate plena est. At sceleratorū spes marcescit & tandē extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Spes impiorum

Sap. 5.

Psal. 39.

Psal. 36.

Psal. 39.

Sap. 3.

Prou. 10.

peribit : quam hoc in loco Esaias calamo & iunco compa-
Heb.10. ratam marescere confirmauit: Nos verò, vt verbis vtar diui-
ni Pauli in epistola ad Hebræos scripta, aspersi corda à con-
scientia mala & abluti corpus aqua munda, teneamus spei
nostræ confessionem indeclinabilem.

Nudabitur alueus.) Nempe ab herbis virentibus, & riui nu
dabūtur à fonte suo, hoc est, arescēt omnino. Arefacto enim
fonte necesse est riuum arescere, vel alueus riui, hoc est littus
fluminis Nili arescet omnino, fonte suo arefacto.

Et omnis sementis irrigua siccabitur.) Sementis significat se-
minationem, & aliquando segetem, pro qua hic accipitur.

Et mœrebunt piscatores.) Subaudi, propter fluminum sic-
citatem. Mysticè verò, Omnes illi, qui in mundi mare retia
mittunt, mundi opes & potentiam piscantes, dolore crucian
tur, cum eis desunt ea, quæ quærunt. At Diuini piscatores
Matt.4. animas quærunt, no diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit:
Faciam vos fieri piscatores hominum. Non dicit piscatores
diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opū, sed ho-
minum. Debent cōcionatores animas quærere, non autem
ad humanas inanesque opes aspirare.

Qui operabantur linum.) Hoc est, qui faciebāt retia ex lino.

Et erunt irrigua eius.) Hoc est, fontes terram irrigantes.
Quamuis enim irriguum sumitur pro re quæ irrigatur vel
irrigari potest, hoc tamen loco accipitur in actiua significa-
tione: quemadmodum apud Vergilium libro Georgicorum
quarto : Irriguumque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos.) Tanis ciuitas est Aegypti, vbi Mo-
yses multa signa fecit, ait enim Psalmus: Posuit in Aegypto
Psal.77. signa sua, & Prodigia sua in campo Taneos. Memphis quo
que ciuitas esse Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat
humana sapientia. At in Aegypti euersione nihil profuerūt
sapientium consilia, quin potius illi, qui alios anteire sapi-
entia existimabantur, in errores incredibiles inciderunt, &
Iob.5. ignorantiæ caligine inuoluti, suam stultitiā indicarūt. Ap-
Prou.21. prehendit, inquit Iob, sapientes in astutia eorum, & consili-
Iere.10. um prauorum dissipat. Et Salomon in Prouerbiis: Non est,
inquit sapientia, non est prudentia, non est cōsilium contra
Dominum. Et Ieremias ait: Stultus factus est omnis homo à
scientia. Cæterùm de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide
caput 13. Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanum
Num.13. vertetunt.

Quamodo

Quomodo dicetis Pharaoni.) Verba sunt Prophetæ sapientes Aegyptios alloquētis, & subsannantis. Vos Aegyptij cōsiliarij, qui vobis sapientiam fumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos consilio, sapientia, & authoritate, esseque ex sapientum ac priscorum regum stirpe genitos, cum sit perspicuum esse vos insipientes, nullumque illi salutare consilium tribuisse? Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapiētes tui ô Rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientū & antiquorum regū familia gloriantur. Indicent tibi, quid Deus contra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

Angulum populorum.) Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam, Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in Psalmo: Lapidē quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, hoc est, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrumque parietem cōtinens & coiungens. Vel per angulum ipsum regnum significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur: Fuit autem Memphis condita à Mineo multo ante Abrahamum. Author est Iosephus cap. sexto libri octaui de Antiquitatibus. Psal. 117.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.) Hoc est, inconstantiæ & varietatis. Nulla res est quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quā inconstantia, quę eos perturbat, vt in nulla sententia sint permanentes, sed instabiles & vacillantes. Ideo à Deo petebat diuinus psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret. Deus meus inquiēs, pone illos vt rotā, hoc est, fac eos instar rotæ in orbem volutari, fac eos nullam in suis consiliis & cogitationibus habere constantiam, nullam perpetuitatem. Stultus, ait scriptura, sicut luna mutatur, & de sapiente ait: Homo sensatus in sapiētia manet sicut sol. Est quidem homo insipiens similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quē referunt sexies in die naturali mutari, & modò esse dulcē, modò amarū, sic nonnulli nunc sunt leues, nūc truculēti, nunc diligunt, mox odio prosequuntur, modò aiunt, modò negant, nunquam denique in eodem proposito perseuerant. Poteris per spiritum vertiginis ventū turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Aegyptum, quemadmodū stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum Psal. 82. Eccl. 27. Ibidem. Simile.

pere erſitatum. Fortaſſe per ſpiritum vertiginis intelligit errorem. Nam qui mouentur in orbem veluti vertigine agitati, non ſunt apud ſe, & tanquam inſani cadũt in terram, ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomenti comparat, qui vino correptus, iacet ſine iudicio proſtratus. Vertigo eſt turbo, quem Salluſtius turbinum motum appellat. Quanquam dicant nonnulli vertiginem ſolum capitis dolorem & ægretudinem ſignificare. Diuus Hieronymus ſpiritum vertiginis ſpiritum erroris ſiue errorum interpretatur.

Et non erit in Aegypto.) Hoc eſt, Quid facient Aegyptij cum omnes in errore venſentur? cum ſapientes errare fecerint, caput & caudam, incuruantem & refrenantem, hoc eſt, nobiles & obſcuros, ſenes & pueros, Nomine capitis intelligit viros illuſtri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruantis ſemẽ, nomine refrenãtis adoleſcentem, qui ſeipſum refrenare debet. D. Hieronymus in commentariis dicit pro refrenante poſſe eſſe laſciuientẽ, & ita erit apertior interpretatio, vt per laſciuientem adoleſcentem intelligamus. De iis nominibus locuti ſumus cap. 9. in hebraicis annotationibus. Poterit hic eſſe ſenſus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod poſſit occidenti reipuplicæ prodeſſe.

In die illa erit Aegyptus quaſi mulieres, & ſtupebunt & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipſe mouebit ſuper eam. Et erit terra Iuda Aegypto in feſtiuitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie conſilij Domini exercituum, quod ipſe cogitauit ſuper eam. In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes linguâ Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum: Ciuitas Solis vocabitur vna. In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius: & in teſtimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis & mittet eis ſaluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoſcetur Dominus ab Aegypto, & cognoſcent Aegyptij Dominum in illa die, & colent eum in hoſtiis & in muneribus: & vota vouebunt Domino, & ſoluent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & ſanabit eam & reuertentur ad Dominum, & placabitur eis, & ſanabit eos. In die illa erit via de Aegypto in Aſſyrios, & introibit Aſſyrius Aegyptũ & Aegyptius in Aſſyrios, & ſeruient Aegyptus Aſſur. In die illa erit Iſrael tertius Aegyptio & Aſſy-

& Assyrio: Benedictio in medio terræ cui benedixit Dominus exercituum dicēs: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio, hæreditas autem mea Israel.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.) Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait cap. 51. Cessauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præsidiis, deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres. Aequum fuit vt Aegyptii, qui pueros Hebræorum suffocabant, & fœminas relinquebant, essent veluti mulieres effœminati & imbecilli. Exod. 1.

A facie commotionis manus Domini exercituum.) Hoc est, A supplicio vltionis commotæ à Deo per Assyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, significant punire. De iis Hebraismis locuti sumus capite 1. & capite quinto.

Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.) Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur Aegyptios, solet enim aliorum miseria afferre aliquod gaudium ærumnosis, eosq; dolore aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrumque significat, festiuitatem & pauorē, est enim in Hebraico lecchagga, à verbo hageg, quod significat diē festum agere, celebrare, & festiuare. Leuitici. 23. Celebrabitis ferias Domini septem diebus. Vnde nomē chagga significat festiuitatem: & quoniā in festis diebus tenemur Deū maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et D. Hieronymus in primis commētariis ait debere potius hic verti in timorem quàm in festiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur, quem etiam sequutus Aquila vertit, gyrosin, cū aliquis pauidus & tremēs circunfert oculos. & aduenientē formidat inimicū. Et ita erit sensus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulū Iudę eis ingerat pauorē, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomen Iuda, in qua ego hæc vaticinatus sum. Vel, Ideo Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum, apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus. Leui. 23.

In die illa erunt quinque ciuitates.) Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum trãslatos, qui Syri etiã Chananitica lingua loquebantur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt cõstat ex ca. 36. huius Prophetæ, sed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios, quos vicerat & secum duxerat ad oppugnandam, Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladẽ in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatũ, quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, propheta prædicit esse locuturos & per Deum verũ, nõ per Idola iuraturos. Alij dicũt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cum diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex gentibus & Iudæis fuerunt cõmunicatione coniuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare propheta per eos, qui ad Deum fuerunt cõuersi, quàm conuertendas esse gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mũdi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij vero lingua Aegypti loquuntur. Vis hominẽ cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquentẽ: sermo enim eum manifestũ facit. Ex abundantia cordis, vt Christus ait, os loquitur. Omnis homo aut habitator est Hierosolymæ aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ, dum extenduntur, imagines ostendunt, at dũ contrahuntur celant easdem, sic oratio prolata animum demonstrat, & aperit, quæ abscondita eum abscenditum tenebat, & occulta, occultabat. Vnde quidam sapiẽs dicebat: Qualis est homo, talis est eius sermo.

Matt. 12.

Simile.

ciuita

Ciuitas Solis.) Hæc erat pulcherrima quædam & florentissima ciuitas, cuius propheta meminit ob eius præstantiam & excellentiam.

In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.) Hæc non solùm nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cùm Christus venerit, & homines docuerit, atq; sua morte ipsam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur. erit vna ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

Et titulus Domini iuxta terminum eius.) Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriam dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mundo coletur memoria redemptionis humanæ. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimooctauo Geneseos, vbi memoriæ proditum est, erexisse Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalæ, quam ibi viderat: & promissionis, quàm à Domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua aut figura: in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici vbi dicitur: Non facietis vobis idolum, & sculptile, nec titulos erigetis. In lib. 2. Regum cap. 18. ita scriptū est: Porrò Absalon erexerat sibi cùm adhuc viueret, titulum, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alii arcum triumphalem interpretẽtur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini confregit, quo est in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Messiæ, quí fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendū, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. Translato enim sacerdotio, vt verbis Paulinis vtar, necesse est, vt & legis translatio fiat.

Clamabunt enim ad Dominum.) Versantes Aegypti in ærūnis clamabunt ad Dominum, & ipse eos exaudiet, mittetq; eis sal-

eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorum hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus
Ierem.31 fuit iis verbis Ieremias: Omnes cognoscent me, ait Dominus, à minimo eorum vsque ad maximum.

Et percutiet Dominus Aegyptum.) Post magnam cladem conuertentur Aegyptii, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dū aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim
Heb.6. & 7. Iob.5. diligit Dominus corripit, vt ait Apostolus ad Hebræos scribens, & castigat omnem filium, quē recipit, & Iob, Ipse, inquit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabūt.

In die illa erit via de Aegypto in Assyrios.) Significat cōcordiam & commercium, & spiritualem ac euangelicam pacem inter gentes, quę erant in Christum creditura. de qua pace vide ea, quæ suprà annotauimus cap. 2.

In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio.) Hoc est,
Ioan.10. Erunt Israelitæ sicut Aegyptii & Assyrii. Omnes credentes erunt in vna Ecclesia, fiet enim vnum ouile, & vnus pastor. Et erit benedictio in medio terræ. non solùm benedicentur Israelitæ, sed etiam gentes per Christum. Prædicit fore vt gentes essent æquales Iudæis.

Benedictus populus.) Populus Aegyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiusq; conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israel erit hæreditas mea, quia in Iudæa nascar & patiar. Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorum monachorum abundantia.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.) Pro angulo est in Hebræo pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertens: Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur Aegyptum fefellerunt. Vbi aspicis officium esse sapientum & consiliariorū ciues coniungere, eosque inter sese amicitia benevolen-

uolentiaque conseruare. Potest verti: Deceperunt angulum populorum Aegypti. Vt sit sensus: Aegyptii sapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti: Volens diuinus vates ostendere Aegypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur vna.) Hic variant hebræa exemplaria. Nam in nonnullis pro Sole est ha cheres, in aliis verò ha heres. Prior dictio significat Solem, vt Iob capite nono. Qui præcepit soli, & non oritur. Posterior verò contritionem, euersionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres, Pagninus heres. Cùm igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphrastes habet: ciuitas Solis, quemadmodum est in editione vulgata cum diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto sita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertiidecimi eam in Aegypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum ἡλιόπολις Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Geneseos capite quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Aegypti fuisse Sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldæa paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda: Non enim solùm magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam, Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantam fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnum Deum colerent, linguaque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circunfusa, atque errorum sceleruмq; ie caligine cooperta, ad Deum conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata. Solisque ciuitas appellatur, Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac ה, deriuatur à verbo haras, quod significat destruere & conterere, vt apud nostrum Prophetam capite quartodecimo: Vrbes eius destruxit. Et in psalmo quinquagesimooctauo: Deus conteret dentes eorum. Ideo potest verti: Ciuitas contritionis siue euersionis, neque sine

mysterio

Similitudo. mysterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incẽdioq́; flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur.

2.Cor.4. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est renouatur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram. & paulò pòst: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induẽtes nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundũ imaginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Corinthios: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. Et ad Ephesios: Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, sic homo, vt Deo obtemperet, sanctaque religione veneretur, debet ipsum conterere, dareque operam, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abijcientes, animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede & statu deijciant.

Rom.12. Col.3. 1.Cor.5. Ephes.4.

Argumentum Capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas. Idem est argumẽtum huius capitis & duorum præcedentium: est enim hoc caput quasi auctarium illorum.

CAPVT XX.

IN anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cùm misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Esaiæ filii Amos, dicens: Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalceatus, trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam:

piam: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundentur ab Aethiopia, spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitatio insulæ huius in die illa: Hæccine est spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

EXPLANATIO.

In anno quo ingressus est Thartan in Azotum.) Azotus, vt refert Iosephus Hebræus, vrbs fuit Palestinæ, quam expugnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorum regis, qui hic Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit D. Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regum, capite 18. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaiæ, vt deponeret tunicam saccean, qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signum nuditatis futuræ Aegypti & Aethiopiæ, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriã abducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias: vt videret Iudæi vastandos esse Aegyptios, in quibus spem suam collocauerant, & ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

Solue saccum de lumbis tuis.) Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

Et fecit sic, vadens nudus & discalceatus.) Aspice prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. D. tamen Hieronymus realiter inquit contigisse, quẽadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

Trium annorum signum.) Hoc est, Hæc nuditas prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum, & Aethiopum ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia vastabuntur. Vel indicat illam euer-

euersionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

Nudam & discalceatam.) In ipsa trāsmigratione ibunt Aegyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende Aegyptij, hoc est, tenebris circumfusi, Pharaoni, hoc est, dæmoni seruientes, captiui ducūtur ab Assyriis, hoc est, à peccatis. Est enim peccatū vilis quędam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt pręditi, soli sunt veste nobilissima induti. Hæc est vestis illa de qua Christus apud Matthæum, Amice, inquit, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et Apostolus Petrus, Charitas, inquit, operit multitudinem peccatorum. Et Dauid in psalmo: Beati, inquit, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicuntur. quod significans diuus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Ideò ait scriptura primos nostros parentes. cùm in peccatum inciderūt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebāt tamen pro vestimento diuinam quandam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cùm Dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliasque perturbationes, qua in eos tanquam procellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa qua Elias operuit Elisæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Elisæus combussit aratra, in quorū igne coxit duos boues, quos occidit, & statim secutus est Eliam, qui super eum palliū proiecerat. Quid per Elisæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam igneo curru cælum ascendentem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlum assumptus? Cum Christus peccatorē cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia reliquit: & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contēnit. comburit aratra, hoc est, instrumēta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorū igne, hoc est,

Matt. 22.
1. Pet. 4.
Psal. 21.
Apoc 3.
Gen. 3.
3. Reg. 19
Figura.

hoc est, appetitus interficit, & seipsum occidit igne cõtritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui anteà erat non viuat, sed sit Deo immolatus. Nõ viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœlestis, quemadmodũ de seipso D. Paulus dicebat: Viuo aũt iam non ego, viuit in me Christus. Gal. 2.
Ille Paulus qui anteà viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce Gal. 6.
Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Aegyptij nudi & discalciati dicuntur.
Hi qui Pascha Domini celebrabant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum monimẽta: at Aegyptii scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniã Exo. 12.
verum pascha dignè nõ comedebant. Pascha enim nostrum, 1. Cor. 5.
vt ait Apostolus, immolatus est Christus, quem ipsi non sequebãtur, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatam, hoc est, Aegyptios & Aethiopes nudos & discalciatos.

Et timebunt, & confundentur.) Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebant, & quorum auxilio gloriabantur.

Habitator insulæ huius.) Insulam appellat Hierosolymam quia erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur, nam ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ. Fortasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quã in sequenti capite propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.) Verba sunt Iudæorum Aegyptios vastatos ignominiaq; affectos vidẽtium. Videte vbi spẽ nostrã ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare nõ potuerunt. Damascus in qua Israel spẽ posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Aegypto, fuit Aegyptus vastata. Aegiptij cõfugiebãt ad Aethiopes, at Aethiopes fuerunt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triũphis elati, viribus suis gloriam suãtribuẽtes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolẽtia

glorian-

gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes, fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & ampliſſimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparẽtis, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti, Alexander verò superbia elatus periit veneno, eiusque regnum fuit diuisum & seiunctum. Vide Dei iudicia, humanarumque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui mensis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò contingit, in magna aëris tranquillitate oriri repentè sæuam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerumq; gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissimè acerbissimæ rerum perturbationes, luctuosissimæ calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere, nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Similia.

Simile.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XX.

Locutus est Dominus in manu Esaiæ.) Pro in manu est in Hebraico beiad: quod significat in manu, quemadmodũ vertit interpres noster. Potest etiam verti: Per manum Esaiæ, quẽadmodum habet versio Pagnini. Et quoniã dictio iad, quæ hoc in loco est, significat prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti: Locutus est dominus per prophetiam Esaiæ, hoc est, per Esaiam prophetam. Eodem modo illud Malachiæ cap. 1. vbi editio vulgata habet: Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachię: poterat etiam verti, per prophetiam Malachię. Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Ismaelẽ, quã Deus loquutus est per prophetam Malachiam.

Confundentur ab Aethiopia spe sua.) Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit: Pudore afficientur ab Aethiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffundentur ab Aethiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe & cõfidentia ponitur.

Argu-

Argumentum Capitis XXI.

PRædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab iis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

ONus deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Aelam, obside Mede, omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis: corrui cùm audirem: conturbatus sum, cùm viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcunque viderit annunciet. Et vidit currum duum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: super specula domine ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce, iste venit ascensor viri bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel, annuntiaui vobis.

Abac. 2. Ioan. 4.

Abac. 2.

Ierc. 51. Apoc. 14.

EXPLANATIO.

Onus deserti maris.) Solent prophetæ ea, quæ verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, postea apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates posteà explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cùm ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Ex cùm onus significet prophetiam, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic

est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas præ nuntiatur. D. Hieronymus existimabat appellari Babylon mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideo scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ier. ca. 51. vbi hæc Babylonis euersio prænuntiatur, ait Deus. Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconū, vt stupor & sibilus, cò quòd nō sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quod mare sit inquietum, sæuum, & tempestuosum, perspicuū est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes, & excitantes. Ita dictum est in psalmo: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis improrum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. Psal. 65.

Sicut turbines ab Aphrico veniunt.) Verba sunt Babylonis, quā Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantem, acsi diceret: Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est, de Persia, & Media, quemadmodū veniunt turbines & procellæ flante vēro Aphrico. Significat prophera esse Babylonem vastādam subitò & vehementi cū tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius prophetę. Est autem Aphricus ventus flans à parte meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: Luctantem Icariis fluctibus Aphricum. Cæterùm poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à meridie, hoc enim nomen nægæu, quod hic ponitur, meridiem etiam significat, vt Genesis cap. 28: Dilataberis ad orientem, & occidentem, & septentrionem, & meridiem, & quoniam ventus Auster flat à meridie, ponitur etiam pro austro, vt Iosue ca. 17. Ephraim sit ab austro. & Esaię cap. 30. Onus iumentorum austri. Sed quoniam ventus Aphricus parum distat ab Austro, & vt diximus, inflat à meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico, pro quo Pagninus transtulit Austrum.

Visio dura nuntiata est mihi.) Id est, prophetia de Babylonis euersione, quam ego mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est vastat. Medos

Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est, immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Forrasse ideò dicit, Infideliter agit, quia cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfeciisse, quùm esset ab eo ad conuiuiũ inuitatus. Capite 5. Danielis scriptum est, Balsasarem regem Babylonis fecisse magnum conuiuium, & eadem nocte fuisse interfectum, succesisseque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quod iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxes filio. Sed in eodem capite scriptum est vaticinatum fuisse Danielem regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui posteà imperauit.

Ascende Aelam, obside Mede.) Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Aelamitas & Medos inspirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent: Sensus est: Parate bellum, & Babylonem obsidite vos ô Aelamitę & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nam omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, cessare faciã, iam amplius neminem affliget, quoniã à vobis funditus euertetur. Aelam ciuitas est Persidis, sed pro tota Persida accipitur. Appellãtur etiam Persarum principes Aelamitæ, ab Aelam filio Sem, vt ait Ioscphus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius cessare feci: potest etiã habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitũ quidẽ audeat liberè proferre.

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.) Verba sunt prophetę, qui pietate motus perniciem Babyloniorũ dolebat. Sunt qui dicãt verba esse Balsasaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balsasaris regis Babylonis. Cæterum lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contrà lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthasaris, apertus est sensus: si autem sunt Prophetæ, dicendum est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiam, Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: Iniquos odio habui, & legem Psal. 118.

tuam dilexi, & alio in loco : Odiui Ecclesiam malignantiū, & cum impiis non sedebo. & alibi, Nonne qui oderunt te Domine oderam : & super inimicos tuos tabescebā? perfecto odio oderā illos, & inimici facti sunt mihi. Aspicis igitur sanctum regem, qui omnes homines amore prosequebatur, qua ratione tales erant, odio habuisse, eorumque scelera fuisse detestatum.

Psal. 25.
Psal. 138.

Pone mensam.) Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

Contemplare in specula.) Cùm paratum esset conuiuium, missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatem, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans, vt surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribētis, quæ miserabiliter in pariete apparuit, vt est apud Danielem 5. cap. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

Vade & pone speculatorem.) Verba sunt Dei Prophetam alloquentis: vade tu ô Esaia, & pone te speculatorem. Et quæcunque hic speculator viderit, annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus rex Persarum, & Darius rex Medorum. duo animalia, quę currum trahebant, erant duo exercitus, nempè Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autē esset hic speculator, explicat, esse seipsum dicens: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem. & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat Prophetā, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erāt ventura. Deique imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quæ Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea, diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus : Fili hominis speculatorē dedi te. Id autem quod dicitur. Exclamauit vt leo, potest habere hūc sensum. Exclamauit speculator dicēs: venit Cyrus vt leo.

Ezech. 3.

Ecce iste venit ascensor.) Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quę est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorū, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæ fuissent, nempè idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

Tritura mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel annūtiauit vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir, Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit manè & nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælii: quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

Tritura mea & filia areæ meæ.) Apostrophe est ad Hierosolymam, quam appellat triturā, quòd esset multis afflictionibus triturata & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, vbi frumēta arescunt & teruntur, de qua ait Virg. 1. Georg. lib. Area tum primùm ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis ædificatum est in area Ornæ, vt est in lib. 2. Paral. mandatum memoriæ, vt lib. 1. cap. 21. & 2. Regum cap. vltimo, ideò voluit Hierosolymam filiam areæ appellare. 2. Par. 3.

Est igitur sensus: Credo ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus sum, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram esse triturā & areā, hoc est, conquassandā & conculcandē esse ab hostibus, sicut frumētum in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio est D. Hieronymi: Tu verò perpende Hierosolymā ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos triturā appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in horreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purum remaneat, sic viri iusti in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multisque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veraque sapientia Simile.

sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cælum autem iustorum cellarium.

Onus Duma.) Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est, pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertunt LXX. Idumæam. Perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau, quæ quòd ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. D. Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem, facti fuisse ab Assyriis, aut Nabuchodonosore. Quæ autem fuerit huius vastationis causa, aperit Amos propheta cap. 1. ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrẽ suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsq; in finem. Vbi vides ideò Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cùm Iudæos amore prosequi deberẽt, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus psaltes: Memor esto Domine filiorũ Edom in die Ierusalẽ. Qui dicunt exinanite, exinanite, vsq; ad fundamẽtũ in ea. Quibus verbis Propheta precatur mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymã excitantibus, vt eam funditus euerterent, Lege Ieremiam cap. 49. Ezechielem cap. 25. & Abdiam cap. 1. vt hanc vaticinationem plenius intelligas. psal. 137.

Ad me clamat ex Seir.) Quoniam qui clamat patitur, significat iis verbis Diuinus vates Idumæorum afflixionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est. Tu ô Deus qui eos qui ad te confugiunt custodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatum nocte.

Dixit custos: Venit mane & nox.) Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflixionis. Vos autem manè dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autem caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meum auxilium implo-

ratis

ratis in ærumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis operam feram, conuertimini ad me toto veſtro animo, & ad me properate. Nō ore ſed animo etiam meipſum quæ rite, & ego vos ab ærumnis, in quibus verſamini, liberabo. Vbi aſpicis ideò nos nō eſſe aliquando à domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deum toto animo non inuocamus. Ait enim ſcriptura Deuteronomii ca. 4. Cùm quę ſieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, ſi tamen toto corde quæſieris, & tota tribulatione animæ tuæ, Intuere quàm vtilis ſit afflictio. Vt enim in machina, quam noſtri Bō bardam vocant, ignis proiicit longiſſimè pilam vehementi impetu concitatam, ſic afflictio eleuat feruentem orationem vſq; ad interiora cæli. Ideo dicit: Venit mane & nox. Quaſi dicat. Queritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela eſſe in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruentem, meridie verò frigidiſſimum, qui Solis fons appellatur. Tales nos abſque dubio ſumus: nam meridie proſperitatis tepeſcimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur. Similę. Similę.

Onus in Arabia.) Arabia eſt regio Aſiæ maioris inter Iudæam & Aegyptum, & eſt in tres partes diſtributa, in Arabiam felicem, Petræam, & Deſertam. Et quamuis Arabia conplectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Iſmaelitas, hoc in loco ſolùm agitur de ea, in qua habitant Iſmaelitæ, qui ſunt Cedareni progeniem ab Iſmaele ducentes, qui falſo nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam cauſam victi & vaſtati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus oſtenderunt.

In ſaltu ad veſperam dormietis in ſemitis Dodanim.) Verba ſunt quibus vates Iudæos profugos, & Hieroſolymam ob Babyloniorum, obſidionem relinquentes, alloquitur, Vos ô Iudęi fugietis in Arabiā, vbi in ſaltu & ſolitudine requieſcetis ad veſperam, in itineribus ducētibus ad Dodanim locum in Arabia. Et ſtatim cōuertit ſermonem ad Iſmaelitas dicēs: Occurrentes ſitienti ferte aquam, &c. Quaſi dicat: Ne ſitis feri & immanes aduerſus Iudęorum gentem, veſtrum quærentem præſidium. Ferte aquam populo prę nimio ſolis feruore ſitienti, porrigite illi panem ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quaſi in anno mercenarij.) Annus mercenarii appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur,

nuitur, nec vltra terminum extenditur, qua de re locuti sumus capite 16. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituto euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquiæ numeri sagittariorum.) Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, vt diuinę literę Genesis cap. 21. testantur, Fortasse Ismaelitæ artem patris sequebantur. Hanc Agarenorum vastitatem & cladē ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitę euersi prius ab Assyriis, & postea à Babyloniis: & ita illa verba, Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, Et reliquiæ numeri, de secunda.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat.) In Hebraico est in hunc modum: haboghed boghed ve haxodhedh. Duo tantū sunt verba bis posita: vnum est baghad, quod significat infideliter agere, siue prævaricari vt Ieremiæ cap. 12. Bene est omnibus qui prevaricantur, & iniquè agunt: alterum est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechielis 32: Et vastabunt superbiam Aegypti, Ideo potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit, & qui vastat, vastat: vt sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiam Babyloniis fidē violabit, & qui alias regiones vastat, etiā Babylonem vastabit. Cyrum fidifragum & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat, fidem etiam seruare. Septuaginta verterūt: Prevaricator prevaricatur, & iniquus iniquè agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in sceleratum, vastatorque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regem.

Babylon dilectæ meæ posita est mihi in miraculum.) Pro Babylone est in Hebræo næxæph, quę dictio significat caliginem rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, monsque obscurus & caliginosus, vt cap. 13. ostendimus, vbi pro caliginoso est in Hebræo nixpæh, ideò D. Hieronymus rectè pro caligine in loco vertit Babylonem. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorem. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem, Idem enim nomen miraculum, pauorem,

norem, & horrorem significat. Solet Hebraismus rē dilectā appellare rem dilectam rem desiderij. Pagninus vertit: Noctem amabilem mihi posuit in pauorem. Et ita sunt verba Balsasaris. seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum iucundumque conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam pernicie significātia. vt est apud Danielem 5. cap. Ait igitur: Nox illa, qua statueram animum remittere deliciisque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immaniterque occisus. O falsam spem, ô volucrem, variamq; vicissitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô præposteram gratulationem, quàm subito ea, in quibus solent mortales spem suā vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctū atq; lachrymas conuertuntur.

Onus Dumæ.) Pro Duma est in Hebraico Dumah à verbo Dum, quod significat tacere. Vnde dumah significat infernum, vt in psalmo 93. Paulominus habitasset in inferno anima mea. Fortasse ita appellatur, quia ibi iacent damnatorū animę nullos inter se letos sermones conferentes. Quod significās poëta Latinus ait lib. 6. Dij quibus imperium est animarum, vmbreque silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. Poterat verti Psalmus ille: Paulominus habitasset in silentio anima mea, vt per silentiū infernus intelligeretur, Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait D. Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: ac si diceret Propheta. Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio prętcrire: graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Præterea omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quoniam animo non clamant. Quoniam tacui, ait Dauid, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides eum silere dum clamabat. Contrà verò iusti etiā silentes clamant. Psal. 31.
Vnde Dominus dicebat Moysi: Quid clamas ad mē? Cum tamen ipse taceret: Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces, ardentiaque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur Deū Exo. 14.

ore

ore tantùm inuocat, ab eo animum habent seuocatum, no loquitur quidē. Hoc intelligens diuinus vates canebat: Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labibus inquinati maleficio & scelere pascuntur, videbat diuinus vates onus grauissimum immi nere. Quid enim oneriosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est, pondus, de quo aiebat vates: Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese student præstare cæteris animātibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod pōst eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligens Hesiodus asserebat otium opprobriū esse, negotium verò minimè. Quam sententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantùm aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbunt, eos verò otio silentioque ætatem transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarumque cogitationum expultricem sequuntur. Omnis enim eorum memoria aut statim extinguitur, aut sensim obscuratur & euanescit. At illi in silentio non sunt, qui quamuis sileant, tamen de eorum vita haud quaquam siletur: cùm ea efficiant, quæ non solùm statim non obruuntur, sed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterùm pro dumah Septuaginta interpretes Idumæā transtulerunt.

Psal.118. Psal.26. Psal.37.

In saltu ad vesperam dormietis.) Pro ad vesperam est in Hebraico baarau, quæ dictio significat vesperam & Arabiam. Ex quo effectum est, vt alij hoc in loco vesperam, alij Arabiam transtulerint.

Argumentum Capitis XXII.

DEscribit diuinus vates luctuosum excidium Hierosolymæ Babyloniis inferendum, eiusque crudelem vastationem acerbamque captiuitatem scelere eius & impietate conflatā deplorat. Prædicit Sobnam hominem impium daturum esse pœnas suarum

rum fraudum, qui contra dominum suum Ezechiam cum Sennacherib coniurauit, esseque in eius locum iustum Eliachimũ substituendum: Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humanæ per crucem, quam Christus gloriosam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà infame extremumque supplicium, fuit corpore Christi sacrata & illustris: atque post eius mortem mansit in monte Caluariæ erecta, tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentũ. Ea gloriamur & munimur, intelligentes esse illam excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certissimum præsidium.

CAPVT XXII.

ONus vallis visionis. Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tectadela moris plena, vrbs frequẽs, ciuitas exultans, interfecti tui nõ interfecti gladio: nec mortui tui mortui in bello. Cũcti principes tui fugerũt simul, dureh, ligati sunt: omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt: Propterea dixi: recedite à me, amarè flebo: nolite incũbere vt cõsoleminime super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis & conculcationis, & fletuum domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Aelem sumpsit pharetram, currum hominũ equitis, & parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.) Vaticinium annuntians afflictionem, onus vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat Diuus vates Hierosolymã, quòd esset Prophetarum domicilium: prophetia enim, vt primo capite fusè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mentis oculis perspecta. Est igitur horum verborum sensus: Sequitur vaticiniũ prænuntians calamitatẽ Hierosolymæ. quã coluerunt diuini vates futura vidẽtes. Sed cùm hæc vrbs sita sit in mõte Siône ad aquilonarẽ partẽ, iuxta id quod scriptũ est in psal. Mõs Sion latera Aquilonis ciuitas regis magni: nõ parua occurrit dubitatio, cur vallis, & nõ potiꝰ mõs appelletur. Ad quod respõdendũ existimo, idcò vallẽ appellari, Psal. 47.

sari, quia adeò erat cõculcanda, & delenda, vt nõ mõs sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammeq; exposita, funditusq; deuastata, vel quia sancti illi quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorũ mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti.

Quidnam ouoque tibi est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta.) Solebant Palæstini habere super domos plena tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis cap. 15. diximus. Ad hæc tecta, ingredientibus hostibus vrbẽ, confugiebãt Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides, tela, aliaque arma missilia in inimicos proiicerent.

Plena clamoris.) Hoc est, Tu quæ olim, reportatis de gentibus victoriis triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem: Fortasse ideò Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.) Hoc ideò ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnam hominũ multitudinem non gladio sed fame pereuntium. Et qui se in fugam coiecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi vinculisque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo 4. libri Regum. Et Ieremias in Threnis capite 4. Melius, inquit, fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.

Procul fugerunt.) Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantesque se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in cãpis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam cap. 39. & 4. librum Regum cap. vlt.

Recedite à me, amarè flebo.) Vide quo dolore Propheta vastitatẽ Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantisq; lamentis plangebat, vt ne consolationem quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni commutendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, ideò acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non funderet fluuios lachrymarum vidẽs funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum,

nilum, vbi quondam fides viguerat, ciuitatē insignem, diuitiarum copia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omniquæ nobilitate & sapientia præstantem, Et volens propheta reddere ratione suarum lachrymarū, hanc vastationē, inquit, quā mētis oculis intuebatur, esse in valle visionis: ac si diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidē tolerabile: sed qui fieri potest vt non doleā, summisque cruciatibus premar, cùm videam incendio flagrare montem illum Siōnem, vbi fides quiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostendebat, montem illum celebrem ab hostibus adeò conculcatum, vt non mons, sed vallis possit meritissimò appellari? Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cū amarissimus suspiriis coniuncta, quę Deo dicata, pius ille atq; sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cùm hæc deplorabant, etiā animo intueri miserabilem illam euersionem & cladem à Romanis inferendam, de qua ait Iosephus oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tēpus obsidionis vndecies centum millia. Hæc ille cap. 17. lib. 7. de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladem, quàm scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas inciderunt, deplorabant. Ita quando Christus saluator noster vidēs ciuitatem, fleuit super illam, vt Lucas ait, potius ob Iudæorum ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorum ruinam & vastitatem lachrymas fundebat. Luc. 19.

Seruens murum.) Adesse video diem, in quo hostis murum scrutabitur & rumpet, qui quidem dies erit magnificus & iucundus hostibus nostris super montem Siōnem ascendentibus. Quidā ita interpretantur: Clamor vsque ad montem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Siōnem.

Aelam sumpsit pharetram.) Aelamitæ coniuncti sunt cū Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudauit clypeum.) Afferent Aelamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ

lymæ nudabunt, hoc eſt, hoſtes clypeati non ſolum muros vrbis, ſed etiam domeſticos parietes euertent.

Et equites ponent ſedes ſuas in porta.) Deſcribit expugnationem Hieroſolymæ, quæ facta eſt anno Sedechiæ vndecimo, de qua Ieremias ſic ait: Vndecimo anno Sedechiæ mē-
Ierem.39 ſe quarto quinta mēſis aperta eſt ciuitas, & ingreſſi ſunt omnes principes regis Babylonis, & ſederūt in porta media, &c. Sedebant autē in portā ne Iudæi fugiētes euadere poſſent.

Operimentum Iudæ.) Dicunt nonnulli eſſe templum, vbi Iudæi exiſtimabant ſe eſſe operiendos, & ab omni hoſtium oppugnatione liberandos. Et eam ob cauſam Ieremiæ, aliis ſuæ vatibus diem necis deſtinauerūt, quia ſunt ruinam tēpli vaticinati. Vel loquitur de operimēto & velamine, quo ſancta operta erant. Septuaginta habent: Reuelabunt portas Iudæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armamentarium: domus ſaltus.) Domus erat à Salomone condita inſtrumentis bellicis, plena & inſtructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus ſaltus ſiue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Eſt igitur ſenſus: In die illa tota veſtra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei veſtri ad domum armorum reſpicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit ſpes omnis veſtra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum cap. 7.

Et congregaſtis aquas piſcinæ inferioris, & domos Ieruſalem numeraſtis, & deſtruxiſtis domos ad muniendum murum. Et lacum feciſtis inter duos muros, & aquam piſcinæ veteris, & non ſuſpexiſtis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem eius de longè non vidiſtis. Et vocauit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad caluitium & ad cingulum ſacci. Et ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata eſt
Sap. 2. 1. Cor. 15. *in auribus meis vox Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas*
Infrà 26. *hæc vobis donec moriamini: dicit Dominus Deus exercituum.*

Congregaſti aquas.) Obiicit Iudæis dediſſe operam ad parandam ciuitatem obſidioni nulla poſita in Deo ſpe nec fiducia: Congregarunt aquas piſcinæ ſeu ciſternæ inferioris ad bibendum, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent quæ in obſidione non poſſent ſuſtentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt vt ſe ab

hoſtibus

hostibus protegerent: Dominum autem non inuocarunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.) Priusquam caperetur Hierosolyma, horrabatur diuinus vates ille Ieremias Iudæos, imò Deus per Ieremiã, vt agerent pœnitentiam, & gemitu ac planctu, indutiq; cilicio ad Deũ clamarent, & preces ex animo funderent. Ait illi Deum cõtemnentes se veluti pecora ventri & epulis tradebant, & lætitia elati occidebãt vitulos, comedebãt carnes, ingurgitabãtur vino, dicẽtes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Ac si dicerent: Quoniã vita breuis est, queramus voluptates in hoc mundo, totosq; nos delitiis tradamus. Vide impiorum pestilentia verba. Fortasse verba illa Cras enim moriemur, dicebant ironicè & irrisoriè. Cum enim propheta Iudæorum excidium imminere prædiceret, illi verba eius deridebant dicentes in eius contemptũ. Comedamus & bibamus, nam, vt delirus ille ait, cras moriemur. Aspicis hoc in loco apertissimè pœnitẽtiam complecti fletũ, plãctum, saccos, & id genus alia, quibus Deus placatur: eos autẽ qui hæc cõtemnunt, esse ipsius dei vocantis peccatores ad ea cõtemptores. Quid respondebit ad hunc locũ Philippus Melanchthon hæreticus nostri temporis, cum cæteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irridẽt, asserentes solũ terrores, quos incutit cõscientia peccati, & fiduciã in Deum absoluere pœnitentiam: Vbi inuenerũt in sacris literis talẽ pœnitentiam? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit? Irrident insani homines fletũ, & planctum, & cilicium, cum hic habeamus apertissimũ locũ, vbi nos Deus ad hæc inuitat & vocat, & apud Ioelẽ Cõuertimini, inquit, ad me in toto corde vestro, in ieunio, & in fletu, & in plãctu, & scindite corda vestra, & nõ vestimẽta vestra. Hoc intelligẽs Dauid dicebat in psalmo. Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meũ, & lachrymis meis stratum meũ rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, & diuinã legem violatam. Et alio in Psal. ostendens corpus suum esse assiduis lachrymis & mœroribus consumptum dicebat: Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panẽ meũ. Et paulò pòst. Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum

Ioel.2.

Psal.6.

Psal.101.

cum

enim fletu miſcebam. Plus eſt hoc, quàm terrores conſcientiæ, quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam ſcripturam, inuenies paſſim requiri ad pœnitẽtiam fletum, ieiunium, cilicium, & cæteræ huiuſmodi, quæ hæretici deteſtantur. Lege veteres illos patres ſanctiſſimos, Ambroſium, Hieronymum, Cyprianum, Auguſtinum, & reliquos, quorum ſalutarem & excellentem doctrinam eccleſia catholica amplectitur, & videbis apertiſſimè omnes eos in hac ſententia concorditer permanere. Beatus Ambroſius in epiſt. ad corruptam quãdam, vbi eam ad veram pœnitentiã hortatur, inter cætera inquit: Tu ipſa proprij facti iudex eſto crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi eſt, &c. Deinde lugubris tibi accipienda eſt veſtis, & mens & membra ſingula digna caſtigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occaſionem luxuriæ præſtiterunt. Defluant oculi lachrymas, qui maſculum non ſimpliciter aſpexerũt. Palleſcat facies, quæ quondãviruit impudicè. Deniq; totũ corpus incuria maceretur cinere aſperſum, & opertum cilicio perhorreſcat, quia malè ſibi de pulchritudine placuit. Cor verò ſit liqueſcens ſicut cera, ieiuniis inquietans ſeipſum, & cogitationibus ventilans, quare ſit ab inimico ſubuerſum. Senſus etiam cruciẽtur, &c. Hæc Diuus Ambroſius, & multa alia huiuſmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator eſt, & quem propria conſcientia mordet, cilicio pœnitentiæ accingatur, & plangat tam ſua delicta, quàm populi: atq; iterum ingrediatur eccleſiam, de qua egreſſus fuerat: & cubet in ſacco, vt præteritas delecias, per quas Deum offenderat, vitæ auſteritate compenſet. Hæc Diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatem orationem, quàm fortaſſe par eſt, vide ſanctum Cyprianũ ſermone quinto de lapſis, & glorioſum Auguſtinum de vera pœnitentia, alioſque catholicos Doctores, vbi de pœnitentia differunt, & intelliges quàm falſa, impia, & deteſtabilis ſit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria ſcripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis, quàm repugnans ipſi veritati. Eſt præterea hoc in loco animaduertẽda Dei miſericordia, qui eos vocabat ad pœnitentiã, quos eũ non audituros eſſe ſciebat. Vt enim fons perennis aquas fundit, etſi nemo bibat ex illo, ſic Deus eos vocabat, quanquam ipſi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates

Simile.

pias

pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: sed quemadmodum non dulcescit mare dulcibus fluminibus in illud quotidie introeuntibus, sic Iudęorum populus nolebat dulcescere vocibus Prophetarum, qui eum ab errorum atque scelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis pleniſſimæ suauitatem adducere. At Iudæi illi insipientes ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relicti, suæ duritiæ & impietatis pœnas meritiſſimas dederunt, quemadmodum omnibus euenit, qui diuinas voces contemnunt. Sic enim ait Deus in Prouerbiis Salomonis: Vocaui, & renuistis: extendi manum meam, & nō fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoq; in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cùm irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia. Hęc ibi. Tu verò non existimes solos Iudęos verba Dei contempsisse: nos enim Christiani, nos sumus illi, quos Deus quotidie vocat, quique corū voces & clamores despicimus, & pro nihilo putamus, Clamat adeò Christus non cessans clamare, vt dicat in psal. Raucæ factę sunt fauces meæ. Et apud Matthęum: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis. Vocat nos per Prophetas, per Apostolos, per Euangelium suum, per cōcionatores, per aspirationes, per afflictiones, per prosperitates: at nos velut aspides surdæ aures obturamus. Id plorabat Dauid dicens in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerūt ab vtero, locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinē serpentis, sicut aspidis surdæ obthurantis aures suas, quæ nō exaudiuit vocē incātantiū, & venefici incātantis sapiēter. Vocabat Deus Samuelē, & ille, vt in libro Regū scriptura testatur, respondebat Eli, qui eū hortabatur, vt dormiret. Vocat nos Deus, & respōdemus mūdo, nobis suadēti, vt in peccatis dormiamus, nec vnquam mentis oculos aperiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo obtēperantes, in somno obliuionis permanemus. O desidiam nostram, & intolerabilem amentiam. Respondeamus Christo nos ad pœnitentiam vocanti: surgamus, ne falsa mundi suasione decepti in perpetua ignominia & scelere volutemur. Si volumus euadere, si concupiscimus Babylonis miseram captiuitatē fugere, si appetimus in æterna Hierosolyma

Simile. Prou. 1. Psal. 68. Matt. 11. Psal. 57. 1. Reg. 3.

in beatissimis illis sedibus in æternum permanere, pœnitentiam hic agamus, Deique vocibus obtemperemus. Deus vocat nos ad lachrymas, inundus verò ad voluptates. At hæ lachrymæ semina sunt gloriæ, iuxta illud Dauidis in psal. Qui
Psal.125. seminant in lachrymis, in exultatione metent: & iuxta id quod
Matth.5. ipsa veritas ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabũtur. Voluptates verò pœnas æternas pariũt. iuxta illud. Væ vobis diuitibus, qui habetis hic consolationem vestram. Particula enim, væ, æternam damnationem minatur, & paulò pòst: Væ
Luc.6. vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.

Et relenata est iniquitas mea.) Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba, Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini. Id est, Non vobis hæc iniquitas dimittetur. Potest esse aposiopesis, quam Marcus Tullius appellat reticentiam. figura est iratis non infrequẽs. Est igitur sensus: Si hæc iniquitas vobis dimissa fuerit, ne mihi amplius credatis, aut quid simile, intelligitur enim id, quod non dicitur, ut est apud Vergilium: Quos ego, subaudi puniam, vel aliquid tale. Quidam vertit. Nõ expietur vobis hæc iniquitas donec moriamini, hoc est, nunquam.

Hæc dicit dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnã præpositum templi, & dices ad eũ. Quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulchrũ, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculũ sibi. Ecce dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, & quasi amictum sic subleuabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam: ibi morieris, & ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Expellam te de statione tua, & de ministerio tuo dejiciam te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliacim filium Helciæ, & induã illum tunicatua, & cingulo tuo confortabo eum. & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Hierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & non erit qui claudat: & claudet & non erit qui aperiat. Et figam illum quasi paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui, & suspendẽt super eũ omnem gloriam domus patris sui, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum a vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum. In die illa dicit Dominus exercituum, Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.
Iob.12. Apoc.3.

Vale

Vade, ingredere ad eum.) Quæ à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersionem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque à finem capitis, pertinent ad obsidionem per Sennacheribum, in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam præpositum templi.) Hic Sobna fuit sacerdos & pontifex, homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudæis ne crederent Prophetis, & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam cõiurasse. Contra hunc iubetur Propheta vaticinari, eiq; dicere: Quid tu agis hic in templo Dei, cum sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cum templo nostro, cùm sis extraneus? Quis es tu, vt excideris hic magnificum sepulchrum more principum, & clarorum virorum? Tu existimas esse hic perpetuo mansurũ, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet, & demigrare faciet, & tam facile in miseram captiuitatem adduceris, quàm facile asportatur gallus gallinaceus ligatus & sine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem suam ornandam monimento, & magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum est, templum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomẽ suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam latè enim patet immortalis famæ desiderium, vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia exceltos, nullo virtutum præsidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quod Herostratos habet seculum nostrum: qui cum non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

Coronans coronabit te tribulatione.) Habebis coronã non laminarũ aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæsisti, incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.) Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem, ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, asportaberis, vbi miserè morieris. Comparat Diuinus vates hominem improbum & inconstantem pilæ siue rotæ, quæ facilè

mutatur & circumuoluitur. Cùm enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, sit autem mundus inconstantissimus, necesse est, eum nullã habere constantiã. At vir verè sapiens & pius, fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum septus, nec frangitur neque expugnatur. Quando Deus vult impiorũ scelera vlcisci, permittit sæpe, vt nullam habeant constantiã. Id intelligens Dauid dicebat in Psal. Deus meus pone illos vt rotam. Id est, instabiles & agitatos instar rotæ. Et in Ecclesiastico scriptũ legimus: Præcordia fatui rota carri. Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, peccauit, inquit, Ierusalẽ propterea instabilis facta est. In cap. 5. Geneſis, vbi nostra versio habet: Egressus Cain à facie Domini, habitauit profugus in terra, &c. pro profugo in Hebraico est, Nod. quod propriè significat instabilẽ & incõstantẽ. Tales enim sunt, qui se à Domino separant & seiungũt. Illud est præterea aduertendũ, cũ monet qui in terra lata & in via spatiosa versatur, dicit enim: Quasi pilam mittet te in terram latã & spatiosam, ibi morieris. Ait enim Christus apud Matthæum: Lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem.

Psal. 82.

Eccl. 33.

Thre. 1.

Matt. 7.

Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.) Hoc est, Currus quibus vtebaris ad gloriã ac pompam, cùm eras Hierosolymæ, tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis, quia domũ Domini tui perdere voluisti. Dũ falsam dignitatem quereres, veræ dignitatis ornamenta amisisti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus conuertere, iuxta id quod ipse ait per Oseam prophetam: Gloriam eorũ in ignominiã commutabo. Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quã fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babylonij te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotem. Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse dedecori ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi quantum in se est, eam maculant & deformant.

Ose. 4.

Expellam te de statione tua.) Verba Dei sunt aduersus Sobnam: Ego, inquit Deus, te de statu tuo deiiciam.

Seruum meum Eliacim.) Hic functus est officio Sobnę, vt habetur quarto Regum capite decimoseptimo, & decimooctauo, & Esaiæ cap. 36. & 37.

Et induam illum tunica tua.) Id est, omnia ornamenta tua tradam

tradam illi, teũue de pontificatu proiiciam. Induere aliquem nobili tunica, eſt efficere, vt de illo honorificè ſentiant, eumque illuſtri laude celebrent. Similis phraſis eſt in Eccleſiaſtico. Stola glorię veſtiet illum. Volũt nonnulli per Sobnę põtificatum Iudæorum ſacerdotiũ ſignificari, per Eliacim verò ſucceſſionem cultus Euãgelici. Eliacim ſignificat Deum ſurgentem. Tranſlato enim ſacerdotio vt ait Apoſtolus ad Hebreos, neceſſe eſt, vt legis tranſlatio fiat, & Euangelium ſuccedat. Sobna autem, vt ait D. Hieronymus, interpretatur cõuertere nunc. Hæc eſt ſynagoga, cui dicitur, vt conuertatur. Eccle.15. Heb.7.

Et erit quaſi pater habitantibus Ieruſalem.) Qui præeſt, pater ſubditorum debet eſſe. Hinc præſul dicitur Abbas, ab abba quod eſt pater. Reges Palæſtinæ omnes appellabantur Abimelech, quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim ſcriptura cap. 26. Geneſis ait: Abiit Iſaac ad Abimelech regem Palæſtinorum, non perſonæ nomen ſignificat, ſed regiæ dignitatis nomẽclaturam. Quod D. Auguſtinus annotauit. Omnis enim rex ſiue præſul debet eſſe Abimelech, hoc eſt, pater & rex. Qui verè rex eſt, pater eſt. Vnde omnis lex à rege aut præſule lata & conſtituta, debet amore paterno & igni charitatis cõflari. Alioquin nec ſubditi eam æquo animo ſeruabunt, nec ipſa diutius permanebit. In Deuteronomio ita ſcriptũ legimus: Apparuit Dominus de monte Pharam, & cum eo ſanctorũ millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflammata, niſi amor? Hic eſt ignis ille quem Deus in terram miſit, quo hominum animos incendit, vt æternitatis deſiderio flagrarent, de quo ipſe apud Lucã, Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur? Aſpicis igitur debere præſulem eſſe patrem, & amore paterno gubernare. Dabo vobis paſtores, ait Deus per Ieremiam, iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina. Non dicit: Dominabuntur veſtri, ſed paſcent vos non odio, inuidia, iracundia, elatione, ſed ſcientia & doctrina. Vbi per ſcientiam intelligitur ſcripturarum cognitio, & ſecundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio, ex quo colliges oportere præſulem eſſe & ſapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ eſt inter aurum & reliqua metalla, debet eſſe inter præſulem & ſubditos. Vnde Socrates ille philoſophorum gentium ſapientiſſimus, ciuitatem Deut.33. Luc.12. Ierem.3.

illam eximiam, omnibus bonis affluentem omnibusque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempè aureum, argenteum, & ferreũ. Per aurum intelligit principem, & præsulem, per argentũ nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaque vt princeps præstet cæteris sapiẽtia, virtute, charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argẽteam, & ferream, quas antiqui sapiẽtes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorũ iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimã. Oportet enim præsulem bonis fauere, & præmia cõstituere, nefarios verò coercere, & pœnis afficere. Id significant diuinæ literæ asserentes in Exodo, præcepisse Deum, vt summus
Exo.29. sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguine nisi austeritas significatur? Ez-
Ezec.41. chiel aut vidisse in templo sibi à Domino demonstrato cherubim & palmas: Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duasque facies habebat cherub faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmã ex alia parte. Cherubim præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait
Ephe.4. Paulus in epistola ad Ephesios. Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis lenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmã debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlum respicere, palmamque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur contemplari, omniaque sua opera ad Deum dirigere, eiusque amore gubernare. Hoc est, patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Esaiam: Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem.

Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.) Dabo, ait pater cælestis, super humerum Eliacim serui mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat imaginem Christi veri sa-
Psal.109. cerdotis, de quo dicitur in psalmo: Tu es sacerdos in æternũ secun-

secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerũ posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucem illam sacratissimam, quę Dei templum, & æternam domum aperuit, & aditum ad cælestem illam ac beatissimam gloriam reseruit. Hanc baiulauit Christus Deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluarię loco pependit Deus noster, vt mortem nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorum faucibus eriperet, & verę dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalitatẽ ęternamq; vitam tandẽ adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculã sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam clauem domus Dauid. Erat enim antea paradisus clausus, & nemo illud introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cælum, & illo die fuit latro cũ Christo in paradiso. Hæc clauis, quam Christus super humerum baiulauit, appellatur ab hoc propheta cap. 9. principatus, vbi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cęterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hanc locum ita explanare, vt per clauem domus Dauid, potestatẽ aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego inquit Deus, dabo seruo meo Eliacim sacerdotium, & templi præfecturã. Clauẽ domus Dauid appellat prælationem & curam pastoralem, quæ claui merito comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quãdo præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos, claudit autẽ cum eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionẽ. Claudit pręterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur Deus dicat daturũ seruo suo clauẽ hanc super humerũ, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tã grauis? Quod est hoc tantũ põdus, vt nõ in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circũspicere, videbis planè non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideo enim hæc clauis non in manu prælatorum ferenda dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summaque cõsideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit ani-

marum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & eligit, clauem in humero baulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, nō in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentū & monile eā portat, nō pondus magistratus & prefecturæ curans, nec laborē, sed solùm dominationem, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodò mala non præcipiant, nō solùm bonis & modestis, sed iuxta beati Petri sententiam etiam dyscolis.

Osee 8.

1. Pet. 1.

Et figam illum paxillum in loco fideli.) Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliacim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabūtur. Erit enim veluti clauus siue lignum affixū parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quā magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa magna significat, quàm obscuri, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illiq̄ue eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium gloriæ domui patris sui.) Hoc est, genus suum & familiam illustrabit.

Auferetur paxillus.) Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatē & amplitudinem Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendebant corruerunt. Docet nos hic locus non esse fidendum hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solùm niti debemus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXII.

Onus vallis visionis.) Septuaginta habent, Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostendunt vallem visionis Hierosolymam appellari, quæ est sita in monte Siōnis. Præter rationē, quam in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appelletur, potest etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus visus est, iuxta id quod ait Baruch propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hic est mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Geneseos literæ diuinæ testantur: Tolle filium tuum, quem dilegis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum

Baruc. 3.

Gen. 22.

super

ſuper vnum montiũ, quem monſtrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ ſuprà annotauimus cap. 16. in annotationibus ex hebræo.

Et parietem nudauit clypeus.) Pro nudare in hebraico eſt verbum arad, quod ſignificat nudare & adhærere. vnde poteſt verti: Et parieti adhæſit clypeus, nempè ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæſerunt clypei.

Donec moriamini.) Thargũ habet: Donec moriamini morte ſecunda. Aceſi diceret: Non dimittetur vobis, nec hic nec in inferno, per mortẽ enim ſecundã intelligit eternã dãnationẽ.

Argumentum Capitis XXIII.

MInatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonoſore inferendam, luctuoſamque vaſtitatem & euerſionem. At poſt ſeptuaginta annos promittit eam eſſe reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Chriſti fidem venturam.

CAPVT XXIII.

ONus Tyri. Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt domus vnde venire conſueuerant de terra Cethim reuelatum eſt eis. Tacete qui habitatis in inſula, negotiatio Sidonis tranſfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis ſemen Nili, meſſis fluminis fruges eius: & facta eſt negotiatio gentium. Erubeſce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. Cùm auditum fuerit in Aegypto dolebunt cùm audierint de Tyro. Tranſite maria, vlulate qui habitatis in inſula. Nunquid non veſtra hæc eſt, quæ gloriabatur à diebus priſtinis in antiquitate ſua? Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.) Tyrus ciuitas eſt Phœniciæ, vt ait Põponius Mela, Phœnicia autẽ eſt in Syria cõtermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentiſſima, & regia dignitate ornata: Fuit Sidoniorũ colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuerſi. Et cùm eſſet inſula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta eſt, quod iam antèà facere conatus fuerat Nabuchodonoſor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum ſanguine tingun-

tinguntur vestes purpureæ, ideò eædem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium. 189. Iosephus anno 240. ante templū Salomonis. Iustinus lib. 18. à Sidoniis conditā refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta à Dominico Veneto capta, sed à Soldano anno Domini. 1290. tandem incēsa. Huius ciuitatis meminit scriptura lib. 2. Regum cap. 5, & cap. 26. Ezechielis, qui hanc euersionē prædicit, eiusque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudeis insultarunt, eorumque miseria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

Vlulate naues maris.) Per naues maris intelligit ipsos nauigantes. Est igitur sensus: Vos negotiatores, qui per mare mediterraneum importatis merces, plorate Tyrum, quoniā euersa est. Hæc enim erat domus vnde venire solebatis.

De terra Cethim reuelatum est eis.) Non vos estis, quibus primo reuelatum est, esse Tyrum deletam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethim, hoc sciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Est enim Cyprus insula quædā in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac insula vrbs quædam nomine Citiū patria Zenonis philosophi, vt ait Laërtius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore D. Hieronymi extabat, & idem nomen retinebat, vt idem Hieronymus asserit, à qua vrbe totā insulā coniectant nonnulli appellatā esse Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrū incitarunt. Et tunc erit sensus: De terra Cethim reuelatum est eis, hoc est, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euersionē. Alij per Cethim intelligunt insulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuisse Tyrum deletam, & vastatā, ne illuc merces suas conferrent.

Tacete qui habitatis in insula.) Tyrum insulā vocat. Sensus est: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negotiatores eam suis mercibus implebant.

In aquis multis semen Nili.) Periphrasis est frumenti Aegypti. Nilus enim inundatione & irrigatione sua campos Aegypti frugiferos reddit. Aegyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumētum ad Tyrios & legumina Aegypti erant fruges Tyriorum.

Erubesce

Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, &c.) Tyrus erat, vt diximus, colonia Sidoniorū, quapropter ad eos pertinebat, eā defendere. Cōuertit igitur propheta sermonē ad Sidonē, quæ coloniā suā dereliquerit. Erubesce Sidon, quæ cùm Tyrū genueris, nullū ei auxiliū præbuisti, nō enim sperare debueres nauigātes ei opē laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc est, negotiatores & nauigantes. Sidoniorū intererat Tyrios defendere: nā nos nō eos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hostibus suis bellū inferre. Vel sic: Erubesce Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id est, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego nō parturiui, nec peperi, facta sum quasi mulier sine filiis, quoniā nemo mihi auxiliū tulit. Idē est non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc idcò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dedisset: nulla tamen fuit quæ illi auxiliū ferret. Nā Carthago, Leptis, Vtica, Gades, coloniæ fuerunt Tyri. Lege Plin. lib. 5. cap. 19.

Cùm auditum fierit.) Aegyptij cùm audierint vrbem vicinam & florentissimam obsidione deletam, dolore afficientur, existimantes idem sibi esse euenturum.

Transite maria.) Alloquitur ipsos Tyrios in obsidione positos Vos ô Tyrij transite maria, discedite ab vrbe vestra, fugite inimicos, quoniam nulla alia spes est euadendi. Idcò plorate habitatores insulæ, hoc est, Tyri.

Nunquid nō hæc vestra est?) Irridet Tyriorū iactationem, qui Deo contēpto maiorū antiquitate & nobilitate gloriabātur.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandū.) Hoc dicit propter eos qui in vrbe manserunt, & capti à Nabuchodonosore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatā, cuius negotiatores principes, institores eius inclyti terræ? Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. Transi terram tuā quasi flumen filia maris, non est cingulum vltrà tibi. Manū suam extendit super mare, conturbauit regna: Dominus mandauit aduersus Chanaam, vt contereret fortes eius, & dixit: non adiicies vltrà vt glorieris, calumniā sustinens virgo filia Sidonis: in Cethim consurge trāsfreta, ibi quoque nō erit requies tibi. Ecce terra Chaldeorū, talis populus nō fuit. Assur fundauit eā in captiuitatē tradiderunt robustos eius: suffoderunt domos eius, posuerunt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.

Quis

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam.) Coronatam eam vocat, quia insignis erat, & regia florebat dignitate. Est igitur sensus: Quis vnquam cogitauit amplissimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominantem, auro & gemmis fulgentem, sic esse deuciendam vt suis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes.) Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, vt eius mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiusque institores essent celebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd instent negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc.) Dixerat paulò antè: Quis cogitauit hoc, &c. Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superborum statum euertit, eorumque cogitationibus resistit. Docet hic locus neminem debere existimare se esse tutum, licet sit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quãdo in ærumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiam in prosperitate noluit cognoscere. Detrahit enim Deus gloriam superborum, & permittit vt eorum honor & amplitudo in dedecus, & ignominiã conuertãtur. Tu verò considera quàm fluxa sit & incerta mundi gloria.

Transi terram tuam quasi flumen.) Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu ô Tyre transi terram tuam ita facilè, vt riuulum transires. Vel, Transi quasi flumen, celeriter imitare flumnis impetũ & velocitatem, ne te occupet inimicus, nõ illi poteris resistere, quia non est cingulum vltrà tibi. Id est, non habes fortitudinem, vt possis te ab hostibus defendere. Lumbos cingulo cingere, est fortitudine pollere: carere verò cingulo, est imbecillitate laborare.

Manum suam extendit super mare.) Hoc est, super Tyrum vt ait D. Hieron. Ac si dicat: Percussit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobilissimam, qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersionem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: Dominus mandauit aduersus Chanaan. Nam Tyrus est in terra Chanaan. vt constat ex euangelij Matthæi cap. 15. vbi Chananæa scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem sit manum extendere, est à nobis explanatum cap. 1. illud explicantibus: Et conuertã manum meã ad te. Et cap. 5. vbi illud exposuimus: Extẽdit manũ suam super eum.

Et dixit:

Et dixit: non adicies vltrà, vt glorieris) Hoc dixit Deus, Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu ô Tyre Sidoniorũ colonia, nã euerteris omnino. Ideò assumptis nauibus fuge in Cyprũ. Sed nec ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoq; Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.) Tyri habitatores fracti obsidione, fuerunt in duas partes distracti, alij se in fugam coiecerunt, quibus propheta dixerat: in Cethim cõsurgens transfreta. Alij verò manserũt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldæam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentissima. His loquitur modo vates ita dicens: Ecce terra Chaldæorum, ad quam ducemini, populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eo ducent Chaldæi non solùm Tyrios imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

Vlulate naues maris quia deuastata est fortitudo vestra.) Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In oblivione eris ô Tyre septuaginta annis sicut dies regis vnius: post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix oblivioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui sit. Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, & rursus fornicabitur cum vniuersis regnis terræ super faciem terræ. Et erunt negotiationes eius & merces sanctificatæ Domino, non cõdentur, neque reponentur: quia his qui habitauerint coram Domino, erit negotiatio eius, vt manducent in saturitatem, & vestiantur vsque ad vetustatem.

Septuaginta annis, &c.) Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa, nam tot fuit templum Dei vastatum. Aequum enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos septuaginta annos dies vnius regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi septuaginta annos nõ transeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro 2. Regum capite 5. scriptum legimus. Alii Nabuchodonosorem eiusque filios vnum regem intelligunt.

gunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

Post septuaginta autem annos.) Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro annuntiantur. Sensus est: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta, sic tu ô Tyre quia Chaldæis adhæsisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à negotiatoribus, qui te prius amore prosequebantur contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, canticis & illecebris pristinos tuos amatores recõcilia. Cane & pulsa tu quæ eras obliuione tradita. Da operam veluti meretrix cantationibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigatis. Hoc ideo dicit, quia solent meretrices cantibus vanos adolescentes ad se trahere.

Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum.) Hęc ad literam impleta fuisse historiæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam D. Hieronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim postea celebre emporium, vbi ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hic propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta habet in hunc modum: Post septuaginta annos visitatione faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Quæ verba satis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificatæ domino.) Vaticinatur de euersione Tyri ad Christum, quę post multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidem, vt videre licet apud Lucam Actorum 21. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatę & sanctificatę. Non cõdentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distribuent, & iuxta Christi sententiam in cœlo thesaurizabunt. Matt. 6.

Quia his qui habitauerit coram Domino.) Sensus est: Qui Deo seruierint, hoc solùm vellent ex tẽporali negotiatione nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumentum, quo vestiantur. Capitur autem hic saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectione,

ctione, quam ſolam deſiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheū: Eſt autem quæſtus magnus pietas cū ſufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quia nec auferre quid poſſumus. Habentes autē alimenta, & quibus tegamur, his contenti ſimus. Docet hic locus Eſaiæ fideles ac pios homines negotiatores eſſe non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, ſed eos, qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia ſua, & emunt eam, quæ quidem Chriſtus eſt. Hi ſunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis dixit. Negotiamini dum venio, vt eſt apud Lucam cap. 19. qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorum meminit etiam Matthæus cap. 25. Hi ſunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleſte, de quo dicebat Chriſtus in Apocalypſi Diui Ioannis Apoſtoli: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. O fœlices nundinas, o admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo prætio æternam gloriam cōparemus. Sed quoniam diabolus eſt etiam mercator, qui breues ac peſtilentes voluptates, aliaſque mortiferas merces precio animarum vendit, aut ſaltem promittit, vt nos ad æterna ſupplicia deducat, eſt ſumma diligentia & conſideratione aduertēdum, ne cū tali negotiatore commercia exerceamus. Oſtēdit dapes in ſuperficie ſuaues & appetendas, ſed intus funeſtas, & latenti veneno contaminatas. Non eſt aurum id, quod apparet, ſed ſcoria: nō mel, ſed fel, non vita, ſed mors: non fama, ſed ignominia: non bonum, ſed malum: Vt enim ſtultus cenſetur, qui equum empturus non ipſum inſpicit, & ſallidiosè peroendit, ſed ſolùm eius frænum, ſtratum, & exteriora ornamenta intuetur, ſic inſanus iudicandus eſt, qui mercium diaboli ſpeciem ſolùm aſpicit, interiora minimè contēplatur. Non eſt cryſtallus omne id, quod cryſtallus apparet, vitrū enim cryſtallum imitatur, res fragilis & vilis rem ſolidam & preciosam. Imò venenum habet aliquando ſpeciē medicamenti. Tres mercātores ſunt peſtilētes & pernicioſi, qui perniciē nobis voluptatis ſpecie & ſimulatione tegentes vendunt, & ad ſuas officinas allicīūt, & vocāt, diabolus, mūdus, & caro, qui nobis interitū & exitiū machinātur. Eos fugiamus, eorū voluptates cōtēnamus, & peſtiferas merces deteſtemur. Quid nobis cū mūdo, quē antiqui malorū cōgeriē appella-

1. Tim. 6.

Mat. 13.

Apoc. 3.

Similes

Similes

appellarunt? cuius vitam & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsumque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaiæ artificium, quemadmodum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messiæ, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXIII.

Transite Maria.) In Hebræo est iuru tarxixah. Sed quoniam Tharsis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster Transite maria. Pagninus verò vertit, Transite in Tharsis. pro quo Septuaginta habent: Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plin. lib. 5. & Poëta: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago, &c. Idcò credibile est Tyrios ad Carthaginenses confugisse. Et in principio huius capitis vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habent Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis: Et ita etiam habet paraphrastes Chaldæus.

Non est cingulum vltrà tibi.) Pro cingulo in Hebraico est mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach, quod significat roborare. Thargũ habet tekoph, quod nomen proprie fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo vltrà. Septuaginta habent: manus tua nequaquam præualet. Symmachus: Non poteris vltrà resistere, interpretans sensum potius quàm verba.

In Cethim consurgens transfreta.) Pro Cethim est in Hebraico Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptũ Numerorum cap. 24. vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam ita dicens: Venient in trieribus de Italia superabunt Assyrios, vastabuntq; Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messiæ esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuũ est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniam tũc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorũ infidelitatẽ, impietatem, & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. Intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messiæ indicant verba Baalam ita in eodem capite literis mãdata: Dabo tibi cõsiliũ, quid populus tuus populo huic

huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremū siue nouissimum in diuinis literis tempus Messiæ appellari, vt in explanatione 2. cap. Esaiæ explicuimus. Et volés Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messię, qui erat vt lux magna venturus, ait: Crietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkeli ita habet: Cùm surrexerit rex ex Iacob, natusque fuerit Messias ex Israel. Vbi vides per stellam & virgam Christū significari. Hęc est virga illa, de qua dixit cap 11. Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò pòst ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntque Hebræos. Neque possunt Iudei negare dictionem hanc Cittim illic positam Italiā significare, nam Chaldæus Paraphrastes, quem modò citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum transtulit: Et naues venient à Romanis. Septuaginta etiam interpretes pro Cittim Italiā vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanū, cuius ad literam hęc sunt verba: Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ vnà cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquam hîc ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & cōsurget virga de Israel, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth, negant Iudæi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percussisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spiritualiter esse intelligenda. Duces Moab sunt dæmones, quod D. Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harumq; tenebrarū rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelligūtur impij peccatores, quos Christus euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idolatriam: non salutem, sed impietatem. Perierūt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorū impietas & deprauata cęcitas. Id prædixerat diuinus Psal. ita Messiam alloquens: Increpasti gentes, & periit impius, nomē eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldæus paraphrastes: Dominabitur omnibus filiis hominum. Philip. 2. Psal. 9.

num. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noë omnes originem ducimus, Noë autē a Seth, qui in locū Abelis occiſi ſucceſſit, cùm Cainini proles fuerit diluuio extincta. Hic Meſſias, quem hic omnium hōminū dominatorem ſcriptura iuxta Onkelum appellat, eſt ille, de quo aiebat
Suprà 16. Eſaias: Emitte agnum Dòmine dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion. Cùm autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam ſignificet, credibile eſt hoc in loco Eſaiæ eandem etiam ſignificare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam cap. 2. & apud Ezechielē cap. 27. vbi noſter interpres Italiā vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ obtinuit, qui à Ianiginis fuit etiam Italus vocatus. Author eſt Beroſus Chaldæus lib. 5. Antiquitatū, qui floruit ante Alexandrini monarchiam. A Cittim autē Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e ſcribi, quemadmodum bis in hoc capite, & ſemel in cap. 10. Geneſeos eam ſcriptam inuenies. Cetim autem, quæ ſcribitur per e, eſt ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in 1. cap. lib. 1. Machabæorū ita ſcriptū legimus: Poſtquam percuſſit Alexāder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egreſſus de terra Cethi, Darium regem Perſarum & Medorum, &c.

Aſſur fundauit eam.) Pro Aſſur eſt in Hebraico Axxur, quemādmodū Geneſeos cap. 10. vbi ſcriptū legimus egreſſū fuiſſe Aſſur de terra Senaar, ædificaſſéque Niniuem ciuitatē magnam, in terra autem Senaar regnaſſe Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldæorum non fuiſſe ab Aſſur, ſed à Nemrod fundatum: & ob eam cauſam hic exiſtimant per eam intelligi Tyrū, non autem Chaldæam, cùm tamen prophanę hiſtorię dicant Tyrum coloniam fuiſſe Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euerſionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniā etſi Aſſur non fuerit Babylonis conſtructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiuſque populum fundauit. Si fuſe ſcire volueris, quis fuerit hic Aſſur ſiue Aſſyrius, à quo Aſſyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquinocis cap. 1. vbi aſſerit hunc appellatū eſſe Ninum, Herculem, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.

Argu-

Argumentum Capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euersione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari, nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatem, eiusque habitatorum in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

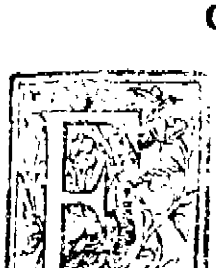

Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciem eius, & dispergit habitatores eius. Et erit sicut populus sic sacerdos, & sicut seruus sic Dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emens sic ille qui vendit, sicut fenerator sic is qui mutuum accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis, & infirmata est altitudo populi terræ. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideo hæc insanient cultores eius, & relinquentur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata est vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabantur corde.

EXPLANATIO.

Ecce Dominus dissipabit terram.) Hoc est: Deus in fine mundi vniuersam terrā vastabit. Esse terram in fine mundi transituram, asserit Christus apud Matthæum iis verbis: Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum & terra transibūt, &c. Quamuis enim dicat Ecclesiastes, Terra autē in æternū stat, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare Diuum Paulum cùm dixit in epistola prima ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non dixit: Præterit mundi substantia, sed figura. Et ad Hebræos hæc verba Psalmistæ citat: Et tu in principio Domine terram fundasti: & operamanuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autē permanebis, & omnes vt vestimentum veterascēt. Et velut amictū mutabis eos, & mutabūtur. Potest etiā locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad lōgū tēpus permāsura. In æternū enim

Matt. 24. Eccle. 1. 1. Cor. 7. Heb. 1. Psal. 101.

enim capitur aliquando pro lõgi temporis ſpatio, vt Exodi cap. 21. Et ſeruient in æternum. Id eſt ad iubilæũ. Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes cap. 25. Leuitici. Illud certum eſt terram tranſituram eſſe, & terram nouam futuram, Apoc.21. ait enim Angelus Ioanni euangeliſtæ in Apocalypſi: Vidi cœlum nouum & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra abiit. Non quod alia terra & aliud cœlum cõdendum ſit, ſed ait renouanda eſſe ea ipſa, quæ nunc ſunt. Ita graues authores locũ illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiosè tractat D. Petrus ca. 3. epiſtolæ ſuę ſecundæ.

Et nudabit eam.) Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deſerta. Et affliget faciem eius, hoc eſt, dabit ei aliam faciem & figuram. Et diſperget habitatores eius, hoc eſt, iuſtos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorũ ſupplicia.

Et erit ſicut populus.) In illa die nulla erit in hac re differentia inter nobiles & obſcuros, ſacerdotes & laicos, ſed omnes apparebũt ante Chriſti tribunal reddituri de vita ſua rationem. Nõ reſpiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obſcuritatem, ſed virtutes & vitia, vt vnuſquiſque iuxta opera ſua aut præmio afficiatur, aut ſupplicio. Non enim eſt acceptio perſonarum apud Deum.

Luxit & defluxit terra.) Vtitur Propheta præteritis pro futuris more prophetico. Senſus eſt: Cùm terra defluxerit, lugebunt & plangẽt in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nominæ terræ ſignificantur. Ait enim Mat.24. Chriſtus apud Matthæum: Sol obſcurabitur, & Luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit ſignum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ.

Et infirmata eſt altitudo populi terræ.) Id eſt, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magiſtratus. Nam vt ait Salomon in Prouerbiis, Non prode Prou.11. runt diuitiæ in die vltionis, iuſtitia autem liberabit à morte. Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientiæ ſcriptum Sap.5. legimus. Quid nobis profuit ſuperbia? & diuitiarũ iactantia quid contulit nobis: Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens. Primi aduerſus quos Propheta hoc in loco vaticinatur, ſunt diuites & potentes.

Terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis.) Imminente iudicio terra reddetur ſterilis propter iniquos habitatores. Vbi vide ideo terrã nõ ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur

Quia

Quia transgressi sunt leges.)Loquitur de legibus ciuilibus. Potest etiã hic locus intelligi de omnibus legibus naturali, & scripta data per Moysem, & de euangelio Christi. Primam tamen expositionẽ magis amplector propter ea quæ sequũtur. Sed quæ sit mea propria huius loci expositio & sentẽtia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.) Id est, Pro libito suo sententias tulerunt, non considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cùm à sententiis iustitiam seiungunt.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conseruare. Vide quanti estimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iudæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege, vt apud Vergilium: Regemque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas. existimo hoc in loco posse ipsam diuinam legem significari. Sic Deus apud Oseã: Transgressi sunt, inquit, fœdus meum. Et explicãs quid esset transgredi fœdus, subiungit: Et legẽ meam præuaricati sunt. Sed tunc quædam insurgit dubitatio, qui fieri potest vt lex appelletur sempiterna, cùm cessauerit. Sed huic quæstioni facile respondetur, si legem ipsam loquentem audierimus, quæ æternum & sempiternum appellat id, quod vsque ad tempus Messiæ, & ad promulgationem euangelij erat duraturum. Et ita Deus promisit semini Abrahæ terram Chanaan in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione sui significati, erant enim figuræ earum rerum, quæ semper duraturæ sunt. Paulò antè dixerat: Transgressi sunt leges. Et statim: Mutauerunt ius: Et confestim subiungit: Dissipauerunt fœdus sempiternum. Et quoniam solet Esaias sæpenumero multa vnũ atq; idem diuersis verbis significantia, cõgerere, fortasse hoc in loco per leges ius & fœdus idem voluit intelligere, vt sit congeries rhetorica.

Ose.8.

Gene.17.

Propter hoc maledictio vorabit terram.) In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: sed quoniam homines impij & scelerati suum dereliquerunt creatorem, seque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, eruntq; à Deo maledicti. Vel sic: hominũ maledictio & flagitium terram consumet,

sumet & velut bestia, deuorabit.

Peccabunt habitatores terræ.) Illi se flagitiis implicant, qui sunt terræ ciues, quibus in Apocalypsi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iusti & pij non in terra habitant sed in cœlo, de quibus ait Paulus apostolus: Nostra enim cõuersatio in cœlis est. Vnde Cain terrenã ciuitatẽ cõdidit, Abel autẽ non itẽ, vt, & nõ sine mysterio, literę diuinæ testantur. Vtuntur viri iusti terra hac tanquam peregrini, nõ habentes hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideo mundi voluptates & opes contemnũt, temerarias cupiditates coercent, timores & inanes solicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus franguntur, neque vlla tẽporum varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cœlestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Apoc. 2. Philip. 3. Gen. 4.

Insanient cultores eius.) Aspicis hic apertissimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorumq; insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: Peccabunt habitatores terræ, ideoque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contaminant, & in illis perseuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, impius ignorat scientiam. In Psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis, nolite inquè agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipientibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat. omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorãtem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fusius scripsimus capite 5. illa verba explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.

Prou. 19. Psal. 74.

Et relinquentur homines pauci.) In fine mundi priusquam iudicii tempus adueniat, pauci homines reperientur. Præcedẽt enim bella & pestilẽtiæ. Et erit, vt est apud Lucã, in terris præstitura gentium præ cõfusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ superueniẽt vniuerso orbi. Vel homines eos tãtum appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiendiq; causa, Deus eos creauit, eisque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum

Luc. 21.

Deum

Deum summè coleret, eiusq; amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus quo sempiterno frueretur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuuntur, & in errorib⁹ & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellentur. Græci appellant hominem ἄνθρωπον, quasi sursum vergentẽ, & contemplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventriique optemperantia. solus homo est erectus, & ad cœlum ciuisque considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriam eleuatus. Vnde aperte cõcluditur eos hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tantùm intuentur. Socrates apud Platonẽ in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cùm cætera animalia altitudine & excellentia contemplationis careant. quę etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi, Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite 1. lib. 2. diuinarum institutionum

Luxit vindemia, infirmata est vitis.) Hoc est, deficiet vinũ, nullam habebunt iniqui cõsolationem, & omnis impiorum lætitia in luctum conuertetur.

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentibus illum. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erit in medio terræ, in medio populorum, quomodo si paucæ oliuæ quæ remanserũt, excutiantur ex olea, & racemi cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meum mihi: Væ mihi: Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricationes transgressorum præuaricati sunt. Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ.

Cessauit gaudium tympanorum.) Describit mœrorem, quo afficientur iniqui.

Attrita est ciuitas vanitatis.) Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hunc terrarum orbem perpetuò

perpetuo duraturā. Est enim vana quædā oblectatio, quę citò peribit: Fortasse per ciuitatē vanitatis eas vrbes intelligit, quę idolatriæ, superstitionibus, cęterisq; vanitatibus deditę sunt.

Clamoretit super vino.) Plorabunt se fuisse vino deditos, vel lugebunt vini defectum.

Quæ hæcerunt in medio terræ, in medio populorum.) Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

Quomodo si paucæ oliuæ) Comparat hoc in loco Propheta viros iustos, qui appropinquante seculi cōsummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarum, quæ post excussionem remanserūt in ramorum cacumine: & paucis racemis, qui post vindemiam, fuerunt in vitibus relicti. Quanquam enim multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi. Mat. 20.

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt. Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis Dominum laudabūt. Et veniente Christo in magestate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lætabūtur. Quidam vertit: Exultabunt ab occidente, vt sit sensus: Illi, qui in finibus terræ in occidentali plaga fuerint, afficiētur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamen expositio est communior & melior: Orbē terræ vocat mare, quē admodum cap. 21. Babylonem ipsam mare etiam appellauit Onus, inquiens, deserti maris. Tu verò considera Dei nostri clemētiam, eamque alta mēte perpende qui cum in hoc cap. minetur peccatoribus horribiles timores extremi iudicij, iu stos tamen consolatur. Christe sancte quàm immensa est tuę pietatis magnitudo, quæ inter præconia tua iustitiæ, non es oblitus tuæ misericordiæ. Eodem modo apud Lucam post minas & terrores subiungit: His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Non est redemptio, nisi vbi præcessit captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, apertè concluditur hunc mundum esse eorum carcerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dicebat in psal. Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut torrens in austro. Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent se ipsos illi, qui hic abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficientur. Quādo igitur appropinquauerit tēpus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudiciū, omniū nostrarū actionum rationem reddituri, improbi & flagitiosi prementur, eorumque dominabuntur iusti & pij, qui nunc ab illis

Suprà 21.

Luc. 21.

Psal. 125.

illis acerbissimè vexantur.

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.) Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarum cognoscitis tanta vobis gaudia reseruari, laudate Dominũ. Et non solùm vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est, qui in animi tranquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominũ frequentia in solitariã quietẽ recepistis, sed vos qui in insulis habitatis, hoc est qui tentationum fluctibus concutimini, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomen Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuã terræ firmæ & stabili comparari, actiuam verò insulæ maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrũque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare. Laudate Dominum, non solùm vos qui habitatis in medio terræ, sed vos etiam qui in insulis, & locis remotissimis vitam degitis.

A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti.) Dixerat versu superiore habitantibus in insulis vt Dominum laudarent: nunc prædicit hoc ita futurum esse. Sensus est: Nos qui spiritu prophetico inspirati sumus, audiuimus à Domino dãdam esse gloriam iusto, hoc est, Christo, à finibus terræ, hoc est, ab illis etiam, qui colunt insulas remotissimas. Et cùm Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidisse spiritu gloriam iustorum, & impiorum supplicia eo modo quo Deus illi hæc voluit ostendere, & audiuisse arcana, quæ, vt ait D. Paulus, nõ licet homini loqui. Ideò inquit: Secretum meum mihi. Ac si 2. Cor. 12
diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorũ supplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: Dixit propheta: Secretum mercedis iustis conspectum est mihi, secretum vltionum impiorum reuelatum est mihi. Quę verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent.

Væ mihi prænaricantes preuaricati sunt.) Cùm vidisset Propheta impiorum & sceleratorum multitudinem in hæc verba prorupit. Ac si diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

Formido, & fouea, & laqueus, super te qui habitator es terræ.) Appropinquante tempore iudicij in timore & dolore, & peculiis versabuntur homines iniqui, quos non cœli sed terræ habita-

habitatores appellat, de quibus dixerat paulò antè: Peccabunt habitatores terræ.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, concutientur fundamenta terræ. Confractione confringetur terra, conturbatione conteretur terra, commotione commouebitur terra, sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eam iniquitas sua, & corruet: & non adiciet, vt resurgat. Et erit: In die illa visitabit Dominus super militiam cæli in excelso: & super reges terræ, qui sunt super terram. Et congregabuntur congregatione vnius fasciis in lacum, & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol, cùm regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu seniorum suorum fuerit glorificatus.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.) Describit calamitates improborũ aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

Quia cataractæ.) Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurum: nunc reddens huius rei causam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur fenestræ cœli, & videbit Dominus vniuersa hominũ peccata, quæ anteà, quia ea nõ puniebat, videbatur nõ videre. Quibus visis concutientur præ timore fundamenta terræ. Ita dicitur in psal. Qui respicit terrã, & facit eam tremere. Describit Propheta admirabilem Dei potentiã, qui facit totã terrã vel solo aspectu concuti, tremoreq; labefactari. Fortasse in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psal. 10. Pluet super peccatores laqueos. Hoc est, improbos acerrimè puniet, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Septuaginta hũc Esaiæ locum ita verterunt: Fenestræ cœli apertæ sunt.

Psal. 103.

Confractione confringetur terra.) Quasi volens absorbere peccatores.

Quasi tabernaculum vnius noctis.) Id est, quasi tentorium siue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

Visitabit Dominus super militiam cæli.) Id est, super sidera. Vbi nostra editio cap. 4. Deuteron. habet: Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli, & errore cœli deceptus adores ea, habet versio Pagnini pro

pro astris cœli militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiã, & exercitus, & virtutes cœli appellari. Hunc sensum habent verba illa lib. 4. Regum ca. 21. Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quam impius Manasses superstitioni idololatriæque deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus: In tẽpore extremi iudicij conturbabit Dominus omnia sidera. Nã sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæum, & luna nõ dabit lumen suũ, & stellæ cadent de cœlo. Sunt qui per cœlũ hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos D. Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare. Mat. 24. Philip. 2.

Et congregabuntur.) Sensus est: Reges terræ cum primùm excesserint è vita in inferno cõgregabuntur. Sed post multos dies, nempe in die iudicij visitabuntur, quãdo ab illis exigetur suæ vitæ ratio. Sed audita sententia iterum in infernos in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus cap. 25. & D. Ioannes in Apocalypsi cap. 14. Neque est dubitandum sit necne liber Apocalypsis à D. Ioanne Euangelista conscriptus, cùm id teneat ecclesia, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum. Eusebius in historia ecclesiastica lib. 4. ca. 18. ait Iustinũ martyrẽ illud affirmasse, & lib. 6. cap. 19. ait hanc esse firmam Originis sententiam. Cæterùm id, quod hic dicit Esaias aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cùm multi sint sapientia conspicui, iustitiaque præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Et erubescet luna.) Explicat id quod dixerat: Visitabit Dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes ecclesiasticos, per lunã verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserũt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quem illi contempserant, turbabuntur, & confundentur. Quoniã cùm deberent, dũ viuebant, alios illuminare, nõ solem non illuminarunt, sed etiã obscurauerũt. Quî enim fieri poterat, vt alios suorũ radiorum splendore illustrarent, cùm ipsi eclypsim paterentur, essentq; tenebris & caligine circũfusi? Vt enim eclypsis lunæ est interpositio terræ inter solẽ & lunã, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mũdi principes, qui lunæ nomine significantur. Simile.

eantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum efficitur vt lumine careant principes, defectumque patiantur in vmbra terræ existentes. Tunc enim fit eclipsis, cùm luna in terræ vmbra consistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in infernũ detrusi eternis cruciatibus torquentur, in hunc modũ scriptura in lib. Sapientię facit loquẽtes: Quid nobis profuit superbia? Ẽt diuitiarũ iactantia quid contulit nobis? Transierũt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quęrunt & appetũt, illis cõparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad Lunæ eclipsim. Sol verò tũc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, qui cum debeat omnes illuminare, ob eã causam deficit, nullisque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est, humana potentia? Eam ob causam antistites, ecclesięq; pastores tenebris offunduntur, quia nõ Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Non loquor de illis qui rectè gubernant. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascũt, qui illas tantùm opes quærũt, quę animũ amplificãt, diuitemque faciũt, ex quib⁹ vera dignitas redũdat & efflorescit. Sed de illis loquor, qui curæ pastoralis obliti, virtutisq; ornamentis nudati in summa ignominia versantur. Totũ hoc caput exposuimus de mũdi interitu, vltimique iudicij tempore. Et hæc est D. Hieronymi sentẽtia, quẽ posteà secuti sunt multi, quorum explanationẽ amplectimur. Sunt tamen nonnulli, quia omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referant, quæ omnes dispergende prædicuntur in varias regiones absque vlla personarum differẽtia, quòd fuerint diuinam legem præuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamenta iustitiæ, impiisq; sceleribus paterentur, veroque Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hic dicitur: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli. Nõ enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitum Israelis. Præterea sunt nonnulla alia in hoc capite, quę non videntur huic interpetationi congruere. Ideô alij de euersione duarum tribuum ob Christum non receptũ, quando Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretantur: quæ opinio non

Sap. 5.

Eccl. 34.

videtur

videtur habere tot impedimenta. Nam Ioſephus Hebræus, inſignis hiſtoriographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico inter prodigia & præſagia excidium Hieroſolymę præcedentia narrat, ſidus ſimile gladio ſupra ciuitatem ſtetiſſe, tantūque circa templum lumen noctu effulſiſſe, vt clariſſimus dies putaretur. Sed quoniam Eſaias præcedēti capite locutus fuerat de Tyri euerſione, nō deeſt qui totum hoc caput exiſtimet eſſe non ad Hebræorum, ſed ad Tyriorum euerſionem calamitatemque referendum, quoniam ſolet Eſaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in ſequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationibus eam exponendā ſumpſimus, quæ nobis viſa fuit communior, literæq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium ſuum relinquentes.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus diſſipabit terram.) In Hebræo pro diſſipare eſt bokek, quod ſignificat diſſipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2. Quia vaſtatores diſſipauerunt. Quod etiam poterat verti: Euacuatores euacuerunt. Vel Populatores populati ſunt. Vnde illud Oſeę cap. 10. Vitis frondoſa Iſrael, poterat etiam verti: Vitis vacua eſt Iſrael. Vertit tamē interpres noſter frondoſa, quoniam eę vite quæ ſyluеſcunt, & frondibus creſcunt, nec amputantur, inutiles ſunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit: Vitis materialis, hoc eſt, non amputata, ſed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob cauſam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce Dominus euacuat terrm, hoc eſt, in ſolitudinē redigit. Quod non multum diſtat à communi verſione. Quod autē ſequitur: Et nudabit eam, ita conuertit Pagninus: Et deſolare facit eam. In Hebræo eſt vuolekah à verbo balak, quod ſignificat nudare, deſolare, & aperire. eſt igitur terram nudare, eam deſertam facere abſque vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc ſignificat aperire, poteſt rectiſſimè locus hic ita ex Hebræo reddi in latinum ſermonem: Ecce Dominus diſſipabit terram, eamque aperiet: Vt ſignificet in die iudicij aperiendam eſſe terram vt mortui egrediantur, & reſurgant. Qui dicunt intelligi totum hoc caput de euerſione Hieroſolymæ per Titum dicent Prophetam hic vaticinari aperiendam eſſe vrbem exercitui Romano.

Luxit & defluxit terra.) Pro luxit vertit Pagninus, deſtructa eſt.

est. Verbum Hebraicum ēst aual, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum, Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimum luxit. Threnorum 1. Viæ Sion lugent. Oseę 10. Quia luxit super eum populus eius. Et multis aliis in locis, quæ breuitati studens, omitto. Ideo existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt luxit terra.

Terra infecta est.) In multis codicibus Latinis, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, vt nonnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: Et terra chanephaph à verbo chanet, quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiã 23. Propheta namque & sacerdos polluti sunt. Vbi translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorum. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluũt, cùm Dei legem transgrediuntur, eam que ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, vt nullos lætos fructus produceret. Pagninus hunc locum ita latinum reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. verbũ enim chanet, quod est in Hebraico, significat etiam iniquè agere, & personam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modò citauimus, potest ita verti: Propheta namq; & sacerdos impiè egerunt. vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatem & scelus admisisset. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilem solitudinẽ redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locũ interpretatur. Thargũ vertit peccauit, pro eo quod nostra versio habet infecta est, quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quę ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Septuaginta pro fœdere sempiterno verterunt testamentum æternum, quod ego absque dubio existimo esse euangeliũ, quod etiam D. Paulus apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicens: Deus autẽ pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti ęterni, Dominũ nostrum Iesum Christum. Quemadmodum enim Moyses

Heb. 13.

legem

legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, vt in Exodo scriptum legimus, sic Christus nouam legem confirmaturus, calicẽ ostendit, in quo fuit prius eius sanguis, pro salute hominũ fundendus. Ideò Apostolus ait: In sanguine testamenti ęterni. Et in consecratione vini vtitur ecclesia hac forma: Hic est calix sanguinis mei noui & ęterni testamenti, &c. Hoc est, testamentum illud quod Deus per Ieremiam promisit dicens: Ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod feci patribus eorum. Quem locum Diuus Paulus in epistola ad Hebræos capi. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniã vetus lex fuit abrogata, noua autẽ semper est duratura, appellatur hic ab Esaia fœdus sempiternum, aut vt volunt Septuaginta, testamentum æternum. Diverat modò: Transgressi sunt leges, mutauerũt ius, & cõfestim subdit, Dissipauerunt fœdus sempiternum. Quę verba Septuaginta ita verterunt: Prætiaricati sunt legem, mutauerunt Præcepta, testamentum ęternum. Tria sunt, ob quorum prætiarationem Deus mundi ruinam & vastitatem minatur, lex, præcepta, & æternum testamentum. Ego existimo, per legem intelligi legem naturalem, per præcepta, legẽ scriptam, per testamentum æternum, legem gratiæ & Christi euangelium. Exod. 24 Ierem. 31

Insanient cultores eius.) Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico est charu, à verbo charar, quod significat insanire, æstuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit: Combusti sunt habitatores eius. Æstuãt, insaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlũ, sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant

Visitabit Dominus super militiam cæli.) In aliquibus codicibus est malitia pro militia. In Hebraico est tseua, quod significat exercitum, militiam, virtũtem, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur capite 7. Iob, Militia est vita hominis super terram, potest verti: Tempus determinatum est vita hominis super terram: scit enim Deus quanto tempore vnusquisque victurus est.

Argu-

Argumentum Capitis XXV.

AGit Propheta gratias Deo pro vastatione synagogæ, & insigni victoria de morte, ac damone reportata. Asserit seruandos esse fideles per Christum, qui nobis lucē attulit, labes omnes abstersit, gratiam tribuit vt gloriam illam cœlestem, nullis vnquam seculis interitura consequeremur. Sunt qui asserant intelligi hoc caput de supplicio damnatorum, & de præmio iustorum post mundi consummationem, quas ob causas Propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

Omine Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. quia posuisti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam domum alienorum: vt non sit ciuitas, & in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis, & quasi calore sub nube torrente propagines fortium marcescere facies. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

EXPLANATIO.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te & confitebor nomini tuo.) Laudibus te efferam Domine Deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es omnia enim tua consilia ore Prophetarum prædicta firmabantur, & suos effectus obtinebunt. Es enim Hierosolymam ciuitatem ingratā & infidelem euersurus, quia non solùm te verum Messiam non recepit, sed iactis in te acerbissimis contumeliis, te ad mortem crudelissimam adduxit, & aduersus discipulos tuos odium vsque ad sanguinē excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia posuisti ciuitatem in tumulum, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumulo habēt nonnulli codices tumultum, sed versio, cui D. Hironymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habent Septuaginta,

ginta, & dictio hebræa idem significat. Quare legendum est in tumulum, non autē in tumultū. Tu verò aduerte mortem Prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorū flagitium, interitū, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eique debitum honorem reseruat. Aequum est vt dolore afficiantur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. At laudaturi sumus Deum, qui iustitiam suam ostendit, in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in præmio iustorum.

Domum alienorum.) Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo Dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem prophetam: Regionē vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à vita Dei. Qui enim impius est, non suus, sed alienus est existimandus: tot enim dominis seruit, quod vitiis traditus est. Cùm autem ad se redit, & spiritui optemperat, suis efficitur, qui anteà alienatus erat iuxta illud: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Ac si diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cùm ab ipsis incunabilis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterùm quoniam etiam ipsi Iudæi in literis diuinis alieni appellantur, vt in psalmo: Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, hoc est, Hebræi nefarij, qui virtutem & religionem contempserunt, & alio in psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideò potest hic locus ita explanari. Posuisti ciuitatem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à te seiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Supra 1. Ephe. 4. Psal. 57. Psal. 51. Psal. 17.

Et in sempiternum non ædificetur.) Potest euersionem Hierosolymæ per Titum nunquā fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorū iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mūdi consummatione, nō de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quę post diē iudicij nō reędificabūtur in eternū.

Super hoc laudabit te populus fortis.) Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per

totum orbem dispersos, te Domine laudibus efferet, studiisque prosequetur. Et ciuitas gentium robustarum timebit te, hoc est, ecclesia ex gētibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniam debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, & virtutis cōstātia permanere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarū ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatum exagitatus immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamē virtus & charitas intus vigent, quas nec casus eripit, nec tempus labefactat, neq; vetustas ulla cōsumit. Potest quidē vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquā poterit separare? Id intelligens D. Paulus, Quis nos, inquit separabit a charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Haec est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hic habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos.

Similde.

Rom. 8.

Quia factus es fortitudo pauperi.) Hoc est, illi qui suam agnoscent miseriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum.) Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secumque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata, sic tentatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti.) Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc est impiorum, quo in viros iustos irruunt, quàm ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vasta solitudine deprehensos, vbi nullum est omnino refrigerium

Et quasi calore sub nube feruente.) Quemadmodum propago vitis vrēte æstu flaccescit, sic tuo fauore & potentia lāguescet & debilitabitur impiorum tyrannis aduersus pios & humiles. Vel sic: Tu Domine labefactabis & euertes potentiam

tium tyrannidem, qua iustos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æstu affligi permittebas, sed ita vt illis esset æstus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iustos percutiunt, vt interna consolatione interim recreentur & reficianter, præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipsisque delectentur: imo pro te sanguinẽ fundere ardenter appetant: quoniam intelligunt loco huius miseræ fluxęque vitę pro te in discrimen adductæ, eam quę est beata, & immortalis se esse consecuturos.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium.) Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuiũ euangelium, quod cœpit Hierosolymæ prædicari. Vel per Sionẽ intellige ecclesiam, quemadmodũ multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Christi euangelio alimenta reficiuntur. Est enim verbum Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præstantius. Non enim immeritò ait propheta: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et volens Esaias significare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemiæ & pinguium medullatorum, & vindemiæ defæcatæ, hoc est, pulchrum & excellens, in quo sint fercula pinguia, opima, & iucunda, & vina defæcata & optima. Ne intelligas has exquisitissimas & delicatissimas dapes corporeas esse, sed spirituales. Voluit enim propheta hac trãslatione significare, esse Christi euangeliũ animarum cibum, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant comparari. Sed heu quot sunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc suauissimo pabulo tanquam nectare & ambrosia animum alere & reficere? Vt enim illum rectè valere dicimus, qui corporis cibum suo tempore appetit, eũ verò lãguescere & ægritudine laborare, qui fastidit epulas, sensusque stupore earum suauitatem non sentit, ita eum animũ rectè valere dicimus, qui verbũ Dei auidè audit & arripit, eũ verò debilitari & præ ægretudine deficere, qui verbo Dei non delectatur, qui euangelicas conciones spernit, quî harum diuinarum epularum suauitatem non sentit, ex quibus efflorescit pietas, & charitas, cæteræque virtutes, quibus hominum mentes sustentantur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuium de quo hic agit Esaias est prandium illud, de quo ait Christus apud Matthęum: Iterũ misit alios seruos dicẽs: Dicite inuitatis: Ecce prandiũ meũ paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata, venite ad nuptias

Psal. 118.

Simile.

Matt. 22.

Est enim prandium hoc, vt ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba cœlestium mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem, vereque beatam consequetur. Hæc est cœna illa magna, quam fecit Deus, de qua
Luc.18. loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati, accedere noluerunt. Nos verò accedamus ad hãc cœnam, has diuinas epulas auidè sumamus, & in mentis stomacho conseruemus.
Simile. Vt enim non prodest cibus, si eum statim euomimus, & foras reiicimus, sic paruam nobis vtilitatem afferet verbum auditum, si statim illius obliuiscimur, eiusque memoriam ob-
Simile. liuione delemus. Et quemadmodum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solùm non nutrit, sed corrumpit, quam ob causam videmus redundare varias ægrotationes, sic verbum Dei auditum, in frigidum animum receptũ, non digeritur, sine igne diuini amoris, crudas verò & mentis stomacho innatans, pôdere premit: & non solùm non alit animum ad æternitatem, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilentiorem superbiam incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati, qui ob malitiam suam diuinum pabulum in venenum conuertit.
1.Cor.8. Aic enim D. Paulus in epistola prima ad Corinthios: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Cæterum qui totum hoc caput volũt de mũdi cõsummatione intelligi, poterũt couiuiũ hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illa æterna Hierusalem, sempiterno æuo fruuntur. Ibi enim sancti diuinis epulis satiantur. Hoc intelligens diuinus quidem vates dicebat:
Psal.16. Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Ac si diceret, Cum animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit, tunc æternis dapibus satiabor, omnibusque gaudiis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum summum & immensum intuebor. Ad hoc cœleste cõuiuium nos inuitat Angelus in Apocalypsi Ioannis dicens:
Apoc.19. Luc.22. Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei. Et apud Lucam Christus, Ego, inquit, dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam, in regno meo. Hoc est, conuiuium ad quod ipse Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iusti & pietate præ-
Psal.35. stantes accedunt, de quibus dicitur in psalmo: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hæ dapes, hoc nectar, hæc ambrosia, hæc pabula mẽs

sunt,

sunt, non corporis alimenta. Et hoc est conuiuium de quo hic loquitur Esaias in cœlesti Sione parato, vbi sancti in æternum satiantur. O glorioſum conuiuium: O ſedes illas cœleſtes, æternaque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatæ, æterniſque ornamentis & cœleſtium bonorum copia redundantes, æternis dapibus abũdant, & immortali pulchritudine decorantur? Salue ciuitas floreatiſſima cœleſtis Hieroſolyma, ſanctorũ patria, vbi ipſi glorioſi immarceſſibilibus gaudiis triumphãt. Ad te ſuſpiro, te ardẽter appeto, te laudibus efferre cupio: ſed nõ poſſum rẽ tã eximiã ob ingenij mei tenuitatẽ pro dignitate explicare.

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, & telam quam ordituſ eſt ſuper omnes nationes. Præcipitabit mortem in ſempiternũ. Et auferet Dominus Deus lachrymã ab omni facie, & opprobriũ populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia Dominus locutus eſt: Et dicet in die illa: Ecce Deus noſter iſte, exteſtauimus eũ, & ſaluabit nos iſte Dominus, & ſuſtinuimus eũ, & exultabimus, & lætabimur in ſalutari eius. Quia requieſcet manus Domini in mõte iſto: & triturabitur Moab ſub eo, ſicuti teritur paleа in plauſtro. Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extẽdit natans ad natandum, & humiliabit gloriã eius cum alliſione manuũ eius. Et munimenta ſublimium murorũ tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vſque ad puluerem. Apoc. 7. & 21.

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati.) Hoc eſt, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Chriſtus in monte Sione ſua morte acerbiſſima noſtra ſcelera deleuit, quando ſe pro nobis ſalutarem hoſtiam deuouit, atq; conſtituit. Et vt oſtenderet propheta Chriſtum ſuo puriſſimo ſanguine, quantum in ſe eſt, nos ab omnibus animorum maculis abluiſſe, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, ſed faciem vinculi colligati, vt oſtenderet ita euertendum eſſe peccatum, vt ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines eſſe alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Quã de re poteris ea videre, de quibus fusè diſſeruimus ca. 5. ver. ba illa explanãtes. Propterea ductus eſt captiuus populus meus, quia non habuit ſcientiam. Poterimus etiam per faciẽ vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudæi tenebantur legi Moyſi, quam obligationem Chriſtus abſtulit ſuo euangelio & deleuit eam ſuo ſanguine, & ſua morte præcipitauit. Hæc obligatio eſt chirographum illud, de quo ait Col. 2.

Diuus Paulus: Delens quod aduersus nos erat cirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci. Quamuis enim cirographum illud decreti sit ipsum, quo semper esum ligni vetiti, omnesq; posteros Adamos æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei decretũdicentis: Quacumq; hora comederitis, moriemini, vt multi interpretantur, Chrysostomus tamen illud de obligatione Iudæorum lege Moysi etiam exponit. Dixerunt enim, vt in Exodo literæ diuinę testantur: Quæcumque dixit Deus faciemus, & audiemus. Et hæc est etiam D. Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanantis, quamuis hic in cõmentariis in Esaiam huius expositionis non meminerit.

Gen. 2.

Exod. 24

Et telam quam orditus est super omnes nationes.) Delebit, inquit, Christus suo euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus est mundus, vt repudiatis superstitionibus & vanitatibus, cæterisque erroribus sublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum filius Dei, vt hominum genus è cæcis tenebris in clarum splendorẽ vindicaret, à scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quam diabolus voluit ordiri, ne homines æterni solis claritatem intuentes, ad cœlestia aspirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, scidit Christus, & sua doctrina caliginem omnem dispulit, hominumque mentes sol ille iustitiæ suis radiis illustrauit.

Præcipitabit mortem in sempiternum.) Hoc est, Christus morte sua mortem euertet, & vitam resurrectione reparabit. Hanc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinæ literæ cõtestantur. Surrexit Christus caput nostrum, ergo & nos resurgemus. Quid est autem mortuorũ resurrectio, nisi mortis destructio? Cum autem mortale hoc induerit immortalitatẽ, vt verbis Diui Pauli vtar, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Hic locus est Oseæ prophetæ, quem Apostolus aliis verbis sed in idem incidẽtibus citat. Verba enim prophetę hæc sunt: De manu mortis libera eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ó mors, morsus tuus ó inferne. Hanc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam, sed in mũdi consummatione cùm corpora resurrexerint, videbimus apertissimè

1. Cor. 15.

Oseæ 13.

mortem

mortem ipsius mortis: de qua ait Apostolus: Nouissimè autem inimica destruetur mors, quam tamen iam Christus sua morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro, & exiit viuus. Si in clausum sepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro, conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potentiam! Hic mutatus est mundi ordo, & fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In mortuorum sepulcro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim de se ait: Ego sum via veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod Diuinus ille vates & illustrissimus rex Dauid multò anteà iis verbis in persona Christi præcinerat: Quoniam nõ derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontem esse admirabilem, in quem immersæ faces ardentes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi si facem mortuam proiicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Est quidem fons hic stupendus, & in admirationem homines traduxit, si ita est, vt Solinus commemorat. Sed in sepulchro idem factum fuisse firmiter credimus, & assueueranter affirmamus. Ex eo namq; ex quo viuus exibit mortuus, mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit angelus mulieribus, vt est apud Marcũ: Iesum quæritis Nazarenũ crucifixum, surrexit, nõn est hic. Ecce locus vbi posuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem mansit mortua & sepulta. Quod immens prophera dixit: Præcipi abit mortem in æternum. 1.Cor.15. Ioan.14. Psal.15. Cant.3. Simile. Mar.16.

Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.) Significat his uerbis, eos qui se Christo dedicant, eumque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando præmuntur, tamen voluptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitamq; cœlestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, totque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium Philip.3.

intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria
Apoc.21. fruentur. Id quod D. Ioannes iis verbis in Apocalypsi testatur: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltra non erit, neq; luctus neque clamor, nec dolor erit vltrà, quę prima abierũt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Qui locus de mũdi cõsummatione intelligitur. Cùm autem eadem hîc dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi, & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretãtur. His rationibus ego adductus hãc expositionem etiã amplector, quamuis existimo posse totũ hoc caput de primo Christi aduentu, de eius euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiã locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatẽ, qua viri iusti & pij etiã in hac vita afficiũtur.

Ecce Deus noster iste.) Verba sunt populi Christiani, qui recepto euangelio, illuminatus fide, Christum cõfitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiescet manus Domini in monte isto.) Hoc est, quia in Sione, in ecclesia Christi cessabit manus Dei, non puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quę admodum extendere manum super aliquem, est eum punire vt in capite 5. exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriã post extremũ iudiciũ. In illa enim ciuitate nullus punitur: sed inexplicabili gaudio lętãtur, qui hac in vita afflicti fuerũt. In tẽplo illo Salomonis, quod gerebat ecclesiæ triũphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramentum audiebatur, vt in libro 3. Regum diuine literæ com
3.Reg.6. memorãt. Aedificabatur templum illud magnificentissimũ,
Figura. & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templũ, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mundus hic lapidicina est, in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis & gaudiũ sempiternũ. Hic angimur aduersitatibus, variisque calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet

requiescet

requieſcet manus Domini, habet Pagninus: Requieſcet percuſſio Domini. Quæ verba noſtrã explicãt interpretationẽ.

Et triturabitur Moab.) Gaudentibus iuſtis impij, qui per Moab ſignificantur, in inferno æterno ſupplicio cruciabuntur. Figura eſt ſinecdoche frequẽs in literis diuinis, cùm à partetorum intelligitur. Ponitur Moab pro mundo, & Moabitæ pro impijs accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento cãteruntur, ſic impij tundentur. Id autem quod dicitur, ſub eo, intelligitur ſub Dei potentia. Vel ſic: Triturabitur Moab ſub eo, hoc eſt, in ſemetipſo conteretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac ſi diceret: acerbiſſimè torquebitur & cruciabitur.

Et extendit manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum.) Senſus eſt: Chriſtus cædet Moab, hoc eſt impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodũ qui peritus eſt natandi, vtranque manum ſecundum aquam extendit. Et humiliabit gloriam eius cum alliſione manuum eius. Quaſi dicat: Expandet Chriſtus brachia ſua vt natator, & cum alliſione manuũ ſuarum, hoc eſt, cubitis ſuis, quibus maximè natatores aquã allidunt & ſecant, eos tanget & puniet, eorumq; gloriam confringet atque penitus obſcurabit.

Et munimenta ſublimium murorum, tuorum concident & humiliabuntur.) Verba ſunt ipſius prophetę ad Moab, hoc eſt ad impios directa, quaſi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab ô Chriſti aduerſarie ruent, nullum erit preſidium murorum tuorum, ſed omnia, quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aſpicis hîc omnes mundi opes, imperia, & magiſtratus, in quibus homines impij collocant fiduciam ſuam, conſumi tempore, eſſeque res fluxas, infirmas, & fugaces. virtutem verò eſſe immortalem, quæ viget memoria omnium ſeculorum: quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuebitur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXV.

Superhoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium vobuſtarũ laudabit te.) Septuaginta habent: Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitates hominum iniquitatem ſuſtinentium benedicent tibi. Chriſtianos, qui iuxta communem verſionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Chriſtus: Beati pauperes Spiritu quoniam ipſorum Matth. 5. Mat. 11.

forum est regnum cœlorum. Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur, vt ipse Christus asserit, illudque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autem regnum cœlorum ipsorum pauperum, aperte concluditur, ipsos pauperes fortes esse, qui regnum cœlorum consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellat Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates & afflictiones toleranter ferunt. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore vrbium. Et quidam poëta canit: Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit: Oppida, &c. Gloriosior fuit victoria quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissimo, cùm eum posset occidere, quàm cùm Goliam fortissimum gigantem interfecit. Cùm enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniam ipsum gigantem iugulauit, illustrior fuit illla victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coërcere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac constituto certamine superbum gigantem truci vultu barbaram immanitatem præ se ferentem superauit. Hic vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quam Dauid amputauit. Hęc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos varioſque casus æquo animo tolerantes.

Prou.16.

1.Re.14. & 26.

1.Re.17.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies) Pro propagine est in Hebræo zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde zamir significat cantum & putationē. Ideo id quod est in Canticis: Tempus putationis aduenit, potest verti: tēpus cantus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zemir significat etiam cantum, & fremitum, & surculum, & propaginem, & amputationem seu excisionē, quę omnia huic loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lætia tyrannorum, & hominum potentium, sicut aufertur æstus torrens adueniente frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia,

Cant.2.

vel

vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis aufertur. Quidē vir doctus ita hūc locum interpretatur: Quemadmodū vmbra nubis grauidæ & densæ dispellit æstum feruentē, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerātis solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. Nonnulli codices habent excisionē fortium, sed existimo legendū esse, excisio fortiū. Potest hujus loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit vmbrā nubis, nubem ipsam consumendo & siccādo, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigeriū. Id enim quo impij proteguntur & delectantur, vmbra est nō rei solidæ, sed nubis, quæ in aëre versans citò labefactatur, dispergitur, & consumitur: & mors eos cōteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.) Pro vinculo colligato est in Hebræo hallot hallot, à verbo lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterū verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimēti operti super omnes populos. Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres vertit faciem vinculi colligati, & rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit: faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principē appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, & cæt. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare in Hebraico est verbum bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo, Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et Esaiæ quadragesimonono: Longè fugabuntur, qui absorbebant te. Vnde D. Paulus, Absorpta

Ioan.12. Rom.5. 1.Cor.15.

Absorpta est, inquit, mors in victoria. Ideò verti poterat Absorbebit in monte hoc faciem, &cæt. Significat etiam præcipitare: vt 2. Regum 20. Quare præcipitas hæreditatem Domini? Respondensque Ioab ait: Absit absit hoc à me, nõ precipito, Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in psal. 51. Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, habet versio D. Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impiũ, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eisque perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorumque nominis splendor maculatur.

Argumentum Capitis XXVI.

SOlebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu synagogæ & ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa ecclesia, & iustorũ splendor, ac impiorum ereitas & infœlicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hic cantare non possumus. Quomodo enim cantica cœlestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda, Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te speranimus. Speraſtis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuũ. Quia incuruabit habitantes inexcelſa, ciuitatem sublimè humiliabit. humiliabit eã vsque ad terram, detrahet

humiliabit eā vsque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desideravit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordiis meis, de mane vigilabo ad te: cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & nō discet iustitiam facere. in terra sanctorum iniqua gessit: & non videbit gloriam Domini, Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur.) Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi ecclesia plantata & constituta, veraque religione toto orbe terrarum propagata, gratias agent fideles Deo, cuius misericordia repudiauerint superstitionē, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canēt Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructū percipimus. Id quod Micheas propheta dixit: Et tu Bethlehē Ephrata, vertit D. Matthæus: Et tu Bethlehem terra Iuda. Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudam, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilē enim fructum ex confessione percipimus. Capitur enim cōfessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare. Matth. 2.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion.) Hoc est, canticum, quod durat ad finem vsque capitis. Vrbs hæc est Christi ecclesia, quā diuinus vates appellat Sionem, hoc est, speculam, ex qua cœlestia contemplamur. Huius meminit Propheta ita inquiens: Psallite Domino, qui habitat in Sione. Et alibi, Mons Sion in quo habitas in finem. Quæ non tam de Sione, & Hierosolyma illa terrena, quàm de ecclesia militanti intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco Esaias ponēdum esse Christum, tanquam murum & antemurale, vt eam muniret, & ab hostium impetu potegeret. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator: Ita enim dixit angelus Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum: ipse enim Psal. 9. Psal. 73. Matth. 1.

enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum, Hunc prædixit Esaias fore murum ecclesiæ, quod ipse Christus iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei,, ait Dominus
Zacha.2. murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Christum esse nostrum murum, & antemurale, & no-
Psal.68. strum gloriam. O ecclesia sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mundo vera fortitudo, vrbs florentissima, quæ Deo muniris & decoraris. Quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Tu es illa
Matt.16. contra quam, vt ait apud Matthæum ipsa veritas, portæ inferi non prævalebunt. Sunt autem portæ inferi persecutiones, quibus ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hæreticorum doctrinæ, ipsam ecclesiam vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque ecclesia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Cæterum hæc dicto Sion non est in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus Hæbraicis, Nihilominus tamen hæc vrbs ecclesia catholica est.

Aperite portas & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem.) Verba sunt Dei angelos alloquentis, vel ipsos Apostolos, vt portas ecclesiæ militantis aperiant, quo gens sancta ecclesiam ipsam introeat, quæ custodiat veritatem: Vbi aspicis non satis esse veritatẽ colere & custodire, sed oportere Christianos iustos esse, non satis esse fidem habere, sed necesse esse secundum eam operari. Ea namque fides apud Deum
Gal.5. valet, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur. Fides namque sine operibus, vt inquit Iacobus apostolus, mortua
Iacob.5. est. Et ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum, vt ipse Apostolus testatur. Præterea veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipsa rectè facta etiam pertinet. Scriptum est enim 4. libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. Ambulare in veritate
4.Re.20 iuxta idioma Hebrææ linguæ est ratione vitæ ad veritatem doctrinæ sanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ erãt in ratio
Exod.28 nali sacerdotis, doctrina & veritas, significabant, in præsule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam & mores, dirigere.

Vetus error abiit, seruabis pacem, tacem.) Verba sunt fidelium qui relictis idolis, & recepto euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierũt, vt ait Diuus Paulus in 2. epist.
2.Cor.5. ad Corinthios, ecce facta sunt omnia noua. Et tu Domine
Ioan.14. seruabis nobis pacem, de qua dixisti: Pacem relinquo vobis,

quia

quia in te speramus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à propheta pacem, & bis simili modo à Christo apud Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita. & pacem gloriæ in altera. vel vtraque refertur ad pacem gratiæ, quæ in hac vita possidetur, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc euãgelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis consistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt sceleratus & impius pace externa huius mundi gaudeat. At hæc non est vera pax. Ait enim Esaias alio in loco: Non est pax impiis. Contrà verò pius ac iustus homo in medio externarũ persecutionum in pace consistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa Veritas: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animiq; tranquillitatem non amittere. Poteris hæc de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Ioan.14. Infrà 48. Ioan.16.

Speraſtis in Domino.) Verba sunt prophetæ sermonem cũ sanctis conferentis, qui in Deo spem semper collocarunt. Appellat autem Dominum fortẽ, quòd superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigiũ. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam, & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amittit, & ipse in terra sepultus pedibus conculcatur. Vt enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cœlũ cooperit, & mundum horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aquam resoluta cadit in terram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potẽtes nubes sunt plenæ fumis terræ in aëre versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingentes, conuertuntur in terram & lutum, & pedibus eorum, quorum antea dominabantur, conteruntur. Quid igitur superbiunt vani homines, suæ fragilitatis obliti? Ait enim Ecclesiasticus: Substantiæ impiorũ sicut fluuius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt.

Simile. Eccl.40.

Ciuitatem ſublimem humiliabit.) Hoc est, Hierosolymam, quam propter Christi cædẽ, & Iudæorum impietatem Deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiam hoc intelligi de quacun-

quacumque alia ciuitate superba, & opum ac mundi potẽtiæ gloria florẽti. Quod autem dicit: Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum, significat elatos & potentes homines esse ab Apostolis, hominibus pauperibus & contẽptibilibus superatos. Id quidẽ est, quod ait D. Paulus in epist.
1. Cor. 1. ad Corinthios: Infirma mundi elegit Deus, vt cõfundat fortia, & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.

Semita iusti recta est.) Dixerat suprà superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruandos, ambulãt enĩ in via perditionis, nunc verò iustorum viam rectam esse asserit, æquabilẽ & plaPsal. 118. nã. Quasi dicat: Iustus inuenit viam facilem, & erroribus nõ implicatur. Ita Dauid in psalmo: Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Quod D. Paulus iis verRom. 8. bis affirmat: Scimus quoniam diligentibus Deum omnia Sap. 10. cooperantur in bonum. Ideò scandala omnia deuitat, quoniam iustum, vt in libro Sapientiæ Scriptum legimus, deduxit Dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei.

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te.) Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos Domine tuo iusto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantũ abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, teque sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte.) In afflictione mea te desidero, ad te vehementer aspirat anima mea. Cum acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatẽ. Potest etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipsum contemplor, animique desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cum in psalmo has voces amore flagrantes emittebat: Quemadmodũ de-
Psal. 41. siderat cervus ad fontes aquarũ, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deũ fontem viuum: Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei?

Sed & spiritus meus in præcordiis meis de manè vigilo ad te.) Sensus est: Quandiu spiritus meus vexerit præcordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Nõ solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiã spiritus meus

meus ad te de summo manè vigilat. Cum primũ luceſcit, te ipſum contemplor, & hoc eſt, quod primo ago. Deſcribit Eſaias virum pium & iuſtũ, & declarat iis verbis, quo deſiderio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de ſe ipſo dicebat iis verbis Dauid: Deus Deus meus ad te de luce vigilio. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi poſſe dicebamus aduerſitatem, poſſumus per manè proſperitatem intelligere. Pſal. 62.

Cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent habitatores orbis.) Senſus eſt: Non ſolùm iuſti te in afflictionibus quærunt & deſiderant, ſed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua vidẽtes iudicia emendantur, iuſtitiæ & pœnitentiæ ſtudentes.

Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam facere.) Senſus eſt: Si beneficijs afficerimus impium, nõ corrigetur. Verba ſunt Dei. Vbi aſpicis impios beneficiis fieri deteriores.

In terra ſanctorum iniquè geſſit.) Exaggerat ſcelus impii dicens eſſe inter viros ſanctos admiſſum. Vbi hac ratione videris deteſtabilius eſſe delictum religioſi in monaſterio, quod fiat in mundo. Poteris per terram ſanctorum, eorũ corpora intelligere, vt ſit ſenſus: Impius viros pios & ſanctos in corpore afflixit & vulnerat. Nam in anima nemo lædituꝛ niſi à ſe ipſo. Primam tamen expoſitionem potius amplector, cui ſanctè id quod ait Deus per Ieremiã: Quid eſt quod dilectus meus in domo mea fecit ſcelera multa? Pro In terra ſanctorũ iniquè geſſit, vertit Pagninus: In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget. Ieremi. 11

Domine exaltetur manus tua, & non videant.) Senſus eſt; Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videãt infœlicitatem ſuam, & cõfundatur eorũ zelus. Extendere manum ſuper aliquem, vt cap. 5. diximus, eſt eũ percutere. Exaltare manum eſt grauiter percutere. Solent enim feri manus leuare, vt grauius cædãt. Vel capitur manus pro auxilio, vt ſit ſenſus: Domine effice opera magnifica, & illuſtria, ſed ea Iudæi non videbunt mentis oculis, nec te recipient, quin potius teipſum videntes Zelo ſuarum cerimoniarum à malitia & contumacia orto, te in ſummum capitis ſupplicium vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia relinquentur. Vbi aſpicis zelum non ſatis eſſe nec excuſare,

cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei cõtrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis
Ioan.16. prædixerat: Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo, at talis zelus erat impius
Rom.10. & pestilens. Habent Iudæi (vt inquit diuus Paulus) æmulationem, sed non secundum scientiam.

Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tecum tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contrivisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorũ. & Induisti gentem Domine, induisti gentem, nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierũt te: in tribulatione murmuris doctrinæ tuæ eis. Sicut quæ concepit cùm appropinquaret ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus à facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis tuæ: tuam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ. Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in pulueres, quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicũ ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de
Mich.1. *loco suo, vt visitet iniquitatẽ habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra sanguinẽ suũ, & non operiet vltrà interfectos suos.*

Domine dabis pacem nobis.) Sensus est: Tu domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nũc post tot bella & victorias dabis nobis pacẽ æternam omnem sensum exuberantẽ. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem euangelicam, quàm nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona, quę nos operamur, à te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari nõ valemus. Docet hic locus Deũ operari bona opera in nobis. Deus enim est, vt ait
Philip.2. Apostolus Paulus in epistola ad Philippenses, qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiæ. Vnde Apostolus ad Corinthios, Non ego, inquit, sed gratia Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona
1.Cor.15. in nobis, vt nos etiam ea operemur. Vt cùm nauis expansis velo prospero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expan-
Simile.

expansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis; sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quamuis parum agere existimetur, agit tamen; quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti, flatui velum bonæ voluntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculcare. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap. 20. Ille est qui quibusdam dixit: Quid hic statis tota die otiosi? Ite vos in vineam meam. Et apud Ioannem: Operamini, inquit, non cibum, qui perit, &c. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios: Opus enim, inquit, operatur. Et paulò pòst: Vt subditi sitis omni cooperanti & laboranti. Sumus igitur Dei cooperatores Ideò ait D. Ioannes in vltima epistola sua: Cooperatores sumus veritatis. Ioan. 6. 1. Cor. 3

Domine Deus noster possederunt nos domini absque te.) Induxit Prophetæ fideles loquentes, qui imperio tyrannorũ premebãtur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyrãni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniã tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animæ inimicos, diabolum, mundũ, & carnẽ. Hi enim sunt inmanissimi tyranni.

Morientes non viuant, gigantes non resurgant.) Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suã damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. Morientes, inquit, qui ad inferos descenderunt non viuant cũ iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati secluſiq; à cœtu & concilio beatorũ in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psal. Ideo non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in consilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgẽdi verti verbũ stãdi aut consistẽdi. Quasi dicat: Non poterũt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo cõsistere. Nõ stabũt, sed casu cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationẽ exquisierit. Per gigãtes intelligẽ principes elatos omnes potentia præstantes, & tyrannidẽ Psal. 1.

exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari. A te Domine postulamus ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd Propheta existimaret esse impios ad vitam hanc reuocandos, vt hic iterum viuerent, & pios homines vexarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

Indulsisti genti Domine, indulsisti genti: numquid glorificatus es.) Sensus est: Tu Domine huic genti, nempe tyrannis, ceterisq; hominibus impiis ac potentibus, sæpe in hac vita indulsisti, multa eis bona terræ tribuisti, eorumque terminos terræ elongasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tantorū beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerunt. Nam numquid glorificatus es ab illis? Non quidem. Imò à te lōgè recessérunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hic Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrannos homines coercere, & punire, quoniam indulgētia fiunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet præceps. Et in Prouerbiis dicitur: Prosperitas stultorum perdet eos. Qui vult equum domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & syluescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti à rebusq; superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus

Eccl. 30. Prou. 1. Simile.

Domine in angustia requisierunt te.) Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærēdum inducit. Sic Deus per Oseam prophetā: In tribulatione inquit, sua manè consurgent ad me. & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. Et in psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. Et in alio Psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Et in alio: Ad Dominū cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me. Vnde Diuus Paulus, Tribulamur, inquit, sed non angustiamur, persecutionem patimur, sed derelinquimur.

Osc. 6. Psal. 82. Psal. 31. Psal. 119. 2. Cor. 4.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem:

quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deũ amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum spiritu se cõiungat, simul que cum eo Deum exquirat. Id expertus regius vates dicebat in Psalm. Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quã multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tunc temporis Dauid vitã in vasta ac deserta solitudine pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus. Psal.62.

Sicut quæ concepit.) Vt mulier partui proxima dolore cõcussa exclamat, sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, teque ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

A facie tua.) Id est. Coram te: Vel à facie indignationis tuæ cùm nobis iraseeris.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis.) Concipimus quando teipsum timemus, parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus, & tandẽ parimus cùm fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta spiritum salutis, fructum salutarem, quo spirituales efficimur, & animæ salutem consequimur. Vel spiritum salutis hoc est, Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in Psalm. Dominus illuminatio mea, & salus mea, quẽ timebo? & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id apud Lucam ait Zacharias: Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid, Et rursus in eodẽ cantico: Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciẽ Domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius. Id est ad dandã Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterùm in textu D. Hieronymi nõ est hæc vox salutis nec in codicibus Hebraicis, Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. D. Hiero. legit in hũc modũ. Et peperimus spiritũ, Salutes nõ fecimus in terra. Sed idem est sensus per spiritũ enim fructũ patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur. Psal.26. Psal.34. Luc.1.

Iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.) Verba sunt fidelium. Ideo tyranni terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, nõ decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquum est præditi sumus, & oportet vt veluti lapides tunsionibus aquarum poliamur, &

mur, & à flagitiosis hominibus exerceamur. Hæc videtur esse causa cur Deus non omnino sustulerit: Iebusæos barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exercerent, & pugnarent. Et hanc ob causam Diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola 2. ad Corinthios asserit, cùm tamē Apostolus ille esset sanctissimus, sed sufficiebat illi gratia. Nam virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligātur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar D. Bernardi, asperior carduus pannum efficit leuiorem, sic durior conuersatio conscientiam molliorem & tranquilliorē. Id sentiebat, licet alia ratione Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euersam, quod non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerētur. Nos verò nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiā nō fecimus in terra, ideò scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideò tā multi hæretici nos turbāt. Ideo detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tēpestas pacis, tot errores seminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, quàm suis armis pugnant & vincunt:

2.Cor.12

Simile.

Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.) Alloquitur ecclesia Deū, asserens mortuorū resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem cap. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: Resurgent mortui & resurgent de sepulchris.

Expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere.) Apostrophe est ad defunctos.

Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinā.) Sensus est: Tu Domine mortuos suscitabis. Et quemadmodum herbæ languescentes rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitā in mundi consummationē, quando tu Domine gigantes, hoc est, fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum anima in æterna supplicia relegabis. Vides hic apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantium corpora sceleratorum præsertim potentum intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubicula tua.) Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus

nibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Tolerante & æquo animo sustinete mundi afflictiones fideles mei. Video equidem Imperatores gentiles aliosque tyrannos vobis quiescentibus bellum nepharium inferre, in vobis sæuitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideo populus mi claude ostia tua super te, abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec adueniat trãquillitas. Vult Deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, seque muniant: tolerantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrii Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam cõparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum est momentum. Sic Christus Deus noster apud Ioannem discipulis suis ait: Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur se obsequium præstare Deo. Totam Apostolorum vitam horam vocat. Paruum durat bonorum afflictio, & succedit æterna voluptas. Id quod Apostolus Paulus in epistola ad Corinthios his verbis affirmat: Id quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Esaiam ait Deus. In momento indignationis abscondi faciẽ meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui. Volens Dauid vitæ breuitatem significare, Substantia, inquit, mea tanquam nihilum ante te. Quasi dicat: Vita qua subsisto, est ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epistola 49. ad Lucilium, Punctum, inquit, est quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuersam terrã punctum esse respectu cœli, cum vtrũque sit finitum, quanto magis vita hæc, quæ finita est, respectu æternitatis, quæ est infinita? Potest hæc consolatio referri non solùm ad martyres, qui sęuiente tyrannorum rabie pro Christo vitam fuderunt, sed etiam ad omnes fideles pro Christo quocunque modo afflictos & vexatos. Ioan. 16. 2. Cor. 4. Infrà 54. Psal. 38.

Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem, &c.) Sensus est: Munimini tolerantia, vos qui pro Christo tormenta patimini, Nam Dominus puniet habitatores terræ, hoc est, improbos & potentes, qui vos affligunt & premũt. Iniquos appellari terræ habitatores, diximus aliis in

locis. Potest hoc referri ad vniuersale iudicium. Tunc enim veniet Christus iudicatum viuos & mortuos, & terra sanguinem martyrum ostendet, omnesque mortui resurgent.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXVI.

Vetus errabit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus.) In Hebraico est: Ietser samuc titsor xalom xalom ci vecha batsach. Quę verba, si ea in Latinum sermonem conuertas, ita reddes: Desiderium coniunctū custodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te sperauit. Dictio ietser deriuatur à verbo iatsar, quod significat formare, creare, fingere, Gene. 2. In quo posuit hominē, quē formauerat, & capitur pro cogitare & desiderare, quòd humana cogitatio multa formet & fingat, quæ animus concupiscit. Vnde dictio ietser significat cogitationem & desiderium, vt Genesis 6. Et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum. Et in Psalm. 103. vbi versio nostra habet: Ipse cognouit figmentū nostrum, poteris vertere: Ipse cognouit cogitationē nostrā, vel desideriū nostrū. Verbū Samag significat coniungere, inniti, imponere. Idcò hæc duo vocabula significant cogitationem coniunctam, vel desiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale desiderium Deus custodit in pace. Nam si cogitatio diuidatur & distrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita in pace conseruatur, coniungitur autem & vnitur, cùm tota in Deo collocatur, & tunc fit id, quod ait Apostolus: Qui adhęret Deo, vnus spiritus est. Quēadmodum enim homo per carnis opera fit caro, sic per opera spiritus, spiritus efficitur. Est autem opus Dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus spiritus cum Deo. Nam vt inquit beatus Ambrosius hunc Pauli locum enarrans: In bene agentibus spiritus Dei est communis cū Deo & hominibus. Et D. Bernardus interpretans in Canticis locum hunc hæc verba scribit: Homo & Deus quia vnius non sunt substantiæ vel naturæ, vnum quidem dici non possunt, vnus tamen spiritus certa & absoluta veritate dicuntur, si sibi glutino amoris inhæreant. Hæc D. Bernardus. Hanc vnitatem appetebat vehementer Dauid, quādo dicebat in Psalmo: Vni, vel vnitum fac cor meum Domine, vt timeat nomen tuum: vel vt habet versio D. Hieronymi ex Hebræo, vnicum fac cor meum, Sic enim potest conuerti ex Hebræo, id quod nostra versio

1. Cor. 6.

Psal. 38.

versio habet: Lætetur cor meum. Nam hæc vnitas est vera cordis lætitia. De hac vnitate dicebat Dauid: Mihi adhærere Deo bonum est. Hoc est, vnum illud, quod Christus dicebat Marthæ esse necessarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima, quæ Marthā solicitabat. Est enim cor vniendum, iuxta id quod dicit Ecclesiasticus: Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius. Hæc vnio animum ligat cum Deo. Ideò Paulus dicebat: Ego vinctus in Domino. Erat enī amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo est vnita pij ac iusti viri cogitatio, de qua hoc loco dicit Esaias, Cogitationem coniunctam custodies in pace. Sed quia, vt dixi, verbum samach, significat niti, poterit hęc oratio ita verti. Cogitationem in te nixam seruabis, pax pax, quia in te sperauit. Illam enim cogitationem, illudque desiderium Deus conseruet, quod in ipso Deo nititur & firmatur. Et quoniam verbum samach, significat etiam stabilire & firmare, potest sic verti: Cogitatio nostra stabilita & firmata est. Et quoniam stabili, fixa, & firmata cogitatione, in Deoque posita, eluceſcit veritas, & vetus error discedit: ideò Latinus interpres vertit: vetus error abiit. Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens in Deum firmiter credebat, in errore versabatur. Pulso autem vetere errore, iam ad te Domine conuertimur, ideo seruabis nobis pacem, quia spem nostram in te ipso collocauimus. Symmachus ita vertit, τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐσηφανισμένον. Hoc est, Error noster ablatus est, plasma enim significat errorem, figmentum, & mendacium. Quod coincidit cum vulgata versione. Pagninus autem vertit: Eum, cuius desiderium est coniunctum tibi, custodies in pace.

Pſal.72.

Eccl.30. Epheſ.4.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.) Potest etiam verti ex Hebræo: Semita est iusto recta, ô recte Deus callē iusti ponderabis. Et ita transtulit Pagninus, Deus enim iustus viam iusto parat, & ad libellam æquat, ne corruat, aut pedes lædat. Est autem libella id, quod Lusitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) Potest verti ex Hebræo: Effuderunt secretam orationem, cùm correctio tua fuit eis. Aspicis igitur homines afflictionibus oppressos conuerti ad orationem. Ex quo ipsius afflictionis vtilitatem colliges.

Argu-

Argumentum Capitis XXVII.

CONsolatur Deus fideles suos, promittens euertendos esse impios homines, qui in hac vita diuitiis circunfluentes, inflati imperio & principatu in magnis erroribus versabantur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cum se deberent virtutum præsidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectéq; gubernarent, ipsi tamen elati sibique præsidentes, scelere & maleficio patebantur, non veram gloriam, sed inanem ac falsam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominumque leges violantes. Prædicitur Christi aduentus, eiusque sancti Euangelij per totum orbem prædicatio, gentiumque fides & conuersio.

CAPVT XXVII.

IN die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est. In die illa vinea meri cantalis: Ego Dominus qui seruo eam repente propinabo ei: ne forte visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Indignatio non est mihi. Quis dabit mi spinã & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter? Aut potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Israel, & implebũt faciem orbis semine. Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est in mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus.

EXPLANATIO.

In die illa visitabit Dominus.) In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quæ summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur, Leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem & cetum maris, vt colligitur ex lib. Iob cap. 40. vbi hæc sunt verba: An extrahere poteris leuiathã hamo, & funem ligabis linguam eius? Per Leuiathan igitur cetum & draconem maris, intelliguntur hoc loco reges ac potẽtes homines tyrannidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenum & calliditatẽ, & vectes ob regnorũ ac terrarũ possessiones, quoniam

quoniam instar vectis in terrarum dominio extenduntur & propagantur. Vel appellantur vectes siue claudentes, quia multos claudant, suæque potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiē & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt: & modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehēsis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, dānant, & cruciant: &, quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salomon deplorabat: Vidi calumnias quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudāt, ad dignitates extollunt, amoreque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Nō enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autē recta consistit, de vero autem principe & iudice dicitur in Psalmo: Virga directionis virga regni tui: vel, vt vertit D. Hieronymus, Virga æquitatis. Talis debet esse principum virga. Hęc nanque est, quæ floret & germinat, vbereſque virtutum fructus producit: quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouē, significantes necessariā esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non eli tamen misericordia à iustitia separāda. Id voluerūt diuinę literæ in Exodo explicare. Aiūt enim præcepisse Deū, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò pòst sanguine vngendū esse significarūt. Quid per sanguinē nisi iustitia, quid per oleū nisi misericordia intelligitur? Oportet enim principes & præsules sanguinis rigorē cū olei lenitate tēperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cùm quondā Israelitę in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis malis versati, in manus iniquorū principum Dei iudicio trade-

Eccle. 4.

Dissimile.

Psal. 44.

Num. 17.

Exod. 29

tradebantur. At misertus eorum Deus suscitauit illis salua-
torẽ vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturæ, vtraque
Iudic.3. manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principẽ il-
lum siue præsulem rectè munere suo fungi, esseque à Deo
suscitatũ & constitutũ, qui vtraque manu vtitur pro dextra,
qui vtranque partẽ rectè iudicat. Nã qui sola vna manu dex
ter est, qui in quibusdã iustitiam exercet, in quibusdã verò
minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intem
peranter abutitur. De huiusmodi principibus ait Deus per
Ose.8. Oseam prophetam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: princi-
pes extiterunt, & non cognoui. Eos dicitur Deus non cog-
noscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito
violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias ser-
pentes tortuosos, est nefarios & iniustos: qui etsi habeant
prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate:
etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen vir-
tute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudi-
Psal.71. cio indiget, sed iustitia. Ideo dicitur in Psalmo: Deus iudiciũ
tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis: rex & filius regis
pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum,
iudicium & iustitiam esse à Deo petendam, nõ enim petitur
iudicium mundi, sed Dei, non iustitia vltionis & immani-
tatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, qui fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultũ est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegantem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eũ

antea

anteà ſerpentē vectem, durū, & in ekorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Eſaias oſtendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduerſus nonnullos impiam & inflexibilem tyrānidem exercet, erga verò alios mitis eſt, in quos deberet durius animaduertere. Illud eſt prēterea aduertendū, deprauatum & iniuſtum principem & præſulem vocari leuiathan, hoc eſt, cetum & piſcem magnum. Vt enim in mari magni piſces paruos interficiunt & deuorant, ſic tyranni & potētes homines in humiles atq; quieſcentes viros irruunt, coſq; ſpoliant, & ad interitum ducunt, vt eorum diuitias in profundiſſimum lacum libidinum ſuarum profundant. Tales ergo principes hic à Propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan ſerpētem vectem & tortuoſum intelligant diabolum, qui à D. Ioanne in Apocalypſi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob ſuperbiam & poteſtatem. Ipſe quidem eſt rex omnium ſuperborum, &, vt ait Iob, Nō eſt ſuper terram poteſtas, quę comparetur ei. Huius poteſtatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apoſtolus ad Corinthios: Deinde finis: cùm tradiderit regnum Deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum & poteſtatē & virtutem: oportet autem illū regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius. Nouiſſimè autem inimica deſtruetur mors. Hæc D. Paulus. Quæ verba indicant Chriſtum traditurum eſſe Deo patri eccleſiā ſuo ſanguine redēptam, & ab inſultibus ac inſidiis dæmonum liberam & tutā. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuerſalis reſurrectio, rapietur eccleſia in Deū, & nullos inſultus dæmonum ſentiet. Sic tamen eam tradet vt non ſibi adimat, ſed ipſe, vnus Deus cū Patre & Spiritu ſancto regnabit. Tunc autem euacuabit Chriſtus & penitus eneruabit omnem dæmonis poteſtatem & tyrannidem, & ſic nouiſſimè deſtruetur mors, hoc eſt, diabolus, qui à D. Ioanne in Apocalypſi mors appellatur, quòd mortis ſit author. Et hoc eſt quod hīc dicit Propheta: In die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, & grandi, & forti ſuper leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper leuiathan ſerpētem tortuoſum. Poteſt etiam hoc de primo Chriſti aduentu intelligi, quādo multi fuerunt à dæmone liberati. Eſt enim nobis ſatis ſpectum & cognitum, fuiſſe varias errorum ſectas euangelij prædicatione diſſipatas, diabolum fugatum & victum, eiuſque potentiam labefactatam. Apellari diabo-

Simile.

Apoc.12.

Iob.41.

1.Cor.15.

Apoc.6.

lum

lum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quod sit oblõgus, magnãque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, qui ponit se pessulum inter Deum & homines volens eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hũc leuiathan serpentẽ vectẽ & tortuosum intelligãt Nabuchodonosorẽ regẽ Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodũ si quis appellet Lutherũ, cæterosq; hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinẽ, ac sic diceret vates Fortissimus quisq; tyrannus euertetur. Nã cap. 15. vectẽ posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpẽte vecte, posuit serpentẽ robustũ.

In die illa vineæ meri cantabit ei.) Vinea hæc ecclesia est, quæ appellatur meri, quod vinum bonum proferat: nã synagoga, vt cap. 5. dixit Propheta, fecit labruscas, & pro dulcibus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secundo cùm infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vinea vinum faciens rubeũ pro quo in Hebræo est: vinea ruboris, quod vinum rubeum sit laudabile & optimum.

Repentè propinabo ei.) Verba sunt Christi quasi dicentis Ego vineam meã, hoc est, ecclesiã sanguine meo repẽte rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinẽ meũ fundã.

Ne forte visitetur contra eam.) Subaudi ab hostibus. Idcò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate quàm in aduersitate.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio?) Quasi dicat nemo. Sensus est. Ego nullam aduersus ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt sim similis spinis & vepribus aculeos habentibus, vt ecclesiã euertam, & gradiar super eam, illamque igne succendam.

An potius tenebo fortitudinem meam.) Nónne ero adeo fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam: Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiã hæc verba, faciet pacẽ mihi, ita intelligere, vt sint Dei patris dicẽtis: Christus mihi homines recon-

reconciliabit. Et ita D. Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.) Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos ferent. Nã Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nõnulli codices habent ad marginẽ: Qui ingrediuntur impetu à Iacob: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originẽ ducũt. Et ita habet versio D. Hieron.

Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?) Verba sunt Prophetæ dicentis, Deum non percussurum esse ecclesiam suam, quemadmodũ percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic. non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicut occidit interfectos eius sic occisus est.) Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus, quemadmodũ ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

In mensura contra mensuram cùm abiecta fuerit iudicabis eã. Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mẽsuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerũt, sed multo molliori brachio.

Meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.) Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quo modo puniat electos suos: Mittet Spiritũ suũ durũ, hoc est, ventum vehementẽ, qui fructibus noceat. Puniet eos in fructibus terræ, non in anima, auferet ab eis opes, non autẽ fidẽ & gratiam. Est enim aliquẽdo vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur insolentes & elati. Vt enim auibus pennas aliorum resecamus, ne longius auolent, quàm par est, sic Deus quibusdã diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. Hoc intelligẽs Salomon dicebat in Prouerbis: Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi, tribue tantũ victui meo necessaria, ne forte satiatus illiciar ad negãdum. Vnde D. Paulus dicebat: Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus. Cæterùm pro meditatus est potest verti ex Hebræo. Abstulit, nempe fructus vento aspero. Verbũ enim hagah auferre etiam significat, vt Prouer. 25. Auser rubiginem de argento.

Simile.

Prou. 30.

1. Tim. 6.

Id circo super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob & iste omnis

omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, cum posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt lucus & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius: In siccitate messis illius conteretur: mulieres venientes & docentes eam: non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Aegypti, & vos congregabimini vnus, & vnus filii Israel. Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Aegypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob.) Quia Deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet, Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentient auxilium.

Cùm posuerit omnes lapides altaris.) Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorũ, & eorum lapides cõtriuerint, & instar cineris cõminuerint. Et tunc nõ erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa verò Deo ædificabuntur. Prædicit gentium cõuersionem à fidem, idolorumque repudiationem.

Ciuitas enim munita desolata erit.) Cùm se gentes ad ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impitatem euerterur. Et ea quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo psalmites. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In siccitate messis illius conteretur.) Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam.) Tanta erit Iudeorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multæ non solùm domi claræ, sed foris etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.) Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quę oritur ex malitia, qua iudæi corrupti & deprauati Christum verum Deum occiderunt. Talis ignorātia non excusat. Imò ignorans, vt ait Apostolus, ignorabitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Impius morietur quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur. 1.Cor.14 Prou.5.

In die illa percutiet Dominus.) Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorū non habuerit intellectum, percutiet Dominus terrā ab alueo Euphratis vsq; ad torrentem Aegypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Aegypti intelligant Rinocorulam fluuium paruū diuidentem terram Aegypti à terra promissionis. Acsi diceret: Euerte Deus totam regionem Iudææ ab vno termino vsque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratē, & à parte Austri ad Rinocorulā. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia nō habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in Epistola 1. scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, nec de quibus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maximè qui de circuncisione sunt. 1.Tim.1. Tit.1.

Et vos congregabimini vnus & vnus filii Israel.) Manentibus infidelibus Iudeis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos ò filii Israelis secūdum Spiritum, qui ex Iudeis Christi fidē receperitis, in vnam ecclesiā congregabimini. Dicens: vnus & vnus. Ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum conuertendos. Hos appellauit proheta capite 1. semen, & capite 10. reliquias.

Et erit in die illa, clangetur in tuba magna) Prędicit euangelij prędicationem, & gentiū conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, euangelica, prædicabitur euangelium per totum orbē terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hęc est tuba illa, de qua ait Esaias: Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuā. Et hic est sonus de quo dicitur in psalmo, In omnē terrā exiuit sonus Infrà 40. Infrà 58. Psal.18.

eorum. Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui electi erant de terra Aegypti, venient, & Christum in ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Aegyptū intellige per synecdochem totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus cōuertendas esse gentes ad Chri-
Ioan.11. stum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erāt dispersi. Nam etsi dispersi erant infideles, & idolorum cultores, propter prædestinationem tamen filij Dei appellātur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam
Ephe.4. Psal.105. Psal.146. ecclesiam, de qua ait Apostolus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. De hac congregatione dicitur in Psalm. Congrega
Suprà 11. nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio:
Iere.23. Dispersiones Israel congregabit. Et Esaias: Profugos Israel congregabit. Et per Ieremiam Dominus: Ego, inquit, congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac cōgregatione lege totum caput 37. Ezechielis, vbi infideles vocat ossa arida in campo, hoc est, in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quā ossa mortuorū in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitā, & Hierosolymam adduxit, eisque vnum regem & pastorē constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi
Ioan.10. erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: Alias oues habeo, illas oportet me adducere. Possunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola
1.Cor.15. 1. ad Corinth. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicenses, etiam huius tubę meminit cap. 4. Et Diuus Matthæus capite 24.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXVII.

In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro &c.) Septuaginta habent: In die illa inducet Deus gladium sanctum, &c. In explanatione per gladium hūc durum diuinam & potentiā

tiam & vltionem expoſuimus. Sed quoniam hic gladius ſanctus à Septuaginta appellatur, exiſtimo poſſe hoc de euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum ſerpentem oppreſſit, & gentes ad fidem vocauit. Eſt enim verbum Dei gladius, iuxta id quod ait D. Paulus in epiſtola ad Epheſios: Aſſumite gladium ſpiritus, quod eſt verbū dei. Et ad Hebræos. Viuus eſt ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hic eſt gladius vtraque parte acutus, quē ait Ioannes in Apocalypſi de Chriſti ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta ſanctum, & communis verſio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad ſanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eique viam oſtendit ad gloriā immortalem cōſequendam. Epheſ.6. Heb.4. Apoc.1.

Super leuiathan ſerpentem vectem.) In hebraico pro vecte eſt bariach à verbo barach quod ſignificat claudere, contignare, inſtar vectis penetrare, & pertrāſire, & fugere. Hinc effluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit ſerpentem claudentem ſiue concludentem: quòd multos ſuo claudat imperio. Septuaginta fugientem, oſtendentes Chriſti aduerſus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus eſt foras, iuxta id quod ait Chriſtus apud Ioannem. Princeps huius mundi eiicietur foras. Pagninus vertit: Serpentem tranſeuntem mare inſtar vectis ab extremo ad extremum. Quibus verbis oſtendit dęmonis principatum ante aduentū Chriſti, qui totū mare, hoc eſt, totum mundū occupabat, qui in mari dicitur habitaſſe, quia in illis habet domicilū, qui animos habent inquietos, inſtabiles, & inſtar maris fluctuātes. Fortaſſe reſpexit Pagninus ad vectem, de quo ait ſcriptura Exodi cap. 36. Fecit aliū vectē, qui per medias tabulas ab angulo vſque ad angulū perueniret. Poteris vertere ex hebræo ſerpentem penetratorem & tranſeuntem, & ſerpentem vectem, vt tranſtulit hoc in loco noſter interpres, quemadmodum apud Iobum. 38. Et poſui vectem. Ioan.12.

Repentè propinabo ei.) In hebraico eſt lirgaim axkennah. Quæ verba poſſunt ita Latinè verti: Per momenta irrigabo eam. Verbum xakan, quod hīc ponitur, irrigare ſignificat, vt Ioelis capite tertio: Et irrigabit torrentem ſpinarum. Loquitur Deus de eccleſia, quam vineam appellat, quam promittit ſe cotidie, ſinguliſq; momentis rigaturū, ne vnquā arefcat, & ſterilis fiat. Soleat enim eccleſia in diuinis literis

appellari vinea domini, sponsa, amica, columba, Sion, Ierusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan serpentem vectem, tortuosum, cetum maris, quia alias appellatur dæmon, leo, draco, tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.

Et qui eiecti erant de terra Aegypti.) Pro de terra est in hebræo be æræts, quod potest verti, in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ venient ad ecclesiam, qui in terrā Aegypti, hoc est, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens: Qui expulsi erant in terrā Aegypti. Verùm Septuaginta verterūt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantē, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam cap. 15. Hi perierant in Aegypto, hoc est, in errorum ac vitiorum tenebris. Aegyptus enim caligi-
Simile. nem significat, qua peccatores circūfunduntur. Nam vt corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio cæcarum tenebrarum versatur.

Argumentum Capitis XXVIII.

MInatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quod essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum contemptores. Prædicit euangelij prædicationem, foreque Christum credentibus salutem.

CAPVT XXVIII.

VAE coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, erraniet à vino. Ecce validus & fortis Dominus sicut impetus grandinis turbo conflagrans, sicut impetus aquarum multarum inundantium, & emissarum super terram spatiosam. Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatē autumni. Quod cùm aspexerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & serum exultationis

tionis residuo populi sui: & spiritus iudicij sedenti super iudicium, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. Verùm hi quoque pra vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordium, ita vt non esset locus vltrà. Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus, quia manda remanda, mãda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicũ ibi modicũ ibi. In loquela enim labii & lingua altera loquebantur ad populũ istũ, cui dixit: Hæc est requies mea, reficite lassum: & hoc est refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur & capiantur. 1.Cor.14

EXPLANATIO.

Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim.) Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantum amentiã inciderunt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deum derelinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt, patriam suam penitus euerterũt, fueruntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & scelera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erãt hi homines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat propheta coronam superbiæ, hoc est, regnum superbũ, quoniam se à Iuda separarunt, & iniquè per se regnũ constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et postea cùm se sublimiores duabus tribubus, quę Iuda appellabantur, & numero & robore conspicerent, se magis extulerunt, & ad id amentiæ & sceleris adducti sunt, vt nullum esset facinus immane, quod non admitterent, nullum sanctũ ius quod non violarent. Nec solùm eos vocat propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos à iudicio. Ex superbia enim nascitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à sua sede ac statu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd essent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Væ regno Israelitico inflato superbia & tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.) Sensus est: Væ flori

flori qui decidit à gloria exultationis Israelitarum habitantiũ Samariæ, quæ ciuitas est in vertice vallis fertilissimę. Est enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in mõte sita, ad cuius pedẽ erat vallis quædam feracissima. Vel per verticem vallis pinguissimę intelligit propheta locum, vbi Israelitæ idola colebant. Appellat Israelem florem, sed decidentem, quoniam gloriam suam Israelitę obscurauerãt, & à Dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in templo Deum colebant, erant constituti, decciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguissimę interpretari possis: In quo rursũ vertice erat vallis pinguissima, significans eorum capita esse vnguẽtorum copia madida, intelligẽs per verticẽ caput, per vallem verò pinguissimam vnguentorũ abundantiã. Ita quidam Iudæorum Rabbinus hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c.) Quoniam decem tribus Deum dereliquerũt, seque ventri & vino dediderunt, pœnas suorum scelerum dabunt. Nã Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia solet confringere, & impetus aquarũ inundantium omnia quę inuenit, secum rapere. Textus D. Hieronymi habet: Ecce validus & fortis Domini: Per quem intelligitur rex Assyriorum, quo Deus tanquam ministro vtebatur ad Israelẽ euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: Ecce fortis & durus furor Domini.

Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.) Hoc est, decem tribus erunt ab Assyriis captę, euersæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum cõculcantur. Corona solet fieri super caput, at hic pedibus hostium conculcanda prędicitur. Non poterat diuinus vates apertius & elegantius perniciem superborũ explicare. Tu qui regnas caue ne superbia inflaris, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad veramque amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem,) Comparat gloriã decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam matureſcat. Ac si diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuũ præcociũ, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedũt, sic Assyrij cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneũ, vertit apud Ieremiam ca. 24. ficus primi

temporis,

temporis, & Michææ capite 7. præcoquas ficus, & Oseæ. 9. prima poma. Septuaginta habent hic præmatura ficus.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.) Euersa Samaria conculcata Assyriorum pedibus corona superbiæ decem tribuũ, erit Deus gloria decoris reliquiis populi sui, hoc est, tribũ Iuda & Beniamin proteget, gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

Sedenti super iudicium.) Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechiæ gratiam, vt æquissimè iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eosque vsque ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hic æquum & iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, qui non spiritu Dei, sed spiritu vindictæ, furoris, odij, inuidiæ, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem præstat, ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à Deo spiritum iudicij: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinẽ postulet. Id quod hic dicitur: Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam, potest ita explanari: Dabit Deus fortitudinem iis qui reuertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorum hostiũ. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatem, vbi se clauserint, Vel sic: Erit Deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eã ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regẽ, milites, & plebẽ, quas oẽs propheta cõplectitur: regi prædicit dandũ à Deo spiritũ iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriã, plebi pacẽ & securitatem.

Verùm hi quoque præ vino nescierunt.) Duæ etiam tribus Iuda & Beniamin fuerũt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliæ decem.

Nescierunt videntem.) Hoc est, Deũ, qui omnia videt, nõ intellexerunt, qui habebãt iudiciũ corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem prophetam videntẽ diximus capite primo. Erant in Iudæa Diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum sceleribus adhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intẽdebant, nefariosque homines ad virtutem

Simile.

Similc. cohortabantur. Sed vt gemma, quã appellant chalaziã, quãuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis prophetarum monitis & exemplis accendebãtur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, nõ credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat, eorũ idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant, ibique splendidè comedebant.

Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum.) Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deũ derelinquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiã Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionẽ appellat, quoniã Diuini vates ventura spiritu intuentur. Vult hoc in loco prophera significare paucos esse qui legem Dei veliẽt audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significa-

Isaiæ 53. bit: Quis credidit auditui nostro? &cæt.

Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.) Eos propheta & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc nõ assueti vitiis, quos oportebat paulatim & rudi modo docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iã non indigẽt lacte, sed solido cibo.

1. Cor. 3. Ait enim D. Paulus in Epist. 1. ad Corinthios: Lac vobis potum dedi non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis. Hoc est, simplicẽ & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam.

Heb. 5. Et in Episto. ad Hebreos ita ait: Facti estis quibus lacte opus sit, nõ solido cibo. Et paulò pòst: Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitates habent sensus ad discretionem boni ac mali. Ex quibus locis aperte colligitur, nõ esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè cõuincuntur ij, qui temere asserunt omnes diuinę scripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus Theologiæ parisiensis ne sacra scriptura in vernaculã linguam verteretur. Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

Quia manda remanda.) Dixit Iudæos in erroribus versari & diuino-

diuinos vates derelequisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebãt. Cùm propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illisque diuinam vltionem annunciabat, respondebant ipsi: Manda remãda, expecta reexpecta. Hæc verba dicebant Iudæi irritantes verba prophetarum, sed cum subsannatione & contemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat, expecta tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populũ istum, &c. ac si diceret: Hactenus locutus est Deus per prophetas suos ad populum Iudeorum verba dulcia, quemadmodũ illa quę dixit per quendam vatem. Hæc est requies mea: reficite lassum, & hoc est refrigerium meum. Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos sed dicebat illis, vt opera misericordiæ exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hęc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hęc verba, quæ Iudæi irridentes prophetas proferebãt, nempè manda remãda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudæos in perniciẽ. Erit eis hęc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Conterentur enim & capiẽtur ab exercitu Babylonio, & postea à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum. Infideles Iudæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: Vt vadãt, & cadant in faciem: sed dicit, vt vadant, & cadant retrosum. Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & potest se facilè erigere, & manibus adiuuare, sed qui cadit retrosum, nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facile subleuare. In Actis Apostolorum, scribit D. Lucas Saulum cecidisse; sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit. Vidi: & cecidi in faciem meam. At de Christi persecutoribus inquit D. Ioannes: Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur, electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Cęterum hęc verba quæ hîc habentur, nempè. In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populũ istum, citat Paulus apostolus in epistola 1. ad Corinthios, sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Et statim infert: Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus, Hæc D. Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hũc

Act. 9. Ezech. 2. Ioan. 18. 1. Cor. 14

locum

locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis quibus Apostoli loquebantur. Vult enim ostendere prophetiã esse præstantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locum de Apostolis interpretari. Illud est etiam aduertendum dixisse D. Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerũt audire. Vbi aspicis id quod in prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, ac si dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos, qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis, Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit D. Lucas Acto. 2.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini superpopulum meum, qui est in Ierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Psal. 117. Mat. 21. Act. 4. 1. Pet. 1. Rom. 10. *Flagellum inundans cùm transierit non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. Idcirco hoc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, pretiosum in fundamẽto fundatum. Qui crediderit non festinet. Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cùm transierit eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodò sola vexatio intellectum dabit auditui.*

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.) Ostendit hic locus Iudæos irrisoriè proferre verba prophetarũ, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactũ.) Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernũ, quoniã fecimus cũ illis pactũ, ne nos vnquã absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors, nec infernus, ideò minis

minis vestris non terremur. Vide sceleratorũ hominum stultitiam, rerumque nouissimarũ incredibilem oblitionem.

Posuimus mendacium spem nostram.) Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortẽ, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.) O admirabilem Dei nostri misericordiam & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum tetra scelera, & incredibilem amentiam & oblitionẽ, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostendebat, & ad verã dignitatis amplitudinẽ adducat, & sit ecclesię probatum, & precios um fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ò Iudæi vos scelerum ministros præbuistis, & Dei hominumque iura violastis, quoniam ita viuitis, ac si nec esset mors, nec locus æternorum eruciatuum, ego vos funditus euertam. Et mittã lupos qui vos dilanient & absumãt. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra meretur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionẽ pietatis plenissimã. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Oseæ 2. Ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur, dicit Dominus: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymę sceleribus iratus, non iuxta scelerum mensurã, sed secundũ multitudinẽ suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hic Christus fundamentũ Sionis, hoc est, ecclesiæ, de quo ait D. Paulus: Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mõs hic Sionis etiã terrenus, qui fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion ecclesiam catholicã, cuius caput & fundamentũ Christus est, & lapis angularis, probatus & precios us, de quo dixerat alius Propheta: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinatio- 1. Cor. 3. Psal. 117.

cinationem de Christo intelligendam subdit: O Domine saluum me fac: O Domine benè prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et Christus de seipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidē esse à Deo probatū. Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ & prauitatis venerunt homines, vt reprobent id quod Deus approbat. Esse autem Iesum Christū lapidem ostendimus fusè capite 8. Solent qui magnificum aliquod ædificium construunt, in lapide quodā angulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunq; alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsq; adeò magnificū & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum ecclesia catholica, ædificium nobilissimū, ad quod cælestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentū, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus, & est hic lapis scutū quoddam, de quo dicitur in lib. 2. Regum: Deus dominus fortis meus, sperabo in eum scutū meum, & cornu salutis meæ. Arma & stemmata huius lapidis, huius cælestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum prophetæ amplitudinem, poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quę verborum amplitudine innuit rei magnificentiā & maiestatē. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque populum & Iudæorū & Gentium in vna ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc est, solidissimum fundamentum.

Matt. 21.

Simile.

2. Re. 22.

Qui crediderit non festinet.) Hoc est, qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christū non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Nam iuxta Habacuc, nemo desperet, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod pater cælestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficilè esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquādo nō dubitare. Cùm sæpenumero videamus eū permittere, priusquā promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex

Habac. 2.

locis

locis è media ſcriptura depromptis perſpicuum faciam. Da uidem in adoleſcentia regem deſignauit Deus, eumque à Samuele voluit vngi. Sed poſteà tot tantiſque calamitatibus eum opprimi permiſit, tam variis caſibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priuſquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eique regni poſſeſſionem traderet, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum ſe eſſe prædixerat. Ioſeph dixit Hebreis in Aegypto: Poſt mortem meam Deus viſitabit vos, & aſcendere vos faciet de terra iſta, ad terram, quam iurauit Abraham, Iſaac, & Iacob. At poſtquam ille è vita migrauit, vexati ſunt Hebrei multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promiſſam terrã perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promiſſionibus interdum diffidant. Quare debet hoc ſalutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque conſtãtiam. Quocirca non ſolùm id quod vult non conſequitur, ſed etiam grauiſſimas diffidentiæ pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta ſpe non deſiſtit, is obtinet promiſſa, & adipiſcitur æternam beatitudinem, quod Deo adhæſerit, & animo fidente, firmo, & erecto perſeuerarit. Hanc ſententiã inuenies apud D. Paulum in epiſtola, quã ad Hebræos ſcripſit, vbi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiã veſtram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes reportetis promiſſionem. Adhuc enim modicum aliquantulumq; qui venturus eſt veniet, & non tardabit, iuſtus autem meus ex fide viuit. Quod ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ. 1.Re.16. Gen.vlt. Heb.10.

Et ponam in pondere iudicium & iuſtitiam in menſura.) Verba ſunt patris cœleſtis hunc ſenſum habentia: Tempore gratiæ quando Chriſtus venerit in mundum, ego docebo rectiſſimam iuſtitiam, & equiſſimum iudicium. Aduerte iudicium debere eſſe æquo pondere, & iuſtitiã æqua menſura: Debet enim iudex æquo pondere, & menſura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: Ponã iudicium in ponderibus, ſed in pondere, nempe vno, & in menſura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis: Pondus & pondus, menſura & menſura, vtrumque abominabile eſt apud Deum. Hoc eſt diuerſis ponderibus & menſuris ponderare & metiri, quod eſt iniquè & inæquabiliter iuſtitiã exercere aliis vno pondere, aliis vero altero. Vt enim Prou.20. Simile.

mercator:

mercator, qui duas habet mensuras falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, vt rempublicam euertat.

Et subuertit grando spem mendacij, & protectionem aqua inundabunt.) Hoc est, Impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionem rapiet. Per mendacium potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacij, hoc est, spem mendacem. Talis est enim mundi spes, mendax & fallax. Promittit sed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus.

Similc.

Sola vexatio intellectum dabit auditui.) Id est, cùm fueritis afflicti, intelligetis prophetas meos vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eã audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorũ afflictione perterriti, seà vitiis abstrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ exhalationibus in aëre inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solum ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perterret, sic vnius hominis calamitas eũ solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eosque excitat, vt à vitiis auocarentur.

Simile.

Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat, & pallii brene virunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon irascetur. Vt faciat opus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere ne forte confortentur vincula vestra. Consummationem enim & abbreviationem audini à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet & sarriet humum suam? Nónne cùm adæquauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordines, & hordeum, & milium & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminum circumibit, sed in virga exci-

2. Reg. 5. 1. Par. 14. Iosue 10.

eximietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verùm non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Et hoc à domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam.

Coangustatum est enim stratum.) Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus sit, qui in suo lecto alterum possit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo se in eo voluere non valeant: tamque angustum erit pallium, vt non possit duos cooperire. Fortasse vtitur propheta metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & breue pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir est Deus, adulter diabolus, vxor impudica Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud alios etiam prophetas. Quasi dicat Deus: Tu ò Hierosolyma si vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem est quod dicebat Christus apud Matthæum: Nemo potest duobus dominis seruire. Et paulò pòst: Non potestis seruire Deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit, quin idolũ caderet & confringeretur. Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colẽdus est Deus in anima nostra, aut diabolus. Cum Moyses peteret à Pharaone, vt Hebræorum populũ dimitteret, vt Deo in deserto sacrificaret, respondit Pharao, vt Deo in Aegyto immolarẽt: cui respondit Moyses. Non posse ita fieri: nõ enim Deus erat simul cum diabolo colendus: Id est quod D. Paulus ad Corinthios scribit: Non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ domini esse participes & mensæ dæmoniorum. Et alibi: Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis? Esa.16. Matt.16. 3.Reg.3. Exod.8. 1.Cor.10 2.Cor.6.

Sicut enim in monte diuisionum.) Sensus est: stabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnante Dauide. Et quemadmodum in valle Gabaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierũt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidẽ probatum reprobantes irascetur Deus. Habes historiã hanc de monte diuisionum libro 2. Regum capite 5. & de monte Gabaon Iosue decimo.

Vt faciat

Vt faciat opus suum, alienum opus eius, &c.) Puniet Deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, sed vt conuertãtur, aut alij Deum timeant. Punit igitur vt saluos faciat. Punire non est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere. Ideo Deꝰ nõ punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim Ieremias in Lamẽtis loquens de Deo: Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum. Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri, opus autẽ alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deũ imitari, qui sunt ad misericordiam propẽsi. Ideò dicebat Christus Deus noster: Luc. 6. Estote misericordes sicut & pater vester misericors est: Venit filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiã imitandã nos excitat. Ac si diceret eũ respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginẽ creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quę fusè suprà annotauimus cap. 1. illa verba explanantes: Heu consolabor, &c.

Et nunc nolite illudere.) Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quantò vincula magis constringũtur, tanto arctius premunt. Potest hoc intelligi de vinculis peccati de quibus disseruimus capite 5.

Consummationem enim & abbreuiationem.) Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iam pœnitẽtia preueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quæ vobis per Propheras suos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis suæ. Per vniuersam terram intellige Iudæam, de qua loquebatur.

Numquid tota die arabit arans.) Hoc simili ostenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorũ tanquam agrum, ad suscipiendum diuinũ semen. Aspice Dei pietatẽ, nunc aratoris vice fungitur, nũc frangentis glebas, & faciem terræ adæquantis, modò satoris, modò verò triturantis. Atque hæc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Israelitas miraculis per Moysem, seminauit preceptis, triturauit afflictionibus. Sed nõ semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

Non enim in serris triturabit ar gith.) Sẽsus est: Non omnes æqualiter

æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticũ & gith. Nam gith trituratur virga & pertica, hoc est lenius: triticum verò rotis, & sic durius. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius trituratur. Sic Deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit durius, quos fortiores & firmiores videt, nonnullos verò lenius, quos fragilieres esse conspicit. Sed quemadmodum non semper triticũ trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellaturque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpentium mederi ait, at largius epotum enecare aiunt, vt Dioscorides inquit. Vicia genus est ligumenis à vinciendo dictum, vt Varroni placet, quod habeat capreolos instar vitis, quibus ea, quibus adhæret, vincit.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbiæ.) Septuaginta habent: Væ coronæ inuitæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat, Septuaginta in alios iniurioſos appellant.

Errãtes à vino.) Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino, vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta.) In Hebraico est in hunc modum ci tsar latsar tsar latsar, kar lakar kar lakar, primum verbum est tsirrah. quod significat præcipere, mãdare, imperare, vt Deuteronomij capite 33. Legem præcepit nobis Moyses, & aliis in locis. Alterũ verbũ est karah, quod significat expectare, vt in Psal. Expectans expectaui Dominum. Et Esaiæ cap. 5. Expectauit vt faceret vuas. Vnde constat nostrum interpretem rectè hęc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex Hebræo: Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum, post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineã. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruẽdi more puerorũ, quibus nõ statim omnia Psal. 39.

dicuntur, ſed datur illis vnum præceptum, & poſtea alterũ, nunc vna regula, deinde altera, & ita paulatim inſtruuntur, quoniã ſunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hũc ſe ipſum ſecutus quidam ita tranſtulit: Quia præceptũ poſt præceptum, mandatum poſt mandatum, regula poſt regulam, inſtructio poſt inſtructionem. Dictio Kar pro qua Pagninus interpretatus eſt lineam, & alius regulam, & inſtructionem, ſignificat etiam directorium, amuſſim, & perpendiculum, & ædificiũ, & id quod Luſitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi
Simile. volunt ſignificare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo, vt enim cæmentarius qui parietem conſtruit, extenſa linea vna facit vnum ordinem, & ſuper illum eam extendit, & facit ordinem alterũ, donec paulatim perficiat parietem, ſic qui ſenſim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, ſumpta metaphora ab ædificantibus. Hęc dictio car eſt in pſalmo 18. pro qua nos habemus ſonum. In omnem terram exiuit ſonus eorum. Quod D. Paulus de Apoſtolo-
Rom. 10. rum prędicatione interpretatur. Pro quo poteſt ex Hebræo verti: In omnem terram exiuit norma eorũ, vel amuſſis, vel perpendiculũ, vel directoriũ, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet eſſe norma & regula vitę noſtrę, & ſecundum eam debemus actiones noſtras dirigere. Debet ędificare, & ædificiũ animæ noſtræ ad rectam amuſſim rationis conſtruere. Fuit etiam Apoſtolorum prędicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuerſum.

Ecce ego mittam in fundamentum Sion lapidem, lapidem probatum, &c.) Pro probato eſt in Hebraico bochan. Hebraiſmus proprie habet, lapidem probationis. Eſſe hũc lapidem Meſſiam indicat paraphraſtes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamẽto in Sion regem Meſſiam. regem potentem & angularem.

Qui crediderit non feſtinet.) Pro non feſtinet eſt in Hebræo, lo iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat Apoſtolus in epiſtola ad Ro-
Rom. 10. manos iuxta Septuaginta tranſlationem, volens oſtendere veros Chriſtianos non eſſe confundendos.

Argumentum Capitis XXIX.

DEplorat Propheta Iudæorum euerſionem per Babylonios, & poſtea per Romanos, eorumque animorum cæcitatem & peſtiferam. At de eorum gentiumque euerſione vaticinatur.

CAPVT

CAPVT XXIX.

AE Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt. Et circunuallabo Ariel, & erit trißis & mœrens, & erit mihi quaſi Ariel. Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiũ tuum. Et erit quaſi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muſſitabit. Et erit ſicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & ſicut fauilla pertranſiens multitudo eorum, qui contra te prœualuerunt. Et ſiquè repentè confeſtim à domino exercituum, viſitabitur in tonitruo & commotione terræ, & voce magna turbinis & tempeſtatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit ſicut ſomnium viſionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerunt, & obſederunt, & prœualuerunt aduerſus eam. Et ſicut ſomniat eſuriens & comedit, cùm autem fuerit expergefactus, vacua eſt anima eius. Et ſicut ſomniat ſitiens & bibit: & poſtquam fuerit expergefactus, laſſus adhuc ſitit, & anima eius vacua eſt, ſic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

EXPLANATIO.

Væ Ariel.) Ariel idem eſt quod leo Dei, per quem intelligitur Hieroſolyma, ciuitas quondam florentiſſima & fortiſſima, quæ ob fortitudinẽ & veri Dei religionẽ leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid, quando cepit arcẽ Sionis, quæ poſteà fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon cap. 11. Hæc ciuitas tẽpore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur leo, de quo dicitur in Prouerbiis: Leo fortiſſimus beſtiarum ad nullius pauebit occurſum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatũ obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quẽadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamentis Ieremiæ: Facta eſt quaſi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta eſt ſub tributo. Vel appellabatur leo, quia manè & veſpere in templo animalia occidebantur: ſolent enim leones & manè & ſero animalia trucidare & gluti re. Et ita melius capitur pro tẽplo quàm pro ciuitate. Sũt qui Prou. 30. Iere. 1.

per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargum: Væ altari altari, quod ædificatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid. Et apud Ezechielem cap. 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autē hic mentio Dauidis, quia illi fuerat ostensus locus, in quo templū erat ædificandum. Fortasse dicitur Leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, Dei appellantur, vt est illud Gen. 1. Genesis. Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, ventus magnus. Sic dicimus Montes Dei, cedros Dei, ea enim quæ Dei sunt, magna sunt. Et quāuis Ariel capitur pro altari, hic verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto passim reperiptur. Dicit enim litera, Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.

Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.) Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudeorum festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solēnitates euolutæ sunt, vertunt quidam ex Hebraico: Dies festi euertuntur, quod nostræ fauet expositioni.

Circumallabo Ariel.) Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & postea per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel.) Hoc est: Vt cùm victimæ offerūtur, plurima animalium corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymæ prostrata erūt innumerabilia Iudeorū cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarū, plenū sanguine & animalibus interfectis.

Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.) Hoc est, figam contra te castra vndequaque, hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quemadmodum Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prędixit: Venient dies super te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris.) Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Pytonis. Quasi dicat: Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.) Id est. Erunt hostes tui ô Hierosolyma innumerabiles. Sed non multum durabunt, Ipsi enim quoque peribunt: eruntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquilis. Vide quàm fragilibus rebus comparet Diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

Erūque

Enique repentè confestim.) Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium.) Potentia mūdi cum somnio cōparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parum duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriam voluptati esurientium & sitientium, quādo somniant se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hīc somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc modū: Eccl. 34. Somnia extollunt imprudentes: Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attēdit ad visa mēdacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum: non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodonosoris, qui mundi gloriam vidit, sed in somniis. Quapropter dicitur in Psalmo 72. Velut somnium surgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Acsi diceret Psalmista: Tu Domine in gloria tua euertes imaginem rerū, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, præter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias ca. 56. mundi amatores appellat dormientes, & somnia amātes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus. Dani. 2.

Obstupescite & admiramini, fluctuate & vacillate, inebriamini & non à vino mouemini & non ab ebrietate, quoniam misit vobis dominus spiritum soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederit scienti literas, dicet: lege istū, & respondebit: Non possū, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, dicetur q; ei lege, & respondebit: Nescio literas. Et dixit Dominus: Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eis longe est à me: Et timuerunt me mandato hominum & doctrinis: Ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic miraculo

grandi & ſtupendo. Peribit enim ſapientia à ſapientibus eius, & intellectus prudentium eius abſcondetur. Væ qui profundi eſtis corde, vt à Domino abſcondatis conſilium, quorum ſunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio. Quaſi lutum contra figulum Adb.1. Eccl.23. *cogitet, & dicat opus factori ſuo, non feciſti me. Et figmentum dicat fictori ſuo: Non intelligis.*

Obſtupeſcite & admiramini.) Alloquitur Propheta Iudæos, vt ſecum cum magna admiratione cogitent quæ ſit cauſa acerbæ afflictionis, quam illis cõminatur, & intelligant eſſe ſuam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Poſſunt omnia hæc verba per futurum verti, vt ſit ſenſus: Oſtupeſcetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate veſtrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

Quoniam miſcuit vobis Dominus ſpiritum ſoporis.) Hoc eſt, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, ſed propter hominum impia ſcelera non dat illis gratiam, nec ſpirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora peccata, & abyſſus abyſſum inuocet. Et ita nullo virtutum ſplendore mouentur. Vt enim qui viſu omnino carent, nec auri colore, nec vllius fulgentiſſimi lapidis ſplendore, nec ipſa ſolis ſplendidiſſima luce mouentur, ſic illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis ornamentum excellentemque pulchritudinem intuentur, nec ipſius ſolis iuſtitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micãtiſſimos radios contẽplantur. Imò obcæcati, fiunt indies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem ſpiritum ſoporis, eiuſque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora ſcelera concipit & admittit. Non intelligas Deũ eſſe cauſam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipſe Deus ait in pſalmo: Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus ſuis. Vbi vides peccata eſſe hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod dicit ſcriptura. Induratuit Deus cor Pharaonis, & quod ait Apoſtolus in epiſt. ad Roma. qui poſtquã numerauit peccatorum flagitia, intulit: Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum in immunditiam, & cætera. Et paulò pòſt: Tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea, quę non conueniũt.

Simile. Pſal.30. Exo. 10. Rom.1. Simile.

Vbi

Vbi aspicis vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quo longius procedit, eò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quidquid obiicitur, secum rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò longius dilatatur, maior recipit scelerum incrementa, donec peccator ad immanissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdam vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam terras fraudes concepit, tam nefariis sceleribus se contaminauit, vt fidem relinqueret, ecclesiam catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendũ, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volunt, nec se ad eam disponere studeant. Simile.

Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati.) Hoc est, nõ intelligetis Prophetias: Erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium Prophetarum signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus: sed quid ait? Erit vobis, &c. vt Iudæorum infidelium cæcitatem significaret, qui cotidie sacram scripturam legũt, eam nunquam intelligentes, de quibus ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: Vsque in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsque in hodiernum diem cùm legitur Moyses, velamen positũ est super cor eorum. Cùm autem conuersus fuerit ad Deum auferetur velamen. Hæc D. Paulus de hoc libro, per quem sacra intelligitur scriptura, sic ait D. Ioannes in Apocalypsi: Quis est dignus aperire librũ, & soluere signacula eius? Et nemo poterat nec in cœlo, nec in terra, nec subtus terrã aperire librũ, neq; videre eũ. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauidis, aperire lib, & soluere septem signacula eius. Et paulò pòst inquit, leonẽ illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus Deus noster, qui vt ait D. Lucas, aperuit discipulis suis sensum vt intelligerẽt scripturas &, ipse eas aperuit earum q; sensum doctoribus catholicis & sanctis reserauit. Hic est 1. Cor. 3. Apoc. 5. Luc. 24.

Psal.39. liber de quo filius Dei dicit in Psalmo. In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ.
Ezec.2. Hunc librum dicit Ezechiel scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam vt inquit Nazianzenus, fuit significatum in tabuliis legis ex vtraque parte conscriptis.

Et dabitur liber nescienti literas.) Quasi dicat, si Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligent scripturas, quid facient rudes & indocti.

Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me.) Hoc testimonium obiicit Iesus Scribis & Phari-
Matt.15. sæis apud Matthæum, ita dicens: Hypocritæ bene Propheta uit de vobis Esaias dicens: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominũ. Vnde colliges hoc caput contra Iudæos esse, & euersionem, quæ hic prædicitur, intelligi de ea, quę facta fuit à Romano exercitu, & testamentum vestus esse imaginem noui, nouum autem esse interpretationem veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantũ honorant, ab eo animum separantes, cõparat Christus apud
Mar.23. Matthæũ sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus spectosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. Sunt qui nõ habeant virtutem nisi in labiis, bene dicentes, sed ita animũ à virtute seuocantes, vt cũ eorũ vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quæ parum valet, cor autem, quo nihil habent præstantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt ædilitatem? Præbe-
Prou.23. amus Deo cor nostrum, qui ait in Prouerbiis: Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit Deus vnicuique nostrum clauem vnam, qua cor nostrum possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit: præcipit nobis, vt cor nostrum illi præberemus, & illi soli illud aperiremus, dicens in Prouerbiis:
Prou.4. Omni custodia serua cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso abstrahimus & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmonis & carni illud turpibus cogitationibus implentes, nullaq; custodia obseruantes. Immo cùm illud deberet esse mundissimũ domiciliũ, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersoriũ rerũ peregrinarũ, & stabulũ iumentorũ. Honoramus Deũ solũ lingua, corde autẽ fugimus ab eo. Accedamus ad Deũ cũ corde vero in plenitudini fidei

fidei, vt ait D. Paulus. Nam si fuerimus à Deo auersi, peribimus. Quemadmodum ait Salomon in Prouerbiis: Auersio paruulorum interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elongant se Domine à te, peribunt. Quid nobis proderit Deum labiis honorare, si cum fugimus, similes existentes Hebræis, qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quàm os, & magis interiora quàm exteriora requirit. Gloria enim filiæ regis, hoc est animæ, debet esse ab intus. vt dicitur in Psalmo, & foris etiam in fimbriis aureis. Sed qui solùm foris virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsę & adulterine monetæ, quæ præ se fert veri nummi insignia, & auri colorem, & cum eius materia sit vile orichalcũ. Lib. 3. Regum cap. 6. vbi nostra versio habet: Fecitque in templo fenestras obliquas, interpretantur nonnulli fenestras illas tẽpli fuisse foris latas, intus angustas, vt ostenderetur templũ illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse, quàm corporeo lumine, extrinsecus veniente. Nam nos, qui sumus templum Dei, magis fulgere debemus interiore virtute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis, ne similes simus Pharisæis, de quibus hoc in cap. Esaias vaticinatur.

Heb. 10. Prou. 1. Psal. 72.

Psal. 44.

Simile.

Figura.

Peribit enim sapientia à sapientibus eius.) Hoc est, Iudæi nullam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum intellectum. Hunc locum citat Apostolus inepist. 1. ad Corinthios dicẽs: Scriptum est: Perdam sapientiam sapientium & prudentiã prudentium reprobabo. Non dicit: Peribit sapiẽtia à sapientibus, sed à sapiẽtibus eius, vt significet populi Iudaici scientiam perdẽdam esse. Id nostris oculis expletum videmus, omnes enim Iudæi infideles in erroribus apertissimis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

1. Cor. 1.

Ve qui profundi estis corde.) Eos plangit, qui se sapientes esse existimant, qui putant latere Deum suas cogitationes. Non solùm fideles, sed etiam infideles crediderunt Deum omnia videre. Vnde Aegyptij quando volebant Deum significare, pingebant oculũ super sceptrum, significantes Deũ esse rectum regem omnia intuentem.

Quasi si lutum contra figulum cogitet.) Comparat hominem cum luto. Ac si dicat: Vt figulus habens lutum in manu fingit vt vult, & potest fictile vas perdere, & ex eodem luto alterum

terum conficere, sic Deus, in cuius manu estis, vos poterit facile perdere & mutare.

Nonne adhuc in modico & in breui conuertetur libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in Domino lætitiam, & pauperes hominum in sancto Israel exultabunt, quoniam defecit qui prævalebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabāt: & declinauerunt frustra à iusto. Propter hæc hæc dicit Dominus ad dominum Iacob, qui redemit Abraham. Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cùm viderit filios suos opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israel prædicabunt, & scient errantes spiritu intellectum, & murmuratores discent legem.

Nonne adhuc in modico & in breui.) Prædicit cognitionē Dei veramque religionem conuertendam esse à Iudæis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem, per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus, Hic cōuersus est in Charmel, hoc est, in populū Dei, sonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, significatur, hoc est, Iudaicus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores steriles, quæ non laudāt cum lignis fructiferis Deum nostrum

Et audient in die illa.) Hoc est, tēpore gratiæ surdi, id est gētes, quę anteà verbū Dei nō audiebāt, illud audient. Et qui antea animi cæcitate laborabāt, oculos aperiēt, & veritatē aspiciēt. Tūc lætabūtur mites audiētes: Beati mites, quoniā ipsi possidebūt terrā: & exultabūt pauperes audientes illud: Beati pauperes Spiritu, quoniā ipsorū est regnū cælorum. Mat. 5.

Quoniam defecit qui prævalebat.) Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eum vicit, sic ait apud Lucam: Cum fortis armatus custodit atriū suum, in pace sunt ea, quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Christus est qui arma diaboli abstulit, eiusque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis suis homines illudit & fallit. Luc. 11.

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem.) Hoc est, dæmones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui

moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

Et arguentem in porta supplantabant.) Hoc est, iudicem decipiebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitatis derelinquẽtes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt frustra à iusto, hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic, & melius meo quidem iudicio: Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis, qui scelera publicè reprehendunt. Supplantare arguentem in porta, est cõcionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros Dei concionatores laceran̄t & vexant, eosque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati sunt. Corripere in porta est publicè reprehendere. Amos. 5.

Qui redemit Abraham.) Qui nempe Dominus Abrahamũ eripuit à Chaldæis, & à cæteris hominibus flagitiosis.

Non modò confundetur Iacob.) Tẽpore, ait Deus, quo Esaias hanc prophetiam scribit, non confundetur Iudæorum populus, sed confundetur posteà, cùm filium meum mundi seruatorem non receperit, cùm sanctos Apostolos, qui erunt opera manuum mearum, viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim gentes, quæ antea errabant spiritu, intelligent veritatem, & murmuratores & susurrones discent euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

Sanctificabunt sanctum Iacob.) Iacob est genitiui casus. Hoc est, eum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem, verumque Dei cultum, sanctum esse ostendent, & laudibus efferent.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXIX.

Fluctuate & vacillate.) In Hebræo est in hunc modum hixtaaxu vaxoau à verbo xua. Vnde potest verti: Excæcabuntur, & alios excæcabunt. Verbum enim hoc præter alias significationes obcæcare significat. Quod Iudæorũ infidelibus magistris dicitur, quos in præsenti Esaias alloquitur. Nõ enim solùm ipsi in erroribus versantur, sed alios etiã decipiunt, & ad eosdem errores adducunt.

Lassus adhuc sitit & anima eius vacua est.) Pro vacua est, in Hebraico xokekah, à verbo xokek quod præter alia significat cõcupiscere & feruere. Vnde Pag. vertit: Et anima ei⁹ appetit.

Pro

Pro quo poteris transferre : Et desiderium eius adhuc feruet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem, earumque desiderio æstuantem, vacuam esse & inanem. Et sic quantò anima est concupiscentiis plenior, tantò est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.

Argumentum Capitis XXX.

MInatur diuinus vates interitum æternum Iudæis, qui egressa Hierosolyma ad Aegyptum confugerunt, cæterisque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solùm quærunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerũt posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

AE filij desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilium, & non ex me: & ordirentelam, & non per spiritum meum, vt adderetis peccatum super peccatum, qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum, & os meũ non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiducium in vmbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Aegypti ignominiam. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuncij tui vsque ad Hanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium. Onus iumentorum austri. In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse nõ poterit. Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur. Ideò clamaui super hoc: superbia tantum est, quiesce. Nunc ingressus scribe eis super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra

sanctus

sanctum Israel. Propterea hæc dicit sanctus Israel: Pro eo quòd reprobaſtis verbum hoc, & ſperaſtis in calumnia & in tumultu, & innixi eſtis ſuper eo, propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio casus, & requiſita in muro excelſo.

EXPLANATIO.

Væ filij deſertores.) Filios deſertores appellat Deus eos qui eo contempto ad humana remedia confugiunt: Aſpicis hic quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis, & neceſſitatibus Deũ non cõſulunt, nec ad ipſum confugiũt, ſed in hominibus totam ſpem ſuam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipſo ſpei noſtræ ancorã coſtanter figamus.

Ordiremini telam & non per ſpiritum meum.) Humanum conſilium Dei voluntati repugnaos appellat Deus telã, qnã homines ordiuntur, quæ quoniam ſolum humano ingenio nititur, quamuis multo tempore cõficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & ſcinditur. Orditis quandam etiam telam, vnum filum figis in India, alterũ in Luſitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cùm autẽ exiſtimas rem magnam confeciſſe, venit mors, & ſcindit omnia tuæ ſpei fila, & totam telam breui tẽporis ſpatio rumpit & perdit. Et priuſquam mors veniat, mũdus ipſe omnia euertit & labefactat. Vt qui falſorum honorum humanarumque diuitiarum telam orſus fueras, in perpetua ignominia verſeris, nec deſinas miſeram illam commutationem tuam celerem & tam variã deplorare. Eam ob cauſam ſapientiſſimus ille Propheta & illuſtriſſimus Rex hominum vitam cum araneæ tela comparat, quę in aëre pendet, & facile ſcinditur & in terrã proijcitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. Ac ſi diceret: Nos in annis noſtris meditamur & exercemur veluti arneus telã ſuã conficiẽs. Quibus verbis ſignificat, pleroſque mortales incredibili labore & ſolicitudine vitam tranſigere, qui vt opus ſuum perficiãt, & euiſcerant & cruciant, cùm opus ſit fragiliſſimum. Comparat itaque hoc in loco Eſaias ſpẽ & conſiliũ iniqui hominis teſtẽ tela, quemadmodũ ait cap. 59. Telas araneę texuerũt. Et Iob de iniquo homine ait: araneárum tela fiducia eius. Pſal. 32. Iob. 8.

Qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum.) Piſces & aues produxit Deus ex aquis, vt litere diuinę teſtantur. At in hoſtibus ſuis fugiẽdis piſces deſcendũt ad imas profunditates, aues vero aſcendunt ad aeris altitudinem. Vide diuerſitatem Gen. 2 Simile.

rerum

rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam descendunt, quędam verò in altum feruntur, sic homines ex eadē terra formati alij ad afflictiones declinandas confugiūt ad mundi præsidium, humana conquirentes, alij alta petunt, mundique auxilium non curantes, in Deo vero spem omnē suam constituunt. Quorum quidam dicebat: Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Psal. 90. Itaque quidam descendunt vt pisces piscatorem fugientes, quidam verò altiori animo præditi ascendunt vt aues, aucupis insidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi præsidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragines appetunt, vnde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viri auibus comparati seà terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant præda, & in sublime volant, vnde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solùm intuentur, & in hominū adiumentis solùm spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in præsenti noster vates dicens: Qui ambulatis vt descēdatis in Aegyptum. Cæterùm hoc in loco prędicit Esaias historiam, quam postea Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia hæc. Euersa Hierosolyma à Babyloniis præpositus est iis, qui in Iudæa remanserant, Godolias. Quo dolose interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent: Nam si in Aegyptum descenderēt, scirent se esse interficiendos. At Iudęi timentes ne Chaldæi venirēt, eosque occiderēt, aut in Chaldęam transferrēt, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imo verbis Dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Aegyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ieremiæ, & 42. & 43. Eam ob causam hic ab Esaia appellantur filij desertores, & præuaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum sicuti sunt & orsi sunt telam non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc in obedientiā & cōtemtionē addiderunt, vt quin Aegyptū descenderet. Sunt qui hanc vaticinationem contra decem tribus in Samaria scriptā esse existimēt, quæ ab Aegyptiis auxilia postulantes captę sunt ab Assyriis. Cæterùm illud

illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam: Vt eatis in Aegyptum, sed vt descendatis. Aegyptus enim mundus est, ad quem ire est descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideò commemorant diuinæ literæ prohibuisse Deum Isaac ne descenderet in Aegyptum. Gen. 26.

Et os meum non interrogastis,) Hoc est, me non consuluistis Septuaginta habent: Et me non interrogastis. Eam ob causam Iudæi grauiter errauerunt, quia non postularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio iudicio innixi in Aegyptũ descenderent. In libro Iosue cap. 9. refert scriptura Hebræos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo consilium non postularunt. Qui præsulem electuri sunt interrogent os domini, eumque constituant quem Deus eos docuerit. iuxta id quod dicitur in Deutero. Deu. 17. Eum cõstitues quẽ Dominus Deus tuus elegerit. Vnde Apostoli sancti volentes eligere vnum loco Iudę Deũ orauerũt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Lucas: Vel sic: Os meum, hoc est prophetam, nõ interrogastis. Propheta enim os Domini appellatur, iuxta id quod propheta dicit in psalmo: Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis, hoc est, Dei qui loquitur per os meum. Act. 1. Psal. 44. Et noster Esaias cap. 34. Quod ex ore meo procedit, inquit, ille mandauit, nimirum Deus. Si hoc quod in præsenti propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio: Sed si de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaię & Ieremię, cùm Esaias dicat Hebræos nõ quæsiuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse. Deumque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consiliũ ac datum contemnere. Nolebant Iudęi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in Aegyptum conferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.) Aspicis quantum noceat cõfidere in fortitudine & auxilio principum terræ, & fauore in humano

contempto

contempto diuino, Aduerte, hominum fauores, opes & po-
Simile. tentiam, vmbram Aegypti appellari. Vt enim nihil fugacius vmbra, nihil inconſtantius, ſic res humanæ nihil habent ſoli ditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæ ris, & ardenter concupiſcis res mobiliſſimas, meras vmbras, quæ tibi pariant confuſionem & ignominiam? Si quidã ho mo ardenti ſiti æſtuaret, & relicto pulchro fonte emittẽti fiſtulis aureis abundantiam gelidarum & excellentiũ aquarum, ad fontis & aquarum vmbram ſe conuerteret, eãq; am plecteretur, vt ex ea biberet, & ſitim ſedaret, nónne amẽs & ſtolidus cenſeretur? Quis dubitat? Quemadmodũ ſi fame la borans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorumque fallacem vmbram confugeret. Quanto igitur a mentior & inſanior iudicandus eſt ille qui relicto vero Deo, qui eſt ſumma illa ac ſempiterna ſubſtantia, quæ ſola ſatiare poteſt, inquirit mũdi potentiam, fauorem, & diuitias, fuga ces vmbras, nullam animi famem nec ſitim extinguentes, in illiſq; totã mentẽ, curã & cogitationẽ figit & collocat? Que ramus igitur Deum toto animo, humanoque auxilio nequa
Iere.17. quam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui eõ fidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum. Id intelli-
Pſal.145. gens Dauid dicebat in pſalmo: Nolite confidere in principi bus, in filijs hominum, in quibus non eſt ſalus. Id experti ſunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonoſor in Iudæam, cùm audiuit mortuum eſſe Godoliam, deſcenditque in Aegyptum, quam expugnauit, & Iudæos qui ibi erant, interfecit, & ita eos fefellit ſpes ſua. Nam vbi vitam & ſecuritatem inuenire putabant, ibi acerbiſſimam mortem, & turbulentiſſimã tempeſtatẽ inuenerunt. Tales ſunt omnes qui relicta terra promiſſionis, relicta religione, ad Aegyptum & Pharaonẽ, hoc eſt ad mundum & diabolum confugiunt, & neglecto ſpiritu carni obtemperant.

In Taphnis.) Taphnis & Hanis ſunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem eſſe vltra Aegyptum.

Onus iumentorum auſtri.) Id eſt, dura prophetia aduerſus Iudæos, qui in auſtrali parte ſiti erant eremo cõfines, qui Ieremiæ non credentes in Aegyptum deſcenderunt. Hos vo-
Pſal.48. cat iumenta, iuxta id quod dicitur in pſalmo: Homo cùm in honore eſſet, non intellexit, comparatus eſt iumentis inſipientibus

entibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi parte, hoc est in eremo & itinere quo ex Iudæa itur ad Aegyptū, in quas incidēt Iudæi ad Aegyptū descendētes. *In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.*) In vasta illa solitudine qua Iudæi ibant ad Aegyptum, erant immanes beluæ, leones & leænæ, & ex illis locis egrediebatur vipera, & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: Onus Iumentorum austri. Sunt qui per leonem & leænam intelligant ipsos Iudæos, quos appellauerat Propheta paulò antè iumenta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erūt Iudæi cūtes in Aegyptū, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarū quis demōstrauit vobis fugere à ventura ira: Nec est nouum populum Iudæorum leænam appellari cùm in libro Numerorum ita dicat Balaam: Ecce populus vt leæna consurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem capite 19. & Sophon. tertio. Matt. 3. Num. 23.

Ideo clamaui super hoc superbia tantum est, quiescat.) Cùm ego mente aspiciam Aegyptum non posse populo Iudaico opem ferrè, clamo illi, vt quiescat, ne ad Aegyptum descendat. Nam Aegyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

Nunc ingressus scribe eis super buxum.) Verba sunt Dei. Tu ò Esaia ingredere ad Iudæos, & scribe illis in tabulis buxi ligni solidi & durabilis sui excidij vaticinationem, vt sit in perpetuum testimonium. Est autem buxus arbor perpetua coma virens, habens folia instar myrti, & lignum firmum, longoque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.) Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum capite 9. & 2. Paralipomenon. 16. Qua de re alibi differuimus. Dicebant Iudæi prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur: ideò subdit ea, quæ sequuntur.

Loquimini nobis placentia.) Loquimini ea, quæ nobis placere senseritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorum hominū corruptelam & cęcitatē. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat vtrū esset aliquis Propheta Do-

mini, qui veritatem prædiceret hæc verba respondit:
3.Re.22. Remansit vir vnus per quem possumus interrogare Dominum, sed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, sed malum. Et paulò pòst refert scriptura eundem regem iratũ vaticinio prophetæ eum in carcerem coniecisse, vbi pane af-
2.Par.16. flictionis, & aqua angustiæ sustentaretur. Et Asa alium prophetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo esset qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo dicebat Diuus Paulus in
2.Tim.4 epistola ad Thimotheum: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacernabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidẽ auditũ
Simile. auertent, ad fabulas autem conuertentur. Hi concionatores sunt similes vexillo in summitate mali nauis cõstituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem sequuntur, præsertim principum, & eo tendũt, quo prin
Simile. cipes propensi sunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum sole, sic illi cum principum voluntate.

Auferte à me viam.) Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à semita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis sanctum Israelis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens.) Id est, vt pars muri minans ruinam, repentè cadit, & secum magnã muri partẽ trahit, sic iniquitas vestra & fiducia quam in hominibus ponitis, erit in causa, vt vos breui ruatis.

Quoniam subito dum non sperabitur veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit Dominus Deus Israel. Si reuertamini & quiescatis, salui eritis. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Et noluistis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et super veloces ascendemus. Ideo velociores erunt, qui persequuntur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quasi malus nauis in verticemontis, quasi signum super collem: Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicii Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit in Ierusalem. Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui statim vt audierit, respondebit tibi. Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam brenem, & non faciet

auolare

audare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad sinistram. Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea, sicut immunditiam menstruatæ. Egredere dices ei. Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè, & tauri tui, & pulli asinorum, qui operantur terram commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

Quoniam subito dum non speratur.) Describit pœnam contemnentium verbum Dei, & sperantium in humano auxilio. Sensus est: Ita conteremini, sicut hydria figuli, quando in minuta frustra comminuitur.

Si reuertamini.) Nempè à voluntate vestra, & quiescatis in terra promissionis, non peribitis.

In silentio & spe erit fortitudo vestra.) Vide in quo sit iustorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Psal. 36. vbi cōmunis versio habet: Subditus esto Domino, & cura eum, habent alij: Sile Domino & expecta eum. Ita enim potest verti ex Hebraico: Acsi diceret: Esto animo tranquillo. Deóq; obedienti, & pone totam tuam spem in domino, & saluus eris.

Et super veloces ascendemus.) Nos dicebant Iudæi ascendemus super equos celeres, vt possimus in Aegyptū fugere. Quibus Deus ait hoc illis non esse profuturum: Imò eam ob causam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis.) Quādo nauis aliqua frangitur in mari, & ad rupem in alto abscōditam alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaserunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui postea ea parte nauigauerint, intelligant esse illic rupem in mari absconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Aegypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut signum nauis fractæ, hoc est populi euersi, vt deinceps cæteri homines tale signum aspicientes, declinēt vestram superbiam & inobedientiam, in Deoque fidant, nec velint in solo humano præsidio spem suam collocare.

Propterea expectat Dominus vt misereatur vestri.) Fuerunt

Iudæi captiui: sed non statim perdidit eos Deus, sed expectauit, vt eorum misereretur. Nam postea tempore Cyri reuersi sunt à Babylone in terram suam.

Populus enim Sion habitabit in Ierusalem.) Iudæi post Babylonis captiuitatem reuertentur Hierosolymam, vbi habitabunt. Et tu populc Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus quãdo nõ plorabis.

Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.) Dabit tibi Deus id quod tu petieris. Non petes autem rerum superabũdantiam & vanitates, sed necessarium & honestum alimentũ.

Et contaminabis laminas sculptilium, &c.) Comminues idola tua argentea & aurea, & vsque adeò ea immunda iudicabis, vt cum menstruo mulieris immundæ ea compares, Et dices idolo tuo. Egredere de templo. Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.) Tanta erit frugum copia, vt iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum, & purum, sicut in area mundatum est, quod migma anteà solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum, quod nonnulli auenam vocant, alij farraginem. Cæterùm totum hoc ab illo loco: Populus Sion habitabit in Ierusalem, vsque ad finem capitis, potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captiuus, & habitauit Hierosolymæ, hoc est in ecclesia, quæ est visio pacis, quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur, plorans nequaquã plorabis, hũc habet sensum: Quamuis affligaris ô Christiane & pro Christo crucieris, piasque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandã cõsolationẽ, & pro lachrymis vitam æternã consequeris, iuxta illã Christi sentẽtiam: Beati qui lugent, quoniã ipsi consolabuntur. Et ita plorans foris, intus nõ plorabis. Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides nõ promittere Deum daturũ suis dilectis mundi voluptates, sed lachrymas & afflictiones: Ideò sequitur. Et dabit Dominus panẽ arctũ, & aquam breuẽ, quia suis dilectis tribuit Deus paupertatẽ, qua cœlestes diuitias consequãtur. Beati enim sunt pauperes spiritu, quoniã ipsorũ est regnum cœlorum. Et id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugũ abundantiã, intelligitur de spirituali alimẽto, quod Christus suis tribuit abundanter. Cætera quæ in hoc cap. continenter, spiritualem habent intellectum.

Matt. 5.

Matt. 5.

Et erunt

Et erunt ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis, & lux ſolis erit ſeptemplicitèr ſicut lux ſeptem dierum, in die qua alligauerit dominus vulnus populi ſui, & percuſſuram plagæ eius ſanauerit. Ecce nomen domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius quaſi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vſque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, ſicut vox ſanctificatæ ſolennitatis, & lætitia cordis ſicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini ad fortem Iſrael. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ, & terrorem brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Aſſur virga percuſſus, & erit trãſitus virgæ fundatus, quam requieſcere faciet Dominus ſuper eum, & tympanis & citharis in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini ſicut torrens ſulphuris ſuccendens eam.

Et erunt ſuper omnem montem excelſum.) Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam, quando Iudæi fuerũt in Iudeã reuerſi. Et per diẽ interfectionis cũ ceciderint turres, intelligunt euerſionem Babylonis per Cyrum. Alij exiſtimãt hoc referendum eſſe ad victoriam, quam Iudæi de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quæ fuit in exercitu Aſſyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, cæteroſque principes & magnates. Et tunc erit ſenſus: Cùm tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montium vertices, qui ſolent eſſe aridi & infrugiferi, ſint præcopia pluuiæ feraces. Poteſt totum hoc vt dixi, ad Chriſti aduentũ referri: & tũc per aquas intelligitur gratia & dona Spiritus ſancti, quorum vt abundantiam ſignificaret, dixit non ſolùm aquam eſſe in vallibus, ſed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euerſio Hieroſolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Chriſtianorum vigebat.

Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis.) Hoc eſt magna erit illo tẽpore lętitia. Tunc enĩ Iſraelitis lux ſplẽdidiſſima fulgebit.

Vsque adeò erit admirabile gaudium, vt cælestia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.) Cùm Christus hominum vulnera curauerit. Ille enim est Samaritanus
Luc.10. ille, qui hominem saucium, qui à Ierusalem descēderat in Iericho, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœlestem Hierosolymam, vbi nullus erit dolor, & illud de claritate solis & lunæ, dicunt futurum esse post finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis, aut à Sennacheribo.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Syrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem pristinam reuocarunt. Vel sic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi: Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euertat. Potest hoc ita explanari: Ecce dominus Deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem, & euertet sceleratos. Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est, desinent esse peccatores, & iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur, id quod dicitur in psalmo: Increpasti gentes, &
Psal.9. perijt impius, Ac si dicat: Tu Domine per te, & per apostolos tuos increpasti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita vt iam non appellētur idololatræ, sed Christiani. Quod volens propheta explicare, subiungit: Et nomē eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Potest hic Esaiæ locus exponi de aduentu Christi ad iudicium.

Et spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritum Dei intelligere angelum, quem Deus misit, vt Assyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.) Perdet Deus dominium & principatum tyrannorum, non quo ipsi regunt, sed quo subiectos attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & præsules, qui blanditijs aut minis contendunt, vt sibi in rebus iniustis diuinæque legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hic frenū erroris. Non enim debet subditus in ijs rebus obedire, quæ diuinæ voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus, vt dicebant Apostoli Actorū quinto. Vel sic: Princeps frenum habet, quo subditos regere & mo-

& moderari debet, & habenas in manu, quas aliquãdo laxare cõuenit, aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitijs dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidij & vastitatis percurrãt: illis verò qui recta faciũt, & rationẽ ducẽ sequũtur, habenas laxare debet, illis fauere, ne à virtutũ cursu desistãt. At quãdo princeps siue prẽsul improbis fauet, eisq; laxat habenas, iustos verò opprimit & affligit, eiusq; virtutis actiones prohibet grauiter errat, & tale regimen frenũ erroris nũcupatur. Cõparatur prẽsul equiti, qui habenis equũ moderatur & domat, equus est populus siue ipsa dignitas: Et ita interpretatur D. Gregorius psalmũ illũ: Dormitauerũt qui ascenderũt equos. Et id quod ait Salomõ in Ecclesiaste: Vidi seruos in equis, & principes ambulãtes quasi seruos super terrã. Deplorat iis verbis Salomõ mũdi iniustitiã & cæcitatẽ, qui sceleratos homines ad dignitates euehit, iustos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populũ, aut dignitatem & principatũ intelligit, per principes, iustos, qui seipsos regunt, & super appetitum suum principatum tenent, per seruos verò, peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatum, seruus est peccati. Ioan. 8.

Canticum erit vobis.) Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in festis & solennitatibus.

Sicut vox sanctificatæ solennitatis.) Fortasse scribendum est sicut nox, & ita habent nonnulli codices. Ex Hebræo sic possunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi escam. Quæ verba hunc habent sensum: Cantabitis tunc, quemadmodum solent cantare ea nocte, qua præparatur hostia, quæ est orta luce immolanda. solebant enim Hebræi immolare hostiã mane, & eam noctem præcedentem cantionibus transigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuisse nocte Paschæ occisum. Id quod fauet eorũ interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem Domini.) Id est, in templum, quod situm est in monte Sione.

Et auditam faciet Dominus gloriam visionis suæ.) Per hãc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præcessit cladem exercitus Sennacheribi. Et per flammam ignis deuorantis, ignem, quo combustus est exercitus. Et dicunt fuisse nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus irã suam ostẽdere, & Sennacheribũ terrere. Ideo sequitur: A voce

enim Domini pauebit Assur percussus virga, hoc est, diuina iustitia punitus.

Et erit transitus virgæ fundatus.) Percutietur Sēnacheribus grauiter, nō leui ictu & flagello, sed duro & fundato vapula bit. Et hāc virgā requiescere faciet Dominus super Sēnacheribū, hoc est, nō statī eū desinet, sed in percussione permanebit. Et erit hęc clades Assyriorū in tympanis & citharis, hoc est, in die Paschę, quando ijs instrumentis vti solent. Vel per hæc musica instrumēta intelligitur lætitia, qua omnes afficiebātur interitu Assyriorū, ob eorū superbiam & immanitatē.

In bellis præcipuis expugnabit eos.) Quanuis Assyrij in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati sunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ Dei virtute geruntur.

Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata.) Describit propheta infernū damnatorū, & dicit illuc dejciendos esse Assyrios. Vbi aspicis impios esse æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus prope Hierosolymā in valle filiorū Hennon, quo cadauera & alia immunda proijciebātur. Sed hic nō de eo loco agit Esaias, quoniā non in eo sepultus est Sēnacheribus, vt literæ diuinæ apertè indicāt, & nos alibi ostēdimus. Præterea hæc quæ hic de Tophet dicūtur, loco illi qui est propè Hierosolymā, conuenire nō possunt, sed inferno pro quo hic accipitur, & de quo Esaias in præsenti loquitur. Ait igitur propheta hunc locū esse pręparatū à rege, hoc est, à Deo, ab heri, hoc est, initio mundi, & esse profundū, & capaciſſimū, iuxta id ꝙ suprà dixerat: Dilatauit infern⁹ animā suā. Præterea dicit esse igneū, significās dānatorum cruciatus, & æternū, quia Deus accendit flatu suo pyrā, quemadmodū ignis sulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm totū hoc potest referri ad diē vltimi iudicij, quando Christus venturus est iudicatū viuos & mortuos. Et finito iudicio pij ac iusti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis: & fortasse approbabis maximè hanc scientiam. Id quod hic dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iā à Dauide prædictum in psalmo: Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit, ignis in conspectu eius ardebit, & in circuitu eius tēpestas valida. Quæ quidē de secundo Christi aduentu dicuntur, quanquā possint ad primum etiam referri. Per Assur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui sunt in æternum cruciandi.

Suprà. 5.

Psal. 49.

Anno-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXX.

'Et ordiremini telam.) In hebræo eſt, ve linſoc maſſecah. Prima dictio eſt verbum naſac, quod præter alia ſignificat abſcondere, ideò poteſt hic locus ita verti: Et abſcõderent ſe cretum, vel vt ſe abſcõderẽt ſub alio præſidio, vt ſit ſenſus: Ve illis qui volunt ſub Aegypti tutela abſcondi, potius quàm ad meipſum confugere. Sed quoniam verbum hoc naſac, ſignificat conſtituere, poteſt hic ad principis electionem referri, vt in 2. pſal. Ego autem conſtitutus ſum rex. Hinc quidam Hebreus ſic hunc locum interpretatur. Væ filij deſertores, dicit Dominus, vt ponerent ſuper ſe principes non ſecundum voluntatem meam. Vbi vides regem & præſulem eligere iniuſtum & ineptũ, eſſe ordiri telã aduerſus Deũ. Huiuſmodi præſulis principatũ appellat poſteà Eſaias frenũ erroris.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Septuaginta habent: Ecce nomen Domini venit poſt tempus multũ. Quod de Chriſto intelligitur. Thargum habet ita: Ecce nomẽ Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati ſunt prophetæ, qui fuerunt ab initio. Acſi Eſaias oſtenderet Chriſtum, & diceret, Ecce Chriſtũ: Hic eſt ille, quem diuini vates multò antè venturum eſſe prædixerant. Pro de longinquo in hebraico eſt mimmerchac, quod ad verbũ poteſt verti, de longinquitate.

Tophet à rege præparata.) Pagninus habet, Tophet etiam ipſi regi præparata eſt. Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum: Ego exiſtimo eſſe diabolum, de quo ait Chriſtus apud Matthęum: Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Chriſtus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit. Matt. 25. Ioan. 12.

Argumentum Capitis XXXI.

DEplorat Eſaias eorũ Iudæorum calamitatẽ, qui relicto vero Deo ad Ægypti præſidium confugiebant. Deſcribit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandum exhortatur. Eſt idem ferè argumentum cum ſuperiore.

CAPVT

CAPVT XXXI.

Ae qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt, & super equitibus, quia prævalidi nimis, & nō sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantium iniquitatem. Aegyptus homo & non Deus, & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium, simulque omnes consumēntur, quia hæc dicit Dominus ad me: Quomodo si rugeat leo, & catulus leonis super prædam suam, cum corruerit ei multitudo pastorum à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercituum Israel, protegens & liberans, trānsiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius nō hominis vorabit eū & fugiet non à facie gladii, & iuuenes eius vectigales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.

EXPLANATIO.

Væ qui descendunt in Aegyptum.) Capite præcedenti hortatus fuit propheta Iudæos, ne descenderent in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem.

Exo. 14. *Habentes fiduciam super quadrigis.*) Deberent Iudæi ad memoriā reuocare, quàm parū hæc oīa Aegyptiis profuissent,

Psal. 19. quando ipsos Iudæos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberētq; dicere cū Dauide: Hi in curribus & hi in equis, nos autē in nomine Domini sperabimꝰ.

Et Dominum non requisierunt.) Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua nō abstulit.) Id est, Deus qui oīa scit, Iudæos afflixit, sed id quod dixerat esse illis facturum, nō reuocauit.

sed

sed compleuit ea, quæ per prophetas fuerat comminatus.

Quomodo frugiat leo.) Sensus est: Vt leo esuriens & prædam lacerans non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè præliabitur super montem Sion pro populo suo. Et vt aues vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rostro at vnguibus contra alias aues fortiter pugnant, sic Deus defendet Hierosolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorum propè Hierosolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennachiribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat propheta Deum leoni, propter fortitudinem, & regium principatum super alia animalia. Ita eum D. Ioannes appellat in Apocalypsi, dicens: Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthæum ait: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti. Et in Deu. dicitur de Deo: Expandit alas suas, & assumpsit eum atq; portauit in humeris suis. Apud hunc eundem prophetam cap. 10. minatus fuerat Rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum.

Apoc. 5.

Mat. 23.

Deu. 32.

Sup. 10.

Cõuertimini filii Israel.) Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorũ exeãt, & ad Deũ cõuertãtur.

In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui.) Euerso Sennacheribo post admirabilẽ illam victoriam, quam de eo Iudæi non humano sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarũt idola, seq; ad veram Dei religionẽ reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladii.) Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suum, occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, seque contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

Et iuuenes eius vectigales erunt.) Famuli Sennacheribi erũt subditi Persis & Medis, illisq; vectigal & tributum soluent.

Et fortitudo eius à terrore transibit.) Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferentis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebræi decẽ sotii cũ rege se in fugã cõiecisse omnib⁹ aliis ĩterfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalẽ.) Per ignẽ hunc intellige eum, qui erat Hierosolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem Dominus in Leuitico præcipie-

bat,

bat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos consumendos. Vel per ignē Sionis & Hierosolymæ intellige amorem & charitatem in ecclesia, quæ, vt alibi ostēdimus, & Siō & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo Deus dicebat in Leuitico: Si obtuleris munus primitiarum frugū tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne. Spicæ sunt actiones, paleæ autem solum verba: Non loquitur hic Deus de oblatione palearum, sed spicarum, non enim solū verba quærit à nobis Deus, sed opera: ea autem debēt esse igne charitatis incensa. Non vult hic spicas virentes, sed torridas, absq; mundi quisquilijs. Actiones enim absq; amore & charitate ad vitam æternā non prosunt, iuxta id quod ait D. Paulus: Si linguis hominū loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalū tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo qui est sine charitate, confecta, ad cœlestem beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad templum & ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non ingreditur, sic ille, qui de virtute differit, ea autem caret, qui præclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est verę laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus veræ dignitatis ornamētis nudatus, in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem Dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terrā, & quid volo, nisi vt accendatur? Si Deū interroges, quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terrā. Si ab eo quęras, quæres eum attulit in mundum, respondebit, fuisse amorem. Ait enim D. Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret. Si ab eo petas quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c. & proximum tuū sicut te ipsum. Si ab eo scire velis quid in suo testamento cōmendauit, respondebit amorem, ita enim dicit. Hæc mando vobis vt diligatis inuicem: Quid multa? si eū interroges quid est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus

Figura. Leui. 2.

1. Cor. 13.

Similitudo.

Luc. 12.

Ioan. 3.

Luc. 13.

Ioan. 15.

Ioan. 14.

& Deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, ne mo gratus est. Cur Lutherani cæteriq́ hæretici sacrā scripturam tam falsò, tam impiè & depravatè interpretātur, nisi quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum diuinarum literarum fundere & conflare? Ingredere aurificum officinas, videbis eos ex eodem auro pulchra ac diuersa monilia efficere, quoniam ita vult dominus auri. Sancti ac catholici doctores sunt aurifices, diuina scriptura est aurū, imò ipso auro multò precioſior. Lex oris tui, inquit Dauid loquens cum Deo, super millia auri & argēti. Et filius eius Salomon in Prouerbijs: Posside sapientiam, quia auro melior est. Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacraria & reliquiaria. Augustinus connectit catenam auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & precioſos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarū copia & amplitudo copioſissimè fluunt. Et eodē modo de cæteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquam enim vna atque eadem est sacra scriptura, quanquam locus vnus à multis expoſitus sit idem, vult tamen Deus, vult dominus scripturę, vt varii doctores diuersi artifices, ex eodem auro diuersa aliquādo, sed pia & vera, & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed vt in nullā aurificis officinam introibis, in qua nō inuenias ignis fornacē, vbi aurum fundatur & confletur, nam aliter erit, frigidū ferrum contundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis sanctorum doctorum est quędam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflant & seipsos, & suam doctrinā, sententias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animum meum afflet, in eoq́ue hanc charitatis flammam incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum meipsum conflet & fundat. Hic est ignis ille admirabilis rubi, ad quem Deus accedere iussit Moysen, qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modò Deus per Esaiam ait esse Hieroſolymæ, & in Sione, hoc est, in sancta sua catholica & apoſtolica ecclesia, cuius vniuersalis pastor est Romanus Pontifex, Romanus episcopus Christi vicarius, & successor D. Petri apoſtolorum principis, super quem Christus ecclesiam suam ædificauit.

Simile. Psal. 118. Prou. 16. Exod. 3.

Annota-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXI.

Væ qui descendunt in Aegyptum.) Pro væ, est in Hebraico Hoi: quæ dictio potest verti Væ, vt sit interiectio comminantis: quam rationem secutus est noster interpres: vel heu, vt sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.

Et iuuenes eius vectigales erunt.) In Hebraico est: Et iuuenes eius Lamas erunt. Pagninus vertit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti: In liquefactionem erunt. Ac si diceret: Cadent animis & terrore deficient. Huic interpretationi fauet Thargũ ita habẽs: Fortes eius in confractione erunt. Septuaginta transtulerũt: Superabuntur. Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est masas, quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quã significationẽ sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet: Pertimuitq; cor populi, poterat verti: dissolutũ est cor populi, aut liquefactũ est, idẽ enim verbũ est in hoc & in illo loco. Potest etiã esse à dictiõe Mas quæ significat tributum, angariã, & censum, vt Threnor. 1. Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attendit noster interpres, quẽ secutus est Pagninus cum alijs. Ab hac dictione venit per addictionẽ aspirationis Hebraicæ in fine Missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam Domino superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteron. cap. 16. Oblationem spõtaneã manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionẽ Dei tui. Hoc nomen nostro sacrificio impositũ retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis Missa, quod nomen nec Latinum est, neque Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem asserentium Missam nõ esse sacrificium, nec ita debere appellari, cùm etiam hoc nomen Missa ab ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed pol Lutherũ alij multò eo tetriores existunt, qui nõ solùm aiũt Missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam Missam, quæ est in ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant & irridẽt

irident, idololatriamq; vocant. O impietatem nefariam? ô cæcitatem intolerabilem? ô obstinationem dignam gemitu, omniq́ue lachrymarum abundantia.

Argumentum Capitis XXXII.

DEscribit Esaias regnum Ezechię iusti ac pii regis, & ex consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cũ hęc literis mãdaret, intuebatur mente, Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur: Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorũ in Christum nefariã impietatem & incredibilem ingratitudinem, ipsiusque Christi regni euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex, & principes in iustitia præerunt. Et erit vir sicut qui abscondit ur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarum in siti & vmbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & plane. Non vocabitur vltra iis qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationẽ, loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurientis, & potum sitienti auferat, fraudulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in sermone mendacii cùm loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meũ. Post dies & annos & vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non veniet.

EXPLANATIO.

Ecce in iustitia regnabit rex.) Cõsolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurũ esse regnum, essequè à Sennacheribo superandũ. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercens iustitiam, eiusq; regnum erit præclare gubernatũ. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contẽplabatur Christus est, eiusque regno, potius quam Ezechię ea conueniunt, quæ hic dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Nõ enĩ est acceptor personarũ, vt dicitur in lib. 2. Paraliponienon, & D. Paulus in Epist. ad

Romanos

Romanos scripta testatur. Hic est rex ille, quem diuini vates
Rom.1. prædixerunt Hierosolymę & in Sione, hoc est, in ecclesia ca-
tholica esse regnaturum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid
inducit hoc pacto loquentē. Ego autem constitutus sum rex
ab eo super Sion in monte sancto eius, prædicans præ-
Psal.2. ceptū eius. Quæ verba Dauidi cōgruere nequaquā possunt,
sed sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus
es tu ego hodie genui te. Postula à me & dabo tibi gētes hę-
reditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Quę
verba fieri non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de
quo Paulus in actis Apostolorum, & in epistola ad Hebręos
Act.13. ea interpretatur. Hic est rex ille de quo dicitur in psalm. Rex
Heb.1. noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Et
Psal.73. Esaias: Domine iudex noster, Dominus legifer noster, Do-
Infrà.33. minus rex noster ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lętare &
Soph.3. exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iu-
dicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel in medio tui.
Matt. 2. Hunc regem quærebant Magi dicentes, Vbi est qui natus est
rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucē hunc titulū scri-
ptum literis Latinis, Græcis & Hebraicis habuit: Iesus Na-
Ioan.19. zarenus rex Iudæorum. Hanc inscriptionem Pilatus nō sine
mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudais
manere. Disposuit enim Deus, vt Pilatus, qui Iudęis in mor-
te Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam
assentiretur, vt esset vniuersę orbi cognitum & perspectum,
esse Iesum Christum Iudæorum regem, illis per sanctos va-
tes sæpenumero promissum. Ideò tribus linguis fuit titulus
inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim
linguæ erant cæteris aliis communiores in mundo. Et quo-
niam Christus rex est, non Iudæorū secundum carnem tan-
tùm, sed vērè Iudæorum, hoc est, cōfitentium & credentiū,
qui secundum spiritum Iudęi sunt, siue sint Iudæi secundum
carnem, siue Gręci, siue Latini, ideò non vna tantum lingua,
sed tribus fuit titulus inscriptus. De regnō verò Christi ea
poteris videre, quæ suprà annotauimus in cap. 9.

Et principes præerunt in iudicio.) In regno bene cōstituto
principes præsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet,
vt causas quibusuis cōmittant, ipsi autem solùm deliciis &
voluptatibus se dedant. Debent enim nō solùm residere, sed
præsidere. Docet locus hic, apertè ostēdit, in quo errore ver-
sentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò
abesse

abesse temerè affirmant: cùm hic dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamẽ mouet hęc ĩferiora, quàm quæuis illarum, non quòd ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim in infimo orbe, vbi citima radijs solis accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momenti ad mouendũ propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua oues suas regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare. Simile.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) Sensus est: Quicunq; sub vmbraculo huius regis iusti fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiusq; mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiens, se in loco tutissimo absconderit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarũ inuenerit in deserto, & qui in vehementi ęstu ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hic multò potius & melius hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & benignitatem, qui eos ad seipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. Atqui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidiũ & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehemẽtiores tempestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconsio à nimbo. Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorum refugium. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.) Regnante Christo oculi eorum, qui antea cæci fuerant, iam videbunt, & qui surdi fuerant, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur vltra iis qui insipiens est princeps, neque fraudulenta appellatur magnus.) Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hic in regno benè constituto nec ignorantẽ nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In lib. Leuitici præcepit Deus, ne animal sibi oblatum esset cęcũ. Qua in re significauit debere præsulem esse sapientẽ. Animal sine Leui. 2.

oculis est Præsul sine scientia. In templo Salomonis erant
3.Reg.7. bases, in quibus erāt sculpti leōes & boues & cherubin. Da
1.Par.22. uid sanguinarius templum illud, quod ecclesiæ catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniā venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret
Coloss. 1 ecclesiā, omnia vt ait Apost. ad Col. suo sanguine pacificans sive quæ in terris sive quę in cœlis sunt. Quam ob causam eū
Suprà.9. Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sunt bases in templo, nisi Præsules in ecclesia. Quid per leones in basibus sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? Quid per cherubim, nisi scientiæ plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam, vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erāt sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scientia. Hoc
Ephe.4. intelligens D. Paulus ita ait in Epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdā autem prophetas, alios verò euangelistas, alios autē pastores & doctores. Vbi vides eum, qui pastor est doctorem esse debere. Non enim dicit: Alios pastores alios verò magistros sed alios autem pa
1.Tim.3. stores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: Oportet episcopū esse sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, & doctorem. Inter qualitates pastoris numerat scientiam & doctrinam. Cęterum hæc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiens nec fradulentus.

Stultus enim fatua loquetur.) Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti, quas hic numerat Esaias, & videbis scelera-tum omnem stultum esse.

Et loquatur ad Dominum fraudulenter.) Particula ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominū fraudulenter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa pessima sunt.) Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa sive arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel homines sperare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fradulento, ne comedas cum eo; nam eiā vasa eius pessima sunt.

Mulieres opulentæ surgite.) Hactenus locutus est de regni Christi

Christi felicitate. Nunc prædicit calamitatem eorum, qui nō erant Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitatque vt surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt pe. mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

Post dies & annos.) Sensus est: Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum abhinc tempus conturbabimini, & euertemini. Cōsummabitur vindemia & relinquemini, vt vmbraculū in vinea, & nullum posteà fructū feretis. Prædicit euersionem Hierosolymę per Titum, aliarū que ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

Obstupescite opulentæ, conturbabimini confidentes, exuite vos & confundemini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quanto magis super omnes domos gaudii ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas vsque in æternum. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, & habitabit in solitudine iudiciū, & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini. Supra. 22

Obstupescite opulentæ.) O ciuitates Iudęę nobiles diuitiisque affluentes admiratione terremini: nam post vindemiā, post vestram euersionē & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligantur. Conturbabimini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras preciosas vestes deponētes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionē desiderabilē, & vineā feracem & amœnam, quæ propter infidelitatē conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non erit: ostendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam

captiuitatem fuisse Iudæos in Iudæa collectos, & fructũ religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei.) Si spinæ & vepres repleturæ sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudææ dedita mundi voluptatibus, vbi non est templũ, nec tanta erga Deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymę est comburendum, quantò magis domus ciuitatis: Si domus orationis est euertenda, quanto magis domus voluptatum?

Domus enim dimissa est.) Id etiam Iudęis prędixit Christus. Luc. 13. Ecce, inquiens relinquetur vobis domus vestra deserta.

Tenebræ & palpatio factæ sunt super spelunças.) In ruinis & spelunces vbi fuerunt domus, erunt obscuritates, & tam dẽsę tenebræ, vt possint palpari, & vsque adeò erunt loca illa deserta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt postea cauernæ & latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.) Versabuntur Iudęi in iis ęrumnis & miseriis, donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt euangelium, super quos effusus est spiritus ex alto, & verã fœlicitatẽ consecuti sunt.

Et erit desertum in Charmel.) Id est, Solitudo gentium vertetur in diuitias Israelis, & Israel reputabitur inter gẽtes. Prædicit conuersionem gentium, & cæcitatem Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium.) In ecclesia ex gentibus congregata, quæ anteà erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.) Ex iustitia sequetur pax, Sic dici- Psal. 71. tur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Vbi vides iustitiam esse radicem, & velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideò di- Psal. 48. citur in psalmo: Iustitia & Pax osculatę sunt. Quibus verbis voluit Diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut Præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis, & in medio constitutus. Nam Christus Deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis, stetit Ioan. 20. in medio, vt D. Ioãnes testatur. Si Præsul steterit in medio, si seruauerit æqualitatẽ, in qua iustitia cõsistit, si nõ odiũ, aut amorẽ, cęteroſq, affectus iudiciũ corrũpentes, sed rectã rationẽ fuerit secutꝰ, pręclarè administrabit, & florebit in diebus eius abundãtia pacis. Ex quo colliges ridiculũ esse presulẽ, qui cũ ipse nõ sit in medio, cũ affectus sequatur, cũ deniq; sit

sit iniustus, ad pacẽ subditos hortatur. Est enim hoc id quod ait Ieremias, Dicens: pax pax, & non erat pax. Sit præsul in medio, tribuat vnicuiq; quod suum est, & tunc dicat: pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia deiectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elemẽtis, nisi quia est in medio mundi veluti centrũ constituta? Ima sedet semper hæret, cõplexa medium mundi locum, & in eã feruntur omnia suo motu pondera, Ideò quieta manet, cùm omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, si veluti terra producens fructus, humilis, nõ superbus, omnes recipiat, sitq; in medio collocatus, & tunc dicat: Pax vobis, & imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi præsules, qui in fine suę gubernationis gloriantur se suis relinquere pecunias & possessiones, cùm potius deberent gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait? Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacem, non mundi copias, non aurum, non argentum, non dissensiones, non discordias, sed pacem, quæ sine iustitia esse non potest. Aspicis hic effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumento à contrario sensu effectus ac fructus iniustitiæ est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissentionem. Potest enim hic locus Esaię intelligi de iustitia, qua homines iustificantur, quasi dicat: Iustitia, quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Etsi enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamen pacem non admittit. Imò appetit pro Christo vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatem consequatur: Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Quia vbi est gratia, ibi est pax. Et ob eam causam diuus Paulus in exordio suarum epistolarum imprecatur gratiam & pacem. Sine gratia enim vera pax esse non potest. Ex quo colliges impio non esse pacem, quemadmodum ait Esaias capite 48. & quinquagesimo septimo.

Ier.6.

Simile.

Suprà.9.

Psal.71.

Et cultus iustitiæ silentium.) Exercebitur iustitia in silentio, sine iudicum tumultu & clamore. Non insultabunt iudices reis, quos damnauerint, sed compatientur, & eorum miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorum, quia

nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis.) Pacem appellat pulchram. Si beli cosi homines faciem pacis oculis suis aspicerent, non possent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamē cæci hominēs bello potius quàm pace delectantur. Non sunt hi hæredes Christi, quoniam pacem, quam ipse in testamento suo reliquit, nolunt accipere.

Grando autem in descensione saltus.) Sensus est. In syluam infrugiferam irruet grando, quæ eam vastet & perdat: hoc est, in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Ecclesia fidelium efferetur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.) Fœlices vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit segetum abundantia, vt necessarium sit mittere iumenta, vt illis pascantur, ne syluescant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iustis bona, per quæ spiritualium donorum copia significatur. Ager fertilis est in Ecclesia aquarum fontibus abundans, fontes autem sunt salutaria præcepta, & diuina consilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarum, quæ quidem aquæ hodie permanent, & semper in Ecclesia inexhaustæ permanebunt. Sed in hoc est magna differentia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamen in Ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiusque discipulorum: nunc verò plerunque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat esse in Ecclesia multos concionatores doctos, omnibusque virtutum ornamentis excultos, quorum multos ego cognosco, quos idcirco non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omisero, ingrata, si de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meique similibus solum tracto.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex.) In Hebraico est, hen letsedhæc

hæc iimloc mælæc. Quæ verba possunt ita verti, si verbum verbo reddere volueris. Ecce ad iustificandū regnabit rex: verbum enim hoc tsarak significat iustificare, vt Prouerbio. 17. Et qui iustificat impium. Et in Psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus. Ecce attende & considera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Idipsum ait Christus apud Ioannem: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam: Filius, inquit, hominis non venit animas perdere, sed saluare. Venit Christus iustificatum, quoniam, vt ait Diuus Paulus, Non iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Christi. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmodum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de inimicis consequi victoriam, sic fides non sat est, vt sit in anima, sed debet esse in manu, vt eius operibus in charitate fundatis, vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter triumphes. Fides enim sine operibus, vt ait diuus Iacobus apostolus, mortua est. Possunt etiā hæc verba Esaiæ sic transferri: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita ea in Latinum reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, vt sit Esaiæ sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiam & fastum, nō vt se voluptatibus dedat, & ventri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi constans & perpetuus tribuendi vnicuique quod suum est. Vnde debet rex & quicunque præsul flagitiosos punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, non citharæ sonoræ, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentissima cithara, suauissimè & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quæ manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœdus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed vt malus sonus nō bonę citharæ, sed malo citharœdo tribuitur, sic vocum discordia, morumque corruptio, & dissona vitæ deprauatio, non religioni,

Ioan. 3. Luc. 9. Gal. 2. Gal. 5. Simile. Iac. 2. Simile. 1. Reg. 17.

quæ est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pythagoras harmoniam quandam vocat virtutem, & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus interuallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionẽ distinctis, ex impulsu & motu ipsarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonẽ. Et quemadmodũ ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare, sic qui rempub. gubernare nescit, nõ debet eius administrationẽ suscipere. Et vt bonus citharœdus fides nimis acutas laxat, nimis autẽ laxas & graues eleuat, vt omnia temperet, sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, nõ tantùm laxans hũc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hæc est iustitia, tribuere vnicuique quod suum est, ad quam exercendam, vt hîc ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

Simile.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) In Hebraico est, Et erit vir ce machaue ruach. Id est, sicut absconsio venti. Acsi dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solùm enim Dominus est, sed etiam pater.

Cùm loqueretur pauper iudicium.) Potest verti: Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum Capitis XXXIII.

PRædicit diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo Dei mirabiliter interfectus. Prædicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudæi non cognouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatem & præstantiam turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT

CAPVT XXXIII.

Ae qui prædaris, nónne & ipſe prædaberis? Et qui ſpernis, nónne & ipſe ſperneris? Cum conſummaueris deprædationem deprædaberis, cùm fatigatus deſieris contemnere, cõtemneris. Domine miſerere noſtri, te enim expectamus, eſto brachium noſtrũ in manè & ſalus noſtra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua diſperſæ ſunt gentes. Et cõgregabuntur ſpolia veſtra, ſicut colligitur bruchus, velut cum foſſæ plenæ fuerint de eo. Magnificus eſt Dominus quoniam habitauit in excelſo, impleuit Sion iudicio & iuſtitia, & erit fides in temporibus ſuis. Diuitiæ ſalutis ſapientia & ſcientia timor Domini, ipſe eſt theſauris eius. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt. Diſſipatæ ſunt viæ, ceſſauit tranſiens per ſemitam, irritum factum eſt pactum, proiecit ciuitates, nõ reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confuſus eſt Libanus, & obſurduit. Et factus eſt Saron ſicut deſertum, & concuſſa eſt Baſan & Charmelus. Nunc conſurgam dicit Dominus, nunc exaltabor, & nunc ſublimabor. Concipietis ardorem, & paritis ſtipulã, ſpiritus veſter vt ignis vorabit vos, & erunt populi, quaſi de incendio ignis, ſpinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

Væ qui prædaris.) Sẽnacheribũ intelligit, cui interitũ minatur.

Domine miſerere noſtri, te enim expectamus.) Verba ſunt Iudæorum Hieroſolymæ habitantium, qui obſeſſi à Sennacheribo petebant à Deo auxilium, ad portum eius miſericordiæ confugientes, eiuſque præſidium expectantes.

Eſto brachium noſtrum in mane.) Id eſt, Eſto fortitudo noſtra mane. Quaſi dicat: Statim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per mane intellige tempus proſperitatis, nam ſequitur ſtatim: Et ſalus noſtra in tempore tribulationis. Quaſi dicat: Protege nos & in tempore proſperitatis, & in tempore afflictionis.

A voce angeli, fugerunt populi.) Deſcribit cladem exercitus Aſſyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiens, volebant ſe in fugam conuertere, & diſpergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

Et con-

Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur brucus.) Cùm vos ô Assyrij fueritis excisi, & in fugam coniecti, tunc cõgregabunt Iudęi spolia vestra, quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est Dominus.) Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potẽtia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et non recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successum, cum sapientia & scientia & timore Domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapientiam & scientiam diuitias salutares, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tanquã in arcula diuitiæ virtutum seruantur. Quanquã hæc omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelliguntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymæ, tamẽ in ea ratione interpretãdi, quã mysticẽ appellãt, intelligũtur de ea victoria, quã ecclesia de dæmonibus per Christũ reportauit. Hęc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudiciũ, & timor Domini.

Ecce videntes clamabunt foris angeli pacis amarè flebunt.) Sensus est: Iudæi cùm fuerint obsessi à Sẽnacheribo, mittent ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profeciſſe, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt & lugebunt in ipso itinere, priusquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat Propheta angelos pacis, hoc est: nuntios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntiũ significat. Et statim subiungit Propheta verba, quę legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Assyriorũ desperatione debilitati. Dissipatæ sunt viæ, neq; est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitã ab hostium timorem, irritum factum est pactũ, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contẽnit nostras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iudęa luget ob nostram calamitatem & imminentem euersionem.

Confusus est Libanus.) Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris suisq; cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertũ, concutitur, ac fructibus nudatur Basan & Charmelus. Libanus est ad Septentrionẽ Iudęæ. Charmel ad Meridiẽ. Basan ad Orientẽ, Sarõ ad Occidẽtẽ. Voluit Propheta oſten-

ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatẽ & teterrima scelera erat tẽpore Titi & Vespasiani futura.

Nũc consurgam dicit Dominus.) Scripsit Propheta obsidionẽ Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam, quam Iudæi de hostibus suis obtinuerunt: Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudeos afflictos, declarabo. Ita dicitur in psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus. Psal.11.

concipietis ardorem, & paries stipulam.) Consilium & deliberationem Assyriorũ de capienda & comburenda Hierosolyma appellat Deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse Hierosolymam, at cogitationes vestrę vertentur in stipulam & quisquilias, quoniam nihil efficietis. Erit spes vestra vana, & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos, hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum consilium erit causa vestrę calamitatis & excidii. Nam interitus, quem Iudæis moliebamini, in vestrum caput redundabit. Et ita fuit, Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in psalmo: Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Christ⁹ Deus noster: In qua mẽsura mensi fueritis remetietur vobis. Psal.7. Matt.7.

Et erunt populi quasi de incendio cinis.) Hoc est, Vertentur Assyrii in cinerem alicuius magni incendii & sic flagrabunt veluti spinæ in ignem coniectæ. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incendio cineris. Quasi dicat Deus: Ego eripiam populum meum de manu hostium suorũ, ipsos autẽ hostes interficiã.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitijs, & loquitur veritatem, qui proiicit auaritiam ex munuscula, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos, ne Psal.14.

videant

vide malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius: Panis eius datus est, aquæ eius fideles sunt. Regem in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur timorem. Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor parvulorum? Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere
1.Cor.1. *disertitudinem linguæ eius in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodo ibi magnificus est dominus noster. Locus fluuiorum riui altissimi & patentes, nō transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed nō præualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare signum non queas. Tunc diuidentur spolia prædarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elangui, Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.*

Audite qui longè estis quæ fecerim.) Verba sunt Dei, quibus ostendit se velle, vt omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos inquit ô Assyrij qui longè estis à me, qui nec fidem habetis, nec me ipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israelitæ qui ad me acceditis per fidem formatā, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum. Intelligant omnes quomodo potētes & superbos Assyrios sum euersur⁹, & afflictos Iudæos de eorum manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera Dei, eaque memoria sepenumero repetamus. Aspicis hic homines iniustos & impios longè esse à Deo, pios autem & iustos propè. Nam quemadmodum scelera alienāt
Ephe.2. à Deo, sic charitas coniungit. Vnde ait D. Paulus ad Ephesios scribens: Vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

Conterriti sunt in Sion peccatores.) Narrat prophera Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem.

Possedit timor hypocritas.) Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spem suam collocauerant, ideo non timebant.
Rom.8. Si Deus enim pro nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos?
Psal.26. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Dominus protector vitæ

ritæ meæ, à quo trepidabo?

Quis poterit habitare de vobis igne deuorante.) Verba sunt quibus potentes ac superbi Assyrij suis viribus fidentes, Iudæos obsessos alloquebantur. Ac si dicerēt: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suū, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniā multa oppida combusserāt, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius prophetæ Assyrios alloquentis, eisque Dei iram & vltionē minantis. Est enim Deus ignis comburens impios, iuxta id quod in Deuteronomio scriptum legimus: Dominus Deus tuus ignis consumens est. Et in epistola ad Hebræos: Etenim Deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, vt hic aspicis, homo autem fœnum, iuxta id quod ait alio in loco Esaias: Omnis caro fœnum. Si igitur peccatores fœnū, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagrabe ris? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiam intolerabilem. Vis more gigantū, quorum impium facinus antiquis fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare. Reuertere ad te ipsum, & considera tuam miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem. Deu.4. Heb.12.

Qui proiicit auaritiam ex calumnia.) Hoc est, Qui non vult opes calumnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere.) Id est, qui à nemine vllū munus accipere, vt veritatem abscondat. Sunt enim nōnulli, qui veritatem loquuntur, sed accepto munere statim silent. Hi sunt similes cani Cerbero, quem finxerunt poetæ, cui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit quā munus. Ideò dicebat Deus, vt in Exodo scriptura cōmemorat: Nec etiam accipies munera, quæ etiam excæcant prudentes, & subuertunt verba iustorum. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittūt veritatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiā Esaias cap. 1. & cap. 5. vt ibi annotauimus. Simile. Exo.23.

Obturauit aures suas ne audiat sanguinem.) Id est, ne audiat homicidium. Sanguis enim pro peccato accipitur, vt in psalmo: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Et in Psal.50.

alio

alio: Ne perdas cum impijs Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: & claudit oculos suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix conscientia, quæ malum nec audire, nec videre vult. Auerte, ait propheta, oculos meos, ne videant vanitatem. Nam Ieremias ait: Oculus meus depredatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro cõsilio eorũ, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

Psal. 118. Tren. 3.

Iste excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.) Habitat in locis altis & munitis, & in asylo, & petrarũ propugnaculis. Sensus est, Qui iustus est, sic erit tutus, ac si esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit D. vates virum sapientem & virtutibus septũ, nunc ostendit quomodo eum Deus custodiat & seruet.

Aquæ eius fideles sunt.) Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Ac si dicat, semper Deus virũ iustũ nutriet & sustẽtabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quę sunt animi pabulum & nutrimentũ, quę viris iustis nunq̃ desunt, ideo aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nõnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint fictæ, parum durant: nihil enim fictum potest esse diuturnum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua paruæ terræ humiditate producti solũ hyemali tempore fluunt, veniẽte autem feruore solis siccantur, sic hypocritarũ & fragiliũ hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti apparent, veniente autem afflictionis æstu penitus arescunt.

Simile.

Regem in decore videbunt.) Esaias in hoc capite describit obsidionem Iudæorum, & victoriã, quam per Dei angelũ de Assyrijs mirabiliter reportarunt. Et occasione sumpta describit viros iustos & pios, ad eos alludẽs, qui tẽpore obsidionis spẽ suã in Deo collocauerãt, & ab vrbe sancta nõ recesserant. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidione, & regẽ Ezechiam, quem antea sacco indutũ viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terrã extra muros nõ videbant, eã de longè esse aspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hũc regem intelligi Christus, quẽ, qui in hac vita iustitiã coluerint & pietatẽ, in æterna beatitudine pulcherrimum videbunt. Qui modò à longè terrã nostram, veram illã promissionis patriã, cælestemq; beatitudinem aspiciunt. Id quod teste Apostolo

postolo faciebāt illustres illinc sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epist. ad Hebræ. Iuxta fidem defuncti sunt omnes illi nō acceptis repromissionibus, sed à lōgè eas aspiciētes & salutātes, & confitētes, quia peregrini sunt & hospites super terrā. Vbi vides viros illos fideles, omni sapiētia & charitate præstantes, terram hanc illis promissam tanquam alienā coluisse: veram autem terrā promissionis de longè intuitos esse, ad eamq; incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus Deus terrā promiserat, cœlum aspiciebant, nos verò, quibus cœlū promittit, terram solum intuemur. O amentiā nostram. Heb. 11.

Cor tuum meditabitur timorem.) Postquam ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hostibus oppugnata, vt contemplans à quo periculo te Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnam iactationem euaserunt, ex terra mare intuentes gratias Deo agunt, pictisque tabulis in templis ad honorem diuorum suspensis, sese tanti beneficij memores, in Deumque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento se diuino numini gratiam habere testificentur. Simile. 1

Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans?) Dixerat suprà, nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in Deo spem suam non habebāt collocatā postea descripsit iustos: Deoque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymę euersionem plorabant, ait propheta: Vbi sunt doctores illi qui Deo nō fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebant delendā esse à Sennacheribo ciuitatē sanctam? D. Paulus in epistola 1. ad Coriuthios ita ait? Vbi sapiens? vbi scriba? vbi iniquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Quæ verba hunc habēt sensum: Non literati homines, non mundi sapientes, mundo euangelium annūtiarunt, sed simplices & humiles, & rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij Deo fidebant, eiusque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hunc locū interpretatur. Cū fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorem: existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: 1. Cor. 1.

Vbi est

Vbi eſt ſcriba, &c. At Deus te eripiet, & hoſtes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit propheta, quia Iudæi tyrannidē Sennacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui ſcribebat nomina eorum, qui tributa ſoluebant, ſimiliter & ſcribam. Per legis verbi ponderatorem eū intelligit, qui ponderabat pecuniam, eamque ad pōdus numerare ſolebat. Per doctorem paruulorum eum exiſtimat intelligendum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamē priorem expoſitionē amplector, quia eſt planior, & literæ conuenientior, & non recedit à verſione communi, & eſt ea, ad quam Apoſtolus alludere videtur.

Populum imprudentem non videbis, populum alti ſermonis.) Non videbis regnare in ciuitate ſancta Aſſyrios populū barbarum, & ſermonis obſcuri & abſtruſi, quem tu intelligis. Conſolatur viros iuſtos & pios

Reſpice Sion ciuitatem ſolemnitatis noſtræ.) Poſtquam fueris è periculo ereptus vir iuſte & pie, contemplare ciuitatem ſanctam, quam Aſſyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim eſt velut tabernaculū Moyſi, quod poterat alio trāsferri. Sed eſt permanēs & firmū tabernaculū, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam Deus eſt circa hanc ciuitatem loco fluuij altiſſimi, quem ipſo protegente nulla nauis neque parua neque magna poteſt traiicere, quæ poſſit ciuitatem expugnare. Quis non videt Eſaiam diuino ſpiritu afflatum hæc non de Hieroſolyma illa terrena dixiſſe, ſed de eccleſia, cuius illa imaginē gegerebat: quæ ab hoſtibus oppugnata vinci nequaquā poteſt, quia Deus eam protegit & ſeruat.

Laxati ſunt funiculi tui.) Locutus fuerat cū Iudæis, modò dirigit ſermonem ad Aſſyriorum populum, quem comparat naui deſtitutæ malo, rudentibus & velis, quę arbitrio ventorum in mari iactatur, & tandē procellis obruitur. Eſt igitur ſenſus: Funiculi tui, hoc eſt, rudētes nauis laxati ſunt, & à nautis relicti, quemadmodum fit quando iam nulla eſt ſpes vitę: Sic erit malus tuus, vt ne velum quidem poſſit expandi, ita vt naufragium vitare nō valeas. Malus eſt lignum in medio nauis eleuatum.

Tunc diuidentur ſpolia.) Exciſis Aſſyriis & ab angelo interfectis, diuidentur eorum ſpolia. Nullus erit in ciuitate non ſolùm agilis & velox, ſed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.) Hoc est ad ecclesiã referendum, vbi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXIII.

Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis.) In hebraico est in hunc modum. Hoi xodhedh ve atah lo xadhudh. Verbum xadhadh significat vastare, Ezechiæ 32: Et vastabunt superbiam Aegyptiorum. Pro quo noster interpres in præsenti vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hæc de Assyriis diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu nõ cõtemptus. Acsi diceret. Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non est contemptus. Vult Propheta ostendere neminem lædi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc versum in hunc modum transtulerunt: Væ qui vos miseros faciũt. Vos enĩ nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immeritò affligat, non tibi, sed sibiipsi nocet: floret enim animus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipsum non lædit, imò seipsum occidit, quia animã suam occidit, tuam autem occidere non potest. Ideò dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laërtius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodã tyranno: Tunde tunde Anaxrchi vasculum, nam Anaxarchũ nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem: tunc læsus eris, cùm te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus nõ existimabat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorabat, qui existimabat eum lædere cùm ipse à seipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, prius ipse crematur, sic non poteris alium Mat. 10.

Simile.

alium igne afflictionis incendere, quin prius tuipſe incendio flagres. Accenditur candela, vt rē aliquā cōcremet prius ipſa candela exuritur & conſumitur, quā res alia incendatur. Imò flamma candelæ alios illuminat, & ſeipſam conſumit, ſic iniuria prius eum, à quo eſt iacta & immiſſa lacerat & occidit, & poſtea ad innocentem non peruenit, imò, eum reddit illuſtriorem. Ex quo colliges veram eſſe illam præclaram ſentētiam, quā Chryſoſtomus in homilia quadam multis comparabat rationibus: Nemo læditur niſi à ſeipſo, quam hoc in loco Septuaginta complectuntur.

Simile.

Angeli pacis amarè flebunt.) In hebraico eſt malachei, pro quo noſter interpres dixit: Angeli. Poteſt verti. Nuntij pacis amarè flebūt, & ita vertit Pagninus. Legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Non igitur intelligas angelos Dei fleuiſſe, ſed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Aſſyriis miſſi fuerant.

Vt dilatare ſignum non queas.) Pro ſigno eſt in hebræo nes, quæ dictio ſignificat ſignum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo naſas, quod ſignificat extollere efferre, & eleuare. Ideo poteſt verti: Vt dilatare velū non poſſis: fracto enim malo nauis. velum erigi & extendi no poteſt.

Argumentum Capitis XXXIIII.

SVperiore capite prędixit Propheta Aſſyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annūtiat, Iudæorum præſertim, qui ſcelere & maleficio paſcebantur. Vaticinatur de euerſione Hieroſolymæ per Titum, & de infidelium Idumæorum pernicie & vaſtitate.

CAPVT XXXIIII.

Accedite gentes & audite, & populi attendite audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini ſuper omnes gentes, & furor ſuper omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occiſionem. Interfecti eorum proijcientur, & de cadaueribus eorū aſcendet fœtor. Tabeſcent mōtes à ſanguine eorum, & tabeſcet omnis militia cœlorum, & complicabuntur ſicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet ſicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus eſt in cœlo gladius meus. Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum

interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullatorum arietum. Victima enim domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & taurus cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini Infrà.34 *annus retributionis iudicii Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem & humus eius in sulphur.*

EXPLANATIO.

Accedite gentes & audite.) Non vnam gentem & vnum populum, sed omnes gentes, & populos, & vniuersam denique terram vocat Diuinus vates: imo per eum Deus ipse, vt accedant, & audiant, & vltionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantum populum, sed omnium gentium & nationū peccatores ait esse suorum scelerum pœnas daturos. Sed aduerte, non dicit audite gentes, sed accedite gentes & audite. Vocat nos Deus vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat vt accedamus, quoniā procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à Deo separant, & vt alio in loco ait Esais, diuisæ sunt inter nos & Deum nostrum. Et cùm nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim vt ait Dauit, à peccatoribus salus, hoc est, Christus, quem etiam Esaias sub persona cœlestis patris salutem vocat, ita dicens: Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Christus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim Diuinus vates: Qui elongant se Domine à te peribunt. Et in alio psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et Diuus Paulus, Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gētes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis, audiamus quibus etiā per Ieremiā ait. Terra terra audi verbū Dei. Sed audire nō possumus nisi prius accedamus. Sed dices: Qui fieri potest vt ego longè existens à Deo scelerib⁹ cōtaminatus possim accedere ad sanctissimu⁹ numē, ad tam admirabilem maiestatē, & infinitā potentiam.

Infrà.19.

Psal.118. Infrà.49

Psal.31.

Respõdebo. Christus Deus noster, qui te vocat, ipse te quærit & adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris et adhærere, & vniri, te secũ ad æternam patriam, & glorioſum ſalutis portum perducet: Scapha remis & velo deſtituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non valet. Sed ſi ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentẽ tendit ſecure cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longius euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempeſtatum, ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non reſiſtentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At ſi peccator in mediis tentationum fluctibus Chriſtum ardenter inuocauerit, ad eum acceſſerit, & cum ipſius fauore ſe ad eum alligauerit & vinxerit, ſic vinctus, & cũ Chriſto cõiunctus tranſibit tutus omnia mũdi pericula, donec ad ſplẽdidiſſimas illas oras beatiſſimumque cęleſtis patriæ portum tandem perducatur.

Simile.

Et omne germen eius.) Thargum Ionathæ habet: Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio domini ſuper omnes gentes.) Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem conijcere, nõ illum terret minis, ſed occultè quęrit. Quando autẽ illi publicè carcerem minatur, non vult eũ punire, imo tacitè eum minis illis iuſtitiæ hortatur vt caueat & à maleficio deſiſtat. Sic Deus minatur impiis ſupplicium & interitum, non vt eos perdat, ſed vt ad pœnitentiam vocet. Non enim vult mortem peccatoris, vt eſt apud Ezechielem, ſed vt viuat & conuertatur. Conſidera Dei noſtri pietatem. Minatus eſt hic ſuam indignationem gentibus, vt eas ſaluas faceret.

Simile.

Interfecit eos.) Præteritum pro futuro, vt mos eſt prophetarum, vt alibi oſtendimus.

Et tabeſcet omnis militia cælorum.) Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum anguſtia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam ſtellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen ſuum abſcondere. Per militiam cœlorum intelligit ſiderum multitudinem. Vult propheta ſignificare acerbiſſimas ac luctuoſiſſimas ſceleratorum hominũ futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoſo omnia triſtitia vidẽtur, etiam ipſum ſplendidum cœlum obſcurũ apparet. Ideò ſubiũgit: Et complicabũtur ſicut liber cœli. Ac ſi diceret:

Ezec. 18.

diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbũtur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam charitatem ostendentes.

Et omnis militia cælorum decidet.) Id est omnes stellæ cadent de cælo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nonnulli hoc intelligunt de cometis. Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, qui à terra separati cœlo adhærent, qui debent dicere cũ Paulo: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Hi seuocantes animum ab omni turbulento negotio, à terra se longissimè efferunt & ad cęlestiũ contemplationem rapiuntur: Ideò stellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At nunc stellæ dicuntur cadere, de cælo, quando nonnulli relinquunt religionem & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione manentes orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam quietem contemnunt, & se distrahunt, humanisque negotiis implicant per ciuitates inquietè vagantes, suisque deprauatis moribus sanctæ religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hîc Esaias ait vt folia decidere, de quibus Christus ait apud Matthæum: & stellæ cadent de cœlo. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quàm alto loco cadit religiosus, qui se sceleribus contaminat, ex cælo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanẽt in religione & obseruantia, qui quieti, erecti & eleuati in cœlo versantur, Deũ laudãtes & negotia humana contemnentes, qui & doctrina & vita alios erudiunt, & ad virtutem cohortantur. De his ait Propheta Daniel: Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Horum cognosco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conspicui, sapientia præcellentes, cœlestisque immortalitatis amore flagrantes.

Philip. 5.

Matt. 24

Dan. 12.

Inebriatus est in cœlo gladius meus.) Id est constitui in cœlo me interfecturum esse impios, præsertim Idumæos. Hic gladius, quem hic dicit esse sanguine inebriatum, apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus descensurum esse super Idumæam. Ait enim: Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meę ad iudicium. Id est, super populum, quem sum interfecturus ad iudiciũ faciendum, & iustitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat terrenam, existimo velle prophetã significare venturã

Ezec. 11.

esse hanc pernicicm omnibus solam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de quibus ait Diuus Ioannes in Apocalypsi: Væ væ væ habitantibus in terra.

Apoc. 8.

Agnorum & hircorum & de sanguine medullatorum arietum.) Per hæc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Bosra.) Id est, magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ, quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro cæde ponuntur.

Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.) Subaudi ad sepulchrũ. Quasi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: Et interficientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.

Annus retributionis Iudicij Sion.) Non solùm euertet Deus gentium ciuitates, sed etiam Hierosolymam Per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sioni, hoc est Hierosolymæ, retribuet id quod ea iuxta rectum iudiciũ meretur. Et tunc cõuertẽtur torrẽtes eius in picẽ. Hoc est: Tẽpore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure & flammis ardentibus. Succendetur Hierosolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur, veluti si fluuij non essent aquæ, sed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die, nõ extinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam & possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & corvus habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem. Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in Domibus eius spinæ, & vrtica, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconũ & pascua struthionum, & occurrent dæmonia onocentauris & pilosus clamabit alter ad alterum. Ibi cubauit lamia & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circumfodit & fouit in vmbra eius. Illic cõgregati sũt milui alter ad alterũ. Requirite diligenter in libro Domini, & legite. vnũ ex eis nõ defuit, alter alterum non quæsiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mãdauit, & spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mensuram. Vsque in æternum possidebunt

debunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.) Describit euersionem & vastitatem Hierosolymæ. Et quoniam pix est magnũ ignis nutrimentũ, dixit terrã vertendã esse in picem inextinguibilem, vt significaret Hierosolymam euertendam esse in æternum: vt nunquam ibi posteà esset sacrificiorum templum, nec Iudæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euersa propter Iudeorum infidelitatem & Christi cædẽ, nunquam postea fuit eodem loco & situ reædificata: neque ibi Iudæi templum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuũ est legem veterem cum suis ceremoniis & sacrificiis cessauisse, & antiquatam esse.

Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea.) Describit solitudinem Hierosolymæ post eius euersionem. Solent enim hęc animalia in locis desertis habitare. Onocrocalus auis est, quę, cum collum mergat in aquã ruditum asini edit: onos græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & sonoram. Hericius est animal setis horrens, de quo alibi diximus. Ibis est auis Aegypti, quę duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconię non dissimilis. Coruus auis est per se nota.

Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.) Sensus est, frustra conabuntur Iudæi Hierosolymam & templum instaurare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpendiculo & amussi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis. non enim solùm ciuitas non ædificabitur, sed etiam in nihilum redigetur, & perpendiculum vertetur in euersionem.

Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.) Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euersa, non erunt ibi nobiles illius ciuitatis, nempè Apostoli Christi, & viri apostolici, ne simul cum impiis pereant, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisæi delebuntur, suorumque scelerum & aduersus Christum impietatis pœnas acerbissimas luent.

Paliurus in admonitionibus.) Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris appellatur cardo, Struthio est auis

magna & vorax quę ferrũ digerit, appellatur Lusitanè èma Onocentaurum dicunt esse animal monstruosum, repręsentans quandam hominis imaginem à parte superiori, asini verò ab inferiori. Pilosus est dæmon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hic pro simia. Lamiam dicunt esse animal præten dens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli esse auem inuisam & inauspicatam. Significat etiam mulierem, quæ instar strigum, sanguinem infantium sugit. Per hęc omnia voluit prophera vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hęc animalia & potentia intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt sit sensus: Expulso Iudæorum populo habitant, in ea regione gentes immanes barbaræ, & superstitiosæ, deditæ pestilentibus sectis & dæmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro Domini.) Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymę fueritis, & post vrbis euersionẽ euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum quem iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & impleta esse.

Quod ex ore meo processit, ille mandauit.) Nempè Deus.

Spiritus eius ipse congregauit ea.) Nempè animalia & portenta, quæ habent Hierosolymæ. Et ipse Dominus misit eis sortem, hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hæreditatem. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebunt eam. Quasi dicat: Templum Iudæorum nunquam ędificabitur, Nec Hierosolyma erit sita in loco, quo nunc est, & nunquam in æternum erit ciuitas Iudęorum.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXIIII.

Super vniuersam malitiam eorum.) Pro malitia eorum est in Hebraico tseuaam. Dictio est tsaua, quę non malitiam, sed militiam significat. Ideo existimo vitium esse Librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt, Et nonnulli codices habent militiam, & rectius quidẽ. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum destinatũ. Vnde in Psalmo 102. Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in Psalmo vigesimotertio: Dominus virtutum ipse est rex glorię. Virtutes autem

mutẽ in his duobus locis pro angelorũ exercitibus ſumuntur.

Onocrotalus.) In Hebraico eſt kaath, quæ dictio eſt in Leuitico capite vndecimo, pro qua interpres noſter onocrotalum vertit, uemadmodum hîc & Sophoniæ 2. quanquam in Pſalmo. 101. pro eo nos habeamus pelicanum. Vbi verſio Diui Hieronymi ex Hebraico habet: Aſſimilatus ſum pelicano deſerti. Hac ratione ductus tranſtulit hîc Pagninus pelicanum. Alii dicunt eſſe monedulam. Vtcunq; ſit ea eſt auis immunda ſolita habitare id deſerto.

Argumentum Capitis XXXV.

DEſcribit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Chriſti fidem conuertendæ. Prædicit Chriſti aduentum eiuſque miracula & ſigna, eſſeque illum viam ad cœleſtem patrem, qua tendunt omnes, qui vitam immortalem conſequuntur.

CAPVT XXXV.

Lætabitur deſerta & inuia, & exultabit ſolitudo, & florebit quaſi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans, Gloria Libani data eſt ei, decor Charmeli & Saron. Ipſi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei noſtri. Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate. Dicite puſillanimes, confortamini, & nolite timere. Ecce Deus noſter vltionem adducet retributionis, Deus ipſe veniet, & ſaluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt, Tunc ſaliet ſicut cervus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ, & torrentes in ſolitudine, & quæ erat arida in ſtagnum, & ſitiens in fontes aquarũ. In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, & erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur. Non tranſibit per ea pollutus: & hæc erit vobis directa via, ita vt ſtulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala beſtia non aſcendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia ſempiterna ſuper caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus. Matt. 15.

EXPLANATIO.

Lætabitur deſerta & inuia.) Dixerat propheta capite ſuperiore

periore euertendam esse Hierosolymam ob Iudęorum perfidiã, & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem gentium, promittitq; credentibus in Christum letitiam & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quę est quoddã desertum absq; solidarum virtutum fructu, sine via quę ducat ad veram gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberrimum. Veniet tẽpus illud, quando Deus mittet filiũ suum, vt errantibus viã veritatis ostendat, & tunc conuertentur gẽtes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi qui antea erant aridi, nullis veræ doctrinę aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter florebũt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & gentes antea charitate destituras & desertas Apostolorum predicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infrà noster propheta capite 54. vbi has voces emittit: Lauda sterilis quę non paris, decanta laudem & hinni quæ non pariebas, quoniam multi filij desertę, magis quàm eius quę habebat virũ.

Gal. 4. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de
Psal. 28. ecclesia interpretatur, quæ antea erat quoddam desertum. De hoc deserto ait propheta in psalmo: Vox Domini concutientis desertum. Vox hęc Domini est Apostolorum prædicatio, quę gentium populũ percussit, vt salubriter ad pœnitentiam conuerteretur. Est enim vox Domini quasi mal-
Ier. 23. leus conterens petram, vt asserit Ieremias. Hac voce cõcussum desertũ aridum floruit quasi liliũ. Veros Christianos cõ-
Cant. 6. parat lilijs, de quibus dicitur in Cãticis: Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius Christiana nobilitate. Titulus psalmi 44. vbi communis versio habet: Pro his qui commutabuntur, potest verti ex Hebraico: Pro lilijs. Quod idem est: gẽtes enim ad Christum conuersę lilia appellantur.

Gloria libani data est ei.) Nihil erit pulchrius, feracius, & glorioſius ecclesia Christi, quę antea erat inutium & sterile, desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per Libanum intelligitur templũ Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite decimoseptimo, vt ibi latius Propheta exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudęorum populus, vt capite 33. explanauimus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & Dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium

ritualium fertilitatem & abundantiam, omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas esse à synagoga, & dandas ecclesiæ. Id significauit Christus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur genti facienti fructus eius. Matt.21.

ipsi videbunt gloriam Domini.) Hoc est, Christiani videbunt filium Dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suumq; diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbis D. Ioannes: Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriã eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solùm oculis corporis, sed oculis fidei charitate formatæ. Infideles verò, quamuis oculis corporis Christum aspicerent, cum tamen animo non intuebantur, ideò eum nõ vidisse dicuntur, Eam ob causam dicebat Christus discipulis suis: Beati oculi qui vident, quę vos videtis. Infideles omnes cæci sunt, & non solùm infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cęcitate, qui sceleribus cõtaminati in tenebris versantur: qui quamuis habeant lumen fidei, tamẽ quoniã hęc fides est mortua, nec habent ignem charitatis, inter cęcos numerantur. Anima nostra est lãpas, oleum est amor Dei, aqua est fides. Et vt lãpas sine oleo extinguitur, quis aquã contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tenebrisq; circũfusa, sic anima charitate destituta, quãuis habeat fidẽ, amittit ignẽ & claritatẽ, atq; ita manens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine. Ioan.1. Mat.13. Simile.

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate.) Sensus est: Qui antea opera Dei non faciebatis, quòd manus haberetis lãguidas & remissas, erigite eas, & roborate, atq; ad virtutis actiones extendite. Et qui erroribus & superstitionibus claudicabatis, estote fortes, via recta incedite & ad veram Dei gloriam tendite. Qui in via veritatis errant, claudicantur. de quibus dicitur in Psal. Claudicauerũt à semitis suis. Videtur Propheta alludere ad certandi rationem, fit enim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem langueſcãt, & genua ipsa debilitentur. Hortatur igitur eos ad recipiendũ animũ, vt intrepidi imitẽtur strenuos milites, vt brauium consequantur. Ita Apostolus Hebræis, Remissas manus, inquit, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris. Psal.17. Heb.12.

Dicite: pusillanimes confortami.) Postquam confortaueritis

ritis manus vestras dissolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite pusillanimis vt confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpende, Non dicit: Vos iacentes in vitijs alios ad virtutem excitate: sed, surgite à vitijs, incumbite fortiter in virtutes, & sic cõcionamini, & alios ad easdem virtutes sectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè superes, quid tibi prodest ad beatitudinem consequendã, si nolueris à sceleribus seiungi, & à vitijs separari? Hæc est causa cur multi concionatores non persuadeant, cùm dicant apte ad persuadendum, quia sunt ab omni charitate virtutisque actionibus destituti. Vt enim nihil prodest militibus oppugnare vrbem multo puluere sulphureo, si machinæ, quas nostri arcabuzes & bombardas vocant, nõ habeant pilas, quas proijciant, quibus muros contundant & euertant, & hostes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm consumere puluerem frustra, & aerem sonitu implere. Sic concionatores nec muros superbiæ auditorum, nec pinnas vanitatis eorum euertunt, nec animi hostes vulnerant, nec denique aliquid persuadent, quia sunt à virtute nudati. Concionari sine bonis operibus, est vrbem oppugnare sine pilis, est consumere verba, replere aerem tonitruis & clamoribus, & tandẽ nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum, mores dicentis esse qui persuadeant, nõ verba. Quanquam Plutarchus dicat rhetoricam, etiam si non suadendi sit opifex, esse tamẽ adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hic Esaias, vt virtutẽ amplectamur, & sic alios ad eandem cohortemur.

Similitudo.

Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos.) Veniet Christus Deus, & adducet vltionem & salutem: iis qui eum receperint, salutem: illis autem, qui in sua infidelitate manere voluerint, vltionẽ. Huc pertinent verba eiusdem Prophetæ, quæ supra explanauimus cap. 8. Erit vobis in sanctificationem, in lapidẽ autem offensionis & petrã scandali duabus domibus Israel.

Tunc aperientur oculi cæcorum.) Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem nõ videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cùm interrogatus à discipulis Ioan. Baptistæ vtrum esset Messias in lege promissus, respondit, vt est

apud

apud Matthæum: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Ac si diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias propheta hæc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In Dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à conunctis, à repugnantibus, & multa alia. In Dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed cotidie spiritualiter adimplentur, cùm qui prius cæcũ habebant intellectũ, splẽdore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciant, de quibus ait D. Paulus: Eratis aliquando tenebræ, nunc autẽ lux in Domino. Et qui ad verbũ Dei surdas aures habebãt, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, vt brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quę per illa intuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt ostenderet hoc facto fore, vt insipientium cæcarumq; gentium, quę Deum nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cælestia contemplandã interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cælestem splendorem non considerantes, tenebris ignorantiæ circumfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero Deo contẽpto res creatas conuertebantur. Matt.11.

Quia scißæ sunt in deserto aquæ.) Hoc est, quia in ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erumpẽt aquæ salutaris baptismi, & torrentes ac fluuij gratiæ, & euangelicę doctrinæ. Alludit Propheta ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxerunt. Quæ omnia gerebant figurã eorum, quæ postea futura erant, & quæ completa esse nos affecteranter affirmamus, & firmissimè credimus. D. enim Paulus inquit, omnia illa in figura contigisse, & petram illã esse Christum, ex cuius latere lancea percusso fluxerunt aquæ, quibus abluemur. Ait igitur Esaias fore, vt ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus supra dixerat cap. duodecimo. Hauretis aquas in gaudeo de fontibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quę ibi hac de re fusè annotauimus. Eph.5. Exo.17. Num.20 Psal.77. 1.Cor.10

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.) Hoc est, in animis hominum, vbi antea habitabant

bitabant ſcelera, errores, ſuperſtitiones, cæteræq; peſtes, quæ veluti feræ immanes, homines inuaſerãt, habitabũt fides, ſpes, charitas, prudentia, tẽperantia, cæteræq; virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitorũ appetituũ & ſcelerum diuerſoriũ, erit ſanctarum cogitationũ & virtutum domicilium & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami virtutes intellige. D. Gregorius in Ezechielem homil. 13. per calamum pulchrum & ſonorum intelligit euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores euãgelij: Vt ſit ſenſus: Gentilitas, quæ ante Ieſu Chriſti aduentum erat veluti quædam ſuperſtitionum mercatura, recepta fide eius ſchola quædã admirabilis & pulchra euangelicę veritatis.

Et erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur.) In eccleſia est Chriſtus, qui dicit de ſeipſo: Ego ſum via, veritas, & vita. Ioan. 14. Nemo venit ad patrem niſi per me. Ac ſi diceret: Si volueritis ad patrem cœleſtem ire, ego vos ducam. Chriſtus nõ ſolùm eſt via per quam ambulare debemus, vt ad patriã aſcendamus, ſed etiã ipſe iuit ad patrem, & ſecum omnes eum ſequentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad eum qui miſit Ioan. 16. me. Cùm Chriſtus ſit caput noſtrũ, vt Apoſtolus aſſerit, quæ proportio eſt Chriſtum aſcendere ad cœlũ, nos verò ad infernũ deſcendere? quò tendit caput, eò tendere debẽt omnia membra. Eamus cũ capite noſtro, aſcendamus cũ Chriſto, qui ait: Vado ad patrem. Et eamus per eũ, qui eſt via, quæ est in eccleſia, & ſancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines verſantur, eſt exiſtimare eſſe in mundo res firmas & ſtabiles. Si nihil in mũdo ſtat, ſi nihil conſiſtit, ſi omnia cõtinuò currunt, qui fieri poteſt, vt ſit ſtatus id quod nunquam Iob. 14. ſtat? Homo, inquit Iob, fugit velut vmbra, & nunquã in eodẽ ſtatu permanet. Perpende obſecro. Non dicit: Homo mouetur, ſed fugit, vt eius motus velocitatem ſignificet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod ſolidum, ſed vt vmbra, quæ nihil eſt inconſtantius, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid, Pſal. 32. 1. Cor. 7. In imagine, inquit, pertranſit homo. Non dicit tranſit, ſed pertranſit, nec dicit in ſubſtantia, ſed in imagine. Et Apoſtolus: Præterit, inquit, figura huius mundi. Non ait ſubſtantiam, ſed mundi figuram, vmbram, & imaginem præterire. Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt. Neminem Pſal. 101. vnquam interroges quot annos habeat, ſed quot annos deſtinat habere. Diuus Auguſtinus hæc verba ſcripta reliquit: Res cùm creſcunt, & tendunt eſſe, quò magis celeriter creſcunt, vt ſint

vt sint, eò magis festinant vt non sint. Et D. Gregorius, Viuere, inquit, est à vita transire. Vndè dicebat Seneca: Quicquid vides, currit cum tempore, nihil firmum & stabile. Cū igitur vita nostra sit quidam transitus & cursus, nonne melius ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem, quàm per desertū & solitudinē, & per lucos ad infernum tēdentes? Christus est via ducens ad gloriam immortalē. Hoc Ioan.14.
non possumus negare. Ipse, qui est veritas, hanc veritatē affirmat. Ego, inquit ille, sum via. Cur hāc viam relinquimus. Psal.106.
& in desertis, hoc est, in peccatis & flagitijs aberrantes versamur? Errauerūt & solitudine, & inaquoso, ait diuinus vates, & viā ciuitatis non inuenerunt. Non eam inuenerunt, quia eam quærere non curarunt. Quærite, ait Christus, & inueni Matt.7.
cis. Quęramus igitur hanc viam, & ambulemus per eā, quoniam hæc est via quæ ducit ad Bethsames, de qua loquūtur literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittentes Philistini 1.Reg.6.
arcam Domini in locum suum, quam ob Iudæorum peccata ceperant, posuerunt eam in plaustro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autem domi concluserunt. & ait ita scriptura: Ibant autem in directum vaccę per viā, quæ ducit Berhsames: & itinere vno gradiebantur pergētes & mugientes. & non declinabant nec ad dexteram, nec ad sinistrā. Bethsames significat domum solis. Hæc est cœlestis illa gloria, domus illius solis sempiterni, qui homines illuminat, qui luce sua sanctorum animas in oris illis beatissimis & immortalibus diuinitus illustrat & inflammat. Quæ sunt hæ vaccæ, quę nō recedunt à via ad gloriā ducente, quę arcam, vbi erat diuina lex, secum portant, nisi illi qui sanctū euangelium secum portantes, & secundum illud viuentes, nullis esurientium filiorum mugitibus à Dei obsequio reuocantur, nullis humanis negocijs impediuntur, sed per Christum veram viam ad cælestem patrem festinantes currunt? Felices animæ, quæ nec ad dexteram declinant, neque ad sinistram, sed ad cælestem domum rectè & celeriter tendunt, ad comprehendendum premium illud, ad quod diuus Paulus festinabat, ita inquiens: Quæ quidem retrò sunt obliuiscens ad ea verò, quæ sunt priora, extendēs me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriā consequendam, qui adhuc non accedens, iā se ipsum extendebat eorum more, qui ad rem ipsam dilectā Phil.3.

nondum

nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia & manus extendãt. Via hæc, qua Apostolus currebat, ac qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quam hoc in loco Esaias in Ecclesia esse asseueranter affirmat.

Non pertransibit per eam pollutus.) Sic in Apocalypsi Diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Quanquam illa particula, eam, potest ibi referri ad ecclesiam triumphantem.

Apoc.22

Et hæc erit directa via vobis.) Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus adstricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt literæ diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt.

Sap.5.

Non erit ibi leo.) Hac via, quæ est Christus, non ambulabit diabolus, nec eius ministri: sed ambulabunt per eã qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonẽ intellige diabolum, de quo ait D. Petrus: Aduersarius vester diabolus, tanq̃ leo rugiens circuit, quærens quẽ deuoret. Per malas bestias, infideles, cæteroſq; homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros.

1.Pet.5.

Et venient in Sion cum laude.) Id est, ad Ecclesiam, de qua ait D. Paulus in epistola ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuẽtis Ierusalem cœlestem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hic per gratiam, in cælesti patria perficitur per gloriam, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige ecclesiam triumphantem, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De ijs locutus est suprà Esaias capite 25. & diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hic sexcentas nugas & nænias, vt solent cæci homines in medium proferunt.

Heb.12.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXV.

Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.) Pro tibi, scribendum est, tbi. Et ita habent nonnulli codices. Nã in Hebraico

est

ſt xam, quæ dictio aduerbium eſt, & non pronomen. Pro ſemita in Hebraico eſt maſſul, quod vocabulum ſignificat viã arctam. Hæc eſt illa, de qua ait Chriſtus: Arcta via eſt quę ducit ad vitam. Eam præ dicit Eſaias vocandam eſſe ſanctam. Fortaſſe per viam intelligit præceptorum cuſtodiam, de qua ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per ſemitam verò conſiliorum obſeruationem de qua ait idem Propheta: Dirige me in ſemita recta propter inimicos meos. Et paulò poſt in hoc eodẽ noſtro capite, vbi noſtra verſio, quã vulgatam appellamus, habet: Et hæc erit vobis directa via. Poteſt verti ex Hebræo: Et ipſe cũ eis ambulabit in via. Verbũ enim halac, quod hic ponitur, ſignificat ambulare, vt in Pſalmo 108. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Eſt igitur ſenſus: Chriſtus non ſolùm eſt via, ſed ductor ad patriam. Ille eſt columna illa, quæ Hebræos ad promiſſionis terrã ducebat. Sed neceſſariũ eſt, vt abnegemus noſmet ipſos & cruces noſtras tollentes, ſequamur noſtrum ducem, vt eo in ęterna patria fruamur. Ipſe enim ait: Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucẽ ſuã & ſequatur me.

Mat. 7.
Pſal. 118.
Pſal. 26.
Exo. 13.
Matt. 16.

Argumentum Capitis XXXVI.

OBſeſſa ab Aſſyriis Hieroſolyma, miſit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapſacem hominem ſuperbum & impium, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triſte excidium minaretur, niſi ſe & ciuitatem traderent, & ad Sennacheribum ſupplices accederent. Narrat Eſaias hanc hiſtoriam, quoniam huius obſidionis, & Iudæorum liberationis ſepe meminerat, vt omnes intelligerẽt vera fuiſſe ea, quæ literis mandauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPVT XXXVI.

ET factum eſt in quartodecimo anno regis Ezechiæ, aſcendit Sennacherib rex Aſſyriorum ſuper omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et miſit rex Aſſyriorum Rapſacem de Lachis in Ieruſalem ad regem Ezechiã in manu graui, & ſtetit in aqua ductu piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis. Et egreſſus eſt ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba & Ioahæ filius Aſaph à commentariis. Et dixit ad eos Rapſaces, Dicite Ezechiæ. Hæc dicit rex magnus rex Aſſyriorum: Quæ eſt iſta fiducia

quæ confidis, aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Sed per quem habes fiduciã, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Aegyptum, cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Aegypti omnibus qui cõfidunt in eo. Quod si respondeas mihi, in Domino Deo nostro confidimus. Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iudæ & Ierusalem, Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis vnius loci ex seruis domini mei minoribus? Quod si confidis in Aegypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid sine Domino ascendi ad terram istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam.

EXPLANATIO.

4. Re. 18. 2. Par. 32.

Hæc historia narratur lib. 4. Regum, & 2. Paralipomenon, vbi eã poteris plenissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus, à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribus & opinionibus omnem vitæ rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutumque maximarum gloria præstantissimus. Cum autem Sennacheribus Assyriorum rex cædem immanissimam Iudæis, eorumque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudę, excepta Hierosolyma, quę vnica stabilis & inuicta permansit. Et ex quadã ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymę principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus Iudæ, solam Hierosolymã, quæ est vera Christi ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim ecclesia sit oppugnata, expugnari tamẽ nullatenus potest, quoniã regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus Deus noster, qui eam ab hostibus defendit, qui eã non deserit, qui

Matt. 28.

ait: Ego vobiscũ sum omnibus diebus vsq; ad cõsummationẽ seculi. Hęc autẽ oppugnatio fuit typus tentationũ, quibus exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus

bolus, mũdus & caro. Qui verò ecclesiã magnoperè euertere conantur sunt heretici, qui eã frustra ad vastitatẽ vocant. Stat enim ecclesia firma & constans, quã Paulus Apostolus domũ Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis, Hæc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hæc est naucula illa, de qua loquitur euangelium, quę licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gubernabat. Hæc est arca illa Noe, quæ aquis diluuij obrui nõ potest, imo quanto aquę magis crescebant, tantò ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerũt, sic, victis omnibus soli qui illi erãt Hierosolymæ cum Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hęc denique est illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, vt inferorum portę, hoc est, hereticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant. 1. Tim. 3. Matt. 8. Gen. 7.

Rapsacem de Lachis.) Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetæ, aut saltem Iudæum, sed qui à Iudeis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanũ. D. Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hierosolyma. Causa autẽ cur Sennacheribus misit Rapsacẽ Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptũ oppugnatũ Pelusiũ, vt Iosephus scriptũ reliquit.

In manu grani.) Id est, cũ magnis copiis, vt Iudęos terreret.

In aquæductu piscinæ superioris.) De hac piscina locuti sumus capite 7.

Et egressus est ad eum Eliachim.) Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion. Suprà Esaĩ meminit. Hic verò Sobna nõ videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nã ille erat præpositus tẽpli, hic verò scriba, hoc est, legisperitus, aut qui operam dabat sacris scribendis & interpretãdis.

A commentariis.) Id est, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiæ.) Non dicit: dicite regi, sed Ezechiæ. Vide superbi hominis insolentiam. Etiam modo loquendi regem cõtemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.) Falsum & commẽticium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pie-

tate præstanti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciã suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullã de promimus vtilitatẽ. Comparauit enim hominũ auxiliũ baculo arũdineo confracto, cui si innixus fueris, vulneraberis.

Iere.17. Talis est Aegyptus, talis est mũdus, talis Pharao, hoc est diabol⁹: qui enĩ mũdo fidit, diabolo seruit. Maledictus homo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnẽ brachiũ suum, & à domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodẽ loco idem Propheta: Benedictus vir qui confidit in Domino, &

Simile. erit dominus fiducia eius. Aspicis hic quemadmodũ ex malis quæ sacra scriptura cõmemorat, possimus bonũ percipere. Vt enim ĩ aurificis officina etiã sordes & scobes prosunt, sic in sacra scriptura etiã ex peccatorũ erratis possumus vtilitatẽ aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tẽdit, vt Israelitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sennacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Aegypto fiduciam, perfidiã, à Deoq; defectionẽ, obsessorũ famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiq; speciem adumbrauit, sed mendacijs & impietatibus innixus.

Nonnè ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.) Considera impudentis & scelerati hominis calumniam, vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat consecutus. Sancte quidem & iuxta Dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in tẽplo sancto suo. Hinc colliges quãta cæcitate laborent impij, quantisque tenebris obscuratum habeant intellectum, ij præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solum falsis criminibus, te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorũ nominibus appellant, & quanto maior est tuæ integritatis opinio, tanto acrius eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

Simile.

Coram altari isto adorabit.) Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere.) Vult Hebræos terrere, ostendẽs eorum paucitatem, quasi dicat: Cùm tanto paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidem milia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo re siste-

re?

re? Non intelligebat impius plus valere piorũ preces, quàm impiorum vires & copias.

Dominus dixit ad me.) O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatem sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioahe ad Rapsacem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi, qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muros, vt comedant stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscũ? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorũ. Hæc dixit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecũ benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniã & tollam vos ad terram, quæ est terra vestra, terram frumenti, & vini, terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerũt dij gentiũ vnusquisque terram suam de manu gregis Assyriorum? Vbi est Deus Emath & Arphat? Vbi est Deus Sepharuaim? Nũquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarũ istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbũ. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchiæ, quæ erat super domum, & Sobna scriba, & Ioahe filius Asaphah à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nuntiauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua.) Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus eõmotus se illi traderet. Ideò volebant vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus non telligebat.

Vt comedant stercora sua.) Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias.) Ezechias suos hortabatur, vt Deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati Ezechiæ virtutem dolum appellat, cùm id quod Rapsaces diceret, merus dolus esset. Eodem modo Pharao cùm Moyses iussu Domini vellet liberare Hebræos à seruitute Aegyptiaca, in hæc verba prorupit: Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquiescant verbis mendacibus. Verba sancti Moysi vocabat mendacia. Exod. 5.

Facite mecum benedictionem.) Pro quo legitur in 4. libro Regum: Facite mecũ quod vobis est vtile. hoc est, quod vobis prosit. & sit in benedictionem vestram, & egredimini ad me. D. Cyrillus citans hunc locum in lib. de adoratione & cultu in spiritu, legit in hunc modũ. Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecũ benedictionẽ, & egredimini ad me, idẽ est ac si diceret: Si vultis esse fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionẽ & fœlicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechiæ, intellige pios Christianos in ecclesia Christi cõmorantes, veroque regi Christo Iesu adhærẽtes. Per Rapsacem intellige diabolũ, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliáq; mũdi bona. aut potius ludibria promittit, dummodò illi insignẽ ciuitatem, hoc est, animam nostram tradamus, ad eũ accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrũ aspernemur. At nos ipsos cùm in potestate habet, seducit ac fallit. Eodem modo Pharao rex Aegypti promisit multa bona Hebræis, si ad Aegyptũ descenderent, sed postquã illuc descenderunt, detinebãtur captiui ab Aegyptijs, & acerbissimè opprimebantur. Surrexit enim, vt ait Scriptura, rex nouus super Aegyptum, qui ignorabat Ioseph. Vbi aspicis quàm mobiles & inconstantes sint mũdi fauores & prosperitates, Diuitiæ, quas Aegyptij promiserant Hebræis, eos excitarunt, vt ad Aegyptũ descenderẽt vbi postea fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis versati. Allicit nos diabolus illecebris quæ nos vndiq; circundant, & tandẽ occidãt. Vt enim hedera arbores complectitur, & posteà eas ipso cõplexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & illecebris strangulat & perdit. Ea mundi

4. Reg. 18.

Exod. 1.

Similitudo.

mũdi bona quę Rapſaces promittebat Hebręis, ſunt hedere, quibus diabolus nos vult in primis cõplecti, & blandè delinire, vt opprimat & aridos reddat, vt ad ignem æternorum cruciatuũ tandem perducat. Et attentè conſidera. Rapſaces obſedit Hieroſolymã, & circundedit eam, ne per aliquam portam in vrbẽ victus intrarent. Portæ huius ciuitatis ſunt ſenſus noſtri, anima eſt ipſa ciuitas, quam ita obſidet & obpugnat diabolus, vt in eam per ſenſus nullus ſpiritualis victus introcat. Hoc moraliter voluit euangelium ſignificare in eis, quos dæmon cæcos, ſurdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neq; per os, neque per aures, aliquid ad obſeſſam animam ſpiritualis alimenti ingrederetur. Luc.11. Matt.12.

Terram panum & vinearum.) In quarto libro Regum præter ea bona quæ hic narrantur, ait ſcriptura dixiſſe Rapſacẽ, & viuetis, & non moriemini. Promittit nobis diabolus vitam ſi Chriſtũ relinquamus, cùm Chriſtus ſit vita, diabolus autẽ mors & homicida. De ſe ipſo ait Chriſtus: Ego ſum vita. de diabolo autẽ: Ille homicida erat ab initio. Et D. Ioannin Apocal. Ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eũ, nomen illi mors, & infernus ſequebatur eũ. Mortem appellat ipſum diabolum. Quî igitur fieri poteſt vt ſeparatus à Chriſto inuenias vitã? Si Chriſtus vita eſt, quomodo reperies vitam ſeparatus à vita? Quomodo viues, ſi vitã relinquas, & mortem ſequaris? Diabolus eſt mors & homicida, & tu fugiens vitam vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus quieſcere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obſeruet diuinam legem, reſpondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem inſipientem. O reſponſionem intolerabilem. Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in Aquilonari parte exiſtentẽ it quæſitum ad meridiem, quãtò velocius currit, vt eam inueniat, tantò longius fugit ab ea, ſic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea ſepararis. Quære quod quæris, ſed non ibi, vbi quæris. Quę re vitam, ſed in eo qui eſt vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam conſequendam, tantò diſtantius te è vita ſeiunges. Quære Chriſtum, & inuenies vitam. Sic dicitur in Pſalmo: Quærite Dominum, & viuet anima veſtra. Si vita eſt eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eumque in æterna gloria ſemper aſpicere & contemplari? Ioan.14. Ioan.8. Apoc.6. Simile. Pſal.66.

Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei.) Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne Iudęi respõderent blasphemãti, vt eũ ad maiores blasphemias non prouocarent. Cõsidera iusti regis pietatẽ & sanctũ propositũ. Nam vt aqua frigida in feruentẽ ollam iecta eã deprimit, feruorẽque refrigerat, sic silentiũ aduersarij irã mitigat & placat. Vnde scriptũ est in Ecclesiastico: Non incẽdas carbones peccatorum. Et in psal. dicitur: Cũ consisteret aduersum me peccator, ob mutui & humiliatus sum, & silui à bonis. Et alio in psal. Pone Domine custodiã ori meo, & ostiũ circunstantiæ labijs meis. Et in Prouer. Ne respondeas stulto, ne efficiaris ei similis. Et Paul. in epist. ad Ro. Non vosmetipsos, inquit, defendentes chariſſimi: sed date locum iræ: scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te malè dicit, ne excuses quę dicantur, sed respõde: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin non sola hæc diceret. Hæc ille. At multi sunt, qui vno verbo læsi sexcẽta conuicia regerunt. Vt enim porticus Olympiæ artificio quodã vocẽ emissam septies reddebat, quam ob causam heptaphorõ appellabatur, quòd non semel vt echo, sed septies acceptã vocem referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aerem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniurijs & blasphemijs Rapsacis lacessitus toleranter eas & patienter tulit, & non solùm non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

Similar. Ecclesiast. 8. Psal. 38. Psal. 140 Prou. 26. Rom. 12. Similar.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVI.

Ioahe filius Asaph à commentarijs.) Pro à commentarijs in Hebræo est ha mazchir in genitiuo, hoc est, commentariensis. Quidam existimant à commentarijs & commentariensem idem esse. Est autem commentariensis præfectus carceris, ideò dictus cõmentariẽsis, quia vinctos in commentariũ refert. Et tit. C. de iis, quos tenet carcer incluſos, vbi hæc verba habentur: Ante trigesimum diem semper commentariensi, ingerat numerum personarum, varietatem delictorũ, clausorum ordinem, ętatemq; vinctorum. Memiuit Vlp. ff. de pœnis. Quidam commentariensem siue à cõmentarijs eũ esse putant, qui delinquentiũ commentarios scribit, vt in iudicio criminũ subseruiat. Ego existimo hoc in loco à commentarijs

mentarijs eũ esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabiliũ rerum scituq; dignissimarũ memoria sensim obscuretur & cõsumatur. Verbũ enim zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriam redigere & recordari, vt Ionæ 2. Domini recordatus sum. Vndè zecharon significat historiam & memoriam. Nam historia, vt ait Cic. est vita memoriæ: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succinctę & breues, vt commentaria Cæsaris. Hinc per addictionẽ ן in principio fit hoc nomẽ mazchir, quod significat eum qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eaq; mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.

Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Potest etiam ita verti ex Hebræo: Quę est fiducia hęc cui fidisti? Dixi, certè in verbo labiorũ: sed cõsilio & fortitudine opus est ad prælium. Vt sit sensus: Tu, inquit Rapsaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellũ gerendũ consilio & fortitudine opus est, non autẽ precibus. Vide quemadmodũ impij irrideãt precationes, quas viri iusti ad Deũ fundunt, quæ multò plus valent quàm omne iniquorũ consiliũ & robur.

Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci.) Pro iudice poteris vertere ex Hebræo ducẽ. Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico est pachah, quod nomen principẽ & ducẽ significat. Aggęi 1. Filium Salatiel ducem Iuda, &c.

Argumentum Capitis XXXVII.

MIttit rex Ezechias nuntios ad Esaiam prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, eumque per Esaiam consolatur. Interficit Dei angelus Assyriorum exercitum, ipse autem Sennacheribus à propriis suis filiis morte mulctatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

ET factum est, cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intrauit in domum Domini. Et misit Eliachim, qui erat super domum, & Sobnam scribam & seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Esaiam filium Amoz prophetã, & dixerunt ad eum. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis 4. Reg. 19

uris & correptionis, & blasphemiæ dies hæc: quia venerunt filij usque ad partum, & virtus non est pariendi. Si quomodo audiat Dominus deus tuus verba Rapsacis, quẽ misit rex Assyriorũ Dominus suus ad blasphemandum Dominũ Deũ viuentẽ, & exprobrandum sermonibus, quos audiuit dominus Deus tuus. Leua ergo orationẽ pro reliquiis, quæ repertæ sunt. Et venerũt serui regis Ezechiæ ad Esaiã, & dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit Dominus: Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego dabo ei spiritum & audiet nuntium, & reuertetur ad terrã suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces & inuenit regem Assyriorum præliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Taracha rege Aethiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicẽs: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes. Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis dicens: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam & Aran, & Reseph & filios Eden, qui erant in Thalassar? Vbi est rex Emath & rex Arphad, & rex vrbis Sepharphaim, Ana, & Aual? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine Exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum, terræ, tu fecisti cælum & terram. Inclina Domine aurem tuã, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum, & dederunt deos earum igni, non enim erant dij, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius, & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.) Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotum vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatem

Mat. 26.

diceret,

diceret, ipse autē Iudæus in blasphemiā prorumperet. Habes historiā hanc, quæ in hoc capite narratur 4. li. Re. ca. 19.

Obuolutus est sacco.) Considera pij regis religionem & humilitatē: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in Deū iecerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat, vt dicitur in Ecclesiastico. Magna est vis orationis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominus Moysi: Quid clamas ad me? cùm ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligēs Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens vt pro afflicto populo oppugnatisque Israelis reliquiis Deū vehementer oraret, quod apud eum magni sint momenti iustorum precationes, non quæsiuit humanum auxiliū neglecto diuino, sed in primis à Deo opem tulit. Intelligebat enim rex sanctus omne mundi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in ærumnis versatus has voces emisit: Cùm ignoremus quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solū Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinæ literæ cōtestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentum suū à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus pretiosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, virisque iustis nosipsos commendantes. Ipse nanque ait in psalmo: Inuoca me in die tribulationis, & eruam te.

Eccl. 35.

Exod. 14.

2. Par. 20.

Ioan. 3.

Psal. 42. 4. Re. 20

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.) Lib. 4. Regum vbi hæc narratur historia, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hic verò quoniam ipse propheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetæ. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorū librorum

brorum: quanquam non desit, qui eos velit Esaiæ tribuere.

Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ.) Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrii vastitatem minãtur, & tempus correptionis, quoniam nos corripiunt & increpant, & tempus blasphemiæ, quoniam in Deum opprobria & conuicia iactant.

Quoniam venerunt filii vsque ad partum.) Sensus est: Quemadmodum mulieres cum fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquẽtur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & letalem calamitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis.) Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excessit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet.

Ego daboei spiritum.) Id est, dabo ei voluntatem relinquendi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Aethiopię contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. Quod ita effectũ est. Posteà tamen rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

Reuersus igitur Rapsaces.) Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitũ contra regem Aethiopiæ, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cum igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiã, vt eum saltem verbis terreret.

Gozam.) Goza est in Medorum regione, vt habes lib. 4. Regum cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filii Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

Libros de manu nuntiorum.) Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum Domini.) Ad assueta arma confugit rex bonus.

Expandit eos coram Domino.) Id est, ante arcam testamẽti. Ideò ait: Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sẽnacheribi blasphemias.

Et

Vt cognoſcant omnia regna terræ.) Conſidera regis religionem. Ideò à Deo victoriam aduerſus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebat. Sic dicitur in Pſalmo: Non nobis Domine non nobis ſed nomini tuo da gloriam. Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iudith capite 9. Pſal.113.

Et miſit Eſaias filius Amos ad Ezechiam dicens. Hæc dicit Dominus Deus Iſrael: Pro quibus rogaſti me de Sennacherib rege Aſſyriorum, hoc eſt verbum, quod locutus eſt Dominus ſuper eum: Deſpexit te & ſubſannauit te virgo filia Sion. Poſt te caput mouet filia Ieruſalem. Cui exprobraſti, & quem blaſphemaſti, & ſuper quem exaltaſti vocem tuam, & leuaſti altitudinem oculorũ tuorũ ad ſanctum Iſrael. In manu ſeruorum tuorum exprobraſti Domino, & dixiſti: In multitudine quadrigarum mearum ego aſcendi altitudinem montium, iuga Libani, & ſuccidam excelſa cedrorũ eius & electas abietes illius, & introibo altitudinem ſummitatis eius, ſaltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & ſiccaui veſtigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audiſti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plaſmaui illud: & tunc adduxi & factum eſt in eradicationem collium compugnantium, ciuitatum munitarũ. Habitatores earũ breuiata manu contremuerunt, & confuſi ſunt facti ſicut fenũ agri, & gramen paſcuæ, & herba tectorũ quæ exaruit antequam matureſceret. Habitationem tuam, & greſſum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & inſaniam tuam contra me. Cùm fureres aduerſum me, ſuperbia tua aſcendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam veniſti. Tibi autem hoc erit ſignum: Comede hoc anno quæ ſponte naſcuntur, & in anno ſecundo pomis veſcere. In anno autem tertio ſeminate & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. Et mittet id, quod ſaluatum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum eſt, radicem deorſum, & faciet fructum ſurſum. quia de Ieruſalem exibunt reliquiæ, & ſaluatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet iſtud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Aſſyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi ſagittam, & non occupabit eam Clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingredietur dicit Dominus. Et protegam ciuitatem iſtam, vt ſaluem eam, propter me & propter Dauid ſeruum meum. Egreſſus eſt autem angelus Domini, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque milia. Et 4.Reg.19 Tob.1. Eccl.14.

ſurre-

surrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Ninive. Et factum est, cùm adoraret in templo Nesroch Deum suum, Adramelech & Sarasar, filij eius percusserunt eum gladio, fugerunt que in terram Ararath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo.

Et misit Esaias.) Consolatur propheta bonum regẽ nuntians ei victoriam.

Despexit te.) Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribũ. Quasi dicat: De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atque Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma, quã de re alio in loco diximus. Appellatur autem virgo, quia cõtẽtibus cæteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatẽ, hoc est, verã religionẽ & cultũ seruauerat. Vel quia à nemine nũc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel.) Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorum aduersus Deum, qui est sanctus Israelis, quem sanctè colit Israel, & cuius nomen in Israele sanctificatur.

Ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani.) Verba sunt superbi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca minus arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro ascendam. Significat se capturum esse totam terram Israelis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

Introiui altitudinẽ summitatis eius.) Hoc est, Hierosolymã in Sione mõte alto & feraci sitã, quã Sẽnacheribus captis aliis Iudææ vrbibus, existimabat esse vltimo loco expugnãdam.

Et bibi aquam, & exiccaui, &c.) Tanta est militum meorũ copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigiũ pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei?) Verba sunt Dei Sẽnacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempè vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertãtur vrbes munitæ, & in aceruos redigantur.

redigantur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores vrbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & eneruato, & languerunt, ac si manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et instar herbæ fragilis facti sunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbæ tectorum, quæ statim aret, priusquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in psalmo: Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam euellatur exaruit. Psalm.

Superbia tua ascēdit in aures meas.) Hoc est, creuit & adaucta est. Simili modo loquēdi vtitur scriptura Ione 1. ca. Surge & vade in Niniuen ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me. Et 4. cap. Geneseos dixit Dominus Caino: Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et cap. 18. dicitur clamor Sodomorum ad Dominum peruenisse. Debemus igitur omnes contremiscere, cùm audiamus hominum scelera ascendere ad Deum, clamare in cœlum, & crescere quotidie.

Ponam ergo circulum in naribus tuis.) Id est, ego te reducam velut hamo, teq; effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo suppliciū & calamitatem, vt se à sceleribus auerteret. Sed hæ minæ nihil eū penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorū mouentur. Vt enim illi qui eū locum accolunt, vbi Nilus ād ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altissimis mōtibus, ob sonitus magnitudinē nihil audiunt, sic homines vitiis imbuti, monitis & minis concionatorū vsque adeò obsurduerunt, vt sensū audiendi omninò carere videantur. Et quemadmodū qui apud fabros ærarios habitant, malleorū sonitum propter eius frequentiam non sentiunt, sic multi crebris cōcionibus presentes nihil penitus mouentur. Sunt similes auibus, quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quę in segetibus & arboribus, poma ad maturitatē producētibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcēdas, sed statim ea corpora contemnūt. Sic multi quāuis in principio metuant, postea tamē timorē amittūt, & euāgelicas prædicationes & salutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem, perditi homines

Similc. Similc. Similc.

homines contemnunt, ac si essent res inanes, cùm sint maxi
Simile. me & grauissimæ, & quibus illæ deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis assueti, flagitijsque contaminati, neque primis minis, neque secũdis, nec vllis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ sensus stupore iam ferrum chirurgi nequaquam sentiunt. Talis fuit Sennacheribus, qui sceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit. Et ita miserè perijt, pœnas suæ superbiæ acerbas illas quidem, sed iustas & debitas persoluens.

Tibi autem hoc erit signum.) Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis sustententur. Tertio autem anno mortuo iã Sennacheribo, seminabitis & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis.

Et mittet id quod saluatum fuerit.) Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantę, quę quanto profundiores radices mittũt tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaserint, tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plantatis, quę altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Esaias de Iudeis illis, qui euaserunt, regemque Ezechiam secuti nõ solùm adepti sunt vitam & victoriam, sed etiam hoc alijs annuntiauerunt. At per eos quos hic reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adhęrentes Iudęorum perfidiam declinarunt, & de Sẽnacheribo, hoc est, de diabolo victoriã reportarunt, quam vniuerso orbi predicauerunt. Hi fuerũt apostoli, & qui crediderunt ex Iudęis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco statim subdit: Quia de Ierusalem exibunt reliquię, & saluatio de mõte Sion. De illa nanque ciuitate exierũt Apostoli prędicatũ euãgeliũ cũctis gentibus. Et de Sione exiuit salus. Ibi enim Deus euangeliũ docuit, quod euangelium salutis à D. Paulo in
Eph. 1. Heb. 2. epistola ad Ephesios appellatur. Et idem Apostolus illud in epist. ad Hebręos salutem vocat. Et de Sione exiuit, & fuit per totum orbem terrarum nuntiatum id fuit ab Esaia nostro

stro capite secundo prædictum, vbi ita inquit: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.

Et propter Dauid seruum meum.) Aspicis hic defunctorum merita viuis prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus Deo in æterna beatitudine fruētes, cū Deus dicat se propter eos esse in vinos bona collaturū? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Gregorio, Chrysostimo, alijsque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab ecclesia confirmata. Hāc sanctam doctrinā & consuetudinē ab ecclesiæ initio vsq; ad nos propagatam irridēt hæretici nostri temporis, quoniam aiunt non esse literis diuinis conscriptam. Gloriantur enim se solos esse veros scripturæ interpretes & sectatores, cū nihil minus quàm ipsam scripturam intelligant & sectentur. Apertè hic ait Deus per Esaiam propter seruum suum Dauidem se ab hostibus Hierosolymam seruaturum. Et per Ieremiam, Si steterint, inquit Moyses & Samuel corā me, non est anima mea ad populū istū. Et secundo Machabæorū Iudas dux populi vidit Ieremiam qui multis retro annis excesserat è vita, pro populo sanctaque ciuitate Hierosolyma orantem. Qui loci adeo sunt aperti, vt nullis possint argumentis labefactari. At hęretici cum nihil ipsis sit magis in optatis quā ecclesiā euertere, & Satanicā synagogā constituere, nō desinūt has aliasq; perspicuas diuinarū literarū authoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem sole clariorem, quàm à sua pertinacia desistere. Ierem.15. 2.Mac.15

Egressus est autem angelus.) Euasit Sennacheribus ex hac Assyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam antea contempserat. Sed quoniam noluit à suis flagitiis desistere, fuit in terra sua in tēplo falsi numinis à suis filiis ignominiosè interfectus. Considera terribile spectaculum. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno sed in suo, non ab extraneis sed à propriis filiis, non ab hostibus sed à suis visceribus, à sanguine suo. Horribile exemplum profectò magnumque Dei in blasphemos iudicium. Eodē modo Pharao Aegypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt posteà in mari Rubro miserè corrueret, vt ex aquis ad ignem descenderet, vbi æternis cruciatibus torqueretur. Exod.14

Et surrexerunt manè.) Nempè Iudæi, vt Assyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel surrexerunt nōnulli ex Assyriis qui euasērūt, seq; cū Sēnacheribo fugæ mādarūt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVII.

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.) In nonnullis codicibus est, ad Esaiã filiũ Amos prophetam. Sed articulus hebraicus ostendit esse in genitiuo. Est enim in hebræo ha naui à verbo niua, quod significat vaticinari. Ioelis 2. Et prophetabũt filij vestri. Correctiores igitur sunt hoc in loco codices, qui habent: filium Amos Prophetæ. Patrem suum vocauit prophetam, se autẽ ipsum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certè hoc nomen assumere & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere. quemadmodum rex Ezechias statim in sequẽti versu non regem, sed Ezechiã solùm nominauit. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias, sed verbum hoc, rex, nõ est in hebraico nec in versione D. Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hæc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim nõ in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honeste acta esse veram mundi gloriam constituendam. Miseram illam nobilitatem quæ se solum titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cùm sit, vt ait Apostolus, splendor glorię & figura substantiæ eius, cùm sit verus Deus mundi conditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius impetio omnia supera media & infera continentur, sæpissimè his titulis suppressis, se filium hominis vocabat, vt euangelia sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectum fame, siti, afflictionibus, aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectum. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Considera quemadmodum falsam gloriam contemserit, quemadmodum in humana forma delitescens non vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucemque protulerit, sed ea ornamenta, è quibus verum decus & immortalis honor efflorescit. Voluit nos cœlestis magister docere cõtemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Heb. 1.

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.) Pro libris est in hebraico hasepharim, à verbo saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id quod narratur & scribitur, dicitur sepher. Ex quo efficitur vt hoc nomen significet librum, vt Ieremiæ, 32. Et scripsi in libro. & paulò pòst: Et dedi librũ possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechas libros. Sed quoniã hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idem nomẽ redditum est Latinè Hester cap. 3. vbi cõmunis editio habet: Et literæ signatę ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus Geneseos. 5. cap. Hic est liber generationis Adã, existimo posse rectissimè verti, Hæc est enumeratio generationis Adam vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim saphar significat enumerare, narrare, & describere.

Omnes riuos aggerum.) Potest transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione sunt. Quæ omnia in idem recidunt. Dictio enim hebraica matsor significat aggerem, & arcem & locum munitum. & refugium & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus, fontibus abundare. In 4. lib. Regum. Vbi scripta est hæc historia, sunt hæc verba: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, vbi litera hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc est, vrbium oppugnatarum & obsessarum. Solẽt enim vrbes obsessę aquas claudere, seruare, ne siti postea laborent. Et idem potest hoc in loco significare riuus aggerum, hoc est, aquas aggeribus clausas, & in locis muro septis reseruatas. 4. Reg. 19.

Argumentum Capitis XXXVIII.

NArrat Diuinus vates, ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœlesti in horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

IN diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu & non viues. Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est, in oculis tuis fecerim. Et fleuit Ezechias fletu magno. Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechiæ. Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis: Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechiæ regis Iudæ cũ ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, quæsiui residuũ annorum meorum. Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aspiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

EXPLANATIO.

In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias.) Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in letalem ægretudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniam vt est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit Dominus corripit. Et Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Aegrotabat Lazarus, & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: Ecce quem amas infirmatur. Ille quẽ salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eosq; varijs, & acerbis casibus sæpenumero exercet, vt cũ doloribus premãtur, summã & immortalẽ beatitudinẽ ardenter desiderent, & ex periculis erepti in

Prou. 3. Heb. 12. Ioan. 12.

gratiarum

gratiarū actiones prorumpāt. Et quibus facile colliges, quā falsa sit eorum opinio, qui corporis ęgritudinem tanquàm summummalum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsque adeò excelsum & excellentem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino visitatur, vt ad Deum pias lachrymas & precationes funderet, & ab ægritudine liberatus Deum laudaret, tantique beneficij authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideò in hāc letalē ægritudinē incidisse.

Quia morieris tu & non viues.) Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim Deus preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cū eis Ionas propheta excidiū & vastitatē prædixisset, ad Dominū cōuersi fuerunt misericordiā consecuti. Neq; ideò dicendū est hos diuinos vates Ionā & Esaiā falsum prędixisse, & ita prophetię subesse falsum. Nam diuina præscietia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, videns ordinē causarū ad effectus. Et quāuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, nō tamē semper est in reuelatione prophetica. Et quādo reuelatio prophetica est quædā impressa similitudo diuinę prędentię prout respicit futura cōtingētia in seipsis, tunc ea quę predicuntur, semper eueniūt. Quādo verò prophetica reuelatio est quedā impressa similitudo diuinę præscientiæ, prout cognoscit ordinē causarū ad effectus, tū aliquādo nō euenit id, quod prædicitur: vt in cōminatoriis vaticinijs. Nec tamē propheta falsū vaticinatus est. Nā sensus prophetiæ est, talē esse dispositionē causarū, vt talis effect⁹ eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechiæ: Dispone domui tuæ, quia morieris tu & nō viues. Ac si diceret: Tua ęgritudo est letalis & incurabilis: dispositio enī corporis tui ordinatur ad mortē. Et re vera morieris, nisi te De⁹ mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominū mētis oculos leuaret, ab eoq; ardētissimè sanitatē peteret. Eodē modo est de

vaticinatione Ionæ dicendũ. Erat enim ciuitas illa digna quę euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur reyera, nisi Niniuitę diuinam opem peterẽt, pœnitentiã agerent, & ad diuinam misericordiã confugerent. Et q̃uis Deus
Iere. 18. videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium. Similis locus est apud Ieremiã, vbi ita dicit Dominus: Repẽtẽ loquar aduersum gentem, & aduersus regnũ, vt eradicem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitẽtiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiã agere translatitiè, quòd ad modũ pœnitentis vult ali quando non euenire ea, quæ fuerat minatus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit 15. annos vitæ, cum ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinã hodie tales monitores & cõsiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent vt se ad mortem præparent, esseque mortales in memoriã redigerẽt. Nos etiam omnes disponamus domui conscitię nostræ, quoniam nescimus quando ex hac vita migrabimus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescentiæ viribus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitũ se ad vesperum esse victurum? Preparemus igitur nosmetipsos,
Mat. 25. & audiamus vocẽ Christi dicentis: Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.) Hoc ideo fecit vt seipsum colligeret ad obsecrandum Deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expeditius, ne si hoc faceret corã hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideo se ad parietẽ conuertit, quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis con
Infrà. 59. fugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccatorum. Hic est paries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum. Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendũ est ne cadens nos oppri
Iob. 1. mat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfeciisse. Hunc parietem apud Ezechielẽ perfodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnamque irã Dei pro
Ezec. 8. uocantia. Est igitur sensus: Conuertit Ezechias intellectũ ad peccata,

peccata, quę admiserat, fixit in illis oculos mētis, & ideò prę dolore lachrymas cōtinere nō potuit. Nos ergo hunc parietē intueamur, & cor nostrū dolorē flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas cōuertat. Exeat ex oculis nostris mare rubrū lachrymarum, in quo Pharao ceteriq; Aegyptij, hoc est, omnia nostra crimina obruantur. Verū illud non est silentio prætereundū, ideò Ezechiam tā vehementer ad Deū confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se præpararet, quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quā vtile sit suadere ægrotis vt mortem impendentē considerent, & ad eā se prepararent, vt mortē ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitę, cuius ne beneualentes quidē certitudinē habent. Moriēdū enim sine dubio est, & id incertū, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento quęso quomodo ambulauerim coram te in veritate.) Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hic veritas pro bonis operibus, quemadmodū Exodi 28. Pones in rationali iudicij doctrinā & veritatē. Non enim satis est vt sacerdos sit sciētia exultus, nisi secundū scientiā operetur. Ambulare igitur corā Deo in veritate est, Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur id, quod promisit Deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint corā me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, nō auferetur tibi vir de solio Israel. Quę verba literę diuinę in 3. lib. Re. memorię prodiderūt. Hoc quod hic dicit Eze. nō ideò dicit vt se arrogan- 3.Re.2. 4.Re.16. 4.Re.18.
ter laudet, sed vt spē suā cōfirmet. Pater eius Azhas Dei cultū abstulerat, & idola adorauerat, ipse aūt Eze. idola cōtriuit tēplū Baal euertit, et diuinū cultū in statum pristinū reuocauit

Et fleuit Ezechias fletu magno.) Ceredibile est cogitasse Ezechiā fore, vt morte sua hostes sui lętarentur & dicerēt ob tā causā illū è vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorū aras, & eius mortē pœnā sacrilegij falso interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offēderētur multi ex fidelib⁹, & omnes infideles superbia elati in pestilētiores errores inciderēt. Videbat præterea se migrare è vita sine filijs, & tenebat memoria Psal.131.
promissionē Dei factā Dauidi, quā, si tunc moreretur, existimabat nō esse fortasse implēdā. Expectauerat hactenus rex Ezechias ex posteritate sua Christū Dominū carnē sumpturū, quoniā esset rex semine Dauidis, cui dixerat Deꝰ: De fructu vētris tui ponā super sedē tuā. Et tāto mœrore ob hæc omnia

premebatur, vt vim lachrymarū profunderet. Eo nāq; tēpore filium nō habebat. Nam Manasses eius filius erat 12. annorū cum regnare cœpisset. Ex quo cōstat posteā esse natū eundem Manassem anno 3 ab hac ægritudine Ezechiæ.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade.) In 4. lib. Re. ita scriptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrii, factus est sermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ ducipopuli mei: Hæc dicit dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanaui te. Hic vides quantum valeat apud Deum oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille nō postulauerat, & promisit liberaturū cū de manu Assyriorū, quod ille nō petierat. Vbi aspicis plus Deū nobis tribuere quàm petamus. Narrat D. Matthæus oblatū fuisse Christo paralyticū iacentē in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et paulò post: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Paralyticus solùm corporis sanitatē petebat. At Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mundus promittit multum, & dat parum: contrà verò Deus plura donat, quàm promittat. Promisit Deus se daturum flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & nō quoscunq; fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summā bonitatē tuam, immensamque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tribuit etiam vberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores, instar genistæ, quæ aureos flores & amœnos ostendit, nullum autē vtilē fructū producit.

4. Re. 20

Mat. 9.

Num. 17.

Simile.

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.) Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodam cum lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nō nulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldæus: Et aiunt vno temporis puncto solē conuersum esse retrorsum decem horas. In hortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tunc à decima reuersus est vsq; ad primam. Nonnulli existimant hunc diem creuisse decē horas, quoniā exist-

existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora incœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse viginti horas, & ita duraſſe ſolem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse prolixiorem aliis, nec solem mutasse cursum suũ, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Nõ enim credũt fuisse hoc miraculũ publicum, sed priuatũ, ideò dixisse scripturã fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factũ non fuisse. Quę sentẽtia est satis probabilis. Sed quoniã in 2. lib. Paralipom. scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod acciderat super terrã, & hoc portentum fuit hoc miraculum de quo agimus, existimo solem non solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldæa, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam ægrotum intellegitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuersus est. Cùm enim filius Dei esset, verus Deus, æqualis patri, factus est homo, & vt Diui Pauli vtar verbis, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominũ factus, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuerti retrorsum, nempè filium Dei humanam naturam sumpsisse, quoniam quatenus homo minor est patre, quemadmodum ipse ait: Pater maior me est. Venit igitur filius Dei, vt Ezechias, hoc est, hominum genus, à morte liberaretur. Ipse enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideò Christus dicitur salutare, iuxta illud: Et videbit omnis caro salutare Dei. Et id quod dicebat iustus Simeon. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, hoc est, eũ qui salutem & vitam hominibus ægritudine laborantibus attulit. Ideò seipsum abiecit hominis naturam assumens. Quod volens idem Apostolus amplificare ait: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Et secundum hoc minuit eum pater æternus paulò minus ab angelis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Minuisti eũ paulò minus ab angelis. Quẽ locũ Apostol. in epistola ad Hebręos de Christo apertissimè interpretatur. Itaque per nouẽ lineas, per quas Sol reuersus est retrorsũ, nouẽ choros angelorum intellige, à quibus Deus Pater filium suum paulò

2. Par. 32.

Figura.

Philip. 2.

Ioan. 14.

Ioan. 10.

Luc. 3.

Luc. 2.

Philip. 2.

Psal. 8.

Heb. 2.

minus

minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se posuit, intellige gloriosam illā virginē Mariam, in cuius vtero sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nusquā enim angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, sed semē Abrahæ, hoc est, nō naturā angelicam sumpsit, sed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hic dicitur: Reuerti faciam vmbram linearum. Quoniam hanc lineam excellentissimā obumbrauit spiritus sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel angelus apud Lucam: Virtus altissimi obumbrabit tibi.

Heb. 2.

Luc. 1.

Scriptura Ezechiæ.) Pro tam admirabili sanitate à Deo accepta, & pro tā insigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo cōmemorat afflictiones, quibus premebatur audiens esse se à vita discessurū, cùm esset in ætate florenti, & veluti in dimidio dierum suorū, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticū in mystico sensu accōmodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud in sensu, quem literalem appellant, interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi. Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminentis nuntium audirē, tunc dixi ea quæ sequūtur. In ætate mea florēti, in meridie video occidisse solē ætatis meæ, in medio vitę morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorū: secundùm corpus ad sepulchrū, secūdùm verò animā ad limbū, locum sanctorum patrū. Potest hoc ita coniungi. Ego dixi in dimidio dierū meorum: & tunc fiat colō, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidā pro dimidio vertunt præcisionē. Et tunc est sensus: Ego audiēs precisos esse dies meos dixi: Vadā ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quòd adhuc iuuenis à vita migraret. Nā vt poma cruda & acerba vi ex arboribus auellūtur, matura verò & veluti ad senectutē prouecta, suapte sponte cadūt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadā separantur à vita, senes autem leniùs & placidiùs. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectātur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant, vnde nunquam se redituros esse arbitrētur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur, sic qui morti appropin-

Simile.

Simile.

propinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terrã optatam & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat, quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite suprà reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad locum aliorum patrum. At Christi martyres finita vita, statim ad cœlũ ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut ilico ad cœlum aduolant, aut ad purgatorium, vnde purgatione cõfecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Quæsiui residuum annorum meorum.) Hoc est, petii à Deo vt adiiceret mihi residuum ætatis meæ. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo dominum Deum in terra viuentium.) Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solùm erat verus Dei cultus. Hi solũ viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et statim subdit: Nõ aspiciã hominẽ vltrà, & habitatorẽ quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullũ hominem vltrà in hoc mũdo videbo, nec aspiciam populum meũ habitatorẽ quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace & securitate quiescit. Vel per terram viuentiũ intelligit patriam cœlestẽ, de qua dicitur in Psalmo: Credo videre bona Domini in terra viuentiũ. Et in alio: Placebo Domino in regione viuorũ. De qua ait Christus apud Matthæũ: Beati mites, quoniã ipsi possidebunt terram. Ideò dicebat, non statim se visurum Deum in gloria, quia descensurus erat ad inferos, & nõ intraturus cœlũ, donec illud Christus suo sanguine aperiret. Psal. 26. Psal. 114. Matt. 5.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum.) Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum & tentorium pastorum conuoluitur & complicatur, cùm pastores migrant è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordiror succidit me, de manè vsq; ad vesperã finies me. Sperabã vsq; ad manè quasi

quasi leo sic contriuit ossa mea. De manè vsque ad vesperam finies me: sicut turtur sic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum: Domine vim patior, responde pro me: Quid dicam aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meam, vt non pereret: proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, nec mors laudabit te: non exp ctabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & psalmos nostros cantabimus: cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

Præcisa est velut à texente vita mea.) Elegans & apta similitudo: Comparat vitam humanam cum tela, quæ etiam in exordio facilè scinditur.

De manè vsque ad vesperam finies me.) Sensus est: Tam intolerabilis erat dolor, tam graui ægritudine cruciabar, vt manè existimarem non esse me victurum vsque ad noctem, Et iterum vespere putabam non posse me ad diem sequentem vitam traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum ossibus mihi consumeret, instar leonis pecus aliquod discerpentis.

Domine vim patior.) Hoc est, acerbissimè crucior: respõde pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & sanitatem.

Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit?) Sensus est: Non possum consequi verbis tã admirabile Dei beneficiũ: Si Deum interrogauero quis fuerit meæ sanitatis restaurator, quid respõdebit mihi, nisi eũ hoc fecisse? verũ potest. Quid loquar? vt promisit mihi, sic ipse fecit. Quasi dicat: Quid faciã? quibus verbis agã gratias Deo pro tam insigni beneficio? Nõ aliud agere possum, quàm recogitare tibi ô Domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. hoc est, Perpetuò ero memor afflictionũ à quibus me mirabiliter eripuisti. Nũquã mihi excidet ex animo memoria tuorũ erga me beneficiorũ. Et vt cognoscam magnitudinẽ beneficii, cogitabo magnitudinẽ calamitatis. Nonnulli codices habẽt: Cùm ipse fecerim. Et tũc potest esse sensus. Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre?

rofere? Nam ipse mihi respondebit, me hoc feciſſe, meipsũ fuiſſe cauſam meæ ægritudinis, quod illi debitas gratias nõ egerĩ pro victoria de hoſtib⁹ meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Domine miſeriaris mei, ponã ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meæ in afflictionibus & doloribus tranſactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate verſatus ſum. Pauci reperietur, qui hoc ipſum dicere nõ poſſint. Quis eſt qui nõ naſcatur plorãs, qui à pueritia nõ ſtatim mœroribus & angoribus premitur. Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montẽ deſcendẽs ſemper ſonitum efficit, & ſtatim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, donec ad pedem mõtis ingreditur mare, ſic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & ſic ploratus & gemitus fundens, vitã ſine quiete & ſecuritate traducit, donec decurſo ſpatio mare mortis ingreditur, quo tandem omnes fluuij tã magni quã parui ingrediuntur. Quod ſentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tẽpore repletur multis miſeriis. Simile. Iob.14.

Domine ſi ſic viuitur.) Sẽſus huius verſus eſt: Hęc ego in ægritudine dicebam: Hæccine Domine eſt vita hominis? Sicne viuitur tã breuiter? In talibus eſt vita, qua ſpiro? Sicne in tã parua duratione conſiſtit? Dilata mihi dies, ſiquidem illud poteris facilè efficere. Nã tu qui corripis & occidis, potens vitam dare, & ſalutem reſtituere. Adeptus ſum victoriã, triũphani de Sẽnacheribo, incipiebam requieſcere & gaudere adepta pace, & quãdo venit tẽpus illud, in quo exiſtimãt quietem & tranquillitatem inueniſſe, ecce nunc incidi in grauiſſimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amariſſima. Vel ſic: Cũ amaritudine ſumma cruciarer, ecce amaritudo hæc verſa eſt in pacem. Nam ſequitur ſtatim: Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret, proieciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Id eſt, non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Quia non infernus confitebitur tibi.) Id eſt, illi qui in inferno cruciantur. Ita dicitur in Pſalmo: Quoniam non eſt in morte qui memor ſit tui. In inferno autem quis cõfitebitur tibi? Et in alio Pſalmo. Non mortui laudabũt te Domine, nec omnis qui deſcendunt in infernum, per mortem & infernum idem intelligit. Eſt enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis verſantur, mortui dicuntur. Appellatur etiã infernus lacus quo Pſal.6. Pſal.113.

eas quo scelerati descendunt, vbi nullam à Deo expectabant beatitudinem, quoniam in inferno nulla est redemptio.

Viuens viuens ipse confitebitur tibi.) Mortuus te Domine in hac vita non laudat, sed ille qui viuit, te laudibus effert, & si illi filios dederis, ipse eos instruet, docens eos legem tuam, vt eam obseruent, & te singulari amore prosequantur.

Et iussit Esaias, vt tollerent massam de ficis, & cataplasmarent super vulnus, & sanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.

Et iussit Esaias.) Hoc prius fuit quàm canticum, quod modò explanauimus. Nonnulli existimant morbum regis fuisse apostema quoddam, quod ficis siccis, quos caricas appellamus, curatum est. Nam iuxta artem medicorum huiusmodi morbis sunt caricæ salutares. Ex quo colliges non esse medicinam contemnendā. Alii arbitrantur hos ficus non fuisse siccos, neq; naturaliter prodesse vulneribus, imò nocere, sed voluisse Deū rebus noxiis & aduersis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam suam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere, vt
4. Reg. 2 eius potentia emineat, & clarius illucescat. Sic per Elisæum aquas amaras Iericho, sale dulces reddidit, & quæ noxię erāt salubres factæ sunt: cùm contra misso sale amariores fieri deberent. Aquę Marah in deserto cùm essent amaræ, ligno in
Exod. 15 eas coniecto dulces redditę fuerunt, cùm lignum illud esset
Num. 21 amarum, vt nonnulli referunt. Eodem modo læsi Hebræi à serpentibus viso serpente æneo, quem Deus erectum esse iussit, sanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium esse
Ioan. 9. videre æs iis quos serpentes momorderint. Sic Christus cæcum curauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Christus suum numen ostenderet.

Quod erit signum.) Hoc interrogauit Ezechias, priusquā Domino pro reddita sanitate gratias ageret. Quod autē signū datū sit iā explicuimꝰ. Vel est quædā admiratio visi miraculi. Quasi dicat: Quā admirabile est Domine hoc signū tuū
4. Re. 20 Vt intelligas hāc historiā plenissimè, lege 4. lib. Re. & 2. Pa.
2. Par. 32

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVIII.

Et introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta.) Potest verti ex Hebraico: Filius Amos propheta. Et ita transtulit Pagninus. Est enim in Hebraico hannaui. Qua de re disserui

mus

mus in annotatationibus ex Hebræo ad caput præcedens.

Quæsiui residuum annorum meorum.) In Hebraico est: puccadhti iæthær xenothai. Verbum est phakad, & est hìc pual passiuum in præterito. Significat hoc verbum præter alia visitare, vt Genesis vigesimo primo. Visitanit autem Dominus Sarā. Ideò potest verti. Visitatus sum in residuo annorũ meotũ. Quasi dicat: Puniuit me Deus auferēs residuũ annorum meorũ. Significat etiam deesse, vt primo Regum vigesimoquinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde potest verti. Defuit residuum annorum meorũ. Et quoniam verbum hoc requiro significat non inuenire, & deesse, vt cùm dicimus requiro hominum nostrorum prudentiã, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo significans antiquos in illa re esse prudentia destitutos, ideò fortasse posuit noster interpres. Quæsiui residuũ annorum meorum, pro priuatus sum residuo annorũ meorum. Poteris reddere Latinè: Destituturus sum residuo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo residuo annorum meorum. Septuaginta: Relinquam annos residuos. Quæ omnia in idem ferè coincidunt.

Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.) Septuaginta habēt: dixi, nequaquã vltrà videbo salutare Dei in terra viuentiũ. Satis est perspectum & exploratum dantibus operam literis diuinis Christum seruatorē nostrũ esse salutare Dei, de quo vaticinatus est Esaias dicens: Et videbit omnis caro salutare Dei. De hoc prædixerat Iacob: Salutare tuum expectabo Domine. Et illud Dauid ardenter desiderabat dicens: Ostende nobis Domine misericordiam tuã, & salutare tuũ da nobis. Hoc diuinũ salutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præstante, voce cignea & charitate ardente cecinit: Nunc dimittis seruũ tuũ Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuũ. Cùm igitur rex Ezechias intelligeret filiũ Dei ex semine suo esse carnem sumpturũ, & videret se absq; filijs è vita migrare, ait si filiũ non relinqueret non visurum Christũ in æterna beatitudine, quoniã illuc ascendere nõ poterat, nisi Christus eius ianuã sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis D. Hieronymi vtar clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiũxit: Non aspiciam hominẽ vltrà & habitatorẽ quietis. Acsi diceret, Si ita decessero è vita, non videbo

Inf. 52. Gen. 49. Psal. 39. Luc. 2.

Deum

Deum factum hominem, qui est habitator quietis, & æternę beatitudinis. Eum quem Deum vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare Dei, nunc hominē appellat: quoniā Christ⁹ est verus Deus, & verus homo, & ipse est glorię, & quietis verę habitator. Nam in hoc mundo nulla est vera gloria, nulla vera quies.

Generatio mea ablata est.) Pro hoc in Hebraico est in hunc modum: Dori nissach. Verbum Dur significat habitare peregrinari, durare. vnde nomen Dur significat ętatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ætas & duratio & vita est quę
Gen.47. dam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum
Psal.38. iunt. Vnde dicebat regius vates: & aduena sum ego apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Ex quo efficitur, vt viri iusti ex hac vita discedant tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuersorium nobis Deum dedisse, non habitandi, esse autem veram patriam & habitationem nostram in cœlo: Non enim prestantes viri tot labores suscepissent, nisi certissimè crederent, non iisdem finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est. pro quo Pagninus transtulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias quia eius incolatus non amplius prolongabatur. Contrà verò Dauid gemuit ob incolatus sui dila-
Psal.119. tationem, dicens: Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idē diuerso medio desiderabant. Desiderabat Ezechias Christum videre, ideò morte angebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnē sumeret. Contrà verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo
Simile. veloces accipitres auem altius volantem, seque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisq; diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Tu autem eruisti animam meam, vt non periret.) Pro eruere in Hebraico est verbum Chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerunt: Liberasti animā

meam,

meam. Vel: Coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi? Et alibi: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Et alibi se vinctum vocat, quia Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest præterea verti: Tu autem cinxisti, aut operuisti animã meam. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus apostolorum princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cœlestium nuptiarũ. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum: Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?

Rom. 8. 2. Cor. 6. Eph. 3. & 4.

1. Pet. 4

Matt. 22

Argumentum Capitis XXXIX.

Mittit rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam, quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset, prædicens, esse illos thesauros à Babylonijs rapiendos, & in Chaldæam asportandos.

CAPVT XXXIX.

IN tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiã. Audierat enim quòd ægrotasset & cõualuisset. Lætatus est autẽ super eis Ezechias, & ostẽdit eis cellã aromatum, & argenti, & auri, & oderamẽtorũ, & vnguẽti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias, Omnia quæ in domo mea sunt viderunt. Non fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam. Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniẽt, & auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui vsque ad diem hanc in Babylonẽ. Non derelinquetur quicquã dicit Dominus. Et de filijs tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylo-

4. Reg. 20

uit. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tantùm pax & veritas in diebus meis.

EXPLANATIO.

In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.) Mortuo Sennacheribo obtinuit regnũ Asarhadon filius eius, & eo tẽpore incidit Ezechias in morbum, de quo capite superiore disseruimus. Et quoniã Ezechias mirabiliter conualuit, & in eius sanitatis signum Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse eũ huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illũ cum literis & muneribus, qui interrogarent de portẽto, quod acciderat, vt verba Paraly.
2. Par. 32. testãtur. Et quoniã hic rex Babyl. non erat filius Sennacheribi, sed Baladani, perspicuũ est, aliud fuisse tunc regnũ Babyloniorũ, aliud Assyriorũ. Assyrij ceperunt Samariã, Babylonij verò Iudã & Hierosolymã. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiã imperij tenebat, fuisse dominum Babylonis. Habebat Babylon regẽ, sed subitum atque Sennacheribo tributarium. Et ob eam causam reges Assyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporũ ait: Phul Beloochũ & Sennacheribũ fuisse Babylonis reges, cũ eos sacra scriptura Assyriorum reges appellet. Erat enim Babylõ subiecta tũc Assyrijs, donec Nabuchodonosor Babylonis principatũ obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem amplis victoriarũ ornamentis decorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorũ nomẽ assumpserint, vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonios septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarunt, & vrbem funditus euerterunt.

Lætatus est autem super eis Ezechias.) In libro secundo Paralypomenon ita scriptũ est: In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortẽ, & orauit Dominũ, & exaudiuit eũ, & dedit ei signum. Sed nõ iuxta beneficia, quæ acceperat retribuit, quia eleuatũ est cor eius. Et facta est contra eum ira, & contra Iudam & Ierusalem. Humiliatusque est postea, eò quòd exaltatum fuisset cor eius, tam ipse quàm habitatores Ierusalem, & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ. Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis sit afflictio, & quàm periculosa prosperitas. In afflictione cõfugiebat ad Deum, totumq; seipsum illi lachrymis & precibus
2. Par. 32.

cibus tribuebat, in prosperitate verò elatus est, Deoque pro acceptis beneficiis debitas gratias nõ egit. Immò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostentare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ.

Non fuit verbum quod nõ ostẽderet eis Ezechias.) Paulò pòst ait Ezechias: Non fuit res, quam non ostenderẽ eis in thesauris meis. Quòd antea appellatum fuerat verbum, appellauit tũc rẽ. Ex quo cõstat, verbũ hoc in loco pro re accipi.

De terra longinqua venerunt ad me.) Videtur esse iactantia. Quanto longius Babylõ distabat à Iudæa, tantò maiorẽ honorem sibi delatum esse existimabat Ezechias, ob legatos Babyloniorum. Præterea non deberet dicere venerunt ad me, sed venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad se, sed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.) Ideo Babylonij rapuerũt diuitias Ezechiæ, quia ipse eas illis ostẽdit. In aperto orationis argumento hæc omnia sunt facilia, ideò ad eũ sensum, quẽ moralẽ appellãt, interpretationẽ cõuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animũ ditant, & præcellentibus ac splendidissimis ornamẽtis decorãt, & admirãda quadã insigniq; gloria cumulãt? Cùm autẽ hæ sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligitur, eas esse illas excellentes diuitias, cũ quibus nulli huius mũdi thesauri cõparantur. Vnde constat verã esse illã Socratis sententiã à Cicerone multis verbis amplificatã, eos solos diuites esse, qui sint virtute præditi & ornati. Has diuitias amittes, si eas Babyloniis ostẽderis, hoc est, si eas in lucẽ protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentaueris. Ait enim sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matth. Attendite ne iustitiam vestrã faciatis corã hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedẽ non habebitis apud patrem vestrum, qui in cœlis est. Et paulò pòst: Cùm ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes. Vult Deus vt opera bona nostra signemus sigillo intentionis in ipsum, nec ea amittamus. Vult nobis merces nostras securas reddere, ne post longam nauigationẽ in ipsa mercatura spoliemur: spoliabimur autẽ si bona opera nõ propter Deũ, sed ad humanã & inanẽ gloriã captandã faciamus. In moralibus finis, vt aiũt philosophi, habet eandẽ vim mouendi, quã habet principiũ Matt. 6.

in naturalibus. Cùm autem charitas sit finis, vt ait Paulus ad Timotheum, ea nos debet mouere: cùm autem charitas nos mouerit, dirigentur opera nostra in Deum, & tunc poterunt perfectè appellari. Perfectio bonorum operũ in duabus rebus præcipuè consistit, in directione ad vnum finem, qui realiter sit bonus, & in electione mediorũ illi accõmodatorum & conueniẽtiũ. Et tunc ille finis est realiter bonus, quando est etiã principium. Vis cognoscere sitne bonũ opus perfectum, considera eius finẽ ad quẽ dirigitur: si ille fuerit etiam talis operis principiũ, & prima causa, poteris quiescere, & tale opus bonum existimare. Ob eam causam asserunt mathematici circulum esse perfectã figuram, quia principium & finis idem est in illo. Cùm autem Deus sit principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera nostra esse perfecta, si eorũ finis sit Deus, & ad illũ fuerint directa, illique dedicata, si Deum quæsierimus medijs opportunis & conuenientibus, si denique sit finis ille, qui est etiã principium. Esse autẽ Deum principium & rerũ omniũ primã causam asserit ipse, qui apud Ioannem de seipso loquens, Ego inquit, principium qui loquor vobis. Et idem Ioãnes de Deo loquens ita ait: Omnia per ipsum facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos. Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nec solũ Theologi, sed etiã Philosophi gentium radio naturali illuminati, Deũ esse principiũ primãq; causam apertissimè testantur. Ideò viri iusti opera sua in Deum dirigunt, eaque propter illum efficiunt. Pugnantes Hebræi cum Amalech, quandiu Moyses manus leuabat, victoriam cõsequebantur: cùm autẽ eas remisisset, victoriã amittebant, Ita literæ diuinæ in Exodo asseuerãter affirmant. Quid per manus nisi opera intelligimus? quæ cũ leuamus & ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus nostris, diabolo, mundo, & carne victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ desiderio flagrantes, ipsam laudem & gloriã amittimus, & ab inimicis superamur. Nulla re clarius gloriã cõsequimur, quàm gloriæ cõtẽptu. Nã qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominũ rumusculos intuentur, clarissimis signis ostendũt, ad Deũ opera sua non dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinẽ contemplari. Quando Christus suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionẽ leuaremus in

Ioan. 8. Ioan. 1. Rom. 11.

Exod. 17 Figura.

mus in Deũ, ad illumq; mentis aciẽ intenderemus. Quid enim per oculũ niſi intentio ſignificatur? Ita intelligitur id, quod Chriſtus dicebat apud Matthæũ: Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidũ erit. Hinc effectum eſt, vt quando dicimus oculũ dextrum, bonam intentionem ſignificemus: quando verò ſiniſtrum, malam. Et vt qui ſagittam emittit, vt ſcopum attingat, claudit oculum ſiniſtrum, aperit dextrũ, ſic nos in actionibus noſtris, ſi volumus verum ſcopũ attingere, debemus intentionem ſiniſtrã claudere, dextrã verò aperire, debemus inanem gloriam & falſam nominis claritatem paruipendere, Dei autem gloriam noſtris actionibus quærere, easque ipſi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quantum nobis proſit bona intentio, ſumma diligentia conatur eam à nobis auferre. Id ſignificat ſcriptura in libro primo Regum, dicens conatum fuiſſe Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas ſerpentem ſignificat. Quid per Naam niſi diabolum ſerpentem antiquum, & quid per oculos dextros niſi intentionem ad Chriſtum directam intelligimus? Eſtigitur ſumma ope nitendum, vt in noſtris actionibus inanem gloriam euitemus inſtar illius de quo dicitur Nehemiæ quarto: Vna manu ſua faciebat opus, & altera tenébat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiumque ad populi rumuſculos reſecandos manu teneamus. Magnus Baſilius ad hoc propoſitũ hac eleganti ſimilitudine vtebatur. Faber ferrari' quando opus aliquod cõflat & cudit, debet memoria tenere eũ, à quo inſtrumẽtum illud ex pacto accepit, preſcriptãq; ſibi ab illo formã & magnitudinẽ in animo verſare, vt rectè opus efficiat, & iuxta eius voluntatẽ, qui illud effici iuſſit manũ dirigere, alioqui ſi eius memoriã ex animo patiatur excidere, aut aliud quippiã omnino, aut lõgè diſſimile efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodẽ modo Chriſtianus dum virtutẽ exercet, debet ita Deũ ante oculos mentis habere, vt nulla eius memoriã deleat obliuio: debet omnes ſuas actiones ad Deũ dirigere, & iuxta eius volũtatẽ, qui cũ rectè operari iubet, manum mouere: debet ipſius in mente inſidere Dei voluntas, vt illam intuens, in eaque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, ſit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, aſſiduamque

Matt. 6.

Simile.

1. Reg. 11

Figura.

Apta ſimilitudo.

que illius memoriã cõseruat, à quo id iussus est facere, vere-
Psal.13. que illud Dauidicũ dicere poterit: Prouidebã Dominũ in cõ-
spectu meo semper, quoniã à dextris est mihi, ne cõmouear.
Hęc D. ille Basilius, qui ab antiquis ob insignẽ sanctitatẽ, sin-
gularẽ eloquentiã, & admirabilẽ doctrinã, fuit meritò Ma-
Exo.25. gnus appellatus. Hãc doctrinã voluit nobis Deus in Exodo
significare, quãdo Moysi precepit vt duo cherubim essent in
propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrumque latus
propiciatorij, alis expãsis tegentes. Deus summè benefactor
est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nol-
le ab hominibus videri & gloriã aucupari. Ita locũ illum ex
planat Hieronymus ab Oleastro, vir hac nostra tempestate
doctissimus & optimus in eruditissimis suis commentariis in
Exodum. Oportet igitur nos solã Dei gloriã in nostris acti-
Gen.15. onibus quærere, & quemadmodum Abram volucres super
carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanẽ laudẽ
fugere, eamq; à nostris operibus abigẽtes penitus aspernari.
Sectemur doctrinam D. Pauli dicentis in epist. 1. ad Corint.
1.Cor.10 Siue manducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in
gloriã Dei facite. Nã si opes & thesauros actionum nostra-
rum ostentauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babylo-
niis, & direptioni, animique calamitati committemur. Ex
quo efficitur, vt gloriã quærentes simus omni gloria nudati
& destituti, cum ob culpam nostram opes Hierosolymæ sint
Exod.11. Babylonem translatæ. Opes Aegyptias ad terram promis-
sionis asportari permissum erat, Hebræorumque gloriæ
Esdr.1. tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ testantur, & similiter
Babylonias, vt ex 1. capite Esdræ perspicuum apparet. At nõ
poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymę Baby
lonem transferri. Oratorum gentilium eloquentiam, & salu
taria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitiæ &
thesauri, possumus ad religionem pietatis plenissimam addu
cere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, easq;
in cõfusionem conuertere, nũ poterimus, quin simus magno
dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis.) Hoc est, de posteris tuis. Non enim propri-
os filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiã,
Misaelem, & Azariam.

Bonum verbum Domini.) Sẽsus est: Deus est æquus & sermo
eius bonus & rectus. Ego peccaui & pæna hac dignus sum.
At Deum pium patrem precor, vt in diebus meis in Iudea sit
tranquil-

tranquillitas pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi in Babylonem adducerentur, nullam fore pacem nec veritatẽ, nullam quietem nec in promissis constantiam, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hanc transmigrationem in Chaldæam non futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, acsi diceret: Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.) Pro libris in hebraico est sepharim, pro quo possis vertere literas, & rectè quidẽ. Significat enim hoc nomen præter alia epistolam siue literas. Qua de re poteris ea videre quæ suprà annotauimus capite 37.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.) Pro verbo in Hebraico est dauar, quod nomen significat verbũ, vt Hester 7. Necdum verbum de ore regis exierat, & multis alibis in locis. Significat etiam rem, vt 4. Regum capite 5. Et si rem grandem dixisset tibi propheta. Et quamuis noster interpres vertat, verbũ, tamen sæpè capitur pro re, vt hoc in loco, & Deuteronomij 8. capite: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Quem locum citat Christus apud Matthæum: Quasi dicat: Non solùm homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacumque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quæ brevitatis gratia omitto. Mat. 4.

Argumentum Capitis XL.

COnsolatur Deus Iudæorũ populum promittens illis gaudium & peccatorum remissionem. Facit propheta loquentem diuinũ illuũ Ioannem Baptistam Christi Dei nostri præcursorem & annuntiatorẽ, quo nemo inter natos mulierum surrexit vnquã sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostẽdit propheta hominũ, eorumque gloriæ miseriã, fragilitatem & inconstantiam, Deique nostri summam fortitudinem, infinitam potentiã, & immensam sapientiam, & bonitatẽ, vt nobis ipsis diffidentes, & opes magistratus, inanem gloriã, cæteraque mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamẽta quęramus, ex quibus vera

gloria redundat, & ad ipsum Deum ardenter aspiremus à quo est verum decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

Consolamini consolamini popule meus, dicit Deus vester. Loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eã, quoniã cõpleta est malitia eius, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Mat.3. Mar.1. Luc.3. Ioan.1. *Vox clamantis in deserto. Parate viam domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt prauа in directa, & aspera in vias planas, & reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est. Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid clamabo?* Eccl.14. *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum* Iacob.1. *est fœnum, & decidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Verè* 1.Pet.1. *fœnum est populus. Exiccatum est fœnum, & decidit flos, verbum autem Domini manet in æternum. Super montem excelsum ascẽde tu qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam qui euangelizas Ierusalem. Exalta, noli timere. Dic ciuitatibus Iudæ: Ecce deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congre-* Ioan.10. *gabit agnos, & in sinu suo leuabit fœtas ipse portabit. Quis men-* Ezec.34. & 37. *sus est pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in pondere montes, & colles in statera? Quis adiuuit Spiritum Domini, aut quis cõsiliarius eius* Rom.11. *fuit, & ostendit illi. Cum quo iniit consilium, & instruxit eum, &* 1.Cor.2. *docuit eum semitam iustitiæ, & eruditiuit eum scientia, & viam* Sap.9. *prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ & quasi momentum stateræ reputatæ sunt.*

EXPLANATIO.

Consolamini consolamini popule meus.) Prædixerat Esaias capite superiore omnes diuitias regis Iudæ auferẽdas esse, & à Babylonijs in Chaldæam asportãdas, & Iudæos capiendos, & nihil deniq; Hierosolymę relinquendum. Sed ne Hebræi videntes se inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & misera captiuitate oppressos, peccatis suis desperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, consolatur eos Deus, præcipitq; diuinis vatibus, vt eorum mœrorẽ verbis cõsolatoriis deliniant, promittentes illis vẽturũ esse

esse Messiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remissionem peccatorum recepturi.

Loquimini ad cor Ierusalem.) Vos diuini vates consolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraismus est. Qui mœstũ consolatur, eiq; blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus significare per Oseam dicens: Ducã eã in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc est, alloquar eam verbis blandis illiq; iucundis. Trigesimoquarto cap. Genesis vbi nostra versio habet. Tristẽq; deliniuit blanditijs, ait litera hebraica: Locutus est ad cor puellæ. Vbi Chaldæus paraphrastes ait: Locutus est cõsolationes ad cor eius. Acsi diceret: Sichẽ Dinã verbis demulcebat, vt eã ad se alliceret. Osee. 2. Gen. 34.

Quoniam completa est malitia eius.) Scribendum est, militia eius, & ita habent nõnulli codices correctiores. Appellatur autẽ militia tempus vitæ nostrę. Nã quid aliud facimus toto vitę spatio, quàm militare? Ita enim ait Iob: Militia est vita hominis super terram. Et alibi: Cunctis diebus quibus nunc milito. Vnde Apostolus ad Corinthios scribẽs, Arma, inquit, militiæ nostrę non carnalia sunt. Est igitur sensus. Vos ô prophetæ mei cõsolamini populũ meum, quoniam cõplebitur & finietur tẽpus suorũ laborũ. Et veniet tẽpus illud, quando perfundãtur gaudio, & in Christũ credentes remissionẽ peccatorum consequantur. Capitur igitur malitia pro tẽpore captiuitatis Babylonicæ, per quã animi captiuitas, & peccatorũ vincula significãtur. Vel sumitur militia pro lucta, quæ erat sub iugo veteris legis, quæ tẽpore Christi finẽ accepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentatis Deum imponere iugũ super ceruices discipulorum, quod neque nos, neq; patres nostri portare potuimus? Sed perpende causam cõsolationis diuinæ, nec esse diuitias, nec voluptates, sed remissionem peccatorũ. Nõ enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quæ verè bona sunt, Nõ solùm verè Christiani, sed etiã gentium philosophi lumine & naturæ & scientiæ illuminati mundi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quib⁹ maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contẽpserunt, tantum abest, vt eas in bonis connumerãdas ducerẽt. Quippè cùm apertè conspicerẽt homines harum rerũ copia abũdantes, ea tamẽ appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniã nunquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò indies earum sitis augetur, & animũ torquet, nõ solùm appetitu Iob. 7. Iob. 14. 2. Cor. 10. Act. 15.

petitu eas amplificandi, ſed etiam timore amittendi. Harum rerũ contẽplatione ductus regius vates dicebat: Redde mihi lætitiã ſalutaris tui. Et alibi: Renuit cõſolari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiã, non mundi, ſed Chriſti, quem Dei ſalutare appellat, mundi autem lætitiam & inanem cõſolationem contemnere, & pro nihilo putare.

Pſal. 50.
Pſal. 76.

Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis.) Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Senſus eſt: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Meſſiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in Chriſtum crediderint, magnam miſericordiam cõſequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc eſt, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis ſuis, hoc eſt, non obſtantibus omnibus peccatis ſuis, quoniã ab ipſis redimetur. Vel duplicia, id eſt, magnifica dona. Sed quoniã dixerat: Completa eſt militia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius, exiſtimo per duplicia hęc duo intelligi, nempè impletionem militiæ, & peccatorũ remiſſionem. Et hæc interpretatio eſt clara, & ſatis literæ cõueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origines homilia quinta in Matthæũ per duplicia duas punitiones intelligit, nõ gratiam & gloriam, quem in præſenti ſecutus D. Hieronymus hoc dicit eſſe intelligendum de duplici afflictione, quã populus Iudaicus accepit, ſemel à Babyloniis, & iterũ à Romanis. Et hæc expoſitio eſt ſatis plena, & probabilis, & munita authoritate grauiſſimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigeſimoſexto, ad probandum non dari gratiã niſi pro peccatis, quod Eſaias non dicit. Nam ex ſententia veterum interpretum loquitur ad literã de duplici punitione, nõ de duplici gratia. Et quamuis hîc duplicia poſſint accipi pro gratia & gloria, non ſequitur: Datur hîc duplex beneficiũ gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur niſi pro peccatis. Quæ concluſio eſt hæc? O dialecticum ridiculum, Sed quid ais Luthere? Nónne legiſti in Actis Apoſtolorum Cornelium hominem gentilem elemoſynis & precationibus ſe ad gratiam præparaſſe, eiuſque preces & elemoſynas aſcendiſſe in memoriam in conſpectu Dei? Si verũ eſt quod dici, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera eſſe peccata mortalia, quoniam in eodem articulo aſſeris, ibi erũ arbitrium hominis exiſtẽtis in peccato peccare mortaliter,

Act. 10.

taliter, quando facit quod in se est, vbi asseris hominē peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, vt se præparet ad gratiam. O horribilem hæresim? Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidem, aliàs non esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitat ad præparationem ad gratiā, si talis præparatio est peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apostolos, lege Euangelia, lege vetus & nouum testamentū, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Esaiā cap. 1. postquam sceleratorum hominū flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationū vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruersè, discite bene agere. Quærite iudicium. Et paulò pòst: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eosque ad virtutem cohortatur. Et vt liberū arbitrium ostendat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Quî fieri posset, vt Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonū esset peccatū mortale? Et alibi apud eundem prophetā: Conuertimini sicut in profundū recesseratis filij Israel. Et alio in loco: Redite præuaricatores ad cor. Per Ieremiā cap. 3. Reuertere auersatrix Israel, & nō auertā faciem meā à vobis. Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite pœnitentiā ab omnibus iniquitatibus vestris. Per Ioelem 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro. Hoc est, Efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiā veniatis. Per Zachariam: Conuertimini ad me, dicit Dominus exercituū, & ego conuertar ad vos. Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiā sit peccatum, si cū peccator conuertitur ad Deū, confestim Deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiā vos? Præterea si eleemosynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimū Actorū, & videbis angelum dicentē: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriā in cōspectu Dei. Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquā placuerūt. Dies me deficeret si vellē omnes rationes, & scripturarū loca afferre, quibus possē hoc pestilēs Lutheri dogma refutare. Nō enī ait hoc in loco Esaias

Suprà 31. Infr. 46.

Zacha. 1.

Matt. 11.

ideò

Ideò populum Iudaicũ duplicia recipere, quia peccauit, sed tantam esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriã tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & vsque ad finẽ perseuerarunt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Vox clamantis in deserto.) Hebraismus est. Idem est vox clamantis ac vox clamans, quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus, & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus. Audietur vox, quæ clamabit in deserto. Parate viam Domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit prius venturum esse eius præcursorem Ioannem Baptistam. Fuisse autem diuum Ioannem hanc vocem ipse de se asserit apud Ioannem euangelistam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respõdit: Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et D. etiam Lucas & D. Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretãtur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quę audierat à Deo. Secundò, quia sicut vox præcedit verbũ sicut Ioannes Christum. Præibis inquit Zacharias, ante faciẽ domini, parare vias eius. Tertiò, quia vt vox verbũ declarat, sic Ioannes, Ecce, inquit agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Quartò, dicitur Ioannes vox, ad significandum officium suum esse non mandare literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarũ, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce concionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus peninitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, ò admirabilem doctorem vitę, & insignem vitam doctoris. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucem efficientibus, sed eam non contemplantibus: & vasa ad continẽdum salem, cum ipsi sint omni sale destituti. Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cum ipse sit luto & spurcitia repletus. Itaq; habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox, & non quęcunque sed clamans:

Ioan. 1. Luc. 3. Mar. 1

Luc. 1. Ioan. 1.

Similia.

non

non ſolum loquens, ſed vociferans. Tanta enim Iudæorum ſurditas, tantus ſenſuum ſtupor, tam arctus eorum & profundus ſomnus, magno clamore indigebant. Clamabat igitur D. Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus eſt demandata cura docendi. Quid ad hoc reſpondebunt illi, qui conciones ſpernunt: qui cum ad eccleſiaſticas dignitates aſcenderint, nihil niſi otium, delicias, voluptates, & pecunias quęrũt. Qui claues theſauri ferũt in brachio, claues autẽ animarũ tradũt quibuſdã clericis improbis & indoctis. Qui non ſolùm populũ non docent, ſed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Eſaiam, non paſtores ſed canes, & non quoſcumque, ſed canes mutos non valentes latrare, cum eorũ officium ſit enumerare euangelium, populi ſcelera reprehendere, & denique ſubditos ſuos docere. Legant hi antiſtites diuum Paulum ad Timotheum & ad Titum ſcribentem, & ibi inter qualitates antiſtitum inuenient debere eſſe concionatores & doctores. Quid plura? Ipſe cœleſtis doctor diuinus ille concionator Chriſtus Deus noſter eis quos præſules conſtituit, præcipit vt euangeliũ prædicarent. Nec ſat eſt, ſummiſſa voce prędicare, ſed oportet aliquãdo clamare inſtar diui Ioannis, quem hîc Eſaias vocem eſſe clamantẽ affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam ſignificabat, eſſe euangelij prædicationem longè audiendam, latequè dilatandã, iuxta id quod alius propheta prædixerat: In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terrę verba eorum. Illud eſt præterea aduertendum, hanc vocem in deſerto clamaſſe, quia re vera erat Ioan. in deſerto. Sẽper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præſtantes deſerta loca dilexerunt. Eſt enim deſertum veluti quædam ſcola paradiſi. Ideò dicebat Deus per Oſeam prophetã: Ducam eam in ſolitudinẽ, & loquar ad cor eius. Ex quo effectũ eſt, vt Anthonius, Hilariõ, Hieronymus, & innumerabiles alii qui præſtantibus ingeniis in vita humana diuina ſtudia coluerũt, vrbibus relictis ſolitudinem colerent, vbi charitate ardẽtes, & deſiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aſpirabant. Er ob eam cauſam à cœtu hominum atque familiaritate ſeiuncti, tanquam in portum ſe in deſertum recipiebãt. Poteris hoc in loco per deſertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, ſed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus eſt, ſed fera. Hoc ſentiebat

Infrà. 24
1. Tim. 3.
Tim. 1.
Mat. vlt.
Mac. vlt.
Pſal. 18.
Oſeę. 2.

diebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce dici plateam perambulãs cum lucerna quadã in manu, interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Parate vias Domini.) Hoc quidem est quod vox, in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteraque impedimenta, hoc est, discedite à peccatis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit parate vias vestras, sed viã domini. Viæ nostræ sunt peccata, viæ Domini virtutes. Ideo ait Deus per Esaiã: Non sunt viæ vestræ viæ meę. Via Domini est quę ducit ad Bethsames, hoc est ad domũ solis, per quã eunt vaccę legẽ Dei secũ ferẽtes. De illa dicũt damnati, vt in lib. Sapientiæ scriptura cõmemorat: Errauimus à via veritatis. Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles. Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccantium cõplantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebrę, & pœnæ. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad ęternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eumq; ad nos venientem recipiamus. In libro Geneseos est memoriæ proditum, clamauisse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eumque terræ gubernatorem esse cognoscerent. Quis est hic Ioseph, qui quærens fratres suos fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus Deus noster mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille glorioſus & admirandus, precursor & preco, illa magna vox, quæ clamabat vt viam Christo pararent, eumqẽ verũ Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, esseque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Infrà. 55. 1. Re. 6. Sap. 5. Prou. 4. Eccl. 21. Gen. 41. Figura. Luc. 1.

Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri.) Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis fructus producentem.

Omnis vallis exultabitur.) Per vallem intelligit humiles, qui à domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur, iuxta illud: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur an-

tur animi fragilitas, & nimius metus, per montē verò elatio & superbia. Quasi dicat: Tempore gratiæ auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult vt Deus ad ipsum veniat auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis.

Erunt prauа in directa, & aspera in vias planas.) Hoc est, qui anteà dabant operam iniustitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iustitiæ peruertebant, erunt iusti & actiones suas ad rectam rationis normā dirigentes. Iniustitiā appellat viam obliquam & tortuosam, quemadmodum alio in loco principem iniustum serpentem tortuosum appellauit. Sed ait tempore Christi iniustitiam vertendam esse in æquitatē, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolentes, agrestes, elatos, fore modestos, mites & lenes. Sunt quidā homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, vt prius te asperitate vulnerent, quàm beneficia cōcedant, similes arboribus spinosis quæ prius te pungunt quam ab illis fructū euellas. At diuina gratia intractabiles fiunt lenes & suaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes aut propter profundas valles, aut propter obliquitatē & anfractus, aut propter asperitatē. Omnia hęc impedimēta dicit auferēda esse, & oēs has difficultates & deformitates corrigendas. Voluit diuinus vates & eloquētissimus orator hac metaphora significare fore, vt tēpore Christi tolleretur superbia, & nimia trepidatio atq; animi imbecillitas, & iniustitia, ac morū asperitas & insolētia, & oīa deniq; impedimēta tollerētur. Chrysostom⁹ ait hac metaphora declarari difficultatē veteris legis esse in fidei facilitatē cōuertendā.

Supra, 27

Similes

Et reuelabitur gloria Domini.) Hoc est apparebit filius dei assumpta humanitate, & se mundo visibilem præbebit.

Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est.) Hoc est. Et videbunt homines Christum loquentem, & cum hominibus conuersantem. Anteà loquebatur Deus per prophetas, sed tunc loquetur ore suo. Os ipsius Christi Domini nostri hominibus loquetur. Pro eo quod Esaias ait. Et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutū est, vertit D. Lucas: Et videbit omnis caro salutare Dei. Per dominū ore suo loquentē intelligit Christū, quē appellat salutare Dei, quòd diuinā attulerit salutē. Aegrotauerat homo propter peccatum, venit salutare Dei Christus Iesus, vt mūdi morbis mederetur

Luc. 3.

deretur, & ægrotis salutẽ tribueret. Mundi ægritudines explicat Oseas dicẽs: Nõ est veritas nõ est misericordia, nõ est scientia Dei in terra. Maledictũ mẽdaciũ, homicidiũ, furtũ, & adulteriũ, inundauerũt, & sanguis sanguinẽ tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Vbi vides inter ægritudines ignorantiã connumerari, & Dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis periculosa paralisis. Ideò venit diuinus medicus ad dandam scientiam salutis plebi eius, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum genus humanum, de quo ait Esaias: A planta pedis vsque ad caput non est in eo sanitas. hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Hæc generis hominum ęgritudo fuit in Ezechia ægroto significata, quãdo vt sanitatem recuperaret, Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominum curaret, assumpsit humanitatẽ & seipsum exinaniuit, vt aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniumque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Quæ de re poteris ea videre, quæ suprà explanauimus cap. 38.

Ose. 4.

Luc. 1.

Supra. 11.

Vox dicentis: Clama.) Nonnulli totum hoc referunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem, & dicentem: Omnis caro fœnum, &c. Prædicauit enim D. Ioãnes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respondit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempè: Omnis caro fœnum, & cætera, quæ sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc præstiam gratiam simpliciter mereri, dixit omnẽ hominẽ, & omnem eius gloriam fœnũ esse, vt omnes intelligerent seipsos parum valere, essequè à Dei benignitate & misericordia profectam gratiã, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostræ quatenus nostræ sunt, & à nostra voluntate profectæ, separatæ à gratia fœnum sunt, paruique valoris.

Simile.

Extenuat homines, vt Dei misericordia eos curantis illustris appareat. Vt enim peritus & ingeniosus pictor, quando vult vt aliquis color emineat & resplendeat, atque insignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait Philosophus: Posita iuxta se oppositа magis illucescunt, sic

Diuinus

diuinus vates vt Dei misericordiam splendidissimam esse cognosceremus, opposuit iuxta illam hominum miseriã. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. O verba gloriosa & insignia, digna quæ semper sint in nostra memoria impressa, ex qua nulla vnquam oblitione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, nostram miseriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique simus apertissimè ostẽdunt. Vide aptissimam similitudinem, hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius, qui frigore arescit, calore marcescit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem ostendat, in puncto temporis consumitur & perit? Ideò dicebat Iob? Homo quasi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra. Et Iob.14. rursus: Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Vbi videres appellari hominem, folium vento raptum, & aridam stipulam. Et Eccl.14. Ecclesiasticus, Omnis, inquit, caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificãs in arbore viridi. Et Diuus Iacobus. Iacob.4. Quæ est inquit, vita nostra: Vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Et Dauid: Dies mei sicut vmbra Psal.101. declinauerunt, & ego sicut fœnũ arui. Vnde dicitur in Prouerbio. Homo bulla. Est quidẽ bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis subito nascens & statim euanescens. Quo Prouerbio monemur nihil esse fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborũ foliis. Euripedes ait huius vitę fœlicitatẽ durare vnum diem, & eodem gloriã in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quod non vnũ diem, sed vnũ temporis instans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ somnium vocauit, Nihil inanius vmbra, quę cùm nihil sit, aliquid esse videtur, tamen aliquid inuenit, quòd videtur inanius, nimirũ somniũ vmbræ. Aeschylus apud Stobæũ vmbræ fumi humanam vitam comparauit: non solùm fumo, sed etiam vmbræ fumi. Quid igitur superbis homo, quo nihil est fragilius, nihil vanius? Illud est præterea hoc loco aduertendum, Esaiã missum esse concionatũ, & tamen à Deo quæsisse quid esset dicturus. Ex quibus colliges Christianum concionatorem non debere in suggestum ascendere, nisi mittatur, nisi existimauerit hãc esse Dei volũtatem. Vnde ait Apostolus. Quo- Rom.10.

modo prædicabunt, nisi mittantur: & alibi: Nec quisquam inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo. Colliges etiam Christianum concionatorẽ debere à Deo postulare, id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placet autẽ Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miseriæ cõtemplationem, vt intuentes esse hominem fœnum, & omnẽ gloriam eius quasi florẽ agri, inanem mundi splendorem, falsamq; nominis claritatẽ contẽnant, & ad immortalẽ gloriam aspirent. Tunc enim concionatores munere suo rectè funguntur, cùm auditoribus persuadent, vt considerata humanę naturæ fragilitate, & misera atq; caduca vitæ cõditione & mundi glorię inconstantia, omnia humana despiciant, hominum opes, & rerum gestarum gloria florentium tristes casus, & miserabiles ac subitas ruinas, in memoriam reuocantes, abnegent semetipsos, & cruces suas tollentes Christum ducem nostrum sequantur.

Super montem excelsũ ascende tu, qui euangelizas Sion.) Nõnulli codices habent: tu quę euangelizas Siõ, vt Siò sit vocandi casus, & ad ecclesiã referatur. Et ita vertũt nõnulli ex Hebræo. Et tũc est sensus: Tu ô Sion ô Christi ecclesia diuini verbi annuntiatrix, quoniã es bonũ nuntiũ prædicatura, & de magnis rebus dictura, ascende in montẽ excelsum, eleuaq; fortiter vocẽ tuã. Faciens mentionẽ euangelij diuinus vates non sat esse existimauit ecclesiam ad vocẽ efferendã monere, sed etiam ad ascendendũ in excelsi montis cacumen exhortari, vbi magno inuictoq; animo concionaretur. Sin autem legas: Tu qui euãgelizas Sion, vt habẽt Septuagĩta, tunc hic est sensus: Tu fidelis concio & Apostolorũ chore, qui apud Sionem concionaris, ascende in montẽ sublimẽ, & ex eius cacumine annuntia Messiam. Vbi vides oportere euangeliũ concionatorem ad eleuatum virtutis montẽ ascendere. Est enim virtus mons altissimus, quanquam à nobis ob eius magnã distantiã paruus abiectusq; existimetur. Vt enim Apenninus mons altissimus à Genua nobili Liguriæ emporio incipiens paruus apparet mediterraneũ mare procul nauigantibus, illumq; magno interiecto spatio aspicientibus, sic virtus, cùm sit adeò sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob longũ interuallũ inter nos & ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longissimè absumus, ob eamq; causam aut eam non aspicimus,

Humilitudo.

aut

aut saltem paruam abiectamq; iudicamus. At si ad eam accederemus, non possemus absque dubio eius incredibilem celsitudinem non admirari. Poteris per hunc montem Christum intelligere, de quo supra noster vates 2. cap. vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatores esse super Christum firmissimum fundamẽtum ædificatos, quoniam sicut ciuitas illa supra montem sita, de qua ait Christus apud Mattheum: Non potest ciuitas abscondi supra montẽ posita. Quibus verbis eos excitat ad veritatẽ forti erectoque animo prædicandã, quod hic fecerat per Esaiam. Ideò sequitur. Exalta in fortitudine vocẽ tuam, qui euangelizas Ierusalẽ, exalta, noli timere. Quanuis hæ expositiones sint rectæ, ego tamẽ existimo Esaiã loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentũ Christi, quos hortatur, vt annuntient Messiam venturũ esse Deum & hominem, propter hæc quæ sequuntur. Mattæ.

Dic ciuitatibus Iudæ.) Hoc est, Iudæorum synagogæ.

Ecce Deus vester, Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.) Sensus est: Tu qui Hebræis annuntias Messiam venturum, declara illis eum esse verum Deum & nõ purum hominem. Dic illis: Ecce Deus vester ipse veniet, qui humanitate assumpta euidentissima miracula efficiet, hominũ genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Etsi quatenus homo est subditurus labores, infirmitatibusque subiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæorum cõcionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos venisse credimus esse verum Deum. Et quoniam Hebræi nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corruptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendam illis hoc in loco ex lege, psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multaque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnasque in Christũ Deum nostrum blasphemias, quare ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam, cum illis disputarem. Capite vigesimosexto Leuitici, alloquens Deus Hebræorum populum has voces emisit: Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis idolum & sculptile. Et paulò pòst: Ambulabo inter vos, & ero

Deus veſter. Nemo eſt qui ambigat hæc verba Dei eſſe. Deus eſt qui loquitur, qui promittit ſe inter homines ambulaturũ. Quî fieri poterat, vt deus, qui ſpiritus eſt, greſſibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cũ illis conuerſaretur, niſi humanam carnẽ aſſumeret, in qua ſe viſibilem demonſtraret? Hunc locũ explanans R. Moyſes Gerundienſis apertè indicat eſſe de rege Meſſia intelligendum: aſſerit enim fore vt Meſſias ſit Deus & homo, inter homines viſibilis apparens: quod probat ex hoc loco & ex ca. 25. Eſaiæ dicẽtis: Et dicent in illa die, Ecce Deus noſter iſte, ſpectauimus eũ, & ſaluabit nos. Et hæc eſt multorũ antiquorũ Rabbinorum ſententia in lib. qui inſcribitur Torath choani. Hinc intelliges quantò melius veteres illi Rabbini ſanctam ſcripturã expoſuerint, quàm Hebræi noſtri temporis. In hac ſententia eſt Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Reſpiciam vos, & creſcere faciã: quibus in eodem cap. ipſe Deus promittit ſe magnum in Iſraelitas beneficium eſſe collaturum, vertit in hunc modum: Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & creſcere faciam vos. Et paulò pòſt, vbi communis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipſe: Nec abominabitur vos verbum meũ. Vbi vides Deum ſuum verbum hominibus promittere, vt ſuam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ eſt illud, per quod omnia facta ſunt, quod ſignificauit Moyſes, quando ita ſcripſit: Dixit Deus, fiat lux, & facta eſt lux. Fiat firmamentũ, &c. quę ſequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbũ ſuum. Hoc eſt, verbum illud de quo cecinit regius vates: Verbo domini cœli firmati ſunt. De quo ait Sapientia: Qui feciſti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum eſt ipſe Dei filius verus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes euangeliſta: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbũ. Hoc erat in principio apud Deũ. Omnia per ipſum facta ſunt. Hoc verbum promiſit Deus ſe in mũdum miſſurũ, vt ſumpta noſtra humanitate pro nobis moreretur. Nec eſt ò Hebræe quod magnos aduerſus nos & queribundos clamores extollas, nosq; conuiciis atq; maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, aſſerentes eſſe illud cũ infirma humanitate copulatum. Nã deitas filij, quę illi cum patre eſt communis, nullum detrimentum omnipotentiæ ſubiit, neque Dei formam, ſerui forma violauit. Duas habet naturas Meſſias noſter, diuinam & huma-

Gen. 1.

Pſal. 32. Sap. 9.

Ioan. 1.

humanam, & in vtraque idē eſt Dei filius vna perſona, vnū ſuppoſitum, noſtra ſuſcipiens, & ſua non amittens. Nec exiſtimes has duas naturas confuſas eſſe, neque eò Chriſtū appellandū eſſe duos, quòd duas habeat naturas: vnus eſt enim non confuſione ſubſtantiæ, ſed vnitate perſonæ. Qui ideò noſtram humanitatem aſſumpſit, cùm eſſet immortalis, vt pro nobis factus homo mortem ſubiret, quo ſuam diuinam immenſamque bonitatem, ſingularemque erga nos amoris abundantiam oſtenderet. Sed quoniam ô Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuiſque ſcripturis tecum agam. In pſal. 44. ſunt hæc verba literis conſignata: Sedes tua Deus in ſeculum ſeculi, virga directionis virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatē, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis. Intelligi hunc pſalmum de Meſſia indicat eius inſcriptio, vbi poſt alia hæc ſunt verba. Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Chriſtum dilectū, quinto capite oſtendimus. Preterea in hoc pſalmo, vbi noſtra editio habet: Specioſus forma præ filiis hominū, habet paraphraſtes Chaldæus: Pulchritudo tua ô Meſſia excedit filios hominum. Hunc pſalmum interpretatur de Chriſto D. Paulus in epiſtola ad Hebræos. Heb. 1.
Sed ipſius pſalmi verba ponderemus. Iā vides ô Iudæe ſanctum regem Dauidem in hoc loco Meſſiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua ô Deus in ſeculū ſeculi. Et paulò pòſt: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ. Hoc eſt, tu ô Deus, cuius thronus eſt in ſeculum ſeculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi ſolent, ſed oleo lætitiæ præ participibus tuis. Quid poteſt eſſe clarius & lucidius? Vocauerat Meſſiam Deum dicens: Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi, & ſtatim eum iterū Deum appellat dicens: Vnxit te Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, eſt in caſu vocandi, Deus autem tuus in caſu nominandi. Meſſias idem eſt quod vnctus apud Hebræos, quēadmodū Chriſtus apud Græcos. Et volens propheta ſignificare ſe loqui de Meſſia, quē Deum vocat, ait: Vnxit te ô Deus Deus tuus. Qui eſſent homines tam obtuſi, tantaque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes de hac veritate dubitarent, niſi eſſent impia perfidia obſtinati? In alio pſalmo ait Propheta: Deus manifeſtè veniet, Deus noſter, & nō ſilebit. Et in alio: Dirige me in veritate tua & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus. Et in alio: Nunquid Sion dicet homo, & homo natus

Pſal. 49. Pſal. 86. Pſal. 24. Pſal. 81.

natus est in ea, & ipse fundauit eam Altissimus. Vide quàm clarè vtrumq; Christi generationem significauit diuinus vates æternam & temporalẽ. Et volens rursus ostendere hunc Altissimum Deum, qui Sionẽ fundauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibilem ostensurũ, ait: Videbitur Deus Deorum in Sion. Quid ad tã aperta loca respondere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum testamentum, quoniam illud non recipis, sed tuum vatẽ, tuas scripturas, quibus te animi cæcitate coopertum, tenebrisque vndique circumfusum cõuinco. Ieremias capite 23. & 33. vbi de Messiæ aduentu loquitur, ita inquit: Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter. Et hoc est nomen quod vocabũt eũ Dominus iustus noster. Hæc Ieremias. Dici hoc de Dauide, qui multis retro annis excesserat è vita, est merum commentum & pura insania. Sed quoniam Messias futurus erat ex semine & progenie Dauidis iuxta illud: De fructu vẽtris tui ponam super sedem tuã, & illud: Iuraui Dauid seruo meo vsque in æternum præparabo semen tuum. Ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligit hoc de Messia, indicat paraphrasis Chaldaica. Nã vbi nos habemus: Suscitabo Dauid germẽ iustum, habet illa statuam iustum Messiam. Volẽs autem Propheta ostendere Messiam esse Deum, ait eum esse vocandum Dominum iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Dei tributum, quod Iudæi mirabile ineffabileque appellant. Vocans eum Iehouah indicat eius diuinitatem: dicens verò esse ex semine Dauidis suscitãdũ, eius humanitatẽ. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textũ corrumpere in verbo vocabunt, sed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto, suarum visionum volens hanc veritatẽ ostendere, hęc verba literis mandauit, vt essent perpetuis munimẽtis cũtestata: Et tu Bethlehẽ Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israel, & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Pro, Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israel, habet Thargũ Chaldaicum: Ex te Messias egredietur. Quid voluit Propheta

Psal. 131. Psal. 88.

significa-

significare dicens egressum Messiæ esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eũ, qui in Bethleemitico diuersorio natus est, quem mentis oculis humanitatem sumpturũ, aspiciebat, esse verum Deum cœlesti patri coæternum? Nónne vides hîc duas Christi natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alteram verò ab æterno? Et egressus, inquit, eius ab initio à diebus æternitatis. Id cecinerat alius vates ita dicens: Ante solẽ permanet nomẽ eius. Noster Esaias nónne cap. 9. & 12. & 25. et 45. & 53. ostẽdit Messiã esse Deũ? Lege si volueris nostra in hec loca cõmẽtaria, & erit tibi hęc veritas perspecta & explorata. Cũ omnibus his locis cohæret id, quod hîc ait Esaias: Ecce Deus vester: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet. Psal. 71.

Ecce merces eius cum eo.) Id est, ipse est merces, quam suis dilectis tribuit, prębet enim seipsum diligentibus eum. Et opus illius coram illo. Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, semperque coram illo est. Quasi dicat: Christus cùm venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

Sicut pastor gregem suum pascet.) Christum vocat pastorem, qui apud Ioannẽ de seipso ait: Ego sum pastor bonus & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic est de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam pastorem, & dispergentur oues: quem locum Christus de seipso apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielem, Suscitabo, inquit, super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meũ Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Quæ non de Dauide, quia à vita migrauerat, sed de Christo dicũtur, cuius multis in rebus rex Dauid imaginem gerebat. Ideò Apostolus de Christo differens in epistola ad Hebræos eum pastorem magnum appellat & D. Petrus enim in epistola sua 1. principem pastorũ vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quę errauerat, suis humeris reportauit, vt est apud Lucã. Id quod iam Esaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo, leuabit, fœtas ipse portabit. Contemplare hanc Dei nostri pietatem, & mansuetudinem. Intueantur præsules pastorẽ hunc, eumq; imitari conentur. Non dispergit oues, & errare facit, sed cõgregat, & adunat, casq; errãtes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. O diuinũ pastorẽ ô cœlestẽ põtificẽ. Ideo se nõ solũ pastorẽ vocat, sed pastorẽ bonum, qui oues suas vsque adeò amauit, vt pro illis sangui- Ioan. 10. Zach. 13. Matt. 26. Ezec. 34. Heb. 13. 1. Pet. 5. Luc. 15.

nem fuderit. Perpende. Non se vocat hîc iudicem, quia non
Ioan.3. venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem di
ligit, qui vt nos patri reconciliaret, se salutarē hostiam deuo
uit atque constituit, vt inimicitias inter homines & Deum de
pelleret, genusque humanū à mortis faucibus sua morte li-
beraret. Non se hic vocat regem, quia videtur hoc nomen ti
morem inducere, atq; honorem potētiamq; significare: Ipse
Mat.20. enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipse ait, nō
venit ministrari sed ministrare. Ipse nos docuit Christianam
philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorem,
rem abiectā. Vult vilem ac contemptū titulum sibi vēdicare,
non qui nos terreat, sed qui nos consoletur. Nō quo nos du
cat in obliuionem, sed quo nobis in memoriā redigat labo-
res: quos tulit pro nobis, nostram vult vtilitatem & salutem.
Cùm esset Deus, indutus est veste lanea ex ouibus sumpta,
sumpsit naturā nostrā, ne ab eo fugeremus, ne oues exterre-
rentur. In similitudinem hominum factus, & habitu inuen-
Philip.2 tus vt homo, vt de Christo ait ad Philippenses sanctus Apo-
stolus. O immensum amorem, ô admirabilem pietatem hu-
ius diuini pastoris, & infinitam charitatis abundantiā. Quis
non desiderabit se esse ouem talis pastoris? Nam qui veræ
oues sunt, ne timeant, ipse enim est qui pascit & tuetur. Ideò
Psal.22. dicebat Dauid in Psalmo illo pleno fiducia Dei: Dominus
regit me: aut vt litera Hebraica habet, Dominus pascit me,
& nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit, super
aquas refectionis educauit me. Nec mirum est, si ipse modò
nos pascat, nam nos suo sanguine emit. Et quoniam ille pro
nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbis
simos, & indignissimas contumelias, ideo non est mirandum
si nos cōgregat suis brachiis, & leuat in sinu, & in humeris,
cùm tā carè nos emerit. Empti. n. estis præcio magno ait A-
1.Cor.6. postolus in epistola 1. ad Corint. Ideò eos custodit & pascit,
lupos verò deterret. At hodie multi pastores erga oues sunt
leones, erga lupos agni. Lupos nutriunt, oues interficiunt.
Optimus nauis gubernator proiicit aliquādo opes ad mare,
vt homines salui fiant, at nunc multi præsules proiiciunt ho
mines ad mare, vt opes acquirant, & retineant. O scelus inau
ditum, & incredibilem impietatem. Scio tamen multos esse
pastores virtutum magnarum gloria præstantes, & vitæ
cōsilia atque actiones ad rectā rationis normam dirigentes.
Sed ego nō loquor nisi de illis, qui actiones suas nō ad ouiū
salutem.

salutem, sed ad suam referunt vtilitatem. Quamuis non possit rectè appellari vtilitas, ea quæ est ab honestate seiuncta, illud est præterea hoc in loco aduertendum, ob eam causam Deum nobis nomen ouium imposuisse, vt infirmitatis & imbecillitatis nostræ nos admoneret. Oues enim nec se sciunt defendere, nec in fugam coniicere, & nisi sit pastoris præsidiū facilè à lupis rapiuntur, & trucidãtur. Sic nos nisi à Deo protegamur, facilè à dæmonio interficimur. Est præterea ouis animal mite, subiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte, & carne. Et tales debent esse Christiani. Oues sint non hirci, nõ vulpes, non tauri, non vrsi, non leones. Sed vide quemadmodum diuinæ literæ sint inter se cõsonę & cohærentes. Id quod hic Esaias prædixit Christum portare agnos & oues suas in sinu leuare, est in euangelio scriptũ in illa historia & parabola de oue perdita quam pastor quæsiuit, & super humeros imposuit. Et fuerat multo antè in libro Exodi figuratum. Est enim ibi memoriæ proditum sacerdotẽ ex iussu Dei portauisse in humeris super pectus suum nomina filiorũ Israelis scripta in lapidibus preciosis. Quibus verbis voluit scritura significare fore, vt summus ille, sacerdos & pontifex animarum pastor Christus Deus noster factus homo, subditos suos in humeris super pectus suum portaret, & ouẽ veheret ad gregem, quæ anteà perierat. Erant hęc omnia scripta nõ atramento, quod posset deleri, sed stylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici pastores & præsules, debere se in animo subditos suos portare, nullamq; esse rem, quæ tantã vim habeat, vt possit subditorum memoriam ex corũ animo delere. In lapidibus preciosis intelligant, quàm charas Christus habeat oues suas, & quanto amore ipsi præsules debent suos subditos prosequi, pro quibus debeant, si opus fuerit sanguinem suum fundere. Ideò summus sacerdos hos præciosos lapides non in dorso, sed in pectore & in corde gestabat, vt posset eos semper aspicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc discant pastores non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visitare, & cognoscere, & earum necessitatibus consulere, easque & verbo & exemplo docere. Id existimo fuisse significarũ in literis illis, quas Deus præcipiebat vt sacerdos haberet in rationali iudicij, nempe doctrina & veritas. Tunc dicitur doctrina & veritas, quando ea quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia continebat iudiciũ Deique sententiam. Illa verba, si fuerint ex Hebraico

Luc. 15.

Exo. 28.

Figura.

Exo. 28.

braico reddita in Latinum sermonem, possunt ita verti illuminationes & perfectiones. Sed in idem concidunt. Nã per illuminationes significatur doctrina, per perfectiones morum integritas & sanctitas. Nam doctrina sine exemplo patum prodest. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur, sed in eam non incumbunt, similes illis sunt, qui præmũgunt lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et quemadmodum qui theriacam vendunt, eam prius in se experiuntur, alioquin nemo eam vult emere, sic qui virtutẽ docent, eam in se debent experiri, & id quod aliis dicunt efficere, si volunt vt alij ad virtutem moueantur. Nisi theriacæ venditor in se periculũ faceret, nihil proficeret. Vis persuadere virtutem, esto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cùm tu ipse flagraueris. Sint igitur pastores ouium suarum charitate inflammati, easq; non dispergant, nec occidant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu leuent, atq; in humeris imponant: doceãt eas, & qꝑ verbis docuerint, factis exerceãt.

Similes.

Similes.

Quis mensus est pugillo aquas, & cælum palmo ponderauit.) His verbis & multis sequentibus vult homines in fide confirmare, illisque Dei omnipotentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat venturum esse Christum, qui viæ eius auferẽda esse impedimenta, & homines visuros esse Christum, qui quasi pastor in brachio suo congregaret agnos & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregatos. Et ne aliquis existimaret hoc fieri non posse, describit Dei magnitudinẽ, & potentiam, & sapientiam, vt intelligant omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur sensus: Quis quasi pugillo mẽsurauit aquas? Nemo certè nisi Deus, qui earũ copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum, nisi Deus qui omnia potest? qui talibus mensura montis locum assignauit, vt in sua sede consisterent, & totam terræ molem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo & digitis, vt Dei potentiam per verba nostra discamus.

Quis adiuuit spiritum Domini?) Nemo Deum docuit: est enim eius sapientia summa & sempiterna, nec indiget alicuius hominis consilio & adiumẽto. Imò omnes gentes cũ eo comparatæ, sunt gutta situlæ, & momentum stateræ. Situla est vas accommodũ ad hauriendã aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiã momento stateræ, quoniam leuissimo pondere

dere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus pulueris facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce insulæ quasi pulueris exiguum, & Libanus non sufficiet ad succendendum: & animalia eius non sufficient ad holocaustū. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum & inane reputatæ sunt ei. Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam imaginē ponetis ei? Nunquid sculptile conflabit faber, aut aurifex auro figurabit illud, & lamminis argenteis argentarius? Forte lignū & imputribile elegit artifex sapiens, quærit quomodo statuat simulachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid nō audistis? Nunquid non annuntiatū est vobis ab initio? Nunquid nō intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrū terræ, & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cælos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorū scrutatores, quasi nō sint, iudices terræ velut inanes fecit. Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repentè flauit in eos, & aruerunt, vt turbo quasi stipulā auferet eos. Et cui assimilastis me, & adæquastis, dicit Dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat. Act. 17.

Ecce insulæ.) Omnes insulę cum Deo comparatę nihil sunt. Extenuat homines, vt Dei potentiam ostendat.

Et libanus nō sufficit.) Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, oēs arbores nemorosi Libani nō possent ad holocaustū ignē sufficere, nec oīa animalia ad ipsum holocaustū.

Cui ergo similem fecistis Deum?) Cùm infinita sit Dei maiestas & potētia, quomodo audet homo Dei titulū dare ligno. Cùm Deus sit spiritus omnia implens, quomodo eū sculpetis? quam imaginem illi tribuetis: irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atq; Deos esse censebant.

Nunquid non scietis?) Correctiores codices habēt: Nunquid non scitis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt, dixi nempe Deum esse infinitum, & idola esse lingna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum, traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ.) Hoc est, ipsa elementa, Acsi diceret: Elementa & ipsæ creaturæ vos deberēt ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

Qui sedet super gyrum terræ.) Id est, Qui instar regis sedet super

super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terræ. Quibus verbis significant Deū totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundam.

Qui extendit velut nihili cœlos.) Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihili essent. Pro. Velut nihili, vertere poteris: Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.) Per secretorū scrutatores intelligit Philosophos, vel principes, quorum officium est hominum vitam scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuant. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.) Sensus est: Tam facile dissipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neq; radicatos. Comparat homines arboribus, quę vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo: Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

Psal.36.

Vt turbo quasi stipulam.) Comparat homines potentes cum leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate in excelsum oculos vestros.) Hoc est, Si non creditis meis verbis, certe credite oculis vestris. Ex cælo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitate.

Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.) Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in 4. libro Regum. Manassem impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est, stellas more gentium, qui eas Saturnū & Iouē, & innumerabiles alios deos, quos fingebāt, esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissimè & perfectissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine, est earum naturam, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognitas habere. Ita intelligitur id quod dicitur in Psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vocat. Poteris per militiam cœli angelos interpretari, & omnes cælitū exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Apostolus: Inter quos lucetis sicut

4.Reg.21

Psal.146.

luminaria

luminaria in mundo. Hæ ſunt ſtellæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipſe dicebat: Gaudete quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo. Moyſi dixit Deus: Teipſum noui ex nomine. Contra verò de reprobis dicit: Non noui vos, diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Et virginibus fatuis: Amen dico vobis, neſcio vos. Apud D. Lucam narrauit Chriſtus hiſtoriam de epulone & Lazaro mendico viro iuſto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine ſuo, pium autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniuſtos & reprobos non habere nomina ſua ſcripta in libro vitæ, iuſtos verò & electos eſſe in eo ſcriptos & numeratos, eoſque eſſe ſtellas illas, quas hic ait Eſaias eſſe à Deo ſuo nomine vocatas.

Philip. 2. Luc. 6. Exod. 33. Matt. 7. Matt. 25. Luc. 16.

Pre multitudine fortitudinis & roboris virtutiſque eius neque vnum reliquum fuit. Quare dicis Iacob, & loqueris Iſrael: Abſcondita eſt via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum tranſiit? Nunquid neſcis aut non audiſti? Deus ſempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, & non deficiet, neque laborabit, neque eſt inueſtigatio ſapientiæ eius. Qui dat laſſo virtutem, & his qui non ſunt, fortitudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem ſperant in Domino, mutabunt fortitudinem, aſſument pennas ſicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

Pre multitudine.) Senſus eſt, Tanta eſt Dei ſapiētia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem ſtella ſit, quam non cognoſcat & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti poteſt: Nulla deeſt illi. Et ſic eſt ſenſus. Cùm Deus ſtellas accerſat, nulla deeſt, omnes illi obediunt. Vel. Vt ne vnum quidem deeſſet. Id eſt nullum nomen deeſt. Nulla eſt ſtella, quam Deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.) Per Iacob intelligit duas tribus, per Iſraelem alias decem. Et eſt ſenſus: Si Deus ſingulas ſtellas cognoſcit, eaſque ſuis nominibus vocat, cur tu ô populе eius dicis te eſſe ab ipſo Deo aſconditum, & iudicium tuum ab eo tranſire? hoc eſt, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoſcere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? Qui fieri poteſt vt te non cognoſcat ille, qui omnia ſidera cognoſcit?

Et non deficiet neque laborabit.) Deus in mundi regimine nec fati-

nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientiæ eius.) Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapientia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit peruestigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Non igitur deficit Deus, imo ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat.

Rom.11.

Deficient pueri & laborabunt.) Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

Assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.) Qui in Deo ponunt fiduciam suam, nouas pennas assument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, postquam ita senectute grauatur, vt nec altè volare possit, nec Solis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergēs seipsam exuitur veteribus plumis, & posteà induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere D. Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ prophetę. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, eiusq; radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritusque nouitatem induentes. Et, vt verbis D. Pauli vtar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mētis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deū creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Vt in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hic loquitur Esaias, & de qua dicitur in psalmo. Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Scio tamen alios hos duos locos Esaiæ & Dauidis aliter interpre-

Simile.

Colos.3.
Ephe.4.

Rom.6.

Psal.102.

pretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piam, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XL.

Consolamini consolamini populo meus.) In Hebraico est nachamu nachamu ammi. Quod poterat etiam ita verti, Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septuaginta interpretes, quos sequutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directa: ita enim habet: Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius.) In Hebraico est seuaah, hoc est militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorũ mutatum fuit i, in a. Quidam verò codices habent militiam & rectè quidem.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.) Septuaginta ita transtulerunt: Quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos ô Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata dimissa, quia iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Geneseos: Nónne si bene egeris recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit? id est, statim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babiloniis illata & posteà ab Antiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus. Gen. 4.

Quis adiuuit spiritum Domini.) Pro adiuuit est in Hebraeo Thiccen. quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noster interpres, dicens: Et cœlos palmo ponderauit. Significat etiam parare & dirigere, vt in psal. 64. Parasti cibum illorũ, quoniam ita est præparatio eius. Et confirmare, vt in psalmo septuagesimo quarto: Ego confirmaui columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiuuit, Pagninus, direxit. Septuaginta habẽt: Quis cognouit mentẽ Domini? Vult diuinus vates iis verbis significare infinitam esse Dei sapientiã, & incomprehẽsibilia eius iudicia. Psal. 64. Psal. 74.

Adhæsit

Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad
Rom.11. Romanos ita dicentem: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Et in epistola 1. ad Corinthios, Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptū est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides D. Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.

Argumentum Capitis XLI.

DIsceptat Deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferēdas. Irridet idolorū vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

Tacent ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitauit ab oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulā vento raptā arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus
Infr.44. & 48. Apoc.1. & 22. *eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus primus & nouissimus, ego sum. Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt. Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Confortare. Confortauit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens gluten bonum est, & confortauit eū clauis, vt non moueatur. Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocaui te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas quia ego tecum sum, ne declines, quia ego Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Fece confundentur & erubescent omnes, qui pugnāt aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, &*

velut

veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego dominus Deus tuus apprehendens manū tuam, dicensq; tibi: Ne timeas, ego audiui te. Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel. Ego auxiliator fui tui, dicit Dominus, & redēptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi pulueres pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo dispergit eos, & eos tu exultabis in Domino, & in sancto Israel lætaberis.

EXPLANATIO.

Tacent ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.) Omnes insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputent & congrediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cū illis disceptare. Vide summam Dei clementiam & charitatē. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto, idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notum tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se non esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parent, & fortitudinem mutent. Est autem mutare fortitudinem hebraismus pro nouas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit gentes, & id quod sequitur. Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellantur autem gentes insulæ, quoniam amaris falsisq; maris huius mūdi agitationibus funduntur. Nam in sequenti capite, vbi vulgata editio habet: Et legem eius insulæ expectabūt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gentes sperabunt. Quos litera Hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hanc Septuaginta interpretum versionem secutus est D. Matthæus cap. 12. vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco. Tacete & attendite mihi insulares.

Qui suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se.) Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suam, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt meipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult Deus iis verbis suā potentiam & pietatem significare, ac si dicat: Cum abram in Vr Chaldæorum inter idolorum

cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquã vocem meã audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eum misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, & nobilem reddidi. Cùm igitur ego talis sim, cur vos mihi nõ paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contempto ad falsos ac commentitios deos cõfugitis? Quidam per hũc iustum intelligunt Cyrum, quem Deus ab oriente hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem euerteret, Iudæosque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in psal. In capite libri scriptũ est de me, vt facerẽ voluntatem tuã. Quẽ locum D. Paulus de Christo interpretatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestẽ auerteret, in humana forma delituit, & omnes sceleratorũ impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebãt Iudæi, vt est libro Sapiẽtiæ proditum: Circunueniamus iustũ, qui contrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector.

Psal.39. Heb.10.

Sap.2.

Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit.) Hæc, & ea quę sequuntur, possunt cõuenire Abrahamo, qui vt diuinę literę asserũt, de gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & gentes idolorum cultrices, earumq; superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata Euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac dominum recognoscerent.

Gen.14.

Psal.2.

Dabit quasi puluerem gladio eius.) Hoc est, Quis nisi ego dedi tantam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atque vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciã collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua dæmones debellauit, acsi coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitatus.

Persequetur eos.) Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius nõ apparuit, hoc est non ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat.

bulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis nō videt hæc multò clarius & rectius ad Christū referri. Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui trāsiuit in pace, ascendēs ad patrē, & ideò ait Propheta: semita in pedibus eius nō apparebit, quia nō per terrā, sed per aerē iuit. Ita enim ait D. Lucas: Eleuatus est, & nubes suscepit eū ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cœlum euntem illū, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum. Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntē in cœlum. Hæc D. Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in Psalmo: Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. Et alibi: Qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsenti Propheta noster loquitur. Ascendit enim glorioſus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cœlestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes, esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum, qui misit filium suum, vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos glorioſus ascenderet. Acsi diceret: Cùm ego hæc faciam tā admiranda, & idolis impossibilia, cur me reiicitis & idola adoratis?

Act. 1.

Psal. 46.
Psal. 67.

Primus & nouissimus.) Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt. In Apoc. D. Ioannis ita ait Deus: Ego sum α, & ω, primus & nouissimus. Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

Apoc. 22.

Viderunt insulæ & timuerunt.) Sensus est, Gentes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi & Apostolorum miracula & doctrinam, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erant alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant, opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciaque perseueratis.

Confortauit faber ærarius.) Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudē deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur, & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Israel serue meus.) Consolatur Deus fideles suos & iustos, monetque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse nō derelinquet eos. Duplex est Israel alter secundum carnē, alter secundum spiritum. De Israele secundum carnem ait
1.Cor.10 Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Videte Israel secundum carnem. Ex quo colliges alterum esse secundum
Rom.9. spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semē. Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filii sunt promissionis æstimātur in semine. Hæc D. Paulus. Cùm autē hoc in loco Deus vocet Israelem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israel secundū spiritum. Et huiusmodi Israelitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.) Ille, qui cum Deus est, nō
Psal.26. debet timere. Ideò dicebat Dauid: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? Dominus, protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgi-
Luc.1. ni Mariæ: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cū sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, acsi nunquam Deum offendissent, qui gladium ancipitem super caput suū
Similia. tenui filo pendentē non considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorē, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quib⁹ in profūdas tenebras relegetur.

Quia ego Deus tuus.) Sensus est: Cùm ego sim Deus tuus quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

Suscepit te dextera iusti mei.) Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuaui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel.) Per Iacob

Iacob & Israel intelligit Chorum Apostolorum, aliorumq; fidelium, quos appellat vermes, qui erant in mũdo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de seipso dicit in psalmo: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiecto plebis: quem psalmũ intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiam fideles mortuos, quibus ait Apostolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscõdita est cũ Christo in Deo. Et ipse Apostolus mortuus erat in mundo, & non quacunq; morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo. Et in epistola prima ad Corinthios, Quotidie, inquit, morior. Et ad Galatas: Viuo autem iam nõ ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad hominem veterem, qui carnẽ suã, vt verbis vtar Pauli, crucifixerũt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in Deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundũ carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

Psal.21. Colos.3. Gal.6. 1.Cor.15. Gal.2. Gal.5.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum.) Alloquitur Deus Apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quã fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandam mundi superbiã, & elatos ac potentes homines superandos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autẽ illa primitiua ecclesia plaustrũ nouũ, & nõ vetus, quia nõ in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorũ corda durissima contriuit, purgatumq; triticum à cõminutis paleis seperauit, & montes ac colles, hoc est, hæreticos in puluerẽ redegit. Sunt qui hoc referũt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorũ siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israel non derelinquã eos. Aperiam in supinis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum & spinam, & myrtũ

& lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitẽt, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud. Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus, afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedant & nuntient vobis, quæcunque uentura sunt. Priora quæ fuerunt, nũtiate, & ponemus cor nostrum, & sciemus nouissima eorum, & quæ uentura sunt indicate nobis. Annuntiate quæ uentura sunt in futurum, & sciemus quia Dij estis vos. Bene quoque aut malè si poteritis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum, ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus, & à principio, vt discamus. Iustus es? Non est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsunt, & Israelem euangelistam dabo. Et vidi, & non erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes inutiles & vana opera eorum ventus & inane simulachra eorum.

Egeni & pauperes. Sensus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniũt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiam in montibus & campis, & in terra in via deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentũ Christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum impleuit cõcionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorũ, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiusque Apostoli, & viri Apostolici prædicarũt. Hę aquę manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur. Me dereliquerunt fontem aquæ viræ. Hunc fontem appellat Dauid fontem vitæ: & Zacharias fontẽ patentem in ablutionẽ peccatorum: & Esaias fontem saluatoris. Vnde ipse saluator dicebat: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Mundus fontem habet, sed qui non solũ sitim non extinguit, sed etiã bibentes necat. Vt enim nemo quamuis siti laboret, bibit ex fonte in cuius fundo videt lutũ, vermes venenosos, & alias pestiferas spurcitias, sic nemo bibit ex mundi fonte nisi qui eius opum & voluptatum, cæterarumque rerũ humanarum fundum non aspicit. Si enim mortales fundum

aspicerent

Psal.18.

Ierem.2. Psal.35. Zach.13. Suprà.12 Ioan.4.

Simile.

aſpicerent, ſi rerum finem contemplarentur, fugerent abſque dubio à fonte mundi, ex quo nō aqua ſed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Chriſti aquas, quas ipſe nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquam, eamque aperturū in montibus, & campis, & deſertis, ſignificauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam, nec agreſtem & incultam, vbi non prædicanda eſſet & docenda Chriſtiana veritas & doctrina. Ante Dei noſtri aduentum quærebant gentes per diuerſos magiſtros, & varia philoſophorum dogmata aquas ſalutares, ſed non inueniebāt. At non eſt paſſus Deus hominem lucem ſapientiæ diutius requirentem, in errore verſari. Aperuit oculos eius aliquando & errantē ac vagum veritatem docuit, & aquas ſalutares, atque viam adipiſcendæ æternitatis oſtendit. Hoc fuerat multo antè in Agar adumbratum, quæ, vt ſcriptura diuina commemorat, errabat in ſolitudine cum filio ſuo, & aquæ vtrem portabat. Sed conſumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabāt ſiti mater & filius, erantque in magno vitæ periculo & diſcrimine conſtituti. At miſertus eorū Deus aperuit oculos Agar, & oſtendit ei aquā ex qua biberent, & ſitim ſatiarent, & creuit puer & fecit eū Deus in gentem magnam. Quid per Agar niſi gentilitas ſignificatur, quæ infinitis ſceleribus implicata in deſerto extra viā veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus verſabatur. Errabat Agar cum filio ſuo, errabat etiā gētilitas cum ſobole ſua, & aqua vtris quæ aruit, ſuſtentabatur. Habet mundus aquam; ſed quæ æſtu aret & conſumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magiſtratus pereunt & euaneſcūt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æſtu conſumitur, & tandem extinguitur. At Deus ille ſummus & ſempiternus non tulit, vt gentilitas cum ſobole ſua ſiti periret, aperuit illi aquam ſalutiferæ & euāgelicę doctrinæ, qua ſuſtentata verā vitam conſequeretur, & gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tadem ad ciuitatem illam cœleſtem & triumphantem peruenirer, vbi ſeipſam aquarum diuinarū ſuauitate & abundantia ſatiaret. Gen. 21. Figura.

Dabo in ſolitudine cedrum & ſpinam.) Per has arborum varietates intellige gratiarum diuerſitatem, aut viros ſapientia, virtute, & nobilitate præſtantes, in quorum vmbra poſſent feſſi viatores aliquo modo requieſcere. Vt enim viā facientes magno æſtu & ardore cōbuſti, amœna & opportuna alicuius opaci arboris vmbra recreātur, ſic afflicti homines & in Simile.

erumnis versati ope & consolatione virorum iustorum & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatē colentes comparantur magnis & fructuosis arboribus, iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt.

Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus, Afferte si quid forte habetis.) In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo disputarent. Volebat enim rationibus illis ostendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc ostendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui contemptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iusti essent in hac vita vexati, non tamen erant ab ipso Deo derelicti. Ex quo sumpsit occasionē loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamē multos & magnos principes superarunt, & ad ecclesiā cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciāt iudicium suum, hoc est, vt, adsint causæ suæ, & afferant rationem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

Accedant & nuntient vobis.) Nempè, idola vestra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.) Apostrophe est ad idola.

Ecce vos estis ex nihilo.) Id est, vos idola nihil valetis, non estis dij, imò nihil estis. Idolum nihil est, ait Apostolus ad
1. Cor. 8. Corinthios scribens.

Et opus vestrum) Id est, responsiones vestræ. Postquàm Deus ostendit vana esse idola, nihilque valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum cultores confundat. Ideò inquit: Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Acsi diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrum regem Persarum, vt bellū inferat Babyloniis, eosq; superet, vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriā reducat. Persis erat ad partē aquilonarē respectu Iudææ.

Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus.) Sensus est: dicite mihi ô idolorum cultores, quis est ex diis vestris annuntiauit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum?

Primus ad Sion dicet, ecce adsum.) Hieronymus in commentariis legit ecce adsunt. Et ita habent nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nūtiare, Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsunt ea, quæ abipso promissa sunt.

Et Ie-

Et Ierusalem euangelistam dabo.) Id est, Ego Dominus dabo Hierosolymæ euangelistas, qui ei læta pronuntient.

Et vidi & non erat.) Verba sunt Dei in hunc modum dicẽtis: Ego vocaui idolorum cultores ad disceptandum mecum in iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset cõsilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola ventus & vanitas.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLI.

Et suscepi te dextra iustitiæ mei.) In hebraico est: aph temachtticha bemin tsidhki. Quæ possunt ita Latinè reddi: Atque sustentaui te dextera iustitiæ meæ. Hebraismus est hunc habẽs sensum: Et mea iusta manu dextera te sustẽtaui. Vnde Septuaginta interpretes verterunt: Et corroboraui te dextera iusta mea. Appellatur autem dextera iusta, quæ vnicuique tribuit iuxta opera sua. Verbũ teamach non solũ suscipere significat, sed etiam sustentare, vt Exodi. 17. Sustentabant manus eius ex vtraque parte.

Qui mortui estis ex Israel.) In hebraico est dictio methe, quæ & viros significat, & eos, qui ex vita excesserunt. Ideò potest verti: Viri Israel. Aiũt Hebræi ita esse hunc locum vertendũ, nam quando hęc dictio scribitur cum xeua, quemadmodum hic potius viros quàm mortuos significat: Quando verò cũ dere, potius mortuos.

In supinis collibus.) Quidam codices habẽt: In supremis collibus. Pagninus vertit, in excelsis.

Cedrum & spinam.) Hic variant etiã Latini codices, quidã habent spinam, quidam verò pinum. Neque est mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionem sententias distrahuntur. Ex nostris nonnulli existimabant per spinos prunos intelligi, iuxta illud Poëtæ 4. Georgicorum. Eduramque pyrum, & spinos iam pruna ferẽtes. Alij per spinas arbores spinosas intelligunt, qualis est malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hãc arborẽ esse spinam Aegyptiã, cuius ligna etiã in aquis incorrupta perseuerãt. In Hebraico est xittah, cuius pluralis est xittim, quod nomen scriptũ inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noster interpres vertit sethim, vt Exodi capite 26. Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis sethim, & paulò pòst: Facies & vectes de lignis

sethim

Sethim. Ex Iudæis nõnulli existimant esse buxum, alij piceã, alij cedrum. R. Kimhi asserit esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro xittah vertit: xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ab Aegypto in desertum asportata, vt ex illis tabernaculum fœderisq; arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezrę sententiam, existimãtis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto syluas, vbi hæ arbores orie-bãtur, iuxta illud Numerorum 25. Morabatur autem eo tẽpore Israel in Sethim: vbi est hoc idem nomen. Iosephus libro Antiquitatum tertio, capite 6. ait ligna tabernaculi fuisse adeò durabilia, vt nequaquã potuissent putredine violari, & cap. 8. eiusdẽ libri ita ait: Facta est autem arca Deo ex lignis natura sortissimis, & quę nequaquam putredinem sustinerent. Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim transtulerunt ξύλα ἄσηπτα, hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum sententia, qui per sethim optimas cedros interpretantur: Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali 16. fuisse suo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetustatis, vt inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octoginta anni interfluxissent.

Afferte si quid forte habetis.) Pro, si quid forte habetis, est in Hebraico vnica dictio atsumothechæm, quæ est in numero multitudinis deriuata à verbo atsam, quod significat preualere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti: Afferte firmamenta vestra, hoc est, ea argumenta quæ existimaueritis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio, forte, non est ad uerbium, sed nomen. Pagninus vertit, fortes vestros: vt ad falsos commentitiosq; Deos referatur. Quasi dicat: Afferte in medium ex vestris Diis eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possintne futura prædicere.

Argumentum Capitis XLII.

INducit propheta Deum patrem loquentem, & filium suum hominibus nuntiantem. Prædicit esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionẽ multorum, eius denique Christi lenitatem, manſuetus

suetudinem, & magnificentiam significat. Infideles Iudæos arguit, eorumque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

Ece seruus meus suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi Mat.12.
spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamū quassatum non conteret, & linum fumigās non extinguet. In veritate educet iudicium, non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabunt. Hæc dicit Dominus Deus creans cælos & extendens eos firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans flatum populo, qui est super terram, & spiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocaui te in iustitia, & apprehendi manum Infr.49.
tuam, & seruaui te. Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum & educeres de conclusione vinctum de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus. Hoc est nomē meum, Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. Infr.48.
Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. Cantate Domino canticum nouū, laus eius ab extremis terræ. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insulæ & habitatores earum. Leuetur desertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum. Vociferabitur & clamabit super inimicos suos confortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar. Psal.149.

EXPLANATIO.

Ecce seruus meus.) Dixerat Deus capite superiore propè finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriam restitueret, per quē intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuari spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorē & saluatorē dirigere, eiusq; alta mysteria intueri, trāsferūt sermonē à terreno ad cœlestē, & de Christo deo nostro

vati-

vaticinantur, qui venit in mundum, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur D. Matthæus capite duodecimo sui euangelij. Sed quid mirum catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudæis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quòd illi dicunt Christum esse venturum, nos autē venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite Deus pater, ita inquiens: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autem Christum seruum secundum naturam humanā, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab eo, non enim venit ministrari vt ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli, Semetipsū exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominū factus, & habitu inuentus vt homo. Non negat Christū esse hominem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus. Et ad Corinthios scribens, Primus homo, inquit, de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Nam nō valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinem hominum factus, igitur non est homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuictissimus Ioannes tertius in similitudinem cæterorum Lusitaniæ regum creatus est, ergo non est rex. Imo de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquā rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo D. Ioannes: Vidimus gloriā eius gloriā quasi vnigeniti à patre. Vbi nō negat eum esse vnigenitū, sed ait talem gloriam habere, qualē decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apostolus Christum esse in similitudinem hominum factum, non tamen negat esse hominem. Sed quoniam Christus est verus Deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, idcò non homo purus appellatur ab Apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi vides Christū seruum appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cùm voluerit pro nobis vendi, vt nos suo sanguine emeret. Id autem quod hìc dicit Esaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in psalmo: Beatus quem elegisti & assumpsisti.

Matt.20. Philip.2. 1.Tim.2. 1.Cor.15. Ioan.1. Psal.64.

Complacuit ẏbi in illo anima mea.) Hoc ipsum testata

est vox illa patris, quæ in transfiguratione audita est, vt ait D. Matthæus, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, quam refert Petrus Apostolus in epistola secunda. Et eadē vox audita fuit etiam in baptismo Christi, vt refert idem Euangelista. Est igitur sensus: Ecce seruus meus, qui est mihi charissimus. Matt.17. 2.Pet.1. Matt.13.

Dedi spiritum meum super eum.) Idem dixerat suprà Esaias: Et requiesceret super eum spiritus Domini. Et infrà: spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. Hinc Ioannes Baptista apud Ioannem Euangelistam, vidi, inquit, spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum. Non intelligendum est Christum tunc primum accepisse spiritum sanctum, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriore, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis. Suprà 11. Infrà.61. Ioan.1.

Iudicium gentibus proferet.) Id est euangeliū quod iudicium Dei continet. Multis enim in locis euangelij iudicabit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorum scelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet iudicium, quomodo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè capite 2. Aspicis hic messiam nō solùm Iudæis, sed etiam gentibus fuisse euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & gentibus.

Non clamabit.) Nempè clamore contemptionis. Nō clamoribus rem aget, sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Psalmo iis verbis significare: Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram. Psal.71.

Nec accipiet personam.) Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, & est multis in locis diuinarū literarum scriptū. Iudex qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiā, in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi cōmunitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulū medium quadrangulū diuidit, vt vtrinque spatium reliquat æquale, sic Iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, Rom.2. Simile.

clinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur.

Non audietur vox eius foris.) Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Vnde dicebat Apostolus: Omnis clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.

Infrà 53.

Ephe. 4.

Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.) Sēsus est: Christus cùm venerit neminem contēnet, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro quæstionū ad Algasiam, per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes Deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum gentium, qui extincto legis naturalis ardore, fumi amarissimi oculos lædentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quē venit in terram missum, incendit, studioque immortalitatis inflammauit.

In veritate educet iudicium.) Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudiciū.) Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortē: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annūtiet euangeliū. Acsi dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem euangelium nuntiauit. Vide obsecro, & alto animo intuere huius præsulis modestiam, lenitatē, benignitatem, tolerantiam, & mansuetudinē. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis cōtaminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dū volunt sordes abstergere, vasa cōterant & infringant, sic præsules, qui volūt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant mode-

Simile.

tatè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad puritatem animique pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodū inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tangit vulnera, quàm qui asperè manus impo nit, sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quā nimia seueritate animi vulneribus mēdetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili versēr, secturus membra corrupta & labe factata, non implebitur ira, quin potius tunc maiorē tranquillitatem ostendit, ne perturbatio impediat artem, sic præsul in reprehensionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ira turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, vt adhibeatur etiā seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquā potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus noster, qui eum, quē reiecit ex nuptiis, quòd non haberet vestē nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit.

Simile.

Simile.

Matt. 22.

Legem eius insulæ expectabunt.) Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiā hunc locū D. Matthæus. Vbi vides per insulas intelligi gētes, quod cap. superiore annotauimus. Ita intelligitur id quod est cap. 60. scriptum: Me enim insulę expectant. Id quod Iacob multò antèa iis verbis prędixerat: Ipse erit expectatio gentium.

Matt. 12.

Gen. vlt.

Hæc dicit Dominus Deus.) In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans flatum populo.) Hoc est, dans hominibus spiritum vitę. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritū calcantibus terram, hoc est, opes & delicias, cæteraque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos Deoque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est eorum anima, quoniam anima plus est vbi amat quàm vbi animat. Cùm autem auarorum, ambitiosorum, iniustorumque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animam scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat:

Matth. 6.

Adhæsit

Psal. 118. Adhæsit pauimento anima mea. Cùm autem ibi homo esse dicendus sit vbi eius anima, est apertè ostenditur sceleratum Ezec. 2. hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: Fili hominis sta super pedes tuos. Non enim iniquus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terram conculcat, quoniam ea, quæ præstãtia mundi amatoribus videntur parua ducit, eaque ratione stabili firmaq; negligit, & ad cœlestia semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignem ad cœlum tendentem, Similia. terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum, & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes, sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectãtes, suas voluptates, dignitates, & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam.

Ego Dominus vocaui te in iustitiam.) Id est, vt iustitiam doceas, & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.) Significat Deus pater amorem suum erga filiũ suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidẽ est quod ait Ioan. 14. Christus apud Ioannẽ: Pater in me manens ipse facit opera.

Et dedite in fœdus populi, in lucem gentium.) Aspicis hic Christum esse nostrum fœdus & nostram lucem. Sine eo nõ essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: Ioan. 8. Luc. 2. Ego sum lux mundi, de qua dixerat Simeon: Lumen ad reuelationem gentium. Eramus filij iræ: & erant inimicitiæ inter Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrum, filius Dei, vt esset autor nostræ reSuprà 9. Mala. 2. Ephes. 2. conciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis. Et D. Paulus, Ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraq; vnũ. Et alibi: Et vos, inquit, cùm essetis alienati, & inimici sensu in operibus malis, nũc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem. Huc pertinet quod ait D. Ioannes in epistola 1. Ioan. 2. sua: Ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro nostris tantùm, sed etiam totius mũdi. Huius rei gerebat imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex Figura. Exod. 25. auro purissimo super arcam, & tegebatur à duobus seraphim mutuo se recipientibus. Arca illa ecclesiã adumbrabat, super

eam

eam erat propitiatorium significans Christū, qui est propitiatio nostra, recturum & protecturum ecclesiam suam. Duo seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docentia esse Christum propitiatorem & reconciliatorē. Docet hic locus Messiam non solùm Iudæos, sed gentes etiam fuisse illuminaturum.

Vt aperires oculos cæcorum.) Non enim anteà Deum videbāt: quoniam non solùm erant tenebris circunfusi, sed ipsæ tenebræ. Eratis aliquando tenebræ, ait D. Paulus, nūc autem lux in domino. Aspicis hic peccatores esse cæcos, de quibus ait Christus: Cæci sunt & duces cæcorum. Claudit diabolus eorum oculos, tenebrisque cooperit, ne suam perniciem intueantur. Vt enim fur nocturnus domum spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obscuro & aëre nebulis & caligine cooperto, irruit in gregē, & in aquā inuolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniā tunc ea pisces non vidēt, sic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelligebat qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi. Acsi diceret: Meum intellectū dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amantes, quos ego mortuos seculi appello. Væ illis, qui non solū sunt cæci, sed etiā alios obcæcāt. Cōtrà verò illi sunt fœlices, qui nō solū sunt illuminati, sed alios illuminānt, Christū imitantes, qui de se ipso ait: Ego sum lux mūdi. De quo ait Zacharias: Visitauit nos oriēs ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in umbra mortis sedēt, ad dirigēdos pedes nostros in viā pacis.

Ephes.5. Matt.15. Simile. Psal.142 Ioan.8. Luc.1.

Et educeres de conclusione vinctum.) Docet hic locus peccatores esse scelerū vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit summus ille generis humani cōditor & conseruator nos liberatū, vt nos in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restitueret. Aspicis hic Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerē aperire. Ita enim eū sanctus vates Zacharias alloquitur: Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu. Intelligi autē caput illud Zachariæ de Christo euāgelistæ testantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligūt de terrena liberatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi, sed corporis, nec vident miseri ac cæci homi-

Zacha.9. Matt.21. Ioan.12.

nes, redemptionem per Christum non terrenam esse, sed spi-
Psal.129. ritualem. Ait enim propheta: Ipse redimet Israel ex omni-
bus iniquitatibus eius. Dicēs ex omnibus iniquitatibus eius,
apertè voluit ostendere Christum fore animorum redem-
ptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus pecca-
tores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit
Ierem.31 Ieremias, sic Messiam loquentem introducens: Dabo legem
meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam,
& ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò
pòst: Propitiabor iniquitati eorū, & peccati eorū nō memo-
rabor amplius. Quem locū D. Paulus de Christo interpreta
Heb.10. tur. Et apud Esaiā ait Christus: Delcui vt nubē iniquitates
Infr.44. tuas, & quasi nebulā peccata tua. Reuertere ad me, quoniam
redemi te. Vide qualē vaticinatus est fore Christi redemptio
nem. Et ob eam causam hic idem propheta gladium huius
Suprà.11. regis & redemptoris spiritualem esse dicit, nimirum sacrum
Infr.49. Dei verbum, de quo ait: Percutiet terram virga oris sui, &
spiritu labiorum suorum interficiet impium Et alibi: Posui,
inquit, os meum vt gladium acutum. Hunc existimo esse eū,
Psal.44. de quo ait Dauid: Accingere gladio tuo super femur tuum
potentissime. Est autem euangelica doctrina gladius, quo fi-
deles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gla-
dius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: De ore eius, nempè
Apoc.1. Christi, gladius vtraque parte acutus exibat. De quo ait Pau
Ephe.6. lus: Galeā salutis assumite, & gladium spiritus, quod est ver-
bum Dei. Hæc volui dicere, vt errorem Iudeorum ostende-
rem Messiam expectantium, qui eos redimat à terrena cap-
tiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cùm ipsorū
scripturæ contestentur. Christum redemptorem esse anima
rum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitiis affluen-
tem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumph-
alem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatū
Zach.9. esse spiritualem, cœlestique regi congruēntem. Ait enim Za
charias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalē. Ecce rex
tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens
super asinam, & super pullum filium asinæ. Quem locum E-
Matt.27. uangelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus a-
Ioan.12. pertè contestatur. Venit Christus non cum humana pompa
& superbo apparatu, sed in humilitate & mansuetudine, quē
admodum ipse de se ait: Discite à me quia mitis sum, & hu-
Mart.11. milis corde. Nónne aspicis Hebræe Messiam non venturum

fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Quî fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctique vates omni sapientia & virtute prestantes eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? Quas diuitias allaturus erat ille, quem Zacharias pauperem, & Esaias capite. 52. inglorium appellat, nisi cœlestes & immortales? Hoc intelligens Dauid, Redimet inquit, Dominus animas seruorũ suorum. Et Esaias, Israel, inquit saluatus est in Domino salute æterna. Non loquuntur de salute externa & temporali, sed interna & immarcessibili, & peccatorum carceris apertione: de qua hîc ait noster vates: Et educeres de cõclusione vinctum. Zach. 9. Psal. 33. Infr. 59.

Ego Dominus.) Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: Hoc est nomen meum, ita est intelligendum: Nomen meum est Dominus. Ita dicitur in psalmo: Dominus nomen illi. Psal. 67.

Quæ prima fuerunt.) Id est, quæ ea, prædixi, completa sunt, nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

Cantate Domino canticum nouum.) Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiæ & humani generis restauratione. Et vult vt sit canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduẽtu Christi eius euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem, euangelium autẽ ad omnes gentes propagandũ, etiam ad insulas, & ad deserta loca colentes.

Habitatores petræ.) Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus sitis in petris, locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam Palestinæ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit æmulum, vociferabitur & clamabit.) Descripsit hactenus primum Christi aduentum in humilitate & mansuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed quî fieri potest vt de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cùm in hoc eodem capite de eo sit dictum: Nõ clamabit, neque audietur vox eius in plateis? Hanc difficultatem facilè absoluemus, dicentes prius voluisse prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiã ostẽdere, qui suas iniurias toleranter ferens, inimicis

ſuis litē non intendebat: ſed ſicut agnus ad occiſionē ductus ſilentio vtebatur: Nunc verò facit eū clamantē, & mūdi ſcelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in ſe iactas æquo animo tolerare, mundi verò ſcelera queribunda voce arguere, vt non ſuam, ſed Dei gloriam quærere videatur.

Tacui, ſemper ſilui, patiens fui: ſicut parturiens loquar. Verba ſunt Dei dicentis: Haſtenus continui iram meam, nūc clamabo, & inſtar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, vt eū intelligamus. Aſpicis hic Deū non ſtatim hoſtes ſuos ſternere, ſed aliquando tacere atque diſſimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præſules doceat declinandam eſſe iram, impatientiam, & precipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ eſt auerſa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & deteſtabilis eſt omni contentione velis, vt ita dicam, remiſque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otioſam degentes videntur mites & moderati, ſed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, feſtinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu eſt vacuum, ſciſſuras ſuas non oſtendit, ſed eo pleno omnes apparent, quoniā hac atque illac fluit. Sic nōnulli à negotiis publicis ſeparati, in nullaque dignitate cōſtituti, regunt ſuam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, ſed rempublicam capeſſentes ſtatim animi ægritudines & corruptiones oſtendūt, hac fluit ira, illac inuidia, hic oſtenditur temeritas, illic prauitas. Nulla eſt trāquillitas, nulla ſecuritas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil diſſimulent, neq; vllo ſilentio vtantur, ſed omnia velint ſtatim temerario impetu caſtigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus philoſophus, principatū virū declarare. Diſcant rempublicā adminiſtrantes à Chriſto Deo noſtro, qui ait: Tacui ſemper, ſilui, patiens fui, vt ſciant vti tēpore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & conſilio gubernare.

Simile.

Diſſipabo & abſorbebo (mal.) deſertos faciam montes & colles, & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in inſulas, & ſtagna areſciam. Et educam cæcos in viam quam neſciunt, & in ſemitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & prauа in recta. Hæc verba feci eis. & nō de-

-liqui

religati eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili, vos dii nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quē nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venundatus est, & quis cæcus nisi seruus Domini? Qui vides multa nónne custodies? Qui apertas habes aures, nónne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

Dissipabo.) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.) Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cæcos in viam.) Idolorum cultores cæcos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autē seruabo, eisque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam, aliis in resurrectionem. Qua de re alibi disseruimus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.) Hoc est, Id quod dico, nempe esse gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.) Sensus est: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficientur. Et confundentur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.) Conuertit Deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcosque vocat.

Quis cæcus nisi qui venundatus est?) Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferum peccatum admittit, seipsum diabolo vendit illique chirographū tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait

1.Cor.6. & 7. 1. Pet.1. enim Paulus: Empti enim estis precio magno. D. Petrus in 1. epistola sua. Scientes, inquit, quod non corruptilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati. Chirographum autem decreti,

Col.2. quo eramus dæmoni venũdati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.

Qui vides multa, nonne custodies?) Tu ô Israel, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quæ tibi præcipiũ?

Laqueus iuuenum omnes.) Notat Pharisæos & scribas, quorum consilio iuuenes decepti & vincti Christum recipere noluerunt.

In domibus carcerum absconditi sunt.) Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabũtur. In tantam incident calamitatẽ, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

Quis est in vobis.) Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiãt & futura cognoscant, menteque, percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christum occiderunt. Et concludit Propheta, asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Ecce seruus meus suscipiam eum.) Pro suscipiam: est in Hebraeo æthmoch à verbo thamach, quod significat suscipere, vt cap. superiore. Suscepit te dextera iusti mei. Significat etiam

Supr. 41. Exod. 17 sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex vtraque parte. Ideò poterat hîc verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitar ei. Solet enim herus inniti seruo fideli & charo. Significat iis verbis Deus pater fuisse Christum illi obedientem, fidelẽ, & dilectũ. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aspicis eum hoc de Christo intellexisse.

Et non accipiet personam.) In Hebraico est, ve lo iissa: à verbo nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimẽdo alium, pro quo noster interpres vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterum eleuat, sic nõnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorumque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem. Vel, Non vociferabitur. Pro quo Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum. Similc.

Argumentum Capitis XLIII.

COnsolatur Deus ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

Tnunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere quia redemi te, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, & ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli timere, qui ego tecũ sum. Ab oriente adducam semen tuum, & ab occidente congregabo te. Dicam aquiloni da, & austro noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnẽ qui inuocat nomen meum in gloriam meam creaui eum, formaui eũ, & feci eũ. Educ foras populũ cæcum & oculos habentem, surdum & aures habentes. Omnes gẽtes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificẽtur, & audiant & dicant: Vere vos testes mei dicit Dominus, & seruus meus quem elegi, vt sciatis, & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est

formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum dominus, &
Osee.13. *non est absque me saluator. Ego annuntiaui & saluaui, auditum*
feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, &
ego Deus, Et ab initio ego ipse. & non est qui de manu mea eruat.
Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor ve-
ster sanctus Israel.

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel.) Duplicem esse Iacob & Israelem, alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatum arbitror capite 41. Eorum multitudo, & congregatio qui Euangelium receperunt, & Christo se dedicarũt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israel appellatur. De hoc dictum est capite supe
Supr.42. riore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus inuenum omnes. Et paulò pòst: Et noluerunt viis eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierũt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellũ, & cætera, quæ sequũtur. Vbi Propheta aduersus pertinaces Iudæos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuã ecclesiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquãdo scriptura nomine Iacob & Israel Christianos intelligere.

Noli timere, Quia redemi te.) Verba sunt Christi ecclesiam suam alloquentis, acsi diceret: Ego qui te tanto precio emi, quĩ pro te sanguinẽ fudi, nunquã te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter calloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nomine tuo.) Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm eum nomine proprio vocat. In libro Exodi scriptum reperi-
Exod.33. mus dixisse dominum Moysi, te ipsum noui ex nomine. Cõtrà verò de reprobis dictum est: Non noui vos, discedite à me
Matt.7. Luc.13. operarij iniquitatis. Ideò narrans Christus historiam de La-
Luc.16. zaro & de diuite epulone, nomen Lazari explicuit, epulonis autem suppressit.

Cùm transieris per aquas, tecum ero.) Sẽsus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Etsi viri sancti propter Christum & Euangelicam veritatem torquerentur, & in summum cãpitis

pericu-

periculũ vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tãta enim erãt fide ac cõstantia muniti, tanta charitate inflãmati, vt multò præstantius & illustrius existimarent pro Christo occumbere, seque hostium telis obiicere, quàm Christum Saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerẽtur & occumberent, quoniam etsi corpus patereturꝰ animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormẽtis ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nunquam tamen peribit.

Cùm ambulaueris in igne, non combureris.) Aspicis hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam Deus cum illo est: Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat, sed non consumebatur, quia in eo erat Deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versatus igne afflictionum incẽsus, spinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate consistit, quoniam Deum secum habet. Nõ est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beatior. Qui enim fieri potest, vt non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat, illisque perniciem machinatur, cùm illius motus turbulenti iactationesque incitatę, omnem rationem repellant, nullamque partem tranquillitatis animi relinquãt? Contràverò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilẽs, nulla tetra pernicjosa labes, sed Christi gratia & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait Deus per propheram: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eũ, & glorificabo eũ. Viri enim iusti & charitate præstantes afflictionibus exercentur, vt posteà diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid: Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignẽ & aquã, hoc est, mundi afflictiones, esse viã ad ęternas voluptates. Sic tamẽ velim existimes me nõ ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere. Vt enim in mari Rubro Hebręi fuerunt erepti, Ægyptij verò obruti & submersi, sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrũ quidam liberantur, quidã verò corruunt & franguntur.

Exod. 3.

Matt. 7.

Psal. 90.

Psal. 65.

Sãmile.

Fuit

Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam, a-lis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in me-diis fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contempla-re & intentè considera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per a-quas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictiones.

Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Sa-ba pro te.) Quando Hierosolyma fuit seruata, & à Sennacheribo e-repta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hîc numerat Pro-pheta. Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ gen-tes punirentur. Similis locus est in Prouerbiis, vbi ita scriptũ
Prou.11. est: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Vel sic. Ego ô ecclesia mea in propitiationem tuam, vt tibi sim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias na-tiones, nempe Aegyptum, Aethiopiam & Saba, & ex omni-bus denique mundi partibus multi ad te confluent & con-uenient. Septuaginta habent: Feci commutationem tuã Ae-gyptũ. Et est sensus. Ego ô populeIudaice infidelis dedi pro te ecclesiæ meæ Aegyptios, Aethiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatũ, has nationes statim post Christi pas-sionẽ Matthæi & Marci prędicatione fuisse ad fidẽ cõuersas.

Ab Oriente adducam semen tuum & ab occidente, &c.) Hũc locum afferunt Iudæi, ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiam, quoniam eosdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiunt Messiã Hebræos omnes per vniuersum orbem terrarũ diui-sos esse Hierosolymã reducturũ, quos hîc semẽ suũ & filios appellat. Nec vident cęci homines ex hoc capite suũ errorẽ & pertinaciam conuinci, cùm apertè de gentibus, quæ erãt ad Christum conuertendæ loquatur, non solùm autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, neminem ex-cludit. Et paulò pòst: Omnes, inquit, gentes cõgregatæ sunt simul. Nónne vides planè ô Hebræe tuam cæcitatẽ? Perspi-cuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omni mul-titudine tractare, siue sint gentes, siue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatio-
Infrà.53. ne ait alio in loco Esaias: Generationẽ eius quis enarrabit? Et paulò pòst: Si posuerit pro peccato animam suam, vide-

bit se-

bit ſemen longæuum. Ideò ait diuus Ioannes: Quotquot autem eũ receperũt, dedit eis poteſtatẽ filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autem Chriſtus omnes fideles nõ localiter in vna prouincia, ſed in vnitate fidei. Ideò ipſe aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios quos ait de lõginquo, hoc eſt, de peccato, quo homines longè à Deo diſtant, eſſe ad gratiam ducendos. Ioan.1. Matth.8.

Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.) Foras, hoc eſt, extra errorem. Omnes infideles cæcos vocat & ſurdos. Particula, Educ, refertur ad Chriſtum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt ſit vox ipſius, Dei.

Omnes gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus.) Ex gentibus & Iudæis fuit Chriſti eccleſia congregata. Et cùm dicit, omnes gentes, diſtributio eſt pro generibus ſingulorum, non pro ſingulis generum.

Quis in vobis annuntiet iſtud?) Nullus eſt inter vos ô gentes, qui hoc poſſit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent teſtes eorum & iuſtificentur.) Id eſt, Afferant gentes teſtimonia, videamus vtrũ idola ſua illis vẽtura prædixerint, & ſi hoc probauerint, iuſtificentur. At hoc oſtendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera eſſe, quæ ego dico.

Verè vos teſtes mei, dicit Dominus.) Alloquitur Deus Prophetas & Apoſtolos. Et ſeruus meus quem elegi, id eſt, Eſaias.

Ante me non eſt formatus Deus.) Oſtendit in Deo nec eſſe principium nec finem.

Ego annuntiaui.) Subaudi futura: Et ſaluaui, Id eſt, vos ab hoſtibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

Propter vos emiſi Babylonem, & detraxi vectes vniuerſos, & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes. Ego Dominus ſanctus vester, creans Iſrael Deus veſter Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus ſemitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robuſtum. Simul obdormierũt nec reſurgent, contriti ſunt quaſi linum, & extincti ſunt. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoſcetis ea. Ponam in deſerto viam, & in inuio flumina! Et glorificabit me beſtia agri, dracones & ſtruthiones, quia dedi in deſerto aquas & flumina in inuio, vt darem potũ populo meo electo meo. Populum iſtum formaui mihi, laudem meam narrabit. 2.Cor.5. Apoc.21.

Non

Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, in victimis tuis non glorificasti me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui præuaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam.

Propter vos emisi Babylonem.) Id est, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriã vestram reducat. Et detraham vectes vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detractis vectibus à portis ingredientur Persæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos qui nauibus suis gloriari solebant.

Exo.14. Iosue 3. *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.)* Quasi dicat: Ne existimetis Deum hæc facere non posse. Nam ipse, qui hæc dixit, ille est qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem vt vos liberaret in exitu ab Aegypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Aegyptij fuerunt obruti, & nunquam ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios nõ esse resurrecturos ad extremum iudicium. Nam vt ait Apostolus, Omnes quidẽ resurgemus, sed nõ omnes immutabimur. Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternam, quæ est vera vita, ideò damnati non dicũtur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psalmo: Ideo non resurgunt impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

1.Cor.15.

Psal.1.

Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua.) Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus preteritis, tamẽ multo maiora sum pro vobis facturus, quorũ respectu ea quæ præterita sunt non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum. Et erunt gratiæ flumina, quæ non corpora, vt antea in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: Nam bestiæ agri, dracones & struthiones, hoc est, varię gẽtes diuersis ribus deditę quę in deserto gẽtilitatis habita-

habitant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare, quanuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ. Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc multis in locis prædictum. Ieremias ita ait: Ecce dies veniẽt dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti. Et paulò pòst: Hoc, inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui testamenti institutionem. Ita hũc locũ interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quãuis illum Apostolus non interpretaretur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi testamentum, veterauit prius: Et reuera hæc est testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hanc promissionẽ confirmat Deus per Baruch prophetam ita dicens: Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: Ecce ego facio noua. Et capite secundo, & quinquagesimoquinto, & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui testamenti institutionem prædicit. Qua de re vide ea, quæ in sequẽtibus annotabimus.

Ieremi. 31

Heb. 2.

Baruc. 2.

Populum istum formaui mihi.) Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorũ infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

Non me inuocasti Iacob.) Acsi diceret: Dracones, struthiones, cæteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô populе Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.)

thure.) Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thimiama incenderes. Nō exegi à te vt argento mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nā sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo, cum patre ita loPsal.39. quens: Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato nō postulasti, tunc Heb.10. dixi ecce venio. Quem locū D. Paulus de Christo apertè asserit esse intelligendū. Est enim Christus vera hostia, quę delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam Amos 5. Osea 6. per Amos ita ait. Si obtuleritis mihi, holocaustomata & munera vestra non suscipiam. Et per Oseam: Misericordiam volo & non sacrificiū. Et per Danielem: In dimidio hebdomaDan.9. dis deficiet hostia & sacrificium. Lege totum illud caput, & vobis Danielē vaticinantē de morte Christi, & de cessatione Mala.1. legalium. Per Malachiā iis verbis Deus Iudæos alloquitur: Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & non in omni loco offertur Infr.53. nomini meo oblatio munda. Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificiū, quod est Christus Deus noster, qui vt ait Esaias, oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret, in cuius memoriam cotidie in ecclesia consecratur. Cum Christo autem mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia, & ceremoniæ & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam legē succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quę est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat. ConPsal.9. stitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt. Et in alio psalmo: Etenim benedictionē Psal.83. dabit legislator. Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. cap. literis mandauimus.

Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis.) Sensus est: sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerūt, vt ego formā serui acciperem,

aperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.) Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò D. Ioannes dicebat de Christo: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ioan.1.

Reduc me in memoriam, & inducemur simul.) Sis memor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in mediũ: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: Populo meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Respõde mihi. Qua de re disseruimus capite 5. Mich.6.

Pater tuus primus.) Nempe Adam peccauit, cùm funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatẽ obiicere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminaui Principes sanctos.) Hoc est, contaminatos ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaronem.

Dedi ad internecionem Iacob.) Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina, permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerent. Vel sic: Dimisi eos, vt in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Detraxi vectes vniuersos.) Pro vectibus in Hebraico est barichim, à verbo barach, quod significat claudere. Vnde baricha quod est nostrum nomẽ, significat vectẽ, quo ostiũ clauditur. Quid autem sit detrahere vectes vniuersos, diximus in explanatione. Sed quoniã verbum hoc barach Significat etiã fugere, verterunt Septuaginta: Et suscitabo fugientes vniuersos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus suis gloriãtes, habẽt illi: Et Chaldæi in nauibus vinciẽtur. Vt sit sensus: Ego propter vos ô Iudæi mittã Cyrũ Babylonẽ, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant. Chaldæió; erunt in suis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gẽtes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretũ trãslatione videtur cohærere versio Pagnini, quæ habet: Et descendere faciã fugitiuos vniuersos. Alij vertũt: Descẽdere faciam in nauibus omnes ipsos. Et deriuant nomen hoc à verbo rauach, quod significat respirare, dicunt enim naues appellari barichim, quod

quod vento ducãtur. Ab hoc enim verbo deriuatur rauacha, quod significat ventum, & spiritum.

Adipe victimarum tuarum non inebriasti me.) Septuaginta habent: Nec adipem hostiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.) In Hebræo est meli tsecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos secutus est postea Pagninus. Potest verti: Dulces tui. Debẽt enim principes & præsules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinẽ quãdam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces principes significat.

Et contaminaui principes sanctos.) In Hebrẽo est, kodẽx, quod etiam significat sanctuarium. Ideo potest verti: & contaminaui principes sanctuarij. Acsi dicat: Ego ó Iudæi abieci vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro contaminaui vertit, occidam, & rectè quidem. Potest etiã rectè transferri: & cessare faciam magistros sanctuarij. Nomẽ enim sare, quod hic est, magistrum significat, vt Genesis cap. 41. Magister pincernarum. Habes in hoc capite multa loca ad uersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent: Contaminauerunt principes sancta mea. Et vide quid sequatur. Dedi ad internecionẽ Iacob, & Israel in blasphemiam. Nam cum principes & præsules contaminant religionem, & in diuina lege violãda tetras fraudes concipiunt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atq; confusio? Vt enim ex eclypsi & defectu solis magna mortalibus gignitur pernicies, sic ex principis & præsulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.

Gen. 41.

Simile.

Argumentum Capitis XLIIII.

FAcit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & ecclesiam suam consolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

Ierem. 13 & 46.

ET nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciẽs & formans te ab vtero, auxiliator tuus? Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum & benedictionem meam super stirpẽ tuam, & germinabunt inter herbas, quasi salices, iuxta præterfluen-

tes

ris aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur. Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redemptor eius Dominus exercituum. Ego primus & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Vocet, annuntiet, & ordinē exponat mihi. Ex quo constitui mihi populum antiquum. Ventura & quæ futura sunt annuntiet eis. Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem ego non nouerim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident neque intelligunt, vt confundantur. Quis formauit Deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confundentur, fabri enim sunt ex hominibus. Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet & efficiet, non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta est hominibus in focum. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succendit, & coxit panes, de reliquo autem opere tuo est Deū, & adorauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

Sap.41. Infrà.42 Apoc.22 & 22.

Sap.13.

EXPLANATIO.

Et nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi.) Vide quanta verborum lenitudine Deus ecclesiam suam alloquatur. Acsi dicat: O Iacob secundū spiritum, ô Israel electe mi, hoc est ô ecclesia mea audi me, qui te creaui, & ad honorē dignitatisque amplitudinē euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego sim Deus qui in te summa contuli beneficia, debes me attentus auribus audire.

Formans te ab vtero.) Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Quæ de re D. Paulus in epistola ad Romanos ita ait: Cùm nondū nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret non ex operibus, sed ex vocante dictū est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

Mala.1. Rom.9.

Rectißime quem elegi) Rectiſſimam appellat eccleſiam, quòd ſit, vt ait Paulus, columna & firmamentũ veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.

Effundam enim aquas ſuper ſitientem.) Eos appellat Deus ſitientes & aridos, quos ipſe vocauit ad fidem, qui antèa erant ſine gratia, & ſine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & ſpiritualium donorum promittit.

Quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas.) Comparat viros iuſtos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eamque in ſua viriditate conſeruat, ſic vir iuſtus ſatus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerumque diuinarum meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullaque aeris ſiccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit. Eam ob cauſam in Pſalmo vbi vir rectus & prius deſcribitur ſic ſcriptum eſt: Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum. Contrà verò impius puluerì arido à vento proiecto in eodem pſalmo comparatur.

Similitudo.

Pſal. 1.

Iſte dicet.) Senſus eſt: Vbique erunt fideles, qui Chriſtiano nomine glorientur, & Iſraelitas ſe eſſe dicent, etſi ex gentibus nati ſint. Eſt enim Chriſti eccleſia Iſrael ſecundum ſpiritum. Quidam dicet ſe eſſe Chriſtianum, alter fatebitur ſe eſſe de eccleſia. Hic ſcribet manu ſua domino. Id eſt, profitebitur ſe eſſe Chriſtianum, & in nomine Iſrael aſſimilabitur, hoc eſt, cognominabit ſe Iſraelitam ſecundum ſpiritum, id eſt, in Chriſtum credentem

Hæc dicit Dominus Deus Iſrael.) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, ſuamque ipſius potentiam oſtendit.

Vocet & annunciet.) Si aliquod idolum Deus eſt, clara voce dicat & annunciet ea quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo conſtitui mihi populum antiquum, hoc eſt, Adam & filios eius. Quidam per populum antiquum, angelos intelligunt.

Nolite timere.) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego ſum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos teſtes eſtis & ſcitis me ea prædixiſſe.

Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt.) Id eſt, fictores & formatores idolorum vani ſunt, & nihil valent. Et amantiſſima eorum, hoc eſt, ſimulachra, quæ vnicè diligunt, non proderunt eis.

Quis formauit Deum?) Subaudi niſi demens aliquis, qui lignũ & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare

fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animique deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare, illis latriũ cultum tribuere, easque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & confundentur simul.) Omnes idolorum fictores & artifices in vltimo iudicio erunt congregati, & timentes suam damnationem erunt cõfusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tempore euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.) Ad confusionem idolatrarum prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorumque artificum vilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius, non posse reficere eum, nec dare, ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

Formauit illud in runcina.) Runcina est fabrile instrumẽtum ad leuiganda ligna. Apud Plinium est magna serra, qua arborum moles secatur. Pro angularibus quidam vertit, securibus. Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis compasso. Vel capitur hic pro torno.

Medium illius combusit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius Deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me quia Deus meus es tu. Nescierunt neque intellexerunt: Obliti enim sunt ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt vt dicant: Medietatem eius combusi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius idolum faciam. Ante truncum ligni proiiciam. Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, nec dicet forte mendacium est in dextera mea. Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, & seruus meus es tu Israel, non obliuiscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me quoniam redemi te. Laudate cœli quoniã misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Resonate montes laudationem, & saltus & omne lignum eius. Quoniã redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur.

Hæc dicit Dominus redẽptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & ariolos in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens, suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ierusalem ædificaberis, & templo fundaberis,

Medium illius combussit.) Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obtusi sunt.) Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, sunt eorum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circumfusum.

Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.) Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei.) Exigit à nobis Deus, vt eum in animũ teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Qui ait per hunc eũdem prophetam: Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui Deũ obliuiscũtur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in psalmo: Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum. Sed quoniam multi Deum obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiã: Populus meus oblitus est mei diebus innumeris. Vult Deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicæ potiones tum sanitatem conferunt, cùm in stomacho calore naturali digerũtur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cum in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Infrà. 49

Psal. 118.

Psal. 9.

Ierem. 2.

Simile.

Reuertere ad me quoniam redemi te.) Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & teipsum redimens, reuertere ad me, falsosq; deos derelinque, quoniam vnus est tantùm

Deus

Deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse Deum. Sūt quædam specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentēt. Talis erat gentiliū opinio & secta, quæ cùm vnus tantum sit Deus, multos ac varios deos esse dicebat: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quæ proprium Deum vnicum & verum ostēdit, trinum in personis, vnum in essentia. Si gentium Philosophi & Poëtæ hoc speculū haberent, nunquàm multos esse Deos affirmarent. Videmus nunc per speculum in ænigmate, ait Apostolus, tunc autē facie ad faciem. Ait igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti, cur à me animū alienasti? Si vis viuere, ego sum vita; si comedere, ego sum cibus; si bonum, ego sum summum bonū. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, quoniam te summo precio comparaui, quoniā pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hîc locus docet apertissimè falsum esse, semper in homine esse & manere peccatum, etiam post baptismum, cum hic Deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Simile. 1. Cor. 13.

Laudate cæli.) Meminit propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficiū inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cælos solus.) Ex hoc loco colligunt nonnulli, angelos non fuisse creatos antequam cælum & terra crearētur. Sed ego non video quonam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & Diuus Hieronymus asserunt, angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autē harū duarum opinionū sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.) Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorumque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod Diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinthios cap. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quæ suprà annotauimus cap. 5. & cap. 24.

Suscitans verbum serui.) Bona quæ propheta, & quilibet

libet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis.) Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam.) Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt arescat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cœlestis Sionis vim lachrymarũ fundamus. His verbis prædicit propheta euersionem Babylonis per Cyrũ, eiusque opum & imperii naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis: Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriã suã liberos mittat. Hęc omnia impleta esse liber Esdrę testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui Historiographi. Eũ vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille nanque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos nõ Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

Esdr. 1.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIIII.

Rectissimè quem elegi.) Septuaginta habent: Dilecte Israel quem elegi. In Hebraico est vixurun, à verbo iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerũt. Ille autem est à Deo ödibilis qui spiritu curuo, obliquo & re-

torto

torto ducitur. Ideò Dauid ſpiritū rectū in viſceribus ſuis innouari à Deo vehemēter petebat. Ille ſpiritus dicitur curuus, qui peccatorū pondere effrenatiq; appetitus tractu ac cōſenſu deprimitur & inclinatur & malitia regyratur, & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per ſcalam cochleæ aſcendit, licet ſit rectus, tamen quoniam per circuitū ambulat, videtur eſſe circunflexilis, ſic quicquid intellectum cōtortum & regyratum ingreditur, licet ſit rectū, iudicatur retortū. Eſt enim ſpiritus ſcelerati & malitioſi hominis cochlea, quia nihil rectè poteſt aſcendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, eſtq; Deo dilectus. Vnde verbū hoc iaxat, quod ſignificat rectum eſſe, ſignificat etiam placere. Ita capitur primo Regum capite. 18. Placuit ſermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectiſſimo dilectum verterunt. Pſal. 50. Simile.

Formauit illud in runcina.) Pro runcina eſt in Hebræo, ſæræd, quod nomen teſte Reuchlino ſignificat etiam cretam, hoc eſt terram tenacem, qua veſtes mundantur. Hac ratione ducti quidam verterunt: Deſignat illud rubrica, hoc eſt filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœniceo, hoc eſt, purpurei coloris, quo fabri lignarij ſignant ligna incidenda.

Pars eius cinis eſt.) Poteſt etiam verti: Paſcit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Acſi diceret, Qui conflat idolum, fruſtra laborat. Illi cinerem paſcunt, qui rem inanem & inutilē moliuntur, in eamque ſtudium & operam conferunt. A quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt vetuſtate Prouerbium, Arenæ ſemina mandant.

Qui dico Cyro: paſtor meus es.) In Hebraico eſt, Qui dico Cyro roi, à verbo raah, quod ſignificat paſcere, vt Eſaiæ 5. Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum. Vnde in pſalmo vigeſimo ſecundo: Dominus regit me & nihil mihi deerit, poteſt rectiſſimè verti: Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit. In loco paſcuæ ibi me collocauit Diuus Hieronymus tranſtulit: Dominus paſtor meus, &c. Cùm autē hoc ſit perſpicuū, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco paſcendi nec paſtoris mentionē fecerint. Ita enim habēt: Qui dico Cyro vt ſapiat. Sed exiſtimo eos, hoc ex induſtria & nō ſine myſterio feciſſe. Quoniā qui paſtor eſt, ſapiēs eſſe debet. Ideò Deus per Oſeam prophetā ita ait: Quia tu ſcientiā repuliſti, repellā te, ne ſacerdotio fungaris mihi. Numerat eo- Oſee. 4.

dem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hęc est magna & periculosa phrenesis & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circunfusus? Quomodo erunt riui puri si fons est tetra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus: Quoniam satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.

Argumentum Capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt subiiciam ante faciem eius gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum. Et vocaui te nomine tuo, assimilaui te, & non cognouisti me. Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. Accinxi te, & non cognouisti me, vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniam absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra & germinet saluatorem. Et iustitia oriatur simul. Ego Dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori suo, testa de testis terræ. Nunquid dicit lutum figulo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. Væ qui dicit patri, quid generas? & mulieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. Venture interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cælos, & omni militiæ eorum mandaui. Ego suscita-

Rom. 9. Ierem. 18

tam

tui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.) Volēs Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperantiam, effrenatas cupiditates, cæteraque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinā dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiam dignitatem, vt eo ministro compleret suū consilium, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinū statū restitutū. Et quoniā solebāt Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regiæ dignitatis, quemadmodum apud nos sceptrum, & diadema seu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctum, & appellat eum suum, quoniam ipse eum extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.) Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eum adiuuabo, vt vincat gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorū, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

Dabo tibi thesauros absconditos.) Faciam vt potiaris thesauris in vrbibus, quas tuo imperio subieceris, absconditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historiæ Cyrum potitum fuisse thesauris Crœsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum libro primo suæ historiæ.

Qui voco nomen tuum.) Subaudi priusquam nascaris. Narrat Iosephus lib. 11. Antiquitatum legisse Cyrum prophetiā hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à propheta prædictum vidit, & eam ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

Vocaui te nomine tuo.) Ostendi velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominaui. Vel assimulaui te, hoc est, cognominaui te. Non solū te vocaui Cyrum, sed etiam regem antequam esset editus in lucē. Tu autē nō cognouisti me: quin potius idola coluisti.

Accinxi te.) Id est, dedi tibi fortitudinē, vt magna & excelsa

tibi

tibi proponeres.

Vt sciant hi qui ab ortu solis, & ab occidente, &c. In Esdræ volumine scriptum legimus scripsisse Cyrũ ad regna sua, Deum Israelis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis gentibus notus.

Formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum.) Sensus est: Ego, ait Deus, sum ille qui facio diem & noctem, pacem, & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciens pacem & creans bellum, sed faciens pacem & creans malum. Bellum appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malum culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quòd puniat delinquentes. Sic intelligitur id quod ait Amos prophe-
Amos.3. ta: Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit? Ait igitur Deus: Ego qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquũ decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum.) Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorũ genere effrenatam immanitatem, & superbiã euerteret, & oppressos ab illis Israelitas arq; ab importuno tyrãno exagitatos eriperet, arq; ad patriã reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi, magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miserã seruitutem adducti, propter eorũ deprauatos mores & neglectã pietatẽ. Cùm enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spẽ posuerunt rerũ suarum, suamque ipsorũ dignitatẽ, & nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At miseretus eorum Deus voluit eos per Cyrũ regem Persarũ ad pristinam dignitatẽ reuocare. Cùm autem diuinus vates loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mẽtis oculis alium liberatorẽ, qui multò illustrior & excellentior venturus erãt, cuius vmbrã in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestẽ. ad filiũ Dei vnigenitũ, qui sumpta humana carne ex sacratissimo ad mirandę virginis vtero nasceretur, & genus humanũ propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius confusione constitutũ eriperet

eiusque

eiusque res afflictas & iacentes erigeret, illudq; ad æternam Hierosolymã verã promissionis patriã reuocaret. Cũ igitur propheta hæc animo cõspiceret, has voces emisit: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustũ, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Acsi diceret: Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentũ. Ideò emittite vos ô cœli rorẽ illum, qui terrã præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferã reddat. Veniat iam Christus, qui terrã infœcundam, qui peccatores sine virtute, nullum fructũ pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iustum, nimirum illum, qui homines iustificet. Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hũc eundẽ prophetã ait Deus: In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorũ ipse portabit. De quo ait Apostolus in epistola 1. ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluãt igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet saluatorẽ. Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum, & sic germinet & pariat saluatorẽ Christũ verum Deũ & verum hominẽ. Ostendunt hęc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quã ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundem prophetam dicebãt: Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Et Dauid. Ostende, inquit nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et eius filius Salomon in Canticis facit congregationem fidelium loquentem, & iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculetur me osculo oris sui. Id quidem est, quod dicebat Christus discipulis suis: Dico enim vobis quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videris, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non audierunt. Erat prius ventura illustrissima illa virgo summis laudibus efferẽda, quę vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo continentẽ mirabiliter conciperet, & pareret, suisq; brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingens salubres reddit, & valet ad diuersa morborũ genera depellenda. Narrãtq; authores cõgregari multos venatores ad vnicornẽ capiẽdũ, qui eũ damonibus obtundunt: at non posse capi nisi quędã pulchra

Infr. 53.

1. Cor. 1.

Infr. 64.

Psal. 84.

Can. 1.

Luc. 10.

virgo

virgo ſedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius ſinu quieſcat, & ita capiatur. Chriſtus eſt cœleſtis vnicornis,
Pſal.28. iuxta id quod dicitur in pſalmo: Et dilectus quemadmodum filius vnicornis. Quem locum Diuus Auguſtinus de Chriſto interpretatur. Et Origines in commentariis in librum Numerorum per vnicornem Chriſtum intelligit, quemadmodū etiam per leonem, agnum, & ouem, ſignificatur. Eſt igitur Chriſtus ille Diuinus vnicornis, qui cornu ſuæ potentiæ venenum depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus promptum & ſalutare remedium ad ægritudines omnes curandas. Venatores fuerūt viri illi illuſtres veteris teſtamenti, qui ad eum clamabant vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Eſaias. At non ſat erat eos vociferari, & ad cœlū ex inflammato pectore ardentes voces emittere, ſed ventura erat pulchra illa virgo ſanctiſſima Maria, hominum generis reparatrix, in cuius vtero Filius Dei ſummus ille vnicornis
Pſal.84. reclinaretur. Hæc eſt terra illa ſacratiſſima, de qua dicitur in pſalmo: Et terra noſtra dabit fructum ſuum. Et de qua hoc in loco ait Eſaias: Aperiatur terra, & germinet ſaluatorem.

Et iuſtitia oriatur ſimul.) Senſus eſt: Oriatur iuſtus & ſtatim pariter oriatur hominū iuſtificatio. Natus Chriſtus cœpit ſtatim homines iuſtificare. Et confeſtim adduxit paſtores ad præſepium, & Magos ab oriente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.

Ego Dominus creaui eum.) Oſtendit Deus his verbis Chriſtum concipiendum de Spiritu ſancto abſque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro, more prophetico. Quaſi dicat cœleſtis pater: Ego Dominus creaturus ſum mundi ſeruatorē. Loquitur de Chriſto ſecundum humanitatē. Nam ſecundum diuinitatem filius à patre eſt, nō factus, nec creatus, ſed genitus. Et quanquam ſit minor patre ſecūdum humanitatē, eſt tamen æqualis illi ſecundum diuinitatem. Hic igitur qui conceptus eſt de ſpiritu ſancto, & natus dē Maria ſemper
Dan.2. virgine, fuit in illo lapide adumbratus, qui, vt eſt apud Danielem, abſciſſus eſt de monte ſine manibus, de quo hîc ait Deus: Ego Dominus creaui eum.

Væ qui contradicit factori ſuo.) Poſtquam propheta clamauit, & ardens deſiderium aperuit, quo aduentus Chriſti tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offenduntur, & cum eo cōtendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eiſque æternam damnationem minatur.

Testa de Samiis terræ.) Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testum. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui testæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos domus Israel in manu mea. Et Dauid: Tanquã vas figuli cõfringes eos. Et Apostolus scribens ad Corinthios: Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait ergo propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat non. Et opus tuum absque manibus est, hoc est, non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo cõtendis cũ Deo, qui te fecit, illiq; contradicis. Ier.18. Psal.2. 1.Cor.4.

Væ qui dicit patri.) Sic filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.

Venturá interrogate me super filios meos.) Quærite à prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israelitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mandate mihi, hoc est, præcipite prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cũ igitur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quę præterierũt, & ea, quæ futura sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquiescitis?

Et omni militiæ eorum mandaui.) Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes suos, circulosque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum qui Babylonem euertat, & voluntatem meã adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mũdum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem, & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret? Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. Ego suscitaui eum, nimirum Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum,

riuum, in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrũ possunt referri, multò melius & clarius ad Christum referuntur, qui captiuos scelerumque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est ecclesiam, super firmam petram constituxit: qui Babylonẽ eiusque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triũphauit. Hæc intuebatur propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intẽdebat. Nã si attentius volueris considerare, videbis hæc nõ de Cyro sed Christo apertissimè cõuenire. Quonam modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hîc vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directæ. Quanquam in Hæbreos magna contulerit beneficia, ob quę non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à gentilibus à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt, tamen ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniurioſus, incidens in imperiorum inanisque gloriæ cupiditatem. Et eam ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctus, cui quidem ad summam, sed inanẽ & falsam mundi gloriam, floreſcenti ferro erepta vita est. Et ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vrem plenum humano sanguine proiectum, eique reginam dixisse: Implere sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridem Scytharum reginam dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eã appellat, ait tamen esse nonnullos asserentes Massagetas esse quandam Scythicam nationem. Hîc aspicis quàm malè mũdus respondeat hominum spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriã comparare, eamque in sublimè efferre, sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiãt petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium cõtra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nã ea, quæ hoc modo consequũtur, posteà ignominiosè amittũt. Sunt enim mũ

Simile.

di ſta-

di ſtatus veluti puerorum ludus. Vt enim pueri conſtituunt regem, cui obediunt, ſed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, ſic mundus multos eleuat ad honores & dignitates, ſed ſublatis illis eos miſerè deprimit, nullum illis veſtigium priſtinæ gloriæ relinquens. Et ita obſcuratur mundi gloria, & in ignominiam conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius ſuperbiam & immanitatem. Ex quo apparet hæc non de eo ſed de Chriſto Deo noſtro intelligi, quæ hoc in loco Eſaias noſter literis mandauit, vt paulò pòſt clarius innoteſcet. Simile.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ, & Sabaim viri ſublimes ad te tranſibunt, & tui erunt. Poſt te ambulabunt, vinctis manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te eſt Deus, & non eſt Deus abſque te. Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael ſaluator. Confuſi ſunt & erubuerunt omnes ſimul, abierunt in confuſione fabricatores errorum. Iſrael ſaluatus eſt in Domino ſalute æterna. Non confundemini, & non erubeſcetis vſque in ſeculum ſeculi, quia hæc dicit Dominus creans cælos. Ipſe Deus formans terram, & faciens eam ipſe plaſtes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non eſt alius. Non in abſcondito locutus ſum, in loco terræ tenebroſo. Non dixi ſemine Iacob fruſtrà quærite me. Ego Dominus loquens iuſtitiam, annuntians recta. Congregamini & venite & accedite ſimul, qui ſaluati eſtis ex gentibus. Neſcierunt qui leuant lignum ſculpturæ ſuæ, & rogant Deum non ſaluantem. Annũtiate & venite, & conſiliamini ſimul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non eſt vltrà Deus abſque me. Deus iuſtus & ſaluans non eſt præter me. Cõuertimini ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ, quia ego Deus, & non alius. In memetipſo iuraui: Egredietur de ore meo iuſtitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ ſunt iuſtitiæ & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnãt ei. In Domino iuſtificabitur, & laudabitur omne ſemen Iſrael. Rom. 14. Philip. 2.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.) Promittit Deus his verbis Cyro imperiũ Aegyptiorum, Aethiopũ & Sabaimorũ. Eſt autem Sabaim trans Aethiopiam. Sed hoc ad Chriſtum potius refertur, cui cœleſtis pater promittit has regiones, & per eas intelligit alias omnes euangelium ſuſcepturas, eiuſq; imperio ſubiiciendas. Id etiã dicit in pſalm. Poſtũla à me & dabo Pſal. 2.

dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidē dicere: Aegyptus & Aethiopia ad te veniēt, te adorabunt, & deprecabuntur. Sed ait: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiç ad te transibūt. Acsi dicat: Qui Aegypti laboribus fatigātur, & Aethiopiæ negotiationes exercēt, ad te transibunt. Vt ostēdat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in illam requiem, de qua Matt.11. Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meū suaue est, & onus meū leue. Et negotiatio Aethiopiæ in negotiationē Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarū que rerum negotiatores ad animorum, rerumque cœlestium negotiationem se transferunt. Est enim omnis bonus Chri- Matt.13. stianus negotiator, de quo Christus ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna preciosa margarita abiit, & vendidit omnia quæ habuit & emit eā. Et apud Lucam: Luc.19. Negotiamini dum venio. Nō igitur Christus à peccatoribus auferet officium, sed mutat materiam. Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum. At fecit eum Deus negotiatorem animorum. D. Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator. Non ei Christus abstulit officium, sed materiam mutauit. Magdalena nō amisit officiū amandi, sed amorem humanum in diuinum conuerrit.

Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.) Hic aspicis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod anteà dixeramus, perspicuum est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est Deus, & Deus est in eo. Ipse Ioan.14. enim ait apud Ioannē: Non credis, quia ego in patre, & pater in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso non loquor, Ioan.10. pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego inquit, & Pater vnum sumus. Sed vide quàm planè, quā apertè Esaias hoc in loco affirmet Christū esse Deum. Verè,

inquit,

inquit, tu es Deus absconditus. Poterat quidē dicere: Tu es Deus abscōditus. Sed apposuit particulam affirmantē, verè, vt dilucidè firmiter & assueueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem Christus Deus absconditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delitescere & abscondi, vt corpore suo impetus sceleratorum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sapientia, de qua ait Apostolus: Loquimur Dei sapientiam, in mysterio, quæ abscondita est. Hic est ille Dei filius, de quo ait diuinus psaltes in noui psalmi inscriptione: Pro occultis filij: Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc propheta. Ibi, nimirū in cruce, abscondita est fortitudo eius. Et quoniam bonum est communicabile, vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se hominibus communicare. Sumpsit nostram naturā, versatus est inter homines, mortuus est pro illis, & seipsum in admirabili eucharistiæ sacramento nobis reliquit, vt semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscū communicaret. In illa hostia consecrata verè est Deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari communicatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificētius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe fili Dei viui, qui te pro salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immensam charitatem demonstrares, corpus tuum sanctissimū in cibum, & sanguinem tuum pretiosissimum in potum, sub specie panis & vini sumendum nobis reliquisti, & sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo contineris. Ideò ego dico cum Propheta: Verè tu es Deus absconditus. Tu es sub accidentibus, absconditus, & inuisibils visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus. Et ita sumptus peccata deles, animā expias, gratiam tribuis, virtutes auges, & sumētes admirabilibus gratiarum ornamētis decoras, & ad veram dignitatis amplitudinem perducis. At qui manducat & bibit indignè, vt verbis Paulinis vtar, iudicium sibi manducat & bibit. Vt enim incensus ignis in stagnum gelidarū aquarū coniectus non inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, sic qui

1.Cor.2.

Abuc.3.

1.Cor.11. Similitudo.

ignẽ illum excellentissimum summi amoris Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida & regelata viscera animæ suæ, non seipsum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem claritatis accendunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extinguit, hoc est, quantum in se est, impedit effectum sacramenti, quod est animas diuino amore incendere, studio que immortalitatis inflammare, atque vitam æternam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite 6. ita ait: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Ne existimes Christum contaminari, quando ab iniquis impurisque hominibus sumitur. Nam, vt diui Athinasij vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, nequaquam tamen immundus manet, sic Christus etsi ab impiis manducetur, tamen in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus in hoc sacramento occultatus, ait diuinus vates hoc in loco: Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & vt Diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Huac Esaias appellat Saluatorem, quoniam venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nam Iesus Saluatorem significat. Ita enim dixit angelus iusto Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomẽ eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Matth. 1.

Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul.) Sensus est: Omnes qui te ô Bone Iesu non receperint, confundentur & pudefient, & fabricatores eorum, hoc est, idolorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israelis fideles significari, siue ex Iudæis siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata excedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiscuntur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiusque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eoque si nõ statim, aliquando tamen deueniunt.

Non in abscondito.) Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait apud Ioannem: Ego palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, Ioan. 18.

& in

& in templo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.

Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.) Dixi quidem vt me quærerent, sed non frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies propositum præmium quærentibus Deum. Per Amos prophetam ait ipse Deus: Quærite me, & viuetis. Dauid ait in quodã psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Et in alio. Lætentur in te omnes, qui quærunt nomen tuum. Et alio: Quærite Dominum, & confortamini. Amos.5. Psal.68. Psal.69. Psal.104

Congregamini & venite.) Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus capi. 11. & decimonono.

Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ.) Id est? stulti sunt qui ligneũ idolum extollunt, vt adorent illud, & præces fundunt ad Deum falsum & commentitium, qui neminem potest saluum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducãt, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid cõtra me habetis? Contendite mecum, inite pariter consiliũ, & rationes vestras in lucem proferte. Nõ ne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio, qui solus sum Deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis.) Salus nostra est in auersione à mundo & conuersione ad Deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

In memetipso iuraui.) Sensus est: Iuramento asserо, & id quod dico, ita sine dubio erit, quia verbum quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retrò, nec erit irritum & frustraneum. Id autẽ quod iuro est, omnes in die extremi iudicij esse corã me apparituros, & mihi velint nolint parituros, Et tunc ego reddã vnicuiq; iuxta opera sua. D. Paulus in epistola sua ad Romanos citans hunc locũ ita ait: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim. Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Hæc D. Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait: Et iurabit omnis lingua, ait Apostolus: Et omnis lingua confitebitur Deo. Acsi dicat: Et tunc in illo terribili Rom.14

iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hæc verba intellige re, quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum Christum esse Deum.

Ergo in Domino dicet, Meæ sunt iustitiæ & imperium.) Sensus est: Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deum, dicet etiam meas esse iustitias, & meum esse imperium, fatebitur me esse iustum regem.

Ad eum venient.) Nimirum ad Christum, qui sunt æternam vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel.) Per semen siue filios Israelis intellige fideles, qui ex Iudæis cre-
Supr.1. diderunt, de quibus dixerat Propheta noster cap. 1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLV.

Christo meo Cyro.) In Hebræo est limxicho le Corex. Et potest verti, Messiæ suo Cyro. Verbum maxach significat vn-
Iasr.61. gere, vt Esaiæ 61. Spiritus Domini super me, eò quod vnxerit me. Vnde maxicha significat vnctũ, quem Græci appellãt Christũ, χριστὸς enim vnctionẽ significat. Igitur Christus, Messias, vnctus, idem sunt. Quo vocabulo reges nominan-
1.Reg.6. 1.Reg.24 tur, quoniam vngi solebant, vt cap. 6. lib. 1. Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro 1. Regũ cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.

Assimulauite.) In Hebræo est achanneca, à verbo chanath, quod significat etiam nominare. Ob eam causam vertit Pagninus: Et cognominauite.

Testa de Samiis terræ.) Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulũ, nempe cheres. Ideò potest hoc ita verti: Testa cum testis terræ, vt sit sensus. Qui testa est, vt aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.

Omni militiæ eorum mandauit.) Militia aliquando pro cœlorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Omnibus stellis mandaui.

Fabricatores errorũ.) Pagninus vertit: Fabricatores sculptilium: Nomine errorum idola intelliguntur, quę in literis di-

uinis

uinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & similia.

Argumentum Capitis XLVI.

PRædixerat Propheta capite superiore euertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prædicit confringenda esse cũ impiis idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit diuinus vates significare fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de se ipso ait: Ego vici mũdum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falsis Diis ad veram Christi religionem conuerterentur.

CAPVT XLVI.

COnfractus est Bel, contritus est Nabo: factæ sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem contabuerunt, & contrita sunt simul. Nõ potuerunt saluare portantem, & anima eorũ in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel. Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectam ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me & adæquastis, & comparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum statera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et stabit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Memento istud, & fundamini: redite prauaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniã ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annuntians ab exordio nouissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens. Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. Audite me duro corde qui longè estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam. Baruch.6

EXPLANATIO.

Confractus est Bel.) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait

Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.) Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent bellarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniam ad Persidem transferentur. Persę enim Idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideò sequitur.

Onera vestra.) Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô idola vestro pondere fatigabuntur. Onustę enim bestiæ, quę vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre nō valentes. Miseri dii ac infœlices, qui eas bestias quæ ipsos portauerint, seruare non potuerunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales Deos colunt, quoniam cum ipsis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Persis capientur, & in persidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à meo, vulua.) Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de sacculo.) Id est, qui coniungitis aurum quod de thesauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis consumunt.

Fundamini.) Nimirum in fide. Est enim fides fundamentum. Nam, vt ait Diuus Paulus, sine fide impossibile est placere Deo, Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullā habēt fidē fides enim est, vt credamus vnum solū Deū. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat Diuinus noster vates omnes ad fidē, dicens: Mementote istud, & funda-

Heb. 11.

& fundamini. Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in delicijs, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari.

Redite prævaricatores ad cor.) Reuertimini ad vos ipsos à quibus vos alienastis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hîc vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, & in mundo vagari. Ideò in Euãgelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitatẽ, & ita ad patrẽ rediisse. In se reuertitur, qui à se fuerat alienat⁹. Exierat extra se, & seipsũ relinquẽs reliquerat patrẽ. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus excitat seipsũ memoria præteritę felicitatis, & in spẽ veniæ erigitur. Et tunc cognouit non fuisse secum, cum in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor, ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus: Audi me populе qui non habes cor. Et in hoc nostro capite paulò pòst, vbi nostra versio habet. Audite me duro corde, habent septuaginta: Audite me qui perditistis cor. Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me. Et alibi: Super sanctos suos, inquit, & in eos, qui conuertuntur ad cor: Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor vagabantur. Et Ecclesiasticus, Qui, inquit, timet Dominum, conuertetur ad cor suum. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hîc Deus per Esaiam: Redite prevaricatores ad cor. Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem apud Matthæum voluit Christus significare, cùm nos ad vineã ire iubeat. Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos mittit nos. Mulier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quã perdiderat, est ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi sumus ecclesia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos, qui perditi eramus. Sed fieri non potest, vt quęramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidẽ gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum, non humanam esse sed diuinam, nec

Luc.15.

Ierem.5.

Psal.39. Psal.84.

Eccle.21 Eccl.30.

Matt.10. Luc.15.

esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendã. Vis rẽdire ad cor, cognosce te ipsum. Cogita & tecum ipse reuolue, & interroga nec omnia te ipsum. Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desidero? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex hum consideratione defectu nascitur humanorum flagitiorũ columen. At nos vt alios cognoscamus, nos ipsos cognoscere negligimus. Vt enim sutor occupatus aliorũ vestibus sarciendis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant. Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, seipsos autem derelinquunt, & à corde suo peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem Prophetam: Fili hominis fume tibi laterem, & pones eum coram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem. Quis est hic later, quæ est hæc terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis precidit Deus vt sumamus, & quod extra nos erat, intra nos colloce mus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea sit nostra cogitatio collocata, & constituta. Et vt qui ab arce sibi à rege tradita egreditur, eamque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illudq; in manu tyrannici appetitus, ceterarumq; indomitarum cogitationũ relinquit, prævaricator appellatur. Ideò ait Deus: Prævaricatores redite ad cor.

Similc.

Ezech. 4

Simile.

Vocans ab oriente auem.) Hoc est Cyrum à Persida, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

Audite me duro corde.) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus Diuus Stephanus, eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit. Vsque adeò fuerunt indurati, vt in Christi morte, vbi lapides se sciderunt, & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat Ezechiel laterem, terram duram & coctam.

Act. 7.

Matt. 27
Ezec. 4.

Qui longè estis à iustitia.) Hoc est, à Christo; eum enim Diuus Paulus iustitiam appellat. Eam promittit pater factu rum propè, neque esse elongandã, ille propè accedit & nos cotidie vocat. Nos sumus qui eum fugimus, & quantò longius ab eo separamur, tãtò propius accedimus ad infernũ, & fugientes

2. Cor. 1.

fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitas inferni, mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligantur, quem Deus promisit missurum, vt Iudæos in pristinam libertatem reuocaret, ad Christum tamen multò melius referuntur. Eum promisit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, illudque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait. Dabo in Sion salutē, & in Israel gloriam meam. Nam vera animæ salus & gloria, quæ in hac vita potest esse, solùm in Sione & Israele, hoc est, in Ecclesia reperitur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVI.

' *Facta sunt simulachra eorum bestiis.*) Nonnulli codices habent: Fracta sunt. Vt sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebātur, & funibus astringebantur. Nō enim Persæ curabant imaginum formam, sed materiam, hoc est, aurum & argentum. In Hebraico est, haiu, à verbo haiah quod significat esse, & est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorū in bestiis imposita. Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam coniicerent.

Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua.) Potest totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. Acsi dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis. Quemadmodum in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, hoc est, ab eo puncto, quo nati sunt. Psal. 57.

Et fundamini.) In Hebraico est vehithoxxaxu à verbo axxai, quod significat fortem & firmum esse: vnde axixe fundamenta, & capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quod hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione ix, quę dictio verum significat: Quasi dicat, Estote viri. Ideò potest verti: Præstate vos viros. Acsi diceret: Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioseph deducit ab ex, quod nomen ignē significat. Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite &

confun-

confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini posuerunt confundamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta, & proposito prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modũ: Ingemiscite, agite pœnitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confũdamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus, vtilem esse & salutarem peccatoribus pœnitentiã, vt ad charitatem perueniant: & pœnitentiam non esse nouã vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solũ hic ait Esaias, Agite pœnitentiam: sed ingemiscite, agite pœnitentiam. Ostendit hic locus falsum esse id, quod ait Luther us, nempè contritionem ante charitatem esse execrabilem, & non solùm non esse vtilem sed pernicioſam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per dissussionẽ & detestationẽ peccatorũ. O hæreticũ detestabilẽ. Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid pernicioſius? Quid veritati repugnãtius? Si gemitus & pœnitentia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam cosipsos peccatores sceleratos & impios alloquens, hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret: Genimina viperarũ quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, iam enim securis ad radicem arboris posita est. Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus Deus noster laudaret pœnitentiã Niniuitarũ? Quorsum toties gehennã, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, pernicioſæ? Sapientissimus ille Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis pœnitentiæ perspicuam formam descripsit. Circundederunt, inquit, me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circũdederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi. Laboraui, inquit, in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectũ meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Aspicis regem peccatis astrictum pœnitentiam egisse, Dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò pòst: Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem,

Luc. 3.

Matt. 12.

Psal. 17.

Psal. 6.

tatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aſpicis fuiſſe genitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inſcriptione huius pſalmi meminit octauæ. Erat enim octaua inſtrumentum octo fidibus ornatum, quo canere ſolebant carmina triumphalia, vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid quam de peccato reportauit, ideò pſalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et ſi quæras arma, quibus hanc victoriã obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipſe explicat eſſe gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim ſunt arma quibus de peccato conſequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphũ. Eam ob cauſam ait hoc in loco diuinus noſter vates iuxta Septuaginta tranſlationem. Ingemiſcite, agite pœnitentiã, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordant cum tuo articulo, in quo aſſeris pœnitentiam nihil aliud eſſe quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & deteſtaris. 1. Par. 17.

Audite me duro corde.) Septuaginta habent, Audite me qui perdidiſtis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò anteà dixerat: Redite præuaricatores ad cor.

Et vocans ab oriente auem.) Nonnulli codices habent: Et vocans ab oriente iuſtum. Sed correctiores habent auem. Et ita eſt in verſione cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita eſt etiam in Hebræo. Dictio enim, ait, quæ eſt in Hebræo, auem ſignificat, vt apud Eſaiam: Et relinquentur ſimul auibus montium. Sed quoniã vir iuſtus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis ſignificatur. Id voluit ſcriptura quintodecimo capite Geneſis ſignificare, quando, inquit, ſumpſiſſe Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuiſiſſe animalia terrena, aues autem non diuiſiſſe. Per terrena animalia ſignificantur homines appetitu ducti, à Deo & à ſeipſis diuiſi: per aues verò ſpirituales homines ſecum & cum Deo vniti, quorum vnus dicebat: Quis nos ſeperabit à charitate Chriſti? Supr. 18. Gen. 15. Rom. 8.

Argumentum Capitis XLVII.

VAticinatur Eſaias de ſuperbæ Babylonis per ineptos aſtrologos ſeductæ excidio & euerſione.

CAPVT

CAPVT XLVII.

Escende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, nõ est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discoperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, vltionẽ

Nahu.3. *capiam, & non reſiſtet mihi homo. Redemptor noſter, Dominus exercituum nomen illius, ſanctus Iſrael. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà Domina regnorũ. Iratus ſum ſuper populum meum, contaminaui hæreditatem meã, & dedi eos in manu tua, nõ poſuiſti eis miſericordias, ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde. Et dixiſti: In ſempiternum ero Domina, non poſuiſti hæc ſuper cor tuum, neque recordata es nouiſſimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego ſum, & non eſt præter me amplius: non ſedebo*

Apoc.18. Infr.51. *vidua, & ignorabo ſterilitatem. Venient tibi duo hæc ſubitò in die vna ſterilitas & viduitas. Vniuerſa venerãt ſuper te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum vehementer.*

EXPLANATIO.

Deſcende, ſede in puluere virgo filia Babylon.) Tribuit Babyloni perſonam ſuperbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem deſcribit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuiſſet euerſa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Aeſi diceret: Deſcẽdes ab altitudine tua Babylon regina potentiſſima. Amittes gloriam tuam, ſedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miſeriam, vt non in ſolio & throno regio, ſed in terra ſedeas abiecta, captiua & afflicta. Non iam verſaberis in deliciis & voluptatibus, ſed duram captiuitatem ſuſtinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat ſita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi teſtantur. Et ex ſacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam.) Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ ſeruitutis indicium.

Denuda turpitudinem tuam.) Duceris captiua, & flumina pedibus

pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

Vltionem capiam.) Quoniam tu ô Babylon populum meum afflixisti, affligam ego teipsam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi possit resistere.

Redemptor noster.) Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.) Tu quæ anteà gloriari solebas, tacebis non audens loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminaui hæreditatem meam.) Id est, permisi contaminari Hebræos.

Non posuisti eis misericordias.) Quoniam poterant fortasse Deo obiicere Babylonij: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærumnas incidere permisisti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderant, vexauerimus? Respõdet Deus huic taciræ obiectioni, se fuisse iratum populo suo, nihilominus tamen deliquisse Babylonios, quòd in Iudæos fuissent immanes, eosque vulneribus lacerarent, & iniustè opprimerent. Non distat ab hoc id, quod dicitur in psalmo, Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniã quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aspicis hîc non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos Deus ob aliquã causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam constitueret, & sanguine fuso hominum genus expiaret, nihilominus tamen peccauerunt Iudæi Christum ad cædem vocantes, eumque pestilenti atque effrenato impetu cruci affligẽtes. Illud est etiam aduertendũ, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebræos misericordia vsi fuerant, præcipuè erga senes. Vbi aspicis, quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Coram cano capite, inquit, consurge, & honora personã senis. Et in Threnis plorans Ieremias, Facies, inquit, sacerdotum non erubuerunt, neque senum miserti sunt. Et in epistola prima ad Timotheum ait Apostolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedemo- Psal. 68. Leui. 19. Thre. 4. 1. Tim. 5.

cedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta censebatur olim quoddã virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur.

Et dixisti, In sempiternum ero domina.) Illa pars vitę est periculosior, quę ob nimiã securitatẽ videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserũt, & in magnis procellis & tẽpestatibus tã constantẽ vitæ cursum tenuerunt, vt nunquã exciderint, sed aduerso vento seuiẽte ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo ipsem omnem collocabant. At posteà obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimãtes se esse securos, dediderũt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, vt miserè perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus: In die bonorũ ne immemor sis malorũ. Eccl.11. Hoc significare volẽs Apostolus dicebat Corinth. Qui gaudent tanquam non gaudentes. Videns Iesus Hierosolymam quietè diuitiarũ affluentia vtentem, & venturas illi miserias ignorantẽ, eã deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur non ita gaudeamus, vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lętitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem, & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt. 1.Cor.7. Luc.19.

Neque recordata es nouissimi tui.) Septuaginta habent: Neque recordata es nouissimorum. Acsi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouissimorum tuorũ non meministi. Aspicis hìc quàm vrile sit finem rerum memoria tenere, earumque imbecillitatem & interitum contẽplari. Ideò Ecclesiasticus, Memorare inquit nouissima tua, & in æternũ non peccabis. Et Moyses, vt in lib. Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, absque consilio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Ieremias propheta in suis Lamentis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animæ miseram captiuitatem Eccle.7. Deut.31. Thren.1.

tatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui? Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cœco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eiq̃ue solùm opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis cõtemplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animę & finis obliuionem lamentabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt Diuus Lucas testatur. Hæc quæ videtis, veniẽt dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. Illi de re illa magna ante oculos posita loquebãtur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutarius ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidosq̃ue motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuũ, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta sunt vinum, purũ illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluentia poteris in tranquillitate viuere, cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non finit vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animũ perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentẽ res quędam, qua nimium oblectaris, sed quę te suis illicebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quę etsi aliquandiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandẽ extinguetur. Et considera quã stultũ erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali,

Luc. 21.

Similitudo.

mortali, velle amittere ſummam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri ſancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, ſummo illo ac ſempiterno bono fruuntur. Peritus guberniator nauis non in principio & in medio ambulat, ſed in fine, hoc eſt in puppi ſedet, ex quo loco, totam nauem regit, eamque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuã ita gubernare, vt ſalutis portum conſequaris? Non quieſcas in mediis ſolùm cõſiderandis, ſed reſpice finẽ. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita tranſibis mundi mare, gubernans ac moderans vitæ nauẽ clauo rationis, donec ad portũ beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquieſcas. In libro Leuitici ſcriptum legimus, præcepiſſe Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocauſtum offerebantur, proiicerentur in locũ in quem cineres effundi ſolebant ad orientalẽ plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ ſunt Chriſtiani, qui non in quodcũque ſacrificium, ſed in holocauſtũ, quod eſt totum incẽſum, ſe debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipſas in ſublime efferentes ſunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, ſuperbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locum cineris proiiciamus: Eſt autẽ cinis id, in quod verſum eſt id, quod anteà fuerat, Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura ſignificare? Quid voluit nobis præcipere, niſi vt rerũ humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandem vertũtur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanæ potẽtiæ & amplitudinis cũ cinere miſceamus, vt cùm nobis mũdus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hęc obtinenda tetra flagitia & nefaria ſcelera ſuggeſſerit, & ante oculos poſuerit, ſtatim cinerem, in quẽ hæc omnia reddiuntur, animo complectantur? Et quoniam finis omniũ noſtrarum actionum debet eſſe Deus, ad quẽ eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad occidentem, ſed ad orientẽ reſpiciamus. Non enim ſine myſterio dicitur proiiciendas eſſe plumas prope altare ad orientalem plagã. Occidens eſt mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obſcuratur. Ergo in contemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, ſed gloriam Dei: reſpiciamus ad orientem, dirigamus omnia facta noſtra ad Chriſtũ, ad ſummum

Similitudo.

Leuit.

Figura.

mum illum Orientẽ, de quo apud Lucam ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto. De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: Abducam seruum meum Orientem. Et alibi: Ecce vir Oriens nomen eius. Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat etiam adumbratum in Iacob, qui, vt diuinæ literæ cõmemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idem nomẽ acob significat plantam pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitũ comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legẽ diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare Diuinus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat in psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternũ acob, pro quo noster interpres vertit: propter retributionẽ. Et rectè quidem, hæc enim vox retributionem significat, & plantam & finẽ. Quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem. Acsi diceret: Ego rerum finem animo contemplans, mundi gloriam contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducam, & tandem consumi atque penitus interire, & te solum Deum quęsiui, atque ad legem tuam cõplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerũ alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni: Neque recordata es nouissimi tui.

Luc. 1. Zacha. 3. Zach. 6. Gen. 25. Figura. Psal. 118.

Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.) Id est, non priuabor gloria mea: Habebo semper regem, & populos subiectos.

Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repentè miseria quã nescies. Sta cũ incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si

possis fieri fortior. Defeciſti in multitudine consiliorum tuorum: ſtent & ſaluent te augures cæli, qui contemplabantur ſydera, & supputabant menſes, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti ſunt quaſi ſtipula, ignis combuſſit eos, non liberabunt animam ſuã de manu flammæ, non ſunt prunæ quibus caleſiant, nec focus vt ſedeant ad eum. Sic facta ſunt tibi, in quibuſcunque laborauerãs: negotiatores tui ab adoleſcentia tua vnuſquiſque in viam ſuam errauerunt, non eſt qui ſaluet te.

Et fiduciam habuiſti in malitia tua.) Ideò corrues, quia fi-
Similis. duciam tuam in malitia fixiſti. Vt enim domus in arena ſita quanquam à ventis non ſit agitata, ipſa tamen per ſe ruit, ſic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipſa per ſe dilabitur & euaneſcit.

Sapientia tua & ſcientia tua hæc deceperunt te.) Stulta eſt illa ſapientia, quæ non ſolùm veritatẽ non docet, ſed etiam
2. Cor. 3. fallit. Loquitur de mundi ſapientia, quã D. Paulus dicit eſſe ſtultitiam apud Deum. Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia ſcit, te autem Domine neſcit.

Et neſcies ortum eius.) Præ ſubita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro cauſa. Aeſi dicat: Malum tuum eſt incurabile, quoniam nec cauſam eius intelligis.

Sta cũ incantatoribus tuis.) Abundaſſe Babylonios incantatoribus & auguribus, quos reges conſulebant, liber Dani-
Dan. 2. elis prophetæ apertè oſtendit.

In quibus laboraſti ab adoleſcentia tua.) Id eſt, Quorum cõſilio à regni tui conſtitutione cuncta gubernas.

Augures cæli.) Septuaginta habent, Aſtrologi cœli. Quidam vertunt Aſtrologos, ita enim augures cœli appellãtur. Irridet propheta aſtrologos, non eos, qui ſcientia præditi cõſiderant cœli conuerſionem, ortum, occaſum, motum & curſum aſtrorũ, ſuſpiciunt ac polos, hemiſphæria, climata, dierũ ac temporum rationem contemplantes. Eſt enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit qui ſcire aſſerunt omnia humana gubernari ſyderibus, qui omnia futura gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re, & ipſi falluntur, & alios fallunt. Et videntes ſe id nec arte neque ſcientia conſequi poſſe, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet propheta, qui aſtrologia vtuntur, ſed qui ea abutuntur.

Non ſunt prunæ.) Augures tui & aſtrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatæ prunæ, ad quas

accedium

accedunt, qui volūt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingens flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburētur, vt nullæ ex illis remaneant prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi & astrologia.

Negotiatores tui.) Qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tā subita erit fuga, vt vnusquisq; percurrat suā partē, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui illis opem ferat, illosq; à Persis eripiat.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVII.

Tolle molam & mole farinam.) Pro molere est in Hebræo verbum tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat D. Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actū turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura 31 cap. Iob. Nam vbi vulgata versio habet: Scortū alterius sit vxor mea, & super illā incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & subigant illam alij. Est enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Esaiam, & ille apud Iob.

Denuda turpitudinem tuam.) In Hebraico est Denuda tsammathec. Hæc dictio tsammathec significat fasciā, in qua capilli innectūtur. Significat etiā ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit: Denuda cincinos tuos: Septuaginta habent, Reuela operimentum tuum. Acsi diceret Esaias. Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur: in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens.) In Hebraico est: Sede dumam. Potest esse à verbo dimā quod significat tacere: quā significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationem secuti Septuaginta verterunt: Sede compuncta. Potest verti, Sede deficiens. Et quoniam verbum hoc significat subiici, Potest Latinè reddi: Sede subiecta. Ita in psalmo 65. Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. Pro quo Diuus Hieronymus vertit: Veruntamen Deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui vere subditus est tacet & quiescit, nullamque suis calamitatibus adhibet

adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis
Simile. ostendit se non esse fractum sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendũt sintne integra an rupta, sic verbis in afflictione prolatis ostẽdunt homines sint ne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tãgatur manu: vis cognoscere hominẽ? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellẽtissima probatio.

Argumentum Capitis XLVIII.

INuehitur propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nomine Israelis gloriabantur, cùm verè Israelitæ non essent, quod innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarum gloria præstantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur deliberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XLVIII.

Vdite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel, & de aquis Iuda existis, qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deum Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repentè operatus sum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Prædixi tibi ex tunc, antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerũt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia. Vos autem num annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis: nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diẽ, & non audisti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta est auris tua. Scio enim quia prævaricans prævaricaberis, & transgressorem ex vtero vocauite. Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrænabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentũ elegi te in camino paupertatis. Propter me propter me faciam, vt
Supr. 42. *non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.*

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.) Israel sonat

ſonat principem cum Deo, vel prævalentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deum. Textus Geneſis capite 32. innuit Iacob ſonare fortem contra Deum. Nam cùm angelus luctaretur cum eo, & non poſſet eum ſuperare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum ſed Iſrael: quoniam ſi contra Deum fortis fuiſti, quantò magis contra homines prævalebis? Hoc tam illuſtri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam ſuæ nobilitatis ex ſcripturarum vetuſtate eruentes, eamque in ſplendore nominis, non in virtute collocantes. At ſapientium eſt non niti opinione maiorum, ſed omnem amplitudinem & dignitatem in virtute atque in propriis rebus geſtis poſitam exiſtimare. Eſt igitur ſenſus: Audiſtis ô Iudæi qui ſolo nomine, non autem re appellamini Iſraelitæ, ea, quę aduerſus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi ſilentium, & ea, quæ de vobis dicturus ſum, attentis auribus audite.

Et de aquis Iudæ exiſtis.) Hoc eſt, qui egreſſi eſtis ex ſemine Iudæ, Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iuda. Luſitani volentes ſignificare aliquem eſſe ſimilem patri ſuo aiunt, habere quaſdam aquas ſui patris. Et à contrario ſenſu exire ab aquis Iudæ, ſeu nihil aquarum Iudæ habere, eſt ab eo penitus diſcrepare, nullāque cum eo habere ſimilitudinem. Ait igitur propheta: Vos ô Iudæi gloriamini Iuda, ſed eum imitari non vultis. Ego verò exiſtimo, Exire ex aquis Iudæ, eſſe ex eo tanquam ex fonte emanare, ita vt aquæ non capiantur pro ſemine, ſed pro eo, ex quo familia aut genus ſumit exordium. Hac exornatione vſus eſt Dauid dicens in pſalmo: Benedicite Deo Domino de fontibus Iſrael, Aeſi diceret: Vos Iudæi qui ab Iſraele tanquàm à fonte dimanaſtis, benedicite Chriſto in eccleſia, qui eſt Dominus Deus, Vbi pro, De fontibus Iſrael, poteſt verti, Vos qui eſtis de vena Iſraelis: hoc eſt de fonte, ſiue de aquis. Ergo totum hoc, Vos qui exiſtis de aquis Iudæ, eſt periphraſis Iudæorum quemadmodum hoc: Vos qui ex Iſraele tanquā ex fontibus dimanaſtis. Pſal. 67.

Qui iuratis in nomine Domini.) Id eſt, qui Deum habetis in ore per ipſum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Nō vt eum veneremini, per eum iuratis, ſed vt eius cultores vos eſſe ſimuletis, eumq; veſtrorum mendaciorum teſtē faciatis.

De ciuitate enim ſancta vocati ſunt.) Vocantur filij Hieroſolymæ, vbi eſt templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorū

fundamenta iacta non in idolis, sed in vero Deo. At illi his rebus tam aptis ad suã vtilitatem, & virtutis splendorem, abutuntur ad suam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annunciaui.) Ego prędixi ea, quæ euenerũt. Ex ore meo egressæ sunt prophetiæ. Decreui me ea facturum esse, & protinus feci.

Scini enim quod dura es tu.) Arguit Iudæorum duritiem, de qua loquitur scriptura Exodi tregesimo secundo, & Deuteronomii tregesimo primo, & Actorum septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum cerui cem neruum ferreum, hoc est, inflexibilem, quòd essent duri & obstinati: & eorum frõtem æneam, hoc est, impudentem, quòd nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur frontem æneam habere dicuntur.

Prædixi tibi.) Volebat Deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

Vos autem non annuntiastis?) Quasi dicat, non. Sensus est: Ego sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari: Vos non estis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod est vestræ ingratitudinis apertissimum signum. Vbi aspicis velle Deum ne eius beneficia & mirabilia silentio prætereamus, sed ea prædicantes, nos ipsius memores ac gratos demonstremus.

Audita feci tibi.) Sensus est: Nonnulla prædixi tibi, priusquam euenirent, vt meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te omnia scire, & incideres in superbiam, non mihi sed tibi scientiã rerum futurarũ tribuendo. Scio enim te esse præuaricatorẽ, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animũ. Vbi nostra versio habet, cõseruata, verti potest abstrusa. Quasi dicat: Tu audisti à me aliquas nouas res, quæ venturæ erant, sed apud me abstrusæ & abscõditæ sunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quæ nunc creatæ, hoc est in effectum productæ sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris, te eas sciuisse. Vide Dei misericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudeos esse præuaricatores à principio & ingratos, sed nec ideò cessabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint Deũ imitari, in benefacta & virtutis actiones incũbant, vtãtur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorũ

ingra-

ingratitudinem & nefaria ſcelera ab incœpto deſiſtant. Vt enim ferri acies & durities tarandi cutem mollem, lenem, & flexibilem ſecare non poteſt: eſt enim impenetrabilis ferro, ſic dura ſceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia nō debent officioſi hominis benignum animum tranſfigere, & ab officio abducere, ſed debet talis animus impenetrabilis exiſtere, & in virtute atque incœpta beneficia perſeuerare. Similc.

Vt enim ſol non deſinit terras ſuis calidis & fulgentibus radiis illuſtrare, quamuis illis lutum obdureſcat, ſic vir pius & rectus nō debet à rectè factis & beneficiis deſiſtere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in ſua ingratitudine pertinacior indies reddatur. Simile.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum.) Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te ſtatim delebo, ſed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc diſcant principes & præſules in caſtigandis ſubditis non duci ira, & furore & impetu. Vacandum eſt enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum moderationē, tum etiam dignitatem. In regione aeris altiore, vbi aer ipſe eſt purior & excellentior, nulla eſt nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginoſus & nebuloſus vapor, ſed tota illa regio niteſcit, & ſplendidiſſimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempeſtates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelſam & ſuperam partem obtinet, debet in ſedatione & animi tranquillitate conſiſtere, contrahere iram, continere furorem, ſeque moderatione & placabilitate munire, & in ſtatione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in ſubditis & obſcuris hominibus perturbationes. At in principibus ſunt omnino intollerabiles. Nemini licet nec honore inſigni, nec obſcuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: ſed qui ſunt in dignitate conſtituti, quantò ſublimiorē locū obtinent, tantò pernicioſius offendūt. Cùm enim ſint in vrbis oculis aut regni, in eoſque ſe omnes conuertant, illoſque intueantur & imitētur, ſunt eorū ſcelera cum aliorum pernicie coniuncta. Nec ſolùm obſunt, quòd ipſi corrumpuntur, ſed etiam quod alios corrumpunt: neque minus exemplo, quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior eſt in facie, quàm in aliis corporis partibus, quòd facies ſit magis conſpicua, in quam oculi intuentium ſtatim coniiciantur, Simile.

sic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet:
Simile. Quemadmodū tetra macula in panno candido & precioso insigniorem deformitatem ostendit, quā in pullo & vili. Cōprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deū hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum.

Et laudem meam infrænabo te, ne intereas.) Vt lauder ob popu
Simile. lum seruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt peritus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrum ducit, sic nos Deus afflictionis fræno cōprimit, ne cōcitatis & pernicioſis appetitibus ducamur. Aspicis hic afflictionē esse frenū ad pestilētes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coercendas.

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.) Non te statim interficiam, sed affligam te, & in fornacem calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Nō omnino purificaberis vt argentum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibique excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, & meipso contēpto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meā alteri tribuere. Vide Dei clementiā, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt emendemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit.
Simile. Docet hic locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatē coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint tollerantia muniti, incēdio flagrant. Docet præterea hic locus quanti Deus faciat gloriam, quā alteri tribuere nō vult.

Audi me Iacob, & Israel quem ego voco. Ego ipse ego primus & ego, nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Ego vocabo eos, & stabunt simul. Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annūciauit hæc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suū in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Ego Dominus Deus meus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas.
Supr. 41 & 44.

Vtinam

vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps viteri tui vt lapilli eius: non interiret, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vsque ad extremum terræ. Dicite: Redimit Dominus seruum suum Iacob, non sitierunt in deserto, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis dicit dominus. Exod.17 Num.21. Infr.57.

Audi me Iacob & Israel quem ego voco.) Voco vos ad pœnitentiã, voco vos vt ad me accedatis, voco vos ad beatitudinẽ, ideò me audite, circunspice celeriter animo Dei erga homines immensam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & transgressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponant ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatum mortale, vt Lutherus asserit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea quæ suprà annotauimus capite 40. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cùm habeat Deum qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in duriciem & surditatem. Idcò queritur Deus per Esaiam dicens: Vocaui, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt autem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali. Infr.50. Ieremæ.

Ego vocabo eos, & stabunt simul.) Cæli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabunt, & mihi peribunt. Intuere quæso hominis duritiem. Cœli insensibiles, animæ & intellectus expertes Deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solùm non obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminum facile principem, omniaque sua luce complentem, nõ cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solùm hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamẽ solus ille Deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, & obediunt: Vocat hominẽ, & obedire non vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, demisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare neq; quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba Ioſue.10 Matt.8. Luc.5.

contem-

eōtemnimus,& pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit.

Congregamini omnes vos, & audite.) Nā qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quēadmodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt alibi fusè ostendimus.

Dominus dilexit eum.) Subaudi Cyrum, qui Deo morē gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Ei Deus locutus est, eumque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebrçorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quem Esaias, cùm ea
Mat.17. literis mandaret, contemplabatur. Porrò Iesus Christus est il
2.Pet.1. le, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui fecit patris
Psal.39. voluntatem, qui dē se ipso ait in psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Quem locum
Heb.10. Paulus Apostolus in epistōla ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est mundi confusionem subuertit, brachiumque suum, hoc est, potentiam suam in dęmones Chaldæorum nomine significatos ostendit. De
Apoc.5. eo ait in Apocalypsi D. Ioannes: Vicit leo de tribu Iuda. Hçc igitur Christo conueniunt, ad eumque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda.

Non à principio in abscondito locutus sum.) Hoc est, ego à meę prædicationis exordio palàm docui. Verba sunt Christi, qui
Ioan.18. apud Ioannem, Ego, inquit, palàm locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis latione in mōte Sinai. Et hęc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locū exponunt antiqui Hebræorum Rabbini in commentariis in decimunonū caput Exodi, illa verba interpretantes: Venerunt in solitudinem Sinai. Quorum ad literam hæc sunt verba: Data est lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideò Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam 48. Non à principio in abscondito locutus sum. Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quod Iudæi dicūt de Cabala.

Aiunt

Aiunt enim Deũ in monte Sinai præter legem ſcriptã aliam dediſſe Moyſi verba tantùm, quam Moyſes ſucceſſori ſuo reuelaret, & ille poſteris ſuis, vt ita per aliquos ſucceſſores de manu in manũ ſeruaretur. Huius figmenti author fuit quidã Idumeus magnus nomine Mair, quẽ Iudei poſt templi incendium Hieroſolimæq; per Titum Veſpaſianũ euerſionem & vaſtitatem in ſuam ſocietatem receperunt, eum Meſſiã eſſe affirmantes. Hic cùm videret Iudæos veteris teſtamenti authoritatibus à Chriſtianis cõuinci, cũ eſſet aſtutus & vafer, hanc malitiam inuenit, vt hac lege ſecunda ſe aduerſus Chriſtianos defenderet, aſſerens Deum multa in ea docuiſſe, quæ ex diametro legi ſcriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc eſt traditionẽ, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec ſolùm hic quieuit eorum inſania, ſed etiã fuit longius dilatata. Nã ſurrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legis ſcriptæ ſenſum negarunt, aſſerentes eius verum intellectum ex literarũ nominumque combinatione depromi, atque in ingenij ſubtilitate conſiſtere. Et hi Cabaliſtæ nominantur. Cuius ſectæ & vanitatis authorẽ Simonem quendã eſſe tradiderũt. Hanc falſam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Eſaiã dicens: Nõ à principio in abſcondito locutus ſum. Acſi dicat: Ne dicatis me legem aliquã in abſcondito tuliſſe: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyſe ad vos relata, publiciſque mandata monimentis. Ita enim capite 24. Exodi ſcriptum legimus: Venit ergo Moyſes & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Reſpõditque cunctus populus vna voce. Omnia verba Domini, quæ locut⁹ eſt, faciemus. Scripſit autẽ Moyſes vniuerſos ſermones Domini. Hęc ibi. Aſpicis igitur nullã aliã legem Deũ Moyſi dediſſe, niſi eã, quam ſcriptã habemus, à Moyſe quinque ſuis libris mandatam: & ex conſequenti falſam eſſe impiam Cabaliſtarum opinionem, & merum figmentum.

Nec tempore antequam fieret, ibi eram.) Id eſt à principio, quando pater meus dedit vobis legem in monte Sinai, ibi erã ego cum patre, dans vobis legem ipſam.

Et nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus eius.) Connectuntur in hunc modum verba hæc cum precedentibus. Ego ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto, in mõte Sinai plane locutus ſum, & ibi eram cum patre & ſpiritu ſancto in legiſlatione. Sed quoniã legis ceremonię ſacrificia, & iudicia

non

non erant nisi vsque ad euangelium duratura, ideò nunc misit me pater & spiritus sanctus, vt vos euangelium doceam, à peccatis tenebrisque ad gratiam claritatemque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atq; constituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corrumpo literã, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè deus: Ego primus & ego nouissimus, manus quoq; mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire possunt. Ipse enim est Apoc. 1. & 22. α & ω, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc dominus Deus misit me, & spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostendere Dum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Aspicis planè Deum esse qui ait, se esse à patre, & Spiritu sancto missum. Distinctè hic loquitur propheta, nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic qui loquitur, est missus à Deo, atqui hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiã Deũ esse, posterius verò Deũ, qui est in essentia vnus, esse in personis trinũ: Prius ita ostendo. Qui mittẽdus erat à Deo in hominũ generis redemptionẽ, est Messias, atque ille, qui hic loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tũ sic. Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has ratiocinationes: Sed quoniam capite 40. multis verbis Christi diuinum numẽ ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebrei nostræ memoriæ non possunt ferre trinitatis mysterium. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla personarum distinctio reperitur: nec posse probari ex veteri testamento esse in Deo aliquam distinctionem. Eam ob causam operæprecium esse dixi, mysterium trinitatis illis hoc loco ostendere, orationemq; longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Geneſis exordio ita inquit: In principio Gen. 1. creauit Deus cœlum & terram, & pro Deo posuit Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari eloha, quanquam non desint qui asserant, eius singulare esse el, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moy-

ſes

ſes voluit hîc Deum numero multitudinis appellare, niſi vt in diuinis perſonarum pluralitatem oſtenderet? Et quare dixit, creauit, in ſingulari, niſi vt eſſentiæ vnitatem demonſtraret? Voluit ſanctiſſimus vates ſapientiſſimuſq; Diuinæ legis ſcriptor ſtatim in eius frontiſpicio ſanctiſſimæ trinitatis admirabile ſacramentũ ſignificare. Et paulò poſt: Dixit Deus, inquit. Fiat lux: Quibus verbis innuit verbum Dei per quod omnia facta ſunt, quod verbum nos dicimus eſſe filium: quẽ etiam oſtendit, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram: Eſt enim filius principium, per quod omnia facta ſunt. Et paulò pòſt ait: Et ſpiritus Domini ferebatur ſuper aquas. Vbi vides trium perſonarum diſtinctionem. Per Deum intelligit patrem, per principium & verbum filium, per ſpiritum Dei ſpiritum ſanctum. Intelligi autem per ſpiritum Dei ſpiritum ſanctum indicat Thargum Hieroſolymitanum ita vertens: Spiritus miſericordiarum ſiue gratiæ flabat ſuper facies aquarum. Vt ſit ſenſus: Spiritus ſanctus illam molem fouebat, illique incubabat, vt gallina ſuis ouis, quò ea calore ſuo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Baſilius interpretatur. Has duas perſonas alloquitur pater, dicens paulò poſt in eodem capite. Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. In verbo, faciamus, innuitur perſonarum pluralitas: in verbo imaginem eſſentiæ vnitas. Capite decimooctauo eiuſdem Geneſeos ſunt hæc verba ad literam: Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambræ ſedenti in oſtio tabernaculi ſui in ipſo feruore Diei. Cumque eleuaſſet oculos, apparuerũt ei tres viri ſtantes prope eũ. Quos cùm vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum de oſtio tabernaculi ſui, & adorauit in terra, & dixit: Domine ſi inueni gratiam in oculis tuis, ne tranſeas ſeruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, eſt in Hebraico Iehouah, nomen Dei Tetragrammaton, quod ſoli Deo conuenit. Ideò poterat rectiſſimè verti: Apparuit autem ei Deus. Et paulò pòſt in eodem capite. Vbi nos habemus: Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare riſit Sara vxor tua? Pro Domino eſt etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac viſione eſſentiæ diuinæ vnitatem, trinamque perſonarum diſtinctionem, altè ſpectare ſi voles, mẽtis oculis perſpicies. Quid enim voluit ſcriptura ſignificare dicens, Abrahamum tres vidiſſe, & vnum adoraſſe, niſi vnam eſſe atque ſimpliciſſimam deitatem, tres verò perſonas diſtinctas? Gen. 1.

ctas? Id in principio capitis ostenditur, cum dicitur apparuisse Abrahamo Deum, & statim tres viros Si Abrahamus in illis tribus personis vnicam essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed Domine si inueni gratiam in oculis vestris. In Deuteronomio sunt hæc verba capite sexto mandata Audi Israel: Dominus Deus noster Dominus vnus est. Quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: Audi Israel: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro domino in vtroque loco est in Hebraico Iehouah, Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare, ait esse vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in trinitate, neque Spiritus sanctus qui tertia est, sed solus Filius, qui est secunda eiusdem trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanans Rabbi Simon Hebræus, fatetur nobiscum ex eo probari trinitatis sacramentum. Cum hoc loco maximè cohæret id quod dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. Non ait: Metuant eos, sed eum, vt eius vnitatẽ ostenderet, cuius trinitatẽ significaret. Hanc veritatẽ voluit ostendere idem vates, dicens in Psalmo: Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Per Dominum Pater, per Verbum Filius, per Spiritum oris eius Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos. dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vnuscuiusque rei, per quam sunt singula, quæ subsistunt. Probatur ex hoc psalmo, totam trinitatem mundum creauisse, quoniam trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret: Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Et paulò pòst: Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. Hoc trinitatis mysterium significant Esaias capite sexto, dicens. Sanctus, Sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Cui simile est testimonium hoc, quod asserit in præsenti, ita Christum loquententem inducens: Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius. Vbi

Psal. 66.

Psal. 32.

Prou. 8.

Supr. 6.

etiam

etiam vides Filiũ fuisse à Patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus Filius sumpsit humanã carnem. Tres virgines efficiunt quãdam vestem, sola vna eam induit in die suarum nuptiarum. Ita in nuptiis Christi cum humana natura, in magno atque admirabili sacramento inter Christum & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, Simile. vt maculas nostras abstergeret, viamque æternæ beatitudinis consequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramentum ostendit, dicens: Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. Mat. vlt. In nomine vtique ait, nec in nominibus, vt cum trinitate personarum vnitas essentiæ ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod nequaquam admittis, sed vt videas quemadmodum vtriusq; testamenti testimonia sint sibi consona & cohærentia. Nec solùm diuinę literæ, sed etiam gentiles Philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerũt. Plato in epistola quadã ad Dionysium hęc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mundi, & propter eum est quicquid est creatum, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illũ in tertio. Plotinus ita ait in libro triũ substantiarum: Si quæsieris quis genuerit exemplar & sapientiam, huiusque mundi opificem, dico illum fuisse simplicem, qui in causa est, vt hic genitus sit talis tantaque magnitudine præditus. Et paulò post comparat filium respectu cælestis patris cum splendore respectu Solis. Aemilius loquens de filio Dei, ait hoc esse verbum, per quod omnia facta sunt, vt Heraclit' asserebat. Philo Platonicus in libro de bonis ingressis à malis, appellat Dei filium eius imaginem, & verbum sacratissimum, à quo ait fuisse mundum formatum. Aspicis Hebræe non solùm literas diuinas, sed etiam humanas distinctionem in diuinis, quam tu tantopere refugis & detestaris, affirmare. Nos verò credimus in sanctam trinitatem, id est, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, Vnum Deum omnipotentem, vnius essentiæ, vnius potestatis, creatorem omnium creaturarum, à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed

poten-

potentialiter, qui absq; sui munitione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc in loco: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.

Facta fuisset quasi flamen.) Id est, abundans & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.) Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.) Vaticinatur propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræosque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem. Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communẽ Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quam fugiendam Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata absque quorum obseruatione nemo potest vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiuntque à Chaldæis, qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictisque turbulentis negotiis, se dedunt Christianæ philosophiæ, qua animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum & altum, contemnite infima, fragilia, & caduca & aspirate ad sublimia, cęlestia, & immortalia. Relinquite mundum: Fugite à Chaldęis, fugite ab animæ, hostibus fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobisipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt consequamur victoriam, & non solùm de hostibus extraneis, sed etiam de nobisipsis honorificè triumphemus. Dauid ille regum illustrissimus in 3. psalmo Deum in hunc modum alloquitur: Quoniã tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorũ cõtriuisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Et in principio Psalmi hæc verba literis mandauit: Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolon filii sui. Hęc est psalmi descriptio. Parauit Absolon bellum aduersus patrem suum regem omni virtute ac laude prę stantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanũ violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: Quoniam ad principatum, & ad falsæ inanisq; mũdi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cùm autem

2. Reg. 15

Dauid

Dauid intelligeret filium suum contra eum surrexisse & cõiurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime: Canis victoriam tuam, & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere, nempè fugere & superare. Si psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas psalmum hunc composuisse, cùm fugeres à facie Absolon filij tui, videris à te ipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus aliè perpendere, & attentius intueri, videbimus apertè nullam hic esse repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant: venio ad moralem. Per hunc Absolon filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo generabatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo qui contra eum insurgebat, eique bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monimentum, & amplissimũ rerum gestarũ tropheũ. Quæ potest esse glorioſior victoria, quã vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, seipsum vincere, & carnẽ, dæmonem, & mundũ superare. Vincere alios est humanũ, at vincere hominẽ seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quę gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quã omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scriptum legimus, fugisse Israelitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriã reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituũ confusionẽ, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecũ Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginẽ gerebat. Quid igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christum dicentem: Egredimini de Babylone, fugite è Chaldæis. Et in Euangelio, Si quis vult, inquit, venire post me abneget semet ipsum, Iosue. 8. Luc. 9. 2. Pet. 1.

ipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et Apostolorum princeps, Per, hoc, inquit, efficiemini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem. Et Ioannes in Apocalypsi: Facta est, inquit, Babylon habitatio dæmoniorum. Et paulò pòst: Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus.

Apoc. 18.

Dicite: Redemit Dominus seruum suum Iacob.) Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, sed melius ad redemptionem generis humani per Christum referuntur, ad quam Propheta cùm hæc scriberet, respiciebat.

Non sitierunt in deserto, cùm educeret eos, quam de petra produxit eis.) In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudęorũ reditu ad patriã suam sub Esdra & Zorobabele: & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam insignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda inter quæ beneficia numerat hæc, quæ hoc loco cõtinentur. Sed si præteriti temporis memoriam respiciamus, & sacrorum librorum historias replicemus, non inueniemus hæc in reditu è Babylonica captiuitate cõtigisse. Sed dici possunt instar prioris fœlicitatis, quando ab Aegyptiaca seruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absq; dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, non permisit vt in deserto siti perirẽt. Dedit illis gratias aquas gratię & doctrinę, quarũ haustu atq; potu conceptã visceribus sitim sedarent, ardoremq; restinguerent. Scissa fuit petra, & fluxerunt aquæ: Petra autem erat Christus, vt vas electionis ad Corinthios scribẽs apertissimè testatur. Fuit igitur hęc petra aperta in latere virga Moysi, hoc est militis lancea, à cuius vulnere exiuit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit.

1. Cor. 10
Ioan. 19.

Non est pax impiis, dicit Dominus.) Dixerat liberandos esse Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniã sciebat multos mãsuros esse in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: Nõ est pax impiis. Sed potius existimo Prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortem nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem, hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace & tranquilla animi securitate viuere: sed in pristino errore permanẽtes Hierosolymam, hoc est, visionẽ

pacis

pacis contempserunt. Ob eā causam ait: Non est pax impiis, dicit Dominus. In animo enim impiorū nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis vitęq; tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimum dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiā sine pace viuant: contrà verò iusti & pij in medio belli pace oblectētur. Xenophon dicebat pacem videri esse maximum hominibus bonū, bellum maximum malū. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summā mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabātur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quā Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannē: Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis, De eo regius vates multo anteà fuerat iis verbis vaticinatus. Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella vsque ad finem terræ. Qua de re capite 2. & 9. & 26. & aliis in locis latè disseruimus. Ioan. 14. Psal. 45.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meū, & laudem meā infrenabo te, ne in tereas.) Septuaginta habent: Propter nomē meū ostendā tibi furorē meū, & glorioſa mea inferā super te, vt nō te interficiā. Vbi aspicis Deū gloriā suā ostēdere in sceleratorū castigatione, & ideò nos castigare, ne nos interficiat. Cōsidera q̄ vtile nobis & salutare sit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cæterùm pro eo quod Septuaginta dixerunt, Ostendam tibi, in Hebraico est aarich, à verbo aarach, q̄ significat prolōgare, vt Deuter. 6. vt prolongentur dies tui. Vnde aerech significat, longum, & longanimem, pro quo noster interpres vertit misericordem, vt in psalmo. Misericors & miserator Dominus. Vnde apparet meliorem esse hoc in loco versionē communem, quàm Septuaginta interpretationē: significat enim hoc verbū prolongare, & longefacere, & dimittere. Sed quoniā qui rē prolōgat, eam extendit, & quo magis eam extēdit, eo magis eā ostendit. Verterūt Septuaginta: Ostendā tibi, & rectè quidē. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomē meum elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrumque Deut. 6. Psal. 102.

sensum & versionis communis, & septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit, & qui furorem à se elongat & dimittit.

Et laudem meam infrænabo tibi ne interias.) Pro infrænare est in Hebraico verbum chatā. Ita enim scriptū est echehetam lac. Quod potest rectissimè ita verti: Ob laudem meam infræna bo tibi iram meam, ne interias. Pro quo quidam vertunt: Propter laudem meam frænum iniiciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectumq; premens voluit sub naribus ignē. Vno enim vocabulo Hebræi & nares & furoris fremitū significāt, nempe aph, Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.

Ecce excoxite.) In Hebræo est hinneh tseraphticha, à verbo tsaraph, quod significat coquere, fundere aurum ad purificādum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos afflictionibus purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Vt æs quā-
Simile. do funditur non perditur, quoniam ex eo elegās statua efficitur: quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quādo nos Deus igne calamitatū fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo, precioſam ſtatuam conflare, ad quod oportet, vt, in fornace fundamur & purificemur. Illud Psalm: Eloquia Domini igne examinata, poterat etiā verti: Eloquia Domini igne concocta & purificata: De-
Psal. 17. ducitur enim ab hoc nostro verbo cuius deriuata significant etiam probationem & soliditatem.

Ego primus & ego nouissimus.) Septuaginta habent: Ego sum & primus, & ego in sempiternum.

Argumentum Capitis XLIX.

INducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus Iudæis in sua perfidia manentibus, transit ad gentium vocationem. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulo & aquis gratiæ doctrineque reficiendos. Ostendit Deum nō esse oblitum suorum, nec eos derelinquere, etiā cum maxime derelicti, & periculis vndique cincti videntur. Promittit Christum spolia à dæmone ablaturum, & Israeli libertatem donaturum.

CAPVT

CAPVT XLIX.

Vdite insulæ, & attendite populi de lõgè: Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum, in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam, in pharetra sua obscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu in Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laboraui sine causa, & vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum, & Israel ad eũ congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad cõtemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum Dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te. Hæc dicit Dominus. In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & & possideres hereditates dissipatas, vt diceres his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

Infr. 51.

Supr. 42. Act. 13.

2. Cor. 3.

EXPLANATIO.

Audite insulæ & attendite populi de longè.) Nomine insularũ gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hæ insulæ dicit statim: Et attendite populi de lõgè: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attẽdite gẽtes, vt Septuaginta verterũt. In hoc eodẽ capite prope finem, vbi nostra versio habet. Ad populos exaltabo signum meum: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. Appellantur gentes insulæ quia priusquam Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per insulas intelligit insulares. Acsi dicat: Audite me etiam vos gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis longeque distantibus habitatis. Non solùm alloquor Iudæos, sed gentes etiam remotissimas.

Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus

est nominis mei.) Verba sunt Christi, quem Deus pater ab vtero matris suæ ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redemptor noster. Indicant hæc verba Christum esse verum hominem, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Ioseph: Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Et sanctissimæ virginis Mariæ: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum.

Mat.1.

Luc.1.

Et posuit os meum quasi gladium acutum.) Vt spiritu oris mei interficiam impium. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est verbum Dei. Et Ioannes in Apocalypsi: De ore eius gladius vtraque parte acutus. Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura.

Ephe.6.
Apoc.1.

In vmbra manus suæ protexit me.) Septuaginta habent: Sub protectione manus suæ abscondit me. Vbi aspicis nomine vmbræ protectionem significari. Ita in psalmo: In vmbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas, Et in psalmo, vbi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotētis cōmorabitur, vbi nostra versio hic habet: Protexit me, posuerunt Septuaginta abscondit me: quoniā Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in psalmo: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.

Psal.56
Psal.90.

Psal.30.

Et posuit me sicut sagittam electam.) Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in psalmo: Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent. Non solùm os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est: tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tantùm vulnerat, & solū audi tores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes, sed etiam absentes transfigit & moue . Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, ceteriq; sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, ceteriſq; virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa omniū a bsque vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: Et posuit me sicut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est, qui hoc de seipso asserit, qui veritatem

Psal.44.

Simile.

docuit

docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui mortem pro veritate sustinuit à perfidis Iudæis illatam, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte sua tyrānidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hac sagitta, vulnerata sponsa, hoc est, anima Deo deuota, dicebat in Canticis: Percussērūt me & vulnerauerūt me. Hac sagitta vulneratus Petrus fleuit amarè. Hac percussa Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant enim eius lachrymæ sanguis cordis vulnerati, qui per oculos fluebant. Quam beatum est hac sagitta transfigi. Vtinam Domine Iesu animam meam hac sagitta percuteres vt tui amore trāsfixa diceret cum spō sa: Adiuro vos filiæ Ierusalē si inueneritis dilectum meum, vt annuntietis ei, quia amore langueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & supra os suum cum gladio acuto comparatur, quoniā eius sermo cùm ab eo proferebatur solùm à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem discurrens etiam gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit. Can.5. Matt.27 Luc.7. Cant.5.

Seruus meus es tu.) Appellat Deus pater Christum seruum suum, quo ad humanitatē. Et de eo Apostolus. Semetipsum inquit, exinaniuit formam serui accipiens. Philip.2.

Quia in te gloriabor.) In psalmo alloquens Pater filium suū, Exurge, inquit gloria mea, exurge psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel, Tu gloriam meam quæris. Psal.56.

Et ego dixi in vacuum laborauī.) Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te glorificabor. Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nā si necessario damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt, habebant enim liberū arbitriū. Si facerent quod in se erat, Deus qui eos vocabat, illis gratiā tribueret. Sed voluerūt potius creaturā q̄ creatorē diligere: & se ad gratiā nō dispoſuerūt. Et quoniam Christus omnia fecit, quę pro eis facere debuit, ait: Ergo iudiciū meū

cum Domino & opus meum cum Deo meo.

Et Israel ad eum congregabitur.) In Hebraico est: Et Israel ad eum non congregabitur. Et ita habet versio, cui Diuus Hieronymus adiecit commẽtaria. Et codices Latini correcti vulgatæ editionis habẽt ad marginem particulam, Non. Pagninus vertit: Israel non congregabit se. Christus dispersos aberrantes Iudæos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis Christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duricie permanserunt.

Dedi te in lucem gentium.) Hebræi nostri temporis aiunt se spectare Messiã illis promissum, qui eos à captiuitate in qua detinentur, liberet, exteriorumq; affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis contineri scripturis esse Messiam pro eis tantùm venturum, non autem pro gentibus, quas cæcas esse existimant, semperque in tenebris esse permansuras. At eorũ scripturę locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Nõ vident cæci homines, Deum hic per Esaiam ita Messiæ dicẽrem: Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob & fæces Israel conuertẽdas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Duo hic ait Diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudæis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas gentes à principio ad finem vsque terræ fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus: manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densaq; caligine circunfusis, fuerunt gentiles per Christum animi lucem veramque salutem & immortalitatem consecuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45. Conuertimini, inquit, ad me, & salui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et salua eris tu ô Iudæa, sed omnes fines terræ dixit esse salutem consecuturos, si se à vitiis abducerent, verumque Chri-
Psal.97. stum hominum generis saluatorem reciperent. Id intuens regius vates prędicebat: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Et paulò pòst Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri. Hanc ve-
Infr.55. ritatem prædixit Esaias capite quinquagesimoquinto in hęc verba prorumpens: Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis, & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current pro-
Zacha.2 pter Dominum Deum tuum. Zacharias capite secundo, Applicabuntur, inquit, gentes multæ ad Dominum in die
Oseæ.2. illa, & erunt mihi in populum. Oseas capite secundo:

Et

Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum D. Paulus ad hoc propositum citat in epistola ad Romanos, & Diuus Petrus in sua prima epistola canonica. Esse autem ex Hebræis paucos conuertendos ostendit Esaias cap. 1. & 10. vbi eos semen & reliquias vocat, & cap. 17. & 65. tam paucos dixit esse Messiã recepturos, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granoque botro manenti comparentur. Et hic ait Israelem non fuisse ad Messiam congregandum, à quo Gentes erant illuminandæ. Et paulò pòst vocat Hebræos populũ contemptibilem, abominatum, seruum Dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permansurũ, reges autem & principes gentiles animi visum recepturos, & à somno peccati excitatos Christum adoraturos. Rom. 9. 1. Pet. 2. Supra. 1. & 10. Supr. 17. Infr. 65.

In tempore placito exaudiui te.) Verba sunt Dei Christum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictũ refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationesque ad eum, qui posset illum saluum facere à morte, cùm clamore valido, & lachrymis òfferens, exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum tempore placito exauditum, quod hoc in loco Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ. 2. Cor. 6. Heb. 5.

Seruaui te.) Morte superata te à mortuis suscitaui.

Dedi te in fœdus populi.) Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. disseruimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram.) Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et diceres his qui vincti sunt.) Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aspicis hic peccata suis vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam Apoc. 7.

os montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra australi. Laudate cœli, & exulet terra, iubilate montes laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum miserebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Nunquid oblivisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non oblivisca tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram
Isai.60. *oculis meis semper. Venerunt structores tui: destruentes te, & dissipantes à te exibunt. Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes isti congregati sunt, venerũt tibi. Viuo ego dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te.*

Super vias pascentur.) Qui receperint euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabunt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quæ errauerat in dumis perdita & lupis exposita. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad ecclesiæ gregem adduxit, eamque in loco pascuę non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas
Psal.22. gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esurient nec sitient. Totum hoc fatetur ecclesia fidelium, quam Dauid in psalmo in hũc modum facit loquentem: Dominus regit me & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum.

Et ponam omnes montes meos in viam.) Id est, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.) Multi venient ad ecclesiam de remotissimis regionibus, quidã à longè, hoc est, ab oriente: quidam à mari, hoc est, ab occidente: alij ab aquilone, hoc est à septentrione: alij ab austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad ecclesiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagi-

tiis

tiis sunt implicati & constricti, longè à Deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id volebat Christus significare dicens apud Lucam, filium prodigum profectum esse regionem longinquam, quæ, vt ait Diuus Augustinus, est Dei obliuio. Quid prodest adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Babylonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, cõstruentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quã Deus destruit, quoniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cùm sint longè à Deo, est etiam Deus longè ab illis. Quemadmodum dicitur in psalmo: Longè à peccatoribus salus. Et in Prouer. Longè est Dominus ab impiis. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc est, Christi, de qua in Canticis ait sponsa: Sub vmbra illius, quem desideraueram sedi. In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens Diuinus Paulus dicebat ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Verum cùm mortiferis flagitiis contaminamur: nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro 7. confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionẽ dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et nõ solùm peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maximè distant. Quid lõgius, ait Diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt præter quàm secum. Cũ igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent gentiles, qui se humanis vitiis contaminauerant, seque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

Luc. 15.
Gen. 11.
Psal. 118.
Prou. 15.
Cant. 2.
Ephes. 2.

Quia consolatus est Dominus populum suum.) Pro consolabitur. Præteritũ pro futuro more prophetico. Quæ maior

potẽ

poteſt eſſe hominibus conſolatio, quàm ſcire filium Dei vnigenitum ſumpſiſſe noſtram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum ſuorum miſerebitur.) Peccatores appellat pauperes, vtpote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non ſunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis ſe ad fidem cõuerterunt. De quibus dicitur in pſalmo: Pſal. 21. Edent pauperes & ſaturabuntur. Explicans autem ſcriptura qui ſint hi pauperes, ſubdit: Reminiſcentur & conuertentur ad Deum vniuerſæ fines terræ: vbi gentium ſalus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles eſſe pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute præditi ſunt, ſoli ſunt diuites. Non eſt autem perfecta virtus ea, quæ eſt à fide ſeiuncta.

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus eſt mei.) Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis ſpecula ſunt conſtituti. Hi cùm in lachrymis ſæpè verſentur, variiſq; calamitatibus oprimantur, poſſunt cogitare, & ſecum dicere eſſe Deum oblitum eorum. Quibus reſpondet Deus tantum abeſſe, vt eorum obliuiſcatur, vt etiam eos in manibus ſuis habeat deſcriptos corã oculis ſuis. Connectuntur autẽ ſic hæc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos eſſe ad fidem gentiles, qui falſos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem conſequerentur. Hos dixit Deus ſe eſſe conſolaturum. Sed quoniam eos intuebatur eos eſſe non ſolùm ab infidelibus tyrannis torquendos, ſed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Chriſtum paſſuros, vt poſſet humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum obruta vacillare, & exiſtimare ſe eſſe à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingraueſcente rerum aduerſarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac conſtantia frangatur. Et aſſerit ſe nunquam eos eſſe derelicturum. Vult Deus his verbis piorũ hominum animos afflictos & propè labentes erigere & conſolari, & vtitur hac naturali ſimilitudine: Vt mater non eſt immemor filij ſui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachiis ſuis geſtauit, (non enim poteſt partum ſuorum viſcerum obliuiſci) ſic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etſi ab illa memo-

riam

riam filij aliqua vnquam deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam Dei misericordiã: & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicis hîc viros iustos & pios, qui se diuinæ misericordiæ committunt, nunquam à Deo relinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia tegit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere cõgregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum gentiles ad fidem, & ne Iudæi existimarent se esse penitus derelictos, eos iis verbis consolatur:

Ecce in manibus meis descripsi te.) Qui domi alicuius personæ, quam diligit, habet in tabula imaginẽ pictam, memor est eius, quàm diu eam videt: sed cùm discedit à loco, vbi est imago, fieri potest, vt eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam: nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vtitur Deus, ostendẽs se nũquam esse oblitũ suorum, cũ eos habeat in manibus suis sculptos, & non blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò Dominus post resurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: ac parens suis discipulis dixit Thomæ: Infer digitũ tuũ huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittã digitum meũ in locũ clauorum, & mittam manum meam in latus eius non credã. Ioan.20.

Muri tui coram oculis meis semper.) Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostẽdit Deus apertè non loqui de Sione & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de ecclesia militante. Quî enim fieri potest vt muri illius Hierosolymæ, quam Christus deploranit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non solùm prophetas, sed Dominum prophetã occidit, sint semper ante oculos Dei, & tam chari, vt semper eos custodiat, si scimus eos esse euersos, & totam ciuitatem fuisse vastatam, & funditus deletam? Fieri non potest vt de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas: & in fauillas cõuersas, illud intelligatur, quod dicitur in psalmo: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hæc Sion est ecclesia sua, tã à Iudæis quàm à gentibus cõgregata, quã Deus diligit super omnia tabernacula Iacob. Luc.19. Psal.86.

Venerunt,

Venerunt structores tui: destruentes te & dissipantes à te exibunt.) Alloquitur ecclesiam, quorum structores venerunt ad eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab eo exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri apostolici: euersores autẽ hæretici, qui omnes extra ecclesiã sunt. Vt enim mare non sustinet cadauer, sed illud proiicit in littus, sic ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat Prophera hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in ecclesia nutriti eam postea suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in pãno gignitur, & eũ abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eã suis erroribus & pestilẽtibus dogmatibus deprauauit.

Similc.

Similc.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.) Hoc est, Vide circunquaque ô ecclesia gẽtiũ multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.) Venient ad te multi ô ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt sponsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hic viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos, & monilia, quibus ecclesia decoratur. Nec est mirũ quoniam ipse Deus apud Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solũ esse annulum in ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, si sceleribus implicatur. Quã precioſum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum? Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidæ & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationẽ, virtutes verò ad exemplũ: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes, vt eas imiteris.

Ieremi. 22

Similc.

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis & non pariens, trãsmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti

vbi

vbi hi clerant? Hæc dicit Dominus Deus: Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ, vultu in terra demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundantur, qui expectant eum. Numquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, saluum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos verò qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & scient omnis caro, quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ.) Id est, filij tui, quæ antea sterilis eras. Alloquitur ecclesiã primitiuã, eique cõgratulatur de multitudine eorũ, qui ad eã cõuertebantur,

Angustus est mihi locus.) Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non posset.

Ego sterilis.) Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fidelium multitudinem dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam erã sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus gentilitatẽ fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. Psal. 112.

Ecce leuo ad gentes manum meam.) Id est, Ecce ego voco gentes ad fidem. Solemus ènim, quando aliquẽ à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit cùm ego sim sterilis & captiua? respondet Deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meũ. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hîc signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt contra mundum carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est, glorioſum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.) Nempè Apostoli mei. Vnde dicebat quidã ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderãtes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solùm euangeliũ Dei, sed etiã 1. Thes. 2.

animas

animas noſtras, quoniam chariſſimi nobis facti eſtis.

Et erunt reges nutritij tui.) Reges alent electos tuos. Id quod fecit Conſtantinus & multi alij principes Chriſtiani. Et nunc noſtro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Luſitaniæ inuictiſſimus, qui pius religionū pater, modò non ſine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.) Aſpicis hîc non confundi eos, qui omnem ſpem ſuam in Deo habent fixam & conſtitutam. Vis eſſe Dominus mundi, colloca in
Mille. Deo omnem ſpem tuā. Eſt nauis in mari: ſi anchora ſit fixa in terra, tenet nauem: ſi eſt in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert ſecum. Nauis in medio mari eſt mūdus, anchora eſt ſpes: ſi anchora eſt iacta in terram ſtabilem, id eſt, in gloriam cœleſtem, ſi eſt in Chriſto collocata & conſtituta, tenes totum mundum. Vnde D. Paulus iis, qui non in rebus humanis ſpem poſuerunt rerum ſuarum, ſed in Chriſto eam totam firmiter collocarunt. Omnia, inquit, veſtra ſunt, ſiue
1. Cor. 3. mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura. Sin autem ſpem tuā non in terræ firmitudine ponas, ſed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procurſu, hoc eſt, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & ſecum ducet. Itaque ſi ſpem poſueris in mundo, mundus te tenebit: ſi eam eleuaueris, & à mundo ſeiunxeris, tu tenebis mundū. Hoc ſentiēs D. Paulus in epiſtola ad Hebræos has voces emittit: Confugimus
Heb. 6. ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit ſignificare. Nos igitur in Chriſto Deo noſtro totam noſtrā ſpem ac fiduciam collocemus; quoniā, vt hoc in loco ait propheta, non confundentur qui expectant eum.

Nunquid tolletur à forti præda?) Eſt quædam obiectio, quę fieri Deo poterat. Si tanta eſt diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc eſt, homines ab eo captos eripere? Cui reſpondet Deus, ſe eſſe eum, qui erat eos à dæmonis poteſtate liberaturus. Docet hic locus ſceleratos homines eſſe prædam diaboli, & ab eo captos & vinctos. O infœlicem captiuitatem, miſeram & ærumnoſam hominum conditionem. Docet præterea fortem eſſe diabolum, ſed fortiorem eſſe Chriſtum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Chriſtus apud Euangeliſtas

ſignifi-

significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos læ- Mar.3.
dit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis li- Luc.11.
gatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te Simile.
irruet, teque rapidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi commiseris, eris lætaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in Apocalypsi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehēdit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum Diuus Augustinus explanat. Apoc.20

Et captiuitas à forti tolletur.) Ideò ait Apostolus: Ascendens in altum captiuā duxit captiuitatem. Quod iam multò antè prædixerat Dauid. Hæc captiuas non solùm refertur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines quotidie oppugnat. Ephes.4. Psal.67.

Eos verò qui iudicauerint te, ego iudicabo.) Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam, & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis.) Non solùm liberabo te ecclesia mea, ait Deus, sed tantam in aduersarios tuos famē ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob.) Iacob est nominādi casus

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de longè. Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) Septuaginta habent: Audite me insulæ & attendite gentes. Post multum temporis stabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicis hic hanc prophetiam non referri ad tēpus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed Christi ad ventum. Verùm pro insulis vertit Pagninus insulares. Dictio tamen

Ezec.25. tamen Hebraica iim insulas significat, vt apud Ezechielem: Et turbabuntur insulæ in mari.

Ad contemptibilem animam.) In Hebraico est liuzoh nephex. Verbum est bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. Potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christū. Cui expositioni fauet Trāslatio Theodotionis habens in hunc modum. Ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui seruus est principū. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ipse vitam
Ioan.10. pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus corā principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est gentiū, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse patris ad filium: Sequitur enim: Reges videbunt: & consurgent principes, &c. Quasi dicat. Iudæi te contemnent & crucifigent: at reges gentium tibi seruient, teque repudiatis idolis adorabunt.

Ecce in manibus meis descripsi te.) Pro in manibus est in Hebraico alcapaim, nomen est cath quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti: Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locū explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio
Thren.3. habet: Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Eriganus ad cœlos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cœlestia aspirantes.

Argumentum Capitis L.

INducit propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quòd ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christū non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cùm autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosumque exilium dissipauit.

CAPVT

CAPVT L.

HAec dicit Dominus : Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ, quo dimiſi eam ? Aut quis eſt creditor meus, cui vẽdidi vos? Ecce enim in iniquitatibus veſtris venditi eſtis, & in ſceleribus veſtris dimiſi matrem veſtram. Quia veni, & non erat vir: vocaui, & non erat qui audiret. Nunquid abbreuiata & parunda facta eſt manus mea, vt non poſſim redimere? Aut non eſt in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea deſertum faciam mare, ponam flumina in ſiccum, computreſcent piſces ſine aqua, & morientur in ſiti. Induam cœlos tenebris, & ſaccum ponam operimentũ eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt, verbo Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quaſi magiſtrum, Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorſum non abij. Infr. 59.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus : Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ?) Intuebatur mentis oculis propheta eſſe Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non eſſent Chriſtũ recepturi, ideò poſtquam capite ſuperiore prædixit gentiũ vocationẽ, nunc facit Chriſtũ dicentẽ, ipſam ſynagogã ſe vẽdidiſſe, & ab eo ſeipſam ſeparaſſe. Ait igitur: Quis eſt ô Iudæi libellus repudij, quo matrem veſtram ſynagogam dimiſi? Quaſi dicat: Ne dicatis me durtie & auſteritate repudiaſſe ſynagogã, illa enim ſe à me abſtraxit, & ſceleribus ſuis à me receſſit. Hoc dicit quia ſolebant Iudei vxores dimittere, eiſque libellum repudij dare: vt videre licet Deuteronomij 24 & Matthæi .19.

Ecce enim in iniquotatibus veſtris venditi eſtis.) Docet hic locus hominẽ cum mortifero peccato aſtringitur, ſeipſum vendere dæmoni, & à Deo alienari. Seipſũ vendit, quẽ Deus magno precio emit, nõ argẽto & auro, ſed vita & ſanguine. Empti enim eſtis pretio magno, ait Apoſtolus. Et ſequenti capite: Pretio, inquit, empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum. Ioannes in Apocalypſi, Nemo, inquit, poterat dicere cãticũ, niſi illa 144. millia, qui empti ſunt de terra. Petrus Apoſtolorum princeps in epiſtola ſua, Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro & argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ tradionis, ſed pretioſo ſanguine 1.Cor.6. 1.Cor.7. Apoc.14 2.Pet.1.

quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amentia est cùm simus serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi Domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo, seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem: seruire mundo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire Deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis cõparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominũ insania, vt velint mũdo, potius quàm Deo seruire. Cùm oporteat seruire, cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: Exinaniuit semetipsum formã serui accipiẽs. Cur igitur seruimus mũdo? Cõsideremus quis est Deus, à quo deficimus, & quis est mundus, cui obtẽperamus. Quid facimus? quẽ sequimur? quid speramus? Cur nõ videmus nos cœlo cõtempto ad infernum properare, spreta vita mortẽ amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiã intolerabilem, ô summã abiectionem & incredibilẽ cæcitatẽ. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, obliuio præteritorum, rerumque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mũdo, Christo seruiamus, & ad cœlestia aspiremus.

Rom.6.

Matth.6.

Philip.2.

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.) Nempè synagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo discedimus & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideò ait ipse in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis sui, ibunt in aduentionibus suis. Tunc nos Deus magno supplicio afficit, cũ nos sinit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nosque in manu nostrorum appetituum relinquit.

Psal.80.

Quia veni, & non erat vir.) Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mũdum, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Nõ inueni virum in synagoga. Multi ibi erant, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Phariſæos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpentes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodẽ propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite inquit, & dicite vulpi illi. Libidini deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Christus. Nolite dare sanctum canibus nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & non inuenit hominem. Inuenit feras quæ eum innocentem agnum lacerarunt. In propria venit, vt ait Diuus Ioannes, & sui eum non receperunt. Venit enim vt hic ait per Esaiam, & non erat vir. Non immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrans, interrogatus quid quæreret, respondit, hominem, quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates pleng sunt hominibus, qui homines dici nequaquã merẽtur? Pro re magna ait D. Lucas esse Hierosolymæ quẽdã hominẽ, ita enĩ ait: Homo erat in Ierusalẽ cui nomẽ Simeõ. Matth. 3. Mar. 13. Luc. 13. Ierem. 5. Matt. 7. Ioan. 1. Luc. 2.

Vocaui, & non erat qui audiret.) Clamabat Christus dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos, & non erat qui audiret. In psalmo eum inducit propheta in hũc modum loquentẽ. Laboraui clamãs, raucæ factæ sunt fauces meæ. Qua de re alibi disseruimus. Matt. 11. Psal. 68.

Nunquid abbreuiata & parvula facta est manus mea.) Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterũ diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israelis de Aegypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Aegypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam.) Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodũ multa alia. Apud Diuũ Ioannem ita ait Christus: Qui misit me Ioan. 12.

pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar. Et paulò pòst: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Erigit manè, manè erigit.) Id est, semper & assiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus:
Matt. 26. *faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideò non sum confusus: ideò posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Iuxta est qui iustificat me, quis cõtradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxiliator meus, quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem serui sui, quis ambulauit in tenebris, & nõ est lumen ei? Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.*

Corpus meum dedi percutientibus.) Christus est qui loquitur qui fuit percussus, flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandē occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelia cõtestantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrimarum abundantia.

Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.) Hoc est, parati barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciem meã à perfidis Iudæis,
Simile. qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deijcit, ille subleuat, & quidã frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent, sic lata à Pilato horribili illa, immanissima atque ininsissima sententia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorũ voluntati traderetur, omnes in eũ irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proijciebant in terram, alij eum conculcabant pedibus, quidam sputis precioſissimã ac pulcherrimã eius faciem deformabant, ac alij eius barbas euellebãt, & in

[imani-

manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur suam impiã immanitatẽ exercentes, & innocentissimũ agnũ ad crudelissimã, & acerbissimã mortẽ vocantes. Quid plura? fuit Deus noster cõmissus direptioni, & voluntati suorũ hostium traditus, & in medio luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquam sub sole factum fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam historiam, & videbis indignissimas contumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines scẽleratissimi Christum sanctissimum affecerunt. Verùm id quod hîc scribitur, nempè, Genas meas dedi vellentibus, non memini legisse in Euangeliis; sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit in hoc loco à propheta sancto prædictum. Multa enim perpessus est Christus quæ Euangelistæ particulariter non expressérunt. Satis fuit dixisse Diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum. Cogita igitur quot & quàm immania supplicia iis verbis comprehenduntur. Si Iesus crudelissimorum hostiũ suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito ódio ardebant, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis, eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad supplicium raperent. Luc. 22.

Stemus simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me.) Si aliquis habet aduersum me aliquid, ostendat illud, intendat mihi litem, & disceptemus simul. Idem apud Ioannem his verbis dicebat: Quis ex vobis arguet me de peccato? Ostẽdit Christus suam innocentiam, & Iudæorum malitiam. Ioan. 8.

Tinea comedet eos.) Comparat scelleratorum conscientiã tineæ eorum corda rodenti. Et sequenti capite sicut vestimẽtum, inquit, sic comedet eos vermis: & sicut lanam sic deuorabit eos tinea. Id quod nascitur intra cor impij, ipsum rodit & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corrosis lateribus exeunt cum matris interitu, sic homines impij eas cogitationes & scelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur. Infr. 51. Simile.

Quis ex vobis timens Dominum.) Sensus est: Nullus ex vobis est, qui si timeat Dominum, & audiat vocem Christi, qui formam serui accepit, ambulet in tenebris, sitque lumine priuatus. Qui igitur Deũ timet, & audit, innitatur in eo, nõ autẽ in spe mundi, quæ est fragilis, & fracta arũdo & baculus imbecillus. Id fortasse voluit Christus significare quando, vt est apud Matthæũ, dixit discipulis suis, ne vellent virgã portare. Matt. 10.

Deus enim est ille, in quo niti debemus tanquã in validissimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Psaltes: Dominus firmamentum meum & refugium meum. Et alibi: Firmamentum est Dominus timentibus eum. Et hoc in loco Esaias: Innitatur super Deum suum.

Psal.17. Psal.24.

Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis.) Sensus est: Ego veni, & me non recepistis, sed falsis criminibus ad capitis periculum vocastis, & in perfidia vestra permanetis, scelera in dies sceleribus addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorũque flagitiorum, quibus rebus accenditis ignem, in quo estis in æternum comburendi, ite in ignem vestrum in flammas æternas, quas vobis succenditis, nolentes vocem meam audire, neque meis monitis acquiescere. Hic est ignis, quẽ Christus apud Matthæum appellat æternum, & apud Marcum inextinguibilem. Quo etiam nomine eum Diuus Ioannes Baptista appellauit. Aspicis hoc in loco peccatores sibi ipsis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem sibi infernalem accendere.

Mat.24. Mar.9. Matth.3.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT L.

Vt sciam sustentare eum, qui lassus est verbo.) Id est, vt verbo sciam reficere eum, qui est fatigatus & afflictus. Vbi vides donum esse Dei scire mœstos consolari, & iacentes erigere. In Hebraico est: Vt sciam lauth ethiaeph dauar. Quæ verba si, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices: Vt sciam in tempore lassum verbo: Subaudi reficere, vel sustentare. Vel vt sciã in tempore lasso verbũ: subaudi dicere. Pro lasso poteris etiã vertere sitibundum, hoc est eum, qui verbum Dei ardenter sitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidẽ. Ita etiam hũc locum R. D. interpretatur. Magnum est enim scire tempore opportuno concionari, & verbum Dei sitientibus illud distribuere. Si enim diuina mysteria hominibus impiis illaque fastidientibus referare volueris, nulla habita temporis ratione, non solùm fortasse nullum afferes commodum, sed afferes detrimentũ. Vt si quis in altum puteum cœno plenum aquam purã, nitidam, & excellentẽ effuderit, nihil aliud efficiet, quã cœnũ turbare, & aquã amittere, sic qui apud impios & flagitiosos homines orationẽ de diuinis arcanis habuerit,

Simile.

in

in eosq; clariſſimam & puriſſimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis proſit, quin potius impuriores reddãtur. Eam ob cauſam dicebat Chriſtus: Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas veſtras ante porcos. Mat. 7. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagoræ ſententiam, nempè Dei imaginem non eſſe in annulo ferendam, ait etiam ſignificare, non eſſe omnibus diuina myſteria reſeranda.

Genas meas vellentibus.) Septuaginta habẽt, Genas meas ad alapas. Fuit enim Chriſtus indigniſſimis alapis percuſſus. Sed in Hebraico pro vellentibus eſt in hunc modum lemoretim, à verbo marat quod ſignificat decaluare & pilos euellere. Ideò exiſtimo meliorem eſſe hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Eſdram capite 9. vbi etiam vertit Latinus interpres: Et euulſi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum ſignificat etiam polire, & qui vaſa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortaſſe ducti Septuaginta verterunt: Et genas meas ad alapas ſiue ad percuſſiones. Venit Chriſtus in mundum, docuit veritatem, oſtendit viam æternæ ſalutis cõ ſequendæ, præbuit ſe vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omiſit quod eſſet ad noſtram beatitudinem neceſſarium, & ob hæc omnia eius barbas euulſerunt, eumque ad crudeliſſimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum Capitis LI.

PRomittit Deus ſe refecturum & recreaturũ Sionem, & euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominum iniuriis terreantur, ſed in ſua conſtantia permaneãt, quoniam omnes ſcelerati pereũt, virtus verò viget memoria omnium ſeculorum, quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum eſſe Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

Audite me, qui ſequimini quod iuſtum eſt, & quæritis Dominum. Attendite ad petram, vnde exciſi eſtis, & ad cauernã laci de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraham patrem veſtrũ, & ad Sarã, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & bene dixi ei, & multiplicaui eum. Conſolabitur ergo Dominus Sion, & conſolabitur omnes ruinas eius, & ponet deſertum

eius

eius quasi delicias, & solitudinem eius quasi hortum Domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis. Attendite ad me populus meus, & tribus mea me audite, quia lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum requiescet, Propè est iustus meus, egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insulæ expectabunt, & brachium meum sustinebunt. Leuate in cælũ oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cæli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt: salus autem mea in sempiternũ erit, & iustitia mea non deficet. Audite me qui scitis iustũ, populus meus lex mea in corde eorũ: Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum. Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini: consurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego ego ipse consolabor vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominũ qui quasi fœnum ita arescet?

Exod. 14

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est.) Postquam in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nunc cõsolatur fideles ereptos è Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerumque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eumque dicentem attendant.

Attendite ad petram, vnde excisi estis: & ad cauernam lacci, de qua præcisi estis.) Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frangatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamen ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc diceret, Apostolorum congregationem intueri. Hi enim cùm essent pauci,

innume-

innumerabiles filios in toto orbe terrarum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: Per euangelium ego vos genui. Et alibi, Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum quem, cùm esset inclusus in carcere ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eã causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cũ anteà eius vterus esse clausus, Deus eũ aperuit. Honesta quidem allegoria. Et quoniam videbatur difficile per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit seipsum propheta explicare subdens statim: Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos. Hanc existimo esse veram huius loci interpretationẽ. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christũ, & per cauernã laci, ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit propheta ad historiam, quę scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua, ad generis humani redemptionem & ablutionem. Est igitur sensus: Etsi numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illum ex cęlis missum, & quæritis Deum, tamen ne diffidatis, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolẽ, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbẽ, ipse propagabit filios, quos per Euangelium generabitis, & ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideò enim mortuus est Christus vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Id voluit Christus significare, quãdo dixit: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solũ manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israelis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

1.Cor.4. Philem. Exo.17. Num.20 1.Cor.10 Ioan.19. Infr.53. Ioan.12. Figura. Exod.1.

Consolabitur ergo Dominus Sion.) Hæc videntur referri ad tempus

tempus Zorobabelis: Promisit enim Deus tunc post Babyonicam captiuitatem instauraturum se esse Sionem, templũque ædificaturum, vt ibi esset gaudium, & lætitia & gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur. Sunt igitur in primis hæc dicta à propheta sancto de ædificatione ecclesiæ, & regno Christi, quarum rerum vmbræ erãt, ea quę de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide, & à scelerum vinculis quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis ecclesię, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta gentium superstitione colendus.

Populus meus & tribus mea.) Poteris per populum gentes, per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet.) Promittit Deus daturum se legẽ. Hoc non intelligitur de lege Moysi, quia iam lata erat in monte Sinai: Sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat 2. capite: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Vide quàm apertè Deus hic promiserit nouum testamentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hęc est enim testamentorum proprietas vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi euangelio indicat id quod sequitur: Et iudicium meum in luce populorum requiescet. Est enim perspicuum legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eoque tantum fuisse quo ad cęremonias, iudicia, & sacrificia, acceptam & obseruatã. At Christi euangeliũ in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarũ fuit prædicatum, & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates prænebat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. De lege autem veteri aiebat: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.

Psal.18. Psal.147

Propè est iustus meus.) Dixit Deus daturum se esse euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis id quod promisit futurum esse, post longum tempus, addit: Propè est iustus meus. Acsi dicat: breui mittam filium meũ qui non solùm iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et ipse dabit legem euangelicam. Quid speratis cæci Iudęi? cur hunc locũ nõ aspicitis? Sed hoc in loco promittit Deus missurũ breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia

millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tẽpora interfluxerunt. Nõ esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorũ expectandus. At Esaias ait iã sua ætate esse propinquũ.

Egressus est saluator meus.) Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannẽ de se ait: Exiui à patre, & veni in mundũ. Ideò hic ait Pater: Egressus est saluator meus. Ioan.16.

Et brachia mea populos iudicabunt.) Hoc est, mea fortitudine iudicabũtur populi. Nomine brachii fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matthæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel. Mat.19.

Me insulæ expectabunt.) Per insulas gentes intelligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum esse gentium expectationem. Id quod prædixerat Iacob: Et ipse, inquiens, erit epectatio gentium. Gen.49.

Cœli sicut fumus liquescẽt, & terra sicut vestimentũ atteretur.) Ita ait Christus: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Magni doctores aiũt in fine mundi cœlum & terram transituram esse quoad figuram, non quoad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in psalmo: Opera manuũ tuarum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Explicans enim Propheta quis esset cœlorum interitus. Sicut opertorium, inquit, mutabis eos, & mutabuntur. Vbi innuit cælorum transitum esse mutationem figuræ, non simplicem interitum. Id quod ait D. Petrus in epistola sua 2. cœlos in tempore extremi iudicij magno impetu transituros, interpretatur D. Augustinus 20. lib. de ciuitate Dei de aere, qui in diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de corporibus cælestibus: sed quãuis de corporibus cælestibus intelligatur, referri potest ad motũ, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explanari: Prius cælum & terra vastabuntur, quàm vt ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam. Mat.24. Psal.101. 2.Pet.3.

Audite me qui scitis iustum.) Alloquitur Deus nascentem ecclesiã, suosque fideles præparat ad tolerandas hominũ contumelias, cæteraq; res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Lex mea in cordibus eorum.) Non satis est habere diuinã legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat regius vates: In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi. Et in alio psalmo

Psal.118. Psal.36. **Psalmo**, Lex Dei eius, inquit, in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius: Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis, sed in hominũ erat cordib⁹ scribẽda. Ideò ait. Lex mea in corde eorum. Id prædictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorũ, & in corde eorum scribam eam & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Hoc est Christi euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutariũ, de quibus dixerat Esaias capite 12. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est.

Ieremi.31

Supr.12.

Nolite timere opprobrium hominum.) Ita Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere. Et alibi apud eundem: Beati estis cùm maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint. Vnde Apostoli ibant gaudẽtes à cõspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterẽtur. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago Deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates ob quas vir sanctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis florem infringere, sed seipsum. Vt enim pyrausta volens extinguere lucernam, seipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo terram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere. Ipse odii ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamẽtis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantũ abest, vt tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt eam potiùs mirabiliter illustret. Sed quoniã Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos antea præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fælicitatem, rerumque humanarum prosperitatem expectabat, illis maximè est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse.

Mat.10. Matt.5.

Act.5.

Similo.

Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini.) Hortatus fuit Deus suos fideles precedẽtibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniã ipsi

ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hic propheta populum hanc salutem postulantem, precantemq; vt brachium Dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur, Christe sancte consurge, venique, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondā populū tuum, ab Aegyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referūt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detētos, & reditū ad patriā. Quā interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à Propheta in primis esse dicta generis humani per Christū redēptione.

Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?) Intelligit Pharaonē regem Aegypti, quem Ezechiel appellat draconem magnum. Et Dauid in psalmo in quo interitum Pharaonis describit, Tu inquit, confregisti capita draconis. Ezec.29. Psal.73.

Nunquid non tu siccasti mare.) Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Aegypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Ita dicitur in psalmo: Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanē retrorsum cōuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Aegypto ad desertum, transi à mūdo ad teipsum. Cùm ad teipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis, intelliges te esse desertū, & locum horroris & vastæ solitudinis diuersis ferarū generibus repletū. Relinque mundū, & redi ad teipsum, & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Penetra teipsum, & audies Christū dicentem: Non turbetur cor vestrū nec formidet. Et id quod modò per Esaiam dicebat: Nolite timere opprobrium hominum, &c. Dices cum Propheta: In pace in id ipsum dormiam & requiescam. Aufugiet mare, aufugiet iracūdia, & turbulentus motus, ira vt dicas cum Paulo: Maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur & sustinemus, blāsphemamur & obsecramus. Redi igitur ad teipsum audi. Deū per Esaiā dicētem: Redite præuaricatores ad cor, transi ad cor tuū, penetra desertū tui ipsius, & dic cum propheta: Psal.113. Ioan.4. Psal.4. 2.Cor.4 Supr.46. Psal.54.

Elongaui

Elongaui fugiens, & manſi in ſolitudine: & ita videbis ſuper biam, inuidiam, cupiditatem, cæteraſque falſas maris aquas fugientes. Et hic eſt primus tranſitus. Sed progredere vlterius & à deſerto trāſi ad terrā promiſſam. Ne maneas in deſerto, ne quieſcas & moreris in teipſo, quia morieris, & miſerè in deſerto peribis. Perge quære ſummū bonū, da operā ne animi præſtantiā turpi dedecore cōtamines. Tranſi à deſerto, ne feræ conſurgant, & in te irruentes omnibus virtutū ornamentis te ſpolient, grauiſſimiſque vulneribus ſauciū & deformatum relinquant. Tranſi ergo ad Deū, qui ait: Tranſite ad me omnes, qui cōcupiſcitis me. Et hic eſt ſecundus & glorioſus tranſitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorſum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Chriſtum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulciſſimum Chriſtum mirabiliter concupiſces, & ſuauiſſimè amplexaberis. Hęc eſt allegoria illius diuiſionis maris Rubri in exitu Iſraelis de Aegypto, cuius in præſenti meminit Eſaias. Inducit itaque pios homines in hunc modū loquentes: Libera nos à mundo Chriſte ſancte, quoniam tu es ille, qui homines dęmoni in mundo ſeruientes liberas, & ab Aegypto ad ſeipſos reuocas, ſiccatis amaris ac turbulentis aquis ſcelerum animos perturbantium, vt à ſeipſis ad teipſum conuertantur, & repudiatis omnibus voluptatibus, tu ſis tota eorum dulcedo, te ſolum quærant, tuo ſuauiſſimo amore ducti & ardentiſſima charitate inflammati.

Eccl. 24.

Et venient in Sion laudantes, & lætitia ſempiterna ſuper capita eorum.] Deſcribit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad eccleſiam, ex qua, profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia ſempiterna hic incipit, ſed in cœlo realiter & perfectè poſſidetur. Vtitur Propheta metaphora ſumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in prœliis hoſtes ſuperāt coronantur, ſic qui in ſpirituali certamine inimicos animę vincūt, finita hęc mortali vita accipiūt in gloria coronā lętitię ſempiternę. Id voluit D. vates iis verbis ſignificare: Et lętitia ſempiterna ſuper capita eorū. Quaſi diceret: Coronabuntur iuſti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marceſcūt, & vetuſtate cōſumuntur, ſed gaudio immarceſſibili & ſempiterno. Id appellat D. Paulus coronā iuſtitiæ. In reliquo, inquies, repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ. Hanc appellat Iacobus Apoſtolus coronam vitæ, quam repro-

2. Tim. 4

Iacob. 1.

repromisit Deus diligentibus se. Et Petrus Apostolorũ princeps immarcessibilem gloriæ coronam.

Ego ego ipse consolabor vos.) Orantibus Deum vt consurgeret eosque consolaretur, respondet ipse Deus hęc verba. Vide eius clementiam.

Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad perdendum. Vbi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque interrectionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius, Dominus Supr. 48. *exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in umbraculis manus meæ protexite, vt plantes cœlos, & fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu. Elenare elenare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manũ eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas & cõtritio & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filii tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: Pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui, idcirco audi hæc pauperecula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adijcies vt bibas illum vltra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incurua vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.* Supr. 49.

Et oblitus es Domini factoris tui.) Sẽsus est: Si me habes Deũ & consolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum consumitur, & Deum obliuiscaris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facile eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum.) Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat, vult enim, vt ait Diuus Paulus, omnes homines saluos fieri. Et ipse Christus apud Ioannem: Non veni, inquit, vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Venit igitur vt vitam daret, nõ vt occideret. 1. Tim. 2. Ioan. 12. Ezec. 8.

Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum quotidianum
Psal.101. da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meũ, quia oblitus sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vosque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus: Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate cõstituti: Nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mittet. Existimo tamen referendũ esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cœlum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis aperiẽs scelerum carcerem, vt inde exeamus: & cælũ, vt illud penetremus.

Ego autem sum Dominus Deus tuus.) Alioquitur pater filium iuxta carnis assumptæ dispensationem.

Posui verba mea in ore tuo.) Verba quæ loquitur Christus, patris sunt. Ipse enim apud Ioannem, Sermo, inquit, quẽ au-
Ioan.14. distis, non est meus, sed eius qui misit me patris.

Vt plantes cœlos & fundes terram.) Christus constituit alterũ mundũ. Apostoli viri apostolici cæterique viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleua, eleuare, consurge Ierusalem.) Verba sunt Prophetę cõsolantis ecclesiam, eamque ad tolerantiam rerum aduersarũ cohortantis. Eleua te, inquit, ô Ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundum, hoc est, afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acerbitatibus versamini. Christus Deus noster afflictionũ calicem
Mat.20. Ioan.18. bibit, & illũ suis electis porrigit & propinat. Hic est calix ille, de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Et paulò pòst: Calicem quidem
Simile. meum bibetis. Et alibi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? Solent magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos beneuolentiã ostender

dere volũt illis calicẽ suũ tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionũ propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premantur, sed in medio illarũ eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruãt, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aspirent, ipsumque Deum contemplentur. Illud est aduertendũ, duos esse calices, alterum Christi, alterum mundi. Calix Christi est gustui amarus, sed animę saluberrimus, cõtrà verò calix mundi est gustui suauis, sed magnam animæ affert pernicię. Est foris aureus, sed intus habet pestiferũ venenũ. Qui ex eo bibunt pereunt, & ruunt in interitũ voluntariũ. Sed tanta est hominũ insania, vt nõ desinãt hoc venenũ obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, cõceptam mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud esse venenũ? iudicares equidem, & ex eo nihil sumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore vt ipse non pereas, cùm alios perire videas? Hic est calix, de quo Ioannes in Apocalypsi. Cecidit inquit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes. Fugiamus calicẽ Babylonis, detestemur calicem mũdi, & Christi calicem amplectamur. Christus bibit, priusquã nobis illum propinaret. Cęterũ hæc verba Esaiæ eleuare, eleuare, consurge Ierusalẽ, quæ bibisti de manu Domini calicẽ iræ eius, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum, quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum. Simile. Apoc. 14

Fames & gladius.) Explicatio est præcedentium. Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

Quis consolabitur te?) Quasi dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: Quis contristabitur super te. Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrà verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuã vicem doleat, & care omni consolatore. Id lugebat Ieremias dicẽ in Threnis:

Thre.1. Ecc.14. Psal.68. Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Et Salomon in Ecclesiaste, Vidi, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Et Dauid in psalmo in persona Christi, Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni.

Filij tui proiecti sunt.) Pergit ostendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut bestia illaqueata.) In quã sæuiũt & irruunt venatores.

Id circo audi hæc paupercula.) Id est, eam ob causam audi hęc Iudæorum synagoga, quę in Chaldęa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, Dominus auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo. Eruam te ex Babyloniis, & illos euertam, & Cyro captiuos subiiciã. Qui dicebant tibi: Incuruare vt transeamus, qui te acsi terra esses & lutum pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos consolabatur, acsi à Babyloniis captiui detinerentur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LI

Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.) Totũ hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. Quæ verba indicãt Esaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Postea tamen Iudæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro, Et ad cauernam laci, est in Hebraico veel makkæuæth bor. Quod potest rectissimè verti: Et ad perforationẽ putei. Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarũ viuentium gratiæ & spiritualium donorum, quo perforato exiuit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur. Verbum enim Nakau perforare significat. Vnde nomen Makkęuæth significat perforationem & aperturam, Bor autem significat puteum & cisternam.

Ioan.19.

Tribus mea me attendite.) Pro tribu mea est in Hebræo Leumim. Septuaginta prò tribu verterunt reges. Theodotio genus. Symmachus gentem. Quem secutus Pagninus vertit: Et gen-

gens mea me audite. Dixerat anteà: Attendite ad me populus meus, & statim ait: & tribus mea me audite. Fortasse per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suam tribum Iuda, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribu natus est Christus, & Symmachus gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum Christianũ esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & gentem suam appellat: Quem alloquens D. Petrus. Vos autem, inquit genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, popopulus acquisitionis. Vbi vides Christianos esse genus electũ, quod conuenit cum versione Theodotionis: & esse reges, quod coheret cũ versione Septuaginta: & esse gentẽ sanctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione. 1. Pet. 2.

Brachia mea populos iudicabunt.) Septuaginta habent: In brachio meo gentes sperabunt. Quod de Christo intelligitur, qui in literis diuinis brachium Dei appellatur. Ipse enim est expectatio gentium, vt prædixerat Iacob: Ipse inquiens erit expectatio gentium. Qua de re alibi disseruimus. Gen. 49.

Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad interitionem.) Symmachus ita vertit ex Hebraico. Cito infernus aperietur, & nõ morietur in corruptione. Subauditur Christus, qui ait in psalmo. Non derelinques animã meã in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Psal. 15.

Et in vmbra manus tuæ protexite, vt plantes cœlos, & fundes terram.) Septuaginta habent: Et in vmbra manus tuę protegam te, in qua statui cœlum, & fundaui terrã. Vide quàm apertè indicent mysterium redemptionis per Christum. Quis enim non videt hæc palàm ad Christum referri? Per ipsum enim cœlum fuit constitutum & terra fundata. De eo ait D. Ioannes: Omnia per ipsum facta sunt. Et D. Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso inquit, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Et ad Colossenses: In ipso condita sunt vniuersa in cœlis & in terra, visibilia & inuisibilia. Hic est absque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse protegam te, in futuro, cùm in versione nostra sit protexi te in præterito. Mutãt aliquando Septuaginta aliqua de Hebraico, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego Ioan. 1. Rom. 11. Colos. 1.

credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tãtæ authoritatis, vt eam sæpè Apostoli citauerint, vt aliis in locis ostendimus.

Vsque ad fundum calicis soporis bibisti.) Pro sopore est in Hebraico tarelah. Quod nomen significat soporem, tremorem, stuporem, compunctionem, & crapulam. In psalmo vbi versio nostra habet: Potasti nos vino cõpunctionis, habet versio D. Hieronymi, vino consopiente. Est enim ibi hoc nostrum nomen. Quod poterat etiã verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud Zachariæ 12. Ecce ego ponam Ierusalem superliminare crapulæ: Poterat verti: Ecce ego ponam Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel compunctionis. Nomen enim Saphaph, quod ibi scriptum est, limen significat, & liminare, sed propriè calicem & poculum. Vnde in Exodo vbi scriptum legis. Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine. Poterat rectè transferri. Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice vel in pelui, aut phiala. Omnia enim hæc significat nomen saphaph. Hic calix tremoris & cõpunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus suos exercet. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis iniuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph in sacculo Beniamin sui charissimi fratris iussit abscondi. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix Ioseph, nisi paruulis, hoc est in humilibus, in iis, quos Deus diligit? eos enim permittit in afflictionibus versari. Ioseph qui quærẽs fratres suos venditus est, qui seruauit Aegyptum, & mũdi saluator appellatus est, vt in Genesi diuinæ literæ testãtur, fuit Christi figura, cuius angustiarum calix in sacculo Beniamin reperitur, de quo ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illũ maiora cõtulit beneficia. Ille qui est seruus Christi, quem Christus plus amat, cui maiora munera largitur, indignè aliquando, patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illustrissimus propheta. Calicem, inquit, salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.

Psal. 59.

Zach. 12

Exod. 12

Gen. 44.

Gen. 41.

Psal. 115.

Argumentum Capitis LII.

PRomittit Propheta Deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos, eosque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mun-

CAPVT LII.

Onsurge consurge, induere fortitudine tua Sion. Induere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalē ciuitas sancti, quia nō adiiciet vltra, vt pertranseat per te incircūcisus & immūdus. Excutere de puluere, consurge sede Ierusalē: Solue vincula colli tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hæc dicit Dominus Deus: In Aegyptū descēdit populus meus in principio, vt colonus esset ibi. & Assur absque vlla causa calumniatus est eum. Et nūc quid mihi est hic dicit Dominus: quoniam ablatus est populus meus gratis? Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus & iugiter tota die nomē meū blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquèbar, ecce adsum. Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit Deus tuus.

Gen. 45.
Rom. 2.
Ierem. 30
Rom. 10.
Nahu. 1.

EXPLANATIO.

Consurge consurge.) Loquitur Propheta Iudeis, qui in Chaldea captiui detinebantur, eosq; hortatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres vestes deponant, & decoras atq; pretiosas induant, quoniam erunt liberati, & in suum pristinum statum restituti. Sed per hæc promittit esse genus humanū à peccati captiuitate liberandum, ipsosq; peccatores exhortatur, vt exuant veterem hominē, & induant nouū, vt vestibus nuptialibus induti possint securè diuino conuiuio interesse. Hoc enim vestimentum gloriæ est illud, de quo apud Matthæum. Amice quomodo hic intrasti non habens vestem nuptialem. Matt. 22.

Quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat per te incircumcisus & immundus.) Hoc est, non iterū Babylonius dominabitur tui. Potest hoc ad animam spiritualiter referri. Hæc enim se debet erigere, & ad cœlum aspirare, vt gratia induta, & fortitudine munita, non aperiat ostium turpibus cogitationibus, non transeat per eam consensus incircumcisus & immūdus. Poteris per incircumcisum & immundum quamcunque malam cogitationē intelligere, quæ nō ita debet pertransire

animam, vt anima illi assentiatur. Cogitationes malæ sunt
Simile. velut hirundines, penetrant domũ, contaminãt eam, inquinãt & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatẽ relinquentes. Et quẽadmodũ nõ est in potestate nostra cohibere hirundines, ne super domum nostrã transeant volitantes, possumus tamẽ illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidũ constituant, sic non est in manu nostra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, sed in manu nostra est in illis cum Dei gratia resistere, easque abducere & fugare, ne in corde nostro domicilium construant, & nidum efficiant. Id existimo voluisse significare Pythagoram, quando dixit, sub eodem tecto hirundines non esse habendas. Quam sententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, vt multi alij.

Excutere de puluere, consurge, sede Ierusalem.) Non ad parietes, sed ad Iudæos Hierosolymæ habitantes hæc referenda sunt. Hos in terra iacẽtes puluere peccatorum pollutos, scelerum vinculis ligatos hortatur propheta vt puluerem excutiant, consurgant à peccatis, soluant vincula colli sui, & sedeant in loco honesto. Ait enim: Consurge: Sede: Quasi dicat: Relinque peccata, age penitentiam, & sede in virtutibus. Per sessionem intelligit firmitudinem & constantiam. Non enim sat est, virtutem semel amplecti, si eã statim relinquas, sed necesse est in ea stabiliri, & firmiter inhærere. Aspicis quanta sit sceleratorum miseria, iacent in terra humana amplectentes, vt de se quidam dicebat: Adhæsit pauimento anima mea. Sunt puluere conspersi, polluti, & obcæcati, vt de Babyloniorum republica dicebat Ieremias: Confusa est mater vestra nimis, & adæquata puluери. Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: Diripisti vincula mea. Et Apostolus in epistola secunda ad Timotheum, Resipiscant, inquit, à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

Psal.118.
Iere.50.
Psal.115.
2.Tim.2

Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.) Id est, immeritò & iniuria capti estis. Nullum enim facinus, nullũ flagitium in Babylonios nec in Aegyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrũ dimisisse Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed hic occultatur in litera mysterium. Sine causa homo se vendit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. disseruimus.

Et Assur absque vlla causa.) Hoc est, Et postea Assyrius nulla

nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quoniam non solùm Babyloniorum, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit, Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cum Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit

Et nunc quid mihi hic est dicit Dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis?) Cur manebo Hierosolymæ, quid faciã ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonem? Quanquam Deus est vbique, dicebatur tamen specialiter Hierosolymæ, quoniã ibi à Iudæis colebatur, & ibi responsa dabat, & sola Iudæa erat receptaculum fidei, cùm gentes omnes idola colerent, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, & que gratis diabolo tradit? Discedã hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Surgite eamus hinc. Et volẽs propheta significare hunc qui loquitur, esse Christũ, subdit: Ioan. 14. Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsi humanã naturam, & ecce adsum factus homo.

Dominatores eius iniquè agunt dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur.) Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Pharisæos, & principes sacerdotũ. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meũ in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum) Hoc est, Ideò in die illa, in tẽpore quo sum liberaturus populum Iudaicũ à Babyloniis, ipse populus sciet me esse Dominũ Deũ exercituũ, quia ego ipse qui modò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quod sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hìc loquitur. Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quãdo sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eosque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idẽ est quod saluator. Ego enim qui antèa per viros sanctos loquèbar, tunc adero factus homo. Id quidem aiebat his verbis Baruch: In terris visus est, & cum Baruch. 3.

homi-

hominibus conuerſatus eſt. Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi ſcriptura apertiſſimè oſtendit. Id explicuit Apoſtolus
Heb.1. dicens in epiſt. ad Hebræos: Multifariã multiſq; modis olim Deus loquẽs patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in filio, quẽ conſtituit heredem vniuerſorum, per quẽ fecit & ſecula. Id quod hîc ait Chriſtus: ſciet populus meus nomen meum in illa die, fortaſſe intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc eſt, quatuor literarum,
Exod.6. quod eſt Iehouah, de quo dicebat Deus Moyſi: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Iſaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Nam in litera Hebraica non eſt Adonai, ſed Iehouah: ſed quoniam nomen Iehouah eſt ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah poſuit noſter interpres adonai. Hoc nomen incognitum Iu-
Ioan.17. dæis manifeſtauit Chriſtus, qui apud Ioannẽ alloquens patrem, Manifeſtaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi: Sed quæres quomodo illud manifeſtauit. Dicã:
Matt.28. Docuit Deum eſſe trinum & vnum. Dicens enim: Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, oſtendit trinitatem perſonarum. Apud Mar-
Mar.12. Ioan.17. Ioan.10. cum dicens: Dominus Deus tuus, Deus vnus eſt, oſtendit vnitatem eſſentiæ: quemadmodum apud Ioannẽ, Pater ſancte, inquit, ſerua eos, vt ſint vnum, ſicut & nos. Et in alio capite: Ego & pater vnũ ſumus. Vnde Diuus Ioannes à Chriſto doctus, Tres, inquit, ſunt qui teſtimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, & Spiritus ſanctus, & hi tres vnum ſunt. Docuit preterea Chriſtus ſe eſſe Deum & hominem: Deũ quãdo dixit: Ego & pater vnum ſumus. hominem quando dixit:
Ioan.10. Ioan.14. Pater maior me eſt. Et omnia hæc ſunt incluſa in hoc admirabili nomine Iehouah, quod ex quatuor literis cõſtituitur, quarum prima eſt, Iod, quæ ſignificat principium, per quam ſignificatur pater, qui eſt principium ſine principio. Secunda litera huius nominis eſt, he, quæ ſonat eſſe, per quam ſignificatur filius, quoniã per ipſum omnia facta ſunt, & habent
Rom.11. eſſe, de quo ait D. Paulus: Ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. Tertia litera eſt vau, quæ ſignificat charitatẽ & amorem, & eſt coniunctio copulatiua, per quam ſignificatur Spiritus ſanctus, qui eſt amor, & charitas, & nexus. Qui vt verbis vtar Auguſtini, nec patris tantùm, nec filij tantùm, ſed ſimul patris & filij ſpiritus dicitur, & charitas ſiue ſanctitas amborum eſſe agnoſcitur. Vltima litera eſt he,

quæ

quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanã naturam, duplicatur hæc litera, vt significet in Christo duas naturas diuinam & humanã, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam naturã sibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tempus gratiæ nouissimos dies appellare, & temporis plenitudinem, vt 2. capite ostendimus. Hinc intelliges cur Deus Abramo literam vnam addens, non aliam quàm, ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis Iehouah ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur Abram vocatus fuit à Deo Abrahã addita sola litera ה. Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitum esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abramo, & eam per quam Christus significatur, vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait D. Matthæus. Liber generationis Iesu Christi filij Dauid. filij Abrahã. Qui cùm secundum humanitatem sit filius Abrahami, secundum diuinitatem tamẽ, Antequam, inquit Abraha fieret, ego sum. Et ob eam causam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur, Abraham, esset litera ה, quæ regni Christi æternitatem significat, vt cap. 9 explicauimus. Aspicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatẽ & celsitudinem nominare nõ audent, in se altissima mysteria ipsis Iudæis infidelibus incognita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fidelibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: Propter hoc sciet populus meus nomen meũ in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est nomen illud admirabile, de quo ait Dauid: Domine Dominus noster quàm admirabile est nomẽ tuũ in vniuersa terra. Et alibi: Deus in nomine tuo saluũ me fac, & in virtute tua iudica me. Et alibi idẽ inducit diuinus vates Christũ ita Deũ patrem alloquẽtem: Narrabo nomẽ tuũ fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te. Quẽ locũ D. Paul' in epist. ad Hebræos de Christo interpretatur.

Supr. 2.

Matth. 1. Ioan. 8.

Sup. 9.

Psal. 8. Psal. 53. Psal. 81.

Heb. 2.

Quàm pulchri sunt super montes.) Dixerat Christus venturum se esse in mundum, & suũ nomẽ manifestaturũ. Et quoniam

niam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacē & salutem mundo nuntiarent, qui prædicarent Euangelium, ideò propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbē. Et aduerte: Non dixit Apostolos solùm priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euāgelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quā obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem, & salutem, cæteraque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait propheta: Prædicantis pacem, annuntiātis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hæc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. Quod Chri-
Mar.16. stus significans ait discipulis suis, vt est apud Marcum: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangeliū omni crea-
Rom.10 turæ. Hunc locum Esaiæ citauit Diuus Paulus in epistola ad Romanos, cùm de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo aperte colligitur Esaiam in hoc capite locutū fuisse de Christo, eiusque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cum nomine Christiano glorientur, Iudæorum expositioni adhærentes, caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur. cùm diuini vatis præcipuū propositū sit, de humani generis redemptione per Christū, deq; eius Apostolorū prædicatione vaticinari. Poteris hîc per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est præterea aduertendum, ante aduentum Christi raram fuisse in mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam
Supr.48. rem nouam & insolitam nuntiarent. Pax enim sine charitate esse non potest. Ita ait alio in loco Esaias: Non est pax impiis dicit Dominus. Quod de vera & spirituali pace est intelli-
Psal.71. gendum. At de tempore Christi dicit in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi differuimus. Nec est silētio transeundū, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonum eiusmodi ignotum fuisse. Differebant philosophi de bono, sed nō inueniebant, quoniam illud non in summo, sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus

bilibus versabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli quod anteà ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur.

Regnabit Deus tuus.) Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum cerimoniis suis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic: Si Christum receperis, eiusque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnũ petimus cùm dicimus: Adueniat regnũ tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando paremus concupiscentiis fomitis peccati. Ideò ait Apostolus in epistola ad Romanos: Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum. Rom. 6.

Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, simul laudabũt: quia oculo ad oculum videbunt, cùm conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalem. Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Recedite, recedite, exite inde. Pollutum nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis, præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Ille asperget gentes multas, super ipsum cõtinebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt. Psal. 97. 2. Cor. 6. Rom. 15.

Vox speculatorum tuorum.) Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechieli, Fili hominis inquit, speculatorem dedi te domui Israel. Et alio in loco, Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicis præsulum interesse cõcionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti venri & somno nõ subditos curãt, sed seipsos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est. Ezech. 3. & 33.

Simul

Simul laudabunt.) Subaudi Christū ob redemptionē & peccatorū remissionē, cæteraque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculum videbunt.) Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm conuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundū. & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentiū.) Præteritū pro futuro more prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinam fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit D. Ioannes facta sunt. Appellari Christum brachium Domini, indicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Consurge consurge, induere fortitudinem brachium domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, vt ibi annotauimus. Et in psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.

Ioan.1.

Isai.51.

Psal.97.

Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.) Appellari Christū salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hîc in futuro prædicit Esaias, tanquam iam præteritum cecinit his verbis Dauid: Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israel. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.

Psal.97.

Recedite recedite, exite inde.) Alloquitur eos, qui erant in Babylonica captiuitate dicens, vt exeant inde, quoniā Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedāt ab ea, & exeāt à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic capite 48. Egredimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldæis. Et apud Ieremiā: Recedite de medio Babylonis, de terra Chaldæorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illū maledictis & opprobriis insequūtur, sed eū non vulnerant, quia se ab illo nō abducunt, neq; separant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere quibus aliquē feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quē vult percutere, alioquin cum eo coniunctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundū ferire, recedat ab eo, nam eū amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, eum funda sua occidere nequaquā posset. Ideò Diuus Hieronymus, & Diuus

Ieremi.50.

Simile.

2.Reg.17.

Fran-

Franciſcus, cæteriq́ue viri charitate ardentes, omniq́ue virtute præſtantes, mundi confuſionem vulnerantur, quia ab ea longè receſſerunt.

Pollutum nolite tangere.) Vt enim qui tangit picem, inquinatur ab ea, ſic qui familiaritate ſceleratorum vtitur, facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quantò magis eam bibere? Diſcedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, ſi volumus non perire. Quãuis enim in principio claræ ac dulces videantur, tamen ſi earum finẽ reſpexerimus, videbimus eas contaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas eſt fluuius nomine Hypanis, qui in principio purus ac dulcis apparet, ſed poſteà inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciẽ parat. Talis eſt mundus, prima ſpecie clarus & ſuauis, ſed poſteà turbulẽtus, pollutus, & venenoſus. Fallit in principio ſpe magnarũ rerũ, quas promittit: videtur purus & ſuauis, ſed poſteà ſuam amaritudinem & immundiciam oſtendit. Deteſtemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: Pollutum nõlite tangere. Similis.

Mundamini qui fertis vaſa Domini.) Exhortans propheta omnes qui in Babylonica captiuitate detinebãtur ad exitũ & egreſſum ab illa, & ad animi puritatẽ, inter omnes, eorũ præſertim meminit, qui vaſa Domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonoſor vaſa domini è tẽplo Hieroſolymę, ad cultũ diuinum dedicata, & Babylonẽ aſportauerat: quæ Iudæi poſteà Hieroſolymã retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus ſacris, diuinoq́ue cultui addicti, quibus erat cura vaſa domini portãdi, vt puri ſint, nullis immũdiciis contaminati, ne manibus pollutis vaſa domini coinquinent. Vaſa domini ſunt Chriſtiani Deo dedicati, quorũ vnus qui vas electionis appellatur, ita epiſtola ſecunda ad Timotheum ſcriptum reliquit: Si quis emundauerit ſe ab iſtis, erit vas in honorem ſanctificatũ, & vtile Domino ad omne opus bonum paratum. Qui portant vaſa domini ſunt præſules, qui ſi ſe ſæculariis dedunt, & iura peruertunt, non ſolùm ſeipſos polluunt, ſed alios ſuo exemplo contaminant. Vnde Deus dicebat Moyſi, vt eſt in Exodo literis mandatum: Facies laminã de auro puriſſimo, in qua ſculpes opere cælatoris, ſanctũ domini, ligabiſq́ue eam vitta hyacinthina: & erit ſuper tiaram imminens fronti pontificis. Conſidera hoc. Talis debet eſſe præſul, vt eum videntes ſtatim cognoſcant eum eſſe ſanctum Act. 9. 2. Tim. 2. Exod. 28 Figura.

dum domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum, quæ sunt silentio prætereunda.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.) Subaudi, quemadmodum in exitu de Aegypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriã, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.) Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & congregaturum. Nunc ait Deus pater: Ecce filius meus, quem secundum humanam carnem assumptam seruum meum appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemadmodũ est vos liberaturus. Vide quomodo propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannẽ ita ait. Si exaltatus fuero
Ioan.12. à terra, omnia traham ad meipsum. Id quod Iudæi putabãt
Ioan.3. esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi, Sicut
Ioan.2. Moyses, inquit, exaltauit serpentem, ita exaltari oportet fi-
Cant.7. lium hominis. Et alibi: Venit hora vt clarificetur filius hominis. Et in Canticis. Ascendã, inquit, ad palmam. Fuit igitur mors Christi exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus &
1.Reg.5. humiliatus, erat gloria sublimis: hęc est enim humilitatis natura. Eodem modo arca Dei in templo Dagonis cùm videbatur abiecta & victa; tunc erat eleuata & glorioſa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur, eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiã mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostẽdit.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.) Id est sicut multi Christi doctrinã & miracula admirabuntur; sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine conspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis euangelica historia. Quem enim non teneret stupidum & admirantem Christi virtus, eiusque diuina potentia? Et si impij

in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles ægritudines curãtem, mortuos ad vitam reuocantẽ, & dæmones expellentẽ.

Ille aspergat gentes multas.) Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandam Christi glorioſam mortem & eius sacratissima mysteria. Vel aspergat multas gẽtes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidem Christus, & suo sanguine pro genere hominũ fuso & sparso peccatorũ macolas nũdabit. Potest verti ex Hebraico: Cum admiratione loqui faciet gentes multas. Acsi dicat: Tanta patietur, vt gentes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.) Hoc est, tanta afficientur admiratione audita Christi morte, & visis Apostolorum miraculis eius nomine effectis, vt non possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificentiam exprimere, & oratione consequi non valentes. Et non solùm Iudæi, qui Messiam expectabant, sed gentes quibus non fuerat narratum, nec prædictum esse Christum venturum, videbũt eius nomine multa effici miracula, & mysteria illis inaudita contemplabuntur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LII.

Dominatores eius iniquè agunt.) Pro iniquè agunt, est in Hebræo iehelilu à verbo ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciunt eum. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eũ clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acsi diceret: Adeò sæuiunt in populum meum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noster interpres Latinè reddit, & rectè quidem, iniquè agunt.

Cùm conuerterit Dominus Sion.) Pro conuertere in Hebraico est verbum xuu, quod etiã significat residere & quiescere. Ideò potest verti: Cùm Dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. Cùm enim aliquis ad se conuertitur, quiescit & in se residet, & secum adest. Nam anteà nulla erat quies, & extra se vagabatur.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.) Pro parauit est in Hebraico chasaph, quod verbum significat discooperire, vt Esaiæ 47. Discooperi humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notã facit, sumitur pro manifestare. Ideò poterat rectissimè verti: Manifestauit Dominus brachium suum in oculis omnium gentiũ. Quasi dicat: Manifestauit Dominus mundo filium suum. Id quod aliis verbis ita decinit regius vates: Notũ fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Potest etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, vt sit sensus. Ostendit Deus fortitudinem suã coram gentibus, euertens superbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui prõ, parare brachium, transtulit: Nudauit Dominus brachium sanctum suum, sumpta metaphora ab iis, qui volẽtes aliquid fortiter agere, vireſque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent. Reuelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium. Quæ interpretatio quamuis huic secundæ expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam in sequenti capite quod apertè ab Euangelistis de Christo exponitur, dicit Propheta: Et brachium Domini cui reuelatũ est? Significans Christum in principio ecclesiæ esse notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus. Psal. 97.

Mundamini qui fertis vasa Domini.) Septuaginta habent pro mundamini, Separamini. Illi enim animam mundant. qui se à mundo separant, & in solitudinem recipiunt. Vnde Deus per alium prophetam, Ducam, inquit, eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cœlestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quã Socrates vitam philosophorum esse existimabat. Quid enim tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quàm discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, separamini, inquit, qui fertis vasa Domini. Osee. 2.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Pro intelliget est in Hebraico iaseil, quod verbum

verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti. Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quàm ad intellectum refertur, vt in psalmo: Beatus qui intelligit super egenum & pauperē. Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendiq; munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus appellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. Vbi pro Oriente in Hebraico est tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zachariæ de Christo indicat Chaldæus paraphrastes ita vertēs: Ecce ego adduco seruum meum Messiam, & reuelabitur, &c. Idem Deus pater à nostro hoc vate capite 42. ita loquēs inducitur: Ecce seruus meus, suscipiam eū: electus meus, cōplacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hîc hominem appellat, cùm eum seruum vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis vtar verbis, formam serui accipiens. Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valdè. Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abrahā, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valdè plusquā angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla cogitatione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia patris ante secula genitus, eiq; æqualis. Vnde ait Paulus Apostolus: Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualē Deo. Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substātia minui nequaquam potest. Quòd enim verbum caro factum est, vt ait Diuus Ioannes, non significat fuisse naturam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam: Probatur ex hoc loco Christū esse verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fusè ostendimus.

Psal. 40.

Zach. 3.

Philip. 2.

Philip. 2.

Ioan. 1.

Argumentum Capitis LIII.

VAticinatur propheta de Christi morte, eiusque acerbissimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates nostras se voluit in crucisara pro nobis salutarē hostiam deuouere ac constituere.

CAPVT LIII.

Ioan.12. Rom.10 *QVis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? & ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus, & desideravimus eum.* Mar.9. Matth.8. *Despectum & nouissimū virorum, virum dolorum & scientem infirmitatem: & quasi abscondituus vultus eius & despectus, vnde nec reputauimus eū. Verē lāguores nostros ipse tulit, & dolores nostros* Matt.8. 1.Pet.2. *ipse portauit: & nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. Ipse autē vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues erranimus, vnusquisque in viam suam declinauit? & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, &* Mat.26. Act.8. *non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.*

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est?) Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodū multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinem ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorū prædicationem. Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Christum cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua infidelitate permansuri, inducit Apostolorum chorum in hunc modum cum Deo loquētem: Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euāgelium omnibus hominibus: at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligēt Christum esse verum Deum & verum hominem, summum generis humani conditorem & saluatorem, qui vt nos ex in-

extricabilibus erroribus, cæciſque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinẽ ſempiternam tandem adduceret, mortuus eſt in cruce, indigniſſimis contumeliis affectus, & immaniſſimè vulneratus. Quomodo igitur illi, qui ſolùm iudicio humano nituntur, credent eum eſſe Deum, qui fuit inter homines deſpectus, cæſus, flagellatus, & in cruce tãdem occiſus, niſi illis fuerit per Spiritum ſanctum fides infuſa? Superiore capite oſtendimus Chriſtum appellari brachium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipſum facta ſunt. Nunc verò alias rationes afferemus. Primò, appellatur brachium Domini ad eleuandum debiles, coſque congregandum. Ita de eo Eſaias, In brachio, inquit, ſuo cõgregabit agnos. Secundò, ad conterendos eius inimicos, quẽ admodum de eo dictum eſt in pſalmo: In brachio virtutis tuæ diſperſiſti inimicos tuos. Tertio, ad protegendum viros pios & iuſtos. Ideò eſt libro Sapientiæ mandatum: Dextera ſua teget eos, & in brachio ſancto ſuo defendet illos. Et vltimò ad amplexandam animam ſibi deuotam, quæ dicit in Canticis: Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me. Vnde quidam, quem Chriſtus amplexatum tenebat. Quis nos, inquit, ſeparabit à charitate Chriſti? Ideò in cruce brachiis expaſſis emiſit ſpiritum, vt omnes ad ſe venientes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatũ, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec omnibus reuelatur. Tunc enim dicitur reuelari alicui cùm in illum credit. Diuus Ioãnes de Chriſto loquens citat hũc locum ita dicens: Cùm tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum, vt ſermo Eſaiæ impleretur, quem dixit: Domine quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt? Et D. Paulus in epiſtola ad Romanos, Nõ omnes inquit, obediũt euangelio. Eſaias enim dicit: Domine quis credidit auditui noſtro? Vbi vides apertiſſimè Apoſtolos hunc locum de Chriſto, & Apoſtolorũ prædicatione interpretari. Et cùm Eſaias dicat: Quis credidit auditui noſtro, addunt illi verbum, Domine, ſignificantes prophetam induxiſſe Apoſtolos Deum ipſum alloquentes.

Ioan.1.

Supr.40.

Pſal.88.

Sap.5.

Cant.2.

Rom.8.

Ioan.12.

Rom.10.

Et aſcendet ſicut virgultum coram eo, & ſicut radix de terra ſitienti.) Hoc eſt, Et hoc brachium Domini erit coram eo, hoc eſt, coram Domino, ſicut virgultum aſcendens, & ſicut radix producta de terra arida & inaquoſa. Comparat Chriſtũ in paſſione virgulto & radici aſcendenti ex ſitienti terra.

Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virtutem, quam ostendit in Vere, tunc enim frõdescit, & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum appareret. Sic Christus in passione fuit contẽptus, squallidus, & incultus, sed adueniẽte Vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiã cum radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedũt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullã habet pulchritudinẽ, sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronum cõstitutus. Sed ille sustentat arborem, ille nutrit ecclesiam, estque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id, quod est apud Da-
Dan.4. nielem scriptũ: Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum, aspectus illius erat vsq; ad terminos vniuersæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea: Subter ea habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebatur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro? Nunc reddunt eius quod dixerant rationẽ. Acsi dicant: Quis credet eum esse Deum cui nec est species nec decor.

Non est species ei, neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus.) Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in psalmo: Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia
Psal.44. Cant.5. in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa, Dilectus, inquit, meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus & consputus, & vsque adeò deformatus, vt non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille Deus, qui naturam vniuersam immensa virtute sua coercet & continet, vt à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis cruci affigi, spinea corona coronari, & in ligno tandem suspendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cùm spinea corona eorũ eius caput vndique transfigeret, currebat sanguis per eius faciẽ, quæ cùm esset alapis cæsa, & sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hæc tristia ac flebilia verba

prorumpit

prorumpit: Non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus. Acsi diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pendentem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipsum Christum in psalmo ita loquentem: Sum vermis & non homo, opprobrium hominũ, & abiectio plebis. Paulò antè duxerat Christus tres è discipulis suis in montem excelsum, & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut Sol, & modò in cruce pendens non habet speciem nec aspectum. Facies illa sacratissima, quam angeli aspicere desiderant, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & splendidissima, modò denigrata est, alapis & liuore saucia, sputo, puluere, lachrymis, ac sanguine cõsperſa. Christe sancte quã dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa, quæ fuit in mõte quem dicunt esse Thabor: Illa fuit in monte herbis & arboribus consito, hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hîc inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tãgis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splẽdidis vestibus indutus, hîc nudus, illisq; immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimã Patris vocẽ te filiũ dilectũ vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorũ hominũ cateruã te inauditis blasphemiis afficientẽ. O rẽ dignã perpetuo gemitu, & perenniũ lachrymarũ abundantia. Vtinã oculi mei vertantur in fontes. Vtinã exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquã, & oculis meis diluuiũ lachrymarũ. Deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinã sint mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborẽ in gemitu, & lauarẽ per singulas noctes lectũ meũ, & possem lachrymis meis stratũ meũ iugiter rigare. Desine plorare Ieremia propheta sancte euersionẽ Hierosolymæ, ploremus Christi mortẽ, vimq; lachrymarũ fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor, Christiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit suũ sanguinẽ, vt totos nos illi dedamus, qui se totũ pro nobis dedit. Lamẽtemur dicentes cum Ieremia: Defecit gaudium cordis nostri, versus est in lutum chorus noster: cecidit corona

Psal. 21.

Mat. 17.

1. Pet. 1.

Thre. 5.

capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus. Passus est Deus noster acerbissimos cruciatus, & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertã? Vbi quærar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuũ sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta dei genetrix, aduocata peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tantis vulneribus confossum finis ita mori, ómnes malorum impetus suo corpore susciptentẽ, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christũ pro nobis? Quæres vnquàm fuit in mundo gesta maior? quę glorioſior? quæ commodatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti Domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omniũ seculorũ memoria tale cognoui. Qui erũt homines tã inculti & inhumani, qui te Domine nõ cognoscant salutis authorẽ? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam nõ immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitã tribuere. Hic enim in monte Caluariæ est arbor vitæ plantata. Hîc est mystica illa atq; gloriosa scala Iacob
Gen.28. cõstituta. Hîc finit⁹ est tuus labor, & incœpit nostra requies. Hîc te vidit spiritu Esaias, quando dixit: Vidimus eum, & nõ erat aspectus, vt nos te in cœlo pulcherrimũ videremus.

Et desideauimus eum.) Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remediũ animarum nostrarum: Vel sic videntes eũ vulneratum desiderauimus videre eum in sua pulchritudine, vt antea videbamus. Quidam ita vertunt. Et vidimus eum, & non erat aspectus, vt desideraremus eum.

Virum dolorum.) Ostendunt hæc Christum esse verũ hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim
Matt.26. de seipso ait: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Non enim

enim in corpore solùm, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solùm suos sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris coiuncta, ita vt doloris gladius eius animã pertransiret, quemadmodũ illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui carnes occideret visus est sæpè, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lancea, quæ latus filij aperuit, animam matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exibant, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus vtranque angustiam & suam & matris sentiebat, vir dolorum meritò appellatur. Sed illud est intelligendum, Christum Deum nostrũ non solùm dolere vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant, quemadmodum ipse dicit in psalmo: Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Lege totam sacram scripturam, neminem inuenies, quantum memini, qui præter Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorũ appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Esaias à Iezabele, & fuerunt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniã illi suos dolores ferebant, Christus verò suos & omnium. Luc.2. Psal.68.

Et sciẽtem infirmitatem.) Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens, Et quidem inquit, cùm esset filius Dei, didicit ex iis quę passus est obedientiã. Et alibi in eadẽ epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine absque peccato. Heb.5. Heb.4.

Et quasi absconditus vultus eius & despectus.) Quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis afficitur. Vel absconditus vultus eius, hoc est, incognitus ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioannẽ, Nec me, inquit, scitis nec patrẽ meum. Diuinitas erat sub humanitate abscondita, sicut alio in loco dixit Esaias: Verè tu es Deus absconditus Deus, Israel saluator. Et Habacuc: Ibi, subaudi in cruce, abscondita est fortitudo eius. Ioan.8. Supr.45. Habac.3.

Verè lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.) Sensus

Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quam suppliciū mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam pestem arceret. Languores nostros, nō suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hic ait Esaias: Languores nostros ipse tulit, ait D. Petrus in 1. sua epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi lāguores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus est in cruce, & defuerunt ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro ceruicali coronā spineam, pro dapibus fel & acetū, pro musica blasphemias. Sitiuit in cruce, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuū languores tuos ferentem, doloresq; tuos portantem. Caput habet inclinatū ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eū figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hic loquitur Esaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim D. Matthæus euangelista hūc locū interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnū eundēque locū sacræ scripturæ duos sensus literales habere. Loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, & eam D. Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiā de corporis morbis, de quibus Euangelista eū literaliter exponit.

1. Pet. 2.

Matt. 8.

1. Pet. 2.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.) Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Solebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in Leuitico scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniā animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi, extra castra secundum legem cremabatur, vt liber Leuitici apertissimè ostendit. Quod intuens Diuus Paulus in epistola ad Hebræos has voces scripsit: Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populū, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes.

Leui. 13.

Leui. 19.

Heb. 14.

Ipse

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.) Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola 1. ad Corinthios: Christus, inquit, mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas. 1. Cor. 15.

Disciplina pacis nostræ super eum.) Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipse tulit propter pacem nostram. Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nobis Patri reconciliaret. Nam vt ait Diuus Paulus. Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Quia in ipso, inquit, placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostra super eum. Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita. Ephes. 2. Colos. 3.

Liuore eius sanati sumus.) Totum corpus ægrotat, & phleboromia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt duricies cordis nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum, nidus vbi infinitæ vanitates & nepharia cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur. Simile.

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.) Aspicis hic Christum esse eũ pastorem, qui oues errantes super humerum adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, qui omnia nostra peccata super se portauit. Vnde ipse in psalmo: Super dorsum meum, inquit, fabricauerunt peccatores. Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt, nõ in viam Dei, sed vnusquisque in viam suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cælum perduceret. Vnde D. Petrus in 1. sua epistola. Eratis inquit, sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorẽ & episcopum animarum vestrarum. Luc. 15. Psal. 128. 1. Pet. 2.

Oblatus est quia ipse voluit.) Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Nemo tollit animam meam à me, sed ego ponam eam à meipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc prophe ta significare, quando de Christi cruce loquẽs dicebat. Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Nõ cornua crucis manus eius tenebant, sed manus eius tenebãt crucẽ, & ipse Christus Ioan. 10. Habac. 3. Psal. 32.

suis

suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.) Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebræi in Aegypto fuerunt seruati. Et qui occidebatur immolabatur que in paschate, de quo ait Apostolus ad Corinthios scribens: Etenim pascha nostrũ immolatus est Christus. Hic est qui ait per Ieremiam: Ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam. Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. Hic est agnus ille de quo aiebat Ioannes Baptista: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. De eo ita Ioannes euangelista in Apocalypsi scriptum reliquit. Quorum non sunt scripta nomina in libro vitę agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideò ait Christum occisum fuisse ab origine mũdi, qui cum Adam & Eua in peccatum inciderunt, promisit Deus esse caput diaboli à Christo conterendum, quod erat morte eius futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quod in locis veteris testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam pariendique voluntatem ostenderet Diuinus noster vates, ait: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperuit os suum. O miram cœlestis agni mansuetudinem & admirabilem erga homines charitatem. Hanc Christi patiẽtiam & voluntariam passionem ostendit ipse, ita apud Psalmistam dicens: Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper. Apud hunc nostrum vatem capite 50. Ego autẽ non contradico: retrorsum nõ abij, corpus meũ dedi percutientibus me. Attende. Non solùm nõ restitit, sed se obtulit, corpusque suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè sustinuisse. Id iis verbis prædixerat in suis Lamẽtis Ieremias: Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Michæas. In virga, inquit, percutient maxillam iudicis Israel. Dauid in hunc modum facit Christum loquentem. Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionẽ.

Exod.12. 1.Cor.5. Ierc.11. Gen.22. Ioan.1. Apoc.13. Gen.3. Gen.4. Psal.37. Supr.50. Thre.3. Mich.5. Psal.37.

Hanc

Hanc Christi mansuetudinem prędixerunt Sibyllæ, quarum quædam dixit: Dabit autem ad verbera omnino innocens dorsum. Et paulò pòst: Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hierosolymã alloquens ait: Stulta Deũ tuũ nõ cognouisti medentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti corona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Euangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, non dixisset Petro: Cõuertere gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meũ, & exhibebit mihi modò plusquam duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebuntur scripturæ? quia sic oportet fieri: Et D. Matth. Cùm accusaretur, inquit, à principibus sacerdotũ & senioribus nihil respõdit. Tunc dicit illi Pilatus: Nõ audis quãta aduersum te dicũt testimonia? & nõ respondit ei ad vllũ verbũ, ita vt miraretur præses vehementer. Vide vtriusq; testamenti cohærentiã & concordantiã. Perpende quemadmodũ vtrumque Christum Deũ nostrum voluntariè mortẽ subiisse ostendat. Ipsam autẽ Christi mortem significauit Moyses, quãdo in hunc modum fuit Hebræos allocutus: Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Paraphrasis Chaldaica habet: Et erit vita tua suspensa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit imaginem serpens ille æneus in ligno suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, vt salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem Christus interpretatur. Eum enim impij Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarũt, iuxta id, quod diuinus psaltes præcinerat: Captabunt in animam iusti & sanguinem innocentem condemnabũt. Et apud Ieremiam ipse Christus, reliqui, inquit, Domum meam, dimisi hęreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hęreditas mea quasi leo in sylua. Dedit cõtra me vocem, ideò odiui eam. Apud psalmistam. Quoniam circundederunt me canes multi, consiliũ malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Apud Zach. Quid sunt plagæ istę in medio manuum tuarũ? Et dicet: His plagatus sum in domo eorũ, qui diligebant me. Daniel Propheta, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, & nõ erit eius populus, qui eum negaturus est. In libro

Matt. 26.

Mat. 27.

Deu. 28.

Num. 21.

Ioan. 3.

Psal. 99.

Psal. 21.

Zach. 13.

Dan. 9.

Sapientiæ

Sapientiæ, quem teste Eusebio Irenæus, Egesippus, omnisque antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquentes. Si est verus filius Dei, suscipiet illum & liberabit illum de manibus contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Christum subiturũ trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum Sibyllarum citat Lactãtius libro quarto diuinarum institutionũ, & Diuus Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei. Nec solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum: inter quos est R. Iuda filius Amon in commentariis in Psalmos, vbi peccatum Adami ait Christo causam mortis prebuisse. Et R. Abba in Beresid raba capite decimonono ait fuisse sibi reuelatũ Messiã fuisse grauissimis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat vt Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis vtar, omnia penè in sanguine secundũ legem mundantur, & sine sanguinis effusione nõ fit remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia oblato in secundum tabernaculum introibat, Christi Dei nostri imaginem gerebat, qui assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, vt verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, quorum sanguis in sancta per pontificem inferebatur pro peccato, extra castra cremabantur, passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apostolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit. Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Hæc Diuus Paulus. Aliam reddit rationem Diuus Ioannes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens: Voluit Dominus pati non sub

Sap. 2.

Exo. 24. Heb. 9.

Leui. 16. Num. 19. Heb. 13.

tecto

tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tãtum populo oblatum: ideò fuit extra ciuitatem, extra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communemque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? Quia abscissus est de terra viuentium: Propter scelus populi mei percussi eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius videbit & saturabitur, in scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit. 1.Pet.2. 1.Ioan.5. Mat.15. Luc.22.

De angustia & de iudicio sublatus est.) Hoc est, liberatus est ex afflictione; & sceleratorũ iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque glorioſus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionẽ suam discipulis suis apparens & loquens. Data est, inquit, mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Aequum est vt mũdum iustè iudicet, qui à mundo iniustè iudicatus est, sicut scriptũ est: Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudiciumque recipies. Hanc Esaiæ vaticinationẽ prædixerat iis verbis Dauid. De torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. Acsi diceret: Fuit Christus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob causam Deus extulit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho ascendit ad cœlum. Id explanauit iisdem verbis Diuus Paulus in Epistola ad Philippẽses. Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua cõfiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. Id voluit Esaias his paucis verbis significare Mat.vlt. Iob.39. Psal.109. Phili.2.

dicens

dicens: De angustia & de iudicio sublatus est.

Generationem eius quis enarrabit?) Sensus est: Cùm Christus sit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum, & ex consequenti verum Deũ? Quasi dicat: Quis poterat tã altũ & ineffabile mysteriũ verbis explicare? Vel sic. Quis poterit narrare Christi generationem nõ solùm æternã de patre sine matre: sed etiam humanam de matre sine patre: Hunc locũm, citans D. Leo papa in hæc verba prorũpit. In Domino nostro Iesu Christo filio Dei non solùm ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: Generationem eius quis enarrabit? Vtramque substantiam in vnam conuenisse personam nisi fides credat, sermo non explicat. modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sentẽtiã sequitur in tertia parte D. Thomas, qui cùm fuerit omni sapientia & sanctitate præstanti, voluit semper sanctorum sententias sequi. Est quidem vtraque Christi generatio inenarrabilis. Etsi D. Matthæus ita suum Euãgelium inceperit: Liber generationis Iesu Christi, non tamen explicat modũ incarnationis. Sed quoniam dixerat: De angustia & iudicio sublatus est. Quibus verbis Christi resurrectionem prædixerat, fortasse per generationem reditus ad vitam significatur. Vt sit sensus: Resurget quidem Christus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Nã poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationẽ pro resurrectione, indicat psalmus 2. Vbi cælestis pater filium suum alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum D. Paulus in actis Apostolorum de Christi resurrectione apertè interpretatur. Et Christus Deus noster apud diuum Ioannem loquẽs discipulis suis de resurrectione sua. Mulier inquit, cùm parit tristitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundũ. Vbi comparat discipulorum dolorẽ in Christi morte, dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione cõsequi, & sermone explicare, quàm peruersa sit illa Iudæorũ generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortẽ & vastitatẽ vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte, & intelligens

Matt. 1.

Act. 13.

Ioan. 16.

Iudæo-

Iudęorum malitiam et impietatem inuehitur in eos dicens: Generationē illā Iudaicā quis enarrabit? Quis eius prauitatē inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertūt. Seculū eius quis enarrabit? Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Christiana, quā Christus suo sanguine genuit, vt sit sensus: Quis poterit complecti sermone eorum multitudinē, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quasi dicat: Hic qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixsus sanguinē suum fundēs, acerrimos cruciatus tulit, nō sua sed nostra scelera luit, vt in vita spirituali nos suo sanguine gignat, & quoniā in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos, has voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait D. Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatē filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neq; ex volūtate viri, sed ex deo nati sunt. Et in 1. sua epistola: Scimus, inquit, quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum. Et Iacobus Apostolus in epistola sua de Christo loquens. Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Esaias aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò pòst: Si posuerit pro peccato animā suam, videbit semen longæuum. Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominum peccato, videbit semen longæuū, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternam. Nunquā enim ecclesia peribit. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israelis, ita mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquam crescerent. Id voluit Christus apud Ioannem iis verbis significare: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solū manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Christus morte sua fideles genuit, ita hostes suos interfecit. Vt enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequebatur, multò plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicū scriptura testatur, sic Christus amans gentilitatem, pro cuę captus, plures hostes occidit morte sua, quā viuens priusquā moreretur. Ideò mortuus est vt mortem occideret, filiosque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit ge-

Ioan.1.

1.Ioan.5.

Iacob.1.

Figura. Exod.1.

Ioan.12.

Figura.

Iudi.16.

neratione vnius esse corruptionem alterius: quam sententiam omnes posteà physici secuti sunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum vt ædificetur alterū: secatur arbor, vt fiat scapha, moritur Christus, vt ecclesiæ nauicula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum reliquit in psalmo diuinus vates: Quoniam quē perfeciſti destruxerūt, iustus autem quid fecit? Quem locum Diuus Hie-
Psal.10. ronymus de Christo interpretatur. Hæc Christi proles, hæc Christianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur
Sup.6. ab hoc nostro vate capite 9. imperij Christi multiplicatio. Ita enim ait. Et Vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis. Pater futuri seculi, princeps pacis, Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, potest verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Esaias pro multiplicatione posuit, le marbeh, cum litera, m, clausa, quæ nunquam nisi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates significare hanc generationem & principatus propagationem esse morte Christi futuram, quando litera illa magna, clausa absque fine, retrogrederetur: quando ille, qui est immortalis, moreretur, & qui est impassibilis, summos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quādo ille, qui est sine fine Deus, pro nobis factus homo, & nos suo sanguine generaret. Quam generationem admiratus Esaias has voces emisit: Generationem eius quis enarrabit?

Quia abscissus est de terra viuentium.) Hoc est, de hominum
Iere.11. familiaritate, de hac vita. Eodem modo apud Ieremiā aiunt Iudæi: Mittamus lignum in panē eius, & eradamus eum de terra viuentium. Acsi dicat: mittamus crucē, vt hunc qui panem cœlestem se esse asserit, in ea figamus, eumque vita priuemus. Reddit rationem quare Christus nos erat suo sanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortemque pro nobis subiturus. Qui hoc intelligunt de genaratione æterna filij Dei, possunt per terram viuentium cœlestem gloriam intelligere, vt sit sensus: Quis poterit consequi oratione generationem Messiæ, cùm ipse sit Deus genitus à patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc est, de cælo descenderit? Appellari autem cælum terram viuentium
Psal.26. indicat psalmus ita dicens: Credo viderebona Domini in

terra

terra viuentium. Qua de re alibi disseruimus.

Propter scelus populi mei percussi eum.) Verba sunt Dei patris, qui dicitur percussisse filium, quoniam eum percuti permisit. Ita intelligitur id quod dicitur in psalmo: Quoniã quẽ tu percussisti, persecuti sunt. Quẽ psalmũ Apostoli multis in locis de Christo interpretantur. Et id, quod est apud Zachariam: Percute pastorem & dispergẽtur oues: aut percutiam pastorem. Ita enim D. Mathæus hunc locum citat capite. 26. vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidẽ extingueret. Offenderãt homines Deũ, erant illi debitores, non poterant per se soluere: Venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos scribens. Iustificati gratis per gratiã ipsius per redemptionẽ, quæ est in Christo Iesu, quẽ proposuit Deus propitiatorem, per fidẽ in sanguine ipsius ad ostensionẽ iustitiæ sue, propter remissionẽ præcedentiũ delictorũ, in sustentatione Dei ad ostensionẽ iustitiæ eius in hoc tempore. Hæc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filiũ mortẽ pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demõstraret. Nisi esset Deus, remedium non afferet, nisi esset homo, pro nobis non pateretur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod nõ erat, formam serui Dei formæ vniret, tantoque fœdere vtramque conseruaret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neq; superiorẽ minuerer assumptio. Eramus mortui, & mortuus est Christus, vt nos viueremus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum. Est enim in 4. libro Regum scriptũ, quosdam sepelientes quendam mortuum vidisse vinientes latrones, quorũ metu proiicientes cadauer in sepulchrũ Elisæi, se in fugã cõiecerunt. Cùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis contaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsæ voluptates, & nephariæ cogitationes? Hæ hominẽ non solũm omnibus virtutũ ornamentis spoliãt, grauissimisq; vulneribus sauciũ occidũt, sed etiã in ipsis peccatis sepeliũt, & latronibus, hoc est, mũdo, carni, & diabolo expositũ relinquũt. At cœlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eũ exuscitat, mortuus

Psal. 68. Zach. 13. Mat. 26.

Rom. 4.

Figura. 4. Reg.

vitã tribuit, & sepultus resurrectionẽ operatur. Omnes mortui essemus; nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa glorioſè triumphares. Ita enim
Oseæ.13. per Oseam prophetã tuum ais. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quę proportio est, quę cõgruentia, vt percusso capite transfixo, & spinis coronato membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram Christumque ducem nostrum, sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim, possunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nã vt ait D. Bernardus, errat omnino, qui cœlestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse arbitratur.

Et dabit impios pro sepultura tua.) Dixerat Deus Pater: Propter scelus populi mei percussi eum: nunc explicat Propheta nõ solùm in vita, sed etiã post mortem fuisse Christum à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est, impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibique prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille supplicijs damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra pependit, propter caput Adami ibi sepulti. At D. Thomas potius inquit, Caluariam vocari propter damnatorũ capita, quę ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis cõsona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa glorioſa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua.) Hoc est, dabit Deus pater filio
Matt.17. suo Ioſephum ab Arimathæa, hominem diuitẽ & honora-
Mar.15. tum, qui eum mortuũ inuoluat in sindone munda, honorifi-
Luc.23. ceque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet
Ioan.19. Pagnini versio ita habens: Et dedit cũ impiis sepulturã eius, & cũ diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti. Posuit apud impios sepulchrũ eius, & cũ diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.) Hoc

Hoc est, siquidem subiturus est mortẽ, vt mundi peccata deleat, videbit infinitã prolis propagationẽ: videbit filios suos, quos sanguine suo genuerit, in immẽsum multiplicare. Accipitur hic anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Christianorũ ostẽdere post Christi mortẽ. Vt enim post Isaac immolationẽ fuit à Deo promissa Abrahamogeneris multiplicatio instarũ stellar cœli & maris arenæ, & vt in eius semine omnes gẽtes benedicerẽtur, per quod semẽ D. Paulus intelligit Christũ, sic post Christi mortẽ fuerũt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spiritualiter geniti. In psalmo, vbi communis editio habet: Ecce alienigine, & Tyrus & populus Aethiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerunt illic, habet versio D. Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi, Quasi dicat: Populus harũ gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias. Generationem eius quis enarrabit? Volens autem modum huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longœuum. Gen.22. Figura. Gal.3. Psal.86.

Voluntas Domini in manu eius dirigetur.) Hoc est, voluntas patris quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiusque morte implebitur.

Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.) Subaudi semen longœuum. Et saturabitur, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius. Ioan.4.

In scientia sua iustificauit ipse iustus seruus meus multos.) Pro iustificauit habẽt nõnulli codices ad marginem, iustificabit, & alij etiam in textu. Et pro, seruos meos, habent, seruus meus. Et rectè quidem, nam in Hebraico est audhi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse vt pro seruus meus, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concionator in scientia sua acquiret redditus, dignitates, episcopatus: sed iustificabit multos. Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

Ideo dispertiam ei plurimos.) Hoc est, propterea dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris aientis in psalmo: Po- Psal.2.

ſtula à mẽ: & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. Septuaginta habent: Propterea ipſe poſſidebit multos, nimirum Chriſtus.

Et fortium diuidet ſpolia.) Homines, qui erant dæmonis ſpolia, liberabit eoſq; diuidet: nam alios faciet Apoſtolos, alios Euãgeliſtas, alios martyres, alios confeſſores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præſules, alios ſubditos. Et ita varij varia munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obrueretur abſq; dubio. Vt enim opus eſt vt hic ſedeat in puppi gubernaculũ tenẽs, ille ſtet in prora longè proſpiciens, quidã remis incumbant, quidam ad mali ſummitatem aſcendant, alij velum teneant, alij ſentinam exhauriant, alij alia munera exerceãt, ſic in eccleſia diuerſa ſunt munera, pro diuerſis hominũ qualitatibus gerenda: nec debẽt omnes in idem ſtudiũ incumbere, nec ad eandem actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens ſubditos, nec illis conſulens, & neceſſaria prouidens male quidẽ aget. Etſi enim contemplatio eſt mẽtis actio excellentiſſima, qua nulla eſt ſuauior, nulla præſtantior & permanentior, nõ tamen conuenit regi, ita ſe illi dedere, vt regni ſibi tradiũ gubernationem relinquat. Deſinat his perpetuam contemplationem, qui ſe ab humanis negotiis ſepararunt, animumq; à ſenſibus reuocauerũt. Contrà verò qui ſe totos Deo dedicarũt, nolint ſe mundi negotiis implicare, quin potius in diuinarũ contemplationem toto pectore incumbãt, atque in ſolitaria trãquillitate, animiq; quete, ad quam ſe tanquã ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnuſquiſque ſuum honeſtum officiũ exerceat. Illud eſt præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Chriſtus abſtulit ſpolia, quæ, vt hic Eſaias prædixit, diuiſit. Id ſignificauit Chriſtus apud Lucam, ita dicens: Cùm fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quæ poſſidet: ſi autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet.

Similitudo.

Luc. 11.

Et cum ſceleratis reputatus eſt.) Id eſt, inter duos latrones crucifixus. Hũc locum ipſemet Chriſtus apud Lucam de ſeipſo interpretatur. D. Marcus etiã ita inquit: Et cum eo crucifixerunt duos latrones, vnum à dextris, & alium à ſiniſtris. Et impleta eſt ſcriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus eſt: Sunt præterea in hoc capite multa loca quæ Apoſtoli de Chriſto interpretantur.

Luc. 22. Marc. 15.

Et pro

Et pro transgressoribus rogauit.) Dixit enim in cruce: Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt. Vide vluonem & iustitiã, quod postulat. Docuerat discipulos, vt orarent pro persequẽtibus & calumniantibus eos, vt est apud Matthæum capite 5. nunc ostendit exemplo id quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sunt qui existiment sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint ab inuio vitiorum nemore exire, quam eorum opinionẽ magni errores cõsecuti sunt. Vide quàm apertè Christi saluatoris nostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Estne hoc vaticinium an Euangeliũ? Quid ad hoc Iudæi poterunt respondere? Totam summam passionis Christi hoc capite diuinus noster vates breuiter descripsit. Vt enim qui vult orbem vniuersum in parua tabula describere, satis esse existimat præcipuas mũdi partes delineare, sub quibus multæ particulares regiones continentur, sic sanctus vates volens omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit in hoc capite tanquam in quadam tabella deliniare summam quandã sub qua multa cõprehenderentur, quæ Euangelistæ particulariter explicarũt. Sed aduerte obsecro. In domo Præsidis interrogatus, Christus tacet, & in cruce non requisitus loquitur atque pro transgressoribus orat. Quid est hoc Domine Iesu? Ductus ad crucẽ obmutescis, vt modo aiebat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & coram Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua filles, in cruce verò, vbi agitur de salute nostra, etiã non interrogatus voces emittis. Quid est hoc nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatem, amoriscq; illius admirabilis in hominum genus, quo summe flagrabas, celsitudinẽ & abundantiã? Pluris nostrã salutem quã vitã tuã faciebas, ideò pro trãsgressoribus exorabas. Quis audiuit vnquã talẽ amorem? Quis nõ admirabitur tam infinitã charitatis magnitudinem? Si eũ, qui se pro patria telis hostiũ obiecit, ciues summè diligere tenẽtur, quãto ardentius tenemur nos te amare Domine Iesu, quã incredibili singulariq; erga te amoris amplitudine exardescere, qui nõ pro vna patria tantũ, sed pro vniuerso mũdo te salutarẽ hostiã deuouisti, crucisq; morti acerbissimæ obtulisti, vbi extrema propè verba ad veniã salutẽq; à patre petendã pro iniquis & trãsgressoribus reseruasti. Discamus nos hinc charissimi mei pro hostibus & calũniantibus

Luc. 13.

Matt. 5.

Similitudo.

Mat. 27.

precationes ad Dominum fundere. Imitemur Christum cœleſtem doctorem, qui non vltionem à patre hoſtium ſuorũ, ſed veniam poſtulauit. Hinc colliges quantũ illis deſit Chriſtianę charitatis, qui ad extrema vitæ vocati dimittere iniurias nolũt, quin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionẽ ſe deſiderare ſignificant. Totũ hoc cap. exponit de Meſſia R. Moyſes Gerundienſis explicans id, quod eſt capite 24. Geneſeos ſcriptum: Et introduxit eam Iſaac, Et R. Ioſue Gerlilæus, & alij nonnulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à nobis diſtant, quod illi Meſſiam venturum expectant, nos verò eum veniſſe firmiter teſtamur. Sed quoniam ex illis nonnulli libros noſtros legentes, hiſtoriaſque veteres cum illis conferentes, vident planè hæc omnia quæ Eſaias huic capiti mandauit, & de Meſſia prædixit, Chriſto noſtro conuenire, aiunt propheram hoc in loco non de Meſſiæ, ſed de populi Iudaici afflictione fuiſſe vaticinatum. Vt nobis poſſent reſpondere, in ſuaque pertinacia perſeuerare, hanc inuenerunt euaſionem, ſtultam illam quidem, fragilem, falſam, nulliuſq; momenti. Huius opinionis inuentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas, fingentes hanc Eſaiæ vaticinationem eſſe de Iudæorum miſeriis & calamitatibus, de quibus propheta, ac ſi vnus homo eſſet in miſera captiuitate conſtitutus, vaticinatur. Hanc falſam opinionẽ conuincit non ſolùm antiquorum Hebræorum ſententia, ſed etiam paraphraſis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt nullus eam vnquam negauerit. Præterea quomodo poteſt Iudæorum populo cõuenire id quod hic ait Propheta: Generationem eius quis enarrabit? cùm eius generatio in lege Moyſi apertè demonſtretur? Item qui fieri poteſt, vt de illo hæc verba dicantur: Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter ſcelera noſtra, cùm conſter non ſolùm ex veterum prophetarum oraculis, ſed etiam ex ipſorum hiſtoriographo Ioſepho, recentiumque annalium memoria, eos ob ſua incredibilia ſcelera fuiſſe patria pulſos, euerſos, captiuos, atque in omni dedecore ignominiaque verſatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus eſt quia ipſe voluit: ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & illud: Et pro trãſgreſſoribus exorauit, cùm ipſi inuiti fuerint capti & afflicti, & in ſuis ſynagogis cotidie in Chriſtianos contumelias & maledicta iaciant? Proſtremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat nõ poſſe ad Hebræorũ populũ referri id, quod

Gen. 24.

quod hîc ait diuinus vates: Eò quòd iniquitatem nõ fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cùm non solùm Iudæi, sed etiã Christiani sæpenumero incidant in peccata? Quid dicam de iniusto cùm de iusto dicat in Prouerbiis Salomon: Septies in die cadit iustus? Si dixerimus, inquit D. Ioannes, quòd peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Cùm igitur hæc non possint Iudæorum populo accommodari, imò Christo, ad quem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrà verò veram esse perspicuã Christianorum in huius capitis explanatione sententiam.

Prou. 24

1. Ioan. 1.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIII.

Sicut radix de terra sitienti.) Pro sitienti est in Hebraico tsiah, quæ dictio significat rem sitientem desertam & inuiã. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deserti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nã quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit, nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in psalmo: Benedixisti Domine terram tuam. Et paulò pòst: Veritas de terra orta est. Et alio in psalmo: Confiteantur tibi populi Deus, cõfiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructũ suum. De hac terra intelligitur id, quod suprà dixit Esaias: In die illa erit germẽ Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. Et alibi: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Dixerat 4. cap. futurum esse sublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse saluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & glorioſa terra produxit, mũdi saluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genitrix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquam talia cogitauit? Intacta genuit, & pariẽs virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, ô sublime mysterium? Creator nascitur ex creatura, Deus factus est homo, incorporeus carne vescitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incom-

Psal. 84.

Psal. 66.

Supr. 4.

Supr. 45.

prehensi-

prehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiusq; virginis inauditum partum? Et volens Esaias eius virginitatem significare dixit, Messiam ex ea exiturũ esse instar virgulti de terra sitiẽti, absque alterius arboris insertione pullulantis. Quid ad hæc respõdebit blasphemus ille Heluidius, qui spiritu diabolico dictus, voluit virginitatis sacratissimæ Dei genitricis splendorẽ maculare? Vt enim Herostratus homo scelerũ maculis notatissimus, fla grans famæ cupiditate nocte quadam templũ celeberrimũ Dianæ à gentibus idolorũ cultricibus dedicatum incendio cõbussit, vt nominis claritatẽ, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi cõpararet, vt Valerius Maximus, Theopompus, & alij memoriæ prodiderunt, sic nefarius Heluidius, quoniã neque virtute neque rerum gestarũ gloria famam, cuius desiderio tenebatur, consequi valebat, voluit quantũ in se fuit non templum falsæ Dianæ, sed templum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ hæresis comburere, eiusque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

Similitudo.

Percussum à Deo.) In Hebraico est: mucceh elohim. Quæ verba si latina reddas, ita transferas: percussum Deum. Inter mucceh, quæ dictio percussum significat, & elohim, quæ significat Deũ, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuisse percussum, eius humanitatem ostendit: dicens autem eum esse Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuẽs Habacuc aiebat: Ibi abscõdita est fortitudo eius, & quemadmodum sol, vt Diui Gregorij Nazianzeni vtar similitudine, cùm in nube tegitur, absconditur, non tamẽ amittitur, lumenque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, parno nobis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in hoc loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebraica, vt iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cùm Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus

Habac. 3. Similitudo.

mortuus, quoniam Christus vna est persona, vnũ suppositũ. Ideò verè dicimus manus Dei fuisse in cruce duris clauis transfixas, quoniam duæ in Christo naturæ sunt in vno & eodem supposito, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quê Esaias hoc in loco percussum Deũ appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit, quoniam aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constituturus Christus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam, passus est quo ad humanitatẽ, in quam afflictionum aquæ, hominumque scelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impassibilis permansit. Ideò recte dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vniusque personæ singularitatem passibilẽ & impassibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundemq; semper viuentem in virtute sua. Similitudo. Psal. 68.

De angustia & de iudicio sublatus est.) Pro de angustia est in Hebraico meotsær, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & à sẽtentia sublatus est de medio: vt sit sensus: Statim post vincula & Pilati sententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cæde celeritatẽ: quæ fuerat etiam in festinatione illa figurata, qua Hebræi agnum paschalem comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse: Comedetis festinantes. Fuisse autem agnum illum Christi figuram, indicat apertè Diuus Ioannes capite decimonono sui euangelij. Exo. 12.

Argumentum Capitis LIIII.

VAticinatus fuerit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios geniturum, ideò agit modo de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis, quàm ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quòd breui plures filios habitura sit, quàm Hebræorum synagoga. Prædixit Dei misericordiã nunquam esse ab ecclesia separandam, neque fœdus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAPVT

CAPVT LIIII.

Luc.23. Cal.4.

Lauda sterilis, quæ non paris: decanta laudē & hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filij desertæ magis quàm eius, quæ habebat virum: dicit Dominus. Dilata locū tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis: & semen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec erubescas, non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ obliuiscēris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui, qui fecit te. Dominus exercituū nomen eius: & redemptor tuus sanctus Israel. Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam, dixit Deus tuus. Ad

Supr.26. *punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parūper à te, & in misericordia sempiterna miserebor tui, dixit re-*

Gen.9. *demptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iuraui, ne inducerem aquas vltrà super terram, sic iuraui, vt non irascar tibi, & non increpem te.*

EXPLANATIO.

Lauda sterilis.) Primitiuam ecclesiam ex gentibus & aliquibus Iudeis congregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus dedit

Ioan.1. potestatem filios Dei fieri, vt Diuus Ioannes testatur.

Hinni.) Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorū, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

Quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habebat virū.)

Gen.21. Alludit ad Saram sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara peperit Isaac, qui fuit per repromissionē, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autē libera erat. Sed hæc sunt

duo

duo testamenta, vt ait in epistola ad Galatas Diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quę peperit per diuinam repromissionem, & infinitā propè multitudinem genuit, intelligitur testamentum nouum, & Christi ecclesia, quæ cùm prius esset sterilis gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniā synagoga erat ob eius scelera reiicienda, voluit Deus vt Agar cum filio suo reiiceretur, Sara autem cum filio suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ postea erant venturæ. Ideò D. Paulus in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locū sub nomine Saræ de ecclesia, sub nomine verò Agar de synagoga interpretatur. Gal.4. Gal.4. De ecclesia dixerat suprà Esaias: Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo. De synagoga verò ait Ieremias: Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cùm adhuc esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro infinito: Quemadmodum lib. 1. Regum ait Anna: Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est. vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est ecclesia, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. Supr.25. Ierem.15. 1.Reg.1. Psal.112.

Dilata locum tentorij tui.) Id est, Extende ô ecclesia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiā: sed dilata cortinas & pelles tabernaculorū tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesiæ per totum terrarum orbem propagationem. Sed animaduerte, Non tribuitur ecclesiæ domus sed tentorium, in quo non est firma & perpetua permānsio. Non enim habemus hic, vt verbis vtar Diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur: Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion. Heb.13. Psal.83.

Semen tuum gentes hereditabit.) Hoc est, filij tui possidebūt nationes remotissimas, easque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrū nostrorū memoria apertissimè impletū. Iussu enim Emanuelis Lusitanorū regis inuictissimi, eiusque filij clarissimi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiā pietatis patris, eiusq; religionis, & animæ præstantiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustrarunt Lusitani terras anteà ignotas & abstrusas, aliosque terrarū orbes, quos Alexāder Magnus non

non posse consequi ægrè ferebat, penetrarunt, earumque gentes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis & maximorum regum præsidiis, opibusque munitam, vicerunt & in suam potestatem redigerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spatio à Lusitania distantibus è potentissimorum hostium faucibus ereptis, collocarunt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij ecclesiæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquens ipsam ecclesiam: Semen tuum gentes hæreditabit.

Et opprobrij viduitatis tuæ.) Gentilitas Deum dereliquerat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm euangelium recepit, & Christo adhæsit, non vidua sed sponsa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & sepulta. Hos duos populos gentium & Iudæorum significauit Deus apud Zachariam per duas virgas, quarum vnã appellat Deus decorem, alteram funiculum. Zach. 11.

Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.) Fuisti quõdam velut vxor Deo adhærens, & legem naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à Deo derelicta, & in adolescẽtia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quasi dolentẽ spiritu ob tuum repudium & abiectionem.

Ad punctum in modico dereliqui te.) Dereliquit Deus gentilitatem, sed postea misertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit. & totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione æternitatis punctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates significare dicens in psalm. Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Substantia hoc in loco accipitur pro subsistentia seu vita. Quod intelligens D. Hieronymus vertit: Et ita vita mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola 49. ad Lucilium, Punctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tusc. vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tantùm viuant, inquit, hominum ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatẽ habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totamque vim beneuiuendi in animi magnitudine, & rerum Psal. 83.

huma-

humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poteris hoc ad animam referre, quam Deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatē. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quam illis tribuit, est sempiterna. Id intelligens Apostolus in epistola 2 ad Corinthios. Id enim inquit, quod in præsenti est momē taneum, & leue tribulationis nostræ supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. 2.Cor.4.

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Homo absque Dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus. Aqua cadens ex alto si vnitur & congregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur habeat infrà aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur: sic anima si in se vnitur & congregatur, ascendit vsque ad cœlum dicens cum Paulo: Nostra cōuersatio in cœlis est, si autē fuerit veluti in fundo perforata, si se in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nē quaquam ascendet, sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium Dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite 11. & 19. disserumus. Simile. Philip.3.

Sic iurauí vt non irascar tibi.) Id est, Vt iurauí Noe non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi ô ecclesia mea iuro, me nunquam te esse derelicturum. Aspice Dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim commouebūtur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ nō mouebitur: dixit miserator tuus Dominus, Paupercula tempestate conuulsa, absque vlla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponam iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore, quia non appropiabit tibi? Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentē vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdendū. Omne vas quod fictum est contra te, non diri- Ioan.6.

dirigetur, & omnem linguam, resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me dicit Dominus

Montes enim commouebuntur.) Verba sunt, quibus Deus ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verissimum. Nam prius montes commouebuntur, & alhò se transferent, & colles contremiscent, quàm ego te deseram. Nunquam enim misericordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè Deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eã esse derelicturum: Ait enim: Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Hæc non dicuntur synagogæ, quã videmus esse à Deo derelictam, sed ecclesiæ, de qua Diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur. Et ipse Christus Deus noster ex hoc capite deprompsit id, quod apud Ioannẽ cap. 6. ait: Et scriptum est in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Quibus verbis ostendit se esse Deum, qui venit vt homines doceret, & ecclesiã constitueret. Cùm igitur Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, qui fieri potest, vt verum sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuisse in ecclesia fidem, & ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus anteà ecclesia erat destituta? Si in ecclesia, non erat fides, nec vera doctrina, cùm sine fide, vt ait Paulus, impossibile sit placere Deo, profectò ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab ea separata, & ruptũ pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum ecclesia sua. Et ita falsum est id, quod hoc in loco Deus ecclesiæ suæ promittit. O miserum Lutherum, ô hominem subuersum & furiosum? Quis non videt tã pestiferã blasphemiã? Vis Luthere vt omnes te veracem existiment, & tu facis Deum mendacẽ. Dicis ecclesiã fuisse à Deo mille annos & amplius derelictã, cùm Deus hic iuret eam nunquam esse ab eo derelinquendã. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificẽ non esse catholicæ ecclesiæ pastorem, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapiẽtia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiã hactenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cùm

Gal. 4.

ecclesia

ecclesia semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, & summum Pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorẽ & caput, & petram illam super quam Christus ædificauit ecclesiam, & ita asseueranter affirment omnes patres, & sancti doctores, & sit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & literis ac perpetuis monimentis consignatum, & tu modò dicas omnia hęc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à Deo destitutam, & à veritate alienatam Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sanguinẽ fudit, obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis, quã Diuus Paulus appellat columnam & firmamentũ veritatis, appellas tu scholam mendaciorum, errorum, & hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet spiritum sanctũ perpetuum magistrum & instructorem. Et Christum ab ecclesia tollere moliris cùm ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Et Petro Apostolorum principi, Ego, inquit, rogaui pro te, vt nõ deficiat fides tua. Et Apostolos, qui tunc erãt ecclesia, alloquens. Ego, inquit, rogabo patrem. & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritus veritatis. Aspicis hic Luthere Christum dicentem semper cũ ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquã defecturam, & spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nunquã discedere ab ecclesia, sed semper eam cõsolari & docere. Si Christus semper est cum ecclesia sua, si fides ecclesiæ nunquam defuit nec deficiet, si ecclesia habet Spiritum sanctum perpetuũ doctorẽ, & magistrum, & consolatorem, quomodo audes tu tã imprudenter asserere ecclesiã esse à Deo destitutam, & nec esse in ea fidẽ, nec Spiritum sanctũ, sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagogam minus dilectã septuaginta duntaxat annos in Babylonica corporeaq; captiuitate reliquit, qui fieri poterat, vt ecclesiã suã dilectissimã sponsam mille & ducentos annos in Babylonica spirituali q; captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipsa ecclesia exieris & apostataueris, eã vis cõuiciis vulnerare. Contẽnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia cõcilia ritè cõgregata, totius ecclesiæ torrentis cõfirmatã consuetudinẽ pro nihilo ducis, trucas diuinas scripturas, quarũ alias penitus negas, alias de-

Mat. 16.

1. Tim. 3.

Matt. 28.

Luc. 22.

Ioan. 14.

prauas & contorques. & ad id superbiæ & amentiæ veniſti, vt ipſam Dei eccleſiam maculare contendas, aſſerens eā eſſe obſcuram Deoq; inimicam vſque adhuc, & ſine fide, & veritate, cū illi dicat in Canticis Chriſtus: Surge, propera amica
Cant. 2. mea, columba mea, formoſa mea. Ad hanc miſit Chriſtus ſponſus eius Spiritum ſanctum, qui eam omnem veritatem doceret, & apud eam maneret in æternum, vt fœdus Dei cū illa ſemper duraret, quod hoc in loco ipſe Deus per Eſaiam promittit. Quid poteris reſpondere Luthere ad tam aperta loca ſacrarum ſcripturarum quæ contra te pugnant, imò te ipſum expugnant, & hæreſes tuas penitus euertunt? Sed cū
Tit. 3. iam ſubuerſus ſis, & tuo proprio iudicio cōdemnatus, quod Diuus Paulus in epiſtola ad Titum de omni hæretico tibi ſimili affirmat, poſt ſecundam correptionem in ſua hæreſi permanente, non miror te non reſipiſcere. Sed miror, doleo, & egrè fero eſſe tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas peſtilentiſſimas hæreſes amplectantur. O cæci, ſtupidi, ac inſenſibiles Lutherani, qui tam craſſas & palpabiles tenebras non ſentitis? Nónne videtis veſtrum Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam eccleſiam ſuam derelicturum in æternum, & ipſe aſſerit eam fuiſſe mille & tot annos à Deo derelictā, ſine fide, ſine veritate. Potéſtne aliquid dici abſurdius? Quod fuit vnquā figmentum tam falſum, tam ineptum, tam ab omni, non ſolū ratione, ſed etiam rationis ſimulatione abhorrēs, & penitus alienatum? O cæcitatem & craſſitiem admirabilem, & inſaniam deplorandam. Chriſte ſancte qui pro hominum genere ſanguinem tuum precioſum in crucis ara immolatus fudiſti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquādo, vt ſuos errores videant & plorent, & ad eccleſiam tuam redeant, atque ad teipſum conuertantur.

Paupercula tempeſtate conuulſa.) Alloquitur nunc Deus eccleſiam ſuam, priuſquam crederet, tunc enim cùm eſſet gentilitas, ſine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempeſtate conuulſa, hoc eſt, inſtabilis ſine fundamento, inter varios idolorū errores fluctuās & verſans, & ab omni diuina cōſolatione deſtituta. Septuaginta pro tēpeſtate cōuulſa verterūt inſtabilē.

Ecce ego ſternam per ordinem lapides tuos.) Ego te eccleſia ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus pretioſis fundatam in ſapphiris. Propugnacula tua erunt ex Iaſpide, & portæ tuæ ex lapidibus ſculptis, & fines tui ex lapidibus

exper-

expertilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similē pretiosissimo, & excellentissimo & pulcherrimo ædificio. Describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & felicitatem ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornati, & virtutibus muniti. Fundamentum verò primariū est Christus, vt asserit D. Paulus in epistola prima ad Corinthios. Sed cùm Beatus Petrus sit Christi vicarius, eūque ipse Christus Petrū appellauerit, cùm anteà Simeon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus ecclesiæ fundamentum. Ideò enim nomen ab ipso Christo deriuatum accepit. Christus enim, vt Diuus Paulus asserit, petra est. Aequum enim fuit, vt Christi nomen acciperet ille, cui Christus vices suas commisit, & cui dixit, vt agnos suos ac oues suas pasceret, quem denique Apostolorum principem constituit. Hic est ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meā. Vbi vides esse ecclesiam super Petram ædificatam. Ita hunc locum explanat Diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et Diuus Augustinus libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tēpore sermone xvi. & de sanctis sermone xxvi. Et D. Ambrosius sermone xlvij. de fide Petri. Et Diuus Gregorius libro sexto epistola 37. ad Eulogium. Et Diuus Ioannes Chrysostomus homilia 55. in Matthæum. Et Diuus Basilius aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tā Latini quàm Græci, super Petrum esse ecclesiam Christi ædificatam asseuerāter contestantur. Quanquam Lutherus id neget articulo 25. suarū hæresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta, ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est aduertendū, non dixisse deū: Ego sternam lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem lapides tuos: vt intelligas in ecclesia omnia esse ordinata. 1.Cor.3. 1.Cor.10. Ioan.21. Mat.16.

Vniuersos filios tuos doctos à Domino.) Christus Deus noster apud Ioannem, Scriptum est, inquit, in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Vbi ex hoc loco Esaiæ, & aliis ostendit se esse Deum, qui docet veritatem in ecclesia sua. Vbi hūc locum de ecclesia interpretatur. Quod paulò antè dicebam. Ioan.6.

Recede procul à calumnia, quia non timebis.) Id est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab antiquitate.

Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.) Id est. Ad te ô ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prædixit etiam Deus hjs verbis per Oseam prophetam: Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Ita illum locum Diuus Paulus in epistola ad Romanos interpretatur. Et Diuus Petrus in 1. sua epistola ad hunc locum alludit.

Osee. 9. 1. Pet. 1. Rom. 9.

Ecce ego creaui fabrum.) Per fabrum prunas incendentē, & instrumenta aduersus ecclesiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Instrumenta bellica, quibus ecclesia oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitur Deus ecclesiam suā in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduersus te arma conflet, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica cōfringant, & hæreticos confundāt & euertāt. Hi hæreticorū interfectores sunt doctores catholici, pro fide Christi pugnantes: quemadmodū nostris temporibus præter multos alios fuit sanctus ille sapiensq; Ioannes Roffēsis decus Angliæ, nostræque memoriæ clarissimū lumen, qui non solūm aduersus hæreticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi se immanissimi tyrāni telis obiecit, atq; erecto inuictoque animo mortem acerbissimam tulit.

In iudicio iudicabis.) Hoc est, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis. Habes hîc euidentē locum in quo Deus asserit ecclesiā habere potestatem iudicandi hæreticos, eosque suo iudicio condēnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis, ab ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis, & misericordiam pētitis? Si enim ab hæresibus desiteritis, ipsa ecclesia pia mater vos recipiet, & cum catholicis coniunget.

Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.) Sensus est, Hæc ecclesia catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorū Domini est apud ipsum dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIIII.

Lauda sterilis.) In Hebraico est roni, à verbo ran, quod significat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt: Lætare sterilis. Et ita D. Paulus hunc locū citat in epistola ad Galatas

Galatas. Hanc rationē ſecuti quidā vertunt: Exulta ſterilis.

Et in miſerationibus magnis congregabo te.) Pro congrega- Gal.4.
bo te, eſt in Hebræo verbum Kauats, quod ſignificat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt: Et in miſerationibus magnis miſerebor tui. Cùm verbum hoc talem ſignificationem non habeat. Sed quoniam eius miſeretur Deus, quem congregat, ideò pro congregare, miſereri poſuerunt. Intellexerunt enim in idem fere coincidere miſerere & congregare. Hac ratione etiam illud pſalmi, vt litera Hebraica Pſal.30.
habet: Dominus autem congregauit me, verterunt ipſi, Dominus autem aſſumpſit me. Ille qui eſt diſperſus, & in diuerſas mundi curas diffuſus & diſtractus, eſt à Deo dimiſſus, iuxta id quod ille dicit in pſalmo: Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorū, ibunt in adinuentionibus ſuis. At cùm Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum aſſumit, eiuſque miſeretur.

Argumentum Capitis LV.

EXhortatur propheta, & inuitat ad animæ ſalutem eos, qui eius deſiderio tenentur. Hanc autem animæ ſalutem appellat aquas, per quas intelligitur euangelium, & gratia, & omnis animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in rēs inanes & inutiles ſtudium & operam conferunt. Indicat Chriſtum eſſe ducē & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad ſcelera omnia derelinquenda. Et tandem prædicit infidelium ad fidem conuerſionem.

CAPVT LV.

Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, propeuate, emite & comedite: venite, emite abſque argento, & abſque vlla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborē veſtrum non in ſaturitate? Audite audientes me, & comedite bonū, & delectabitur in craſſitudine anima veſtra. Inclinate aurem veſtram, & venite ad me, audite, & viuet anima veſtra, & feriam vobiſcum pactum ſempiternum, miſericordias Dauid fideles. Ecce teſtem populis dedi eū, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam neſciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & ſanctū Iſrael: quia glorificabit te. Quærite Dominum dū inueniri poteſt, inuocate eū dum propè eſt. Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquus cogitationes ſuas, & reuertatur Act.13. Eccl.51.

ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.) Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat, verbi Dei prædicatione, ideò nūc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acsi dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba audienda, ad eas pleniſſimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum hauſtu & potu conceptam viſceribus ſitim extinguatis, & ardorem ſederis. Mundi aquæ, ſunt turbidæ & amaræ, non ſolùm ſitim non ſedantes, ſed etiam augentes, at aquæ diuinæ ſunt claræ atque dulces, quæ ſumptæ explent, & ſitim reſtinguunt. De hac aqua
Ioan.4. ait apud Ioannem Chriſtus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum, ſed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam. Et alibi, Si quis, inquit, ſitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta fuit
Ioan.7. hæc Eſaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes ad aquas. Sed omnes ſitientes venite ad aquas. Vbi aſpicis promitti gratiam ſitientibus, & venientibus ad Chriſtū. Nō dicit: Aquæ ibunt ad vos: Sed vos venite ad aquas: Hoc eſt, diſponite voſipſos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiā voſipſos præparātibus, eam non negabo. Harū aquarū meminit propheta Ioel
Ioel.3. ita dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem ſpinarum. Riui Iuda ſunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrēs autem ſpinarum eſt caro, in quam ſe etiam extendit gratiæ
Pſal.22. operatio, eam ſpiritui ſubiiciens. Has aquas vidit in ſpiritu
Eccle.15. regius vates dicens in pſalmo: Super aquas refectionis educauit me, animam meā conuertit. Et Eccleſiaſticus, Et aqua, inquit, ſapientiæ ſalutaris potabit illū. Nos verò qui hactenus ſedimus ſuper flumina Babylonis, ſurgamus, & properemus ad aquas Hieroſolymæ, ad aquas vitæ. Sitiamus cum
Pſal.41. propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus. De iis aquis diſſerimus fusè cap.12.

Properate.) Sunt multi qui propōunt interdum mundū contemnere, & Chriſto ſe totos tradere. Sed differunt hoc propoſitum, & ſenectutem expectant, & ita priuſquam impleant

pleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, & in obscuras æternasque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ velis expassis, quæ sõluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico. Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem, subitò enim veniet ira illius, & in tẽpore vindictæ disperdet te. Et Apostolus, Festinemus, inquit, ingredi in illam requiẽ, Non igitur senectutem expectemus, non vesperũ, sed statim manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vesperi. sic nos statim panem illum cœlestẽ Christum Deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando operari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte, Non dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abũdatis, Sed, Qui non habetis argentum properate. Vult Deus iis verbis significare, eos non bene currere, qui sunt argenti pondere onerati. In Genesi, vbi nostra versio habet: Erat autem Abrahã dives valde in possessione auri & argenti, habet litera Hebraica: Erat autẽ grauis valde sitte vehementer. Et ita habet versio Græca Diui Hieronymi βαρὺς σφόδρα, hoc est, grauis vehementer. Abraham enim Aegypti opum pondere grauabatur. Nam etsi diuitiæ videantur, tamẽ quia Aegyptiæ sunt, viro sancto graues sunt. Eam ob causam dicebant Apostoli, Ecce nos relinquimus omnia. Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt.

Simile. Eccle. 5. Heb. 4. Exod. 16 Gen. 13. Mat. 19.

Emite & comedite.) Duæ hic dubitationes occurrunt: quarũ hæc est prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potandas, Si modò dixit: Qui non habetis argentũ properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui non habetis argentũ properate, emite, & comedite. Et paulò pòst: Emite absque argento, & absque vlla cõmutatione. Si hę aquę gratis dantur, quare dicuntur emi, & non potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: sed emite, & comedite. Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primam quæstionem, & postea respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argẽto, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Beati enim pauperes spiritu, ait Christus, quoniam ipsorũ est regnum cœlorũ. Imò discipulis suis vt cœlum

Mat. 5. Luc. 10.

comparārent, dicebāt, ne vellent sacculum portare nec perā.
Act.3. Et hæc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemosynam respondit Diuus Petrus: Argētum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula. Et sanus factus est statim: Et stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apostolorū sacra historia testatur. Emerūt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argēto, sed precio propriæ voluntatis. Simoni autē eas auro emere volenti respondit Petrus, vt Lucas in Actis commemorat:
Act.8. Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donū Dei existimasti pecunia possideri. Nos igitur sumus preciū, quo hæc salutares aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidentur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiæ, ideò consultum est ad perfectionem aspirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis sui sint & liberi remaneant. Cùm autem sui atq; liberi extiterint opus est seipsos dare pro Christo. Non enim eum possidebimus, nisi nos ipsos pro eo dederimus: non autem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autē non erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunq; quā diu illis abundamus, magis sui quàm nostri sumus. Igitur nō sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autē rebus nostris, pro earum pretio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino nō eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quod plus dare nō possimus. Et hoc est pretium, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa quæ habet, de quo loquitur Christus apud
Mat.13. Matthæum. Vendere autem omnia, est pro Christo omnia relinquere, vt nosipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nosipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Ecce nos reliquimus omnia,
Matt.19. & secuti sumus te. Acsi diceret: Omnia dimisimus vt nostri maneremus, vt cùm nostri essemus, tibi nosipsos traderemus, teipsum sequentes, tuisq; consiliis optemperātes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nosipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionē assecuti,

nos

nos enim sumus pretiũ, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas de quibus hic agit Esaias, consecuturi. Et ita manet ni fallor absoluta quæstio prima: nunc breuiter veniamus ad secundã. Hę aquę non solùm sedant sitim, sed etiã famẽ, intelligitur enim per eas gratia, quæ est animę pabulũ, & panis ille saluberrimus, quẽ petimus dicẽtes: Panẽ nostrũ quotidianũ da nobis hodie. Et quoniã in spirituali animę refectione comedere & bibere non differũt, quoniã gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait Deus, vt hanc aquã comedamus, cũ dicat apud Ioannem, vt eã bibamus. Si quis sitit, inquiens, veniat ad me & bibat. Dicẽ autẽ vt aquã comedamus, vult ostẽdere, vt nõ de terrenis aquis loqui, sed de cœlestibus. Nil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiusq; gratiam accipere, & donis eius pandere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur. Ioan. 7.

Vinum & lac.) Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob suauitatem & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.) Id est, Quare cõsumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est in rebus necessariis? Sequitur: Et laborẽ vestrũ nõ in saturitate? Id est Quare cõsumitis laborẽ in rebus inanibus, quæ vobis nullam possunt afferre saturitatẽ? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dant operam auribus inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptisque rebus diuinis dant operam humanis.

Audite audientes me.) Id est, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.) Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra. Aduerte: Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrum, sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hæc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite & viuet anima vestra.) Vitam animæ nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: Audite, & viuet

anima

anima vestra. Ipse Christus apud Ioannem, verba, inquit,
Ioan.6. quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et D. Pe-
Ioan.1. trus, Domine, inquit, ad quē ibimus? verba vitæ æternæ habes. Ideò dicebat Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum, Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit non solùm auribus sed mente, & ita audit, vt obseruet.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Alloquitur Deus ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternum, ait: Misericordias Dauid fideles, hoc est, immobiles & infallibiles. Acsi diceret. Nunquā recedēt à vobis misericordiæ certissimę
Ese.34. Iesu Christi, qui nomine Dauidis significatur. Significari autē Christum per Dauidē indicat locus Ezechielis, apud quē Deus pater, Suscitabo inquit super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruū meū Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorē. Qui locus de illo pastore intelligitur, qui apud Ioan
Ioan.10. nem, Ego inquit sum pastor bonus. Nam de Dauide nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel sic: Quemadmodū promisi Dauidi, vt semen suū ma
Psal.131. neret, & ex eo nasceretur Christus dicēs illi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuā, qui quidem Christus esset in ecclesia in æternum regnaturus, ita illud ô Ecclesia complebo.

Ecce testem populis dedi eum.) Verba sunt Dei patris, qui ita mundum dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi, in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse
Ioan.3. maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse Dei filius apud Ioannē: Sic Deus dilexit mundum, vt filiū suū vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus A-
Rom.8. postolus. Qui etiam, inquit, proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam epistola, quoddam chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur.

Ducem ac præceptorem gentibus.) Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur, cur sub eius cruce non mili-
Mich.5. tamus? Si noster præceptor est, cur eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur propheta Michæas, cuius verba Diuus Matthæus à principibus sacerdotum &

scribis

scribis prolata in hunc modum scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquã minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor ille, quẽ nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi transfiguratione vox patris cœlestis dicentis: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui, ipsum audite: vt scribit D. Matthæus, & beatus Petrus qui eum audiuit, in epistola sua secunda apertè contestatur. Eum appellat Ioel doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat. Mat.2. Mat.17. 2.Pet.1. Ioel.2. Baruch.4

Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.) Hoc est idolorum cultores, quorum actiones non approbabas, vocabis ad fidem, qui venient, & seruient tibi. Id voluit Deus in psalmo significare dicens: Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Psal.17.

Quærite Dominum, dum inueniri potest.) Hoc est dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum nõ loco, quia vbique est, sed mente, & toto corde, si eũ vultis inuenire. In libro Sapientiæ ita ait Scriptura: In simplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tẽtant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum. Et libro secundo Paralipomenon. Si quæsieritis, inquit eũ inuenietis: si autem dereliqueritis eũ, derelinquet vos. Et in psalmo, Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Est autem Deus toto animo quærendus, quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cùm quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos Deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Quæretis me, & non inuenietis. Sapi.1. 2.Para.15 Psal.68. Iere.29. Ioan.7.

Derelinquat impius viam suam.) Dixerat: Quærite Dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est Deus: Fieri enim non potest, vt quis viam Dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus, vt tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: Derelinquat impius viã suã, & vir iniquus cogitatiões suas, & reuertatur ad Dominũ, & miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquite mundum, & conuerti

mini

mini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostrã deplorandam, qui Deum pium & misericordẽ relinquimus, & mundũ impiũ & crudelẽ sectamur, & amplectimur malũ & relinquimus summum bonũ. Mundus est Iahel, quę Sisaram
Iudic. 4. hospitio accepit, eumque blanditiis deliniuit, & lacte refecit, sed dormientem immaniter occidit. Quid speras à mundo qui non dicam Sisaram, sed Dominum suum Christum Deũ nostrum tam crudeliter tractauit? Sed dices: Si mundum reliquero, fortasse amittam substantiam: immò eam cõsequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cęlestes consequeris.
Gen. 39. Ioseph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu Dominæ eum ad crimen nefariũ inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius est enim pallium amittere quàm Deum. Habebas annulum pretiosissima gemma adornatum, amisisti gemmam, nónne dabis
Simile. pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò pretiosissima Christus. Amisisti Christum, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilem, pro excellentissima gemma. Etsi annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mundum & ad Dominum conuertere, & misericordiam consequeris.

Quoniam multus est ad ignoscendum.) Ita Ioel Propheta.
Ioel. 2. Conuertimini, inquit, ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ.

Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltãtur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de cœlo & illuc vltrà non reuertitur, sed inebriat terrã, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo: non reuertetur ad me vacuũ, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliunculo ascendet abies, pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.) Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distãt. Vel sic: Exhortatus

fuit

fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelin querent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarẽtur quomodo Deus statim eos recipe ret, qui ab eo recesserant, eumque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.) Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodũ enim pluuia descendit de aëre, & nõ reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Euangelica non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hæ sunt Apostoli, & Apostolici cõcionatores, quos alio in loco Esaias nubibus volantibus cõparauit. In Deuteronomio ait Moyses, imò per ipsum Moysem Deus noster: Audiat terra verba oris mei, Crescat in pluuiã doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse inquit, tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ. Isa.60. Deu.32. Eccl.39.

Quia in lætitia egredieminí.) Nẽpè de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: Et in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt omnes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.) Infructuosæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti, pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudẽtia, pro libidine tẽperantia, pro idolorum cultu, vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amorem conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum conuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungens satis nota. Abies est arbor lõgissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus plãta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit

Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.) Hoc est, Ob eam causam Deus magnis laudibus efferetur. Nominabunt eum homines, appellantes, eum Deum misericordem, quod ex impiis effecerit iustos, eumque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LV.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Pro pacto est in Hebraico berith, pro quo Septuaginta habent testamẽrum. Ita enim verterunt: Constituam vobis testamentum æternũ. Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quæ sunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepegi cum patribus vestris, vertit in hunc modum D. Paulus in epistola ad Hebræos: Ecce dies venient dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda, testamentum nouum, nõ secundum testamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per fœdus & pactum, intelligi testamentum. Explicans autem propheta quod sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptam, quam D. Paulus in eadem epistola dicit esse Christi Euãngelium. Hoc nouum testamẽtum appellat hoc in loco Esaias sempiternũ, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autẽ testamentũ est semper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Christus Deus vnus nouam legem cõfirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro hominum salute fundendus. Idẽo in verbis consecrationis testamentum Christi nouum & æternum appellatur. Est igitur hoc pactum sempiternum Euangelium Christi suo sanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco verith, quod nomen significat fœdus, pactum, legem, & testamentum.

Ieremi. 31.

Heb. 8.

Pro saliunculæ ascendet abies.) In Hebraico est tachath han naatsuts iaalæh verox. Nomẽ hoc natsats, pro quo D. Hieronymus vertit saliunculam, quam dicit esse plantam vilem, amaram, odorisque pessimi, significat etiam spinam quandã nascentem in deserto, vt ait R. D. Pagninus vertit spinam albam. Nomẽ verox, pro quo Diuus Hieronymus vertit abietem, significat etiã cupressum. Ionathas in translatione Chaldaica

daica non verba sed sensum interpretans ita vertit: Pro iniquitate erigetur iustitia. Eum secutus R. Salomon dicit: potestas auferetur ab impiis, & dabitur iustis. Verus autem sensus est hic: Ex infidelibus & iniustis multi ad Christum conuertentur, quos Deus fideles ac iustos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacent. Obcæcati enim obstinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque scripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorsum in aduentu Messiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Esaias de arboribus loquitur, sed de hominibus cum illis comparatis.

Argumentum Capitis LVI.

PRædicit Christum eò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iustitiam, & legis obseruationem, quæ erat vsque ad Christū duratura. Indicat apud Deum non esse personarum acceptionem, cùm omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eosque in fide & charitate è vita migrantes ad cœlestem patriam perducat. Inuehitur in pastores iniquos, qui falsi honoris specie decepti, in idololatria & scelere volutantur.

CAPVT LVI.

Hæc dicit Dominus Deus: Custodite iudicium, & facite iustitiam: quia iuxta est salus mea, vt veniat, & iustitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum ne polluat illud, custodiēs manus suas, ne faciat omne malum. Et non dicat filius aduenæ, qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. Et nō dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis: qui custodierint sabbata mea & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: dabo eis in domo mea, & in muris meis locum & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Et filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eū, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos: omnē custodientē sabbatum ne polluat illud, & tenentē fœdus meum, adducam eos in mōtem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: holocausta eorū & victimæ eorū placebunt mihi super altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Sap. 11.

Israel,

Israel, Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium.) Dixerat Propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Christi aduētu pro saliuncula ascenderet abies, & pro vrtica creſceret myrtus, hoc est, infideles & impios conuertendos ad fidem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduentu Christi. Nūc alloquitur homines sui tēporis vt sperent Christum venturum, & interea custodiant iudicium, & faciant iustitiam. Tunc iudiciū custodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iustitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam, est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam sæpe pugnare videntur inter sese virtus & vitium, & cùm vitium apparentē vtilitatem & voluptatē præ se ferat, vult hominem ad se rapere: contrà verò virtus sua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honestatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. Et tunc necessarium est, vt ratio eligat, voluntas rationi assentiatur, homo honestatem amplectatur, & in virtutis actiones studium cōferat, & operā. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est, illud & melius & honestius eligere & exercere. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo Deus iudicium tuū regi da, & iustitiā tuam filio regis. Non solùm à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercendum. Psal. 71.

Custodiens sabbatum.) Exhortatur ad legis obseruantiam, quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationē intellige nō solùm illius diei quietem, sed etiā diuinum cultum & religionem. Hæc autem sabbati sanctificatio moralis est, quantū attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat cerimonialis quantum ad temporis determinationem. Iudæis fuit constitutus dies septimus ob opus creationis, quoniā in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præcesserat. Nos autem obseruamus diem octauū ob resurrectionis mysterium. Creauit Deus mundum in principio, & septima die requieuit ab vniuerso opere, quod patrauerat: compleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & præcepit vt hic dies Gen. 1.

septimus

septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suo sanguine, & octaua die requieuit, & resurrexit, & compleuit opus suum, & ideò hic dies meritè obseruatur, vt enim obseruabatur in lege veteri dies in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat cerimoniale: sed quatenus est morale integrum reliquit.

Et non dicat filius aduenæ.) Consolatur iis verbis Propheta eos, qui ex gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicũtur, ne timore debilitati diffiderent, quòd non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseueraverit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim verbis vtar Diui Pauli in epistola ad Roma- Rom.10
nos, non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo consolatur eunuchos existimantes se esse maledicto legis ob- Deut.7.
noxios dicentis in Deuteronomio. Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit propheta tam posse beatitudinem cõsequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Cãdacis, cuius meminit Lucas in Actis, vir eo in loco appellatur. Act.8.
Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum nõ intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostẽdit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Ecce ego lignum aridum.) Id est, impotens ad generandum.

Et nomen melius à filiis & filiabus.) Hoc est, Dabo eis melius nomen quàm id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam nõ custodiẽtes, & Abrahami opera nõ sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Christũ receperunt, dedit eis potestatem, vt ait Diuus Ioannes, filios Dei Ioan.1.
fieri. Et in prima sua epistola ait idem Ioannes: videte qua- 1.Ioan.3.
lem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus. Hoc est nomen de quo Deus hic loquitur. Et vide quẽ admodum Diuinus propheta à lege se transferat ad euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multo illustrius & præstantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari.

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.) Hoc est, ap-

pellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hic nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in
Pro.22. Prouerbiis Salomon, Melius inquit, est nomen bonum quã diuitiæ multæ. De illustrium & iustorum nomine ait Eccle-
Eccl.41. siasticus: Bonum nomen permanebit in æuum. De impiorũ contrà, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbiis
Pro.10. ait Salomon. Nomen impiorũ putrescet. Promittit hic Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum obliuio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, estque ipsius virtutis ornamentũ & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiusque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furiosæ, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphærã, eius fragi-
Simile. litatem colligens, & in veram ad cœlestem sphęram cõferẽs, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter erraret, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis, laudemque populi vanè appetentis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserens eã esse leuem, inanem, turbulentam, ambitiosam, & vitiorũ laudatricẽ, in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantum abest à gloria quàm sphera quædam lignea ab sphera cęlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quę excellenti pulchritudine ornatæ immutabili constantia celeritateque mirabili circulos suos orbesque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re grauiter & elegãter disseruit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusita, alter Xenophõ inter Grẹcos, cuius voce Musas quasi locutas ferũt, alter Cicero inter Latinos, qui nõ solũ eloquẽtes suę ętatis, sed antiquitatis etiã memoriãeloquẽtia superauit.

Adducam eos in montem sanctum meum.) Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in domo orationis meæ. Id est in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem

quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem appellant. At ego existimo per montem intelligi ecclesiam, quam statim domum orationis appellat. Vocatur autem ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorumque mysteriorum celsitudinem. Supra. 2. Mic. 4.

Holocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.) Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipsos, vt spirituales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.) Hunc locum citauit Christus, vt Euangelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedrasque vendentium euerteret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Qui locus etsi de illo templo intelligitur, tamen ad ecclesiam catholicam refertur, cuius templum illud imaginem gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorum & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, nō in vno Hierosolymę loco, sed in toto terrarū orbe collocatis. In ecclesia catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemiæ, non autem veræ precationes. Vide quid dicat Deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hereticorum non est oratio dicē da. Comparat Dionysius orationem catenæ aureæ de cœlo vsque ad terram demissæ, quā si quis apprehendat, vt ascendat per illam, is videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad cœlū nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitētur, clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera oratione destituros. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit, eos latrones appellans. De Simeone scribit ita D. Lucas: Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christū Domini. Et venit in spiritu in templū. Si in spiritu itemus ad templū, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templū fuerimus ingressi omnes mundi curas & cogitationes ante ostiū relinquamus, ne nos Deus à tēplo reiiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in tēplo, vbi hirci & arietes immolabātur, quid tibi videtur debere esse in Similis. Luc. 2.

templo

templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificiū, & in sacramento eucharistiæ realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent.

Qui congregat dispersos Israel.) Officium Dei est congregare, vt alias annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.) Hoc est, Non solùm congregabo Israelem, sed etiam ad eum, id est præter eum congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erit ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiā ex gentibus congregata.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuerse bestiæ saltus. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi canes muti nō valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt, vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum. Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius.

Ierem. 6.

Sap. 2.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum.) Dixerat multos ex gentibus & Iudeis esse in ecclesia congregandos. Sed quoniā spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præsulum qui futuri erant, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio, sed à charitate productam. Nō in homines excādescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & non solùm corrupti, sed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præsulum deprauatione prouenirent. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Etsi hoc ita est, tunc ea verba præcedētia: Adhuc cōgregabo ad eum congregatos eius, possunt habere hunc sensum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vsque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliri videantur.

Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi.) Inuehitur in præsules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquā ex specula longè prospicere, & prouidere. Ideò speculatores multis in locis appellantur. Sed si speculator sit cæcus, dus

claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusionem? Sed hac de re aliis in locis satis disseruimus.

Canes muti non valentes latrare.) Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezechielem in hunc modum loquē tem: Fili hominis speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium: Morte morieris: non annuntiaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea quę fingunt habuisse hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderunt. Eusebius in libro de prę paratione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem. Solem fuisse ab Aegyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habentem, cui princeps siue præsul comparatur. Eze. 3.

Videntes vana, dormientes, & amantes somnia.) Per somnia rerum humanarum gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehendit præsules vanitati deditos, qui suas dignitates non ad populi vtilitatem referunt, sed ad suam vanitatē & arrogantiam. Væ illis, vę illis, quoniam dignitates ad suam propriam perniciem quæsierunt. Vt enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericū, & nesciens construit casulā, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflammati falsos honores, & inanē mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliuntur, sibi ipsis nescientes infamem æternamque perniciem machinantur. Similes.

Nescierunt saturitatem.) Hoc est, ob inexplebilem voracitatem nunquam saturantur.

Omnes in viam suam declinauerunt.) Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

Vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum.) Ita Ieremias, A minore quippe, inquit, vsque ad maiorem omnes auaritiæ studēt. Parui & angusti animi est amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ seruos. Nihil nominant nisi pecuniam, semper in ore pe- Ierem. 6.

Simile. cuniam habentes. Sūt similes pisci illi habenti staterem in o-
re, quem D. Petrus assumpsit. De quo loquitur D. Matth.
Mat.17. capite 17. Vtinam veniat aliquis D. Petrus, qui ex eorum ore
& corde pecuniam auferat.

Sumamus vinum & impleamur ebrietate.) Verba sunt malorū præsulum, quorū Deus venter est: qui præsentibus voluptatibus nō satiati parāt futuras multò maiores præsentibus. Hi populū ad compotationes non ad cōciones inuitāt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.) Potest etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis consiliū siue
Matt.23. virtutem. Ecclesiam catholicam appellat domum & arcem suam, aduersus quam portæ inferi nullis vnquam hæresum machinis poterunt præualere. Pro loco est in Hebraico iadh, quod nomen locum significat, & consilium, & virtutem, seu potentiam. Soli illi, qui in ecclesia continentur, habent consilium, & virtutē, & ex consequenti omnes hæretici sunt his rebus destituti. Non est enim consilium contra Dominum, vt
Prou.21. in Prouerbiis Salomon. Nec est virtus iis, qui se libenter & ignauè hostibus tradunt. Significat etiam hoc nomen propriè manum. Ideò potest hic locus ita verti. Ego, habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manū. Hac
2.Re.18. ratione adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Absalon vsque ad hanc diem: Quod potest rectissimè verti: Et appellatur locus Absalon vsq; ad hanc diem, iadh, enim locum significat.

Canes impudentissimi nescierunt saturitatem.) Septuaginta habent: Animæ ignorauerunt saturitatem. Acsi dicerent: Quærunt corporis voluptates, quibus satient voluptatem suam, animæ verò refectionem & saturitatem non curant.

Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam.) In hebraico est in hunc modum, vehemmah roim lo iadheu havin. Potest totum hoc ita verti: Et ipsi pascunt, nempe seipsos, & nesciunt intelligentiam. Acsi dicat propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, suum corpus accuratè splendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt, Et sunt mali nescientes intelligentiam. Vbi nostra versio habet: Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali. Dictio enim Hebraica roim, quæ quatuor literis

literis scribitur, potest esse à verbo roach, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti, & potest esse à verbo raach, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpres.

Argumentum Capitis LVII.

QVeritur Propheta tãtam esse hominum obliuionem, vt ea, quæ ante oculos habent, non considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irident, eorumque nomen & decus ab excellenti virtutis præstantia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios Deos coluerunt, seque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatem erga homines, & hominũ erga Deum impietatem.

CAPVT LVII.

IVstus perit, & non est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filij auguratricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Nunquid non vos filij scelesti, semen mendax? Qui consolamini in Diis subter omne lignum frondosum, immolãtes parvulos in torrentibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua, hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his non indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum & illuc ascendisti, vt immolares hostias. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis fœdus, & dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vngento, & multiplicasti pigmẽta tua. Misisti legatos tuos procul, & humiliata es vsque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti: Quiescam. vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo quia ego tacens, & quasi non videns, & me oblita es.

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo.) Hoc est, Moriuntur

riuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni manentibus malis. Tolluntur è medio viri misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominum cæcitas & oblitio, vt nemo hoc perpendat, & in animo verset. Quæritur propheta quare regnantibus impiis, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedẽtibus è vita viris piis, & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

Viri misericordiæ colligũtur.) Hoc est, viri misericordes moriũtur mortui enim ad patres defunctos cõgregãtur. Existimãt nonnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiam serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebreos sanctorum tormenta scribentis: Secti sunt, pro quo quidã vertunt: Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum. Heb.11.

A facie malitiæ collectus est iustus.) Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippè ne videat futuram vltionem, moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum aut ciuitatem, tollit prius è medio iustos, quorum precibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Lot, vt Sodomitas incendio consumeret: Noe ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Aegypto, vt Aegyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deũ iratum regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniumque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosolymam ob Iudæorum scelera, prius voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ commorant. Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum. Fuit mors Iosiæ signum vltionis, quã Deus de Iuda voluit sumere. Qui enim fieri posset, vt ædificiũ permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippe iustus rex columna, cui regnũ innixũ seipsum sustentabat. Vt igitur Deus puniat mundũ, tollit de 4. Reg. 22

Heb. 11.

medio

medio eius viros præcellentes, virtutumque diuitiis abundantes, quibus, vt ait Apostolus, dignus non est mundus. Aspice obsecro quanto honore habendus & suscipiendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Eliseus habitabat. Existimauit enim etiã vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longius pellit. Ideò Christus Deus noster dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium præstare se Deo. O mundi cæcitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eaq; imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapientiæ scriptũ legimus: Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicis iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum. 4. Reg. 22 Ioan. 16. Sap. 4.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.) Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacẽ tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacem, quoniam à mũdi pugna liberati cœlestem pacem consequũtur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione discedunt, & ad illas beatissimas cœlitum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

Vos autem accedite huc filij auguratricis.) Iudæos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & auguriũ & idololatria. Suprà de Iudæis loquens dixerat: Augures habuerunt vt Philisthiim. Supr. 2.

Semen adulteri & fornicariæ.) Adulterum vocat populũ Iudaicum antiquum patrem Iudæorum, qui tunc existebat, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicens primo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis? Supr. 1.

Super quem lusisti?) Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum scelera redarguentes illudebãt, & maledictis vulnerabant. Ideò sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locũ possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est,

eſt, de quo dixit in principio : Iuſtus perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo. Nolunt enim Iudæi conſiderare & intelligere, ſe ob Chriſti cædem eſſe afflictos & ærumnoſos, & per totum mundum diſperſos. Hi ſunt qui eundem Chriſtũ irriſerunt & blaſphemarunt. Quam ob cauſam Eſaias ait. Super quẽ luſiſtis, ſuper quẽ dilataſtis os, & eieciſtis linguam.

Nunquid non vos filij ſceleſti?) Cùm ſitis ſcelerum maculis notati, cur viros ſanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus eſt dicere.

Semen mendax.) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, ſed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat ſemẽ mendax, hoc eſt, degeneres, ſui progenitoris veſtigia nequaquam ſequentes.

Qui conſolamini in diis ſubter omne lignum frondoſum.) Id eſt qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

Immolantes parvulos in torrentibus ſubter eminentes petras.) In tantam cæcitatem inciderunt Iudæi vt Deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem ſuos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus conſtitutos, & ad pedes lapidum filios ſuos immolabãt. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege caput 16. & 17. libri quarti Regum, & caput 18 libri ſecundi Paralipomenon, & pſalmum 105. cuius hæc ſunt verba : Immolauerunt filios ſuos & filias ſuas dæmoniis, & effuderunt ſanguinem innocentem.

Et poſt oſtium & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum.) Portabant Iudæi idolum ſuum poſt fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud ſalutarent, & memoria tenerent. Simulachrum dæmonis appellabant memoriale ſuum.

Dilataſti cubile tuum.) Hoc eſt, multa idola coluiſti.

Miſiſti legatos tuos procul.) Nempè ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugiſti, & te illis ſubieciſti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitaſti. Illud, humiliata es vſque ad inferos, poteſt habere hunc ſenſum: Quoniam Deum dereliquiſti, & ad gentes ſuperſtitionibus deditas obedientiam miſiſti, ad ima tartara & æternos cruciatus deſcendes.

In multitudine viæ tuæ laboraſti. Non dixiſti: quieſcam.) Iuiſti ad regem Aſſyriorũ cum muneribus, & longitudine itineris fatiga-

fatigatus es, sed tanto dæsiderio tenebaris accedendi ad regem, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescã. Vel sic. In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideò scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles. Et Ieremias, Vt iniquè, inquit, agerent, laborauerunt. Sap.5. Ierem.9.

Vitam manus tuæ inueniſti, propterea non rogaſti.) Id est inueniſti vitam, quam desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inueniſti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et ob eam causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicis quantum nobis noceat prosperitas cùm nos Dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerũ aduersarũ acerbitate has voces emisit. Misericordias Domini in æternum cantabo. Pſal.88.

Pro quæ ſolicita timuiſti?) Quasi dicat: neminem. Vel sic: Túne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniã à me defecisti. & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acsi scelera tua non vidissem dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus nõ statim eos puniebat, sed ob misericordiã suam eorũ vitia dissimulabat, at illi hac diuina misericordia abutentes Deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem, sic impij diuinam misericordiam contemnentes, spem impunitatis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & longanimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitentiam adducat, & multi gratiam & gloriam consequuntur. Sin autem nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam consequantur. Si tu in quodam periculoso fluuio validum & excellentem pontem construeres, quo omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si nonnulli se ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, Simile. Simile.

quo

quo ex hac vitâ ad aliam transimus, nec est in Deum culpa vlla reiicienda, si nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos his verbis D. Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ, & revelationis iusti iudicij Dei. Rom. 2.

Ego annuntiabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hereditabit terram, & possidebit montem sanctum meum. Et dicam: Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans æternitatem, & sanctum nomen eius in excelso, & in sancto habitans, & cum contrito & humili spiritu: vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciã. Propter iniquitatẽ auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, abscondi à te faciem meam & indignatus sum: & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi & lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacem, pacẽ ei qui longè est, & qui prope, dixit Dominus, & sanabo eum. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax impijs, dicit Dominus Deus. Supr. 48.

Ego annuntiabo iustitiam tuam.) Scelera synagogæ iustitiam appellat ironicè.

Cùm clamaueris liberent te congregati tui.) Hoc est, milites, quos ex gentibus congregasti. Quasi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam cap. 2. Vbi sunt, inquit Deus, dij tui, quos fecisti tibi. Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.

Et omnes eos auferet ventus, & tollet aura.) Hi in quibus spem tuæ salutis collocas, non solùm te, sed nec seipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad seipsum, non ad homines confugiant.

Hereditabit terram.) Nempè, promissionis.

Possidebit montem sanctum meum.) Hoc est, Sionem. Poteris per terram & montem Dei cœlum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.) Hoc est, honorificè & aman-

& amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelso & in sancto habitans.) Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicans enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicis hîc virum humilem & abiectum esse magnum & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit: contrà verò qui se eleuat, infimus est & abiectissimus. Vera celsitudo inanis celsitudinis cõtemptu & iactura comparatur, inanisque celsitudinis auiditate amittitur. Ille nanque est magnus, qui magna intuetur, ad eaque ardenter aspirat, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum: quoniam in partis semper versatur, humilẽ verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Quî enim fieri potest, vt magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac glorioſam ciuitatem intuetur, in eaque in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam humilis dicebat: Conuersatio nostra in cœlis est. Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Esaiam: Cœlum mihi sedes est. Et paulò pòst explicans quid esset hoc cœlum, Ad quem autẽ, inquit, respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos. Philip. 3. Infr. 66.

Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar.) Sẽsus est: Ego inquit Deus irascor, & hominibus succenseo, non quòd hoc sit proprium meum opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.) Id est, Quia à me creantur spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascar populo meo, nam à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expassis velis, omnibusque ad voluntatem fluentibus, ad portum fœliciter vehatur.

Propter iniquitatẽ auaritiæ eius iratus fui.) Vide Dei misericordiam, ideò nobis irascitur, vt seruet. In media ira vtitur misericordia. Ita ait ipse in psalmo: Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Et in alio psalmo ait Daud: Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes adinuentiones eorum. Vbi vides Deum tunc nobis esse propitium, cùm de nostris inuentionibus contra eum admissis vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est enim misericordia opus suum. Vnde id quod dicitur in psalmo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi dicat, Miserere seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo D. Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus latè explicuimus capite 28.

Pſal.88.

Pſal.98.

Pſal.89.

Abscondi à te faciem meam.) Nempè, vt à me desiderares, & diceres, Ostende faciem tuam, & salui erimus.

Pſal.79.

Et abiit vagus in via cordis sui.) Hoc est in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & errans viam suæ voluntatis elegit, meam autẽ dereliquit, Cain dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. Ex peccato procedit vagatio & inconstantia. Ideò Ieremias in Threnis, Peccatum, inquit, peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est. Quandiu anima est cum Deo coniuncta, est firma & constans, quoniam Deus cui adhæret, non mutatur: Ait enim: Ego Deus & non mutor. Si vis firmus esse & immobilis, adhære Deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinem, nullã constantiam.

Geneſ.4.

Thren.1.

Mala.3.

Creauit fructum labiorum pacem.) Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apostolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.

Ephe.2.

Pacem ei qui longè est, & qui propè.) Hoc est, Gentibus & Iudæis. Gentes erant à Deo remotissimæ, Iudæi verò viciniores. At gentibus ait D. Paulus: Vos qui aliquando eratis lõgè, facti estis propè in sanguine Christi. Et paulò pòst: Et veniens, nempè Christus, euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem his, qui propè.

Ephe.2.

Impij autem quasi mare feruens quod quiescere non potest.) Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide aptissimam prophetæ similitudinem. Quid commodatius & similius mari quàm vir impius? Ille enim est amarus contentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis inconstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarumque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spurcitias, & vt se purget, littus coinquinat, sic impius vt se lauder, alios vituperat, vt se defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorumque splendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutū conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impii principes sua superbia & potentia mundum perterrēt, cùm autē sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est quod voluit iis verbis Esaias significare. Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Et aduerte: Non dixit impij autem quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed impij autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit & refluit, & sursum deorsumque iactatur, cui Socrates & Epicarmus Pythagoricus libidinosum animum compararunt. Simile. Simile. Simile.

Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.) Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam cap. 48. vbi eum explicuimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus.) Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit: Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explatione secuti sumus, illucidat.

Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum.) Pro memoriali tuo est in Hebraico zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, vt Exodi 39. cap. In monumento filiorum Israel. Est enim à verbo zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffumigare & odorificare, potest verti: Et post ostium & retro postem posuisti suffimentum tuum. Solebant enim gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones

cumere

cremare. Vnde illud Esaiæ cap. 66. Qui recordatur thuris, potest verti: Qui odorificat thus. Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit: Et post ostium & postem posuisti suffitum tuum.

Nec dixisti, quiescam.) Pro quiescam in Hebraico est noax. Et potest verti: Desperatum est. Vt sit sensus: Etsi longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullam esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tuæ inuenisti.) In Hebraico est ita: chiaath iadhee matsah. Nomen chaiah significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam victum & quietem: iad verò manū significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter communem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti, hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti, hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argumentum Capitis LVIII.

PRædicit Deus Esaiæ concionatori illius temporis vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutum incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animum amplificent & illustrent, eosque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificentissimè decorati, cœlesti gloria, bonorumque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuã & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Me etenim de die in diem quærunt, & scire vias volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Nunquid tale est ieiunium, quod elegi

Zach. 7.

legi? Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus dirumpe. Ezec.18. *Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosque induc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citò orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te.* Matt.1.

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.) Dixerat in fine superioris capitis impios instar fremẽtis maris æstuare, nullaque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis: vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quã prosit. Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed non est proponẽda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quẽadmodum dicenda est veritas docet Diuus Paulus ad Timotheum, ita scribens: Prædica verbum, insta opportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrinã. Aspicis Diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, sed clama. acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorũ surditatem, ad tam profundum & arctum somnum opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed clama, ne cesses. Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit, sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in loco: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam Non solùm dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi tuba exalta vocem tuam. Ita Oseæ dicebat Deus: In gut-

Simile. 2.Tim.4. Simile. Infr.62. Oseæ.8.

ture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædicationem cum tuba comparari. Vt enim in fine mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epistola ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum ipsa
1.Cor.15 Matt.24 Veritas, mortui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus cõcionem cum tuba, quoniã vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cũ mundo carne & diabolo pugnandũ. Præterea solet tuba in solemnitatibus tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur
Psal.80. in psalmo: Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solemnitatis vestræ, sic concionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudiũ in futuro. Hic est locus vincendi, ibi triumphandi: hic breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hic pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus &
Supr.40 aliis existimo cõcionẽ tubę comparari. Nã & alio loco apud hunc nostrũ prophetã dixit Deus in montẽ excelsum ascẽde, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocẽ tuã, qui euangelizas Ierusalem, exalta noli timere. Hoc autẽ in loco postquã dixit: Quasi tuba exalta vocẽ tuã, addit: Annuntia populo meo scelera eorũ. Vbi vides cõcionatoris officiũ esse
Ioan.16. scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannẽ Christus, ita Apostolis dicens: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiusque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habetis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. D. Hieronymus tuba illa diuina ita in quodã loco ait: Licet hydra sibilet, victorque Sinon incẽdia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc glorioſus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi ili
Eccl.12. muli, & quasi clauũ in altum defixi. Non enim debent palpare sed pungere. Nónne verba Diui Ioannis erant stimuli & claui, cùm regem Herodem audacter argueret, & Pharisęos
Matt.3. Act.7. genimina viperarum appellaret? Lege concionem D. Stephani ad Iudæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsosque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio
Supr.16. transire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit:

ficauit: His qui lætantur super muros cœli lateris loquimini plagas suas. Et hîc: Annuntia populo meo scelera eorũ. Sed quoniã omni vitio carere debet, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concionẽ suam sustentare. Vt tuba dum sonitũ emittit manibus tenetur, sic cõcio manibus, hoc est, concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam & concentũ excellentẽ efficiunt. Opus est vt & tuba sonet, & manus sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura in libro Iudicũ significare, vbi ait, eos qui erant cũ Gedeone aduersus Madianitas pugnaturi in manibus lãpades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exempla, iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Simile tudo.

Iud. 7. Figura.

Luc. 12.

Me etenim de die in diem quærunt.) Ita nunc multi de die in diem proponunt se à vitiis ad Deum conuersuros, at nũquam conuertuntur, similes nautis in porta, qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam soluunt, donec præterito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & consumatur. Prætereunt quadragesimæ & quadragesimæ, & nunquam à vitiis abducantur, cotidie se ab illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam: Eleuate anchoras, præcindite earum funes, quia amittitis tempus, & æstum, & ventum prosperè atque mirabiliter flantem. Iudæi de die in diem Deum quærebant, sed eum non inueniebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent, inuenirent: ait enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui Deũ corpore quærere videntur, cùm animo ab eo longius fugiãt. Filij Israel in deserto pergebant corpore ad terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur, eius allia, porros, & cucumeres desiderantes: ideò ad terram promissionis non accesserunt. Sic multi Deum non inueniunt, quia interius non quærunt quem exterius quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me cotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim: Et scire vias meas volunt, quasi gens, quæ iustitiam fecerit.

Simile.

Matt. 7.

Num. 11.

Humiliauimus animas nostras, & nescisti.) Hoc est, non approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nosipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die iudicii vestri inuenitur voluntas vestra.) Verba

sunt Dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur Deus ad eorū ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi voluntas nostra. Oportet igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedientem præbere, si volumus vt Deus ad nostra ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim Deus ad voluntatem nostram respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura. Respexit
Gen.4. Dominus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur ad ipsum, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quamuis se à cibis abstinerent, non
Matt.4. approbabat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud reprobat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem ab illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs diſſeruimus.

Et omnes debitores vestros requiritis.) Nempè ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

Nolite ieiunare sicut vsque ad hunc diem.) Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad ostentationem.

Vt audiatur in excelso clamor vester.) Sensus est: Si vultis vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis. Vel sic: Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captā dam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.) Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriam comparādam caput curuare & ambulare gibbosè instar circuli, & sacco indui, & cinere aspergi, vt fictam sanctimoniam ostenderent. Tales sunt hypocritæ, qui volunt potius orichalcū, quia splendidi auri colorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Fortasse circundabant Iudæi caput funè in modum circuli, vt hoc signo pœnitentiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones nō vult. Salutare est ieiuniū & necessariū, similiter & pœni-

pœnitentia, ſed debent interiora exterioribus reſpondere.

Diſſolue colligationes impietatis.) Hoc eſt, codices, in quibus debitores nomina faciunt, & fœneratores expenſum ferunt. Quaſi dicat: Reſcinde chirographa, quibus impiè obligas debitores tuos ad vſuras tibi ſoluendas, Solebant enim Iudæi miſeris pauperibus pecunias ad vſuram accommodare & ſtatuto ſolutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat ſtatim faſciculos deprimentes, hoc eſt, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hunc locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. Diſſolue obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remiſſionem, & omnem ſcripturam iniquam cõcide. Non prohibet Deus iuſtum debitum exigere, ſed iniuſtum, & extra tempus, & abſque miſericordia.

Dimitte eos, qui confracti ſunt, liberos.) Dimitte liberos eos qui oppreſſi ſunt paupertate, qui tibi ſoluere nullo modo valent.

Frange eſurienti panem tuum.) Id quod tribuis pauperi, Deo tribuis, ille enim ait: Quod vni ex his minimis feciſtis, mihi feciſtis. Si Deo non tribuis buccellam panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper eleemoſynam, nõ eam petit gratis, ſed maiori pretio, quàm quod poſſit in mundo excogitari, nempè amore Dei, Audis amorem Dei, audis tã incõparabile pretiũ, & adhuc non moueris? O duriciẽ inſignem. Si amas diuitias, cuſtodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reſeruatas. Pauperes enim eas tibi ſecurè in cœlum aſportabunt. Ait enim Salomõ in Prouerbiis cap. 19. Fœneratur Domino, qui miſeretur pauperis, & viciſſitudinem ſuam reddet ei. Et alibi: Facere miſericordiam & iudicium magis placet Deo quã victimæ. Et paulò pòſt. Qui obthurat aurem ſuam ad clamorem pauperis, ipſe clamabit, & non audietur. Et Iacobus Apoſtolus in epiſtola ſua, Iudicium enim, inquit, ſine miſericordia illi, qui non facit miſericordiam. Contrà verò de eleemonſyna ait Tobias: Eleemoſyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras Ideò ait Eccleſiaſticus: Pone theſaurum tuum in præceptis Altiſſimi, & proderit tibi, magis quã aurum. Et alibi: Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit peccatis.

Matt. 25.

Prou. 21.

Iacob. 2.

Tob. 4.

Eccl. 29. Eccle. 3.

Et egenos vagosque induc in domum tuam.) Vnde Diuus Paulus ad Hebræos ſcribens, Nolite, inquit, hoſpitalitatem obli-

Heb. 13.

obliuiſci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hoſpitio receptis. Hoc enim de Abraham & Lot ſcriptura cõmemorat. Vt enim piſcatores, iactis in mare retibus ad piſces attrahendos, attrahunt aliquãdo preciosas margaritas, ſic hi captantes homines piſcati ſunt angelos. Imò qui peregrinos propter Chriſtum recipiunt, ipſum Chriſtum recipiunt. Ita aſſerit idem Deus apud Matthæum. 10. & apud Lucam, 10. etiam dicens: Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me miſit.

Gene. 18. Gene. 19. Simile.

Cùm videris nudum operi eam, & carnem tuã ne deſpexeris.) Hoc commemorat ſcriptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obſeruatur. Videmus multos preciosis ac ſuperuacaneis veſtibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eoſque picturatis & ſpectabilibus pannis obtendunt, Chriſti autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: Et carnem tuã ne deſpexeris, hunc habet ſenſum: Ne contemnas pauperes, quoniam eiuſdem tecum naturæ ſunt, Vel refertur ad conſanguineos. Sunt enim nonnulli qui cùm diuitiis affluant, cõ ſanguineos pauperes deſpiciunt. Huic interpretationi fauet verſio Septuaginta ita habens: Et domeſticos ſeminis tui ne deſpexeris.

Tunc erumpet quaſi manè lumen tuum.) Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus: & velut manè oritur Sol precedentibus tenebris, ſic te Sol iuſtitiæ illuſtrabit. Vel ſic: Tunc eris fœlix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro proſperitate.

Et anteibit faciem tuam iuſtitia tua.) Si feceris hoc, iuſtitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus ſanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adſum. Si abſtuleris de medio tui catenam, & deſieris extendere digitum, & loqui quod non prodeſt. Cùm effuderis eſurienti animã tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erũt ſicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus ſemper, & implebit ſplendoribus animam tuam & oſſa liberabit, & eris quaſi hortus irriguus, & ſicut fons aquarũ, cuius non deficient aquæ. Et ædificabuntur in te deſerta ſeculorum: fundamenta generationis & generationis ſuſcitabis: & vocaberis ædificator ſepium, auertens ſemitas in quietem. Si auerteris à ſabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die ſancto meo, & vocaueris

neris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, vt loquaris sermonem. Tunc delectaberis super Domino & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hereditate Iacob patris tui: os enim Domini locutum est.

Tunc inuocabis. Si hęc feceris, audiet Dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenam.) Nomine catenæ intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et desieris extendere digitum.) Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia, & atnarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorũ oculos auferre. Vel, si desieris extendere digitum ad rem alienam. Vel, si desieris eligere indignum magistrum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratum creationem. Pagninus vertit: Vt non mittas digitum in rem alienam.

Cùm effuderis esurienti animam tuam.) Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videatis. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.) Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.) Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exodo significare, vbi ait, Aegyptiis tenebris circunfusis, Hebręos in luce fuisse versatos. Exo. 10.

Et ossa tua liberabit.) Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Ædificabuntur in te deserta seculorum.) Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondã viguerunt, & postea ruerunt, suscitabis: Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorumq; sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis ſuſcitabis.) Hoc eſt, reparabis fundamẽta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator ſepium, hoc eſt, ruinarum reſtitutor, atque laboris ſemitas in vias quietis ſpiritualis conuertes. Ac ſi dicat. Dabis operam vt homines in vera pace, animiq; tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à ſabbato pedem tuum.) Id eſt, Si non ambulaueris in die ſabbati. Loquitur de Sábbati obſeruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuam in die ſancto meo, ſubaudi ſi auerteris. Quaſi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die ſabbati, ſed meam. Si ratio teneat & coerceat appetitus ne modum tranſeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusq; conſtantiam à ſua ſede & ſtatu deiiciant,

Et vocaueris ſabbatum delicatum, & ſanctum Domini gloriosum.) Hoc eſt, Si vocaueris ſabbatum delicias tuas, & diem ſanctificatum Domino. Si ita diem feſtum ſuſpexeris & obſeruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obſiſtas, & ne verbum quidem, quod pias aures offendat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam noſtram voluntatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem conſtituere, pereunt enim omnes, qui ſuam propriam, non Dei voluntatem ducem ſequuntur. Irruunt in eos hoſtes animę, & quaſi procella iactatos, fractos animo, ſuam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Chriſtus Deus noſter: Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me. Quid eſt negare ſeipſum, niſi propriam voluntatem reiicere, deprauatumque appetitum à ſe penitus alienare? Mat. 16.

Et ſuſtollam te ſuper altitudines terræ.) Hoc eſt, faciam te celebrem & glorioſum, atque laudem illuſtriſſimam conſequeris. Vel ſic: Ducam te ne ad cœleſtem beatitudinem, quæ eſt hæreditas illa & vera promiſſionis patria, quam promiſi patriarchæ Iacob.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVIII.

Clama, ne ceſſes.) In Hebraico eſt, Kera vegarõ al tachxoc. Quæ verba ita poſſunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Mictio enim garon gutthur ſignificat, quæ in Hebraico ſcribitur

ſcribitur, & fuit ab interprete noſtro prætermiſſa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non eſt dictio, clamor, quam Pagninus addit. Voluit Deus iis verbis ſignificare verba concionatorum mundi ſcelera debitè increpantia nõ eſſe concionatorum ſed Dei. Ideò inquit, Clama ne prohibeas clamorem. Quaſi dicat: Clamor quo hominũ flagitia redarguuntur, nõ eſt tuus. Deus eſt qui loquitur, & mundũ arguit, ideò noli talẽ clamorẽ prohibere. Eã ob cauſam dicebat Chriſtus apud Ioannem cõcionatores ſuos alloquẽs: Cùm venerit Spiritus ſanctus, ille arguet mundum de peccato. Concionatores loquebantur, ſed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique ſcelera reprehendebat. Ioan. 16.

Et omnes debitores veſtros reperietis.) In Hebraico pro debitoribus veſtris eſt atſuechem. Nomen eſt & ſeu, quod ſignificat præter alia ſubſtantiam, ſiue diuitias, & idolum. Ideò poteſt verti. Et omnes pecunias veſtras reperitis, Vel, Et omnia idola veſtra exigitis. Diuitiæ enim idola ſunt. Vnde D. Paulus auaritiam idolorum appellat ſeruitutem. Ephe. 5.

Si abſtuleris de medio tui catenam.) Pro catena eſt in Hebraico motah, quod ſignificat etiam iugum, impietatem, declinationem. R. D. exponit: Si remoueris è medio tui opera mala. Thargum, declinationem. Quaſi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via eſt catenam conſtruere, qua noſipſos ligamus, & in dæmonis carcerem coniicimus: & eſt ipſius dæmonis iugum ſuſcipere.

Et implebit ſplendoribus animam tuam.) Poteſt verti: Implebit in ſiccitatibus animam tuam Quaſi dicat: Pereũtibus aliis ſiccitate & inopia, te implebit Deus, & ſaturabit. Et ita vertit Pagninus: Et ſaturare faciet in ſiccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico eſt berſachtſachoth. Quæ dictio & ſplendores & ſiccitates ſignificare poteſt.

Vt loquaris ſermonem.) Septuagina habent: Neque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum Capitis LIX.

Oſtendit Propheta flagitia noſtra nos à Deo ſeparare. Et cõnumeratis Iudæorum ſceleribus, queritur apud eos pacem, iudicium, & iuſtitiam, veritatem, & æquitatem corruiſſe, & eſſe veluti in exiliũ pulſas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ caſum, quoniam quanto quis eſt aut innocentia, aut probitate præſtantior, tanto acerbius ab impiis aliquando affligitur, ſed oſtendit Deum eſſe ſuorum acerrimum defenſorem.

CAPVT

CAPVT LIX.

Num.11. Sap.59. Supr.1. Ecce non est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggranata est auricula, vt non exaudiat. Sed iniquitates vestre diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. Manus enim vestre pollute sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet vere: sed confidūt in nihilo, & loquuntur vanitates. Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperunt, & telas aranee texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum est erumpet in regulum. Tele eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis opera eorū: opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorū. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinē innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorū, semite eorum incuruate sunt eis, omnis qui calcat in eis ignorat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à nobis, & non apprehendet nos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebre: splendorē, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cęci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus, impegimus meridie quasi in tenebris in caliginosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columbę meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis.

Prou.1. Rom.3. Iob.15.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreuiata manus Domini.) Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur: Respondet propheta huic tacitæ obiectioni, id esse non ob Dei imbecillitatem, sed ob eorum scelera. Non est enim, inquit abbreuiata manus Domini, hoc est non est nunc minor potentia diuina, quàm olim quando vos ab Aegyptijs mirabiliter eripuit. Est enim Deus semper omnipotens

nipotens, qui vniuersam naturam immensa virtute coercet & continet. Neque ęgritudine aliqua aurium laborat, vt vos ne queat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarunt, eumque à vobis auerterunt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aspicis hoc in loco peccatum esse murum nos à Deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferum peccatũ nos à Deo diuidit, sic charitas nos cum eo coniungit & consolidat. Vt enim diuisa æra igne solidantur, sic opus est igne charitatis, vt possimus esse cũ Deo coniuncti. Nec solùm à Deo, sed nos etiam à nobisipsis peccatum diuidit, estque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Consydera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem nostras prẹces impediẽtem, & Esaias in hoc loco murum nos à Deo separantem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite 1. explanauimus. Similes. Thren. 3.

Manus enim vestrę pollutę sunt sanguine.) Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorumque virorum illustrium, quos ipsi falsis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obsecro, & altè consydera Dei erga viros iustos charitatem. Dereliquerant Iudæi Deum suum, & idola gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in seipsum iactam, sed cædem virorum sanctorum. Vbi vides quanti Deus ipsos faciat & æstimet. Fuisse autem Iudęos prophetarum homicidas, indicat iis verbis Diuus Stephanus in oratione illa vehementi quam apud eos habuit, quam Diuus Lucas inter Apostolorum Acta literis mandauit. Act. 7. Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuistis. Hic iustus Christus est, de cuius aduentu prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipse Christus Deus noster apud Matthęum hoc ipsum capite 23. multis verbis ostendit. Vbi in fine capitis. Ierusalem, inquit, Ierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, &c. Et quamuis hæc expositio sit apta & perspicua, ego tamen existimo hunc sanguinem esse eum, quem Iudæi super se acceperunt, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Petierunt sanguinem Christi eumque in cruce pro nobis immolatum immanissimè occiderunt. Matt. 23. Matt. 27.

Non est qui inuocet iustitiam.) Hoc est, qui iusta loquatur.

Ita

Ita Septuaginta hunc locum transtulerunt. Vel non est qui
1.Cor.1. clamet debere fieri iustitiam. Vel nō est qui inuocet Christū.
Ipse enim, vt ait D. Paulus, factus est nobis sapientia & iusti-
Mat.6. tia. De qua iustitia potest intelligi id, quod ipse Christus ait:
Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius.

Nec est qui iudicet verè.) Potest hoc huic nostro tempori rectè accommodari. Est enim nūc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet non
Simile. qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos esse iudices iustitia præstantes. Sed ego de iniustis tantùm loquor.

Sed confidunt in nihili.) Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, Aspexi inquit, terram, & ecce vacua erat
Ierem.4. & nihil.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Hoc est, decreuerunt peccare, & quæsierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentoque modo tetrum facinus commiserūt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem & rationis præstantiam nō iudicet esse magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando dolore quodā afficiatur. Vel cōceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & postea se scelerum ministros prębuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

Ouа aspidum ruperunt.) Hoc est, iniqui aperuerūt cogitationes suas malas, eas in effectum producētes, & qui fuerit earū particeps, & tam tetra & pestilentia consilia fuerit secutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & consiliis nihil nisi venęnum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & consilia ouis aspidum, quæ tunc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur, comedere ij, qui ea approbāt, & sequuntur, Id quod in illis cōfouetur, & ex illis nascitur est regulus pestilens animal, quod etiam Basiliscus
Similia. appellatur. Idem enim est βασιλεὺς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album instar diadematis. Intuere elegantem prophetæ similitudinem. Oua aspidum foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominum consilia licet prima specie appareant vtilia, sunt tamen perniciosa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum qui

aspi-

aſpidum oua frangunt, ſeipſos occidunt, quoniam ex ipſis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, ſic qui fallitioſas cogitationes & tetra conſilia in effectum producũt, ſibiipſis perniciem machinãtur. Aſpis eſt paruus ſerpens veneno occidens, ſomniculoſus appellatus, quod ſomnum letiferum percuſſis emittat.

Et telas aranea texuerunt.) Admirabili artificio & ſubtilitate conficit aranea telam ſuam, ſed in aëre. Ex quo efficitur vt ipſa tela ſimul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic ſceleratorum hominum cogitationes & conſilia licet ingenioſa & ſubtilia videantur, vana tamen ſunt, & in aëre conſtituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipſi irretiti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque conſilia comparet. Cor humanum eſt textrina, vbi hæ telæ ſtruuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eã ſcindit, & fila tenuiſſima longiſſimè extenſa facilimè reſecat. Vanum eſt cor hominis ſuperbi & impij, & omnia eius conſilia euaneſcunt, & omnis mundi potentia, opes & diuitiæ, quas cõcipit & apperit, vanæ ſunt, & inutiles, ſimulque cum ipſo corde, vbi ſunt ſculptæ & deſcriptę, labefactantur, & penitus conſumuntur, anima autem in imis tenebris ſuarum vanitatũ pœnas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas, turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuerſum denique orbem terrarum deſcriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum eum tota mundi deſcriptione corrumpit, & penitus abſumit & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & atramentũ: papyrus rumpitur, & atramentum deletur. Quid eſt ſuperbia vani hominis cor, niſi quædam mappa mundi, quædam orbis deſcriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euaneſcunt, & inſtar fragilis papyri abſumuntur. Id voluit fortaſſe ſignificare Orontius inſignis mathematicus, qui orbis deſcriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò nõ pictas opes & diuitias quæramus, nec animũ, in quo eſt veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, ſed illas queramus opes, ex quibus intellexerimus poſſe verã dignitatẽ effloreſcere & redũdare, quas nec caſus poſſit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Nec nobis dicatur id quod ait hoc in loco Eſaias: Et telas araneæ texuerunt. Et paulò pòſt: Cogitationes eorũ cogitationes inutiles, vaſtitas & contritio in viis eorum. Quaſi dicat: Non ſolùm ſunt vani ſed impij.

Simile.

Simile.

Nam

Nam ad hoc tendunt viæ fuæ, vt alios vastent & conterant, vt aliis depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores in quibus beatitudinem constituunt, consequantur. Sed beatus vir, inquit propheta cuiusest, Dominus spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas.

Psal.39.

Semitæ eorum incuruatæ sunt eis.) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.) Id est, Omnis qui iniquorum hominum inæquabiles vias & depravatos mores sequitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ sunt pacis. Aspicis hic inæqualitatem matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.) Aspicis hic peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, vt sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, vt opprimamini, & non sit iudicium nec iustitia, quæ iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato cùm nullis mortiferis peccatis esset astrictus. Quidam codices habent: Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.

In caligines quasi mortui.) Versamur in locis obscuris, acsi essemus mortui, & in sepulchris iaceremus. Quasi dicat: premimur summis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnosi homines etsi in vrbibus florentissimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris ob ærumnarum angustias, quibus premuntur, esse videntur. Potest hoc referri ad obscuritatem intellectus peccatorum à sceleribus productam, qui etiam in luce meridiana adeò sunt tenebris circunfusi, vt dies vertatur illis in noctẽ, quemadmodum iustis contrà nox vertitur in diem, iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea in delitiis meis, quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur.

Psal.138.

Rugiemus quasi vrsi omnes.) Clamabimus, nostram miseriam deplorantes.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te, & peccata nostra responderunt nobis, quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auersi sumus ne iremus post tergum Dei nostri: vt loqueremur calumniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacij. Et conuersum est retrorsum iudicium & iustitia longe

stetit

fecit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.
Et facta est veritas in oblionem: & qui recessit à malo, prædæpatuit: & vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non est iudicium, & vidit Deus quia non est vir, & aporiatus est quia non est qui occurrat: & saluauit sibi brachium suum, & iustitia eius ipsa confirmauit eum. Induitus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, & operuit se quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. Insulis vicem reddet. Et timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu solis, gloriam eius, cum venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Hoc fœdus meum cum eis dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dicit Dominus, à modo & vsque in sempiternum. Ephe.6. 1.Thess.5. Rom.11.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.) Ideò dicit coram te, quia multi coram Deo sunt nefariis sceleribus contaminati, qui ab hominibus iusti censentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui corã Deo iusti sunt.

Peccata nostra responderunt nobis.) Id est, nosipsos condẽnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerũt sentẽtiã.

Auersi sumus, ne iremus post tergum Dei nostri.) Hoc est Recessimus à Deo.

Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longè stetit.) Ob nostra nepharia facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Est enim perspicuũ ob scelera deprauari iudicium, iuxta id quod in libro Sapientiæ scriptum legimus: Excæcauit eos malitia eorum. Sap.2.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.) Ideò non est iudicium neque iustitia, quia non est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse cõsistere. Et animaduerte quemadmodũ Propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si concideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non esset ita mirã-

miranda, sed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus cõculcata: cecidit in hominũ cœtu & frequentia, & videns se iniuriis affectam aufugit. Aequitas autem videns veritatem oppressam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oseas: Non est veritas, & nõ est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Altem id videmus nunc impletum, quod ait Apostolus ad Timotheum scribens: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacernabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

Ose. 4.

2. Tim. 4

Et qui recessit à malo prædæ patuit.) Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem studet virtuti, & iustitiam colit, direptioni committitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eum spoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque cum illi acerbissimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio sustentantur. Mundus eos, quos suos nõ esse cognoscit, grauiter affligit. Ita enim ait Christus discipulis suis apud Ioannẽ: Quia de mundo nõ estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientiæ dicunt impij: Circumueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus nostris. Postquam Moyses locutus est cum Deo in monte Sinai posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mũdus eum videre non potest, qui in altitudine virtutũ collocatus cum Deo communicat, & ad illum ardenter aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsisq; criminibus in inuidiam vocare. Camelus priusquam bibat, fontem obturbat, vt aiũt, ne in aqua clara & lucida suam aspiciat deformitatem, tollit aquæ claritatem, quia est suæ fœditatis speculũ. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos studentè medio tollere, ne in illis suam deformitatem videãt. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis videt sua scelera virtutibus aliorum opposita clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, vt verbis vtar Pauli, piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiuntur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Christũ tractauerunt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo. Inuehiebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in

Ioan. 15. hap. 2.

Exod. 34

Simile.

2. Tim. 3.

Ioan. 6.

verbis

verbis ipsius veritatis reprehenderet. Faciebat miracula & dicebant: In principe Beelzebub dæmonia eiicit. Calumniabatur hominum malitia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibus saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse facturū? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hic ait Esaias. Matt.12. Luc.11.

Et vidit Deus quia non est vir.) In magna ciuitate in hominum cætu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo comparatur iumentis insipientibus, & similis, vt dicitur in psalmo, factus est illis. Eodem modo dixerat suprà Esaias: Veni, & non erat vir. Psal.48. Sup.50.

Quia non est qui occurrat.) Nempe viro iusto cùm affligitur. Vel non erat vir iustus, qui occurreret Deo irato, seque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud Deum iusti viri preces. Quanti Moysi pro duro populo respondit Deus: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Vbi aspicis preces viri iusti Deo se opponere, & eum quasi tenere. Aliàs nō diceret Deus: dimitte me. Exod.32.

Et saluauit sibi brachium suum.) Hoc est: Videns Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eum brachio suo. Vel: Et salutem præstitit ei brachium eius.

Induit est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.) His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendēdos. Et iis debemus nosipsos munire, vt possimus tentationibus resistere, & de animæ nostræ hostibus victoriam reportare. Ita enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios: Accipite armaturā Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare, state ergo succincti lumbos vestros veritate, & induti loricā iustitiæ, &c. Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scriptura diuina pericula inferni appellat. In psalmo vbi communis editio habet: Pericula inferni inuenerunt me: habet versio Diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sunt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolum, mundum & carnem, oppugnat? Ideò ne inermes Ephe.6. Psal.114.

reperiamur, induamur armatura dei, quoniam ipse Deus ad suorum defensionem dicitur indutus, non solum hic ab Esaia sed etiam in libro Sapientiæ.

Sap.5. *Insulis vicē reddet.* Hoc est, vlciscetur, inimicos suos etiā insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite vigesimo per habitatorē insul. Iudæos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babylonijs & postea à Romanis veluti fluctibus cingenda & exagitāda.

Supr.20. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euersionē prædicere.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.) Id est, cū Deus venerit euersum Iudæos iratus & omnia vastans veluti magnus fluuius, vehemens & violētus, procelloso vento ingentique tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vento: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellātur, vt mōtes Dei, hoc est alti & excelsi.

Gen.1. Vnde illud Geneseos: Spiritus Domini ferebatur super aquas, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaiæ locū ita verterunt: Veniet enim quasi fluuius violētus ira Dei, veniet cum furore. Quæ verba nostram expositionē dilucidant.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cum mūdi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis superstitionibus idolorum se ad ecclesiam contulerint. Quibus verbis Christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

Spiritus meus qui est in tè.) Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctum, & verba quę & Christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separāda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & est ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est plane hæreticus, & Spiritui sancto aduersarius.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIX.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Pro iniquitate est in Hebraico auen. Quo nomine vsus est Esaias capite trigesimosecundo, vbi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta

ginta transtulerunt : Vana intelliget. Significat etiã auem vanitatem & luctum. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientius quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, preciosa, & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte. Deum pro mundo ? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficisci, ea emunt, quę in suo regno vili precio vendantur: in altero autem, quo tendunt, magni æstimantur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea hic emimus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Vio lamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerumque laudatricem, ad acquirendas opes, & pestiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil prosunt, res summas & preciosissimas commutamus. Vnde rectissimè iniquitas nostra vanitas appellatur. Et illud psalmi, vbi nos habemus: dixi iniquis, Nolite iniquè agere, vertit Fœlix: Dixi insipientibus, nolite insanire. Esse autem iniquitatem luctum apertè indicat vermis conscientiæ. Vnde illud psalmi: Et vide si via iniquitatis in me est, vertit Fęlix: Et vide si via afflictionis in me est. Diuus Hieronymus vertit viã doli. Omnis enim iniquitas affligit spiritum, & est dolus & fallacia. Cùm enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nos ipsos decipimus. Diſſimile. Pſal. 74. Pſal. 138.

Et peccata nostra respondérunt nobis.) Septuaginta habent : Et peccata nostra restiterunt nobis.

Et aporeatus est, quia non erat qui occurrat.) Pro & aporiatus est, in Hebraico, vaiixtomem, à verbo xamã, quod significat præter alia obstupescere, vt Ieremiæ cap. secundo: Obstupescite cœli super hoc. Vnde Pagninus vertit: & admiratus est, quia nõ erat qui oraret. Nẽpe pro afflictis. Septuaginta habent: Et considerauit, & non erat, qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuersis interpretibus sumũtur. Aspicis hoc in loco velle Deum vt eum pro afflictis oremus. Cæterùm dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum esse, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere possimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fusas exaudit, si vult vt viui pro proximis afflictis eum obsecrent, vt eis optata concedat, quanto magis sanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viis intercedentes exaudiet? At negant hęretici diuorum inuo Ieremi.

cationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere precatio-
Baruch.3 nes, cùm dicat Baruch propheta: Domine omnipotens Deus Israel, audi nunc orationem mortuorum Israel. Et apud Zachariam orat angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re aliàs disseruimus.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit. Hoc de ira Dei in explanatione interpretati sumus, sequentes & literę contextum, & versionem Septuagnita, vt ibi ostẽdimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoste virũpium oppugnante. Ita enim vertunt: Cùm venerit veluti fluuius hostis. Et pro eo quod nos habemus, quem Spiritus Domini cogit, vertit Pagninus: Spiritus Domini fugabit eum. Vt sit sensus. Deus proteget suos fideles ab hostibus eorũ, ipsosq; hostes lõgius fugabit. In Hebraico ita est: ci iauo chãna har tsar ruach ieouah nosasah bo. Pro cogere est in Hebraico vt vides, verbum nassas quod significat eleuare, ideò poterat verti: Quem Spiritus Domini leuauit: Sed quoniam quando exercitus & obsidio leuatur, discedunt ipsi hostes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationẽ secutus est Pagninus. Theodotion vertit: Signatus est in eo. Aquila: Si Signaculum eius. Potest verti, instigauerit. Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorũ, quem Spiritus Dei instigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totamq; Hierosolymam ad vastitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione sum secutus, quæ est etiam authoritate Septuaginta corroborata.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Septuaginta habent: Et veniet de Sione qui liberet, & auerrat impietates à Iacob. Quod apertè de Christo intelligitur, qui de cœlesti Sione venit in mundum, vt homines expiaret, eorumque scelera sanguine suo deleret. At non omnes consecuti sunt salutẽ, quia eã noluerunt, sed solũ Iacob, hoc est, soli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem consecuti.

Argumentum Capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Christi aduentu, & de eius ecclesiæ gloria & dignitate, in qua sola asserit esse & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris versentur. Prædicit gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Ecclesia militante

transfert sermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam sempiternam, quam viri omnes charitate præstantes consequuntur.

CAPVT LX.

Vrge illuminare Ierusalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabũt gẽtes in lumine tuo, & reges in splẽdore ortus tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filij tui de longè venient, & filiæ tuæ de latere surgent. Tunc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. Inundatio camelorum operiet te, dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, & laudem Domino annunitantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ glorificabo. Quisnam isti, qui vt nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas? Me enim insulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui. Isa.60.

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem.) Alloquitur Propheta primitiuam ecclesiam ex Iudæis & gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfusi, ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fideat que gratia illustrentur. Non quod quis per se possit à peccato surgere, & gratiæ splẽdore illuminari, sed quod facienti quod in se est Deus non denegat gratiam. Ipse enim per Zachariã, Zach.1. Conuertimini, inquit, ad me, & ego conuertar ad vos. Et per Ieremiam: Si cõuerteris, conuertã te, & ante faciẽ meam stabis. Ieremi.15 Et per Malachiã. Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Mala.1. Est igitur sensus. Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus est, quẽ Luc.2. sanctus

ſanctus Simeon lumen ad reuelationē gentiū appellat. Qui de ſeipſo ait. Ego ſum lux mundi, Qui venit, vt ait Zacharias illuminatum eos, qui in tenebris & in vmbra mortis ſedebāt, directum pedes noſtros in viā pacis. Poteris per lumē euangelium intelligere. Gloria Domini eſt ipſe Chriſtus, qui in Iudæa ortus eſt.

Luc. 1. Ioan. 8.

Quia ecce tenebræ operient terrā, & caligo populos, ſuper te autem orietur Dominus.) Hoc eſt, mundi nationibus in tenebris verſantibus tu ſola ô eccleſia eris illuminata, quia ſuper te orietur Chriſtus ſol iuſtitiæ. Vbi aſpicis in ſola eccleſia eſſe fidei & gratię ſplendorem. Væ illis, qui eccleſia catholica relicta ſę votifragi Lutheri ſynagogæ tradiderunt.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.) Gentes relicto idolorū cultu ad te venient, & euangelii lumine illuſtrabuntur. Prædicit diuinus vates euangelij prædicationē eſſe etiam ad gentes propagandam, & ex conſequēti abrogandam eſſe legem Moyſi, quæ ſolùm erat vſque ad euangelium duratura, de qua aliis in locis fuſè diſſerui.

Leua in circuitu oculos tuos & vide.) Hoc eſt, Reſpice ô eccleſia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem gentium multitudinem.

Omnes iſti congregati ſunt.) Non vno loco, ſed vna fide.

Filij tui de longè venient.) Hoc eſt, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotiſſimis. Vel à longè, hoc eſt, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longè ſeparat.

Et filiæ tuæ de latere ſurgent.) Hoc eſt, à regionibus propinquis, quæ ſunt à latere Hieroſolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quę relicta & repudiata mundi familiaritate Chriſto adhæſerunt, & ſurgentes à lateribus parentum ſuorū Deum ſequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in pſalmo: Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populum tuum, & domū patris tui. Septuaginta habent: Et filiæ tuæ ſuper humeros portabuntur. Pagninus: Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur.

Pſal. 44.

Tunc videbis.) Nimirum ad te venientium multitudinem. Et affluues nempè lætitia & oblectatione.

Et mirabitur & dilatabitur cor tuum.) Nempè præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & conſtringit, ſic lætitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor eſt gaudio afficere, quemadmodum in pſalmo: Cum inuocarem exaudiuit me Deus iuſtitiæ meę, in tribulatione dilataſti mihi, ſubaudi cor.

Pſal. 4.

Acſi

Acsi diceret: Cùm essem in afflictione constitutus ad te Domine voces preceſq; fudi, tu me exaudisti, animumq; meum spirituali voluptate oblectasti.

Multitudo maris.) Id est, oppida maritima, & naute. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

Fortitudo gentium.) Hoc est, gentes fortitudine prestantes.

Inundatio Camelorum operiet te.) Id est, Tanta erit tunc camelorum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidē cōuertebantur, facultates suas ad ecclesiā adiuuandā, & pauperes refocillandos secum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempè Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurū & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones gentium barbararū, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictū, δρόμος enim latinè dicitur cursus. Aiunt idē esse dromedarium & camelū, sed solū illum camelū dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in psalmo: Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabū & Saba dona adducēt. Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Obiēte venerunt Hierosolymam cū muneribus, quæ Christo obtulerunt producentes, eumque verum Deū firmiter adorantes. Psal. 71. Matt. 2.

Qui sunt isti qui vt nubes volant.) Hoc est, qui sunt hi o ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritatē, vt nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorū, qui erant ad ecclesiam confluxuri, eosque non immeritò cùm nubibus confert quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & colūbas solū Apostolos intelligant: sed melius videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet quę sunt congregationes istæ quæ vt nubes volant.

Me enim insulæ expectabunt.) Significat Deus iis verbis ad ducturū se esse ad ecclesiam homines ex remotissimis insu-

lis, & naues maris principio, hoc est, & nauras in principio, subaudi ecclesiæ primitiuæ.

Et sancto Israel.) Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israeli.

Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos.) Hoc est, gentes te ô ecclesia virtutibus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nónne Hieronymus, Augustinus, cæterique viri sancti, & sapientia exculti, originē à gentilibus ducentes virtutis & sapientiæ muros ædificarunt? Gentiles ante fidem receptam appellat peregrinos, quos iam fideles factos Eph.2. Diuus Apostolus in hunc modum alloquitur: Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorū, & domestici Dei.

In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea miser tus sum tui.) Permisi vt in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebar, quoniam te per varias calamitates ad meipsum trahebam. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonē adduci, & postea eum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatē reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymæ, sed ecclesiæ Christi cōueniunt.

Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducātur. Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & gen-
Apoc.21. *tes solitudine vastabūtur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locū sanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret, ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem & generationem. Et suges lac gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferā aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam.*

Et aperientur portæ tuæ iugiter.) Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ, cùm verò quieta & tranquilla, aperiuntur. Significauit iis verbis, fore vt Christi ecclesia spirituali pace & euāgelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiā ostēdere, fore vt ad ecclesiā aditꝰ omnibus pateret.

Eam

Eam ob causam eam apud Lucam stabulo siue diuersorio Christus comparauit, ad quã Samaritanus eũ, qui descẽderat Hierosolyma in Iericó adduxit, vt ibi plenè curaretur. Luc. 10.

Vt auferatur ad te fortitudo gentium.) Id est, vt confluant ad te gentes fortissimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæteriq; gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit.) Aspicis non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad ecclesiam catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali ecclesiæ Romanæ non parent, sed ab ea sunt sæparati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus & pinus.) Hoc est, post reditũ à captiuitate Babylonis ad teô Hierosolyma affe rẽtur ligna pulchra & magna ex omni genere arborũ Libani, ad ornandum templũ, quod reædificabitur & erit locus sanctificationis meæ. Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac tẽpli ædificationem. Sed quis non videt esse hoc ad spiritualẽ Hierosolymam, hoc est, ad ecclesiã Dei referendum, ad quã dicit venturos esse ex omnibus mundi nationibus homines, tã nobiles quàm obscuro loco natos, quos nomine arborum significat. Vt enim multæ arbores non solùm sunt fructibus vtiles, sed etiam foliis, sic multi fideles non solùm actionibus prosunt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus ecclesiam suam locũ suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit. Simile.

Et venient ad te curui filii eorum qui humiliauerunt te.) Prædicit conuersionem ad fidem Constantini imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore Diui Syluestri pontificis maximi recepit euangelium. Tunc enim filij Tyrannorum, & eorum, qui ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eumq; humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Constantinus illustrissimus orbis imperator templum Romæ in honorem Beati Petri Apostolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac pretiosissimis ornamentis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorẽ duodecim Apostolorum asportauit.

Tunc

Tunc quieuerunt Christiani & cessarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deum verũ adorantem, sic scelerati homines iustos ac fideles affligunt, eosq; ad cœlestem patriã veram promissionis terrã aspirantes ad excidium vocant. Nec est mirandũ, cùm etiã Esau eius frater de eius cæde cogitaret. D. Paulus in epistola ad Galatas loquens de Isaac & Ismaele, Quomodo, inquit, tunc is qui secundũ carnem natus fuerat, persequebatur eũ, qui secundũ spiritũ, ita & nunc. Quid voluit scriptura in Exodo significare, quando dixit. Oderuntq; filios Israel Aegyptij, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros pios, virtute ac gestarum rerum gloria præstãtes? Aiunt corũ pullos suos in nido existentes in principio non cognoscere, cùm eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & cõtemnere: at videns eos posteà nigris pennis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios sustentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conspicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui terris sceleribus contegũntur. At quantò acerbius impij viros pios affligunt, tantò amplius illis prosunt & seruiunt. Pugnantibus in vtero Rebeccę Iacob & Esau dixit Deus eorum matri: Duæ gentes sunt in vtero tuo, & duo populi in vtero diuidentur, populusque populũ superabit, & maior seruiet minori. Hi duo populi sunt boni & mali, per Iacob & Esau intellecti. Mali autẽ seruiunt bonis, non obediendo sed vexando. Ita Augustinus hunc locum interpretatur, quanuis alias etiam expositiones assignet. Vt enim vt ipse ait, paleæ in aurificis fornace seruiunt auro, illud purificando, & cùm videantur ipsum comburere, illustrius reddunt, ipsæ autem comburuntur. Sic mali cùm videantur bonis perniciem moliri, eos splendidiores reddunt, sibi autem ipsis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius sanguine rigabatur ecclesia, eiusq; miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iusti famã obscurare, eam amplius illustrabant, & volentes ecclesiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabãt. Quẽadmodum in Exodo referunt diuinæ literæ, Hebræos tantò magis fuisse multiplicatos, quantò durius ab Aegyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui ecclesiam affligebant, eranq; tyrannorum filij, ad ipsam ecclesiã posteà supplices accesserunt. Quod intuens animo

Genes. 31. Figura.

Genes. 17.

Gal. 4.

Exod. 1.

Simile.

Simile. Figura.

Simile.

Exod. 1.

Esaias

Esaias, ipsam ecclesiã iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Ponam te in superbiam seculorum.) Id est, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco superbia in bonam partem, quemadmodum capite sequenti Pagninus vertit: Ponam te in gloriam perpetuam.

Et suges lac gentium, & mamillã regum lactaberis.) Hoc est, potieris bonis gentium, & regum earum.

Fortis Iacob.) Iacob casus est genitiui. Dicitur autẽ Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem suam ostendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ære asseram aurum.) Deus est qui ecclesiam alloquitur, acsi dicat: Affluues ô ecclesia diuitiis & fœlicitate. Post inopiã eris diues, post aduersitatem fœlix.

Et ponam visitationem tuam pacem.) Hoc est, Constituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam fieri nõ potest vt sit pax, vbi non est iustitia, ait: Et præpositos tuos iustitiã. Quasi dicat: Efficiam vt gubernatores tui sint prædicti iustitia & æquitate. Aspicis hîc necessarium esse iustitiam ad pacis conseruationem. Iustitia enim & pax, vt dicitur in psalmo, osculatæ sunt. Psal. 84.

Non audietur vltra iniquitas in terra tua, vastitas & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splẽdor Lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltra Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dõminus in lucem sempiternam, & complebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iusti, in perpetuum hæreditabunt terram, germẽ plantationũ meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortissimam: ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud. Apoc. 21. & 22.

Non audietur vltrà iniquitas in terra tua.) Ab ecclesia militanti se transfert propheta ad triumphantem.

Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.) Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu ô ecclesia nunc militans postquam fueris in cœlum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militãs sed triumphans. Hãc cœlestẽ Hierosolymã & triũphantẽ ecclesiã describit multis verbis

verbis Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. vbi inter alia ait eam esse in quadro positam, longitudine & latitudine æ-
3.Re .6. qualem, cùm templum Salomonis vt diuinæ literæ in libro Regum tertio testantur, esset multò longius quã latum. Erat
Figura. enim templum illud multis in rebus ecclesiæ militantis figura, in qua quidam sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premuntur. Eam ob causam templũ non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictũ propter afflictionẽ & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorum omniũ abundantia. Hic nulla est vera quies, nullum verum gaudium, sed strenuè hîc pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestem ciuitatem gloriosam Hierosolymam, in qua homines charitate præstantes constituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, sed summo & immortali gaudio redundantes, & admirabili splendore ac diuina luce micantes, magnificentissimè triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur. O beatissimas eras diuina ac splendidissima domicilia, vbi nulla est nox, vbi Deus est ipse Sol, vbi sancto rum laus obrui non potest, quorũ nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa glorioſa, de qua hîc ait Esaias: Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.) Hoc est, finientur ô ecclesia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlũ trãslata. Id mul-
Apoc.21. tis verbis explicuit Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. & idem noster Esaias cap. 29. 32. 35. 45. 51. 66.

Populus tuus omnes iusti.) Ita Diuus Ioannes, Non intrabit inquit, in eam aliquod coinquinatum. Hîc in ecclesia militan-
Matt.13. te sunt boni simùl & mali, ideò Christus eam sagenæ missæ in mare ex omni genere piscium congreganti comparauit, eiusque discretionem asseruit esse in iudicio futuram, vbi separati
Mat.25. mali de medio iustorum in ignem æternum mittentur. Et eã ob causam eam decem virginibus comparauit, quarũ quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hîc ait Esaias, non esse de ecclesia hac catholica militante, quatenus militans est intelligendum, sed de triumphante. Ecclesia enim non est societas sanctorũ in gratia existentium, nam cùm nesciamus qui sint in gratia, non possemus scire quæ, aut vbi esset ecclesia. Ecclesia verò est cœtus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici

tholici & obedientes. Nam fideles mẽbra ſunt Chriſti, licet peccatores, atque illi coniuncti, quia ſunt de eccleſia, quę eſt fidelium congregatio, & ſub Chriſto capite militat, vt ſuit in cõcilio Conſtantienſi contra Vuitcleſum explicatum. Id intelligens Apoſtolus ſcribens ad Corinthios, inter quos eſſe ſciebat aliquos ſcelere contaminatos, vt ex eadem epiſtola apertè colligitur, Vos, inquit, eſtis corpus Chriſti, & membra de membro. Hìc aſpicis clariſſimè eccleſiam non eſſe tãtùm ſocietatem ſanctorum, vt hæretici noſtri temporis affirmant. Quomodo enim eam Chriſtus ſagenæ ex omni genere piſcium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque ſunt prudentes, quinque fatuæ, ſi in ea ſolùm ſancti inuenirentur? Quomodo D. Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant aſtricti, membra Chriſti appellat, & totam eccleſiam dicit eſſe corpus, cuius Chriſtus caput eſt? Si ſolùm iuſti ſunt de eccleſia, quomodo Apoſtolus fideles Corinthios eccleſiæ membra vocat? O inſipientes Lutheranos. Sed quid mirum eſt, eos quid ſit eccleſia ignorare cùm ſint cæci, & ab ipſa eccleſia ſeparati, & in ſynagoga Satanæ conſtituti? Eſt igitur firmiter tenendum fideles omnes eſſe de eccleſia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato aſtringũtur, à Chriſto capite non recipiãt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides niſi ad eã ſpes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Chriſto, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamen ſunt peccatores membra Chriſti, licet non viua ob charitatis abſentiam, quam Diuus Paulus in epiſtola ad Coloſſenſes vinculum perfectionis appellat, quòd nos perfectè vniat cum Chriſto, eiuſque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab eccleſia receſſerunt, neque eius membra ſunt, nec fidem neque charitatem habent.

1.Cor.12

Mat.13. Mat.25.

Eph.1.

Col.3.

In perpetuum hæreditabunt terram.) Hoc eſt, cœleſtẽ patriam: Hæc autem terra, vbi nunc ſumus, à nullo homine in perpetuum poſſidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.) Hoc eſt, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui ſunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortiſſimam.) Hoc eſt, Pauci erunt fideles in principio eccleſiæ, ſed multiplicabuntur

buntur in multa millia, & in populum fortissimum. In principio capitis locutus est propheta de ecclesia militante, postea conuertit se ad triumphantē, cùm separatis à sagena malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militantem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.) Nempè vt multiplicentur fideles. Et hæc non statim, sed suo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Esaias multò ante aduentum Christi vaticinatus est. Ferunt inter Esaiam & Christū sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: Ego Dominus in tempore congregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atq, pietatis plenissima congregati.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LX.

Surge illumincre Ierusalem.) In Hebraico non est Ierusalem, sed existimo fuisse hanc dictionem sumptam ex Septuaginta interpretum translatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In hebraico est in hunc modū: kumi ori. Surge illuminare. Verbum enim or significat lucere & illuminare. Vnde nomen or, quod ponitur in eodem versu, lumen & lucem significat. Hinc vr ignem significat, & lustrationem ignis, quā Chaldæi suis idolis offerebant. Lustrare enim illuminare est, vt apud Virgilium. Postera Phœbea lustrabat lampade terras. Ab hoc idolorū cultu, & Chaldæorum idololatria præseruauit Deus Abrahamū. Et id est, quod scriptura in Genesi voluit significare, vbi ait Deus: Ego Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum. Sed verisimilius est Vr esse oppidum in Chaldæa hoc nomine vocatū, de quo ita scriptum legimus: Et mortuus est Aran ante Tarah patrem suum, in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldæorum.

Gen. 15.
Gen. 11.

Tunc videbis & afflues.) Pro & afflues est in Hebraico venahart à verbo nahar, quod significat affluere, confluere, & illuminare. In psalmo, vbi nostra versio habet: Accedite ad eum, & illuminamini, habet Diuus Hieronymus: Respicite ad eum, & confluite. Acsi diceret. Considerate Dei bonitatem & statim ad eū simul currite. Ideò potest hic locus Esaiæ ita rectissimè verti: Tūc videbis, & illuminaberis. Quasi dicat: Nūc ô gentilitas cæcitate laboras, sed cùm fueris ad Christum

Psal. 33.

Christum conuersa, aperies mentis oculos, & diuino splendore illustraberis. Potest etiam verti: Tunc videbis, & eris splendida, hoc est, alacri vultu. Vt enim mœsti dicuntur obscuri, ita læti splendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis.

Et laudem Domino annuntiantes.) In Hebraico est vthehilloth, pro quo rectè interpres noster vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligētes hoc esse ad Christi tēpus referendū verterūt: Et salutare Domini annuntiabūt. Est enim perspicuū Christū salutare Domini appellari, vt aliàs explicumus.

Pnam visitationem in â pacem, & [illegible]epositos tuos iustitiam.) Septuaginta habent: Et dabo principes tuos in pace, & episcopus tuos in iustitia. Beata respublica, cui Deus dat principes & episcopos pacificè & iustè gubernantes. Animaduerte. Non dicit: Principes tui & episcopi tui ipsi per se ambitu consequentur magistratus. Sed ego dabo eos.

Argumentum Capitis LXI.

INducit propheta Christum dicentem, se esse cœlestem doctorem in terram missum ad veritatem docendum, nostris vulneribus medendum, nosq; è tenebris ad veram lucem vindicandam. Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. Describit Apostolos, virosque Apostolicos turbulentis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruātes. Hos appellat fortes iustitia, ob eorum fortitudinem iustitiæ custodem & propugnatricem, & mundi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandem ipse propheta conuertit se ad Dei misericordiæ contemplationem, pro qua illi gratias agit eumque laudibus effert.

CAPVT LXI.

Spiritus Domini super me, eò quòd unxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me, Luc. 4.
me mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam & clausis apertionem,
& prædicarem annum placabilem Domino,
& diem vltionis Deo nostro: vt consolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem lugentibus [illegible] coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris. Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas dissipatas in generationem. Et stabunt alieni, & pascent pecora

vestra,

vestra, & filij peregrinorum, agricolæ & vinitores vestri erunt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicitur vobis. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum superbietis.

EXPLANATIO.

Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me.) Ille, qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius subitò faciam illud, prosequitur dicens: Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. Esse autē eum Christum seruatorem nostrum asserit ipse Christus apud Lucam cap. 4. vbi hunc locum de seipso apertissimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis assumptæ dispensationem, quemadmodum id, quod dixit Esaias cap. 11. Requiescet super eum Spiritus Domini. Fuit autē saluator noster vnctus nō oleo, quo Deus præcepit Moysi, vt vngeret tabernaculum testimonij, & arcam testamenti, mensamque cū vasis suis, neque eo, quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Aaronē, & filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens prædixerat in psalmo: Dilexisti iustitiā, & odisti iniquitatē, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cōsortibus tuis. Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatem & humanitatem ostendere. Nam illa dictio, Deus, quæ primò ponitur, est vocandi casus, secunda autem nominandi. Vbi vides Christū esse à propheta Deum vocatum. Dicens autē propheta esse illum à Deo vnctum gratia & exultatione super omnes homines eius consortes & participes, apertè eius humanitatem significat. Intelligi autem hunc psalmum de Christo Deo nostro, asserit in epistola ad Hebræos D. Paulus. Constituerat Deus vt apud Hebræos, reges & sacerdotes oleo sacro vngerentur. Cùm autem Christus sit & rex & sacerdos, æquum erat, vt pristina consuetudine oleo sancto atque cælesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant, vt in Actis refert D. Lucas, Deum alloquentes: Domine tu es qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerūt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnū aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctū puerum tuum Ie-

Exod.30

1.Reg.16

2.Reg.16

Psal.44.

Heb.1.

Act.4.

Psal.2.

sum,

sum, quem vnxisti. Herodes & Pontius Pilatus, cum gẽtibus & populis Israel. Et in Actis cap. 10. in hunc modum D. Petrus auditores alloquitur: Vos scitis quòd factum est verbũ per vniuersam Iudæam, incipiens enim à Galilæa post baptismũ quod prædicauit Ioannes Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute. Aspicis itaque seruatorem nostrum vnctum à Deo, non oleo humano sed diuino, nimirum Spiritu sancto, & virtute, quod Dauid oleum lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus: Græcè dicitur χριστὸς, à verbo χρίω, quod est vngo, & Hebraicè maxacha à verbo maxach quod significat vngere. Vnde tria hæc nomina, Christus. Messias, vnctus idem significãt: & in psalmo, vbi nostra versio habet: Aduersus Christum eius, est in Hebraico aduersus Messiam eius, Et perpende: Post vnctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim, Ad annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi. Psal. 2.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.) Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde.) Aspicis hic Christum esse medicum nostrum Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos non solùm gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam profuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ possit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum se esse medicũ. Cùm enim scribæ & pharisæi de illo detraherent, quòd cum publicanis manducaret, respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiasticus ait à Deo esse medelam omnem. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Transierat Sacerdos & Leuita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriuit, quoniã non iustificabat. Ita enim in epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per Mar. 2. Eccl. 38. Luc. 10. Rom. 8.

carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus. Et in epistola ad Galatas, Quoniam, inquit, in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit, lex autem non ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò post, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Et in eadem epistola cap. 2. Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est. Et paulò antè, Scientes autem, inquit, quod nō iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi. Et Diuus Ioannes ait legem per Moysem datam esse, gratiam autē & veritatē per Iesum Christū factā. Fuerunt quidē in lege veteri multi viri iusti & gratia induti, sed nō per legē, sed per fidem, &, vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetrabant, sed in infernis vsque ad Christi mortem reseruabantur. Vt enim Moyses non potuit introducere filios Israelis in terram promissionis, sed necessarium fuit venire Iosue, qui eos ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos in cœlestem patriā adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suoque sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimisque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idem est quod custos, de quo dicitur in psalmo: Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde. Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nosque ad gratiam Dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in psalmo,

Gal. 3.

Gal. 2.

Ioan. 1.

Deu. 34. Iosue 4. Figura.

Psal. 126.

Psal. 146.

Sanat

Sanat cõtritos corde, & alligat cõtritiones eorũ. Et vt dicitur alio in psal. Cor contritum & humiliatum non despicit. Psal.50.

Et prædicarem captiuis indulgentiã.) Aspicis hîc peccatores captiuos appellari. Qua de re aliàs nonnulla diximus.

Et clausis apertionem.) Hoc est cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui ceremoniis Mosaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatẽ vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus: columna & firmamentum veritatis. Lege caput. 42. & videbis missum fuisse Christum vt oculos cæcorũ aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur: Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum de domo carceris. Vbi aspicis flagitiosos cæcos esse mentisque lumine priuatos. 1.Tim.4.

Vt prædicarem annum placabilem Domino.) Id est, tempus gratiæ, de quo ait Paulus: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Fortasse annum placabilẽ appellat, quia Deum patrem placauit, nosque morte sua cum eo non recõcilauit, seque pro nobis hostiam placationis constituit. 2.Cor.6.

Diem vltionis.) Hoc est, diem extremi iudicij. Vel tempus euersionis Hierosolymæ per Titum.

Vt consolarer omnes lugentes.) Munus est Christi lugentes consolari. Ipse enim ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Pro lachrymis debitè emissis tribuit Deus & hîc internam consolationem, & in cœlo æternam beatitudinẽ: sunt enim lachrymæ semen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iustasque causas funduntur. Ideò sequitur: Vt ponerem fortitudinẽ lugentibus Sion. Nõ promittit Deus cõsolaturũ lugẽtes Babylonẽ, sed Sion. Nõ illi sunt gratę lachrymę fusę ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quę ob amissionẽ Sionis emittũtur. Plorabãt filij Israelis, nec poterãt cõtinere lachrymas ob Hierosolymæ suæ recordationẽ, sedẽtes captiui iuxta flumina Babylonis, & dicẽtes: Illic sedim⁹ & fleuimus, dũ recordaremur tui Sion. Nos ob cœlestis Sionis desiderio Matt.5. Psal.125. Psal.136.

in hoc exilio oculos noſtros fontes viuarũ aquarũ faciamus. Lugere Sion eſt eccleſiæ afflictiones deplorare, vel peccata in Sione admiſſa. vel præ deſiderio cœleſtis Sionis lachrymas profundere. Huiuſmodi lugẽtes Deus mirabiliter cõſolatur. Narrat Ezechiel dixiſſe Deũ cuidam viro: Tranſi per mediã
Ezech.9. ciuitatẽ in medio Ieruſalẽ, & ſigna Tau ſuper frontes virorũ gementiũ & dolentiũ ſuper cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. Et ſtatim iuſſit illi, vt his ſeruatis cæteros interficeret. Eos ſeruat Deus, illisq; vitam tribuit immortalem, qui mundi ſcelera deplorant, & finem rerum intuentur, atq; nouiſſima contemplantur. Litera enim Tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima litera eſt, finem rerum ſignificat, quam debemus ſemper in memoria tenere, & ea veluti in fronte ſignari. Quemadmodũ ω mega apud Græcos quòd in fine ſit alphabeti finem ſignificat, ſic Tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, ſed nolunt à mundo ipſo diſcedere, nec finem animo intueri. At neceſſe eſt mundi peccata lugere, & ipſum mundum relinquere. Mortuus eſt Iacob
Gen.46. in Aegypto ſed noluit ibi ſepeliri, ſed in terra promiſſionis: & portantes eum mortuum filij ſui egreſſi ab Aegypto
Geneſ.5. Figura. venerunt ad aream Atad, quæ ſita eſt trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt ſeptem dies, & vocatum eſt nomen loci illius: planctus Aegypti. Fortaſſe ſciebat Iacob multos eſſe cum Chriſto Hieroſolymæ reſurrecturos, ideò voluit illuc
Matt.27. aſportari, vt eius corpus cum Chriſto reſurgeret. Ait enim Matthæus multa corpora ſanctorum reſurrexiſſe. Sed ad huius hiſtoriæ ſpiritualem ſenſum veniamus. Per mortem in Aegypto peccatũ ſignificatur. Malum eſt mori in Aegypto, ſed ſepeliri ibi, eſt maximè execrabile. Mortuo Iacob in Aegypto exierunt filij eius ab Aegypto, vbi ſeptem dies plorauerant. Ploremus mortem Aegypti, ploremus mundi impietates, & tetra facinora, ploremus peccata mundi, ſed extra mundum. Relinquamus Aegyptum, & pro Aegypti ſceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tantùm, ſed ſeptem diebus, hoc eſt, toto tempore vitæ noſtræ ita lugeamus, vt dicatur vita noſtra planctus Aegypti. Quid ſignifica-
Figura. 3.Re.7. bat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteres aquarum, niſi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas noſtras lauare? Eſt enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorſum cadentes aſcẽ-

dunt

dunt sursum, & cùm sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nónne cor Magdalenę erat Aetna mons altissimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illus ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebãt ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnificimus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorẽ, & paruã fragrantiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur. Similitudo.

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio Domini ad glorificandum.) Id est, Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia & constantes, appellabuntur plantatio Domini, hoc est, arbores plantatæ à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

Et ædificabunt deserta à sęculo & ruinas antiquas erigent.) Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituent ad fidem gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra.) Multi venient ad Ecclesiam, qui cùm anteà essent alieni à fide, tamen recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: pascent seipsos, sed pecora, Nec dicit: Occident pecora, sed pascent: Ita dicebat Christus Diuo Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et ter illũ interrogauit, vtrum eũ amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præsule figere deberemus, nec esse aptũ ad pascendas oues, nisi qui Deũ amet, aliisq; in amore præcellat. Ideò Christus dixit: Simon Ioannis diligis me plus his? Oportet esse præsulẽ charitate præstantem, alioquin nõ oues, sed seipsum curabit. At Deus per Ezechielem, Væ, inquit, Pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nõne greges à Pastoribus pascuntur? Legant Pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima. Ioan. 21. Ezec. 34.

Agricolæ & vinitores vestri erunt.) Hoc est, colent durã cordium terram ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiam Christi sanguine rigatam custodient.

Vos autem sacerdotes Domini vocabimini.) Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Aegyptiæ

pti neque idolorum, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & consecrare, deceptus verbis illis D. Petri

1.Pet.2. peruersè intellectis: Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos esse sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret: Vos estis sacerdotes, non tamen inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinã indefinita enuntiatio in contingentibus nõ vniuersali sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdotium regale. Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, æquum est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotium appellentur. Sed hinc non infertur omnes Christianos

1.Pet.vl. esse sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quẽ pro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem Dei. Nónne vides ipsam D. Petri epistolam, quam pro te affers, tuã hæresim damnare? Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes tã pueros quã senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex cõsensu plebis, quanquã omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro, abs te, quæ plebs Diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galatas scribit: Pau-

Gal.1. lus Apostolus non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis? Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sa-

Tit.1. cerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego dispositi tibi. Multi erant in ciuitatibus illis Christianis, sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes, nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilẽ. Sunt aduersus te omnes catholici doctores tam antiqui quàm recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quo-

niam

niam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eumq; tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse equaliter sacerdotes, sed eos minere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At Diuus Paulus, inquit, in epistola ad Hebræos: Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Vbi legisti Luthere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri testamento Deum illi sacerdotiũ tribuisse, & Diuus Paulus asseueranter affirmat eum fuisse à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quantò magis ecclesiæ, pro qua Christus sanguinẽ suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solùm enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: Et pascent pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos, omnes appellari. Heb.5. Exo.28. Num.17. Heb.5.

Fortitudinem gentium comedetis.) Hoc est, potiemini opibus, quas gentes ad ecclesiam afferent. Refert Diuus Lucas in Actis eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & constãtia. Et quoniam epulæ sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: Fortitudinem gentiũ comedetis, quasi diceret: Fortitudine eorũ, qui ad Christũ fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lætantur videntes terræ, quam coluerunt, herbescentẽ viriditatem, eamq; fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubescere, ramosque baccarum ac fructuum copia incuruari, sic & multò amplius oblectantur præsules & cõcionatores, intuentes populum ab illis instructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt insignis pictor videns imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, summo dolore premitur, nec potest tantum mœrorem æquo animo tolerare, sic præsules, & pii Act.4. Similitudo. Altera similitudo.

sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus contaminatos eos, quos solicitè variisque doctrinarũ coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni: Ita enim habet: Opes gentium comedetis.

Et in gloria eorum superbietis.) Capitur superbire pro exaltare, & gaudio efferri. Quasi dicat: Vos præsules gloria fidelium delectabimini. Vnde Paulus Apostolus Philippenses alloquens, Itaque, inquit, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea. Phili. 4.

Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum, & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Gaudẽs gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, & indumẽto iustitiæ circundedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis gentibus.

Pro confusione vestra duplici & rubore.) Hæc duplex confusio & molestia est afflictio, qua duo populi infideles nẽpe gentium & Iudæorum Apostolos, cæterósque viros sanctos vexabant. Vel ideo appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebantur. Sed quò magis, qui se ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque sortem suam laudabant. Ideò ait: Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorũ, seu vt ex Hebraico potest verti, partem suam. Poteris per pattem suam Deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in psalmo: Pars mea Dominus. Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulam, duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in sequenti versu: Propter hoc in terra sua duplicia possidebũt. Est igitur sensus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria cõsequentur. Psal. 72.

Et odio habens rapinam in holocaustum.) Id est, execrans sacrificia

rificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iuſtorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquiſitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis: Honora Dominum de tua ſubſtantia. Et Tobias. Ex ſubſtantia inquit, tua fac eleemoſynam. Et apud Mattheum ait Chriſtus Deus noſter: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pro nomẽ tuum apponitur. Id autem quod eſt rapina comparatum, non eſt tuum ſed alienum. Prou.3. Tob.4. Matt.6.

Et dabo opus eorum in veritate.) Id eſt, Et retribuam eis iuxta opus eorum abſque vllo dubio.

Et ſcietur in gentibus ſemen eorum.) Hoc eſt. Cognoſcetur inter gentes ſemen Apoſtolorum. Quaſi dicat, fideles, quos Apoſtoli verbo & exemplo genuerint, erunt inter omnes homines cogniti. D. Paulus Corinthiis ſcribens, Per Euangeliũ, inquit, ego vos genui. Et in pſalmo ait Chriſtus: Semen meũ ſeruiet ipſi. Hoc eſt, fideles mei ſeruient Domino. Si Chriſtus eiuſque Apoſtoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis ſeparatunt, ergo anteà non erant, dum ſceleribus implicabantur. Ex quo colliges impiorum, vitam eſſe potius mortem dicendam, quàm vitam. Aſpicis præterea docere eſſe gignere, & doctores patres poſſe appellari. Cor.4. Pſal.21.

Gaudens gaudebo in Domino.) Verba ſunt eccleſiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium ſuum proferentem, & beneficia à Chriſto accepta prædicantem. Animaduerte. Nõ dicit. Gaudebo in mundo, ſed in Domino. Ita Dauid, Redde mihi, inquit, lętitiam ſalutaris tui. Et Apoſtolus Philippenſibus, Gaudete, inquit, in Domino ſemper. Poteris hoc referre ad ipſum Eſaiam, vt ipſe ſit, qui has voces emittat. Pſal.50.

Quia induit me veſtimentis ſalutis.) Hoc eſt, iuſtitia & charitate, id quod ſequitur: Et indumento iuſtitiæ circundedit me, eſt idem, ſed aliis verbis.

Quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.) Hoc eſt, ita me Chriſtus virtutum ornamentis induit, acſi ego eſſem ſponſus in die nuptiarum ſplendidis veſtibus coopertus, & corona decoratus: & ſponſa pulcherrimis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen ſuum.) Prædicta eccleſię exultatione concludit propheta dicens, magnam fore iuſtitiam & laudem, non ſolùm coram Iudæis, ſed etiam coram cunctis gentibus.

Annotatio

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXI.

Ad annũtiandũ mãſueti miſit me.) In Hebraico eſt in hũc modum, leuaſſer anauim xelachami, Dictio anau ſignificat mi-
Num.12. tem, manſuetũ, benignũ, humile. Vnde id, quod habetur Numerorũ ca. 12. Erat enim Moyſes vir miriſſimus ſuper omnes homines, interpretatur R. Salomõ humilis & tolerans ſuper omnes homines. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Euangelizare pauperibus miſit me. Solẽt enim humiles pau-
Mat.5. peres appellari: Vnde id quod ait Chriſtus: Beati pauperes Spiritu, graues Authores nõ de inopia, ſed de humilitate ex-
Luc.4. plauant. D. Lucas hãc authoritatem ex verſione Septuaginta capite quarto ſui Euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in ſua propria ſignificatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Chriſtum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines ſæpe volunt potius diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Chriſtus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euerſum. Regnum mũdi incipit à magnatibus & potẽtibus, regnũ verò Chriſti à pauperibus. Reges & Principes mundi reſpiciunt diuites, Chriſtus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur
Pſal.10. in pſalmo 10. Oculi eius in pauperẽ reſpiciunt. Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre deſiderantem ſiluit, nec verba nec miracula faciens, contrà verò apud pau-
Simile. peres & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult ocioſis & vanè curioſis merces ſuas oſtendere, ſed iis, quos intelligit eſſe illas empturos, ſic Chriſtus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia ſigna efficiebat, quos videbat eſſe ex his vtilitatem acceptu-
Mat.21. ros. Et volens apud Matthæum diſcipulis Ioannis interrogantibus. Es tu qui venturus es, an alium expectamus? oſtendere ſe eſſe Chriſtum in lege promiſſum, reſpondit rerum geſtarum teſtimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis, Dicite inquit, Ioanni quæ vidiſtis: Cæci vident, Claudi ambulant, Leproſi mundantur, Surdi audiunt, Mortui reſurgunt, Pauperes Euangelizantur. Hoc eſt, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quaſi diceret. Ego ſum ille, quẽ Prophetæ vaticinati ſunt eſſe hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hic ait: Euangelizare pauperibus miſit me. Sciebat enim venturum eſſe tempus, vt pro

miracul-

miraculo haberetur Euangeliũ pauperibus gratis annũtiare.

Vt mederer contritis corde.) In Hebraico eſt lachauox lenixbere leu. Verbum chauax ſignificat propriè alligare, vt apud Eſaiã cap. 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui. Ideo Pagninus vertit: Vt alligarẽ contritos corde. Metaphora ſumpta à chirurgis vulnera faſciolis ligãtibus. Vnde noſter interpres rectè vertit: Vt mederer. D. Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod eſt idem. Poteſt verti: Vt curarẽ confractos animo. Hoc eſt, animum vulneribus confoſſum & ſaucium habentes. Pro quo Theodotio vertit: Ad alligan da vulnera peccatorum. Sunt enim peccatorũ vulnera letalia mortemque ipſam non multò poſteà, ſed ſtatim gignentia, iuxta id quod ait D. Iacobus Apoſtolus. Peccatum, cùm conſummatum fuerit, generat mortem. Sup. 30. Iacob. 1.

Et clauſis apertionem.) In Hebraico eſt Velaaſurim pekach koach. Nomen aſur vinctum ſignificat, vt Geneſis 39. Tradidit Ioſeph in carcerem, vbi vincti regis cuſtodiebantur. Verbum Pakach ſignificat velamen remouere & aperire, vt Geneſis 3. Aperientur oculi veſtri. Vnde nomen pekach apertionem & viſum ſignificat. Quapropter verterunt Septuaginta: Et cæcis vt videant. Quos ſecutus D. Lucas tranſtulit: Et cæcis viſum. Poteſt verti. Et vinctis apertionem carceris. Ita enim trãſtulit Pagninus. Nam dictio Koach carcerem ſignificat iuxta ſententiam R. Ioſeph. Nonnulli tamen exiſtimant has duas dictiones pekach Koach eſſe vnam geminatam, & ſignificare viſum, & apertionem. Gen. 39. Gen. 3. Luc. 4.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronã pro cinere.) Verſio, cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec eſt hęc dictio in trãſlatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare poteſt ita verti: Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. Quaſi diceret: Vt ponerem ac darem piè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel ſic, vt lugentibus ante oculos ponerem cœleſtem Sionem, vt intelligerent, eſſe pro ſanctis lachrymis æternam illam gloriam conſecuturos.

Et vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ.) Pro fortibus iuſtitiæ eſt in Hebraico eleha tſedek. Si prima dictio venit ab el dicendum eſt fortes, nam ael fortem ſignificat & Deum. Et hãc rationem ſecutus eſt noſter interpres. Si autem eſt elaha dicẽdũ eſt, arbores, elaha enim arborem ſignificat, quam Latinus interpres

Iosue. vlt. interpres Iosuæ vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iustitiæ. Apostoli enim, cæteriq; viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbores fuerunt, & palmæ fructiferæ, semper virentes in ecclesia, veluti in terreno paradiso plantatæ. Eam ob causam cecinit Psal. 91. Dauid: Iustus vt palma florebit. Et hæc fortasse est arbor, cui Psal. 1. in primo psalmo iustus comparatur. Ait enim: Et erit tanquã lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquã foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi resistit, & aduersus illud insurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparantur, clarissimè demonstratur.

In gloria eorum superbietis.) Potest verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel vt Pagninus reddidit Latinè: In gloria eorum exaltabimini. Aquila transtulit: ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσασθαι. Hoc est. In gloria eorum purpura vestiemini. Quasi dicat: Nulla inuidia ob eorum fœlicitatẽ cruciabimini, sed etiã precios vestibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, ostendetis.

Argumentum Capitis LXII.

PRomittit Diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus desistat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu & de Ecclesię prosperitate.

CAPVT LXII.

Propter Sion nõ tacebo, & propter Ierusalem nõ quiescã, donec egrediatur vt splẽdor iustus eius. & saluator eius vt lampas accendatur. Et videbunt Gentes iustum tuum, & cuncti Reges inclytum tuum, & vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit. Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitatur, quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus tuus. Super muros tuos Ierusalem constitui custo-

des:

det: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat & donec ponat Ierusalem laudem in terra.

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo.) Cùm Esaias Christi aduentũ prædiceret, & omnes ad virtutẽ veramq; Dei religionẽ amplectãdã hortaretur, ab impiis contemnebatur, sed tamen à concionibus suis non desistebat. Non enim erant apud eum tanti momenti sceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animũ frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbius oppugnari se sentiunt, eò liberius & erectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessariò dicendam silentio præterire. Scribis & Principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annuntiarent, respondẽrũt ipsi: Non possumus quę vidimus & audiuimus non loqui. Ita tradit Lucas in Actis Apostolorum capite 4. Et sequenti capite tradit eos iterum respondisse. Obedire oportet Deo magis quàm hominibus, & nec contumeliis nec flagellis cæsos voluisse à prædicatione desistere. Et D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios: Væ enim, inquit, mihi est, si non euangelizauero. Et Esaias, Væ inquit mihi quia tacui. Eam ob causam nunc ait se propter Sionem, hoc est, propter pios clamaturum esse, nec ab incœpto cessaturum. Vel Propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ. Act. 4. Act. 5. 1. Cor. 9. Supr. 6.

Donec egrediatur vt splendor iustus eius.) Hoc est, donec veniat Christus. Ac si diceret: Si vsque ad Christum viuerem, semper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Christum appellat iustum Sionis, hoc est, à quo omnis Sionis iustitia dimanat. Et Ieremias. Hoc est, inquit, nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster. Et Stephanus in Actis, Occiderunt inquit, eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti. Vbi per iustum Christus intelligitur. Iere. 23. & 33. Act. 7.

Et saluator eius vt lampas accendatur.) Quem iustum vocauit, nunc saluatorem appellat. Iesus enim idem est quod saluator.

Et videbunt omnes Gentes iustum tuum.) Non solùm tu Hierosolyma

Hierosolyma, sed omnes etiam Gentes Christum videbunt, licet nō oculis, tamen fide. Videmus nunc ait Apostolus per
1.Cor.13 speculū in ænigmate, tūc autē facie ad faciem. Et Dauid, Vi-
Psal.67. derunt, inquit, omnes termini terræ salutare Dei nostri. Per-
Gal.3. spicuum est Galatas Christum corporeis oculis non vidisse, nihilominus tamen ad eos ita D. Paulus scribit: Quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus?

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.) Hoc est, appellaberis Ecclesia super Petra fundata, ita enim te Christus appellabit. D. Matthæus inquit dixisse Christum
Matt.16. Petro: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.

Et eris corona gloriæ in manu Domini.) Si corona solet esse in capite, non autem in manu, quomodo inquit Propheta Ecclesiam esse coronam gloriæ in manu Domini? Ego existimo eum voluisse ostendere nunquam defecturam esse fidem Ecclesiæ, quoniā eam Deus manu sua tenet apprehensam. Quî fieri potest, vt diabolus spoliet fide ecclesiā, quā Deus habet sua manu custoditam? Ideò portæ inferi aduersus eam nun-
Matt.17. quam prævalebunt, vt ipsa veritas asseruit apud Matthęum,
Luc.22. Et apud Lucam, Ego inquit, oraui pro te, vt nō deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemaddum & diadema regni. Acsi diceret: Eris ô ecclesia regnū gloriosum, non æternū sub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, sed eris regnū in manu Domini ab ipso nunquam derelictum. Vel sic: Eris glorioſa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, Eris corona gloriæ in manu Domini, hoc est,
Philip.4 Propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione oratio nis vtitur D. Paulus in epist. ad Philip. ita dicens. Itaq; fratres mei charissimi & desideratissimi gaudiū meū & corona mea,
Pro.12. & Salomon in Prou. Mulier diligens corona est viro suo.

Sed vocaberis voluntas mea in ea.) Solet aliquando scriptura nomina rebus ex euentu imponere, quemadmodum suprà
Sup.8. fuit Christus vocatus, Accelera, spolia detrahe, festina prædari à celeritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanū ab eius faucibus eripuit.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.) Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellæ etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filij tui.) Nullus ecclesię filius extra eam est:

est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.) Quis sit hic sponsus & hæc sponsa explicat statim dicens: Et gaudebit super te Deus tuus. Vbi vides Ecclesiam esse Dei sponsam. Hæc est ea, quã Salomon in Canticis facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam. Canti.1. Eph.5.

Super muros tuos Ierusalem constitui custodes.) Hoc est, Apostolos, præsules, & doctores, quorum interest vigilare, speculari, custodire & docere. Ita D. Paulus Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c. 2.Tim.4

Qui reminiscemini Domini ne taceatis.) Sensus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro ecclesiæ laude, & pace, nec à precibus vnquam desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

Iurauit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. Si dedero triticum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filij alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite, transite per portas, præparate viã populo, planum facite iter, & eligite lapides, & elevate signũ ad populos. Ecce Dominus auditũ fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta. Matt.21. Zach.9.

Si dedero) Id est, Non dabo, Ponitur, Si, pro non, vt in psalmo: Ipsi verò non cognouerunt vias meas, quibus iurauí in ira mea, si introibunt in requiem meam. Id est, quod non introibunt. Promittit Deus nunquam Ecclesiam suam derelicturum. Poteris per triticum, & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquã esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incũbũt. Psal.94.

In atriis sanctis meis.) Id est, in sancta ecclesia mea.

Transite, transite per portas.) Egredimini de Babylone vos O Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentũ, de eius liberatione vaticinãs. Sed per Babylonẽ mũdus intelligitur, eiusq; confusio, à qua hortatur propheta, vt omnes egrediantur,

Præparate

Præparate viam populo.) Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostẽdite illi iter ad cælestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eosque remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostendunt, sed nec eam præparant, nec lapides cæteraque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertius eam ostendunt verbis, tãto perniciosius eam impediunt factis. Quid est deprauata vita

Simile. præsulis & concionatoris, nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præsulem esse doctrina excultum,

Simile. & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cùm arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit, sic virtus sine doctrina aliis nõ multum prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè conglutinat. Virtus est calx, verba sunt arenæ, virtus verbis ornata est calx, cum arena aptè atque temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.) Conuocate ad Ecclesiam omnes gentes, hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymæ ingressum. Solent enim duces eleuare vexillũ ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima glorioſissimum signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus.

Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit.) Filia Sion, & Sion idem est, capitur autem pro Ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annuntiate in ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce merces eius cum eo.) Id est, Ipse Deus est merces, quam

Gen. 15. suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abrã, Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis. Quasi diceret. Non solùm sum tuus protector, sed etiã tua merces ampliſſima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur

Psal. 118. in psalmo. Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem. Hoc est, propter teipsum, qui es electorum eorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meum ad facienda

præcepta

præcepta tua propter æternam retributionem. Est igitur sensus. Annuntiate Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solum illis sua, sed seipsum dabit. Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eamq; Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret.

Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino.) Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti à Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filij scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pij honestis ac glorioſis nominibus vocantur: Potest ita explanari: Et redempti à Domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabūt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen illucere, irruunt, eosque maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorū virtutes silentio prętereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt culpam licet leuem omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic depravati homines in domitis cupiditatibus inflammati, tetrisque sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eosque inexpiabilibus vitiis tribuūt, eorum autem virtutes nequaquā intuentur. Est enim sceleratorū propriū omnes viros virtute præstātes odio habere, eorumq; splendorē falsis criminibus maculare, & omnē denique virtutis florē velle confringere. Sup. 1. Simile.

Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.) Tu ô ecclesia vocaberis ciuitas, quam Christus quesiuit. Si Christus nos quesiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit. Luc. 15.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXII.

Transite, transite.) In Hebraico est iuru iuru. Quod potest verti. Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id quod Gen. 33.

habetur Geneſis 33. Et ipſe progrediens adorauit, poteſt verti: Et ipſe procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Eſaias principes & præſules, quorũ intereſt non ſolùm viam veritatis & virtutis aliis oſtẽdere, ſed etiam anteire. Vt enim teda ſiue fax nõ retro manet, ſed præit, ſic principes & præſules debent alios virtute & exemplo antecedere, eoſque non ſolùm verbis, ſed etiam vitæ ſplendore illuminare. Ideò eos Chriſtus lucem appellat, Vos, inquiẽs, eſtis lux mundi.

Similе.

Matt. 5.

Eligite lapides.] In Hebraico eſt ſakkelu meeuen. Quod poteſt rectiſſimè verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus: Lapides remouete. Quod eſt idem. Proiicere ex via lapides, eamque complanare eſt tollere ſcandala & impedimenta, quibus poſſunt alij lædi, & à via virtutis retardari.

Argumentum Capitis LXIII.

VAticinatur propheta de Chriſti in cœlum aſcenſione, quem inſtar victoris triumphantis & hoſtium ſanguine cruentati deſcribit. Commemorat Dei in Iſraelem beneficia, eiuſque in Deũ ingratitudinem & impietatem. Poſtea inducit populum Iudaicũ querentem ſe eſſe à Deo derelictum, & in maximis ærumnis verſatum.

CAPVT LXIII.

QVis eſt hic qui venit de Edom, tinctis veſtibus de Boſra? Iſte formoſus in ſtola ſua gradiens in multitudine fortitudinis ſuæ? Ego qui loquor iuſtitiam, & propugnator ſum ad ſaluandum. Quare ergo rubrum eſt indumentum tuum, & veſtimenta tua ſicut calcantiũ in torculari? Torcular calcaui ſolus, & de gentibus non eſt vir mecum: calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aſperſus eſt ſanguis eorum ſuper veſtimenta mea, & omnia indumẽta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Circũſpexi, & nõ erat auxiliator, quæſiui, & nõ fuit qui adiuuaret, & ſaluauit mihi brachium meũ, & indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum. Miſerationum Domini recordabor, laudem Domini ſuper omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & ſuper multitudinem bonorum domui Iſrael, quæ largitus eſt eis ſecundum indulgentiam ſuam, & ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum.

Apoc. 19.

suarum. Et dixit: Verumtamen populus meus est, filij non negantes: & factus est eis saluator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos in dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus seculi. Ipse autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum sancti eius, & conuersus est eis in inimicum, & ipse debellauit eos. Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.

EXPLANATIO.

Quis est iste qui venit de Edom.) Postquam propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite præcedenti multa de eius ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in cœlũ ascensione vaticinatur. Et quemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cœlites Christum in superas sedes ascendentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes, quis nam ille esset, quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitẽt cuiusnam chori sint hi spiritus, qui hoc interrogant, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapientia excultus cap. 7. cœlestis suæ Hierarchiæ ait hãc quæstionem esse supremorum angelorũ à Deo immediatè illuminationes accipientium. Est autem ad horum verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quandam prouinciã, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatem. Edom significat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Bosra significat munitã & euersam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita, sed quæ ob eius scelera & in Christũ ingratitudinem & impietatem fuit funditus euersa. Est igitur sensus: Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hierosolyma habens vestes tinctas, sanguineque rubricatas? Describit diuinus noster vates Christum in cœlum ascendentẽ instar ducis victoris, hostium suorũ sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortẽ, & peccatũ. Non quòd hæc omnia sanguinem habeãt, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & glorioſam victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Psal. 23.

Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis

Iuæ.) Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non solùm triumphantem, sed pulchrum, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in psalmo: speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est
Psal.44. gratia in labiis tuis. Et in Canticis ait sponsa: Dilectus meus
Cant.5. candidus & rubicundus, electus ex millibus. Cãdidus ob summã pulchritudinem eius, quem D. Paulus in epistola ad He-
Heb.1. bræos gloriæ splendorẽ appellat. Rubicũdus ob hostiũ sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.) Hæc est Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiam docui, qui, vt eos saluos facerem, cũ hostibus animarum eorum pugnaui: Hunc spectat id, quod de Christo
Apoc.19 ait D. Ioannes in Apocalypsi, vbi eum ita describit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eũ vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò pòst. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dandum esse vnicuique quod suum est, & præterea impios esse damnandos, iustos vero à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificationẽ intelligi quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere,
Gal.5. sed in fide, charitate formata, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur.

Torcular calcaui solus.) Respõdet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hanc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aspicimus, quid aliud facimus, quàm admirabilis victoriæ monimentum, cæcorum lumen, & celestem splẽdorem, firmissimum nostræ salutis præsidium & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cùm glorioſe triumphans ascenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomen, vt ait Diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne
Philip.2 genu flectatur, cœlestiũ, terrestriũ, & infernorũ. Videant hoc superbi,

ſuperbi, qui cùm ſint in aliqua dignitate cõſtituti, ſuis ſubditis reſpondere, ſuarumq; rerum rationẽ reddere dedignãtur.

Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Nonnulli codices habent. Annus redemptionis meæ venit. Sed non multum refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Chriſtus de dæmone, morte, & peccato pœnas ſumpſerit, redemptionis verò, quòd nos ſanguine ſuo redemerit. Vel vltionis, propter euerſionem Hieroſolymæ infideliumque Iudæorum vaſtitatem, redemptionis verò ſeu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte, Loquẽs de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt ſuam diuinam clementiam & immenſam pietatem ſignificaret.

Circunſpexi, & non erat auxiliator.) Ita in pſalmo: Et ſuſtinui qui ſimul contriſtaretur, & non fuit, & qui conſolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui ſolus, & de gentibus non eſt vir mecum. Notanter dicit. Non eſt vir, vt non excluderet virginem Mariam, quę eum fuit vſque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa. Pſal. 68.

Et ſaluauit mihi brachium meum.) Subaudi eos: Quaſi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi ſeruirent, eoſq; ſaluos fecit. Septuaginta habẽt: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè eſt. Id autem quod ſequitur: Et indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi, eſt ſuperioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quẽadmodũ brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miſerationum Domini recordabor.) Verba ſunt prophetæ, ſuam erga Dominum gratitudinem oſtendẽtis. Sequitur: Et laudem Domino, Subaudi narrabo. Quaſi dicat. Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorũ memoria moriatur, imò omnis mihi erit ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm deteſtabilis ſit ingratitudo, ob quam permiſit Deus, vt Aegyptij in mari Rubro obruerentur, & tantę ingratitudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cùm enim eſſent à Ioſeph mirabiliter conſeruati, eum obliti ſunt, eiuſq; filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppreſſerunt. Nutriuit Dauid filium ſuũ Abſalon, eumq; extulit & amplificauit: at ille aduerſus patrem ſuũ inſurrexit, eumque de ciuitate fugauit. Sed ob Exod. 14. Exod. 1. 2. Reg. 15. 2. Reg. 18.

hanc ingratitudinem fuit miserè interfectus, & tribus hastis
Emile. transfixus. Quod potest esse maius scelus quàm eũ à quo acceperis beneficia affligere & in inuidiã vocare; Vt enim hedera per se stare non potest, sed arboris, eiusque ramorũ adiumento alta petit, & ipsam arborẽ adeo amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi qui in obscuritate iacebãt, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti
Emile. eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt perniciẽ machinati. Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ ipsos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ societatis pestilentius? Cum autẽ tam execrandũ facinus sit hominis erga hominẽ ingratitudo, quid erit erga Deum optimũ & maximum, qui nos creauit, qui nostrã humanitatem induit, qui nostra impia scelera suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum Domini recordabor. Et ea quæ sequuntur.

Et dixit.) Subauditur Deus, Ea autem, quæ paulò pòst sequuntur. Et factus est eis saluator, verba sunt prophetæ.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) Id est, Cùm Hebræi ab Aegyptiis affligerentur, deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autẽ dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit quando vult. Et quoniam deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait propheta eum non fuisse in illorũ tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos.) Alludit ad historiã quę
Exo.12. est in Exodo literis mandata, de angelo, qui primo genitos Aegyptiorũ occidebat, Hebræos autẽ seruabat. Vocatur autẽ angelus faciei eius, hoc est, angelus stans coram eo. Ait enim
Matt.18. Christus apud Matthæũ: Dico enim vobis, quia angeli eorũ in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.

Eleuauit eos cunctis diebus seculi.) Hoc est, euexit Hebræos ad honorẽ, de quo nulla vnquã ætas conticesceret. Vult propheta significare tã insigne fuisse beneficiũ illud Dei in Hebræos, quando eos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione posteritatis extinguatur.

Ipse

Ipsi autē ad iracundiā prouocauerunt.) Ostēsa Dei bonitate & in Hebræos magnificētia, ostēdit eorū nefariā ingratitudinē.

Et afflixerunt spiritum sancti eius.) Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, Spiritum Sanctum eius. Quamobrem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei. Fortasse per Spiritū Sancti eius intelligit spiritū Moysi, qui fuit sanctus Dei, de quo dicitur in psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulū affligi spiritu, cum subditorum scelera intuentur: Vnde D. Paulus Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego nō vror? Vt enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstātes, alios pabulo doctrinę & exemplo nutriunt, ipsi autem visis aliorum flagitijs dolore premuntur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eā ob causam fortasse Deus apud Ezechielem charitatem ferreæ sartagini cō parauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquiens, estis sal terræ. Perspicuum est enim salē, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, seipsam absumit, & liquefacit. Ideò eos etiā Christus cū luce comparauit, Vos, inquiens, estis lux mūdi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cùm de Ioanne Baptista loquens, Ille, inquit, erat lucerna ardēns & lucens. Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

Ephe.4. Psal.105. 2.Cor.11 Simile. Ezec.4. Mat.5. Matt.5. Ioan.5.

Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.) Subaudiatur populus Israeliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moysem cum populo suo mirabilibus signis ab Aegyptiorum seruitute liberauit.

Vbi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexterā Moysem brachio maiestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, vt faceret sibi nomen sempiternum. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus Domini ductor eius fuit. Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. Attende de cœlo, & vide de habitaculo sancto tuo, & folio gloriæ tuæ. Vbi est zelus tuus, & Exo.14. Deu.26. Baruc.2.

fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum. Super me continuerunt se. Tu enim pater noster, & Abraham nescivit nos, & Israel ignorauit nos: Tu Domine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, induraſti cor nostrũ ne timeremus te? Conuertere propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominaueris nostri nec inuocaretur nomen tuum super nos.

vbi est qui eduxit eos de mari?) Nempè Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem, populum ipse Propheta inducit loquentem, pristinæ fœlicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis sui.) Hoc dicit quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite 46. Geneſis, & ex aliis multis locis. Ego tamen existimo hoc intelligi de Moyse, & Aarone, & principibus tribuũ, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id quod ait Ieremias. Deus per Ieremiam: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi cõfusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicarunt, rerumque altissimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illi, sed etiã libri Gentiliũ hoc nomẽ illis tribuerũt. Homerus enim antiquissimus author, qui fuit pater bonorũ ingeniorũ appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor nõ est suus, sed ouium, sic princeps totum se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quam ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græcè appellatur βασιλεὺς quasi populũ sustentans. Quanto enim quis altius præponitur tantò humilius pondere laborũ grauatur. Ideò D. Gregorius præsules basibus domus Salomonis comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimũ fundamẽtum totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est

Ierem. 3.

Similis.

3. Reg. 7.

Simile.

munus

munus laborioſius officio paſtorũ, ideò optimo iure reges, principes, & præſules, paſtores appellantur. Sed vtinam ipſi hoc cognoſcerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi eſt qui poſuit in medio eius Spiritus ſancti ſui?) Hoc eſt, in medio Moyſi. Vel in medio eius, nẽpè populi Iudaici. Cũ hac poſteriori expoſitione conuenit interpretatio Septuàginta ita habentiũ. Vbi eſt, qui poſuit in eis Spiritũ ſanctum?

Qui eduxit ad dexteram Moyſem brachio maieſtatis ſuæ.) Hoc eſt, qui in mari Rubro eduxit Moyſem per virgam, quam dextera tenebat. Præpoſitio, ad, poteſt verti per præpoſitionem per. Vel ſic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moyſem ab Aegypto honorificè eduxit. Solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad ſummum honorem ampliſſimamq; dignitatem euehere deſiderant, ad dexteram habere.

Spiritus Domini ductor eius fuit.) Poteris per Spiritum Domini Spiritum ſanctum intelligere, vel angelum. Angeli enim Spiritus ſunt, iuxta illud pſalmi: Qui facit angelos ſuos Spiritus, & miniſtros ſuos ignem vrentem. Et quoniam angeli ſunt Dei miniſtri, ideò Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apoſtolus de angelis loquens: Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſſi, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis? Id etiam quod eſt à Diuo Luca in Actis Apoſtolorum ſcriptum: Spiritus Domini rapuit Philippum, & angelus non vidit eum eunuchus, poteſt rectè de Dei angelo explanari: angelus etiam apprehendit Habacuc prophetã, eumq; capillo capitis portauit, donec eum lacu, in quem pius Daniel fuerat iniuſtè coniectus, collocauit.

Pſal.103. Hcb.1. Act.8. Dan.14.

Attende de cœlo.) Precatio eſt ad Deum populi fidelis Hebræorum.

Vbi eſt zelus tuus.) Hoc eſt, amor, quo nos anteà proſequebaris? Ita in pſal Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine? Pſal.88.

Et Abraham neſciuit nos, & Iſrael ignorauit nos.) Id eſt, nec Abraham neque Iacob nos ex Aegypto eripuerunt: multò enim anteà migrauerunt è vita. Tu Domine ſolus tanquã optimus pater nos nutriuiſti, extuliſti, & in promiſſa terra mirabiliter collocaſti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos feciſti Domine de viis tuis, induraſti cor noſtrũ ne timeremus te?) Hoc eſt, cur Domine permiſiſti, vt viam veritatis derelinqueremus, eſſemusq; ita duro & obſtinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permiſiſti? Hic eſt vnus ex locis ex quibus hæretici noſtri tẽporis

probare

probare cõtendunt nullum esse in homine liberum arbitriũ. Aiunt enim hic peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eumque illorum authorem facere. Quod est plane falsum & impium. Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorũ, quando ob eorum scelera illis grãtiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam se parare, & disponere student. Et ita hoc in loco, Induraſti cor nostrũ, idẽ est quod indurari permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxta cõmunem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus secutus stupidum Empedoclem negauit quondã arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis nõ solùm theologis, sed etiã philosophis irrisus. Et cùm hęc hæresis fuisset ab omni hominum memoria penitus euulsa, fuit nostris hac in re infœlicibus temporibus, à Luthero reuocata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solũ scribens, quæ aliis prætermisi. Geneseos capite 4. in hunc modũ Deus inuidum Cain fuit allocutus: Nónne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim ad foribus peccatum tuũ aderit: Sed sub te erit appetitus eius & tu dominaberis illius. Quæ verba Thargum Hierosolymiranum ita vertit: Nónne si emendaueris opera tua in hoc seculo, cõdonabitur & remittetur tibi in seculo futuro. Quod si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatũ tuum reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manũ tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonum, siue ad malum. Hæc Thargum. Aspicis apertissimè Lutheri impietatem. Creator facit nostrum arbitrium liberum, ille autem in creatoris ingnominiam illud seruum efficere conatur. In oratione, quam iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capiti mandata, hæc ad literam sunt verba Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfecto corde atque verissimo, & auferte deos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac seruite domino. Sin autem malũ vobis videtur, vt Domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui seruire potissimũ debeatis, &c. Vide quàm perspicuè scriptura nostrã optionẽ arbitrij que libertatẽ ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura. Qui potuit trãsgredi, & nõ est transgressus, & facere mala, & non

Eccle. 31.

non fecit. Et in libro Sapientiæ: Ad quod quisque volebat conuertebatur. Et in psalmo. Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios. Qui statuit, inquit Apostolus, in corde suo, non habens necessitatem, potestatē habens suæ voluntatis. Quid plura? Christus Deus noster, ita apud Marcum discipulos alloquitur: Semper enim pauperes habebitis vobiscū, & cum volueritis potestis illis benefacere. Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere. Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populū cōciones habebas, tot concilia toties inculcabas. Quis nō videt esse omnia hęc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò vētura? Tu tibiipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregoriū Nissenum in libro illo, vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitriique libertatem & actiuitatem clarissimè demonstrat, sanctū martyrem Cyprianum libro 1. epistola 3. beatum Ambrosiū libro 1. de gentium vocatione, glorioſum Hieronymū, diuū Augustinum, innumerabilesque alios excellentes authores, sed cùm eos non admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed vt iacent, in medium profero. Est quidem Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absque dubio mouens, quod non solùm fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonū iuxta id quod ait diuus Iacobus Apostolus: Omne datū optimum, & donum perfectū desursum est, descēdens à patre luminū. Et iuxta id quod ait Diuus Paulus: Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypsi Diui Ioannis Apostoli: Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum. Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, esseque electiones ipsas in nobis, suppositio tamen diuino auxilio: Dei est nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Non igitur Deus corda nostra ipse per se indurat, arbitrium à nobis abstrahendo, vt tu

Sap.16. Psal.118. 1.Cor.7. Mar.14. Iacob.1. 1.Cor.4. Apoc.3.

exisbi-

existimas, & ex hoc Esaiæ loco probare contendis: imò nos
Psal.94. ipsi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto.

Conuertere propter seruos tuos.) Fatemur, inquiũt, nos esse sceleribus coinquinatos, nihilque boni mereri. At propter Abrahamum, Isaac, & Iacob, cæterosque viros seruos tuos fide, obedientia, & charitate præstantes conuerte ad nos faciem tuam, illosque tuæ misericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auerterere. Hìc aspicis quanti æstimandi sunt viri iusti, siquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob nimium mulierum amorem depra
3. Reg. 2. uato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud seruo tuo: veruntamen in diebus tuis nõ faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Esaiam, Sic faciam, inquit, propter
Infr. 65. seruos meos, vt non dispердam totum. Hoc voluit scriptura in
Gen. 15. lib. Geneseos significare, cùm ait abegisse Abrahamũ volu-
Figura. cres super immolata cadauera descẽderes. Laceraſſent & deuorasſent volucres animalia illa mortua, nisi eas sanctus ille pater longè separasſet. Quid per volucres in cadauera irruentes eaque dilaniare & vorare desiderantes intelligitur, nisi tyrannorum, potentium populorum, cæterorumq; hominum immanium, impius conatus & studium irruendi in filios Israelis, eosque ad vastitatem vocandi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arceptẽ, nisi sanctorum patrum merita & suffragia? Ostendit diuina historia Aegyptios, Amorrhæos, Babylonios, cæterosque infideles fuisse Israelem penitus euersuros & consumpturos, nisi Abrahami aliorumque sanctorum virorum merita piæq; precationes interceſſiſſent.

Quasi nihil ampoſſederunt populum ſanctum tuũ.) Sensus est: Babylonij possederunt Domine Hebræorum populum quasi nihil possiderent: populum tuum penitus contempserunt, & acsi vilissimus esset, pro nihilo putarunt.

Conculcauerunt ſanctificationẽ tuam.) Hoc est templũ Salomonis, vbi tuũ nomen sanctificabatur, euerterũt, & pedibus conculcarũt: nosq; in Babylonicã captiuitatẽ conjecerũt, vbi fuimus tẽplo sacrificiisq; destituti, quemadmodũ in principio priusquam te coleremus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIII.

Quis

Quis est iste, qui venit de Edom?) Pro de Edom est in Hebræo me Edhon: quæ dictio chamuts, hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam ac sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.) Pro gradiens est in Hebraico tsoæh, à verbo tsaah, quod significat gradi, migrare, & discurrere. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciens in multitudine fortitudinis suæ Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absque dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.) Pro virtute eorum in Hebraico est nitscham. Nomen est, natsach. quod significat fortitudinem, sanguinem, & perpetuitatem, quod in sanguine hominis sit fortitudo, & quoniam id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & victorem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis: Periit finis meus, potest rectè verti: Periit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe psalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc est, in finem: duos secutus est Latinus noster interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori. Fœlix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Finis legis Christus. Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & omega, principium & finis. Quid multis? Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signum ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis: Pone me vt signaculum super cor tuum. Ipse est victor, qui apud Ioannem, Ego, inquit, vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocalypsi, Vicit, inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod ipse Apostolus in cæna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effunderur in remissionem peccatorum. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniam, inquit, occisus es & redemisti nos Deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis fusus fuerat in lege, in agni sanguine aliorumq; animaliũ figuratus: nã vt verbis vtar Pauli Apostoli, omnia penè in sanguine

Thren. 3.

Rom. 10.
Apoc. 1.

Cant. 8.
Ioan. 16.
Apoc. 5
Matt. 26.

Apoc. 5.

Heb. 9.

guine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Quod de fide, charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Cõsidera altaq; mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodentur, & quam sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideò hunc Esaiæ locum ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorum, vel fortitudinem, vel victoriam eorum.

Ioan.6.
Ioan.8.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) In Hebræo est in hunc modum, bechal tsaratham lo tsar. Hæc particula la, significat nõ, sed si ita scribatur, lo, est datiuus huius pronominis hoa, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locũ ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorũ ei fiet angustia. Alij vertunt: In omni tribulatione eorũ ipse est tribulatus. Quod idẽ est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ, verè languores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo: aut, vt est in hebraico, percussum Deum. Vel dicit propheta Deum suorum afflictione esse afflictũ, vt eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra cõmunis versio, in explanatione ostendimus. D. Hieronymus in commentariis neutram harũ versionũ reprobat: imò aliã tertiam ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorũ nequaquã tribulauit eos. Quoniã cùm affligerẽtur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Acsi dicerent: Cùm genus humanum turbulentis negotiis implicatum, tetrisque fligitiis coopertũ in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundũ summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnẽ caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tãdem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotiũ redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelũ, nec curã

Sup.53.

tam

nam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotiũ gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volẽtes Septuaginta significare transtulerunt. Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Verbum hoc, tsar, quod hic ponitur, significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiã saluos facere. Nec mirũ est vnũ & idem verbũ significare affligere, & corroborare: Nam vt palma aduersus pondus cõsurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodũ arbores ad Septrionalem partẽ satas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis concuti & agitari consueuerunt, obdurescunt ipsis afflictionibus & fortiores efficiuntur. Vnde potest verti: In omni tribulatione eorũ roborauit eũ, subaudi Israeliticũ populũ. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quã Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanã redemptionẽ per Christi aduentũ diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelũ, nec per aliũ legatum eã perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Cãticis sponsa: Osculetur me osculo oris sui, nequaquã per alios sed ipse in mea carne appareat, & verbũ caro fiat, vt sit Emanuel, hoc est, nobiscũ Deus. Simile. Simile. Cant. 1.

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.) Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Mosem brachiũ gloriæ suæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexteram Moysen brachium gloriæ suę. Quod idem ferè est. Vbi vides Moysem fuisse brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sunt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitã reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suamq; diuinitatẽ significantia. Vt Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, vt humani Historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem, & admirabilem lineam describeret, præter vnum Apellem, sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed nõ ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim Pharisæis de seipso, quòd paralytico peccata dimitteret malè cogitãtibus. Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatẽ in terra Simile. Matt. 9.

dimit-

dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Quod ita statim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculū esse Dei, qui virtute sua, & in testimonium sui numinis illud effecit? Vnde
Luc.6. ait D. Lucas: Virtus de illo exibat, & sanabat omnes. Virtus qua viri sancti miracula efficiunt, nō exit ex illis, vt sua propria, sed ex Deo. At Christi virtus ex illo quidē exibat, quoniam ipse verus est Deus, sancti verò eius brachia, vt hic de Moyse testatur Esaias.

Argumentum Capitis LXIIII.

IVdæos, quos diuinus vates præuidebat esse Babylonicam captiuitatem ob eorum impia scelera coniiciendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo misero statu constitutos, suam liberationem à Deo expectantes. Ostendunt magna esse & explicatu difficillima ea bona, quæ Deus suis dilectis in splendidissimis illis ac æternis sedibus præparauit. Fatentur sua flagitia, & confugiunt ad portum diuinæ misericordiæ.

CAPVT LXIIII.

Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes, à facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderēt igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis, à facie tua gentes turbarentur. Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus, descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. A seculo non audierūt.
1.Cor.2. *neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti, & facienti iustitiā, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Non est qui inuocet nomen tuum, qui consurgat & teneat te.*

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cœlos.) Omnia hæc verba in textu Hebraico sunt capitis superioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis. Sicut exustio ignis. Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, Vtinam: Ideò nos etiā ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorū, qui in Babylonica captiuitate

nitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus desideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & è acerbissimis ærumnis, in quibus versabantur, eripiendũ. Sed ego existimo diuinum nostrum vatẽ, cùm hæc mandaret monimentis, ad Christi in mundum aduentum mẽtis oculos leuasse. Ideò facit fideles suspirantes, & humanam redemptionem per Christũ inflammatis verbis eximo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum desiderium ostẽderet propheta non inquit: Vtinam iam venires, sed vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Quasi dicerent: Vtinã tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quæreres ostium, sed subitò cœlos rumperes, & descenderes. Non quòd necesse esset Deum cœlos infringere, vt veniret, sed loquitur propheta more humano, vt feruorem desiderij, quo antiqui patres aduentus Christi tenebantur, demonstraret. Eodẽ modo Dauid, Domine, inquit, inclina cœ los tuos, & descende. Vide ingens illustrissimi prophetæ desiderium. Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlũ inclinet & descendat. Quid aliud voluit hic clarissimus rex significare, quãdo incredibili aquæ Bethlehem desiderio flagrans dicebat: O si quis mihi daret potũ aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem, nisi Christũ in carne videre? Ita hũc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus. Nasciturum in Bethlehem sitiebat. Hic est illa cœlestis aqua de cœlo in terrã missa ad tetras nostrorum scelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata est in Bethlehẽ, iuxta Michææ vaticiniũ. De qua ait apud Ezechielem cœlestis pater: Effundã super vos aquam mundã, & mundabimini ab omnibus inquinamẽtis vestris. Et vt significaret Dauid non terrenam illam aquam Bethlehem, sed eam cœlestem quam per illam intelligebat, desiderare, cùm tres viri ad eum aquam de cisterna Bethlehem afferrent, noluit eã bibere, vt in lib. 2. Regum diuinæ literæ testantur, non enim voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniã sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundũ à periculis erepturũ. Hoc desiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos cap. 45. noster vates in hunc modum inducit loquentes: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vbi poteris ea videre, quę hac de re ibi annotauimus.

Psal. 143.

2. Reg. 23.

Figura.

Mich. 5. Ezec. 36.

2. Reg. 23.

A facie tua montes defluerent sicut exustio ignis tabescerent.) Exod. 19.

Videtur alludere ad descensionem Dei in montem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse micare fulgura, & nubem densissimam operire monte, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinam Domine venires ad liberandum nos, quemadmodum venisti in montem Sinai. Vtinam venires ad dandum euangelium, quemadmodũ venisti ad dandam legem. At si hoc volueris altè spectare, videbis hos montes, qui ob Christi aduentum fluxerunt, fueruntque instar ceræ liquefacti, fuisse mundi reges & principes, qui cũ essent nimia superbia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & recepta fide supplices ad Christum accesserũt, & vanos ac falsos deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne
Psal.96. dicitur in psalmo: Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo Deus eos, qui antèa erant eius inimici, incendit, & studio æternitatis inflammauit.

Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.) Veni Domine nũc, nam posteà quùm veneris, & feceris miracula, nõ ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorũ malitia & impietas, vt tua signa & miracula damnent.

A seculo non audierunt.) Dixerat: Descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. Acsi diceret: Venisti in mundum, & multi ex principibus euanuerũt, te ipsum nõ cognoscentes. Nũc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderũt ea, quæ tu Deus in futurum sanctis tuis præparasti. Esse hũc
1.Cor.2. huius loci sensum explicat Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, vbi citans hũc locum ita ait: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principũ huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Vbi vides Diuum Paulum dicere mundi principes euanuisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuino auxilio nemo cognoscit ipsum Deũ, nec ea, quæ suis dilectis præparauit. Potest esse sensus Apostoli: Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eum cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligentibus se, quæ sine ipso Deo nemo potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanũ intellectũ transcendentia.

Vnde

Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus. Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudiũ, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus illud possit cogitatione cõplecti, absque te Deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi lætanti.) Subaudi in te. Licet nobis lætari & gaudere, sed in Domino. Ideò canebat Dauid: Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et Diuus Paulus, Gaudete, inquit, in Domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberasti & seruasti eum, qui in te lætabatur, & opera bona iusta & sancta faciebat, & illis fauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserũt. At mortuis illis, nunc nemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet: Tu iratus es, & peccauimus, habet Pagninus: Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id quod nos habemus: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse. Propter ipsos iustos in seculum salui fuimus. Quæ omnia nostram illucidant expositionem. Pſal. Phili.

Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ.) Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate præstantes, & mansimus nos, qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes pãno infecto sanguine mulieris menstruum patientis. Hæc verba sunt Iudæorum iniustorum in Babylonica captiuitate cõmorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis hæc verba nõ pertinere ad omnes homines, sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis, vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò anteà dicebant fuisse inter Hebræos viros iustos, de quibus Deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò pòst has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis.

ignis. Vbi vides eos, qui hæc dicebant, captiuos esse in Babylone, & Hierosolymæ ruinam per Babylonios, atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erãt sceleribus implicati, & vitiis contaminati & imbuti, & si quãdo aliqua faciebant moraliter bona, ea malo fine deprauabant, idcirco dicunt: Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Est igitur verissimum, nostrum Prophetam inducere hoc in loco loquẽtes eos Iudæos, qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versati, & hoc ad flagitiosos illos solùm pertinere & non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tempore, ad quod hæc referuntur, in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias, sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etsi anteà in aliquas virtutũ actiones incubuissent, & in gratia steterant, ceciderunt tamẽ & grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibusque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es, & peccauimus. Quæ possunt verti de Hebraico: Tu iratus es postquã peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quàm Deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò pòst dicunt: Cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non est qui inuocet nomen tuum tuum. Qui dicunt se cecidisse, fatentur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu precipitari. Vnde ait Apostolus: Qui stat videat ne cadat. Intelligi autem de illis, & non de omnibus apertè ostendit id quod sequitur: Non est qui inuocet nomẽ tuum. Nam multi sunt, qui nomen Domini inuocant: & literæ diuinæ contestantur multos nomen Domini inuocasse. De Enos scriptum est in quarto capite Geneseos. Iste cœpit inuocare nomen Domini. Et de Abrahamo: Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel, vsque ad locũ, vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. Et David in Psalmo 114. Et nomen, inquit Domini inuocaui. Et Psalmo sequenti: Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Et Ieremias, tu autem, inquit, in nobis es domine & nomen tuum inuocatum est super nos. Si igitur multi nomen Domini inuocarunt & inuocãt, qui fieri potest

1.Cor.10

Gen. 4.
Gen.13.

Psal.115
Ierc.41.

vt

vt hæc verba. Non est qui inuocet nomen tuum, de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Constat igitur eos in errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaiæ volunt colligere omnes homines quantūuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo 31. hanc propositionem asserit: in omni opere bono iustus peccat. Et probat eam ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriam cō secutum, & gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius tēporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorū precibus Deus eos aliquando sustentauerat, quorū iustitia nō erat panno menstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ illi nihil opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorumque verū sensum ostendere, cū nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquā enuntiationem tam falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? Cùm Iob calamitate oppressus multa verba fecisset ait scriptura: In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est. Iob.1. Iob.17.

Et alio in loco ait de se ipso Iob. Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnē virū iustum in omni opere etiā bono peccare; at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere nō peccauisse. Cui dabimus fidē tibi, an scripturæ sanctæ? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credēdū putet. Cùm Christus Deus noster hominē, quem sanauerat, in tēplo postea inuenisset, ait illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio deprehensæ: Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, qui fieri potest vt Deus præciperet illis, ne peccarent. Deus enim neminē obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios ita ait: Et si nupserit virgo, non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola, Euigilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et D. Petrus in epistola sua 2. Quapropter fratres, inquit, magis satagite, vt per Ioan.5. Ioan.8. 1.Co.7. 1.Cor.15. 2.Pet.1.

bona opera certam vestram vocationem & electionem fa-
2.Petr.1. ciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Et D. Ioannes in epistola 1. Omnis, inquit, qui in eo manet nõ peccat. Et paulò pòst: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit. Nónne vides Luthere hanc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, vt tu asseris, ergo tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum afferre possunt eius assertiones, qui in illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respondite mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam
Matt.25. æternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Matthæum: Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus & operuistis me. Et paulò pòst. Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis mihi fecistis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex vitã reddit sempiternã? Quid potest absurdius excogitari? Non solũ bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiã vitã
2.Tim.3 æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando numeratis suis actionibus dixit: In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi, sed & his, qui diligunt aduentũ eius. Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed quam reddet
Matt.26. mihi. Ita apud Matthæum: voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces ergo meritum, Si homo in omni opere pec
Sup.1. cat, non potest esse vnquã sine peccato. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam: Lauamini, mundi estote. Et paulò pòst: Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur? Conscientia teteris maculis infecta non est instar aluis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè Diuum Ioannem Baptistam in ventre diuæ matris sanctificatum in omnibus operibus suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatam. Quis talia vnquam audiuit? Quæ sunt aures quæ possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola ad Ro
Rom.8. manos ait Diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiã peccat quando Deum orat gemitibus, inenarrabi-

libus.

libus, at illæ preces sunt ab spiritu sancto ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiens. O pestilentissimam hæresim in officina Satanę conflatam. Væ tibi Luthere qui tam diabolico figmento tot animas perdidisti: Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, in illis tetris tenebris reseruantur.

Cecidimus quasi folium.) Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui consurgat, & Deum teneat precibus & orationibus, ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti Deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit Deus, quando Moysi pro populo deprecanti respondit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Exo.32.

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est, Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his contineberis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer. Psal.78.

Abscondisti faciem tuam à nobis.) Hoc est, Non nobis faues. Magnum malum est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scriptũ legimus dixisse Deum Moysi: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem. Et in psalmo dicitur: Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Deu.32. Psal.79.

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.) Cùm essemus in manu nostræ malitiæ, cum non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauē horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionum allisisti. Vexastis nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit peruerso apetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc Domine pater noster es.) Acsi dicant: Nec respicias

ſcelera noſtra, ſed clementiam tuam. Non poſtulamus iuſtitiam, ſed confugimus ad portum miſericordiæ. Pater noſter es, miſerere noſtri.

Ciuitas ſancti tui.) Hoc eſt, Hieroſolyma vrbs tuæ ſanctitatis. Id, quod ſequitur, eſt ſuperioris reperitio.

Domus ſanctificationis noſtræ.) Hoc eſt, templum Salomonis, in quo te colere, ſanctificare, & laudare ſolebamus, fuit à Babyloniis combuſtum, & incendio deuaſtante deletũ. Sed cur Deus Iudæos, qui eum in templo ſancto ſuo colebant, permiſit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio eſt, quia etſi Deum ore laudarẽt, animo tamen ſe ab eo ſeparabãt. Hoc enim obiicit illis Deus alio in loco apud hunc noſtrum prophetam: Appropinquat
Eſa. 29. populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me, cor autẽ eius longè eſt à me. Erant Iudæi illi tetris deſideriis incenſi, impiis ſceleribus imbuti, & in ſumma deprauatione verſati, & vt omnium ſermone celebrarentur, deteſtanda facinora ſua frõte occultabant, fictæque virtutis ſpecie tegebant. At Deus talẽ extrinſecam ſpeciem non vult. Ideò præcipiebat in Leuitico vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flaLeuit. 1. grarent. Pellis eſt exterior virtutis ſimulatio: ignis autẽ, quo interiora comburebantur, eſt amoris & charitatis flamma,
Prou. 4. qua debemus flagrare. Ideò ait Deus: Fili præbe mihi cor tuum. Ea differentia, quę eſt inter naturam & artem, eſt inter
Simile. veram & falſam virtutem. Vt enim natura in hominis generatione incipit à corde, & poſtea ad exteriora ſe confert, ſic vera virtus incipit ab animo, eumque exornat & illuſtrat, & poſtea in exterioribus ſplendet. Contrà verò vt ars in humano quodã vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, ſed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, ſic hypocriſis, falſæque virtutes humanæ laudis appetentes, ſolam externam claritatem quærunt, de animi ſplendore nequaquam cogitantes. Et quoniam Iudæi non naturam, ſed artem ſequebantur, Deumque labiis & cerimoniis, non autẽ animo & factis colebant, permiſit meritò Deus, vt eſſent capti, & in miſeram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hac ærumnarum acerbitate ad Deũ ſe toto animo conuerterẽt, ſuam ingratitudinem intelligerent, & ſeipſos tandem cognoſcerent. Eſt enim afflictio eos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ſerrugo delerur.

Numquid ſuper his continebis te Domine.) Cùm Babylonij ciuita-

ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nosq; acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus iraſcaris? Nunquid tacebis, nō respondens impiis hostium tuorum blaſphemiis? Nunquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Acſi dicant? ſume de Babyloniis vltionem Domine, nos autem ne ſinas in iis ærūnis amplius verſari.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIIII.

Sicut exuſtio ignis tabeſcerent) In Hebraico eſt cikdheeh exhamaſim: Quæ verba poſſunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefactionem, hoc eſt, ignis vehemens, hamas enim liquefactionem & diſſolutionem ſignificat.

Cùm feceris mirabilia non ſuſtinebimus.) Pro non ſuſtinebimus in Hebraico lon kaueh. Verbum eſt iakah, quod ſignificat inter alia expectare, quam ſignificationem ſequitur in præſenti Pagninus. Et poteſt ita Latinè reddi: Cùm feceris mirabilia, non te expectabimus, nullam in tè ſpem ponemus. Nec eſt mirum: nam de Chriſto dixerat Iacob: Ipſe erit expectatio gentium. Non dixit Iudæorum ſed gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa iikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noſter interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon congregatio. Alij auſcultatio & obediētia. Quibus fauet Chaldaica tranſlatio Onkeli, quæ ita habet: Et ei auſcultabūt populi ſiue gentes. Quæ omnia Chriſto apertiſſimè conueniunt. Ille enim eſt in quo gentes ſpem ſuam collocarunt, & qui eas in vna eccleſia congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt. Gen. 49.

Quaſi pannus menſtruatæ.) Septuaginta habent: Quaſi pānus ſedētis. Quod idem ſignificat. Exiſtimo enim eos per ſedentem intelligere mulierem patientem menſtruum. In Hebraico eſt veeueghedh iddim. Quod poteſt rectè verti: Et quaſi veſtimentum centonum. Nam dictio iddim, ſignificat centones, quos Lūſitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut veſtimentū prædæ ſanguine inquinatum. Thargum: Sicut veſtis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt ſententiam.

Argumentum Capitis LXV.

OStendit Chriſtus ſe fuiſſe quæſitum & inuentum à gentibus, quæ antèà in errorum ac ſcelerum tenebris verſabantur: aperuit

vult enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerent. Iudæos vero vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit Deum reddere vnicuique iuxta opera sua. Prædicit ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

Rom.10

Quæsierunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ non sciebat me, & quæ non inuocabat nomen meũ. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracũdiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiũt, qui comedunt carnem suillam, & ius prophanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me non appropinques mihi, qui immundus es. Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddã & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes & super colles exprobrauerũt mihi, & remetiar opus eorum primùm in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hereditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

EXPLANATIO.

Quæsierunt me.) In principio capitis superioris diximus Prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulantes, sed eum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quæsierunt, eique se repudiatis idolis de-

dicarunt.

dicarunt. Solēt enim Diuini vates sæpe à liberatione terrena se ad cælestem transferre, quā cùm de humana tractabant, mente intuebātur. Est igitur sensus: Gentes quæ anteà me nō consulebant, nec quærebāt, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & inuenerunt. Ponit pro re gentilica Deum non interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsoque Deo petere, vt illis suam aperiat voluntatem, vt nihil aduersus eam efficiant. Vnde Dauid Deum alloquēs, Doce, inquit, me iustificationes tuas. Et alibi: Doce me facere voluntatē tuam. In libro Iosue scriptum est incidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os Domini non interrogauerunt. Vbi vides nos ideò sæpenumero errare, quia Deū non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto apperitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duricie & pertinacia asserit Diuus Paulus in Epistola ad Romanos. Quod multò anteà fuerat iis verbis à Deo per Dauidem prædictum: Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerūt à semitis suis. Iacob luctās cum angelo māsit claudus: Iudęi aduersus Christū pugnātes claudicauerunt.

Psal.118. Psal.142. Iosue.9. Rom.10 Psal.17. Gen.32.

Ecce ego, ecce ego ad gentem quæ nesciebat me.) Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserūt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in scala Iacob descenderunt vsque ad terram: qui verò in terra iacebant, ad scalæ summitatem ascenderunt. Qui stat, inquit Apostolus, videat ne cadat. Inde cecinit Anna: Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

Gen.28. 1.Cor.10 1.Reg.2.

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.) Esse hunc populum, populū Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos. Considera Dei misericordiā. Iudæi Christū crucifigebāt, ille autē eos vocabat. In cruce manus expassas habebat & brachia extensa, quasi peccatores vocans eosque amplecti desiderans. Ideò apud Salomonē has voces emittit: Vocaui, & renuistis: extendi manum meā, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocauit, & manus extendit.

Rom.10 Prou.1.

Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.) Hoc est, qui sequens suas deprauatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri non potest, vt qui

Luc.9. seipsum sequitur, Christū sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucē suā cotidie, & sequatur me. Væ illi, qui ducē sequitur appetitū. Est ap

Simile. petitus veluti cornus, qui ei, à quo nutritur oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suā cęcitatē & pernicię nō intuetur.

Simile. Vt enim cornuus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad absconditū venatorem rugitū ceruę fingentem, ductusque appetitu dum existimat se ad desideratam ceruam festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatam venatoris sagittam recipiendā. Sic qui indomito appetitu ducuntur, quantò celerius ad res desideratas contendunt, tantò pernicioſius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.) Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimant sua sacrificia Deo grata esse? *Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitādum, sed posteà cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse à tali aqua abstinendum. Et nolēte egroto ab aqua desistere, medicus coram eo vrceum frangit.* Sic deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Aegyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniēte tēpore cœlestis ille medicus in cruce pendēs illi dixit: cōsummatū est. Quibus verbis indicauit veteris

Ioan.19. legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum euertit et destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè constat esse antiquę legis sacrificia abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clauis totius domus, & ruente eo lapide, euersa illa claue, ruit tota templi fabrica & structura, sic euerso templo Hierosolymæ quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogā esse euersā et funditus conuulsam. Sed Iudæi cæca militia ducti hoc nunquam perpendere voluerūt. Hanc ipsorum ignorantiā indicat illis scriptura cùm ait, Mortuum fuisse Moysem &

Deu.34. in valle sepultum, nullumque eorum eius sepulchrum cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quæ ad iudicialia, & cerimonialia, & sacrificia &

Figura. in valle sepulta, eius autem sepulchrū ignoratur à Iudæis cā

adhuc

adhuc viuere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed non erat nisi ad Christum duratura. Idcò Diuus Paulus in epistola ad Galatas, Lex, inquit pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo. Gal.3.

Et sacrificant super lateres.) Id est super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

Qui habitant in sepulchris.) Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandũ habitare, vt ibi in somniis responsum reciperent. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia.

Ius prophanum.) Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.) Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.) Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in psalmo: Deficientes quemadmodum fumus deficient. Psal.36.

Ecce scriptum est coram me. Hoc est, statutum est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.) Iuxta id, quod ait Deus Exodi 21. cap. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorũ, qui oderunt me. Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali, sed de aliqua. Non enim æquũ est vt filius pro patris scelere in æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est: Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed vnusquisq; pro peccato suo morietur: Quod est etiam libro 2. Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamen ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem dicitur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, & pater non portabit iniquitatẽ filij. Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiã & in Exodo ait Deus, se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittant, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum scribis & pharisæis cedes prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset ait: Ecce ego mitto Exo.20. Deu.24. Exec.18. Matt.23.

mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas; & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinē Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. Vbi vides venisse super scribas & phariſæos peccata suorum maiorum, quæ in morte sanctorum commiserant, quoniam ipsi pharasæi viros sanctos etiam occiderūt. Acsi Christus illis diceret: Vos in inferno cruciabimini quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem sceleribus estis cōtaminati Castigat igitur Deus filios pro peccatis parentum, quando eoldem parentes in peccatis imitantur.

Et remetiar opus eorum primùm in sinu eorum.) Hoc est, in primis peccatū eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem mensuram in sinum proiicit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.) Dixerat Deus se esse Iudæos punirurum, eisque iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Vt si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granum inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solùm euaserit. sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparentur. Et hoc faciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternasque tenebras præcipitentur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Acsi dicat: Seligā ex Iudæis nonnullos, quibus dabo montes meos possidendos. Per montes intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, fundamenta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymā ecclesia Christi significatur, in qua habitāt omnes fideles catholici tam ex Iudæis, quàm ex gentibus congregati. Ideo ait: Et hæreditabunt eam electi mei, serui mei habitabunt ibi. Iudæos, qui in

Psal. 86.

Christum

Christum crediderunt, appellat acinum & semen, quemadmodum primo capite: Nisi Dominus reliquisset nobis semen. Eosque capite decimo reliquias appellauit: quem imitãs Apostolus in epistola ad Romanos eos etiam reliquias vocat. Cæterum hic Hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest habere sensum: Vt maneat huius populi memoria ob suorum maiorum benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse. cap.1. Sup.10. Rom.9. & 11.

Et erunt campestria in caulas gregum.) Vult spiritualem ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus oues reconduntur. Achor vallis est, vbi Iosue iussit, vt Achã propter furtum lapidibus obruerentur, vt est in libro Iosue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Non enim solũ viri iusti in campestriũ planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: vt tristia cum lætis misceantur, & harmoniam atque sonorum cõcentum efficiant. Vt enim in musica non omnes voces sunt acutæ, neq; omnes graues, neque omnes circumflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic temperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate et mistione gaudij & afflictionis componitur. Iosue 7. Similitudo.

Et vos qui deliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, & libatis super eam: numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. Pro eo quod vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei commedent, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio. In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis nostris. Ecce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non ascendet super cor. Pro.1. Ierem.7. Apoc.21.

Et vos qui deliquistis Dominum.) Alloquitur Iudæos infideles

fideles, præsertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitatè sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domiciliũ, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius
Gen.49. mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam causam pa
Gen.50. triarcha Iacob, eiusque filius Ioseph in Aegypto morientes præceperunt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniã, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebantur illic esse Christũ sepeliendum, & à mortuis resurrecturum, & volebant cũ eo
Mat.27. resurgere. Ait enim D. Matthæus 27. cap. sui Euangelij monumenta operta fuisse, & multa corpora sanctorum, quę dormierãt, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumẽtis, post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatẽ, multisque apparuisse. Verùm per hunc montem sanctũ, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi disseruimus.

Qui ponitis fortunæ mensam.) Gentes Fortunã diuersis nominibus atque titulis vt Deam coluerunt. In id amentiæ & cęcitatis inciderunt, vt etiam Fortunã malam adorarent. Effingebant eam habitu fœmineo, furenti simulem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant cæci homines Fortunam esse per se rem quandam separatam, viuã, & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebãt. Iudæi autem vt omniũ idolorũ portenta venerarentur, Fortunam etiam adorarunt, eiq́ue more gentilico mensam dapibus repletam præparărunt, verumque Deum reliquerunt. Quam ob causam hic à Deo per prophetam reprehenditur.
Exo.20. Præceperat enim Deus cap. 20. Exod. 26. Leuitici 4. Deut.
Leui.26. ne quis sculpt de, similitudinem, & idolum faceret ad adorã-
Deut.4. dum. Ex his locis contendunt nonnulli probare vsum imaginum diuorum esse pernicioſum, diuinisq; literis repugnantẽ. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodũ etiam in multis alliis, Luthero non solùm temerarior, sed pe silentior. Nam Lutherus, quanuis hæreticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eumque obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hæresim sectatur Caluinus, eamque pro viribus defendere conatur, asserens Deũ in diuinis literis vsum imaginum apertè prohibuisse. At hoc

neque

neque ostendit, neque vnquam ostendet. Imò Deus postquã capite 20. Exodi. sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim aureos productiles ex vtraque parte oraculi, vt in eodem Exodo capite 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum cap. 8. Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habẽtia figuram, quæ à nullo hominum est inspecta. Hęc ille. R. Kimhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idemque esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorum sententiam. Aspicis igitur Deũ imagines fieri præcepisse. Neque hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturæ, & videbis Dei intentionem esse, non prohibere diuorum imagines, sed falsorum Deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem, quæ est in cælo desuper, neque in terra deorsum, neque eorũ quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Hæc capite 20. Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quẽ finem Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Aegypto, vbi idola colebantur, erant ad idolatriam propensi, facile cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cũ nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possimus absque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neque ad lapidem, néque ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiunt ões. Quis non mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis conorati? Quis non excitabitur ad ardentem charitatẽ intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo exposiri, flammisque ardentibus combusti, non concipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiã moriendi? Quæstio de habẽdis diuorum imaginibus fuit in conciliis tractata, in quibus ex vniuersali ecclesię catholicæ consensu fuit decretum, perpetuisque monimentis consignatum,

Exod. 25

Exo. 20

vſum imaginum diuorum, non ſolùm non repugnare literis diuinis, ſed etiam eſſe licitum, pium, & ſalutare. Habes hoc decretum in concilio Niceno ſecundo, & in Conſtantinopolitano ſub Hirinæo, & in tribus Lateranenſibus ſub Gregorio ſecundo, & tertio, & Stephano, & in Frankfordenſi. Neque exiſtimes in his conciliis incepiſſe imaginũ vſum, ſed approbatum fuiſſe, quoniam iam erat: imò eum habet eccleſia ex Apoſtolorum traditione. Ita aſſerit libro 4. Damaſcenus author antiquus ſummæ authoritatis, qui etiam ait Chriſtũ Deum noſtrum miſiſſe imaginem faciei ſuæ Abagaro Edeſſenorum regi. Hodie idem refert Euſebius libro 2. Eccleſiaſticæ hiſtoriæ vir omni ſapientia & nobilitate præſtanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminitque Chriſti imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ hiſtoriæ libro 6. Caſſiodorus. Et D. Lucas, vt celebris per totam eccleſiam fama vagatur, ſacratiſſimæ Dei genitricis Mariæ imagines depinxit, quarũ nonnullas ego meis oculis vidi. Athanaſius loquens de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea corrigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni ſunt libri, plenæ hominum voces, plena eſt miraculis imaginum diuorum, non ſolùm recens memoria, ſed annalium etiam antiqua vetuſtas. Niſi Deus vſum imaginum approbaſſet, non in illis tot miracula efficeret. Non eſt hoc obſcurum, res eſt perſpicua, ipſa per ſe loquitur & lucet, multorum oculis teſtatiſſima. Quid ad hæc reſpondes Caluine? Quid pro te poteris afferre niſi præceptum de nõ colendis idolis? At id pro te nihil facit Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verũ eſt: ſed eccleſia id multò aliter interpretatur. Cui aſſentiemur tibi cum Caroloſtadio, & aliis huiuſmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum conſuetudini à tota eccleſia aſſertæ & comprobatæ? Sed dices: Non curo quid eccleſia dicat: ſatis mihi eſt poſt Dei præcepta nunquam licuiſſe imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legiſti Hebræos poſt illud præceptum imagines duorum Cherubim ex Dei iuſſu feciſſe? Nónne Salomon diuina ductus inſpiratione duodecim leunculos in ſolio fecit? Nónne ſculſit boues in mari fuſili, leones, boues, & Cherubim in baſibus æreis? Nónne legiſti præcepiſſe Deũ Moyſi, vt ſerpentem æneũ faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat ſcriptura cap. 21. Numerorum: Fecit ergo Moyſes ſerpentẽ æneum, & poſuit eum pro ſigno, quem cùm percuſſi aſpicerent,

Exo. 25.
2. Par. 9.
3. Reg. 7.
3. Reg. 6.

erent, sanabantur. Erant Hebræi ob eorum scelera à serpentibus vulnerati, & cùm oculos ad serpentem crucifixum dirigerent, sanitatem consequebantur. Vexillum illud quo erat serpens suspensus Christi crucem adumbrabat. & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannem testatur. Serpens, qui Ioan. nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa, vel vt est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Pro quo Hierosolyma paraphrasis habet: Futurum est vt in diebus regis Messiæ amoueant morsum, qui factus est in calcaneo. Vbi aspicis intellexisse antiquos Hebræos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocens ille serpens crucifixus, non venenosus, sed æneus, qui lõgè lateque sonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium respicias, serpens ille æneus in cruce leuatus, tantum abest, vt serpentium morsibus medeatur, vt etiam præsentissimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim est à serpente percussus viso serpente exhorrescit, & grauius ægrotat. Præterea eam aiũt esse æris candentis naturam, vt si quis à serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, si redemptionis humanæ mysteria fidei oculis aspexeris. Admiraberis diuinum consilium, sapientiam, iustitiam bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspicere non vis? Cur ô Caluine visa crucifixi imagine exhorresc is? Cur eam detestaris? Cur nec Christi, nec eius sanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquissimum ecclesiæ consensum negligis & execraris? O miserum te si non intelligis tuam hæresim, miseriorem si eam intelligendo vis in ea perseuerare? O incensati Caluinistæ quis vos fascinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud euangelium? Quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere euangelium Christi. Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemet? quis non exardescet dolore? quis ob interitum vestrum vim lachrymarum non fundet.

Numerabo vos gladio.) Hoc est, vos numeratos gladio interficiam,

terficiam. Vel numerabo vos ad cædem.

Vocaui & non respondistis mihi.) Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatē. Vos vocat, qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

Ecce serui mei commedent, & vos esurietis.) Vide elegantem contrapositionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quendam Poëtam: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Considera quanta sit piorum hominum fœlicitas, quanta verò impiorū miseria. Sunt tamen hæc de spirituali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in psalmo: Non cōfundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur. Et in prouerbiis: Non affliget Dominus fame animam iusti.

Psal. 36.

Prou. 10.

Præ contritione spiritus.) Non accipitur hîc contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ est pars sacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & cōturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.) In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerint, sumant in exercitationem nomen vestrum, dicentes: Si id feci, veniant super me calamitates Iudæorum infidelium. Quā execrandum sit Iudæorum nomen post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mundo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: Relinquetis nomen vestrum in saturitatem electis meis: hoc est, in fastidium.

Et seruos suos vocabit nomine alio.) Qui Christum receperint non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, sed Christiani. Pro nomine alio transtulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc est nomen illud, de quo dicitur in Apocalypsi: Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Acsi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonē vicerit, dabo cœlestem quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianū, & moralibus coniecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alij existiment eum esse infidelem, aut saltē mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Apoc. 2.

Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.) Id est,

est, qui se in terra fœlicem senserit, totam suã fœlicitatẽ acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando asserere voluerit, non Deos falsos, sed verum Deũ citabit in testem.

Quia oblitioni traditæ sunt angustiæ priores.) Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & ecclesiæ fœlicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iã non ero memor suorum antiquorum scelerum, quoniã illis dimissa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa: Et quia absconditæ sunt ab oculis nostris, hoc est tectę. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ, quando sunt à Deo dimissæ. Ita dicitur in psalmo: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Possunt hæc verba Esaiæ non ad Deum, sed ad eos qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In ecclesiæ fœlicitate versabimur, quoniã obliti sumus priores nostras miserias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis nostris. Nunc autem spirituali gaudio perfusi, tam rebus aduersis, quàm prosperis lætamur, & semper in Domino gaudemus. Psal.31.

Ecce enim: ego creo cœlos nouos, & terram nouam.) Hoc est, nouum mundum constituo. Prædixit Deus his verbis omnia esse per Christum renouanda, abrogandas esse veteres cæremonias, & ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mũdo versari videremur. Noui cœli sunt Apostoli, noua terra nouus populus, qui deposito veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in psalmis: Cantate Domino canticum nouum. Cæci Iudæi sperant tempore Messiæ alios fore cœlos aliamque terram, non cõsiderantes in diuinis literis nouũ aliquid sæpè appellari, non quòd anteà non fuerit, sed ob acquisitam nouã quãdam possessionem, quemadmodum per Ezechielẽ ait Deus: Facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Hoc est, mentis nouitate reformamini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite quadragesimo tertio annotauimus illa verba explicantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc innouationem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit. Psal.95. Ezech.18.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce creo Ierusalem exultationem, & populus eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in ea vltra vox fletus, & vox clamoris. Non erit ibi amplius infans dierum & senex qui non impleat dies suos:

quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erũt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. Exitque antequam clament, ego exaudiam adhuc illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis panis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.

Psal. 31. Sup. 11.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum.) Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera & ita erit æternum.

Ecce creo Ierusalem exultationem.) Id est, constituturus sum ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea vltrà vox fletus.) Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflamati etiam cruciatibus oblectantur.

Non erit ibi amplius infans dierum.) Sensus est: In ecclesia nullus eorũ qui pij sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum. Hoc est, maturi, sapiẽtes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quàm scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocantur, contrà verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Vsquequo paruuli diligitis infantiã? Et paulò pòst, Auersio, inquit, paruulorum interficiet eos. Acsi diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separant, vt quærant virã, at hoc ipsum illis mortẽ adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinẽtur. Et alio in loco in eisdem Prouerbiis, Relinquite, inquit, infantiam & viuite. Et in Ecclesiaste, Vę tibi, inquit, terra cuius rex puer est. Vnde Deus per Esaiam volens perniciem Hierosolymæ imminentem significare dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tẽpus viro iusto haudquaquam accidit, vita enim honesta & bene acta etiã in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicẽdus est aliquis ante tẽpus è vita migrasse qui semper iusti-

Prou. 1.

Prou. 9. Eccl. 10. Sup. 3.

1. Cor. 14

iustitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui se humanis vitiis contaminauit, totumque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil fecit, quod illum vixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamen verissima est hęc sententia Dauidis: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Psal. 54.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.) Hic est sensus horũ verborũ: Quoniã iniquus moriens natus centũ annos puer est, & talis puer cẽtum annorũ peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniã qui in ætate centum annorũ fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: Ite maledicti in ignem æternum. Matt. 25.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.) Id est, Tamdiu viuent, quandiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degent ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus in primo psalmo vbi dicitur. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Et in psalmo 91. Iustus vt palma florebit. Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando prophetæ ea, quæ ad cœlestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitæ intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum æternam esse significare. Gen. 2.

Opera manuum eorum inueterabunt.) Id est, diu permanebũt. Potest ita verti: Opera manuũ eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione.) Id est, filij, quos per euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, sed in animi quiete & trãquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalẽ generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorũ est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum, qui sunt à Domino benedicti. 1. Cor. 4.

Antequam clament, ego exaudiam.) Id est, priusquam finem faciant clamandi. Quod statum explicãs propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul.) Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellãtur, recepto euangelio vsqueadeò erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis & humilibus simul in ecclesia habitent, & eundem spiritualem cibum sumẽtes se spiritualiter reficiãt. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait Deus, hoc est, in ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrum Esaiam cap. 11. vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXV.

Ad populum incredulum.) In Hebraico est, Ad populum sorer, à verbo sor & geminata finali litera sorer quod signi-
Psal.118. ficat declinare, vt in psalmo: Declinate à me maligni. Significat etiam putridum esse fœtidũ, & corruptũ. Vnde id, quod
Osee 4. est apud Oseam prophetam: Separatum est conuiuium eorũ, potest rectè verti: Fœtidum factum est conuiuium eorũ. Si-
Thren.9. gnificat etiam subuertere, vt apud Ieremiam in Threnis: Se-
Osee.9. mitas meas subuertit. Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oseam: Omnes principes eius recedentes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuũ apparet posse hunc locum ita Latinè reddi: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel separatum à Deo, vel subuersum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hîc vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob causam interpres noster meritò vertit: Ad populum incredulum.

Qui ponitis fortunæ mẽsam.) In Hebraico est ita: haorchim la gadh xulcham. Prima dictio significat ponere, præparare,
Psal.5. ordinare. Vnde id, quod dicitur in psal. Manè astabo tibi, & videbo,

videbo, potest ex Hebraico verti: Manè præparabo me tibi, & videbo. Acsi dicat: Nocte ac tenebris meorũ scelerũ habebo intellectũ caligine circunfusum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ antè ignorabã. Secũda dictio, quæ est eà gadh significat fortunam, quam significationem secutus est noster interpres. R. Moyses dicit esse eam stellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hic in commentariis etiam sydus quoddam esse ait. Tertia dictio absque vllo dubio mensam significat. Ideò potest verti: Qui præparatis mensam Ioui. Est hæc stella in sexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli mensam. Existimat enim hanc dictionem significare stellarũ multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam gadhadh significat exercitum colligere, & cõgregare. Cùm nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationem existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunam significat, vt ex versione Septuaginta etiam demonstratur.

Et libatis super eam.) In Hebraico est: ve ham malim lamni mimsic. Magna difficultas est in dictione mui cui additur la articulus. Nam noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit planetis. Ita enim habet. Impletis planetis libamẽ. Septuaginta, Impletis dæmoni poculũ. Pro eo quod Pagninus vertit, plenetas dixerunt illi, dæmonem. Dictio hęc deriuatur à verbo manah, quod significat numerare, vt 2. Regum: Vade, numera Israel & Iudam. Vnde dictio hæc numerũ significat. Qua ratione adductus Pagninus vertit planetas, quasi numerum septem syderum. Potest rectè verti: Consecratis ipsi numero libamen. Fortasse enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipsum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multò superstitiosius eos obseruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam sequitur: Numerabo vos in gladio. Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad cædem numerabo. 2.Re.24

Argumen-

Argumentum Capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudaorum scelera, propter quæ illis Hierosolymæ vastitatem minatur. Prædicit ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT LXVI.

Act.7. HÆc dicit Dominus: Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum. Quæ est ista Domus, quam ædificabitis mihi? & quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt universa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum & contritum spiritu, & trementem sermones meos. Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata est. Prou.1. Ieremi.7. Sup.65. Unde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant adducam eis: quia vocaui, & non erat qui responderet: locutus sum, & non audierunt feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abicientes propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox domini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius peperit masculum. Quis audiuit unquam talem? Et quis vidit huic simile? Numquid parturiet terra in die una? aut parietur gens simul, quia parturiuit & peperit Sion filios suos? Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero ait Dominus Deus tuus.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea.) Dixerat Deus in fine capitis superioris magnam fore pacem & fœlicitatem in monte sancto suo, & ne Iudæi existimarent hoc esse intelligendum tantùm

tantùm de monte Moria, vbi erat ſitum templum Salomonis, putantes Deum in templo illo ſolùm debere adorari, illoque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus ſe implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coërceri. Sed quoniam Dei magnificẽtia magnis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipſius cœli admirabilem pulchritudinem, excellẽtes influxus, & actiones, & quòd ſit amplius toto orbe terrarum, illuſtrius & præſtantius, poſitum in ſublimi, ornatum innumerabilibus aſtris, quæ globoſa & rotunda, ſolẽdidiſſimo cãdore fulgentia, circulos ſuos orbeſque conficiũt admirabili celeritate, ordine, & conſtantia, ideò cœlum appellatur Dei ſedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius ſcabellũ. Vnde diuinus pſaltes, Cœli, inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuũ eius annuntiat firmamentum. Eam ob cauſam in exordio diuinæ precationis dicimus: Pater noſter qui es in cœlis. Hunc Eſaię locum citat glorioſus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam D. Lucas literis mandauit. Probat ille ex hoc loco Deum vbique eſſe neque in Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyſes in hunc modũ fuit Hebræorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde tuo quòd Dominus ipſe eſt Deus in cœlo ſurſum, & in terra deorſum. Et Dauid in Pſalmo: Si aſcendero in cœlũ, tu illic es: ſi deſcendero in infernum, ades. Et per Ieremiam ipſe Deus: Nunquid non cœlũ & terrã ego impleo? Eſt enim Deus excelſior cœlo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus vbique præſens, nõ per partes diuiſus, ſed totus in omnibus locis, nõ localiter, ſed potentialiter, incomprehenſibilis, omnẽ creaturã excedens. Si enim quæras magnitudinẽ, maior eſt: ſi pulchritudinem, pulchrior: ſi ſplendorẽ, ſplendidior: ſi claritatem, illuſtrior & præſtantior. Ipſe ſolus eſt qui de ſe ait: Cœlũ ſedes mea eſt, terra autẽ ſcabellũ pedũ meorũ. Sed cùm multi ſint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Eſaiã loquatur, an de Empyreo, an de Firmamẽto, an de aliquo ex ſeptẽ cœlis Planetarũ, an de primo mobili poſt Firmamentum, quod etſi fuerit antiquis ignotũ putantibus Firmamẽtũ eſſe ipſum primum mobile, quorum opinionem ſequitur Orontius inſignis noſtræ memoriæ mathematicus, tamen experientia conſtat eſſe primum mobile aliud cœlum à Firmamento diſtinctum, vt oſtendit. Petrus Nonius magiſter meus, Mathe-

Pſal.18. Matt.6. Act.7. Deut.4. Pſal.138. Iere.23.

matico-

maticorum doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, sed pro omnibus simul corporibus cœlestibus, quemadmodū in principio Geneſis. In principio creauit Deus cœlum & terram iuxta diui Chryſoſtomi ſententiam. Magnus Baſilius ideò exiſtimat cœlum ſedem Dei appellari, quia cœleſtes virtutes in ſe firmiter retinent inſidentem Dei cognitionem, terram autem ſcabellū pedum eius, quòd homines in terra degentes vix poſſint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origines & D. Gregorius exiſtimant per cœlum hoc loco intelligi viros iuſtos & pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animique pręſtantiam & altitudinem cum cœlo comparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra conſtituti ſe ferant in ſublime, iamque in cœlis quodammodo habitent: ita enim ait Paulus Apoſtolus: Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt. Quemadmodum enim rota, vt Diui Hilarij ſimilitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum ſteterit eſt à terra eleuata, parua autem pars in terra cōſiſtit, ſic licet pars corporis ſit ambulans in terra, anima tamen iuſti, quæ maior pars eſt hominis, conuerſatur in cœlis. Eſt igitur vir iuſtus ſedes Dei iuxta id quod ſcriptum eſt: Anima iuſti ſedes ſapientiæ. Hæc ſapientia Chriſtus eſt, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò pòſt: Et deliciæ meæ eſſe cum filiis hominum. Per hanc ſapientiam increatam intelligitur verbum, hoc eſt, Dei filius, vt ait in libro 11. de præparatione euangelica Euſebius Cæſarienſis. Solet enim ſcriptura Dei filium ſapientiam appellare: ita Diuus Paulus in epiſtola 1. ad Corinthios, Chriſtus inquit, factus eſt nobis ſapientia à Deo. Et in ſequenti capite: Loquimur Dei ſapientiam in myſteria, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtram. Cùm autem ſedes Dei ſit cœlum, animo autem iuſti ſit ſedes Dei, apertè colligitur, eam eſſe cœlum, de quo hic ipſe Deus ait: Cælum ſedes mea eſt. At per terram, quam hic appellat Deus ſcabellum pedum eius impius peccator intelligitur, quē Deus veluti pedibus conculcat.

Philip. 3. Simili. Eccle. Prou. 8. 1. Cor. 2. 1. Cor. 2.

Ad quem autem reſpiciam niſi ad pauperculū?) Dixerat Deus animam iuſti eſſe eius ſedem & templum: quod clarius explicans, ſubdidit: Quę eſt iſta domus, quam ædificatis mihi?

Modò

Modò multò apertius ostendit domum, in qua requieſcit, esse iusti animam, quam sedem suam appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios scribens. Vos, inquit, estis templū Dei viui. Intuere animo quàm longè differt voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cum pauperculis. Homines quærunt hospitia amœna & festiua, Deus verò animas contritas sermones suos trementes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius; Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse videamur. Et rectè quidem. Nam quid iuxta mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam inter euangelicas beatitudines connumerat, & hoc in loco, Ad quem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum? Vnde ait Dauid: Oculi Domini in pauperes respiciunt. Respicere autem in literis diuinis fauere significat, & eum quem respicis, gratum atque charum tibi esse. Hoc voluit Moyses in Genesi significare, dicens: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autē, & ad munera eius non respexit. Et Dauid: Respice in me Domine, & miserere mei. Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, quam infœlicitatē vocat. Contrà verò nihil mundus beatius diuitiis, nihil securius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transigendum existimat: cùm Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Væ vobis diuitibus. Et Diuus Paulus in epist. sua 1. ad Timotheum: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationē & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex quibus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mercium pondere onusta, in immenso mari procella iactata, ventisque periculosis exposita proiicit ad mare merces & diuitias, ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circumfluentes mediisque mundi fluctibus cōmissi, variarumque tēntationum exagitati, debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur atque ad ima tartara præcipitentur. Ita nanque poterunt maris curſum securius transigere, & ad beatitudinis portum velocius atque fœlicius accedere, si fuerit expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum

1. Cor. 3.

Matt. 4.

Psal. 9.

Gene. 4. Psal. 56.

Matt. 13. Luc. 8. Luc. 6. 1. Tim. 6.

Similitudo.

fœlicem

fœlicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè in-
tuetur, quam fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis
respicit, dicens hic: Ad quem respiciam nisi ad pauperculum?
Sed dices nō posse eum esse fœlicem qui opibus caret, quòd
nullum habeat splendorem, nullam nominis claritatem. Hęc
Stulti- est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate alie-
tudo. na. Luna, cùm longius distat à Sole, totum splendorem terris
ostendit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò
Soli cōiungitur, tota in superiore parte illuminatur, infernus
autem nullum lumen ostendit. Et tunc insipientes eam obscu
ram arbitrantur, cùm in eius coniunctione cū Sole est in su-
periore parte splendidissima. Sic qui lōgè à Christo separan-
tur, humanā solùm inanemq; gloriam quærunt, totum suum
splendorem & nominis amplitudinem in terra defigunt, atq;
animi candoris & præstantię obliti in humanis diuitiis, falsis
voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinem con-
stituunt. At qui Soli illi iustitię Christo Deo nostro coniun-
guntur, animi splendorem sursum tendentē emittunt. Et tūc
à mundi amatoribus obscuri omniq; claritate destituti stultè
iudicantur, cùm illa flamma diuini amoris incensi, sunt super-
iore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt
ad cœlum aspirent, Deum omnia prouidentem totamq; vni-
uersitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatē
in charitate diuinique numinis imitatione constituentes, &
gloriam in ipsius gloriæ contemptu collocantes.

Et tremente͂m sermones meos.) Vide quemadmodum diui-
nus vates in huius capitis exordio virum iustum describat: eū
appellat cœlum, Dei sedem, templum & locum diuinę quie-
tis, pauperculum, cōtritum spiritu, diuinos sermones tremē-
tem. Ampla quidem & illustria nomina & epitheta. Et quan-
uis omnes Christiani debent esse tot virtutum præsidio septi,
tanta puritate muniti, vt illis omnia hęc cōueniant, præcipuè
tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eaq; perpe-
tuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Chri-
stum Deum nostrum in admirabili eucharistię sacramento su-
munt, illudque diuinum manna, illum panem viuum, qui
Ioan. 6. de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea
verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat
meam carnem & bibit meum sanguinē, in me manet, & ego
in illo". Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici
Matt. 26. poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præ-
sentia

ſentia à nobis ſe ſepararet, quin nobiſcũ in ſacramẽto maneret. Ibi eſt realiter eius corpus & eius ſanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hoſtiæ cõſecratæ Chriſtus realiter cõtinetur, & verè eſt cibus. Sciebat ipſe Chriſtus venturos eſſe hæreticos, qui dicerent, Chriſtũ nõ eſſe in ſacramento niſi figuratiuè aut ſignificatiuè, ideò ad hunc errorem tollendũ dixit: Caro mea verè eſt cibus. Particula, verè, falſos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè eſt, verè à nobis manducatur, & gratiã confert. Ita enim Chriſtus ait: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternũ: & panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. Erubeſcat igitur Oecolampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum? Cùm ergo tam admirabile ſit hoc ſacramentum, oportet ſacerdotes illud miniſtrantes caſtos eſſe, & ita viuere, vt cœli, Dei ſedes & templũ, meritò appellentur. Eã ob cauſam ſanctè & iuſtè fuerũt illis cõnubia in noua lege prohibita, vt conſtat ex conciliis, in quibus hoc fuit aſſertum, & perpetuis munimentis mandatum. In cõcilio Carthaginenſi poſt hanc prohibitionẽ ſunt hæc veba: Vt quod Apoſtoli docuerũt, & ipſa ſeruauit antiquitas, nos quoq; cuſtodiamus. Aſpicis eccleſiã affirmare eſſe cõnubia ſacerdotibus prohibita ex Apoſtolorũ traditione. Et ne illa Apoſtolica doctrina poſſet obliuione deleri, fuit in cõciliis reiterata, & à Calixto ſummo pontifice Romano vniuerſalis eccleſiæ paſtore ante mille & tercentos annos mãdata literis, atq; à cæteris põtificibus cõfirmata. Fuit in primitiua eccleſia cõceſſum, vt cõiugatus efficeretur ſacerdos ob ſacerdotũ infrequentiã, at ſacerdotẽ poſt ſacerdotiũ vxorẽ ducere nunq; à Chriſti morte fuit conceſsũ, neq; auditũ: niſi noſtra, hac in re infœlici, ætate quãdo multi ſacerdotes & monachi, qui ſe Deo deuouerant, perpetuumq; cœlibatũ ſolenni voto profeſſi fuerãt, ſe à Chriſti eccleſia ſeparãrũt, & Lutheri ſynagogę dediderũt. Hi aiunt impoſſibile eſſe perpetuã caſtitatẽ ſeruare, & iuxta Pauli ſententiã melius eſſe nubere, quã vri. Si hi diuinum auxilium conſiderarent, illudque implorare vellent, nunquam has voces emitterẽt. Sũt quidem vires noſtræ ex ſe tenues: at adiuuat nos Chriſtus, qui nos nũquam deſerit, ſi ad eum confugimus, illumq; toto animo inuocamus. Fidelis eſt enim, vt ait D. Paulus, qui non patietur nos tentari ſupra id, quod poſſumus, ſed faciet etiã cum tentatione prouentum, vt poſſimus ſuſtinere. Ipſi Paulo laborãti,

Ioan. 6.

Ioan. 6.

1. Cor. 7.

1. Cor. 10.

laboranti, Christumque inuocanti respondit idem Chri-
2.Cor.12 stus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cum Dei auxilio. Quòd si de illo aliquis dubitauerit, cœlestiaque arma proiecerit, seipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibique ipse perniciem machinabitur. Locus autem Apostoli. Melius est nubere, quàm vri, quẽ pro se citant hæretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apostoli cõnubia prohibuerunt. Neque hoc in loco D. Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim ait: De quibus mihi scripsistis, bonum est homini mulierem non tangere. Et paulò pòst: Volo autem omnes vos homines esse sicut meipsum. Et paulò pòst: Dico au-
1.Cor.7. tem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego: quòd si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri. Aspicis D. Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus cõnubia concedere. Perpende eius verba: Quòd si non continent, nubant. Non vituperat matrimonium: est enim sacramentum à Deo institutũ, sed præponit illi continentiam, & cœlibatũ magnopere cõmendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi. Volo, inquit, vos sine solitudine esse: qui sine vxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autẽ cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Si D. Paulus laicis cœlibatũ suadet, quanto magis sacerdotibus & religiosis, qui castitatis votũ emiserũt? Sed aiunt votum castitatis esse ineptum & improbatum. Si hoc ita esset, cur Apostolus cœlibatum & perpetuam casti-
Matt.19. tatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerunt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatũ improbant, volũt Christum & Paulum conculcare. Qui votum castitatis frangunt contemnunt Dauidem dicentem: Vouete & reddite Domino vestro, &c. Et in alio psalmo: Tibi reddam
Psal.75. Eccle.5. vota mea. Et Ecclesiasticum dicentem: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunque voueris, redde. Quod autem dicunt neminem castitatem seruare, est planè falsum & impium: sunt enim absque dubio multi Christiani castissimi & cõtinentissimi. Quid loquor de Christianis, cùm sit memoriæ proditũ multos Gentiles non solùm castitatem seruasse, sed pro ea
seruãda se morti obiecisse? Narrat Valerius Maximus lib. 6

Græcam

Græcam quandam fœminam nomine Hipponẽ, cùm hoſtiũ claſſe eſſet excepta, ſe in mare proiecisſe, ne incontinentes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiam libro. 5. ſcriptum reliquit, Democlem adoleſcentem Athenienſem in feruentis aquæ lacũ ſe proiecisſe, vt caſtitatẽ, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitũ voluntarium ruere, quàm continentiã amittere. Quid dicam de virginibus Veſtalibus, cùm ſi aliqua in crimen incontinentiæ incidiſſet, viua in campo Scelerato ſepeliebatur, pro cuius inceſtu, vt refert Fuluius in lib. de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus. Ethnici caſtitatem ſeruant, nos autem Chriſto dedicati, eiuſque ſanguine redempti, cęleſtique præſidio muniti eã ſeruare non poterimus? Quis audiuit vnquã tale? Vbi igitur Chriſtiana religio? Vbi carnis mortificatio? vbi crux noſtra? vbi voluptatũ contemptus? vbi vis illa Chriſtiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violenti rapiunt? vbi pudicitiæ feruor? vbi ardentes preces ad Chriſtum fuſæ feruentibus lachrymis ſociatæ? vbi cœleſtis præſidij fiducia? Nónne videtis ô ſacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab Ethnicis infidelibus ſuperari? Hæc eſt veſtra fortitudo, hæc eſt veſtra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipſos viros euangelicos, à Deo miſſos, religionis aſſertores, eccleſiæ vindices, mundi reformatores, ſi non ſolùm à caſtis Chriſtianis, ſed etiam à Gentibus fide, ſpe, & gratia nudatis in virtute ſuperamini? Si à Deo eſſetis miſſi, viueretis continentius, veſtrãque nouam ſectam virtutibus & miraculis cõfirmaretis. Abrahã docuit circunciſionem, rem nouã in mundo: Moyſes legem ſcriptã anteà inauditã: Chriſtus eiuſque Apoſtoli nouam legẽ veteriſque abrogationem, & omnes hi res illas nouas, quas docebãt, & virtutibus & miraculis cõfirmarunt. Legite vtrũque teſtamentum, reuocate in memoriã tempora præterita, reuoluite tam recentiũ quàm antiquorũ annalium hiſtorias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuiſſe miraculis confirmatas, aut ſaltem à viris ſanctis, honeſtate perſpicuis, humilitate præcellẽtibus, charitate pręſtantibus inſtitutas & prædicatas. Erat eccleſia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei diſſenſio, retinebãtque omnes Chriſtiani antiquam eccleſiæ ſanctæ Romanæ fidem, & inſtitutiones. At ſurrexit quidã monachus apoſtata, nomine Martinus Lutherus, votifragus, qui oĩa voluit mutare atque magnas ſtupendaſque nouitates adducere. Si hæc ſunt à

Gen. 17. Exo. 17.

Deo, vbi sunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur superbiã, pro castitate incontinentiã, pro votorũ obseruantia perfidiã, pro abstinentia intemperantiã, pro exemplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est, vt in Germania leges nihil valeant, iudicia iaceant, mos patrius perierit, nulla abstinentia, nulla continẽtia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Euersi ecclesiis, magnificã monasteria, amplaque Dei tẽpla solo adæquauit, fuerũt bona cõmissa direptioni, monachi expulsi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet sequaces Lutherus, eius secte & libertatis ferè Mahumeticę sectatores. O tẽpora, ô mores. O Deus immortalis vbinã gentiũ sumus? O amentes homines Lutheri sequaces, cur hæc non aspicitis? cur perniciẽ vestrã non consideratis? Hæc sunt opera euangelica? hæc est Ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quæ affertis? O cæci homines. Veniet tempus & non tardabit, quando hæreses vestræ finientur: at nulla erit vnquã ætas, nulla posteritas, nulla hominũ memoria, quę de vestra cæcitate & amẽtia conticescat. Erunt omnia hæc omniũ temporũ annalibus mandata, perpetuisque consignata monimentis. Si hec mea scripta in manus vestras fortasse deuenerint, vos oro & obtestor, vt ea æquo animo feratis, non enim possum silere, premor dolore, inflammor, doleo vestrum naufragium, deploro vestram tristem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras, licet indignas meas præcationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quæ hic ait Deus per Esaiam, conuenirẽt: vt essetis cœlum, Dei sedes & templum, humiles, contriꝰ corde, Deique sermones trementes.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.) Sensus est: Abominabilia sunt Iudæorũ impiorum sacrificia: nã tam depraua to animo immolant bouẽ, quàm hominẽ. Quo proposito solẽt suis idolis homines interficere & sacrificare, eo mihi boues immolant. Vel sic: Pro boue, quem mihi deberent immolare, immolant idolo hominem, pro pecoribus, quæ deberent sacrificare mihi, sacrificant canes idolis: pro oblationibus offerunt sanguinẽ suillũ, pro thure, quod deberent in tẽplo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tempus gratiæ post sufficientẽ Euangelij promulgationem, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam sunt abrogata & mortifera: nolo legis vmbras, sed Euangelij veritatem: tam mortifetum est bouem immolare, veterisque

legis

legis sacrificia offerre, quàm hominem occidere. Ostendit hic locus soluendam fuisse legem Mosaïcam, quod præter prophetarũ oracula fuit etiã à Sibylla Libyca iis verbis prædictũ: Ecce venient dies, & illuminabit Dominus densa tenebrarum & soluetur nexus synagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripedes in lamię proœmio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diuinarũ institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & 43. duobus in locis.

Hæc omnia.) Nempe occidere homines, eosque Moloch sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinem suillum & idolo benedicere, fecerunt Iudæi, talibusque abominationibus fuerunt delectati.

Vnde & ego eligam illusiones eorum.) Sensus est: Quoniam ipsi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illusiones, nam illudentur & subsannabũtur. Quoniam me offenderunt, ego de illis pœnas sumã. Versio cui diuus Hieronymus adiecit cõmentaria habet, illusores, & fait idem diuus Hieronymus, vtrunque posse verti ex Hebraico. Et tunc est sensus: Quoniam ipsi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ergo id permittam vt fiat, qui eos illudant & irrideant. Est eadem sententia cum superiore. Vel sic: Quoniã ipsi contra me elegerunt illusiones, hoc est, idolorũ cultum, ego eligam easdem illusiones ad sumendum pœnas de illis. Et ita capitur illusio pro idololatria. Nã in literis diuinis ludere aliquando est idolum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod est in Exodo scriptũ post vituli conflationẽ: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, & illud Genesis: Vidit Sara filium Agar Aegyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, hoc est, eum ad idoli cultum excitantem. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior. Exod. 32. Gen. 21.

Dixerunt fratres vestri odientes vos.) Sensus est: Quoniam vocaui Iudæos, & noluerunt audire, ait Christus, prębete vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiosè auditis. Fratres vestri Iudęi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modũ vos alloquentur: Vos dicitis Christum esse verum Deum. Cur tam abiectum Deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in sua maiestate cum magna lætitia vestra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.) Dixerat esse Iudæos ob suã infi-

delitatem & malitiã confundendos. Nunc explicat propheta eorum ærumnas & calamitates. Acſi dicat: Obſidebuntur à Romanis, & in tantã miſeriã incident, vt præ dolore & deſperatione vehementes fletus & clamores emittãt. Audietur enim clamor miſeri & ærumnoſi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita ſentiẽt Deum iratũ, acſi audirent vocẽ eius, illos puniẽtis, & duriter increpantis, quoniã erunt à Romanis capti, & occiſi, & eius ciuitas funditus euerſa. Tunc impletũ fuit id, quod illis Chriſtus prę
Luc.13. dixerat: Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Quod
Mich.3. multò anteà Micheas propheta in hunc modũ prędixerat: Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem quaſi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelſa ſyluarum.

Antequam parturiret, peperit.) Reiecta ſynagoga, eccleſia Chriſti propagabitur, & ante tẽpus pariendi pariet. Hoc eſt, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc ſuperabat humanum ingenium, ſubdit: Quis audiuit vnquam tale? Et ſtatim comparat eccleſiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis refert
Act.2. D. Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et alio in
Act.4. loco ait concionatum fuiſſe D. Petrum, & multos credidiſſe, factumque eſſe numerum eorum quinque millia.

Nunquid ego.) Non mirũ eſt eccleſiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij eccleſiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non ſterilis ero. Vocat Deus viros iuſtos filios ſuos, hoc eſt, quod
Ioan.1. ait D. Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione cap.53. copioſè diſſeruimus.

Lætamini cum Ieruſalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam, gaudete cum ea gaudio vniuerſi, qui lugetis ſuper eam, vt ſugatis, & repleamini ab hubere conſolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis abomnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus. Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi torrentem inundantẽ gloriam gentium, quam ſugetis, ad hubera portabimini, & ſuper genua blandientur vobis. Quomodo ſi cui mater blandiatur, ita ego conſolabor vos, & in Ieruſalem conſolabimini. Videbitis, & gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra quaſi herba germinabunt, & cognoſcetur manus Domini ſeruis eius, & indignabitur inimicis ſuis. Quia ecce Dominus in igne venit, & quaſi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorem ſuũ, & increpationem ſuam in flamma ignis;

quia

quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino. Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus: qui comedebant carnem suillam, & abominationem & murem, simul consumentur, dicit Dominus. Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum, venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam.

Lætamini cum Ierusalem.) Inuitat propheta fideles, vt ecclesiæ congratulentur.

Vt sugatis, & repleamini ab vbere consolationis eius.) Id est, vt quasi modò geniti infantes sugatis hubera diuinæ consolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam gentium.) Alij codices habent: Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentẽ inundantem gloriam gentium. Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco ecclesiæ tantam pacis affluentiam, quæ non riuulo, sed fluuio comparetur, & gloriam gentium se esse ad ecclesiam translaturum. Quod impletum esse cognoscimus. Nã magni principes gentiles, & excellentes Philosophi, aliiq; viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiarũt, seque ecclesiæ subiecerũt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullũ habent maris saporẽ, sic hi in gentilitate, & idolorũ cultu geniti & educati, à gentiũ vana superstitione & idololatria lõgissimè abfuerũt. Vt enim Iosias statuas idolorũ cõtriuit, earumq; loca ossibus mortuorũ repleuit, vt in 4. lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectisq; ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebãt, eũ ipsũ animũ mortis meditatione repleuerũt, illumq; veluti altare Deo dedicarũt. Simile. 4. Re. 23.

Et gaudebit cor vestrum.) Mundi cõsolatio attingit corpus, diuina autem cor penetrat. Ideò Christus suis Apostolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum. Ioan. 17.

Et ossa vestra quasi herba germinabunt.) Hoc est, magno gaudio afficiemini. Nam quemadmodum spiritus tristis exiccat ossa, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere. Prou. 17.

Et cognoscetur manus Domini seruis eius.) Id est, Et auxiliũ Dei erit seruis suis perspectum & cognitum.

Ecce Dominus in igne veniet.) Nempe in die iudicij. Ita dicitur in psalmo: Deus manifestè veniet Deus noster, & nõ silebit, ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas Psal. 49.

tẽpestas valida. Quadrigæ autẽ eius, quas turbini veloci propter celeritatẽ cõparauit, angeli sunt, qui venient cũ Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quãdo Hierosolyma fuit euersa, & templũ incẽdio flagrauit.

Qui sanctificabantur.) Hoc est, qui sibi sanctimoniam assumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.) Id est, qui intrant in hortos, vbi posiquàm ianuam ingressi sunt, se abluunt, & purificatos putant. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthæum: Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immundicia.

Mar. 7. Matt. 23.

Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus.) Hoc est, Ego, inquit, Christus, veniam ad extremũ iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus gentium, vt reddam vnicuique iuxta opera sua.

Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint, ad gentes in mare, in Aphricam & Lydiam tenentes sagittam in Italiam & Græciam, ad insulas longè ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem sanctum meũ Ierusalem, dicit Dominus: quomodo si inferant filij Israel munus in vase mũdo ad domum Domini. Et assumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare corã me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrũ. Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.

Apoc. 21.

Mar. 9.

Et ponam in eis signum.) Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniã præuiderat plerosque Iudæorũ non esse ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi cõdemnabuntur. Nunc redit ad Apostolorũ prædicationẽ. Et introducit Deũ dicentẽ, se signaturũ nonnullos ex credentibus viros iustos, eosq; missurũ ad enuntiandũ Euangiliũ gentibus

gentibus per totũ orbem terrarum diſperſis. Nã per mare, Aphricã, Lydiam, Italiã, & Græciã, vniuerſus orbis intelligitur. Chriſtus non ſolũ Apoſtolos deſignauit ad annuntiandũ Euangelium, ſed vt ait D. Lucas, deſignauit alios Septuaginta duos, & miſit illos binos ante faciem ſuã. Et quoniã Apoſtoli & alij fuerunt à Chriſto ſignati, ideò hîc ait: Et ponã in eis ſignum, & mittam ex eis, &c. De his concionatoribus dicitur in pſalm. Annuntiabunt cœli iuſtitiam eius, populo qui naſcetur, quem fecit Dominus. Illi enim quos Dauid nomine cœlorũ ſignificauit, Chriſti iuſtitiã annuntiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus eſt ex aqua & Spiritu ſancto. Luc. 10. Pſal. 21.

Tenentes ſagittam.) Poteſt referri ad Lydos vt ſit ſenſus: Mittam hos concionatores ad Aphros & Lydos, qui pollẽt arcu & ſagittis, qui ſunt arte ſagittandi inſtructi. Vel ad ipſos Apoſtolos qui præclaros ſagittarios, quoniã corda infidelũ ſagittis verborum ſuorum transfixerunt, eoſque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in pſal. Sagittę paruulorũ factæ ſunt plagæ eorum. Acſi diceret. Verba Apoſtolorum quos ob innocentiã paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Chriſtum vulnerarunt. Pſal. 63.

Et non viderunt gloriam meam.) Hoc eſt, meipſum. Vel gloriam meam, hoc eſt, mea miracula.

Et adducent.) Vaticinatur de conuerſione infidelium ad fidem & eccleſiam Chriſti. Per equos & quadrigas, cæteraſq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducẽdi infideles ad eccleſiam, quæ per montem ſanctum Ieruſalem ſignificatur.

Quomodo ſi inferant filij Iſrael.) Hoc eſt, Vt filij Iſrael offerunt in templo dona munda in vaſe puro, ſic Apoſtoli adducent ad eccleſiã gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles ſemper in eccleſia tanquam nouũ cœlũ, & noua terra. Vult ſignificare fidem nunquam in eccleſia defuturam.

Et erit menſis ex menſe & ſabbatum ex ſabbato.) Hoc eſt, omnibus menſibus & omnibus ſabbatis. Quaſi dicat: Semper & omni tempore veniet omnis, vt adoret coram facie mea. Hoc eſt, in perpetuum me Chriſtiani adorabunt. Et vt affectum & deſiderium colendi Deum in Chriſtianis propheta oſtenderet, ait: Veniet omnis caro vt adorer. Solent enim homines ad rem deſideratam frequenter ire.

Et egredientur.) Nempe viri iuſti à conſideratione ſui, ad

impiorum consideratione: & videbunt eorum cadauera, Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absque
Ioan.14. anima. Qui enim fieri potest, vt viuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego inquit, sum via, veritas, & vita. Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui sed mortui meritò appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidã ab eo petenti, vt permitteret illi sepeli-
Matt.8. re patrẽ suum: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mor-
2.Tim.5. tuos suos. Et D. Paulus in epist.1. ad Timot. Quæ, inquit, in deliciis est, viuens mortua est. Miraremur absque dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quẽ sciremus mortuum esse, & talis visio nos teneret stupidos, & non miramur videtes cotidie homines flagitiosos, impiis atque mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquentes, & ambulãtes, cùm eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita animę. Vnde anima absque gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cada-
Ioan.11. uer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni foras.

Vermis eorum non morietur.) Hoc est, cruciatus atque conscientię morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne in-
Mar.9. extinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud D. Marcũ ait Christus: bonum est tibi debilem introire in vitã, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilẽ, vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorũ in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionẽ, qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortẽ pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silentio præteribo, quoniam in hac sunt hæresi, nouum Testamentum haudquaquam recipiunt. Eam ob causam veteris legis authoritatibus Gentiliumq; Philosophorum sentẽtiis eos conuincam. Capite 49. Geneseos in illa oratione quã Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Congregamini, vt annuntiem quę ventura sunt, &c. ha-
Gen.49. bet Thargum Hierosolymitanum: Cõgregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abscondita, & præmium mercedis, quod monet iustos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem

licitatem horti Edem: Hæc ibi. Per hortum Edem intelligitur paradiſus, cuius fœlicitas eſt æternum præmium mercedis iuſtorum. Aſpice ſanctum patriarcham in illa vaticinatione ad ſpiritualia æternaque bona reſpexiſſe. Dauid ille clariſſimus rex & excellentiſſimus vates pſal. 48. loquens de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno poſiti ſunt, mors depaſcet eos: & dominabuntur eorum iuſti in matutino. Et auxiliū eorū veteraſcet in inferno, à gloria eorū expulſi ſunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me. Mortē hanc, quæ depaſcet impios nō autē iuſtos, perſpicuum eſt non eſſe eam ſeparationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, ſed pœnam inferni, æternamque damnationis noctem, quēadmodum matutinum, in quo iuſtorum prēmium atq; principatus reſeruatur, eſt reſurrectio ad vitam immortalē, æternaque claritas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, ſua repelletur impius, ſperat autē iuſtus in morte ſua. Cùm mors ſit terribilis & moleſta, quid poſſet in ea iuſtus ſperare, niſi eſſet poſt eam altera vita multò illuſtrior & præſtantior? Daniel ca. 12. In tempore, inquit, illo ſaluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobriū, vt videant ſemper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellę in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobrium, vt videant ſemper, poſſunt ita verti ex Hebræo: Alij ad opprobria & obiectionem æternam. Iob, Scio, inquit, quòd Redēptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum: & rurſum circūdabor pelle mea, & in carne mea videbo deū, quem viſurus ſum ego ipſe. Quid clarius dici poterat? Dauid in pſalmo, Satiabor, inquit, cùm apparuerit gloria tua. Et in alio: Credo videre bona Domini in terra viuentium: Et in alio: Beati qui habitant in domo tua Domine in ſecula ſeculorum laudabunt te. In lib. Sapientiæ inducuntur impij in æternis pœnis cruciati ſuam miſeriā plorantes: & ſtatim ſubditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt. Et paulò pòſt dicitur de iuſtis: Iſti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum eſt merces eorum. Non ſolùm diuinæ literæ, ſed etiam gentium Philoſophi hanc veritatem conteſtantur. Socrates aſſeruit duas eſſe poſt mortem vias, alteram, qua ibant

Pſal. 48.

Prou. 14.

Dan. 12.

Iob. 19.

Pſal. 16. Pſal. 26. Pſal. 83.

Sap. 5.

iuſtorum

iustorum animæ ad gloriam immortalem, alteram qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitiis contaminassent, & in diuino humanoq; iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis detrium quoddã iter esse aiebat secluſum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter disserit de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro de Phædone, & aliis in locis? Ipse Plato, Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophontem animam ait esse immortalem, quẽ citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodũ in 6. li. de rep. & in 1. quæst. Tusc. & aliis in locis, animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionibus vetustatis scriptum legi fuisse memoria patrum nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erãt hæc verba literis mandata. Hîc in spe resurrectionis quiescẽti locus publicè datus est. Nunquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Atheniensis, neque Decij Romani, cum aliis se pro patria telis hostiũ obiecissent, si nihil longius quàm vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate congitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculum circunscriptum, immensum gloriæ, essequè in cœlo splendidissimas mansiones, vbi beati æuo sempiterno fruuntur. Hãc de animæ immortalitate sententiã sequebantur etiam gentes infideles Indiarum Orientalium incolæ, quas Dei præsidio vicit, & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Lusitaniorũ rex, cuius facta celebrabuntur nõ solùm nostris, sed penè omnium gẽtium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticesceet. Aspicis igitur non tantùm fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæque immortalitatẽ cognouisse. Cùm enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cùm iustos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquensque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait: Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur, &c.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT VLTIMVM.

Qui recordatur thuris.) In Hebraico est mazcir leuonah. Prima dictio est à verbo zachar, quod significat recordari, vt

Threno-

Threnorum quinto: Recordare Domine quid acciderit nobis. Significat etiam fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici: Vt si panis in monumentum oblationis Domini, potest verti: Vt sit panis in odorem oblationis Domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriã: est enim deriuata à verbo hoc iazcar, quod & meminisse significat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Esaiæ ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Est enim adolere sacrificare, & quasi ardorẽ Deo præbere. In hac significatione accipitur à Vergilio dicente: Verbenasque adole pingueis, & mascula thura. Ita hunc locum R. Semoloh & R. Dauid in commentariis interpretãtur: quibus assentitur Ionathẽ in translatione Chaldaica, ita habens: Qui offert thus. Vnde id quod est in Canticis scriptum: Memores vberum tuorum super vinum, potest etiam verti: Fragrauit amor tuus plusquam vinum. Sed quoniam præcipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & rectè quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequentibus, & non recedit à communi significato. Thren.5. Leu.24. Cant.1.

Eligam illusiones eorum.) In Hæbraico est: Eligam bethaalulehem. Ideò poteris ita vertere: Eligã effœminatos eorũ, nempè vt de illis pœnas sumam. Nam taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatum significat, vt suprà cap. 3. Et effœminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli existimant dictionem hanc deriuari à verbo olel, quod significat conterere, transtulit Thargum, afflictiones eorum: vt sit sensus: Ego eos affligam.

Antequàm parturiret, peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.) Ionathas Chaldaicus ita hũc locum transfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est; & antequam venirẽt ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborũ hic est sensus: Priusquam Iudæa à Tito obsideretur, iam erat æternã salutem consecuta, & antequã ab eodem Tito euerteretur, iam Messiam pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymæ afflictiões doloribus, quibus parturiẽtes mulieres premũtur. Ita hũc locum nõ solùm Ionathas, sed etiã antiqui Iudæorũ Rabbini intellexerũt, quos sequitur R. Samuel Bernahamam. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionẽ per Romanos venturus,

venturus, est autem ea destructa mille quingentos retrò annos & amplius, perspicuum est venisse Messiam, falsamque esse, ineptã, & impiã Iudæorum opinionẽ Messiam expectantium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudæis vidẽtes Hierosolymã euersam asseruerint Messiã iam venisse, quẽ dixerunt esse Barchossibam hominẽ quendã sceleratum, qui posteà fuit occisus, luens suorum flagitiorum meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Aegyptius & alii. Aggæus propheta secundo capite loquens cũ Hebræis templũ Hierosolymæ post Babylonicã captiuitatem reedificantibus templũ ipsum indicans, ait: Veniet desideratus cũctis Gẽtibus & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituũ. Meũ est argentũ & meũ est aurum, dicit Dominus exercituũ. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquã primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colligũtur: vnũ est, templũ secundũ maiorẽ gloriam habuisse quã primũ: alterũ est, nunquam Hierosolymæ futurũ esse Iudæorũ templũ, cùm illud secundũ appelletur hîc nouissimum siue vltimũ, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorũ cæcitas, qui templũ Hierosolymæ, vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectant. Sed videamus in quo cõsistit hæc fœlicitas & gloria, qua secundũ templũ excelluit primo. Non in regibus, nec in prophetis, non in auro, vasis pulchritudine, magnitudine & magnificentia, cũ sit perspicuũ in omnibus his fuisse primũ multo excellentius & præstãtius, quippe ædificatũ à Salomone rege ditissimo, tã sumptuosum vt oĩa, quę in illo erant, auro tegerentur, vt scriptura comemorat. At secundũ fuit à Iudæis ædificatũ à captiuitate redeũtibus, inopia laborantibus. Ex quo effectũ fuit, vt senes qui primũ templũ viderant, illudque memoria tenebãt, videntes secundũ ad excellentiã primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamẽtis aërem implerẽt, atque in intimo pectore singultus cõtinere non possent. Testis est Esdras cap. 5. lib. 2. & Iosephus 10. Iudaicarũ antiquitatum. Quæ est igitur hæc gloria, qua secunda domus primã superauit, nisi præsentia Messiæ, qui in eo futurus erat, qui illud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutibus, suis miraculis illustraturus. Hæc fuit gloria illa secundi vltimique templi, de qua hic loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellentior, nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Acsi diceret: Hac in re erit

Agg. 2.

1. Reg. 6.

2. Esd. 5.

hæc

hæc domus glorioſior prima, quia Chriſtus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuiſſe ex Euangelica hiſtoria cognoſcimus. Si Meſſias erat venturus ſtante ſecundo tẽplo, iam venit, cùm templũ illud ſit funditus euerſum: at qui erat tunc venturus iuxta hanc Aggęi vaticinationẽ, ergo iã venit. Quis eſt tam cæcus qui hanc tam clarã veritatem non videat? Cum hoc oraculo cõuenit id, quod ait Deus per Malachiam cap. 3. Ecce ego mitto angelum meũ, & præparabit viã ante faciem meã: Et ſtatim veniet ad templum ſuũ dominator, quẽ vos quæritis. Eſſe hũc dominatorẽ Meſſiã non ſolùm Chriſtiani, ſed etiam Hebræi aſſeueranter affirmant. Dicens propheta Meſſiã venturum eſſe ſtatim ad templũ ſuum, indicat ſe loqui de illo ſecũdo tẽplo, ad quod ſtatim Meſſias erat vẽturus. Cùm autem nullũ tale templũ ſit, quid expectant miſeri Iudæi? Aut Meſſias iã venit, aut falſa eſt illa prophetia: at prophetia nõ eſt falſa, ergo Meſſias venit, & fruſtra à Iudęis venturus expectatur. Præterea Meſſias non ſolùm erat futurus ex tribu Iuda, ſed ex familia Dauid, iuxta illud pſal. De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. Et illud Eſaiæ: Egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, &c. At hodie nulla eſt tribus ab alia ſeparata, cùm Hebræi per totũ orbẽ terrarũ diſperſi & peregini vxores ducant ex quacunq; tribu ſine delectu. Si nulla eſt inter eos diſtinctio & ſeparatio tribuũ, quãtò magis familiarũ? Si ignoratur tribus, multò magis familia. Fuit hæc tribuũ ſeparatio vſq; ad Meſſiã, qui de tribu Iuda futurus eſt: at poſt Meſſiam nulla eſt talis ſeparatio neque diſtinctio. Præterea Daniel propheta cap. 9. cùm eſſet cũ aliis Hebræis in Babylonica captiuitate, ſcripſit reædificandam eſſe Hieroſolymã, quę tũc erat euerſa, & venturũ eſſe Chriſtũ, & perdendũ eſſe populũ qui eũ negaturus erat, & deuaſtandam ciuitatem & templũ à populo qui venturus erat cũ duce, & ceſſatura eſſe Iudæorũ ſacrificia. Et ſtatim deſcribit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades, vt volueris dando vnicuique ſeptẽ dies, vel ſeptẽ menſes, vel ſeptem annos, & videbis impletũ eſſe multis ad hinc annis tẽpus Meſſiæ. Præterea ſi iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Meſſias venturus quàm Iudæorũ populus perderetur, & diſpergeretur, ciuſque ſacrificia ceſſarent: & ſcimus Iudæorum populũ eſſe perditum, & diſperſum, & ſacrificia ceſſaſſe:

Mal. 3.

Pſal. 131. Sup. 11.

Dan. 9.

ceſſaſſe: nam ceſſante templo in quo ſacrificia fiebant neceſſariũ erat ceſſare ipſa ſacrificia, perſpicuum eſt veniſſe Meſſiã, & ex conſequenti vanam eſſe, falſam, & impiam Hebræorũ opinionẽ, imò perfidiã, & pertinaciam, Meſſiã expectantiũ. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc noſtram veritatem abſque dubio oſtendit. Cùm vir ille præclarus, quo nullus erat iuſtior, nullus charitate inſignior, nullus vaticinatione præſtantior, intelligeret vitæ ſuæ exitum appropinquare, vocauit filios ſuos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturũ eſſe ſignificauit. Et animi oculis perſpiciens eſſe regnũ ab ea auferendum, & Gen.49. ſtatim Meſſiam venturum, has voces emiſit: Non auferetur ſceptrum de Iuda, nec dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio gentium. Aſpice quàm apertè dicat, non fuiſſe regnum à tribu Iuda auferendum niſi Matt.2. tempore Meſſiæ. Cùm autem ſit illi regnum ablatum à tempore Herodis Aſcalonitæ, qua ætate natus eſt Chriſtus, apertè concluditur, veniſſe Meſſiam, eſſeque ſaluatorem noſtrum Chriſtũ Dei filium. Conſtat enim non ſolùm ex Euangelica hiſtoria, ſed etiam ex Ioſepho hiſtoriographo Hebræo, & ex Rabbinorũ antiquorũ dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mãdauit, fuiſſe Iudæam in Chriſti aduentu à Romanis poſſeſſam, & à gentilibus gubernatã, & tribũ Iuda ſpoliatam potẽtia, omniq; regia dignitate deſtitutã. At Hebræi ne a ſua contumacia deſiſtant, aiunt hoc non intelligi de Meſſia, ſed de Saule: namvbi nos habemus: Donec veniat qui mittendus eſt, habet litera Hebraica: Donec veniat xiloh. Et aiunt Siloh eſſe locum quendam, vbi defixum fuerat taber-
1.Reg.4. naculum, & arca Domini collocata, vt patet ex 4.cap.1.Reg. in quo loco aiunt Saulem fuiſſe regem conſtitutũ. Et quoniã
1.Reg.9. Saul erat de tribu Beniamin, vt 9.cap.1.Reg. ſcriptura teſtatur, aiunt tunc ablatũ fuiſſe regnũ à tribu Iuda, impletamq; fuiſſe hanc Iacob vaticinationem. At expoſitio hæc ſtare nõ poteſt: nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnũ obtinuit, quoniã multò anteà fuerat. Huc accedit quod locus ille nõ erat expectatio gentiũ. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipſe erit expectatio gentium. Nec eſt verum id, quod aiunt fuiſſe Saulem vnctũ à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca domini: nam priuſquã Saul vngeretur, iam arca erat tranſlata in Cariathiarim, vt caput 7. 1. Regum
1.Reg.7. apertè oſtendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex vt

ex

ex 1. Regum 9. cap. patet: anteà enim populus per Iudices diuersarum tribuum gubernatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquã habuerat? Imo statim post Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodẽ Ascalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionẽ falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cùm esset de tribu Ephraim, fuit ab Israele rex constitutus in Siloh, & abstulit à Roboã, qui erat de tribu Iuda, regiam dignitatẽ. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet 3. Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mansit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarũt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam trãstulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à gentibus expectatus: neq; tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vsque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus est, ipse erit expectatio gentium, indicat Thargum Chaldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius vsque in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, eique obedient populi. Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quàm apertè hic & expressè nomen Messiæ ponatur. Rex Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt. Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Messia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpres: Donec veniat qui mittendus est. Nomen enim Siloh deriuatur à verbo xalach, quod

1. Reg. 2.

3. Reg. 12.

Gen.45. Ierc.14. quod mittere significat, vt Gene. 45. cap. Misit me Deus ante vos in Aegyptū, & Ieremiæ 14. Maiores miserunt minores suos. Et aliis in locis. Galatinus tamē lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait xilah iuxta R. Kimhi sententiam deriuari à nomine xiliiah, quod significat sacculum illū, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hic significare scripturā fore, vt Messias ex matre absq; patre nasceretur, concipereturque de Spiritu sancto absq; virili semine. Et quanuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quā sequitur cōmunis interpres, quòd sit clarior & cōuenientior, non contorta neque longè petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationē de Christo apertissimè intelligi, ne suū errorē faterentur, inuenerunt aliā cauillationē & euasionē, sed falsam, vanā, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Messię esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim xeuæt, pro quo noster interpres vertit sceptrū, aiūt significare afflictionē, nō autē regē, neq; regiā dignitatē. At hoc est merū figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Balaam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, pro virga est in Hebraico hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargū Onkeli vertit Christum: ita enim habet: Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. Nec solùm Onkelos, sed Kimhi & Semoloh, & cæteri Rabinorū locum illū de Messia rege interpretantur. Præterea si xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tēpore Messiæ à sola tribu Iuda erat auferēda calamitas, nō autē ab aliis. Erat igitur Messias solùm pro hac tribu in mundū vēturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiā Messiam alloquens: Parū est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas, dedi te in lucem gentiū, vt sis salus mea vsque ad extremū terræ. Quomodo ait Iacob: Et ipse erit expectatio gentiū. Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Messię gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias gentilitatē ad Messiam conuersam alloquitur: Lætare sterilis quæ non paris, &c. Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione, est Messiæ misericordiā coarctare, omniumque antiquorū Rabinorū sententiā contemnere. Thargū Onkeli pro xeuæt trāstulit, qui habet potestatē, hoc est, rex: Thargū Hierosolymitanū habet: Nō deficiēt reges de domo Iehudah. Et

Sup.49. Sup.54.

vtrunque

vtrunque pro Silo Messiam vertit. Alij etiam antiqui in eadē sententia concorditer permanserunt. Vnde concluditur, voluisse obstinatos nostrę memorię Iudæos hunc textum ex industria deprauare: tam clarè enim ostendit Messiam venisse, vt licet alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebręorum cæcitas & perfidia sentienda, omnique lachrymarum copia deploranda, cùm eum expectent vēturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euersionem venit, quemadmodum hoc nostro capite iis verbis prædixerat Esaias: Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis.) Septuaginta habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes gentes & omnes linguas. Quod potest de primo Christi aduentu explanari. Cùm enim homines essent dispersi, & variis ritibus separati, venit Christus, vt eos in vna fide & ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias capite 56. Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. Congregauit Christus gentes & eorum idola euertit, & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & serpentes sapientiū Aegypti deuorauit. Ille serpens cœlestis, cuius figura fuit serpēs ille quem Moyses extulit in eremo, ad quem cùm percussi aspicerent, salutem consequebantur. Aegypti, hoc est mundi sapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit. Gentes enim sunt oues illæ, de quibus Christus apud Ioannē dicebat: Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnū ouile, & vnus pastor. Ideo ait: alias oues, quia versabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Ecclesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & contumacia permanserunt. Ioan. 10.

Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato.) Pro mense est in Hebraico chodhæx, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo chadax, quod significat restaurare, & Esaiæ 61. Et instaurabunt ciuitates desertas: Vnde nomen hoc chadax significat mensem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis quādo luna incipit renouari. Et quāuis totus mensis dicatur chodhæx, tamen primus dies po-

tissimũm hoc nomine appellatur, quem Græci neomeniã vocant, νέον nouum, μήνη Lunam significat, quasi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies mensis erat celebris apud Iudęos, & tanquã festus obseruabatur, ponitur sępè neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti: Et erit neomenia & neomenia, & sabbatũ & sabbatũ: Quasi dicat: Erunt æternæ festiuitates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortali cœlestique beatitudine explanari. Ad quam non solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex gentibus aspirarunt, qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, nec [illegible] voluerunt, res tamen ipsa eos non fefellit: Solum viri iusti, fide & charitate prędstantes, gloriã illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna solennitas, & requies inenarrabilis, quæ vigebit memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur. Nullius est tantum flumen ingenij, nulla dicendi aut scribendi tãta copia & facultas, quę possit illius regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratiõe explicare. O æternã beatitudinem. O patriã cœlestẽ. O regionem splendidissimam, & beatissimam, vbi sancti Deũ vident, & illa diuina visione sempiterno æuo fruuntur. Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio æternam patriam saluto, ne permittas me ab illa in æternũ exulare, pro quo sanguinem tuum profudisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra teipsum sępe atque grauiter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiã recipe meipsum, vt te in æternum fruar. O præclarũ diem, cùm viri iusti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentissimè redundantes, in cœlum beatorum, in sanctorum cœtum proficiscuntur, vt immortali gaudio fruantur. Precor te summe Deus vt ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cœlestem portum, ab hoc arcto carcere ad illam amplissimã & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle, ad illum altissimum diuinæ visionis montem, vbi viri iusti qui esciunt, summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui mundum, dęmonem, & carnem vicerunt, & de illis te adiuuante mirabiliter triumpharunt. Vosque pij lectores obsecro & obtestor, vt mihi ignoscatis, fateor enim me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem & literarum penuriam pro dignitate non explicasse. Sed sit ægroto medicina confessio, Hæc habui quæ in Esaiam scriberem, quæ omnia ecclesiæ sanctę Romanæ correctioni humiliter submitto. Valete

lete igitur candidi Lectores, & ſtudia atque labores meos piis precationibus adiuuate, pro me in ſcripturarum campo prælianti manus cum Moyſe ad Chriſtum extollentes, vt poſſim Amalech, hoc eſt, perfidos Iudæos & hæreticos ſuperare.

LAVS DEO.

FINIS.

LOVANII,

Typis Seruatij Saſſeni.

Reuerendi patris procuratoris generalis ordinis Prædicatorum viri magni, omnique virtute & sapientia præstantis.

EGO frater Eustachius Luchatellus Bononiensis in sacra theologia magister. totius ordinis Prædicatorum procurator, perlegi quanta diligentia potui, & debui hæc commentaria fratris Hectoris Pinti Lusitani in Esaiam prophetam, & nihil in illis inueni, quod sanctæ Romanæ vniuersalique ecclesiæ repugnaret, neque quod posset pias aures offendere. Imò testificor esse hoc opus Christiana pietate, & solida magnaque doctrina refertum. In cuius testimonium hoc chirographum mea manu scripsi & consignaui. Romæ in nostro monasterio Sanctæ Mariæ supra Mineruam, in loco meæ habitationis solito: Anno à Virginis partu 1560. Calendis Iunij.

F. Eustachius Luchatellus.

Reuerendi patris generalis societatis Iesu viri sapientissimi & optimi.

EGO dedi hoc opus legendum patribus nostræ societatis, viris doctis & religiosis, qui illud accuratissimè & attentissimè aiūt legisse & examinasse, & asserunt nihil in eo contineri contra sanctam ecclesiam, neque contra bonos mores, quin potius esse librum hunc catholicum, pium, doctū, & vtilem. Datum Romæ in nostro collegio die secundo Septembris, anno à Christi natiuitate M. D. L X.

Laines.